

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Mirjana R. Maljković

TOMAS STERNS ELIOT KRITIČAR I

TOMAS STERNS ELIOT PESNIK

doktorska disertacija

Beograd, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Mirjana R. Maljković

THOMAS STEARNS ELIOT AS A CRITIC AND
THOMAS STEARNS ELIOT AS A POET

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

Mentor:

Dr Biljana Dojčinović, vanredni profesor
Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet

Članovi komisije:

Datum odbrane:

SAŽETAK

Tomas Sterns Eliot kritičar i Tomas Sterns Eliot pesnik

Ovaj rad se bavi recepcijom stvaralaštva anglo-američkog modernističkog kritičara i pesnika Tomasa Sternsa Eliota na srpskom govornom području u periodu od Drugog svetskog rata do današnjih dana.

Po svojoj formi naslanja se na istraživanje obuhvaćeno magistarskim radom na temu „Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić)“ a izraz je nastojanja da se popuni praznina u bibliografiji prevodne i interpretativne recepcije anglo-američke poezije modernizma, odnosno da se obezbedi jedno od mogućih viđenja uslova i pravaca prevodne i interpretativne recepcije T. S. Eliota u drugoj polovini dvadesetog veka. Erudita T. S. Eliot, za razliku od gore-pomenutih pesnika čije stvaralaštvo možemo da podvedemo pod nacionalno određenu struju moderne američke poezije, zahteva da bude sagledan u svojoj svojoj veličini, ne samo kao pesnik, već i kao književni kritičar.

Zaključci do kojih smo došli poređenjem dostupnih bibliografskih podataka ukazuju da su putevi recepcije uslovljeni na prvom mestu društveno-istorijskim, potom književno-istorijskim činiocima, i, na kraju, ličnim afinitetima naših prevodilaca i kritičara.

KLJUČNE REČI

1. Tomas Sterns Eliot
2. Američka književnost
3. Engleska književnost
4. Recepcija
5. Modernizam
6. Moderna poezija

UDK broj: _____

ABSTRACT

Thomas Stearns Eliot as a Critic and Thomas Stearns Eliot as a Poet

The subject of this paper is the reception of the works of Thomas Stearns Eliot, a modern Anglo-American critic and poet, after World War II.

Formally this paper relates to my master thesis „The Reception of the Modern American Poetry in Serbian till 1995 (Edgar Lee Masters, Robert Frost, Carl Sandburg, Wallace Stevens, i. i. cummings, Hart Crane, Langston Hughes, Charles Simic)“ with the aim to fill the gap in the bibliography of translational and critical reception of Anglo-American modern poetry, that is, to provide one of the possible perspectives on the conditions and streams of the translational and critical reception of T. S. Eliot after World War II. Erudite as he was, in contrast to the above-mentioned poets whose works comprise nationally defined stream of the modern American poetry, T. S. Eliot is to be represented not only as a poet, but also as a critic.

The conclusions in this paper are reached by contrasting available bibliographical data and show that the streams of the reception were determined primarily by socio-historical conditions, then by literary-historical conditions and, finally, by personal affinities of the translators and critics of T. S. Eliot's works.

KEY WORDS

1. Thomas Stearns Eliot
2. American literature
3. English literature
4. Reception
5. Modernism
6. Modern poetry

UDK no: _____

SADRŽAJ

UVOD	01
<i>NEKI ASPEKTI KULTURNOG I KNJIŽEVNOG KONTEKSTA</i>	10
<i>POJAM RECEPCIJE</i>	16
<i>POJAM MODERNIZMA</i>	23
<i>POJAM NOVE KRITIKE</i>	32
T. S. ELIOT, ŽIVOT I DELO	37
*BIBLIOGRAFIJA	40
<i>BIBLIOGRAFIJA DELA OBJAVLJENIH ZA ŽIVOTA</i>	41
<i>BIBLIOGRAFIJA POSTHUMNO OBJAVLJENIH DELA</i>	52
<i>SADRŽAJ REFERENTNE KNJIGE</i>	57
*NEKI ASPEKTI KRITIČKE RECEPCIJE NA ENGLESKOM JEZIKU	60
<i>IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE KRITIČKE RECEPCIJE T. S. ELIOTA NA ENGLESKOM JEZIKU U BIBLIOTEKAMA NA TERITORIJI REPUBLIKE SRBIJE</i>	65
PREVODNA RECEPCIJA	68
*PREVODNA RECEPCIJA POEZIJE T. S. ELIOTA	68
<i>ZBIRKE POEZIJE NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU</i>	70
<i>ANTOLOGIJE NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU</i>	76
<i>PERIODIKA NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU</i>	79
<i>PREVODNA RECEPCIJA POEZIJE U ANTOLOGIJAMA, ZBIRKAMA I PERIODICI NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU</i>	83
<i>BIBLIOGRAFIJA PREVODNE RECEPCIJE POEZIJE</i>	91
<i>HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA U ZBIRKAMA POEZIJE</i>	91
<i>HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA POEZIJE U ANTOLOGIJAMA</i>	94
<i>HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA POEZIJE U PERIODICI</i>	96
<i>POKUŠAJ UPOREDNE ANALIZE „The Love Song of J. Alfred Prufrock“</i>	100
<i>PREVODILAČKI TANDEM SLAMNIG ŠOLJAN</i>	107
<i>PREVODILAC ANTUN ŠOLJAN</i>	114

<i>PREVODILAC GORJAN</i>	122
<i>PREVODILAC SLOBODAN SELENIĆ</i>	129
<i>PREVODILAC IVAN V. LALIĆ</i>	132
<i>PREVODILAC MIRKO MAGARAŠEVIĆ</i>	138
<i>*PREVODNA RECEPCIJA DRAMSKOG STVARALAŠTVA T. S. ELIOTA</i>	145
<i>BIBLIOGRAFIJA PREVODNE RECEPCIJE DRAMA</i>	148
<i>*PREVODNA RECEPCIJA KRITIČKIH TEKSTOVA T. S. ELIOTA</i>	149
<i>HRONOLOŠKI PRIKAZ TEKSTOVA OBJAVLJENIH U PERIODICI</i>	156
<i>HRONOLOŠKI PRIKAZ TEKSTOVA OBJAVLJENIH U ZASEBNIM IZDANJIMA</i>	159
<i>INTERPRETATIVNA RECEPCIJA NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU</i>	160
<i>*PERIODIKA</i>	160
<i>BIBLIOGRAFIJA INTERPRETATIVNE RECEPCIJE U PERIODICI</i>	239
<i>*ZASEBNA IZDANJA</i>	253
<i>BIBLIOGRAFIJA INTERPRETATIVNE RECEPCIJE - ZASEBNA IZDANJA</i>	296
<i>*OSVRT NA INTERPRETATIVNU RECEPCIJU</i>	301
<i>PREVEDENI NAPISI STRANIH AUTORA NA SRPSKI JEZIK U PERIODICI</i>	301
<i>NAPISI NAŠIH AUTORA OBJAVLJENI U PERIODICI</i>	309
<i>NAPISI OBJAVLJENI U ZASEBNIM IZDANJIMA</i>	326
<i>PREVODNA I INTERPRETATIVNA RECEPCIJA POEZIJE T. S. ELIOTA SA OSVRTOM NA PREVODNU I INTERPRETATIVNU RECEPCIJU POEZIJE MODERNIH AMERIČKIH PESNIKA NARODNJAČKE STRUJE</i>	333
<i>ZAKLJUČAK</i>	347
<i>LITERATURA</i>	352
<i>BIOGRAFIJA</i>	397
<i>IZJAVE</i>	398

UVOD

Ovaj rad se bavi recepcijom stvaralaštva međašnje figure modernizma u anglo - američkoj književnosti, Tomasa Sternsa Eliota, na srpskom govornom području u periodu od Drugog svetskog rata do današnjih dana. Reč je o pesniku koji je „pomogao da se pokrene modernistička revolucija“¹, a čiji se značaj oseti i danas iako „ne postoji više Eliotovo doba, ali uprkos tome Eliot jeste pesnik za naše doba.“²

Po svojoj formi rad se naslanja se na istraživanje obuhvaćeno magistarskim radom na temu „Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić)“³, a izraz je nastojanja da se popuni praznina u bibliografiji prevodne i interpretativne recepcije anglo-američke poezije modernizma. Na srpskom govornom području u posleratnom periodu ne postoji nijedan rad koji se sistematizovano bavi prikupljanjem, ispitivanjem i uslovno rečeno vrednovanjem književno-istorijskih činjenica vezanih za recepciju stvaralaštva T. S. Eliota.

Pred nama je, gledano u kontekstu američke književnosti, predvodnik eliotovske struje u poeziji koja zastupa principe bezličnosti, erudicije i povezanosti sa bogatom evropskom tradicijom. Međutim, T. S. Eliot, za razliku od pesnika čije stvaralaštvo možemo, pojednostavljeno rečeno, podvesti pod nacionalno određenu struju moderne američke poezije, zahteva da bude sagledan u ne samo kao pesnik, već i kao književni teoretičar, odnosno kritičar. Uprkos ovoj činjenici, može se ipak kazati da se i dalje držimo glavnog put koji ima za cilj da kroz poređenje bibliografskih podataka upotpuni sliku o osnovnim pravcima prijema moderne američke poezije na srpskom govornom području u drugoj polovini dvadesetog veka.

U magistarskom radu upotrebljavan je pridev američka koji daje potpuno tačan kulturni kontekst precizno omeđen i geografski i jezički na američki kontinent i stvaralaštvo na engleskom jeziku. S obzirom na jednu od specifičnosti stvaralaštva T. S. Eliota, koja se ogleda u činjenici da je nastajalo kao izdanak podjednako i američkog i engleskog kulturnog konteksta, za potrebe ovog rada neophodno je bilo pronaći novi termin koji bi adekvatno obuhvatio sveukupni kulturni kontekst, ponovo precizno geografski i jezički omeđen. Pridev

¹ Moody, A. David, „Preface“, p. xiii, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005

² Idem, p. xiii

³ Maljković R., Mirjana, *Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić)*, Beograd, 2005, str. 6.

anglo-američka zadovoljava kriterijume, pa će tako u radu biti govora o anglo-američkoj kulturnoj sredini, anglo-američkoj književnosti i anglo-američkim pesnicima.

Kao što je već napomenuto, ovaj rad proučava prijem kritičkog i pesničkog stvaralaštva T. S. Eliota. Recepcija se dakle u ovom slučaju odnosi isključivo na pasivni prijem, ne i aktivno delovanje njegovog kritičkog i poetskog stvaralaštva u našoj književnosti, odnosno, ograničena je svojim interpretativnim, odnosno kritičkim, i prevodnim karakterom.

U naslovu ovog rada nije istaknuto dramsko stvaralaštvo T. S. Eliota, iako će biti obrađeno, i to iz nekoliko razloga. Kao prvo, napisao je pet drama, što u ukupnom korpusu njegovog stvaralaštva, gledano sa stanovišta kvantiteta, zauzima jedan relativno mali deo. U poređenju sa tim dovoljno je samo istaći činjenicu da je napisao „preko 740 priloga u preko 160 različitih časopisa i novina.“⁴ Kao drugo, njegove drame su poetske drame i kao takve snažno su povezane sa njegovim poetskim stvaralaštvom. I kao treće, prijem drama biće predstavljen samo kroz aspekt njihove recepcije kao dela za čitanje, ne i za scensko prikazivanje u pozorištima.

Isto tako, iako je tema ovog rada omeđena na srpsko govorno područje, to ne podrazumeva ograničenje nekom od znanih ili opšteprihvaćenih definicija tog pojma. Objašnjenje koje je dato u magistarskom radu ostaje nepromenjeno: „Događaji na geopolitičkoj sceni ovog dela sveta teško da nam idu u prilog: naša definicija ‚srpskog govornog područja‘ kao područja koje u sebi obuhvata i područja na kojima se ne govori samo srpski jezik, već i teritorije bivše Jugoslavije na kojima se govorio srpsko-hrvatski i hrvatsko-srpski jezik, što je očigledno iz samog rada čak i ako to nije jasno kazano, može se shvatiti kao neprihvatljiv izraz neke vrste hegemonističke tendencije. Međutim, bilo koji drugačiji pristup doneo bi samo deo slike o prijemu ovih pesnika zato što je prostor bivše Jugoslavije u periodu o kojem govorimo u ovom radu predstavljao, makar u tim svojim delovima gde se govorio srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski jezik, jedinstven kulturno-jezički prostor. Kada su u radu kaže naše jezik, ili naša sredina, naša kulturna sredina, misli se upravo na to nedeljivo kulturno-jezičko bogatstvo iz kojeg su svi sa ovog prostora, bez obzira na granice, a one i jesu bile administrativne u to vreme, crpeli neštedimice. Možda, imajući u

⁴ White, Peter, „Literary journalism“, p. 93, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

vidu današnju političku situaciju, to i nije najprihvatljivije rešenje, ali sam rad je zahtevao ovakav pristup jer je još u toku prikupljanja građe jednostavno prerastao svoj naslov.“⁵

U ovom momentu bitno je naglasiti da je u pisanju ovog rada to urađeno svesno. S jedne strane stoji nepobitna činjenica da se druga polovina prošlog veka mora posmatrati kao jedinstven kulturni prostor, ali i da istovremeno postoje realna ograničenja kada je u pitanju dostupnost građe od značaja za ovo istraživanje u nekim državama bivše Jugoslavije. Građa od značaja bila bi ona koja je značajno uticala na prijem stvaralaštva T. S. Eliota na srpskom kulturnom prostoru, odnosno imala veći odjek, i ne bi smela da bude izostavljena iz ovakvog jednog istraživanja koje u suštini počiva na principu neselektivnosti u prikupljanju i obrađivanju prikupljenih književno-istorijskih činjenica. Preciznije određenje odnosa prema prikupljanju građe kada je u pitanju srpsko govorno područje shvaćeno u užem smislu (Republika Srbija) govori o principu neselektivnosti, dok su za građu koja potiče iz ostalih bivših republika sa kojima smo delili i delimo zajednički kulturno-jezički prostor dozvoljena manja odstupanja. Preciznije se određivši mogli bismo da kažemo da neki stepen tolerancije postoji jedino u slučajevima kada je građa nedostupna. Neselektivnost se ogleda i u činjenici da smo u korpus interpretativne recepcije uvrstili i razgovore sa T. S. Eliotom, koji se samo uslovno mogu tu svrstati jer ipak izlaze iz postavljenih okvira književnosti u oblast svakodnevnog života.

Prikupljanje građe odvijalo se u bibliotekama u Beogradu (Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Narodna biblioteka, Gradska biblioteka, Biblioteka SANU, Biblioteka Katedre za anglistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, Biblioteka Katedre za opštu književnost Filološkog fakulteta u Beogradu) i Novom Sadu (Biblioteka Matice srpske i Gradska biblioteka). Korišćena je i mogućnost bibliotečke pozajmice, kao i dostupnost podataka preko interneta. Kao najpouzdaniji izvor građe i ovaj put se pokazala Biblioteka Matice srpske u Novom Sadu u čijim fondovima se nalazi najveći broj onih knjiga i časopisa koji ne postoje u drugim bibliotekama u Srbiji.

I u ovom periodu dolazilo je do smanjivanja bibliotečkog fonda zbog gubljenja i uništavanja knjiga i časopisa, posebno onih starijih datuma, a fond Narodne biblioteke duži vremenski period nije bio dostupan zbog renoviranja koje je trajalo od 2007. do 2011. godine. Iako je rad Narodne biblioteke u to vreme bio organizovan tako da se primarna funkcija biblioteke (prikupljanje radova objavljenih na srpskom jeziku, kompiliranje nacionalnih

⁵ Maljković R., Mirjana, *Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić)*, Beograd, 2005, str. 6.

bibliografija i razvijanje informacionih sistema koji povezuju biblioteke) nesmetano odvijala, dostupnost i mogućnost korišćenja građe bili su ograničeni.

Prikupljena građa dovela je do sistematizacije bibliografije književno-istorijskih činjenica vezano za kritičku i prevodne recepciju T. S. Eliota, ali je ipak najveći deo bibliografije sastavljen na osnovu publikacija Bibliografskog instituta.⁶

Bibliografske navode prevodne i interpretativne recepcije možemo da podelimo:

- prevodi zbirki pesama
- prevodi pojedinačnih pesama objavljivanih u antologijama
- prevodi pojedinačnih pesama objavljivanih u periodici
- prevodi drama objavljeni kao zasebna izdanja
- prevodi drama objavljeni u periodici
- prevodi eseja T. S. Eliota objavljeni u zbirkama eseja
- prevodi eseja T. S. Eliota objavljeni u ostalim zasebnim izdanjima
- prevodi eseja T. S. Eliota objavljeni u časopisima
- interpretativna recepcija T. S. Eliota naših autora objavljena kao predgovor zbirkama eseja, poezije ili drama
- interpretativna recepcija T. S. Eliota naših autora objavljena u periodici
- interpretativna recepcija T. S. Eliota naših autora objavljena u formi separata
- interpretativna recepcija T. S. Eliota naših autora objavljena u formi doktorata
- prevodi interpretativne recepcije stranih autora objavljeni kao predgovori zbirkama poezije
- prevodi interpretativne recepcije stranih autora objavljeni u periodici
- intervjui naših autora sa T. S. Eliotom objavljeni u periodici
- književno-istorijski pregledi moderne američke i engleske književnosti objavljeni u istorijama književnosti
- književno-istorijski pregledi moderne američke i engleske književnosti objavljeni u periodici
- književno-istorijski pregledi moderne američke i engleske književnosti objavljeni kao predgovor zbirkama pesama, antologijama, zbirkama eseja i drama
- književno-istorijski pregledi moderne američke i engleske književnosti objavljeni u ostalim zasebnim izdanjima

⁶ *Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure i muzikalije.* Beograd, 1950 – 1995.
Bibliografija Jugoslavije. Članci i književni prilozi u časopisima. Beograd, 1950 – 1995.

Kada smo govorili o jedinstvenosti kulturno-jezičkog prostora, uz specifičnost koju smo naveli a koja se odnosi na selektivnost, odnosno neselektivnost pristupa u prikupljanju građe, moramo da napomeno da je ona usko vezana za vremenski okvir u kojem posmatramo recepciju moderne anglo-američke književnosti. Formalno se još jednom naslonivši na pomenuti magistarski rad, ovaj rad pokriva drugu polovinu dvadesetog veka, odnosno period posle Drugog svetskog rata do današnjih dana. Izuzetak koji je napravljen, a koji se ogleda u produžetku vremenskog okvira u trajanju od jedne decenije, opravdan je ako uzmemo u obzir da je reč o periodu koji može da nam ukaže na nove tendencije u recepciji stvaralaštva T. S. Eliota, kao odraz nekih tendencija u novijoj srpskoj književnoj kritici.

Put recepcije, kao i u magistarskom radu, sagledan je u dijahroniji, međutim, u ovom slučaju, raznorodnost književnog stvaralaštva T. S. Eliota zahtevala je i dodatnu podelu prevodne recepcije na recepciju poezije, recepciju drame i recepciju kritičkog stvaralaštva. Unutar ovih grupa prevodne recepcije pravi se i podela na zasebna izdanja i periodiku. Analizi prevoda posvećena je posebna pažnja. Prevodi se vrednuju na osnovu poređenja sa originalom i na osnovu poređenja više različitih prevoda iste pesme. Porede se i različite verzije u prevodima istih autora. Ovo je potrebno s obzirom da se u novije vreme sve više ističe značaj prevodne recepcije za književnost recipijenta: „Prevođenje nije ‚niža vrsta kritike‘, nego, naprotiv stalni element razumevanja i življenja, menjanja i oblikovanja književnosti – i predmet, i oruđe kritike. Moderna poetika i komparativna književnost pokazuju da je odnos između dela (njegovog prvog ispisivanja) i prevoda (ponovnog ispisivanja) svojstveno uzajamno rađanje: prevod je deo književnosti koja se stvara na jeziku na koji je izvorni tekst preveden.“⁷

Predmetu istraživanja pristupa se stanovišta istoričara književnosti. Važno je naglasiti da se u radu polazi od pretpostavke da su dela T. S. Eliota poznata i da je potrebno samo ukratko podvući njihov značaj i mesto, a da je osnovni cilj hronološki prikaz svih bibliografskih odrednica koje su nam na raspolaganju, a koji bi, koliko je to moguće, bio objektivni prikaz relevantnog materijala. Drugi korak bi bio izdvajanje bitnih karakteristika u pokušaju da se sagleda autorov doprinos u odnosu na mesto i vreme nastanka kritičkog tumačenja. Zbog toga je bilo potrebno postaviti i okviri kritičke recepcije na književnoj sceni autora originalnog dela. U tom smislu posebno je neophodno izdvojiti anglo-američke kritičare čiji su kritički radovi prevedeni na naš jezik.

⁷ Mančić, Aleksandra, „Prevođenje i kritika“, str. 285, u: Radulović, Milan, *Istorija i teorija srpske književne kritike*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2009

Kao i u bibliografiji prevodne recepcije i kod interpretativne recepcije pravi se podela na zasebna izdanja i periodiku. Ova podela preuzeta je iz magistarskog rada, a svoje poreklo ima u izdanjima Bibliografskog instituta u Srbiji koji je kroz svoja izdanja upravo na taj način segmentirao bibliografsku građu zbog različite komunikacione funkcije knjige u odnosu na periodiku. Sa tačke gledišta jednog recipijenta, trajnost i dostupnost su, kao kriterijumi koji razdvajaju periodiku od zasebnih izdanja, odlučujući faktori u procesu komunikacije. Još je Bogdan Popović govoreći o ulozi periodike skrenuo pažnju na činjenicu da pretplatniku književnog lista dolaze na noge i pisac i kritičar i knjižar.

Značaj periodike je neprocenjiv, „*štampa* je važno mesto na kom se uobličava kritički orijentisani *javni dijalog* (kafanski, salonski, onaj u udruženjima i čitaonicama, usmeni ili pisani) između samih autora, između autora/urednika i čitalaca, ili unutar same publike.“⁸ Najuoštenije rečeno, periodika se u ovom radu tretira kao sredstvo komunikacije, ne kao žanr, uprkos tome što postoje određeni žanrovi, kao što su književna, pozorišna ili muzička kritika, koji, prema rečima Vesne Matović u uvodnom tekstu „*Žanrovi u periodici*“⁹, ne postoje van časopisnog konteksta. Zbog toga što se periodiku tretira kao sredstvo komunikacije neće se praviti razlika između dnevnih novina i časopisa koji su specijalizovani za određenu oblast, u ovom slučaju književnost. „Čak u poređenju sa najčuvenijim časopisima i magazinima, a već da ne govorim o onim dvonedeljnim ili mesečnim, takođe veoma širokog tematskog raspona, dnevne novine imaju veći značaj i uticaj, pa zato i veći tiraž, zbog aktuelnosti, dakle upravo zbog momenta dijahronije, što periodiku i čini periodikom.“¹⁰ To nikako ne umanjuje značaj književne periodike u odnosu na ostale periodične publikacije, zato što „posmatranje književnosti u kontekstu javnog i interaktivnog časopisnog delovanja omogućava da književne fenomene osmotrimo u složenoj prepletenosti sa širim kulturnim sferama, kao i da društvene procese osmotrimo u njihovoj ,književnoj konstruisanosti.‘ Čak i kada je ,čisto‘ književna, periodika je deo društvenog prostora i povlašćeno mesto delovanja diskurzivnih formacija, kako hegemonih tako i opozicionih. Čak i kada su ,čisto‘ političke, društvene medijacije su jedna velika socijalna *književnost*, skup retoričkih praksi i figura, oblik stvaralačke ekspresije ili ideološke redukcije.“¹¹

⁸ Matović, Vesna, *Revizija! Časopisi kao agensi književnosti i kulture*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2012 (Beograd : Čigoja štampa), str. 3 – 4.

⁹ Matović, Vesna, „*Žanrovi u periodici*“, str. 10, u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

¹⁰ Petrov, Aleksandar, „*Periodika kao žanr*“, str. 31, u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

¹¹ Matović, Vesna, *Revizija! Časopisi kao agensi književnosti i kulture*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2012 (Beograd : Čigoja štampa), str. 4.

U svakom slučaju se „na širokom i heterogenom polju književne periodike bolje uočavaju ne samo složena idejna i duhovna vrenja, poetički pomaci, rezovi i raskidi sa postojećim ili književnim konvencijama prethodnih epoha, već ima i bolji uvid u žanrovski repertoar određene epohe.“¹²

Pored toga što dopirnosni tranosti nekog dela, periodika predstavlja i osoben vid kritičke cenzure koju vrše čitaoci, odnosno kroz periodiku se odvija jedan specifičan vid formiranja horizonta očekivanja koji može da posluži i samom autoru za doradu već objavljenih tekstova. O toj funkciji govori Dragana Vukičević u svom istraživanju „Specifičnosti književnih oblika u periodici epohe realizma“: „Od autora – prvog čitaoca sopstvenog teksta, književni oblici stižu do urednika, i dalje se ‚šire‘ prema najmerodavnijim čitaocima (kritičarima), tvori se ‚novi‘ interpretativni horizont, ne bi li se obogaćeni ‚čitanjima‘ preko časopisa, poput bumeranga, ponovo mogli vratiti autoru. Tako se čitalac časopisa, ukoliko pripada istoj vremenskoj ravni kojoj pripada i autor, može javiti u funkciji cenzora kojeg autor može ili ne mora ignorisati.“¹³ Funkcija čitalaca je pojačana, a njihove recepcijske aktivnosti su naglašenije kroz mogućnost direktne komunikacije sa redakcijom časopisa.

Kada se govori o periodici, bitno je još samo naglasiti da su prilikom definisanja pojma periodike korišćene njene standardne definicije: „Pod pojmom serijske publikacije ili periodika podrazumijevamo sve one publikacije koje karakteriše periodičnost izlaženja, kontinuirani niz i numeracija, a to su: novine, revije, listovi, bilteni, odnosno: časopisi, zbornici, godišnjaci, kalendari, almanasi ... Definicija upućuje na formu, no kada se analizira sadržaj, čak samo sa nivoa bibliografskog opisa, otkrivamo suštinu i značaj periodičnih publikacija, koje ilustruju sveukupnost života kroz decenije. Novinska informacija prati svakodnevni život, tekuće događaje u društvu, politici, ekonomiji, kulturi, umjetnosti, [...] dok časopisi, zbornici, almanasi dostižu jedan viši nivo i predstavljaju bogate baze naučnih informacija iz istorije, kulturne istorije, umjetnosti [...] koje je neophodno sačuvati od zaborava za nove generacije istraživača.“¹⁴

Periodika posle drugo svetskog rata nije još do kraja istraženo područje, ali postoje neke smernice koje mogu da pomognu u sagledavanju šire slike u to vreme. Autori „Revizije“ kažu sledeće: „...neposredno nakon rata u novoj državi pokreću se časopisi u

¹² Matović, Vesna, „Žanrovi u periodici“, str. 10, u: „Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

¹³ Vukičević, Dragana, „Specifičnosti književnih oblika u periodici epohe realizma“, str. 138, u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

¹⁴ Mitrović, Nevenka, http://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/nmitrovic-periodika_1.html

duhu komunističke ideologije (*Mladi borac*). Književni život postepeno počinje da se obnavlja kroz (re)aktiviranje *Letopisa Matice srpske* 1946, osnivanje *Mladosti* 1945, *Književnosti* 1946/7 i *Književnih novina* 1948, ali i kulturne rubrike *NIN*-a i brojnih dnevnih listova. S pokretanjem *Svedočanstva* 1952, *Vidika* 1953, *Polja*, *Dela* i *Savremenika* 1955, i rasplamsavanja diskusija između „modernista“ i „realista“, od pedesetih godina nastupa „zlatno doba“ srpske periodike. Jedan od stožernih časopisa ove epohe bilo je časopis *Delo* (1955 – 1992), koji je svojim izlaženjem obuhvatio gotovo čitavo jugoslovensko razdoblje, odnosno poetički luk od odbrane posleratnog modernizma do redakcije u znaku postmodernizma.¹⁵ Dolazi i do regionalnog raslojavanja periodike, pa su tako pojedini gradovi poznati po svojim književnim časopisima *Gradac* (Čačak), *Ulaznica* (Zrenjanin), *Polja* (Novi Sad), *Koraci* (Kragujevac), *Povelja* (Kraljevo), *Gradina* (Niš), *Braničevo* (Požarevac), *Bagdala* (Kruševac).

Kada se govori o trenutnoj situaciji bitno je naglasiti da „dinamika promena u domaćoj književnosti i kulturi nezamisliva je bez profilisanih kritičko-teorijskih standarda brojnih časopisa redakcija (*Književna reč*, *Književna kritika*, *Književna istorija*, *Književnost*, *Reč*, *Treći program*, *ProFemina*, *Genero*, *Beogradski krug* i dr.) i časopisa posvećenih prevodnoj literaturi (*Pismo*, *Mostovi*). I dalje opstaju i pokreću se čisto književni časopisi (*Poezija*, *Beogradski književni časopis*) i deluju strukovna glasila (*Književne novine*, *Književni magazine*, *Zlatna greda*), čemu bi se mogao pridodati još veliki broj periodičkih naslova i fenomena koji (do) danas kreiraju domaći književni, kulturni i društveni život.“¹⁶

Sam rad je podeljen u pet odvojenih celina: Uvod, T. S. Eliot, Prevodna recepcija, Interpretativna recepcija, Recepcija stvaralaštva T. S. Eliota sa osvrtom na recepciju moderne američke poezije narodnjačke struje i Zaključak. Uvod rada obuhvata tri poglavlja, prvo poglavlje bavi se definisanjem predmet rada i metodoloških okvira naučnog istraživanja, drugo poglavlje donosi objašnjene osnovnih književnoteorijskih pojmova na kojima se istraživanje zasniva, treće predstavlja pokušaj da se napravi prikaz srpskog kulturnog i književnog konteksta za posmatrani period posle Drugog svetskog rata do današnjih dana. Celina koja govori o T. S. Eliotu ima poglavlje o njegovom životu, poglavlje sa bibliografijom njegovih dela, kao i poglavlje koje daje osnovne smernice u pogledu kritičke recepcije njegovog dela na anglo-američkom podneblju.

¹⁵ Matović, Vesna, „Žanrovi u periodici“, str. 19 - 20, u: „Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

¹⁶ Idem, str. 20.

Prevodnom recepcijom ćemo se baviti kroz poglavlja: 1. Prevodna recepcija poezije T. S. Eliota, 2. Prevodna recepcija drame T. S. Eliota 3. Prevodna recepcija kritičkih napisa 4. Analiza prevodilačkih ostvarenja „Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka“.

Interpretativna recepcija obrađena je kroz poglavlja 1. Interpretativna recepcija T. S. Eliota u periodici 2. Interpretativna recepcija T. S. Eliota u zasebnim izdanjima

Prevodna i interpretativna recepcija stvarlaštva T. S. Eliota sa osvrtom na prevodnu i interpretativnu recepciju moderne američke poezije narodnjačke struje.

Zaključak predstavlja pokušaj sumiranja toka i pravca recepcije poezije T. S. Eliota u drugoj polovini prošlog veka, kao i ukazivanja na nove puteve recepcije u vremenu koje dolazi.

NEKI ASPEKTI KULTURNOG I KNJIŽEVNOG KONTEKSTA DRUGE POLOVINE DVADESETOG VEKA

Kulturni i književni kontekst jedan je od osnovnih preduslova recepcije stvaralaštva nekog stranog autora, pa je stoga potrebno izdvojiti oni elementi koji su uslovljavali opšte tokove recepcije u posleratnom periodu. U tom procesu povremeno mora da se izađe iz okvira kulturnog konteksta i obuhvate dešavanja na širem društvenom nivou, ili da se pak književni kontekst suzi na uži kontekst književne kritike.

Milan Radulović u svojoj knjizi *Raskršća srpskog modernizma*¹⁷ daje ideološki i kulturni kontekst srpske književnosti dvadesetog veka, a drugu polovinu dvadesetog veka vidi kroz sledeće periode: I period komunističke ideologije i socijalističke kulture (1945 - 1980), II period preispitivanja komunističke ideologije (1980 – 1990), III period rastakanje komunističke ideologije i socijalističke kulture (poslednja decenija veka). Periodizacija u ovom radu, bazirana na gore pomenutoj, posmatra drugu polovinu dvadesetog veka kroz dva odvojena perioda: period u kojem je preovladavala komunistička ideologija, do osamdesetih godina prošlog veka, i period kojeg karakteriše proces oslobađanja od komunističke ideologije. Taj proces, uprkos tome što nije tekao ravnomerno, ipak predstavlja zajedničko obeležje za period od poslednjih tridesetak godina.

Specifičnost tog prvog, posleratnog perioda, ogleda se u tome što se „celokupna srpska kultura, pa u njenom krilu, naravno, i književnost, obrela se u potpuno novoj socijalnoj atmosferi i našla se u novoj istorijskoj i kulturnoj stvarnosti.“¹⁸ Ta nova stvarnost dovela je do formiranje nove poetike i nove književne teorije, tzv. soc. realizma koji umetnost posmatra jedino u kontekstu njene društvene angažovanosti. U ovom slučaju reč je o potrebi da se propagiraju stanovišta komunističke ideologije. Posle rascepa na relaciji SSSR i SFRJ 1948. godine nastupa period komunističkog voluntarizma. Zauzima se donekle „kritički odnos prema poetici i teoriji socijalističkog realizma“¹⁹ i gradi se nova književnost koja nije pod uticajem Istoka, ali koja istovremeno ne sme da bude ni pod uticajem Zapada. Nova književnost stvarana je „iz čisto revolucionarnog zanosa, ni iz čega.“²⁰ Komunistički voluntarizam bio je „ne samo iluzionistički nego i destruktivan.“²¹ U tom periodu „čak i oni kritičari koji su na umu, u iskustvu ili u intuiciji imali neke drukčije duhovne i vrednosne orijentire, morali su svoja estetička načela manje ili više vešto da povezuju sa tobož

¹⁷ Radulović, Milan, *Raskršća srpskog modernizma*, Institut za književnost i umetnost Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd, Foča, 2007

¹⁸ Idem, str. 149.

¹⁹ Idem, str. 154.

²⁰ Idem, str. 156.

²¹ Idem, str. 157.

autentičnim marksizmom i da ih predstave i afirmišu kao originalnu, stvaralačku transformaciju i primenu marksističke ideologije u književnoj teoriji.²²

Mnogobrojni su primeri kako je ideologija uticala na književnost, ovde ćemo navesti samo jedan, eksplicitno izražen stav, da je „sasvim razumljivo da i vaspitanje književnih početnika i mladih pisaca mora imati upravo taj socijalistički karakter, a to znači da visoke moralne kvalitete koje posjeduje naša omladina moraju imati i mladi pisci“.²³ Ovaj esej je objavljen u zborniku kritičkih eseja izdatih pod naslovom *Savremena poezija* 1973. godine.

Međutim, u tom prvom period, uprkos komunističkoj ideologiji i komunističkom voluntarizmu, u književnosti su se razvijali i drugi pravci. O tome se govori ili u vidu negativne reakcije: „Mi danas prisustvujemo neviđenoj i začuđujuće agresivnoj poplavi takozvane modernističke književnosti do kraja zasićene svakojakim misticizmom, opskurantstvom i drugim otpacima buržoaske ideologije [...] došli do toga da nam nadrealistički modernizam u neku ruku figurira kao oficijelni književni pravac našeg socijalističkog društva“²⁴ ili se prosto konstatuje kao činjenica: „Prva generacija zatekla je u srpskoj poeziji nekoliko ranijih struja; tačnije, zatekla je njihove tragove ili njihove bivše nosioce i pripadnike. U takvim uslovnom obliku, jednom krivudavom linijom nastavile su da traju i posle oslobođenja sledeće struje: *modernizam*, koji se formirao pod kraj prvog svetskog rata i neposredno posle njega...“²⁵

Zoran Konstantinović, baveći se problematikom promene u horizontu očekivanja srpske čitalačke publike, za taj isti period kaže sledeće: „Drugi svetski rat prekinuo je jednim udarcem sve literarne sprove, koji su, neprekidno vođeni [...] izazvali emocionalnu erupciju u lirici i aktivirali stvaralačko, autentično i patriotski angažovano pesništvo. Celokupan horizont očekivanja takođe se spontano izmenio i to u najkraće vreme. Posleratne strukture unutar horizonta očekivanja nastaju kao posledica zahteva da bi umetničko stvaralaštvo trebalo da bude efikasan pratilac političkih i društvenih zbivanja. [...] Zajedno sa događajima 1948. godine menja se i klima. Umesto jednobojnih, umetno konstruisanih i publicistički obojenih tema, literatura postepeno biva ispunjena tematskom i psihološkom mnogostrukošću koja dočarava savremenu viziju sveta [...] a u isto vreme ulivaju se i podsticaji iz stranih književnosti.“²⁶

²² Idem, str. 159.

²³ Tošović, Risto, „O radu sa mladim piscima“, str. 23, u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

²⁴ Perović, Puniša, „Neki problemi naše književnosti“, str. 65 – 66, u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

²⁵ Lukić, Sveto, „Istorija i poezija“, str. 139 – 140, u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

²⁶ Konstantinović, Zoran, „Horizonti očekivanja srpske čitalačke publike“, *Književna kritika*, god. X, 1979, br. 1, str. 84.

O tim podsticajim govori i Palavestra u svojoj *Istoriji književne kritike* u momentu kada govori o Miodragu Pavloviću kao kritičaru koji je „među prvima koji su se od sovjetskih i marksističkih dogma okrenuli Zapadu i srpsku kritičku misao vratili njenim evropskim korenima i tokovima.“²⁷ Palavestra takođe naglašava: „Prihvativši dva primarna načela eliotovske koncepcije kritike, od kojih se jedno odnosi na kritičare-pesnike – oni, naime zaslužuju najvišu ocenu, pošto su najbliži umetnosti o kojoj pišu – a drugo na poziciji kritike u građenju sopstvenih kriterijuma i aksioloških vrednosti, Miodrag Pavlović, a sa njim Jovan Hristić i Ivan V. Lalić, postali su prvo pesnici, a potom, na osnovu svog pesničkog ugleda u odbrani svoje poetike, uspeli su da u posleratnu kritiku uvedu novi smer rasuđivanja o poeziji i tumačenja književnosti.“²⁸ Kada ocenjuje sveopšti značaj za razvoj književnosti Palavestra kaže: „Pojava kritičkih ideja, koje su u posleratnu srpsku književnost doneli sledbenici aleksandrijske kritičke škole, bila je prvi izraz započetog preobražaja duha i izraza, metoda i značenja književne kritike. Mada je, ponekad, bila na opasnoj granici samosvesne isključivosti, ta vrsta kritike zaslužuje poštovanje svojim dobronamernim stavom, visokom stručnošću i gustinom intelektualne koncentracije, onim što je najvećim delom, nedostajalo tradicionalnoj kritici.“²⁹

Modernizam je, dakle, pravio sebi put u posleratnoj književnosti i pored zvanične komunističke ideologije koja je formirala sopstveni književni izraz. Ova pojava se uglavnom objašnjava ili neutralnim stavom modernističkih stvaralaca prema vladajućoj komunističkoj ideologiji ili kritičkim stavom koji modernistička poezija izražava prema kapitalističkom društvenom uređenju. Milan Radulović kaže sledeće: „Isto tako i forme moderne i savremene evropske umetnosti imaju jednu ulogu i smisao u srpskoj kulturi druge polovine 20. veka, a drugačiju ulogu u društvima u kojima te forme prvobitno nastaju. U tehnički naprednijim, socijalno razuđenijim i uređenijim društvima nove forme umetnosti u osnovi su estetski izraz i duhovna transcendencija realnih društvenih i civilizacijskih okolnosti. Kad se srodne umetničke forme reprodukuju u kulturi koja je podređena komunističkoj ideologiji, onda je njihovo značenje u izvesnoj meri ideološki tendenciozno: treba da pokažu da i socijalistička kultura u osnovi pripada istom civilizacijskom horizontu kojem pripada i ogromna većina savremenih društvenih zajednica. Ali te umetničke forme nisu bile kritične prema vladajućim oblicima društvenosti koju je uspostavio komunizam, nego prema vladajućim oblicima

²⁷ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 585.

²⁸ Idem, str. 586.

²⁹ Idem, str. 605.

društvenog života u zapadnoevropskim društvima; tako su i naši pisci šezdesetih godina prikazivali tzv. ‚otuđenje‘ i ‚postvarenje‘ čoveka.³⁰

Odnosno, još je konkretniji kada kaže: „Na kulturnom planu sloboda se u komunizmu iscrpljivala u mogućnosti da se stvaraju ili proizvoljno izmišljaju umetničke forme, ali samo one i onakve koje su direktno ili makar posredno afirmativno opredeljene prema postojećem društvenom stanju, koje su prema tom stanju i istorijskoj suštini epohe ideološki neutralne, i one koje prividno kritikuju duh vremena, ali sa pozicija vladajuće društvene ideologije, a ne u svetlosti prirodne i prvorodne čovekove duhovnosti. Tako su umetnici mogli, po slobodnom nahođenju, da stvaraju potpuno nove umetničke forme, pod uslovom da je njihova sadržina apstraktna, estetizantna, ali ne i nove forme koja su izraz socijalne, istorijske i religiozne samosvesti umetnika; takođe su slobodno mogli da afirmišu poeziju modernih evropskih pisaca (Džojisa, V. Vulf, Foknera, Prusta, Sartra, Kamija...) [...] Isto tako i tradicionalisti su mogli da reafirmišu sve vredne stvaraoce iz prošlosti, osim onih čija dela i politička ostvarenja otvoreno ili neposredno dovode u pitanje vladajuću ideologiju.“³¹

Period koji je usledio potom, od 1980. do 1990. godine, obeležen je smrću Josipa Broza Tita i buđenjem kritičke svesti prema komunističkoj ideologiji. Već u sledećoj deceniji svedoci smo potpunog kraha komunističke ideologije i socijalističke kulture izazvanog raspadom Jugoslavije, zemlje koja je postojala sedamdeset godina. Od događaja, koji su bitno uticali na društveni razvoj, izdvajaju se uvođenje višestranačkog političkog sistema, uspostavljanje i pad režima Slobodana Miloševića, ustanovljavanje demokratskog društva i ubistvo Premijera Zorana Đinđića. Svi ovi događaji, u poslednje dve decenije prošlog veka i prvoj deceniji ovog veka, doveli su do potpunog otvaranja naše zemlje i prema zemljama istočne i prema zemljama zapadne Evrope. Najznačajnija karakteristika ovog perioda jeste proces oslobađanja od komunističke ideologije, koji je istovremeno bio i proces „reafirmisanja posebnosti kulturnih i verskih tradicija [...] najbrži put i najefikasnije sredstvo u oslobađanju od komunističke utopije.“³² Ovo pojednostavljivanje može da bude prihvatljivo ili ne, ali jedan od razloga zašto nećemo ulaziti u dublje analize ovog perioda jeste i nepostojanje neophodne vremenske distance koja bi događajima u novijoj istoriji dala pravo mesto i pripisala odgovarajući značaj.

Ovo do sada rečeno neminovno navodi na zaključak da pred recepcijom stvaralaštva T. S. Eliota nisu postojale značajnije prepreke ni u periodu kada je vladala komunistička

³⁰ Radulović, Milan, *Raskršća srpskog modernizma*, Institut za književnost i umetnost Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd, Foča, 2007, str. 169 – 170.

³¹ Idem, str. 164 – 165.

³² Idem, str. 199.

ideologija, ni u potonjem periodu kada počinje proces otvaranja prema svetu. Da bi se upotpunila ova slika, potrebno je samo na kratko se osvrnuti na stanje u srpskoj književnoj kritici u drugoj polovini dvadesetog veka.

Milan Radulović savremenu kritiku druge polovine dvadesetog veka označava terminom „stručna ili naučna ili teorijska“³³, posebno kritiku koja se piše u poslednje tri decenije dvadesetog veka kao „izraz kritičareve stručne spreme, njegovih metodoloških opredeljenja za neki ‚model kritike‘, ili logičnog razvijanja premisa iz jedne teorije koju je kritičar prihvatio kao najistinitiju i najkoherentniju.“³⁴ Njoj je u dvadesetom veku prethodila „ideološka kritika, /koja/ za razliku od modernističke, nije izraz kritičarevih pogleda na svet nego njegovih ideoloških ubeđenja.“ Ali ovaj autor nije pobornik stručne kritike, kaže za nju da „izoluje književnost od duhovnog života, nema u osnovi jedno osećanje života niti pogled na svet i zato ne uspeva da bude privlačan književni žanr čak i onda kada je u analitičkom sloju otišla mnogo dalje od modernističke kritike.“³⁵ Takođe, u jednom momentu primećuje da je kritika, čak i kada se svrstava pod termin stručna, uspešno vršila funkciju ideološkog cenzora, „kvaziestetička kritika, ona koju zanima samo ‚čista literatura i ništa više‘, od sredine pedesetih godina pa gotovo do samog kraja 20. veka perfidno je vršila ulogu ideološkog cenzora u kulturi.“³⁶

Palavestra ukazuje na način na koji su kritičari novijih generacija pokušali da premoste ove probleme: „Svesni neophodnosti da naučna kritika treba da obnovi i proširi svoj metod, kako bi bila u stanju da iz literarnih dela prošlosti izvuče njihovu trajniju i višu estetsku projekciju, noviji istoričari književnosti u poslednjih dvadesetak godina XX veka postepeno su napustili uske okvire klasične istorijske nauke o književnosti i oblast svojih istraživanja okrenuli u dva smera: horizontalno, faktografski, prema tradicionalnom postupku; i vertikalno, spuštanjem dubinskih sondi u samu strukturu duha i mišljenja onoga vremena čiju književnost žele da ispituju i istorijski rasporede. Pitanje periodizacije književne tradicije, njenog kontinuiteta i diskontinuiteta – odvajkad jedno od spornih pitanja književne historiografije – u tome kontekstu se ne posmatra radi uporednog ocenjivanja nacionalne književnosti i drugih evropskih literature, čime se bavi komparatistika, već kao metodološki postupak koji osobene vrednosti nacionalnog književnog bića povezuje sa onim oblicima evropskog kulturnog zračenja što ih je srpska književnost apsorbovala i pretvorila u

³³ Radulović, Milan, *Vidovi srpske književne kritike*, Institut za književnost i umetnost Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd, Foča, 2008, str. 301.

³⁴ Idem, str. 302.

³⁵ Idem, str. 313.

³⁶ Idem, str. 189.

sopstvenu tekovinu duha i stvaralačke imaginacije.³⁷ Međutim, nastojanja nove generacije nisu dovela do formiranja nove kritičke škole kod nas: „Pokušaj definisanja ‚kritičke književnosti‘ i okupljanja ‚novih kritičkih opredeljenja‘ u preposlednjoj deceniji XX veka nije stvorio kritičku školu. U svim važnijim tokovima kritičkog mišljenja još dugo se održavala tradicija doktrinarnog impresionizma, mada su već svuda bili otvoreni glavni prolazi do svih modernijih pristupa u proučavanju književnih dela. Neka dostignuća paramarksističkih i nemarksističkih pisaca, koja su stizala do Zapada, imala su samo privremeno i ograničeno dejstvo na metod i opredeljenje novijih kritičara – fenomenološka, arhetipska, psihološka i tematska kritika, parakritika i metakritika, kritika recepcije i dekonstrukcije. Najviše sistema i izdržljivosti pokazala je dijaloška teorija kontekstualnosti i razgranata škola ruskih semiotičara kulture. Dok su šezdesete godine XX veka većim delom bile označene kao godine metodološkog otrežnjenja srpske kritike od marksističke sholastike i sociologizma, tokom sedamdesetih i osamdesetih ubrzana su aistorijska istraživanja u strukturi teksta. Ona su poremetila dotadašnju glavnu struju kritičkog delovanja i u više različitih pravaca rasula raznovrsna metodološka usmerenja književnih kritičara, uslovljavajući neočekivano brzo i raspad dnevne kritike.³⁸

Međutim, o vremenu postmodernizma se govori i na sledeći način: „Postepeno osiromašenje kritike, njeno spuštanje na nivo ulice, politizovanje kulture i komercijalizacija književne kritike, na kraju veka su doveli do navale najamnih sezonskih polukritičara. Njihovo nametljivo i površno oglašavanje u medijima nije pokazalo dijalektičko pretvaranje kvantiteta u kvalitet; naprotiv, dovelo je do napuštanja i slabljenja kritičkog zanata, od čega su mnogi kritičari potražili spas zatvaranjem u seminare, laboratorije i alhemičarske retorte. Postmodernističke kritičke škole napuštale su društvenu scenu, bežale od istorije, ulazile u strukturu fragmentizovanog teksta, u znakovne sisteme i lingvističke forme, upuštale se u dekonstrukciju teksta, tekstualnost, metatekstualnost, intertekstualnost i na taj način pojačavale rasulo kritičkog metoda novog vremena, označenog zajedničkim pojmom postmodernizma.³⁹

³⁷ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 645.

³⁸ Idem, str. 743 – 744.

³⁹ Idem, str. 805.

POJAM RECEPCIJE⁴⁰

U najširem smislu govoreći, šezdesetih godina prošlog veka pojavile su se teorije koje u prvi plan stavljaju čitaoca i aktivnost čitanja. Ti kritičari koji su dela tumačili iz perspektive čitaočeve reakcije na delo odbijali su tradicionalne koncepte književnog dela kao završene strukture sa unapred definisanim značenjima. Polazišna tačka svih ovih teorija jeste da je tekst kreacija u čitaočevom umu i da ne postoji samo jedno ispravno značenje teksta. Do razlika između teorija dolazi u definisanju primarnih faktora koji formiraju čitaočev odgovor, linije razgraničenja između objektivne datosti teksta i subjektivnog čitaočevog odgovora, kao i stepena uslovljenosti čitaočevog odgovora samim tekstom. Za Viliijama V. Betstona (William W. Batstone) neosporna je činjenica da se „sva značenja konstituišu i realizuju u momentu recepcije“⁴¹, dok Martindejl (Charles Martindale) dodaje da „ako je tako onda ne možemo da pretpostavimo da se ‚namera‘ efektivno komunicira kroz neki tekst. A čine se, takođe, da pisac ne može da kontroliše recepciju svog dela, ni u pogledu karaktera čitanja ni u pogledu neke druge upotrebe tog dela.“⁴² Međutim, i Marindejl zastupa stanovište da je interpretacija teksta neodvojiva od istorije njegove recepcije. Interesantan je stav Timotija Sondersa (Timoty Saunders) koji ističe da „teorija recepcije ima kapacitet da proguta sve pred sobom, uključujući i druga čitanja i druge teorije. Prema ovoj verziji, svaki čin i svaka interpretacija morale bi od sad pa na dalje biti karakterisane kao činovi recepcije. U ovom obliku, u kojem se značenje shvata kao nešto što se istovremeno dobija u trenutku recepcije i samom recepcijom, recepcija preti da proguta čak i samu sebe.“⁴³

Istorijsku primenu čitalački orijentisana teorija doživela je u teoriji recepcije nemačkog teoretičara Hansa Roberta Jausa. Njegovo izlaganje „Istorija književnosti kao izazov nauci o književnosti“ na konferenciji u Konstancu 1967. godine uzima se kao „osnov za posve novi metodološki pravac koji istraživanju književnosti otvara izuzetne mogućnosti i perspektive.“⁴⁴

U uvodu ovog predavanja Jaus ističe činjenicu da je istorija književnosti u krizi pošto hronološki poredak života i dela i nije istorija književnosti. Pri tom nam skreće pažnju da ne

⁴⁰ Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999
Drabble, Margaret, *The Oxford Companion To English Literature*, Oxford University Press, 1985

⁴¹ Batstone, William W., „Provocation – The Point of Reception Theory“, p. 14, in: Martindale, Charles, Thomas, F. Richard, *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

⁴² Martindale, Charles, *Redeeming the Text: Latin Poetry and the Hermeneutics of Reception*, Cambridge University Press, 1993

⁴³ Saunders, Timoty, „Discipline and Receive; Making an Example out of Marsyas“, p. 41, in: *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

⁴⁴ Konstantinović, Zoran, „Estetika recepcije H. R. Jausa“, str. 26, u: Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978

možemo poistovećivati istoriju književnosti sa istorijom shvaćenom u pozitivističkom smislu „kao ‚objektivni‘ opis jednog sleda događaja što su se zbili u nekoj izolovanoj prošlosti [jer to] podjednako premašuje i umetnički karakter i specifičnu istoričnost književnosti. Književno delo nije objekt koji postoji za sebe i koji svim posmatračima u svim epohama nudi isto lice.“⁴⁵ Istorija književnosti izranja iz „procesa recepcije i produkcije estetičkog, što ga aktualizovanjem književnih tekstova ostvaruje čitalac koji prima, kritičar koji promišlja i pisac koji proizvodi“⁴⁶, a „kvalitet i rang književnog dela ne proizlaze ni iz biografskih ili istorijskih uslova njegovog nastanka, ni isključivo iz njegovog mesta u slednom odnosu razvoja rodova, već iz teže uhvatljivih kriterijuma delovanja, prihvatanja i potonje slave.“⁴⁷ Istorija književnosti je, dakle, doživela reformaciju zahvaljujući teoriji recepcije Hansa Roberta Jausa i ne predstavlja više istorijski popis književnih dela sa jednoznačno određenim značenjem; ona se, po Jausovim rečima, „ne može više pisati kao autonomna istorija, već samo kao deo društvenog procesa“⁴⁸ pošto je jedna od funkcija književnosti i da oblikuje društvo.

Istoričnost književnosti je samo jedna od teza koje je Jaus obradio u toku svog izlaganja u Konstancu. Ključni pojam za teoriju recepcije jeste sintagma horizont očekivanja, uvedena da bi se izbegla potencijalna opasnost psihologizma kada se „prihvatanje i delovanje jednog dela opiše u okviru objektizovanja podobnog referencijalnog sistema čitačevih očekivanja koji se za svako delo u istorijskom trenutku njegovog pojavljivanja oblikuje na osnovu pred-razumevanja rodova, na osnovu forme i tematike odranije poznatih dela i suprotnosti poetskog i praktičnog jezika.“⁴⁹ Horizont očekivanja se pojavljuje u dva svoja aspekta: kroz „sistem onog što delo na kodiran način očekuje od svojih čitalaca i sistem onih očekivanja sa kojima čitalac iz svoje životne prakse pristupa delu. No dok je onaj sistem u delu stalan i nepromenjiv, ovaj vezan za čitaoca menja se neprekidno. U uzajamnom delovanju ova dva sistema oblikuje se recepcija.“⁵⁰ Umetnički karakter dela povezan je, dakle, sa rekonstrukcijom horizonta očekivanja. Estetika recepcije definiše značenje i estetski karakter bilo kog individualnog književnog dela kao niza sematičkih i estetskih potencijala koji se manifestuju jedino kroz kumulativne odgovore čitalaca kroz vreme, „ona smisao teksta definiše kao konvergenciju između strukture dela i strukture interpretacije što je svaki

⁴⁵ Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978, str. 58.

⁴⁶ Idem, str. 59.

⁴⁷ Idem, str. 39.

⁴⁸ Idem, str. 12.

⁴⁹ Idem, str. 60.

⁵⁰ Idem, str. 25.

put iznova valja ostvariti.⁵¹ Odgovor čitaoca na tekst, odnosno značenje i estetski kvalitet koji taj tekst ima za čitaoca, formira se kao rezultat spajanja horizonta očekivanja čitaoca („istorijski, društveno pa i biografski bliže definisani čitalac koji, uvek iznova kao drugi subjekt stapa horizonte“⁵²) sa karakteristikama koje tekst poseduje. Nijedan umetnički tekst, dakle, prema Jausu, nema objektivno značenje sam po sebi, ne pokazuje se svakom posmatraču u svakoj epohi na isti način, već samo ima različite osobine koje je moguće objektivno opisati. Termin spajanje horizonta Jaus preuzima od svog učitelja, Gadamera⁵³, i koristi za teoriju recepcije jasno odgovorivši odrično na pitanje „da li moderni interpretator može ili ne može da izbegne svoju istorijsku poziciju dok tumači tekstove koji su napisani u prošlosti.“⁵⁴

Za „pomeranja u načinu na koji delo doživljava uspeh, na koji se prihvata ili odbija, [koja] ujedno odražavaju i *promenu horizonta (Horizontwandeln)*“⁵⁵ odgovorni su inovacija i modernitet, dva pojma koja čine „osnovno merilo Jausove *estetike recepcije (Rezeptionsasthetik)*“ i direktno su suprotstavljena „*klasičnoj estetici* idealističke filozofije, koja je verovala u postojanje apsolutnih, jednom za svagda datih normi“.⁵⁶ Međutim, bitno je istaći i da „nema dela koje bi se javilo kao apsolutna novina u nekom praznom prostoru, pa zato svako delo upućuje publiku na određen oblik recepcije i svako delo evocira kod čitalaca određen *horizont (vidokrug) očekivanja (Erwartungshorizont)*.“⁵⁷ Ukoliko se „rastojanje između datog vidokruga očekivanja i pojave jednog novog dela – čije prihvatanje, usled negiranja prisno poznatih, ili dovođenja u svest po prvi put izraženih iskustava, može imati za posledicu ‚promenu vidokruga‘ – označi kao estetička distanca, onda se ona istorijski može opredmetiti u spektru reakcija publike i suda kritike (spontani uspeh, odbacivanje, ili šokiranost; pojedinačno saglašavanje, postepeno ili zakasnelo razumevanje).“⁵⁸ I dok

⁵¹ Jaus, Hans Robert, „Sadašnje stanje teorije recepcije“, *Književna kritika*, god. X, 1979, br. 1, str. 8.

⁵² Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978, str. 24.

⁵³ Pitanje komunikacije sa prošlošću Gadamer objašnjava tako što naglašava da smo „svi mi istorijska bića koja unosimo svoje temporalne identitete u sve što radimo. On takođe odbija i podelu na subjekt i objekt: nismo mi uzvišeni neutralni mozgovi koji posmatraju prošlost sa parnasovskih visina mudrosti i objektivnosti. Ni jedan objekt koji proučavamo ne može da se odvoji od naše subjektivnosti. Sve što možemo da očekujemo da postignemo kada proučavamo niz horizonata i čitanja nekog određenog teksta je ‚spajanje‘ horizonata: moje čitanje postaje fokusirajući i centralni instrument u kompleksnoj perspektivi horizonata koji se vraćaju savremenom čitaocu teksta. Ovo spajanje se odvija nesvesno i neminovno kako se čitaočev sopstveni horizont apsorbuje u proces interpretacije.“

Selden, Raman, *Practicing Theory and Reading Literature: An Introduction*, University Press of Kentucky, 1989, p. 127-128.

⁵⁴ Newton, K. M., *Interpreting the Text*, Harvester Wheatsheaf, 1990, p. 136.

⁵⁵ Idem, str. 11.

⁵⁶ Idem, str. 11.

⁵⁷ Idem, str. 10.

⁵⁸ Idem, str. 63.

nepostojanje distance između estetičkog iskustva nekog dela i promene vidokruga koju izaziva pisac objavljivanjem svog dela obezbeđuje veliku popularnost delu koje time postaje deo popularne kulture, postoje dela koja u trenutku pojavljivanja nisu dobila svoju publiku jer su izašla iz vidokruga očekivanja publike. Tek protokom vremena i promenama u vidokrugu očekivanja publike ova dela su dobijala na popularnosti. Jaus kaže: „ako umetnički karakter jednog dela treba meriti estetičkom distancom koja stoji između dela i očekivanja njegove prve publike, onda odatle sledi da ova distanca, koja se, budući nov način viđenja, u prvi mah doživljava kao nešto što raduje ili pak začuđuje, za kasnije čitaoc može sasvim iščeznuti u meri u kojoj je prvobitna negativnost dela prerasla u samorazumljivost i, predstavljajući sad i sama poznato iskustvo, ušla u vidokrug budućeg estetičkog iskustva. Pod ovu drugu promenu vidokruga potpada naročito klasičnost takozvanih vrhunskih dela; njihova po sebi razumljiva lepa forma i njihov prividno nesumnjivi ‚večni smisao‘ dovode je, sa stanovišta estetike recepcije, u opasnu blizinu ‚kulinarske‘ umetnosti koja ubeđuje bez otpora i u kojoj se bez otpora uživa.“⁵⁹ Jaus smatra da istorija književnosti, koja posmatra isključivo odnos nekog književnog dela i njegove publike u vreme nastajanja tog dela, ne može da objasni trajnost nekog dela. Upravo sa promenama horizonta očekivanja kako vreme protiče dolazi i do formiranja niza kritičkih interpretacija koje čine istoriju književnosti. Prvobitni horizont očekivanja moguće je rekonstruisati kao odgovor na pitanje „kako je nekadašnji čitalac mogao videti i razumeti tekst.“⁶⁰ Time je „tezu o inovaciji ili modernitetu kao osnovnoj estetičkoj normi Jaus stavio u sistem dijahronije i sinhronije. Kao i jezik i književnost se razvija i vertikalno i horizontalno. Dijahronija označava kontinuirani istorijski razvoj, funkcionalnu povezanost novog dela sa delima pre njega, dok sinhronija upućuje na heterogenu mnogostrukost koju u svojim ekvivaletnim, protivpoložnim i hijerarhijskim strukturama ispoljavaju dela nastala u isto doba. Na kraju, ovaj dijahroni i sinhroni sklop, proces i sistem u isto vreme, trebalo bi, smatra Jaus, otkrivati kao deo širih procesa i sistema, *istorijskih kretanja u celini*.“⁶¹ Pojednostavljeno rečeno, tradicija je, prema Jausu, dijalog između teksta i horizonta očekivanja generacija čitalaca i na nivou estetike i na nivou istorije, jer, s jedne strane, od horizonta očekivanja zavisi prijem nekog dela u određenom vremenskom razdoblju, a s druge, horizont očekivanja se formira na osnovu prethodnog poznavanja književnosti. Njutn (K. M. Newton) ukazuje na Jausov stav da u proučavanju

⁵⁹ Idem, str. 64 – 65.

⁶⁰ Idem, str. 68.

⁶¹ Idem, str. 11.

istorije recepcije nekog dela ne treba biti prvenstveno preokupiran time da pokažemo kako su određene interpretacije pogrešne.

U kontekstu Jausove teorije recepcije Zoran Konstantinović izjavljuje da je teorija recepcija najznačajnija upravo za proučavanje prihvatanja nekog dela u literaturi drugog naroda zato što „estetika recepcije vodi računa pre svega o savlađivanju onog mehaničkog traganja za uticajima koje je prebrzo i prebrzo sklono da književnosti malih naroda dovede u odnos potpune zavisnosti od velikih dela svetske književnosti. Sa estetikom recepcije, međutim, postavlja se pitanje o procesu u toku kojega se ona, možda u prvi mah i pasivna recepcija čitaočeva, razvija u aktivno recipiranje, koje prerasta u odgovarajuću proizvodnju pisca iz ove sredine (jer sredina stvara pisca), pa možda i pisca u sredini nekog drugog jezika. Svi termini estetike recepcije – *horizont očekivanja, estetičko iskustvo, inovacija* i sl. – ukazuju u ovom slučaju na posebnu višeslojnost, pa ih je mnogo lakše odrediti u uzajamnom procesu koji se odvija između dve literature negoli isključivo u polju posmatranja samo jedne književnosti.“⁶² Konstantinović jasno ukazuje da „nije naša književnost u prošlosti bila samo običan zbir uticaja stranih literatura. Naša publika bila je i te kako aktivan, stvaralački faktor. [...] svako od dela ovih pesnika evociralo je određen horizont očekivanja, ali do recepcije je moglo doći jedino u slučaju ako je postojao i odgovarajući horizont očekivanja kod naše publike i u slučaju ako je raspolagala odgovarajućim estetičkim iskustvom.“⁶³ Rad koji proučava recepciju dela nekog pisca u nekoj drugoj sredini odgovara na pitanja „na koji način neko delo kao sistem znakova deluje na sistem očekivanja kod publike drugog jezika, koji se znaci primaju i u kom se trenutku primaju, a koji se pak ne primaju, i na koji način se u slučaju primanja pomera horizont očekivanja čitalačke publike.“⁶⁴

I dok se Jaus u definisanju svoje teorije poziva na Gadamerovu hermeneutiku, Wolfgang Izer, nemački kritičar, razvio je fenomenološku analizu procesa čitanja nasleđenu od Romana Ingardena i primenio je u analizi konkretnih književnih dela. Prema Izeru književno delo upravlja čitaočevim odgovorom, ali u tom procesu uvek ostaju „praznine“ ili „neodređeni elementi“ koje čitalac sam popunjava u kreativnom procesu čitanja na osnovu svog iskustva. Broj ovih „praznina“ se povećao u delima moderne književnosti, a samim tim i učešće čitaoca u završnoj kreaciji dela.

⁶² Konstantinović, Zoran, „Horizonti očekivanja srpske čitalačke publike“, *Književna kritika*, god. X, 1979, br. 1, str. 77 – 78.

⁶³ Konstantinović, Zoran, „Estetika recepcije H. R. Jausa“, str. 26, u: Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978

⁶⁴ Konstantinović, Zoran, „Horizonti očekivanja srpske čitalačke publike“, *Književna kritika*, god. X, 1979, br. 1, str. 78.

„Glavna razlika između Izera i Jausa jeste u tome što Izer stavlja veći naglasak na proces čitanja nego na istorijsku recepciju nekog dela“⁶⁵, ali i on poput Jausa „odbija da je interpretacija način otkrivanja objektivnog značenja ili skrivenog značaja u tekstu“⁶⁶ a pogotovo se osvrće na osnovne postavke Nove kritike kad ističe „da ne možete da se ne zapitate zašto bi se tekstovi upuštali u takve igre ‚žmurke‘ sa svojim tumačima; a još više intrigira pitanje zašto se značenje, jednom kada ga otkrijete, menja ponovo, iako su slova, reči i rečenice u tekstu ostale iste.“⁶⁷

Prema rečima Roberta Holuba (Robert C. Holub)⁶⁸ sve škole kritičkog mišljenja u centralnoj Evropi odgovorile su na Jausov izazov, a u Nemačkoj je kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka nastupila prava hegemonija teorije recepcije: „bilo bi teško naći esej u nekom uglednom časopisu u kojem se ne citira jedan od ovih kritičara.“⁶⁹ Međutim, u to vreme ova teorija naišla je na ograničen prijem u SAD-u, „od tridesetipet radova PMLA (Modern Language Association America) ni u jednom se ni ne pominje.“⁷⁰ Izer je, međutim, bio anglista i svoje radove je pisao na engleskom, što je takođe jedno od objašnjenja zašto su Izerovi radovi objavljivani češće od Jausovih. Pošto je bio više orijentisan na čitalačko iskustvo pojedinačnog, implicitnog čitaoca, doživljavao je kao predstavnik fenomenološke grane čitalački orijentisanih teorija u okviru američke tradicije i nije toliko jasno povezivan sa pokretom u Nemačkoj. Primer takvog čitanja Izera⁷¹ je, recimo, Stiven Mejo (Steven Mailloux). Ralf Hekster (Ralph Hexter), na primer, smatra da su upravo Izerovi radovi predstavljali primaran podsticaj za čitalački orijentisane teorije koje su se razvile u Americi.⁷²

Holub ovakav prijem teorije recepcije objašnjava činjenicom da nemačka filozofija (hermeneutička tradicija, fenomenologija i socio-istorijske teorije) nije imala uticaj na američku kritiku koja se kretala u okvirima koje je zacrtala Nova kritika, odnosno bila preokupirana tekstem. Novine u istraživanju teorije recepcije i pojedinačnih autora na anglo-američkom području unosi Susan R. Sulejman (Susan R. Suleiman) iako ne shvata u

⁶⁵ Newton, K. M., *Interpreting the Text*, Harvester Wheatsheaf, 1990, p. 136.

⁶⁶ Idem, str. 138.

⁶⁷ Idem, str. 138.

⁶⁸ Holub, C. Robert, *Crossing Borders: Reception Theory, Poststructuralism, Deconstruction*, The University of Wisconsin Press, 1992, p. 4 – 5.

⁶⁹ Idem, p. 4.

⁷⁰ Idem, p. 4.

⁷¹ Idem, p. 6 – 7.

⁷² Hexter, Ralph, „Literary History as a Provocation to Reception Studies“, p. 23, in: *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

potpunosti sve implikacije koje taj pokret nosi sa sobom, a odnos prema Jausovoj teoriji recepcije u Americi menja se tek osamdesetih godina prošlog veka.

Pozicije čitalački orijentisanih teorija u Americi najčešće se predstavljaju kroz radove Normana Holanda (Norman N. Holland) i Stenlija Fiša (Stanley Fish). Izerovu teoriju Norman Holand definiše kao ‚bi-aktivnu‘ zato što se pravi razlika između teksta i čitaoca. Odgovor na književno delo se dobija njihovim udruživanjem. Norman Holand ne pravi razliku između uloge koju ima tekst i uloge koju ima čitalac, a za razliku od Ingardenovog implicitnog čitaoca kojim Ingarden pokušava da odstrani lične asocijacije čitalaca, on ih prihvata jer se drži psihološke teorije da je percepcija naša konstrukcija koju potom potvrđujemo podacima prikupljenim našim čulima. Holandova teorija stavlja prevelik naglasak na čitaoca kao pojedinca, a svoju teoriju u zavisanoj odnos od psihoanalitičke teorije, zaboravi pri tom da su i tekst i čitalac unapred društveno određeni.

Stenli Fiš je vodeći zastupnik teorije ‚afektivne stilistike‘⁷³ koju Norman Holand takođe označava terminom ‚bi-aktivna‘. Sam naziv njegove teorije upućuje direktno na Novu kritiku i njihov pokušaj da uklone subjektivnost čitaoca teorijom ‚afektivne zablude‘, kao i njihovu okrenutost ka prostornosti pesme. Fiš stoji na stanovištu da se značenja pesme aktuelizuju u procesu čitanja, što nači da je pesma temporalno određena, a ne prostorno kao što se verovali pobornici Nove kritike. Najviše je zapravo začuđen pred činjenicom da nikom ne pada napamet da razdvaja ples i čoveka koji pleše, ali da se na čitaoca obično zaboravlja prilikom izvođenja zaključaka o rezultatima čitanja. Jedno njegovo stanovište, između ostalih, jeste da se književna teorija i književna praksa moraju odvojeno posmatrati pošto teorija nema efekta.

Pošto se čitalac, pored autora i književnog dela, izborio za svoje mesto pod suncem književnih teorija u prošlom veku, danas čitalački orijentisane teorije, a posebno teorija recepcije, predstavljaju standard u književnoj analizi. Martindejl je, na primer, zaslužan za uvođenje teorije recepcije u istraživanja klasičnih autora. Prvi njegov esej, „Redeeming the Text“ („Iskupljivanje teksta“ objavljen je 1993. godine, a sredinom devedesetih godina prošlog veka Kembridžova izdanja o klasičnim autorima počela su da sadrže i deo o recepciji, čime je recepcija dobila veliko priznanje.⁷⁴

Drugi pravac u kojem teorija recepcije ide odvajajući je od njene primarne, isključivo književne funkcije i ona u današnje vreme postaje deo kulturoloških studija u širem smislu.

⁷³ Newton, K. M., *Interpreting the Text*, Harvester Wheatsheaf, 1990, p. 146.

⁷⁴ Martindale, Charles, Thomas, F. Richard, *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006, p. 1.

Neretki su naslovi nalik ovome: *Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies* (*Studija recepcije: od književne teorije do kulturoloških studija*). Ovakav razvoj posledica je jednog sveobuhvatnijeg procesa koji se, prema rečima Biljane Dojčinović, odvija „tokom poslednjih 30 godina društvene nauke i humanistika prolaze kroz radikalne promene ne samo u pogledu metodologija, već i u pogledu predmeta i granica samih disciplina. Ideje interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti, kao i ukrštanja i presecanja disciplina, predstavljaju već dugo izazov strogim i nepropusnim granicama jasno definisanih disciplina. Umesto toga, pojavljuje se koncept *studija* kao obuhvatnijeg pristupa određenim problemima.“⁷⁵ Međutim, „valja, ipak, naglasiti da kulturalni pristup, koliko god bio potreban u tumačenju književnih dela, njih često zapravo i ne dotakne. Kao i ono što se nekada nazivalo ‚spoljašnjim pristupom‘ nasuprot imanentnom, studije kulture bave se kontekstom iz kog tekst niče, samo što ga sada osvetljavaju iz uglova do kojih ranija istraživanja nisu dopirala.“⁷⁶

POJAM MODERNIZMA

Čini se da bi lakše bilo napisati knjigu o modernizmu, nego jedan sažet uvod koji, zbog ograničenog prostora, neminovno podrazumeva davanje makar nekih konačnih zaključaka koje je, u slučaju modernizma, samo uslovno moguće izvoditi. A možda bi bilo dobro da se od eventualnih nepreciznosti i pojednostavljivanja ogradim rečima Arta Bermana koji je rekao da „modernizam nije koherentan skup verovanja, premda svako pojedinačno može da ima koherentan skup verovanja o modernizmu.“⁷⁷ Danas su još uvek aktuelne diskusije o modernizmu, stavovi se uveliko razlikuju od autora do autora, ali o nekim pitanjima ipak je postignut konsenzus.

Dok jedna grupa autora modernizam definiše kao istovremeno i društveni i estetički pokret, recimo Piter Nihols (Peter Nicholls) govori o modernizmu kao „kompleksnom skupu kulturoloških dešavanja sa početka dvadesetog veka“⁷⁸ a Majkl Volš raspravlja o „istorijskom značaju modernističke estetičke prakse“⁷⁹, druga grupa razdvaja pojam moderniteta kao društvenog pokreta od pojma modernizma kao estetičkog pokreta koji je nastao u okviru šire pojave moderniteta.

⁷⁵ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virđžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 15.

⁷⁶ Idem, str. 21.

⁷⁷ Berman, Art, *Preface to Modernism*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1994, p. XII

⁷⁸ Nicholls, Peter, *Modernism: A Literary Guide*, University of California Press, 1995, p. VII

⁷⁹ Walsh, Michael, J. K., *London, Modernism, and 1914*, Cambridge University Press, 2010, p. 18.

Priklonivši se drugoj grupi teoretičara, u želji da se dođe do nekih osnovnih istorijskih određenja ove pojave, može se reći da je modernizam kao estetički pokret obitavao u okrilju moderniteta, preciznije rečeno, modernog načina života koji je uzrokovan industrijskom revolucijom, rađanjem buržoaske klase i novih nauka, kao i najvećim dotad poznatim razaranjima u Prvom i Drugom svetskom ratu. U svim oblastima ljudskog postojanja odigravale su se promene vladajućih paradigmi, a modernizam je, kao estetički pokret, dobio ulogu „da poboljša ljudski život izvođenjem vrednosti iz umetničke kulture.“⁸⁰ Zahvaljujući toj svojoj poziciji unutar moderniteta, modernizam, prema Artu Bermanu, „bije svoje bitke dok zavisi od podrške onih koje najviše napada: srednje klase u kontekstu kapitalizma. [...] On odbija društvene i komercijalne vredosti konzervativne i ljubazne srednje klase, i izražava gnušanje prema načinu na koji srednja klasa definiše vrednosti komercijalnim i monetarnim pojmovima.“⁸¹

Kada se pređe na analizu modernizma kao estetičkog pokreta, potrebno je na prvom mestu naglasiti da je reč o pravcu koji, objedinjujući više raznorodnih tendencija u književnosti i umetnosti, radikalno raskida sa postulatima tradicionalne književnosti i umetnosti. Do raskidanja dolazi i u pogledu forme, i u pogledu konteksta i sadržaja književnog dela. „Čini se da je modernizam tačka u kojoj je ideja radikalne i inovativne umetnosti, eksperimentalnog, tehničkog, aestetičkog ideala koji se razvija od vremena romantizma, dospela u formalnu krizu – u kojoj mit, struktura i organizacija u tradicionanom smislu doživljava kolaps, i to ne samo iz formalnih razloga. [...] Modernizam je naša umetnost jer je to umetnost koja odgovara scenariju našeg haosa. To je umetnost nastala kao posledica Hajzenbergovog (Heisenberg) ‚principa nesigurnosti‘, uništavanja civilizacije i razuma u Prvom svetskom ratu, sveta kojeg su menjali i iznova interpretirali Marks, Frojd i Darwin, kapitalizma i ubrzanog i neprekidnog industrijskog razvoja, egzistencijalne izloženosti besmislu i apsurd. To je književnost tehnologije. [...] Modernizam je umetnost modernizacije.“⁸² Ovo gledište se poklapa sa čestim tumačenjima modernizma danas kao „vrste estetskog heroizma koji suočen sa haosom modernog sveta (u velikoj meri posrnulog sveta) vidi umetnost kao jedinu pouzdanu realnost i kao princip koji uvodi kvazi religijski red.“⁸³

⁸⁰ Idem, p. 5.

⁸¹ Idem, p. 5.

⁸² Bradbury, Malcolm, McFarlane, James, *Modernism*, Harmondsworth, Penguin Books, 1978, p. 25, 26, 27.

⁸³ Walsh, Michael, J. K., *London, Modernism, and 1914*, Cambridge University Press, 2010, p. 9.

Kada se govori o raskidanju sa tradicionalnom književnošću i umetnošću u kontekstu modernizma uglavnom se misli na raskidanje sa književnim postulatima viktorijanske ere koja je neposredno prethodila. Međutim, neretko se smatra da je „prošlost u modernizmu često teret i proklestvo, ali i izvor razumevanja sadašnjosti“⁸⁴, a taj anti-tradicionalni aspekt modernizma sve je manje danas izražen, na prvom mestu zato što je i sam modernizam postao neka vrsta tradicije, ali i zato što su „anti-tradicionalni aspekti modernizma i njegove implikacije urušili u ranoj fazi autori i kritičari koji su tragali za estetičkim poretkom da bi na njemu bazirali modernu poetiku“.⁸⁵ Ovo nas u predstavljanju modernizma u anglo-američkom kontekstu dovodi do Nove kritike upravo zbog „njegov konstantnog stavljanja naglasaka na formu kao autonomnog sredstva od estetičkog značaja.“⁸⁶ Volš naglašava da do povezivanja Nove kritike i modernizma dolazi i zahvaljujući autoritetu T. S. Eliota, koji se ogleda i u oblasti poezije i u oblasti kritike. Vrlo često se pod pojmom moderna kritika misli na Novu kritiku, a i današnji kritičari neretko pristupaju modernizmu kroz prizmu Nove kritike, „naizgled nesvesni da ne postoji ‚prirodna‘ veza između modernističkih dela i ove kritičke ili analitičke paradigme.“⁸⁷

U svojim pregledima modernizma Hana Kronfeld (Chana Kronfeld)⁸⁸ simbolizam i impresionizam označava kao rani modernizam, a futurizam, ekspresionizam i imažizam kao period visokog modernizma. Za razliku od nje, Pol Poplavski umetničke pravce impresionizam, imažizam, simbolizam, futurizam i ekspresionizam naziva „niz povezanih umetničkih pravaca“⁸⁹ koji podstiču „odbijanje konvencija, pretpostavki, procedura i percepcija klasične i realistične umetnosti osamnaestog i devetnaestog veka.“⁹⁰ Majkl Levenson (Michael Levenson) ističe da su osnovni „koncepti bili imidž, simbol, tradicija, ekspresija, objektivnost“⁹¹ a doktrine su se stoga zvale „impresionizam, imažizam, vorticizam i klasicizam.“⁹²

Sam termin modernizam su, prema rečima Rejčel Poter (Rachel Potter), prvi put upotreбили pesnici Robert Grejvs (Robert Graves) i Laura Rajding (Laura Riding) 1927.

⁸⁴ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 25.

⁸⁵ Idem, p. 9.

⁸⁶ Walsh, Michael, J. K., *London, Modernism, and 1914*, Cambridge University Press, 2010, p. 11.

⁸⁷ Idem, p. 11.

⁸⁸ Kronfeld, Chana, *On the Margins of Modernism: Decentering Literary Dynamics*, University of California Press, 1996

⁸⁹ Poplavski, Paul, *Encyclopedia of Literary Modernism*, Greenwood Press, Westport, 2003, p. IX

⁹⁰ Idem, p. IX

⁹¹ Levenson, Michael, *A Genealogy of Modernism: A Study of English Literary Doctrine 1908 – 1922*, p. VII

⁹² Idem, p. VII

godine⁹³, mada se kao termin prihvata tek u kasnim šezdesetim i ranim sedemdesetim godinama kada se pojavio veliki broj značajnih studija iz oblasti modernizma. U periodu između ova dva trenutka „anglo-američki kritičari nastojali su da identifikuju kanon predratnih književnih tekstova definisanih jednim skupom zajedničkih tema i formalnih karakteristika, ali su propustili da osmisle jedan zajednički naziv. Međutim, postojao je opšti konsenzus o književnoj vrednosti izabrane grupe monumentalnih ostvarenja sa početka dvadesetog veka: V. B. Jefts *Kula* (1928), Džems Džojls *Portret umetnika u mladosti* (1916) i *Ulis* (1922), D. H. Lorens *Duga* (1915) i *Zaljubljene žene* (1921), T. S. Eliot *Pusta zemlja* (1922) i *Četiri kvarteta* (1936-42; objavljivano u nastavcima 1944), Vindhem Luis *Tarr* (1918) i *The Apes of God* (1930), Virdžinija Vulf *Gospođa Delovej* (1925) i *Svetionik* (1927) i Paund *Cantos* (1922-72).“⁹⁴

Podjednako je teško odrediti period modernizma i vremenski, Piter Niholis ističe da su „počeci modernizma, kao i njegov kraj, uglavnom neodređeni, pre u naznakama nego jasno definisani istorijski momenti“.⁹⁵ Iako bi početak dvadesetog veka bio mnogo pogodniji trenutak u istorijskom smislu, za početak modernizma najčešće se uzima 1890. godina da bi bila obuhvaćena i dela koja su nosila modernističke tendencije u to vreme. Kao kraj najčešće se uzima 1939. godina, godina objavljivanja Džojsovog *Fineganovog Bdenja*, iako neki autori govore i o 1945. godini, odnosno godini kada se završio Drugi svetski rat. Hana Kronfeld uzima najširi vremenski raspon od 1880 – 1950. godine, dok Pol Poplavski ostaje u najčešće pominjanim okvirima, od 1890 – 1930. godine, istovremeno naglasivši da će „mnogi navodi značajno probijati ove labavo definisane parametre da bi bitni prethodnici i naslednici modernizma bili uvršteni, kao i da bi se pokrile ključne evropske i interdisciplinarne dimenzije modernizma.“⁹⁶ Potrebno je još istaći da su mnogi stvaraoci iz perioda modernizma bili živi i pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka, ali da oni u to vreme ne objavljuju dela koja bi bila značajna za sam modernizam. Biljana Dojčinović u svojoj knjizi *Susreti u tami, Uvodi u čitanje Virdžinije Vulf* skreće pažnju na tu „tenziju između merljivog vremena i neprekidnog trajanja koje zamagljuje hronološki određive granice“⁹⁷ i naglašava da to obeležava glavna dela Virdžinije Vulf „i modernističke tekstove uopšte, kao i tekstove o modernizmu. Želja da se, nasuprot jasnoj svesti o neodredivosti početka i kraja bilo kog procesa, ustanove datumi i sati u kojima nešto počinje ili se završava, jednako je izraz

⁹³ Graves, Robert, Riding, Laura, *A Survey of Modernist Poetry*, Carcanet, 2002

⁹⁴ Potter, Rachel, *Modernist Literature*, Edinburgh University Press, 2012, p. 3.

⁹⁵ Nicholls, Peter, *Modernism: A Literary Guide*, University of California Press, 1995, p. 1.

⁹⁶ Poplawski, Paul, *Encyclopedia of Literary Modernism*, Greenwood Press, Westport, 2003, p. IX

⁹⁷ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 11

potrebe da se stalni protok i promena nečim omeđe i obeleže, kao i ironijsko poigravanje idejom da je to uopšte moguće. Tako smo dobili i trenutak u kom se modernizam završava - tačan datum kraja modernizma, prema Piteru Blejku, jeste 15.07.1972. oko 15.32, kada je nekoliko stambenih zgrada u Sent Luisu, izgrađenih 1950. godine, srušeno dinamitom jer se u njima više nije moglo obitavati. [...] Dodatna simbolika ovog podatka počiva u tome što je rušenje starih, dotrajalih domova za Virdžiniju Vulf bila metafora smene džordžijanske i edvardijanske književnosti. Na prelazu iz modernog u postmodernu doba, kada se geslo ‚forma sledi funkciju‘ podrugljivo preinačava u ‚forma sledi fijasko‘, ova se metafora doslovno realizuje i taj čin se sa ironičnom preciznošću upisuje u istoriju.⁹⁸

Međutim, bilo da vremenske granice postavljamo precizno ili manje precizno, čini se da sve definicije ipak ne prelaze okvire linerano shvaćenog vremena, „Matej Kalinesku smatra da ideju moderniteta možemo shvatiti samo u okviru specifične svesti o vremenu, naime, svesti o istorijskom vremenu, literarnom i ireverzibilnom, koje teče nezaustavljivo.“⁹⁹

U literaturi se kao najznačajniji period izdvajaju prve tri decenije prošlog veka kada modernizam doživljava svoj pun zamah, terminološki klasifikovan kao period visokog modernizma (mada se vrlo često kao period visokog modernizma obeležava period koji nastupa tek posle Prvog svetskog rata). I dela koja smo nabrojali kada smo govorili o opštem konsenzusu u pogledu vrednosti književnih dela nastalih u vreme modernizma pripadaju upravo ovom periodu. Kao što smo još na početku skrenuli pažnju pomoću citata iz knjige *Modernism* autora Bredberija i Mekfarlejna, modernisti su zaslužni za uvođenje novih tema, formi i stilova u književnost. Atmosfera izazvana ratom uticala je na opšte pesimistično raspoloženje u pogledu morala, jedinstva i postojanosti zapadne civilizacije, a postojeći književni oblici nisu to mogli da iskažu na zadovoljavajući način. Kada se govori o književnosti modernizma govori se prevashodno o književnosti dikontinuiteta. U ovom periodu dolazi najviše do izražaja okretanje ka formalizmu, i udaljavanje od postulata romantizma, i upravo se to, prema rečima Arta Bermana, „nalazi u podtekstu ‚kasicizma‘ kojeg visoki modernizam u književnosti suprotstavlja ‚romatizmu‘.“¹⁰⁰

Biljana Dojčinović okretanje ka unutra izdvaja kao jedan od tri bitna aspekta modernizma i povezuje ga sa okretanjem ka sebi izazvanim upravo ratom, drugim bitnim aspektom modernizma: „Trauma Prvog svetskog rata duboko je obeležila stvaralaštvo

⁹⁸ Idem, str. 11-12.

⁹⁹ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 25.

¹⁰⁰ Berman, Art, *Preface to Modernism*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1994, p. X

modernista i okretanje ka sebi verovatno jeste čin okretanja od sveta.¹⁰¹ Ovo nas dovodi do jedne od najznačajnijih tranzicija koja se odigrala u vreme modernizma a koje se ogleda u „oslanjanju na psihologiju, a ne na filozofiju, kada je u pitanju stvaranje znanja o ljudskom umu. (Ono što je Šeling za romantizam, Frojd je za modernizam).“¹⁰²

Promene koje su se dešavale u svetu poezije na engleskom jeziku bile su velike, činjenica da je London „finansijski i industrijski centar sveta napravila je od njega u prvoj deceniji prošlog veka magnet za pisce, i centar izdavaštva. A stranci u Londonu, uključujući F. T. Marinetija, Ezru Paunda, H. D., Vindhema Luisa i T. S. Eliota, bili su ti koji su protresli stvari u svetu poezije.“¹⁰³ Taj diskontinuitet na prvom mestu oslikava poezija T. S. Eliota, „Pusta zemlja“ je sva od fragmenata, delova koji na prvi pogled nisu povezani, ali unutar njih se nalaze elementi koji se mogu slobodno međusobno povezivati u zavisnosti od kreativnosti i obrazovanosti samog čitaoca. Eliot se uzima za tipičnog predstavnika elitističkog visokog modernizma, a njegova se poezija najčešće karakteriše kao teška i nerazumljiva. Pored fragmentarnosti, tome doprinosi i obilna aluzivnost koja se oslanja na citatnost kao bitan element strukture same pesme. „Suština modernističkog postupka opisan je paundovskim pozivom ‚skratiti, sažeti‘, štoje nužno dovodilo do hermetičnosti. Bez Eliotovih napomena gotovo je nemoguće probijati se kroz *Pustu zemlju*“¹⁰⁴, proglašavana je „modernim Panteonom književnosti“¹⁰⁵ upravo zahvaljujući velikom broju citata i referenci iz književne tradicije. Međutim, postoji mišljenje da je Eliot svesno pisao poeziju koja će šokirati čitalačku publiku sa ciljem „da se popravi status pesnika: reakcija prvih kritičara na *Pustu zemlju* bio je stav koji je naišao na Eliotovo osuđivanje, ali se uprkos tome sa jednom takvom reakcijom na *Pustu zemlju* na neki način kalkulisalo.“¹⁰⁶ Ako se pri tom setimo njegovih reči iz eseja „Svrha poezije i svrha kritike“ da je „jedno pisati poeziju već popularnim stilom, a drugo je nadati se da će tvoja poezija možda postati jednom popularna“¹⁰⁷, jasno nam je da je Eliot bio prilično svestan težine svog poduhvata. Eliot ovde praktično govori o estetičkoj distanci koju u svojoj teoriji recepciji obrađuje Jaus. Takođe je skretao pažnju na činjenicu da se „pesnik mnogo životnije interesuje za društvene ‚funkcije‘

¹⁰¹ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 31.

¹⁰² Idem, p. 5.

¹⁰³ Potter, Rachel, *Modernist Literature*, Edinburgh University Press, 2012, p. 39.

¹⁰⁴ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 21.

¹⁰⁵ Longebach, James, „‘Mature poets steal’: Eliot's allusive practice“, p. 180, in: Moody, David, *Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁰⁶ Idem, p. 178.

¹⁰⁷ Eliot, T. S., *Selected prose of T. S. Eliot* /edited by Frank Kermode/, Faber & Faber, 1975, p. 81.

poezije, kao i za sopstveno mesto u društvu; i možda taj problem danas nametljivije pritiska njegovu svesnu pažnju, nego u bilo koje ranije doba.¹⁰⁸

Eliot je pokušao da objasni i opskurnost i nerazumljivost poezije, ali ne objašnjavanjem stilskih osobina koje pojačavaju utisak opskurnosti i nerazumljivosti, već ograničenjima koja karakterišu bilo pesnika bilo čitaoca. Na prvom mestu ističe nemogućnost pesnika da se izrazi drugačije, potom novinu koju njegova poezija donosi, činjenicu da se unapred sugeriše da je pesma teška i da se time stvara neka vrsta treme kod čitaoca, kao i činjenicu da je pesnik „izostavio nešto što je čitalac navikao da nalazi, tako da on zbunjen pipa u mraku tražeći nešto čega nema i lupa glavu oko neke vrste ‚značenja‘ koje niti postoji, niti se htelo da postoji.“¹⁰⁹ Eliot takođe smatra da je težina moderne poezije i društveno uslovljena, pa u svom poznatom eseju o poeziji metafizičara naglašava da „naša civilizacija obuhvata veliku raznovrsnost i kompleksnost, a ta raznovrsnost i kompleksnost moraju da dovedu do raznovrsnih i kompleksnih rezultata delujući na jednu rafiniranu senzibilnost. Pesnik mora da biva sve obuhvatniji, sve neuhvatljiviji, indirektniji da bi nasilno podešavao, ako je potrebno i lomio, jezik prema onome što hoće da kaže. [...] Otud dobijamo nešto što vrlo mnogo liči na ‚končeto‘ – u stvari dobijamo jedan postupak neobično sličan postupku ‚metafizičkih pesnika‘, sličan i po svojoj upotrebi opskurnih reči i jednostavnog fraziranja.“¹¹⁰

Još jedna otežavajuća okolnost za prijem moderne poezije bio je i slobodni stih, *verse libre*, kao potpuna novina. Sam Eliot ne deli stihove na klasičnu odnosno slobodnu formu, jer za njega postoji samo dobar ili loš stih.¹¹¹ A kada je pokušao da ga definiše rekao je da je slobodni stih „sve samo ne slobodan“¹¹²: „Da je *verse libre* prava forma stiha bio bi pozitivno definisan. A ja mogu da ga definišem smo negativno: i) odsustvo obrasca, ii) odsustvo rime, iii) odsustvo metrike.“¹¹³ Sloboda slobodnog stiha leži u slobodnoj upotrebi ritma. U današnje vreme nije lako zamisliti šta je slobodan stih značio tada kada se pojavio i kakve je reakcije izazivao, ali kao ilustraciju možemo da navedemo primer kojim je Eliot započeo svoj esej o

¹⁰⁸ Eliot, T. S., „Svrha poezije i svrha kritike“, str. 146, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

¹⁰⁹ Idem, str. 147.

¹¹⁰ Eliot, T. S., „Metafizički pesnici“, str. 79, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

¹¹¹ U uvodu koji je napisao za Paundovu zbirku pesama iz 1928. godine, Eliot za sebe kaže „Moj vlastiti stih je, koliko ja mogu da procenim, bliži originalnom *verse libre* nego bilo kojoj drugoj vrsti; barem je forma koju sam počeo da koristim za pisanje 1908. i 1909. godine direktno preuzeta iz istraživanja Laforga i Elizabetinske drame; i ne znam više nikoga ko je počeo baš odatle. Tek kasnije u životu sam čitao Vitmana, i morao da sakrijem svoju averziju prema njegovoj formi, kao i prema većem delu sadržaja, da bih mogao da ga pročitam.“ Eliot, T. S.: „Introduction: 1928, p. 8, in: Pound, Ezra, *Selected Poems*, Faber and Faber, London, 1928

¹¹² Eliot, T. S. „Reflections on Verse libre“, p. 32, in: Eliot, T. S. *Selected prose of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London, 1975

¹¹³ Idem, p. 32.

slobodnom stihu: jednom prilikom je jednoj gospođi, koja je bila dobar poznavalac književnosti, pokušao da preporuči neku knjigu za čitanje a ona je, odbijajući sve, samo rekla „da više ne može da čita ni jedan drugi stih, nego *verse libre*.“¹¹⁴ „Slobodan stih je u prvoj deceniji dominirao eksperimentalnom linijom anglo-američke poezije, Eliot je njegov najvažniji stvaralac, a postaće centralna pojava u istoriji poezije dvadesetog veka.“¹¹⁵

Opskurnost i težina dovele su do toga da modernistička poezija ima ograničenu čitalačku publiku. Pravi se jasna razlika između umetnosti i popularne, masovne kulture. Rejčel Poter skreće pažnju na to da su upravo Robert Grejvs i Laura Rajding, pesnici koji su prvi put upotrebili termin modernizam, „identifikovali i odbranili ‚težinu‘ modernističke poezije za razliku od ‚tradicionalne‘ i raspravljali o činjenici da je modernističko pismo neminovno udaljeno od ‚prostog‘ ili ‚običnog‘ čitaoca.“¹¹⁶ Ali elitizam nije samo osobina modernizma, nastajao je postepeno kao „posledica diferencijacije sfere umetnosti od prethodno ujedinjavajućeg i sveobuhvatnog pogleda na život. Od sredine osamnaestog veka umetnost ima tendenciju da povećava svoju autonomnost, sa ciljem odvajanja estetskih proizvoda kulture od njene veze sa istinom (kako je vidi nauka) ili dobrotom (kao moralnim postulatom). [...] Umetnost radi umetnosti dovodi neizostavno do presecanja veza između umetnosti i šire publike. Konačno, vrsta formalnog eksperimenta i elitizam koje povezujemo sa umetnošću dvadesetog veka postale su norma, pošto su se različite vrste umetnosti pročišćavale fokusiranjem na svoje konstitutivne elemente. [...] Linije, boje, oblici, zvukovi, reči pa čak i slova postali su estetski objekti. Postepeno se umetnost odriče usmerenosti ka široj populaciji i počinje da se obraća ekspertima i poznavateljima.“¹¹⁷

Međutim, ako uzmemo u obzir činjenicu da je početkom prošlog veka došlo do masovnog opismenjavanja ljudi, onda shvatamo da je elitizam u vreme modernizma očekivana reakcija jer je „nekom pesniku, neke 1920. godine, bilo izuzetno bolno da sagleda kuda će ‚masovna pismenost‘ najverovatnije da odvede kada je u pitanju opstanak umetnosti.“¹¹⁸ Sem toga, taj proces može da se sagledava i sa njegove pozitivne strane jer „modernizam je, barem u tradiciji najbližoj Džejmsu, povratio elitizam i dostojanstvo književnosti pisanoj u određenom krugu i za odabrane čitaoce.“¹¹⁹

¹¹⁴ Idem, p. 31.

¹¹⁵ Potter, Rachel, *Modernist Literature*, Edinburgh University Press, 2012, p. 16.

¹¹⁶ Idem, p. 2.

¹¹⁷ Holub, Robert, „Modernism, modernity, modernisation“, p. 280, in: Knellwolf, Christa et al., *Cambridge History of Literary Criticism, Volume IX*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001

¹¹⁸ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. vi, vii

¹¹⁹ Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011, str. 21.

Art Berman smatra da „iz perspektive isključivo književne kritike za visoki modernizam može da se kaže da je potpuno nov, ali iz jedne šire perspektive on obuhvata transfer avangarde iz slikarstva u književnost.“¹²⁰ Upravo se naglasak na taj „modernistički avangardni eksperimentalizam i njegovu brigu za radikalne inovacije u umetničkoj formi, stilu, sadržaju i metodi [...] često shvata kao revolucionarna dinamika unutar modernizma.“¹²¹

Međutim, prilikom redefinisanja konteksta modernizma u današnje vreme i njegovog odnosa prema avangardi neretko se dobijaju i drugačiji ishodi, najverovatnije stoga što se ta redefinisnja u današnje vreme vrše pod pritiskom post-modernizma. Burger (Peter Buerger) i Hujsen (Andreas Huyssen) avangardu izdvajaju iz okrilja modernizma upravo po svojim napadima na položaj umetnosti u buržoarskom društvu, odnosno na odvojenost umetnosti od svakodnevnog života ljudi. „Taj napad se ne odvija na nivou sadržaja ili teme nekog određenog dela, nego pre u načinu kako avangardna dela funkcionišu kao celina, kako se stvaraju i na kakav prijem nailaze.“¹²² U tom kontekstu dokazuju da je post-modernizam koji nastupa šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka „legitiman naslednik avangarde“¹²³ jer „dele istinski istorijski i ideološki kontinuitet, koji se vrti oko pitanja popularne kulture i jasno ih razlikuje od modernizma koji stoga liči na tek nešto malo reakcionarniji ili elitistički strah od masovne kulture.“¹²⁴ U Kembridžovoj enciklopediji autori ipak ostaju pri stanovištu da se avangarda nalazi unutar modernizma „baš kao što institucije modernizma nisu smeštane u potpunosti sa spoljne strane ili protiv ekonomije koja se menjala u odnosu na društvo konzumerizma i profesionalizma u svom okruženju, već su vodile jedan kompleksan i dvosmislen dijalog sa njim.“¹²⁵

Period post-modernizma hronološki i konceptualno nastupa posle perioda modernizma. Ovom stavu možemo da se priklonimo čak i u slučajevima kada avangardu definišemo u okvirima modernizma, jer, iako povezan sa avangardom, post-modernizam se izdvaja po tome što na svojstven način kombinuje visoku umetnost sa modelima prisutnim u masovnoj kulturi. Mnoga dela autora postmoderne u sebi spajaju književne žanrove, različite stilove i kulturološke nivoe, ozbiljno i neozbiljno, pa ih je, između ostalog, nemoguće klasifikovati prema postojećim književnim klasifikacijama.

¹²⁰ Idem, p. 64.

¹²¹ Poplawski, Paul, *Encyclopedia of Literary Modernism*, Greenwood Press, Westport, 2003, p. IX

¹²² Menand, Louis, Rainey, Lawrence, „Introduction“, p. 3, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000)

¹²³ Idem, p. 5.

¹²⁴ Idem, p. 5.

¹²⁵ Idem, p. 6.

POJAM NOVE KRITIKE

U anglo-američkoj tradiciji terminom moderna kritika vrlo često se označava upravo Nova kritika kao kritički pravac koji je dominirao kritičkom scenom na tom području skoro četiri decenije (od kraja 1930-ih do 1960-ih), čime se Nova kritika direktno povezuje sa modernizmom, vladajućom književnom paradigmom u to vreme, odnosno, uz manje vremenske korekcije, periodom visokog modernizma. U stručnoj literaturi vrlo često se nailazi na podatak da je 1941. godina, godina kada je objavljena knjiga Dž. K. Rensoma (John Crowe Ransom) *The New Criticism* po kojoj je književni pravac i dobio je ime, pravi početak Nove kritike.

Nova kritika je, dakle, poput modernizam izdanak u okviru moderniteta, i kao takva deli sa njim i njihovu drugu zajedničku osobinu - nehegemonost. Reč je o „na neki način neobičnom teorijskom pokretu. Njime ne dominira ni jedan pojedinačni kritičar, nema manifest, niti jasno dogovorene početne tačke, a nema jasno proklamovane ciljeve, poreklo, članstvo.“¹²⁶ U prilog tvrdnji da je Nova kritika neobičan teorijski pokret govori i činjenica koju primećuje Stiven Meterson (Stephen Matterson) da je Ransom u svojoj knjizi obrađivao kritičare koji su negirali pripadnost Novoj kritici, a da oni koji se danas vode kao Novi kritičari nisu ni pomenuti u toj knjizi. Ključne figure koje Meterson izdvaja, pored Rensoma su Ričards (Ivor Armstrong Richards), Bruks (Brooks), Voren (Warren), Alen Tejt (Allen Tate), Kenet Berk (Kenneth Burke), R. P. Blekmur (R. P. Blackmore), Vilijam Empson (Villiam Empson), Ajvor Vinters (Yvor Winters) i V. K. Vimset (W. K. Wimsatt). Livisove (F. R. Leavis) rane radove pisane po uticajem T. S. Eliota takođe ubraja u Novu kritiku, a za Eliotove kritičke eseje se smatra da igraju važnu ulogu u razvoju Nove kritike. Kao najvažnije radove izdvaja Ričardsovu knjige *Principles of Literary Criticism* i *Practical Criticism* (1929), Empsonovu knjigu *Seven Types of Ambiguity* (1930), Bruksove *The Well-Wrought Urn* (1949), *Understanding Poetry* (ko-autorstvom sa Vorenom), Tejtove eseje *Essays of Four Decades* (1974) i Vimsetovu knjigu *The Verbal Icon* (1954). Sem toga, ističe i dva kritička časopisa koja su povezana sa Novom kritikom: *The Southern Review* (1935, Bruks i Voren) i *The Kenyon Review* (1939, pokrenuo Ransom). Za razliku od njega, Stiven Bert (Stephen Burt) i Dženifer Livin (Jennifer Lewin)¹²⁷ izdvajaju Rensoma, Tejta, Bruksa i Vorena kao nosioce ovog pokreta, uz Empsona i Blekmura. Prema njima Vinters i F. O.

¹²⁶ Matterson, Stephen, „The New Criticism“, p. 166, in: Waugh, Patricia, *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*, Oxford University Press, 2006

¹²⁷ Burt, Stephen, Lewin, Jennifer, „Poetry and the New Criticism“, p. 153, in: Roberts, Neil, *A Companion to Twentieth-Century Poetry*, Blackwell Publishing, 2003

Matjesen (Francis Otto Matthiessen) se nalaze na intelektualnim marginama ovog pokreta, a posebno izdvajaju Veleka (Rene Wellek), Vimseta, Vorena, Birdslija (Beadrsley) i Berka pošto je njihov rad imao više značaja za književnu teoriju nego za poeziju dvadesetog veka. Ova podela je polazila od toga da je poezija u centru pažnje kritičara tog vremena, 1955. godine Tejt je izjavljivao da nikada poezija i kritika na engleskom jeziku nisu bile tako bliske.¹²⁸ Iako postoje značajne razlike među pripadnicima Nove kritike, njihova zajednička osnovna postavka zasniva se na Eliotovoj premisi da pesmu treba tretirati „prevashodno kao poeziju a ne nešto drugo.“¹²⁹

Nova kritika ističe posebnost književnog jezika jer jezik u književnosti funkcioniše drugačije nego kada se koristi za opisivanje u drugim oblastima ljudskog života. Neknjiževni kontekst zahteva jednoznačnu upotrebu jezika, dok se u književnosti istražuju i koriste i konotativna i denotativna značenja reči. Takva upotreba jezika „odražava sve ljudske potrebe i resurse, koji se ne ograničavaju isključivo svojom utilitarnom funkcijom“¹³⁰ pa je književnost stoga, prema Tejtu i Rensomu, način da dođemo do najpotpunijih saznanja o realnosti. Stavljajući naglasku na formalne elemente književnog teksta, „jer oni na najočigledniji način signaliziraju ključnu razliku između književne i neknjiževne upotrebe jezika“¹³¹, govori o formalističkoj orijentaciji Nove kritike. Međutim, Bruksova i Vorenova definicija da je pesma „organicistički sistem odnosa, i da se poetski kvalitet ne može shvatiti kao nešto što obitava u jednom ili više izolovanih faktora“¹³² ima svoje korene zapravo u romantizmu i povezuje se sa Kolridžovim zalaganjem za organicističko shvatanje pesme kao izraza jedinstva forme i značenja. Ovo omogućava da se sa vanliterarnih kriterijuma, na osnovu kojih smo poredili modernizam i Novu kritiku, pređe na literarni kriterijum koji se ogleda u autonomnosti književnog dela u odnosu na ostale oblasti ljudskog života, potrebi da se umetnost stvara umetnosti radi, i, shodno tome, zahteva da se držimo unutrašnjih merila u tumačenju književnog dela. Književno delo se tretira kao nezavisna i celovita organska jezička struktura, dok se po strani ostavljaju biografije autora, književna istorija, kao i društveni kontekst književnosti. Bila je to reakcija na biografsko-istorijsku kritiku koja je domirala u devetnaestom veku i na početku dvadesetog veka.¹³³ Princip impersonalnosti koji dominira modernizmom dominira i Novom kritikom. Isto kao što je okretanje unutrašnjem pristupu bila reakcija na biografsko-istorijski pristup u tumačenju književnih dela, tako je i

¹²⁸ Idem, p. 153.

¹²⁹ Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999, p. 181.

¹³⁰ Idem, p. 170.

¹³¹ Idem, p. 167.

¹³² Idem, p. 168.

¹³³ Tyson, Lois, *Critical Theory Today: A User-friendly Guide*, Rouledge, 2006

naglašavanje impersonalnosti reakcija na impresionističku kritiku koja je takođe bila dosta zastupljena u tom periodu. Zahvaljujući ovim svojim osnovnim postavkama, impersonalnosti i aistoričnosti, značaj Nove kritike za razvoj kritičke misli u vreme pojavljivanja praktično je nemoguće proceniti:

- Izvršeno je redefinisavanje „šta podrazumeva posao kritičara a šta ne – ne podrazumeva moral, politika, etiku, religiju ili istoriju“¹³⁴, pa Nova kritika predstavlja „ključnu početnu tačku za razvoj kritičkih teorija u drugoj polovini dvadesetog veka“.¹³⁵
- Preusmerena je pažnja kritičara na književno delo kao jedinstvenu, nezavisnu, organicističku jezičku strukturu, što je dovelo do reforme poetskog kanona, posebno lirike.
- Težili su da se izbore za samosvojnost kritičkog postupka i same književnosti, razdvojivši književnost od nauke, odnosno razdvojivši naučno (simboličko) od pesničkog (emotivnog) korišćenja jezika; postizanjem ideala naučne objektivnosti žele da pokažu „kako pesništvo, iako sasvim različito od nauke, na svojevrsan način poseduje istu krajnju ozbiljnost koju nalazimo i u naučnim tekstovima“.¹³⁶
- Obogaćen je jezički kritički aparat: slika, forma, ton, paradoks, ironija, tenzija, dvosmislenost, jedinstvo, polisemija; nastojali su da stvore samostalan jezik i rečnik književne kritike.
- Uvedena je praksa „pomnog čitanja“, odnosno detaljnog čitanja pesme, zahvaljujući kojoj se reformiše nastava književnosti u školama i na fakultetima (Bruks i Voren), kao i sama akademska kritika; ovaj metod ima isključivo instrumentalnu funkciju i ne bazira se ni na kakvim teorijskim postulatima i unapred definisanim vrednosnim sudovima. Zadatak kritičara jeste da, lišen projekcija svojih sopstvenih ideja, pročita u tekstu ono što u njemu zaista piše, da detaljno analizira složene interrelacije i dvosmislenosti (višeznačje) verbalnih i figurativnih komponenata u delu.
- Redefinisan je postojeći poetski kanon i odnos prema tradiciji.

U svojim teorijskim radovima izdvajaju tri zablude koje su dominirale književnom kritikom u tom periodu. Pošto pesmu posmatraju kao organsko jedinstvo forme i značenja,

¹³⁴ Berchovitch, Sacvan, Patell, R. K. Cyrus, „Inventing American Literature“, p. 346, in: *The Cambridge History of American Literature, Volume 5, Poetry and Criticism 1900 -1950*, Cambridge University Press, 2003

¹³⁵ Matterson, Stephen, „The New Criticism“, p. 166, in: Waugh, Patricia, *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*, Oxford University Press, 2006

¹³⁶ Hristić, Jovan: „Nova kritika: uvod u čitanje tekstova“, *Izraz*, X, XXI, 6, str. 512.

Novi kritičari, naime Bruks, stoje na stanovištu da je pokušaj prepričavanja pesme zabluda parafraze. Pesma je za Bruksa poput vaze. Vimset i Birdslī govore o zabludi namere, skrenuvši pažnju da je nemoguće izjednačiti autorovu nameru i značenje teksta. „Prvi razlog bi bio to što autorova namera nikada nije jasna i može uvek da bude predmet rasprave. Drugi razlog, i još važniji za Novu kritiku, jeste u tome što pozivanje na autorovu nameru pretil integritetu teksta jer uvodi figuru autora. Onog momenta kada ugrozite granice teksta, onda na tekst više ne možete da gledate kao na jezički sistem koji funkcioniše po svojim sopstvenim pravilima.“¹³⁷ Afektivna zabluda govori o nerazlikovanju pesme od njenih efekata, jer književni tekst ne može da se procenjuje na osnovu emocionalnog efekta na pojedinog čitaoca, pošto bi to moglo da dovede do subjektivnosti u analizi književnog dela.

Autori se danas uglavnom jednoglasno izjašnjavaju da je najznačajniji legat Nove kritike nastavni metod koji podrazumeva ‚pažljivo čitanje‘ književnog teksta i praksa potkrepljivanja navoda primerima iz teksta.

Kada je u pitanju razvoj književnih teorija, potrebno je istaći da je Nova kritika podstakla razvoj svih pravaca u književnoj kritici u drugoj polovini dvadesetog veka, intertekstualnih 1950-ih i 1960-ih, a potom onda i čitalački orijentisanih pravaca u književnoj kritici kasnih 1960-ih i 1970-ih. Kod intertekstualnih kritičkih pravaca objekt proučavanja postaje intertekstualnost, ne tekst, i odgovara na pitanje koji ‚strukturalni uslovi (lingvistički, društveni, istorijski i psiho-seksulani) omogućavaju specifičnu formu diskursa? Individualni tekstovi se ne tretiraju kao ‚dela‘, ili umetnički konstruisane ikone, ili posebni i odvojeni objekti. Oni se danas shvataju kao diskurzivni prostori na kojem se prepliću sve vrste drugih tekstova i konteksta čineći jednu nestabilnu mrežu značaja.“¹³⁸ Taj potonji pravac razvoja književne kritike je, po shvatanju Pol De Mana, reakcija na ograničenje koje je Nova kritika postavila pred književnu kritiku i umetnost izdvojivši ih iz društveno-istorijskog konteksta čime je zapravo ‚devalvirana moć umetnosti da znači nešto u svetu.“¹³⁹

Čak i kada nam se učini da neki od postulata pojedinih savremenih kritičkih teorija ima poreklo u postavkama Nove kritike, shvatićemo da je cilj ipak potpuno različit. Stiven Meterson ukazuje na jedan takav slučaj: ‚Za strukturaliste i post-strukturaliste, odstranjivanje autora iz kritičkih tumačenja bio je čin liberalizacije koji je značio da tekst može da se proučava u kontekstu koji daje društveno-istorijskih diskurs, jezici van teksta. Za Novu

¹³⁷ Matterson, Stephen, ‚The New Criticism‘, p. 171, in: Waugh, Patricia, *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*, Oxford University Press, 2006

¹³⁸ Selden, Raman, *Practicing Theory and Reading Literature: An Introduction*, University Press of Kentucky, 1989, p. 29.

¹³⁹ Matterson, Stephen, ‚The New Criticism‘, p. 171, in: Waugh, Patricia, *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*, Oxford University Press, 2006

kritiku, odstranjivanje autorove namere je bio deo strategije kojom su se obezbeđivale granice teksta i zahvaljujući kojoj su samo reči na stranici bile pravi fokus kritičkog suda.¹⁴⁰

U nekoliko navrata do sada pomenuli smo T. S. Eliota u kontekstu Nove kritike. Njegov značaj za razvoj Nove kritike je nesumnjiv i ogleda se u „klasičnim idealima i njegovoj religioznoj misli; pažnji koju posvećuje poeziji i drami ranog sedamnaestog veka; njegovom neodobravanju romantičara, posebno Šelija; njegovom predlogu da dobre pesme ne „puštaju emociju slobodno već su beg od emocije“; njegovom insistiranju da „pesnik... u ovom trenutku, mora biti težak“ (Eliot, 1975, pp. 43 , 65). Suprotno od pasivnog upijanja popularne zabave, Nova kritika je uzdizala poeziju koja je bila teška i zahtevala je (Tejtovim rečima) „direktno i aktivno učešće čitaoca (Tejt, 1968, 6. 163.)“¹⁴¹ I dok su njegovi eseji značajni za razvoj Nove kritike, on je u svom časopisu *The Criterion*¹⁴² negirao svoje veze sa bilo kojom školom književne kritike.¹⁴³ S druge strane, pripadnici Nove kritike se takođe nisu pokazali kao zahvalni sledbenici jer su ga kritikovali, Ransom zbog toga što je previše „istorijski i žalio je zbog njegove teorijske nevinosti“¹⁴⁴, a Ajvor Vinters zbog nedoslednosti koje su se dešavale i u okviru jednog eseja.

¹⁴⁰ Idem, p. 171.

¹⁴¹ Burt, Stephen, Lewin, Jennifer, Roberts, Neil, „Poetry and the New Criticism“, p. 153, in: *A Companion to Twentieth-Century Poetry*, Blackwell Publishing, 2003

¹⁴² *The Criterion*, uticajan književni časopis koji je izlazio tromesečno od 1922. -1939. godine. Objavljivana su dela modernističkih autora iz Engleske i Evrope. Eliot je, kao urednik, odricao postojanje nekog određenog programa, tvrdeći da je časopis ima klasicističku tendenciju. Neki su ga kritičari kasnije optuživali za simpatije prema fašizmu.

¹⁴³ Asher, Kenneth George, „Eliot and the New Criticism“ p. 133-134, in: Asher, Kenneth George, *T. S. Eliot and Ideology*, Cambridge University Press, 1998

¹⁴⁴ Idem, p. 133.

T. S. ELIOT, ŽIVOT I DELO

Tomas Sterns Eliot rodio se 26. 09. 1898. godine u Sent Luisu, Novoj Engleskoj, gde je i proveo svoje detinjstvo. Kao najmlađi član ugledne porodice, sin uspešnog biznismena i unuk sveštenika unitarističke crkve, odlazi na studije u Harvard. Fakultet završava 1909. godine, magistarske studije 1911. godine, a doktorat je predao 1916. godine iako ga nikad nije odbranio jer se nije pojavio na odbrani.

Studije na Harvardu prekidao je studijskim odlascima u Evropu, da bi se 1914. godine obreo na Oksfordu. U Oksfordu se nije osećao dobro, govorio je: „Hajde da ostavimo svoje žene i odletimo u zemlju gde nema medičijevskih reprodukcija, gde nema ničega sem divljeg braka i razgovora. Oksford je divan, ali mi se ne dopada da budem mrtav.“¹⁴⁵ Odlazi za London, upoznaje Vivien Hejvud, Engleskinju iz višeg srednjeg sloja i iznenada ulazi u brak sa njom: „Taj brak, iako se pokazao kao izrazito nesrećan, doprineo je tome da Eliot bude posvećen životu u Engleskoj, kao i njegovim uznemirujućim slikama bračne nesreće u poemama i dramskim komadima.“¹⁴⁶

Ezru Paunda (Ezra Pound), sa kojim je, prema rečima Konoli Sirila (Connolly Cyril), izveo pesničku revoluciju onog trenutka „kada je sazrelo vreme za pesničku revoluciju koja bi obuhvatila urbani život i njegov novi govor“¹⁴⁷, upoznao je u Londonu 1915. godine. Te godine je u časopisu *Poetry*¹⁴⁸ objavljena „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ a Eliot se relativno brzo afirmisao u književnim krugovima. Međutim, nije zarađivao dovoljno kao pesnik i pomoćni urednik u časopisu *The Egoist*¹⁴⁹, pa je 1917. godine počeo da radi i u banci. To ga je za par godina dovelo do nervnog sloma, ili kako Jejts piše Vilijamu Karlosu Vilijamsu (William Carlos Williams) u svom pismu datiranom 18.03.1922. godine, „Eliot, u banci, zarađuje 500 funti. Pošto od umora nije mogao da piše, pretrpeo je slom; i tokom oporavka u Švajcarskoj sačinio je ‚Pustu zemlju‘, remek-delo, devetnaest stranica koje spadaju među najznačajnije ikada napisane na engleskom jeziku. Vratio se u banku i ponovo

¹⁴⁵ Konoli, Siril, „T. S. Eliot“, str. XXVIII, u: Eliot, T. S. *Pesme*, SKZ, Beograd, 1998

¹⁴⁶ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 147.

¹⁴⁷ Konoli, Siril, „T. S. Eliot“, str. XXVIII, u: Eliot, T. S. *Pesme*, SKZ, Beograd, 1998

¹⁴⁸ Časopis koji je osnovala Herijet Monro (Harriet Monroe) u Čikagu 1912. godine. Skoro svi američki pesnici dvadesetog veka objavljivali su poeziju u ovom časopisu.

¹⁴⁹ Časopis koji je izlazio od 1914 - 1919. godine, dvonedeljno a potom jednom mesečno. U početku je izlazio pod imenom (*New*) *Freewoman* kao časopis feminističke orijentacije koji objavljuje članke o modernističkoj poeziji i umetnosti, da bi pod uticajem Paunda promenio ime i postao časopis u kojem je objavljivana imažistička poezija. U poslednjem broju 1919. godine objavljen je Eliotov esej „Tradicija i individualni talenat“. Časopis je prestao da izlazi zbog finansijskih razloga.

je fizički rasturen.¹⁵⁰ Ovaj se period zaokružuje 1922. godine kada je objavljena „Pusta zemlja“, a Eliot postao urednik časopisa *The Criterion*.

Tri godine kasnije Eliot odlazi iz banke na mesto direktora izdavačke kuće Faber & Faber. Ovu poziciju dobio je zahvaljujući podjednako svom bankarskom iskustvu kao i svojoj književnoj reputaciji: „Frenk Morli (Frank Morley) je jednom izjavio da je odbor postavio Eliota na čelo izdavačke kuće Faber & Faber pošto se dokazao u poslovnom svetu: bio je bankar koji je radio osam godina u Sitiju u Londonu. Morli je preterivao, ali ispravno sugeriše da Eliotova književna reputacija nije bila sama po sebi dovoljna da ubedi odbor da ga zaposli u jesen 1925. godine.“¹⁵¹ Zahvaljujući toj poziciji „on je izgradio čitav niz pesnika koji su predstavljali glavni tok modernističkog pokreta u Engleskoj: od tada se uvažava kao veliki autoritet u kulturi, od čijeg uticaja se manje više nije moglo pobeći.“¹⁵²

Godine 1927. prima državljanstvo Velike Britanije i postaje član Anglikanske crkve. Prvi brak je formalno okončao 1932/33. godine, a u drugi brak sa Valeri Flečer ulazi 1957. godine. Savremeni biografi kao bitnu činjenicu pominju još jednu njegovu ljubav, Emili Hejl (Emily Hale) koju je upoznao 1912. godine.¹⁵³ Na otvaranje njihove prepiske mora da se čeka do 2020. godine, trenutak koji obećava „otkrivanje tajnog, privatnog Eliota.“¹⁵⁴ Možda će to pomoći da se sazna više tačnih podataka o Eliotu i napišu biografije koje neće biti negativno ocenjivane kao ove dosadašnje: „Biografije koje danas postoje kreću se od subjektivnih do uvredljivih; ni jedna nije dobra, jer ni jedan biograf nije imao pristup Eliotovim dokumentima.“¹⁵⁵

Među današnjim biografijama izdvajaju se biografije Pitera Akrojda (Peter Ackroyd) *T. S. Eliot* (1984) i Lindala Gordona (Lyndall Gordon), *T. S. Eliot: An Imperfect Life* (1988). Iako pominje i ove dve biografije, Bendžamin G. Lokerd (Benjamin G. Lockerd) kao možda najbolji uvod u život i delo ovog autora preporučuje Rasel Kirkovu (Russell Kirk) biografiju *Eliot and his Age* (1971; drugo izdanje 2008.)¹⁵⁶ Međutim, pitanje je da li one zapravo doprinose boljem razumevanju Eliotove poezije: „Ti biografski podaci su sada svi tu, u

¹⁵⁰ Konoli, Siril, „T. S. Eliot“, str. XXIV, u: Eliot, T. S. *Pesme*, SKZ, Beograd, 1998

¹⁵¹ Harding, Jason, „Publishing“, p. 73, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

¹⁵² Drabble, Margaret, *The Oxford Companion To English Literature*, Oxford University Press, 1985, p. 312.

¹⁵³ Moody, A. David, „Chronology of Eliot’s Life and Works“, p. XV, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁵⁴ Jeon, Joseph Jonghyun, „Eliot’s Shadows: Autography and Style in The Hollow Men“, p. 134, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom’s Literary Criticism, New York, 2011

¹⁵⁵ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 236, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁵⁶ Lockerd, Benjamin G, „Eliot studies“, p. 371, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

biografijama Pitera Akrojda i Lindala Gordona, dati na uvid: oni su javno vlasništvo, opšte znanje. Predstavljaju jednu verziju onoga što možemo da dobijemo u izdanjima *Who's Who*, i naravno, neophodno je da znamo podatke iz života u nekoj meri, ali nije mi jasno da li nas vode napred u čitanju života pesnika. Možemo biti sigurni da su glavni događaji iz Eliotovog emotivnog života – neki koje smo pomenuli i neki koje nismo pomenuli – svi tamo u pesmi, ali tako detaljno transformisani u emociju određene pesme da teško mogu da se prepoznaju i povežu sa životom, makar ne jednoznačno.¹⁵⁷

A slično je mislio i sam Eliot koji ne negira eventualni značaj biografskih podataka za tumačenje dela nekog pisca, ali ne smatra da su neophodni. U eseju o „Danteu“ kaže: „Oduvek mi je vlastito iskustvo o ocenjivanju poezije govorilo da je bolje da što manje znam o pesniku i njegovom delu pre nego što počnem da čitam. Neki citat, kritička primedba ili esej pun oduševljenja mogu da budu srećna slučajnost koja podstiče čoveka da čita izvesnog pisca; ali je podobro prikupljanje istorijskog i biografskog znanja oduvek za mene predstavljalo prepreku. Ne branim jadnu nauku i priznajem da bi ovakvo moje iskustvo zgusnuto u maksimu bilo vrlo teško primeniti na studiranje grčkih i latinskih pisaca. Ali je zato takav postupak moguć kada se radi o piscima maternjeg jezika, ili čak o nekim književnicima savremenih jezika. U najmanju ruku, bolje je kada uživanje u poeziji podstiče sticanje znanja, nego pretpostavljati da se uživa u poeziji zato što se steklo znanje. [...] Neko bi mogao primetiti da je poznavanje opšteg plana, filozofije, prikrivenih značenja, Danteovog stiha *bitno* za razumevanje; suprotno tome moglo bi se reći da je sve to potpuno irelevantno, da je poezija njegovih pesama jedna celina u kojoj se po sebi može uživati a da se ne proučava okvir koji je poslužio piscu da stvori tu poeziju.“¹⁵⁸

Ne znamo da li je Eliot ovim svojim stavom opravdavao to što je podatke iz svog privatnog života sakrivao od javnosti, ili je to činio zahvaljujući ovom svom stavu, ali bio je dosledan. Preostaje nam jedino da pričekamo objavljivanje njegove prepiske sa Emili Hejl kao što su se čekala i njegova ostala pisma koja su, prema njegovim uputstvima, objavljena tek posle njegove smrti, i to u redigovanoj verziji.

¹⁵⁷ Olney, James, „The Life of the Poet“, p. 4, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁵⁸ Eliot, T. S., „Dante (1929)“, str. 82 – 83, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

BIBLIOGRAFIJA

Bibliografiju svih radova T. S. Eliota nije lako sastaviti pošto ne postoji „kompletno izdanje njegovih dela niti sveobuhvatan katalog njegovih neobjavljenih materijala.“¹⁵⁹ Ova činjenica iznenađuje s obzirom da je reč o velikom književnom autoritetu prošlog veka, ali smo svesni da je pred nama materija čiju dinamiku nije lako pratiti jer su se „važni Eliotovi materijali pojavili posle 1969. godine a novi se sada pripremaju za objavljivanje.“¹⁶⁰ Da bismo ilustrovali koliko je složen problem sa kojim se suočavamo kada govorimo o bibliografiji Eliotovog stvaralaštva, dovoljno je da još jednom podsetimo na činjenicu da je Eliot napisao više od „740 priloga u preko 160 različitih časopisa i novina.“¹⁶¹

Pošto ne bismo želeli da se stekne utisak da su samo brojnost i nesistematizovanost materijala ono što doprinosi njegovoj kompleksnosti, kratko ćemo se osvrnuti na komentar kojim Čarls Altijeri (Charles Altieri) jasno ukazuje da čak i veliki autoriteti u književnosti i književnoj kritici izbegavaju da pišu o Eliotu svesni da takvi radovi mogu pre da ukažu na njihove sopstvene mane: „Ne mogu da zamisli da jedno takvo istraživanje neće više govoriti o mojim manama, nego o dobrim Eliotovim stranama, pošto bi mi promakli ili bih pogrešno protumačio ključne aspekte njegove zaostavštine.“¹⁶²

Međutim, bez obzira na kompleksnost u nastavku prilažemo bibliografiju koja predstavlja temelj za svako istraživanje u oblasti recepcije. Bibliografija je vremenski ograničena dužinom Eliotovog života; kostur je napravljen na osnovu informacija na sajtu za dodelu Nobelove nagrade¹⁶³, a ostatak dopunjava podacima iz najpreciznijeg Galopovog (Donald Gallup) bibliografskog istraživanja.¹⁶⁴ Prema rečima Džuel Spirs Bruker (Jewel Spears Brooker) „neophodan vodič kroz Eliotova objavljena dela jeste doručeno izdanje Donalda Galopa *T. S. Eliot: A Bibliography (1969)*. Praktično svi Eliotovi objavljeni radovi su nabrojani u ovom izvrsnom katalogu.“ S obzirom na specifičnu problematiku vezano za razumevanost Eliotovog stvaralaštva, važno je istaći da bibliografsko istraživanje Donalda Galopa odlikuje konstantan rad na dopunjavanju podataka, o čemu nas Dž. S. Bruker dodatno obaveštava ističući da on „dopunjava svoj rad i objaviće konačnu bibliografiju odmah po

¹⁵⁹ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 236, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁶⁰ Idem, p. 237.

¹⁶¹ White, Peter, „Literary journalism“ p. 93, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

¹⁶² Altieri, Charles, „Eliot's impact on twentieth-century Anglo-American poetry“, p.189, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁶³ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1948/eliot-bibl.html

¹⁶⁴ Gallup, Donald, *T. S. Eliot, A Bibliography*, London, Faber & Faber, 1952, p. 177.

objavljivanju pisama i ostalog primarnog materijala.¹⁶⁵ Pored standardnih podataka o objavljenim delima, dodat je i njihov sadržaj, ukoliko postoji, potreban za izvođenje određenih zaključaka vezano za recepciju tih dela.

BIBLIOGRAFIJA DELA OBJAVLJENIH ZA ŽIVOTA

- 1 *Prufrock and Other Observations*. – London : Egoist, 1917
The Love Song of J. Alfred Prufrock
Portrait of a Lady
Preludes
Rhapsody on a Windy Night
Morning at the Window
The Boston Evening Transcript
Aunt Helen
Cousin Nancy
Mr. Apollinax
Hysteria
Conversation Galante
La Figlia Che Piange
- 2 *Ezra Pound: His Metric and Poetry*. – New York : Knopf, 1917
- 3 *Poems*. – Richmond, Surrey : The Hogarth Press, 1919
Melange Adultere de Tout
Lune de Miel
The Hippopotamus
Whispers of Immortality
Mr. Eliot's Sunday Morning Service
Sweeney Among the Nightingales
Le Spectateur
- 4 *Ara Vos Prec*. – London : The Ovid Press, 1920. – Revised as *Poems*. – New York : Knopf, 1920
Gerontion
Burbank with a Beadaker: Bleistein with a Cigar
Sweeney Among the Nightingales
Sweeney Erect
Mr. Eliot's Sunday Morning Service
Whispers of Immortality
The Hippopotamus
A Cooking Egg
Lune de Miel
Dans le Restaurant
Le Spectateur (Le Directeur)

¹⁶⁵ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 237, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Melange Adultere de Tout
Ode / Hysteria
The Love Song of J. Alfred Prufrock
Portrait of a Lady
Preludes
Rhapsody on a Windy Night
Morning at the Window
Conversation Galante
Aunt Helen
Cousin Nancy
Mr. Appolinax (sic)
The Boston Evening Transcript
La Figlia che Piange

- 5 *The Sacred Wood : Essays on Poetry and Criticism.* – London : Methuen, 1920
The Perfect Critic
Imperfect Critic: Swinburne as Critic. A Romantic Aristocrat. The Local Flavour. A
Note on the American Critic. The French Intelligence
Tradition and the Individual Talent
The Possibility of a Poetic Drama
Notes on the Blank Verse of Christopher Marlowe
Hamlet and his Problems
Ben Jonson
Philip Massinger
Swinburne as Poet
Blake
Dante
- 6 *The Waste Land.* – New York : Boni & Liveright, 1922
I. The Burial of the Dead
II. A Game of Chess
III. The Fire Sermon
IV. Death by Water
V. What the Thunder said
Notes on the Waste Land
- 7 *Homage to John Dryden : Three Essays on Poetry of the Seventeenth Century.* –
London : The Hogarth Press, 1924
Preface
John Dryden
The Methaphysical Poets
Andrew Marwell
- 8 *Poems 1909 – 1925.* – London : Faber & Gwyer, 1925
Prufrock and Other Observations (1917)
Poems (1920)
The Waste Land (1922)
The Hollow Man (1925)

- 9 *Journey of the Magi.* – London : Faber & Gwyer, 1927
- 10 *Shakespeare and the Stoicism of Seneca.* – London : Oxford University Press, 1927
- 11 *A Song for Simeon.* – London : Faber & Gwyer, 1928
- 12 *For Lancelot Andrewes : Essays on Style and Order.* – London : Faber & Gwyer, 1928
- 13 *Dante.* – London : Faber, 1929
- 14 *Animula.* – London : Faber, 1929
- 15 *Ash-Wednesday.* – New York : Fountain Press, 1930 ; London : Faber, 1930
 I. Because I do not hope to turn again
 II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree
 III. At the first turning of the second stair
 IV. Who walked between the violet and the violet
 V. If the lost word is lost, if the spent word is spent
 VI. Although i do not hope to turn again
- 16 *Marina.* – London : Faber, 1930
- 17 *Thoughts After Lambeth.* – London : Faber, 1931
- 18 *Triumphal March.* – London : Faber, 1931
- 19 *Charles Whibley : A Memoir.* – London : Oxford University Press, 1931
- 20 *Selected Essays 1917–1932.* – London : Faber, 1932 ; New York : Harcourt, Brace,
 1932
 Tradition and the Individual Talent (1917)
 The Function of Criticism (1923)
 II
 Rhetoric and Poetic Drama (1919)
 A Dialogue on Dramatic Poetry (1928)
 Euripedes and Professor Murray (1918)
 Seneca in Elizabethan Translation (1927)
 III
 Four Elizabethan Dramatists (1924)
 Christopher Marlowe (1918)
 Shakespeare and the Stoicism of Seneca (1927)
 Hamlet (1919)
 Ben Johnson (1919)
 Thomas Middleton (1927)
 Thomas Heywood (1931)
 Cyril Tourneur (1931)
 John Ford (1932)
 Philip Massinger (1920)
 IV

Dante (1929)

V

The Metaphysical Poets (1921)

Andrew Marvell (1921)

John Dryden (1922)

William Blake (1920)

Swinburne as Poet (1920)

VI

Lancelot Andrewes (1926)

John Bramhall (1927)

Thoughts after Lambeth (1931)

VII

Baudelaire (1930)

Arnold and Pater (1930)

Francis Herbert Bradley (1926)

Marie Lloyd (1923)

Wilkie Collins and Dickens (1927)

The Humanism of Irving Babbitt (1927)

Second Thoughts on Humanism (1929)

Charles Whibley (1931)

21 *John Dryden: The Poet, The Dramatist, The Critic.* – New York : Terence & Elsa Holliday, 1932

22 *Sweeney Agonistes : Fragments of an Aristophanic Melodrama.* – London : Faber, 1932

23 *The Use of Poetry and The Use of Criticism: Studies in the Relation of Criticism to Poetry in England.* – London : Faber, 1933 ; Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1933

Apology for the Countess of Pembroke

The Age of Dryden

Wordsworth and Coleridge

Shelley and Keats

Matthew Arnold

The Modern Mind

24 *After Strange Gods : A Primer of Modern Heresy.* – London : Faber, 1934 ; New York : Harcourt, Brace, 1934

25 *The Rock : A Pageant Play.* – London : Faber, 1934 ; New York : Harcourt, Brace, 1934

I. The Eagle soars in the summit of Heaven

II. Thus your fathers were made

III. The Word of the LORD came unto me, saying

IV. There are those who would build the Temple

V. O Lord, deliver me from the man of excellent intention and impure heart

VI. It is hard for those who have never known persecution

VII. In the beginning GOD created the world

VIII. O Father we welcome your words
IX. Son of Man, behold with thine eyes, and hear with thine ears
X. You have seen the house built, you have seen it adorned

26 *Elizabethan Essays*. – London : Faber, 1934. – Revised as *Essays on Elizabethan Drama*. – New York : Harcourt, Brace, 1956 ; republished as *Elizabethan Dramatists*. – London : Faber, 1963

Four Elizabethan Dramatists
Christopher Marlowe
Shakespear and the Stoicism of Seneca
Hamlet
Ben Jonson
Thomas Middleton
Thomas Heywood
Cyril Tourneur
John Ford
Philip Massinger
John Marston

27 *Words for Music*. – Bryn Mawr, Pa. : Privately printed, 1934

New Hampshire
Virginia

28 *Murder in the Cathedral*. – London : Faber, 1935 ; New York : Harcourt, Brace, 1935

29 *Two poems*. - Cambridge: Cambridge University Press, 1935

Cape Ann
Usk

30 *Essays Ancient & Modern*. – London : Faber, 1936 ; New York : Harcourt, Brace, 1936

Lancelot Andrewes
John Bramhall
Francis Herbert Bradley
Baudleaire in Our Time
The Humanism of Irving Babbitt
Religion and Literature
Catholicism and International Order
The Pensees of Pascal
Modern Education and the Classics
In Memoriam

31 *Collected Poems 1909–1935*. – London : Faber, 1936 ; New York : Harcourt, Brace, 1936

Prufrock (1917)
Poems (1920)
The Waste Land (1922)
The Hollow Men (1925)
Ash - Wednesday (1930)
Ariel Poems

Unfinished Poems
Minor Poems
Choruses from "The Rock"
Burnt Norton

32 *The Family Reunion*. – London : Faber, 1939 ; New York : Harcourt, Brace, 1939

33 *Old Possum's Book of Practical Cats*. – London : Faber, 1939 ; New York : Harcourt, Brace, 1939

Preface
The Naming of Cats
The Old Gumbie Cat (Jennyanydots)
Growltiger's Last Stand
The Rum Tum Tugger
The Song of the Jellicles
Mungojerrie and Rumpelteazer
Old Deuteronomy
The Pokes and the Pollicles
Mr. Mistoffelees
Macavity: The Mystery Cat
Gus: The Theatre Cat
Bustopher Jones: The Cat about Town
Skimbleshanks: The Railway Cat
The Ad-dressing of Cats
Cat Morgan Introduces Himself (added in the 1952 edition)

34 *The Idea of a Christian Society*. – London : Faber, 1939 ; New York : Harcourt, Brace, 1940

35 *East Coker*. – London : Faber, 1940

36 *Burnt Norton*. – London : Faber, 1941

37 *Points of View* / edited by John Hayward. – London : Faber, 1941

38 *The Dry Salvages*. – London : Faber, 1941

39 *The Classics and the Man of Letters*. – London, New York & Toronto : Oxford University Press, 1942

40 *The Music of Poetry*. – Glasgow : Jackson, Son, Publishers to the University, 1942

41 *Little Gidding*. – London : Faber, 1942

42 *Reunion by Destruction*. – London : Pax House, 1943

43 *Four Quartets*. – New York : Harcourt, Brace, 1943 ; London : Faber, 1944

Burnt Norton
East Cooker

- 44 *What Is a Classic?*. – London : Faber, 1945
- 45 *Die Einheit der Europäischen Kultur.* - Berlin : Carl Habel Verlagsbuchhandlung, 1946
- 46 *A Practical Possum.* – Cambridge, Mass. : Harvard Printing Office & Department of Graphic Arts, 1947
- 47 *On Poetry.* – Concord, Mass. : Concord Academy, 1947
- 48 *Milton.* – London : Geoffrey Cumberlege, 1947
- 49 *A Sermon.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1948
- 50 *Selected Poems.* – Harmondsworth, U.K. : Penguin/Faber, 1948 ; New York : Harcourt, Brace & World, 1967
- 51 *Notes Towards the Definition of Culture.* – London : Faber, 1948 ; New York : Harcourt, Brace, 1949
- The Three Senses of "Culture"
The Class and the Elite
Unity and Diversity: The Region
Unity and Diversity: Sect and Cult
A Note on Culture and Politics
Notes on Education and Culture: and Conclusion
Appendix - The Unity of European Culture
- 52 *From Poe to Valéry.* – New York : Harcourt, Brace, 1948
- 53 *The Undergraduate Poems of T. S. Eliot.* – Cambridge, Mass., 1949
- Song (When we came across the hill)
Song (If space and time, as sages say)
Before Morning
Circe's Palace
Song (The moonflower opens to the moth)
On a Portrait
Nocturne
Spleen
Humouresque
(Class) Ode
- 54 *The Aims of Poetic Drama.* – London : Poets' Theatre Guild, 1949
- 55 *The Cocktail Party.* – London : Faber, 1950 ; New York : Harcourt, Brace, 1950

- 56 *Poems Written in Early Youth.* – Stockholm : Privately printed, 1950 ; London : Faber, 1967 ; New York : Farrar, Straus & Giroux, 1967
- A Fable for Feasters
A Lyric: "If Time nad Space, as Sages say"
Song: "If space and time, as sages say"
(At Graduation 1905)
Song: "When we came home across the hill"
Before Morning
Circe's Palace
On a Portrait
Song: "The moonflower opens to the moth"
Nocturne
Humoresque (after J. Laforgue)
Spleen
(Class) Ode
The Death of Saint Narcissus¹⁶⁶
- 57 *Poetry and Drama.* – Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1951 ; London : Faber, 1951
- 58 *The Film of Murder in the Cathedral / T.S. Eliot and George Hoellering.* – London : Faber, 1952 ; New York : Harcourt, Brace, 1952
- 59 *The Value and Use of Cathedrals in England Today.* – Chichester : Friends of Chichester Cathedral, 1952
- 60 *An Address to Members of the London Library.* – London : London Library, 1952 ; Providence, R.I. : Providence Athenaeum, 1953
- 61 *The Complete Poems and Plays.* – New York : Harcourt, Brace, 1952
- COLLECTED POEMS 1909 - 1950
PRUFROCK, 1917
The Love Song of J. Alfred Prufrock
Portrait of a Lady
Preludes
Rhapsody on a Windy Night
Morning at the Window
The "Boston Evening Transcript"
Aunt Helen
Cousin Nancy
Mr. Apollinax
Hysteria

¹⁶⁶ Milena Vladić Jovanov u svom eseju „Smrt sv. Narcisa u *Pustoj zemlji* T. S. Eliota“ u *Književnoj istoriji* (2011, god. 43, br. 145, str. 679.) iznosi sledeći podatak: „Pesma ‚Smrt sv. Narcisa‘ prvi put je izdata u zbirci Eliotovih pesama iz rane mladosti 1956. godine (*Poems Written in Early Youth*).“

Conversation Galante
 La Figlia Che Piange
 POEMS, 1920
 Gerontion
 Burbank with a Beadaker: Bleistein with a Cigar
 Sweeney Erect
 A Cooking Egg
 Le Directeur
 Melange Adultere de Tout
 Lune de Miel
 The Hippopotamus
 Dans le Restaurant
 Whispers of Immortality
 Mr. Eliot's Sunday Morning Service
 Sweeney Among the Nightingales
 THE WASTE LAND, 1922
 I. The Burial of the Dead
 II. A Game of Chess
 III. The Fire Sermon
 IV. Death by Water
 V. What the Thunder said
 Notes on the Waste Land
 THE HOLLOW MAN, 1925
 ASH-WEDNESDAY, 1930
 I. Because I do not hope to turn again
 II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree
 III. At the first turning of the second stair
 IV. Who walked between the violet and the violet
 V. If the lost word is lost, if the spent word is spent
 VI. Although I do not hope to turn again
 ARIEL POEMS
 Journey of the Magi
 A Song for Simeon
 Animula
 Marina
 The Cultivation of Christmas Trees
 UNFINISHED POEMS
 Sweeney Agonistes
 Fragment of a Prologue
 Fragment of an Agon
 Coriolan
 I. Triumphal March
 II. Difficulties of a Statesman
 MINOR POEMS
 Eyes that last I saw in tears
 The wind sprang up at four o'clock
 Five-Finger Exercises
 I. Lines to a Persian Cat
 II. Lines to a Yorkshire Terrier

- III. Lines to a Duck in the Park
- IV. Lines to Ralph Hodgson Esqre.
- V. Lines for Cuscuscaraway and Mirza Murad Ali Beg
 - Landscapes
 - I. New Hampshire
 - II. Virginia
 - III. Usk
 - IV. Rannoch, by Glencoe
 - V. Cape Ann
 - Lines for an Old Man
- CHORUSES FROM "THE ROCK", 1934
 - I. The Eagle soars in the summit of Heaven
 - II. Thus your fathers were made
 - III. The Word of the LORD came unto me, saying
 - IV. There are those who would build the Temple
 - V. O Lord, deliver me from the man of excellent intention and impure heart
 - VI. It is hard for those who have never known persecution
 - VII. In the beginning GOD created the world
 - VIII. O Father we welcome your words
 - IX. Son of Man, behold with thine eyes, and hear with thine ears
 - X. You have seen the house built, you have seen it adorned
- FOUR QUARTETS
 - Burnt Norton
 - East Cooker
 - The Dry Salvages
 - Little Gidding
- OCCASIONAL VERSES
 - Defence of the Islands
 - A Note on the War Poetry
 - To the Indians who died in Africa
 - To Walter de la Mare
 - A Dedication to my Wife
- OLD POSSUM'S BOOK OF PRACTICAL CATS
 - The Naming of Cats
 - The Old Gumbie Cat (Jennyanydots)
 - Growltiger's Last Stand
 - The Rum Tum Tugger
 - The Song of the Jellicles
 - Mungojerrie and Rumpelteazer
 - Old Deuteronomy
 - The Pokes and the Pollicles
 - Mr. Mistoffelees
 - Macavity: The Mystery Cat
 - Gus: The Theatre Cat
 - Bustopher Jones: The Cat about Town
 - Skimbleshanks: The Railway Cat
 - The Ad-dressing of Cats
 - Cat Morgan Introduces Himself
- PLAYS

Murder in the Cathedral
 The Family Reunion
 The Cocktail Party
 The Confidential Clerk
 The Elder Statesman
 APPENDIX POEMS WRITTEN IN EARLY YOUTH
 A Fable for Feasters
 A Lyric: "If Time nad Space, as Sages say"
 Song: "If space and time, as sages say"
 At Graduation 1905
 Song: "When we came home across the hill"
 Before Morning
 Circe's Palace
 On a Portrait
 Song: "The moonflower opens to the moth"
 Nocturne
 Humoresque (after J.Laforgue)
 Spleen
 Ode
 The Death of Saint Narcissus

- 62 *American Literature and the American Language*. – St. Louis : Department of English, Washington University, 1953
- 63 *The Three Voices of Poetry*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1953 ; New York : Cambridge University Press, 1954
- 64 *The Confidential Clerk*. – London : Faber, 1954 ; New York : Harcourt, Brace, 1954
- 65 *Religious Drama: Mediaeval and Modern*. – New York : House of Books, 1954
- 66 *The Cultivation of Christmas Trees*. – London : Faber, 1954 ; New York : Farrar, Straus & Cudahy, 1956
- 67 *The Literature of Politics*. – London : Conservative Political Centre, 1955
- 68 *The Frontiers of Criticism*. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1956
- 69 *On Poetry and Poets*. – London : Faber, 1957 ; New York : Farrar, Straus & Cudahy, 1957
- 70 *The Elder Statesman*. – London : Faber, 1959 ; New York : Farrar, Straus & Cudahy, 1959
- 71 *Geoffrey Faber 1889–1961*. – London : Faber, 1961
- 72 *Collected Plays*. – London : Faber, 1962
- 73 *George Herbert*. – London : Longmans, 1962

- 74 *Collected Poems 1909–1962*. – London : Faber, 1963 ; New York : Harcourt, Brace & World, 1963
- 75 *Knowledge and Experience in the Philosophy of F. H. Bradley*. – London : Faber, 1964 ; New York : Farrar, Straus, 1964

BIBLIOGRAFIJA POSTHUMNO OBJAVLJENIH DELA

- 1 *To Criticize the Critic and Other Writings*. – London : Faber, 1965 ; New York : Farrar, Straus & Giroux, 1965
- To Criticize the Critic (1961)
From Poe to Valery (1948)
American Literature and the American Language (1953)
The Aims of Education (1950):
1. Can 'Education' be Defined?
2. The Interrelation of Aims
3. The Conflict between Aims
4. The Issue of Religion
What Dante Means to Me (1950)
The Literature of Politics (1955)
The Classics and the Man of Letters (1942)
Ezra Pound: His Metric and Poetry (1917)
Reflections on 'Vers Libre' (1917)
- 2 *The Waste Land : A Facsimile and Transcript of the Original Drafts Including the Annotations of Ezra Pound* / edited by Valerie Eliot. – London : Faber, 1971 ; New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1971
- Facsimile and Transcript:
'He Do the Police in Different Voices': Part I Burial of the dead
'He Do the Police in Different Voices': Part II A Game of Chess
The Fire Sermon
Death by Water
What the Thunder Said
The Miscellaneous Poems:
[The death of St. Narcissus], first draft
The death of St. Narcissus, fair copy
Song
Exequy
The death of the Dutchess
'After the turning of the inspired days'
'I am the Resurrection and the Life'
'So through the evening, through the violet air'
Elegy
Dirge, first draft
Dirge, fair copy

‘Those are pearls that were his eyes. See!’
Editorial notes
The Waste Land (1922). Text of the first edition

- 3 *Selected Prose of T.S. Eliot* / edited by Frank Kermode. – London : Faber, 1975 ; New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1975

I LITERARY CRITICISM

Essays of Generalization

Before 1918:

Reflections on *Vers Libre* (1917)

1918-1930:

Tradition and the Individual Talent (1919)

Hamlet (1919)

The Perfect critic (1920)

The Metaphysical Poets (1921)

The Function of Criticism (1923)

1930-1965:

from preface to *Anabasis* (1930)

from *The Use of Poetry and the Use of Criticism* (1933)

Religion and Literature (1935)

from *The Music of Poetry* (1942)

What is a Classic: (1944)

Poetry and Drama (1951)

Appreciations of Individual Authors

Before 1918:

from Ezra Pound: *His Metric and Poetry* (1917)

from Henry James (1918)

1918-1930

from Philip Massinger (1920)

Andrew Marvell (1921)

Marie Lloyd (1922)

Ulysses, order, Myth (1923)

Lancelot Andrewes (1926)

from Thomas Middleton (1927)

Francis Herbert Bradley (1927)

Dante (1929)

1930-1965:

from Baudlaire (1930)

from *The Pensees of Pascal* (1931)

In memoriam (1936)

Yeats (1940)

Milton I (1936)

from Milton (1947)

II SOCIAL AND RELIGIOUS CRITICISM:

The Humanism of Irving Babbitt (1928)

from *The Idea of a Christian Society* (1939)

from *Notes Towards the Definition of Culture* (1948)

- 4 *The Varieties of Metaphysical Poetry : The Clark Lectures (On the Metaphysical Poetry of the seventeenth Century with Special reference to donne, Crashaw and Cowley) at Trinity College, Cambridge, 1926, and the Turnbull Lectures (The Varieties of Metaphysical Poetry) at the Johns Hopkins University, 1933 / edited by Ronald Schuchard. – London : Faber, 1993 ; New York : Harcourt Brace, 1994*

The Clark Lectures:

Introduction: On the Definition of Metaphysical Poetry

Donne and the Middle Ages

Donne and the Trecento

The Conceit in Donne

Donne's longer Poems

Crashaw

Cowley and the Transition

The Nineteenth Century: Summary and Comparison

The Turnbull Lectures:

Toward a Definition of Metaphysical Poetry

The Conceit in Donne and Crashaw

LaForgue and Corbieere in our Time

- 5 *Inventions of the March Hare : Poems, 1909–1917 / edited by Christopher Ricks. – London : Faber 1996 ; New York : Harcourt Brace, 1996*

Convictions (Curtain Raiser)

First Caprice in North Cambridge

Fourth Caprice in Montparnasse

Second Caprice in North Cambridge

Interlude in London

Opera

Silence

Mandarins:

1 Stand there, complete

2 Two ladies of uncertain age

3 The eldest of the mandarins

4 Still one more thought for pen and ink!

Easter: Sensations of April:

(I) The little negro girl who lives across the alley

(II) Daffodils

Goldfish (Essence of Summer Magazines):

I Always the August evening come

II Embarquement pour Cythere

On every sultry afternoon

Among the debris of the year

Suite Clownesque:

I Across the painted colonnades

II Each with a skirt just down to the ancle

III If you're walking down the avenue
 IV In the last contortions of the dance
 The Love Song of J. Alfred Prufrock lines 1 – 69
 Prufrock Pervigilium
 The Love song of J. Alfred Prufrock resumed
 Entretien dans un parc
 Interlude: in a Bar
 Passage Triste
 Afternoon
 Suppressed Complex
 In the Department Store
 The Little Passion: "An Agony in the Garret
 [Another draft including these lines]
 Introspecton
 While you were absent in the lavatory
 The Burnt Dancer
 First debate between the Body and soul
 Bacchus and Ariadne: 2nd Debate between the Body and Soul
 The smoke that gathers blue and sinks
 He said: this universe is very clever
 Inside the gloom
 Oh little voices of the throats of men
 The Love Song of St. Sebastian
 Do I know how I feel? Do I know what I think?
 Hidden under the heroin's wing
 O lord, have patience
 Airs of Palestine, No. 2
 Petit Epitre
 Tristan Corbiere
 The Engine I-II
 In silent corridors of death
 APPENDIX A (Notebook):
 The Triumph of Bullshit
 Ballade pour la grosse Lulu
 Fragments: There was a jolly tinker came accorss the sea
 [Colombo and Bolo verses]
 APPENDIX B (Prufrock And Other Observations, 1917):
 Humoresque (After J. Laforgue)
 [The Love song of J. Alfred Prufrock: above, p. 39]
 Portrait of a Lady
 Preludes
 Rhapsody on a Windy Night
 Morning at the Window

Mr. Apollinax
 Conversation Gallante
 APPENDIX C (Poems 1919, Ars Voc Prec 1920, and Poems 1920):
 Gerontion
 Burbank with a Beadeker: Bleistein with a cigar
 Sweeney Erect
 A Cooking Egg
 Mélange Adultere de Tout
 Lune de Miel
 Dans le Restaurant
 Whispers of Immortality
 Mr. Eliot's Sunday Morning service
 Sweeney Among the Nightingales
 Ode

- 6 *The Waste Land : Authoritative Text, Contexts, Criticism.* – Norton Critical Edition / edited by Michael North. – New York : Norton, 2001
- 7 *The Annotated Waste Land, with T. S. Eliot's Contemporary Prose* / edited by Lawrence Rainey. – New Haven : Yale University Press, 2005
- 8 *The Letters of T. S. Eliot. Vol. 1, 1898-1922* / edited by Valerie Eliot. – London : Faber. – 1988
- 9 *The Letters of T. S. Eliot. Vol. 2, 1923-1925* / edited by Valerie Eliot and Hugh Haughton. – London : Faber, 2009

*SADRŽAJ REFERENTNE KNJIGE Collected Poems 1909–1962, London, Faber, 1969*¹⁶⁷

PRUFROCK, 1917
The Love Song of J. Alfred Prufrock
Portrait of a Lady
Preludes
Rhapsody on a Windy Night
Morning at the Window
The "Boston Evening Transcript"
Aunt Helen
Cousin Nancy
Mr. Apollinax
Hysteria
Conversation Galante
La Figlia Che Piange
POEMS, 1920
Gerontion
Burbank with a Beadeker: Bleistein with a Cigar
Sweeney Erect
A Cooking Egg
Le Directeur
Melange Adultere de Tout
Lune de Miel
The Hippopotamus
Dans le Restaurant
Whispers of Immortality
Mr. Eliot's Sunday Morning Service
Sweeney Among the Nightingales
THE WASTE LAND, 1922
I. The Burial of the Dead
II. A Game of Chess
III. The Fire Sermon
IV. Death by Water
V. What the Thunder said
Notes on the Waste Land
THE HOLLOW MAN, 1925
ASH-WEDNESDAY, 1930
I. Because I do not hope to turn again
II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree
III. At the first turning of the second stair
IV. Who walked between the violet and the violet
V. If the lost word is lost, if the spent word is spent
VI. Although i do not hope to turn again
ARIEL POEMS
Journey of the Magi

¹⁶⁷ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 147, 149. Ovo izdanje važi za standardno izdanje Eliotove poezije, „predstavlja jedan od najkompletnijih i najlukavije osmišljenih dela u književnosti dvadesetog veka.“ Poslužiće kao referentna knjiga za analizu prevodne recepcije poezije T. S. Eliota.

A Song for Simeon
 Animula
 Marina

The Cultivation of Christmas Trees
 UNFINISHED POEMS
 Sweeney Agonistes
 Fragment of a Prologue
 Fragment of an Agon
 Coriolan
 I. Triumphal March
 II. Difficulties of a Statesman
 MINOR POEMS
 Eyes that last I saw in tears
 The wind sprang up at four o'clock
 Five-Finger Exercises
 I. Lines to a Persian Cat
 II. Lines to a Yorkshire Terrier
 III. Lines to a Duck in the Park
 IV. Lines to Ralph Hodgson Esqre.
 V. Lines for Cuscuscaraway and Mirza Murad Ali Beg
 Landscapes
 I. New Hampshire
 II. Virginia
 III. Usk
 IV. Rannoch, by Glencoe
 V. Cape Ann
 Lines for an Old Man
 CHORUSES FROM "THE ROCK", 1934
 I. The Eagle soars in the summit of Heaven
 II. Thus your fathers were made
 III. The Word of the LORD came unto me, saying
 IV. There are those who would build the Temple
 V. O Lord, deliver me from the man of excellent intention and impure heart
 VI. It is hard for those who have never known persecution
 VII. In the beginnign GOD created the world
 VIII. O Father we welcome your words
 IX. Son of Man, behold with thine eyes, and hear with thine ears
 X. You have seen the house built, you have seen it adorned

FOUR QUARTETS
 Burnt Norton
 East Cooker
 The Dry Salvages
 Little Gidding
 OCCASIONAL VERSES
 Defence of the Islands
 A Note on the War Poetry
 To the Indians who died in Africa
 To Walter de la Mare
 A Dedication to my Wife

OLD POSSUM'S BOOK OF PRACTICAL CATS

The Naming of Cats
The Old Gumbie Cat (Jennyanydots)
Growltiger's Last Stand
The Rum Tum Tugger
The Song of the Jellicles
Mungojerrie and Rumpelteazer
Old Deuteronomy
The Pokes and the Pollicles
Mr. Mistoffelees
Macavity: The Mystery Cat
Gus: The Theatre Cat
Bustopher Jones: The Cat about Town
Skimbleshanks: The Railway Cat
The Ad-dressing of Cats
Cat Morgan Introduces Himself

PLAYS

Murder in the Cathedral
The Family Reunion
The Coctail Party
The Confidential Clerk
The Elder Statesman

APPENDIX POEMS WRITTEN IN EARLY YOUTH

A Fable for Feasters
A Lyric: "If Time nad Space, as Sages say"
Song: "If space and time, as sages say"
At Graduation 1905
Song: "When we came home across the hill"
Before Morning
Circe's Palace
On a Portrait
Song: "The moonflower opens to the moth"
Nocturne
Humoresque (after J.Laforgue)
Spleen
Ode
The Death of Saint Narcissus

NEKI ASPEKTI KRITIČKE RECEPCIJE NA ENGLISKOM JEZIKU

Anglo-američka kritička recepcija obuhvata sekundarnu literaturu o delu T. S. Eliota na engleskom jeziku. Ne iznenađuje nas njena razuđenost, s obzirom da dinamika karakteriše i njegovu primarnu literaturu, ali dosta otežava naše snalaženje u njoj jer „književna kritika zauzima nekoliko polica u biblioteci, ali vrlo često doprinosi tome da još manje razumemo pesnika i delo [...] Radovi o Eliotu se kreću od odličnih do beskorisnih, od prilično objektivnih do beskrajno subjektivnih...“¹⁶⁸ Autorka eseja o sekundarnoj literaturi o T. S. Eliotu, Dž. S. Bruker, ukazuje na potrebu osnivanja neke merodavne institucije koja bi vršila selekciju literature o T. S. Eliotu.

U već pomenutom eseju ova autorka pravi sledeću periodizaciju Eliotove kritičke recepcije: prva generacija koja je uzdizala T. S. Eliota od 1920 – 1950. godine, druga koja je izražavala svoj prezir prema njemu od 1960 – 1980. godine i treća koja se od 1980. godine na ovamo ponovo vraća Eliotu i ceni ga u punoj njegovoj veličini. Ili, njenim rečima: „Istorija kritičkih napisa o Eliotu od 1920. godine do današnjeg doba može dijalektički da se prikaže. Glavni kritičari prve generacije (recimo, od kasnih dvadesetih do pedesetih) kanonizovali su Eliotovo delo i proglasili ga najvećim pesnikom svog doba; mnogi kritičari sledeće generacije (recimo, od šezdesetih do osmdesetih) su ga odbacivali i sa prezirom gledali na njegovo stvaralaštvo, njegove književne teorije, njegovu religioznost, i njegove političke stavove; jedan broj današnjih kritičara se, mladih, i filozofski i književno potkovanih, vratio Eliotu izražavajući poštovanje i razumevanje. Negativna kritika bila je deo šire reakcije protiv modernizma i Nove kritike, ali napadi na Eliota su premašivali pokušaje da se smesti u istorijski kontekst i procenjuje merilima koja nisu bila istovetna njegovim. Napadi na Eliota i modernizam jenjavali su posle osamdesete godine; on se vraća kao pozitivna referentna tačka u modernoj književnosti, a njegova pozicija jednog od najboljih pesnika veka je osigurana.“

169

Za razliku od nje, Nensi Giš (Nancy Gish) uočava četiri različite faze u anglo-američkoj kritičkoj recepciji stvaralaštva T. S. Eliota. U periodu do 1930. godine preovladavala je analiza i interpretacija, sledećih nekoliko dekada analiza izvora, stila, kritičke teorije i razvoja poetike, od 1970. godine prvenstvo su preuzele feminističke teorije, postkolonijalne teorije, kulturološke studije, a od 1990. godine istraživanja su podstaknuta pojavom novih materijala. Autorka kaže: „Anglo-američka recepcija T. S. Eliota ima sad već

¹⁶⁸ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 236, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁶⁹ Idem, p. 236 – 246.

dobro poznatu putanju. U početku naišavši na čitav niz različitih reakcija, od oduševljenja i prihvatanja kao velikog talenta i revolucionarnog pesnika do otvoreno iskazane zbunjenosti time što je radio pa čak i besnog izražavanja kritika, Eliot je brzo dobio mesto vodećeg pesnika svog vremena u najvažnijim kritičkim osvrtima. Do tridesetih godina prošlog veka ne samo da su čak i oni zbunjeni prihvatili da je njegovo delo značajno, nego je postalo predmet sve većeg interesovanja kritičara koji su se najviše fokusirali na analizu i interpretaciju. I dok je sledećih nekoliko decenija bilo uglavnom posvećeno istraživanju izvora, stila, kritičkih teorija i razvoja poetike kao vrste danteovske turneje iz pakla *Puste zemlje* do božanskog ideala *Četiri kvarteta*, sedamdesetih godina javljaju se nove snage. Ponovno vraćanje Eliotu u svetlu feminističke teorije, istraživanja njegovog odnosa prema Jevrejima i manjinama, kulturoloških istraživanja, postkolonijalne teorije i kvir teorije, otvorilo je nove pravce u kritičkom vrednovanju. Objavljivanje značajnih novih materijala – uključujući fototipsko izdanje *Puste zemlje*, Eliotovih *Pisama*, *Varijeteta metafizičke poezije* (*Varieties of Metaphysical Poetry*) i novih biografskih istraživanja – u isto vreme su doveli u pitanje Eliotovo pesničko prvenstvo i ohrabrivali istraživanja na koja se snažno oslanja novi modernizam od devedesetih na ovamo.¹⁷⁰

Pored periodizacije recepcije kritičkih studija, nas bi u ovom trenutku možda više interesovalo koji su to pojedinačni autori zaslužni za stvaranje Eliotove pesničke reputacije na početku njegove karijere, kao i koji od autora koji su se kasnije javili zavređuju našu pažnju. Na samim počecima najvažniji autori su bili i njegovi prijatelji: Konrad Ajkin (Conrad Aiken) i Ezra Paund. „Ajkinov Eliot je moderan (anglo-američki, ličan, subjektivan, psihološki, ekspresionistički) dok je Paundov modernistički (evropski, bezličan, objektivan, realistički, post-impresionistički, kubistički, avangardan). Obe perspektive su značajne utoliko što su se cele škole komentara formirale u odnosu na ovu osnovnu podelu.“¹⁷¹ Ali, postojali su i kritičari poput Edmunda Vilson (Edmunda Wilsona) koji su u svom radu objedinjavali stanovišta i Ajkina i Paunda: „Poput Ajkina, insistirao je da je pesma lična, da ima poreklo i materijal iz Eliotove ‚duše‘. A poput Paunda, tvrdio je da je pesma bezlična, refleksija posleratne kulture ‚trenutnog stanja propadanja‘.“¹⁷² Prva dva osvrta Edmunda Vilsona odredila su pravac recepcije Eliotovog stvaralaštva u sledećih pola veka, a podjednak značaj se pripisuje i Ajkinu koji je smatrao da je jединство „Puste zemlje“ u pesnikovoј

¹⁷⁰ Gish, Nancy K., „Daumer, Elisabeth, Bagchee, Shyamal., *The International Reception of T. S. Eliot*, Continuum, London, 2007“, *Modernism/modernity*, 2009, Volume 16, Number 4, p. 827.

¹⁷¹ Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p.

xvi

¹⁷² Idem, p. xxi

ličnosti, a njena snaga „potiče iz Eliotovog privatnog života.“¹⁷³ Iako Ajkin u pisanju svojih prikaza nikada nije koristio podatke iz Eliotovog privatnog života koje je kao njegov prijatelj znao, možemo da kažemo da je ipak sugerisao da su bitni za tumačenje stvaralaštva. Seldes (Gilbert Seldes) približava Eliota američkoj čitalačkoj publici stavljajući naglasak na depersonalizaciju, istorijski smisao i aluzivnost, i kao i Ajkin, traži objašnjenje za celovitost „Puste zemlje“, pronašavši je, uprkos njenoj fragmentarnosti, u poznavanju Eliotove kritike i razumevanju metafore u naslovu pesme. Značajan prikaz Alena Tejta (Allen Tate) objavljen je 1926. godine, „Tejtov prikaz *Pesama 1909 – 1925* u časopisu *New Republic* (30.06.1926.) važna je studija Eliota kao pesnika ideja [...]: Preteča je znamenitim radovima R. P. Blekmura, Klint Bruksa i drugih u Americi koji su bili povezani sa Novom kritikom, a imali su veliki uticaj na akademska istraživanja Eliotovog stvaralaštva.“¹⁷⁴ Sem R. P. Blekmura, Klint Bruksa i A. A. Ričardsa, F. R. Liviza, tu je bila i grupa Blumzberijevaca, kao i neki drugi autori, kao što je Herbert Rid (Herbert Read): „Eliot je imao i engleske obožavatelje i engleske imitatore sem Ričardsa, i van kruga Blumzberijevaca (na primer, Herberta Rida).“¹⁷⁵ Već prva čitanja „Puste zemlje“ Novih kritičara su „kanonizovala pesmu kao primer (čak i preteču) vrste visokog modernizma koji snažno prikazuje i odbacuje moderan život, valorizuje mit više od istorije, prostorne forme a ne vreme, uređenu prošlost a ne haotičnu sadašnjost, kao i transcendentiranje umetnosti nad životnim mukama.“¹⁷⁶ Ovoj listi potrebno je dodati još dva imena, engleska kritičara, Klajva Bela (Clive Bell) i Lenarda Vulfa (Leonard Woolf), koji su ga nazivali najboljim pesnikom engleskog modernizma.

Negativno intonirani prikazi Eliotovog stvaralaštva uglavnom su zamerali zbog aluzivnosti, odnosno pre naglašene erudicije, njenog negativnog tona, kao i fragmentizovane i nekoherentne forme. Ovo stanovište je zastupao Untermajer (Louis Untermeyer).

Jedna od specifičnosti Eliotove savremene recepcije bio je obrazac kojeg se držao prilikom objavljivanja svojih dela, a koji je nastao još prilikom objavljivanja „Prufroka“. Najpre bi objavio pojedinačne delove u periodici, koji su unapred izazivali pažnju kritičara i stvarali određen horizont očekivanja kod čitalačke publike, a potom ih objavljivao sabrane u zbirkama.

¹⁷³ Idem, p. xxii

¹⁷⁴ Dodsworth, Martin, „Contemporary reviews“, p. 351, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

¹⁷⁵ Idem, p. 354.

¹⁷⁶ Davidson, Harriet, „Improper desire: reading *The Waste Land*“, p. 123, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Druga bitna karakteristika Eliotove recepcije jeste povezanost i međusobna uslovljenost recepcije njegovog stvaralaštva, posebno poezije i kritike. Ovim se priklanjamo stavu Dž. S. Bruker koja gleda retrospektivno i ističe kako je nekoliko osvrta na zbirku „Prufrok“ odigralo ključnu ulogu za kasniju recepciju Eliotove poezije, posebno „Puste zemlje“. Pri tom se ne sme zanemariti ni činjenica da je recepciji „Puste zemlje“ doprineo i njegov autoritet koji je u međuvremenu stekao zahvaljujući prvoj zbirci kritičkih eseja objavljenih pod naslovom „Sveta šuma“. Sprega između poezije i njegovih kritičkih eseja bila je uvek povratna, ali je u kasnijem periodu dobijala i negativne konotacije: negativne ocene njegovog kritičkog rada tridesetih godina prošlog veka umanjivale su ocene dodeljivane njegovoj poeziji iz tog perioda. Pošto se do ovakvih zaključaka može doći samo zahvaljujući vremenskoj distanci, ne čudi što je sam Eliot drugačijeg mišljenja: „Kakav je bio moj put poznato vam je. Da, u početku sam imao malobrojnu publiku, ne više od dvesta trista čitalaca. Ustvari su članci, ocene, prikazi i kritike koje sam pisao, privukli pažnju. Ne pesme. Za njih su govorili da su užasne.“¹⁷⁷

Među značajnim autorima nalaze se i sledeći kritičari: Helen Gardner, Hju Kener (Hugh Kenner), Bernar Bergonzi (Bernard Bergonzi), Stiven Spender (Stephen Spender), Filip R. Hedings (Philip R. Headings), a u novijoj generaciji istraživača, u periodu posle Eliotove smrti, izdvajaju se sledeća imena: Grover Smit (Grover Smith), Denis Donahju (Denis Donoghue), Frenk Kermoud (Frank Kermode), Kristofer Riks (Christopher Ricks), A. D. Mudi (A. D. Moody), Ronald Buš (Ronald Bush), Ronald Sušard (Ronald Suchard). „I dok su savremeni kritički osvrti otvorili najveći broj tema o kojima se još uvek raspravlja – a ne treba da zaboravimo ni pažnju koju su Eliotu poklanjali mnogi moderni pesnici – akademska kritika je smatrala da je Eliot najzaslužniji za rast škole književne kritike, Nove kritike, koja je postala dominantna snaga na američkim univerzitetima u prvoj polovini dvadesetog veka. Eliotova aluzivnost i njegov težak stil je posebno odgovarao intenzivnim univerzitetskim istraživanjima i podsticao je na traganje za izvorima: enciklopedijska knjiga Grovera Smita *T. S. Eliot's Poetry and Plays* (1956) i dalje je obavezna literatura za istraživače T. S. Eliota. Izvršne monografije akademskih kritičara, kao što su monografija Helen Gardner *The Art of T. S. Eliot* (1949) i monografija Hju Kenera *The Invisible Poet* (1959), pomogle su Eliotu da dosegne vrhunac slave, i, u decenijama posle Eliotove smrti 1965. godine, druga opšta istraživanja i detaljne analize mnogobrojnih prvoklasnih kritičara – uključujući Denisa Donahjua (Donoghue), Frenka Kermouda, Kristofera Riksa, A. D.

¹⁷⁷ Ilić, Vera, „Nezaboravne impresije“, *Književne novine*, 1956 (25. XI 1956.), god. VII, knj. VII, br. 29, str. 6.

Mudija, RONALDA BUŠA, RONALDA SUŠARDA I MNOGOBROJNE DRUGE KOJE NE MOŽEMO SVE POMENUTI – nisu nadmašena od strane kritičari koji su kasnije došli.¹⁷⁸

Kada je kritika drame u pitanju izdvajaju se E. Martin Braun (E. Martin Browne), Kerol H. Smit (H. Smith), D. E. Džouns (D. E. Jones), Rendi Malamud (Randy Malamud), a njegov intelektualni rast su u svojim radovima ispratili sledeći autori: Vilijam Skaf (William Skaff), Džon Margolis (John Margolis), Vilijam Čas (William Chace), Ričard Šusterman (Richard Shusterman), Rasel Kirk, Leonard Anger (Leonard Unger).

Frenk Kermoud je bio prvi kritičar koji je ukazao na povezanost kritike devetnaestog veka sa modernom kritikom. Dž. S. Bruker kaže: „Najraniji Eliotovi kritičari su temeljili svoje radove na pretpostavkama u čijem stvaranju je učestvovao i sam Eliot. Današnji kritičari su počeli da dovode u pitanje njegov prikaz istorije književnosti tako što naglašavaju kontinuitet modernizma sa književnošću devetnaestog veka. Na tu povezanost ukazao je Frenk Kermoud još ranih pedesetih.“¹⁷⁹ Ostali autori koji se pominju su: Džordž Bornštajn (Georg Bornstein), Edvard Lob (Edward Lobb), Dejvid Spur (David Spurr), Vini-Mari D' Ambrozio (Vinnie-Marie D' Ambrosio), Robert Krofod (Robert Crawford).

Ovu preporuku Dž. S. Bruker moguće je nadopuniti preporukom na sajtu za dodelu Nobelove nagrade, na kojem se nalaze još neka imena: Dezmond Maksvel (Desmond Maxwell), Ernst Stjuart (Ernest Stewart), Vilijamson Džordž (George Williamson), Fransis Oto Matjesen, Kristian Šmit (Kristian Smidt), Heri Blamires (Harry Blamires), Šila Sulivan (Sheila Sullivan), Džon Ksiros Kuper (John Xiros Cooper).

Kada se osvrnemo na interpretativnu recepciju T. S. Eliota na osnovu smernica preuzetih iz gore pomenutih knjiga, primetićemo da su naše biblioteke ipak raspolagale primercima knjiga upravo najvažnijih autoriteta u to vreme. Naravno, one su bile dostupne samo onim čitaocima koji su znali engleski jezik, i najčešće samo u jednom primerku za određeno izdanje, ali su značajne za istraživače koji su se ozbiljno posvetili izučavanju stvaralaštva T. S. Eliota. Interesantno je za primetiti da su autori koje je preporučila Dž. S. Bruker zastupljeniji u našim bibliotekama od autora koji su navedeni na sajtu Nobelove nagrade.

¹⁷⁸ Dodsworth, Martin, „Contemporary reviews“, p. 370, in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

¹⁷⁹ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 245, in: Moody, A. D., *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

**IZVOD IZ BIBLIOGRAFIJE KRITIČKE RECEPCIJE T. S. ELIOTA NA ENGLJESKOM
JEZIKU U BIBLIOTEKAMA NA TERITORIJI REPUBLIKE SRBIJE**

A Comprehensive Anthology of American poetry /edited by Conrad Aiken/, New York, The Modern Library, 1944

T. S. Eliot: A Selected Critique /ed. by Leonard Unger/, New York, Rinehart & Co., 1948

Gardner, Helen Louise, *The Art of T. S. Eliot*, London, The Cresset Press, 1949

Maxwell, Desmond, Ernest Stewart, *The Poetry of T. S. Eliot*. – London : Routledge & Kegan Paul, 1952

Modern Verse in English : [1900-1950] : with Critical Introduction on British and American Poetry and Biographical Notes on the Poets included / edited by David Cecil and Allen Tate/, London, Eyre & Spottiswoode, 1958

Matthiessen, Francis Otto, *The Achievement of T. S. Eliot : an Essay on the Nature of Poetry*. – New York, 1958.

Kenner, Hugh, *The Invisible Poet: T. S. Eliot*, London, W. H. Allen, 1960, cop. 1959

Tate, Allen, *Collected Essays*, Denver, Alan Swallow, cop. 1959

Tate, Allen, *The Man of Letters in the Modern World: Selected Essays: 1928-1955*, New York, Meridian Books, 1960

Smidt, Kristian, *Poetry and Belief in the Work of T. S. Eliot*. – London : Routledge and Kegan Paul, 1961

Kenner, Hugh, *T. S. Eliot: A Collection of Critical Essays* /edited by Hugh Kenner&, Englewood Cliffs/, N. J. Prentice-Hall, 1962

Headings, Philip Ray, *T. S. Eliot*, New York, Twayne Publishers, Inc., cop. 1964

Unger, Leonard, *T. S. Eliot*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1964

T. S. Eliot: A Symposium from Conrad Aiken [and others] /compiled by Tambimuttu and Richard March/, London, Frank & Cass Co., 1965

The Arts of Reading: [An Anthology of the Finest Literature of All Time, With Critical Comments ...] / Ralph Ross, John Berryman, and Allen Tate, New York, T. Y. Crowell, 1966

T. S. Eliot: The Man and His Work /edited by Allen Tate/, London, Chatto & Windus, 1967

Tate, Allen, *Essays of Four Decades*, Chicago, The Swallow Press, 1968

Blamires, Harry, *Word Unheard : A Guide Through Eliot's Four Quartets*. – London : Methuen, 1969

- Smith, Grover, *T. S. Eliot's Poetry and Plays: A Study in Sources and Meaning* / Chicago [etc.], The University of Chicago Press, cop. 1956., 1971
- Kermode, Frank, *Modern Essays*, London, Collins, [1971]
- Kenner, Hugh, *The Pound Era: [The Age of Ezra Pound, T. S. Eliot, James Joyce and Wyndham Lewis]* / London, Faber and Faber, cop. 1972
- Bergonzi, Bernard, *T. S. Eliot*, New York, Macmillan, 1972
- Chace, William M., *The Political Identities of Ezra Pound [and] T. S. Eliot* / Stanford, California, Stanford University Press, 1973
- Critics on T. S. Eliot : Readings in Literary Criticism* / ed. by Sheila Sullivan. – London : Allen and Unwin, 1973
- Kenner, Hugh, *A Homemade World: The American Modernist Writers*, New York, A. A. Knopf, 1975
- Selected Prose of T. S. Eliot* /edited with an introduction by Frank Kermode/, New York [etc.], Farrar, Straus and Giroux [etc.], cop. 1975
- Tate, Allen, *Collected Poems 1919-1976*, New York, Farrar Straus Giroux, 1977
- Gardner, Helen, *The Composition of Four Quartets*, London, Boston, Faber, 1978
- Bergonzi, Bernard, *Reading the Thirties: Texts and Contexts*, London, Basingstoke, Macmillan, 1978
- Bush, Ronald, *T. S. Eliot: A Study in Character and Style*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1983
- Bergonzi, Bernard, *The Myth of Modernism and Twentieth Century Literature*, Brighton, Harvester Press, cop., 1986
- Gordon, Lyndall, *Eliot's Early Years*, Oxford [etc.], Oxford University Press, 1989
- Wilson, Edmund, *Axel's Castle: a study in the imaginative literature of 1870-1930* / by Edmund Wilson with an introduction by Hugh Kenner, New York [etc.]/, Collier Books, Macmillan Publishing Company, 1991
- Words in Time: New Essays on Eliot's Four Quartets* /edited by Edward Lobb/, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1993
- Malamud, Randy, *Where the Words Are Valid: T.S. Eliot's Communities of Drama*, Westport [etc.], Greenwood Press, 1994
- Cooper, John Xiros, *T. S. Eliot and the Ideology of Four Quartets*. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995
- Schuchard, Ronald, *Eliot's Dark Angel: Intersections of Life and Art*, Oxford, Oxford University press, 1999

T. S. Eliot: The Contemporary Reviews /edited by Jewel Spears Brooker/, Cambridge [etc.], Cambridge University Press, 1994

The Cambridge Companion to T. S. Eliot /edited by A. David Moody/, Cambridge, Cambridge University Press, 1997

PREVODNA RECEPCIJA

PREVODNA RECEPCIJA POEZIJE T. S. ELIOTA

Recepciju na srpskom govornom području počecemo od pregleda prevodne recepcije, pošto može da se kaže da ona predstavlja neku vrstu ekvivalenta bibliografiji stvaralaštva T. S. Eliota na engleskom govornom području. Specifičnost koju moramo da imamo u vidu sve vreme dok se bavimo temom prevodne recepcije jeste vremenska distanca od objavljivanja originalnog dela do objavljivanja prevoda u posmatranom periodu od preko trideset godina, zahvaljujući kojoj su prevodioci Eliotovih dela prilikom prevoda pravili izbor iz njegovog celokupnog poetskog stvaralaštva.

Prvi sastavljači zbirki poezije T. S. Eliota bili su Antun Šoljan i Ivan Slamnig¹⁸⁰ daleke 1958. godine. Tada je publika imala priliku da se upozna sa najvažnijim Eliotovim ostvarenjima, „Pustom zemljom“ i „Četiri kvarteta“, ali i sa „Šupljim ljudima“ i „Ljubavnom pesmom Dž. Alfreda Prufroka“. Nekoliko godina kasnije, 1962. godine, objavljena je zbirka poezije koja se nastavlja na prethodnu utoliko što je izostavljena jedino pesma „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“, ali su dodata druga kraća ostvarenja u prevodu Tomislava Ladana i već poznatog nam prevodilačkog para Ivana Slamniga i Antuna Šoljana.

U Beogradu se pojavljuju „Četiri kvarteta“¹⁸¹ u prevodu Svetozara Brkića, a prva celovitija i sistematično organizovana zbirka objavljena je tek 1977. godine, delo sastavljača Mirka Magaraševića.¹⁸² Prevedene pesme date su hronološki, po zbirkama, kako ih je Eliot objavljivao, a objavljeni prevodi su prevodi najvećih prevodilačkih imena – Isidore Sekulić, Svetozara Brkića, Miodraga Pavlovića, Jovana Hristića, Mirka Magaraševića, Davida Albaharija i Raše Livade. U ovu zbirku nije uvršten prevod poeme „Četiri kvarteta“, verovatno zato što je bila objavljena godinu dana ranije.

Lalićeva zbirka¹⁸³ koja se pojavila sledeće godine nešto je manjeg obima, ali obuhvata „Pustu zemlju“ i „Četiri kvarteta“. Od ostalih pesama koje su uvrštene u ovu zbirku najznačajniji je prevod dotad neprevedenog „Koriolana“. Sledeća zbirka pojavila se deset godina kasnije, bio je to prevod „Puste zemlje“ Jovana Hristića¹⁸⁴, a kroz nekoliko godina objavljena je i Šoljanova zbirka, dorađena verzija zbirke objavljene 1958. godine.

U prvom delu nastojaćemo da dobijemo što celovitiju sliku o recepciji, zasnovanu na, koliko je moguće, što objektivnijim činjenicama, odnosno hronološkim pregledom zbirki

¹⁸⁰ Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

¹⁸¹ Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

¹⁸² Eliot, T. S., *Četiri kvarteta* /prev. Svetozar Brkić/, Beograd, Prosveta, 1966

¹⁸³ Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Beograd, BIGZ, 1978

¹⁸⁴ Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Jovan Hristić/, Niš, Prosveta, 1988

poezije kako ih je objavljivao Eliot na engleskom govornom području, a odmah potom i njegovih pojedinačnih pesma. Taj hronološki pregled će nam služiti kao osnova za ukrštanje informacija o Eliotovim ostvarenjima objavljivanim u zbirkama poezije, antologijama i periodici, upravo tim redosledom (z=zbirka, a=antologija, p=periodika). Prikazi su dati tabelarno, analitički, uz vrlo okratke osvrtne, dovoljni za samostalno izvođenje zaključaka.

U drugom delu napravljen je kratak pregled recepcije Eliotovih ostvarenja, hronološki, po redosledu objavljivanja u zbirkama, antologijama i periodici kod nas, i neizostavan je deo svakog rada o recepciji.

ZBIRKE POEZIJE NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU

Prva pesma objavljena u periodici, u časopisu *The Egoist*, bila je „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ 1915. godine. Ova pesma je značajna jer su se u njoj pojavile „teme i pristupi koji su ga zaokupljali do kraja njegove karijere.“¹⁸⁵ Kada govori o ovoj pesmi Mejs (J. C. C. Mays) ističe da se Eliotovi junaci ne suočavaju sa samim sobom, da u njegovoj poeziji ne postoji afirmativna ličnost, a karakteriše je fragmentarnost, ironičan ton, upotreba citata i aluzija: „Stvorio je poeziju u kojoj nije govorio u svoje ime već je prepustio čitaocu da obezbedi glas, veze i dokaz; i zato što su se značenja stvarala kroz eho u čitaočevom umu, imala su poseban odjek, svoj sopstveni autoritet. Karakterističan ton je dosadno, ironično samo-omalovažavanje. Koraci odjekuju u umu, njihova destinacija je zaboravljena i nebitna.“¹⁸⁶ Zbirka u koju je ova pesma uvrštena objavljena je 1917. godine, što se u istoriji književnosti uzima kao trenutak kada njegova „književna karijera počela da dobija oblik.“¹⁸⁷

z

PRUFROCK, 1917							
	(Slamnig) Šoljan	Ladan	Mirko Mag.	Raša Livada	R. Livada i D. Albahari	Ivan V. Lalić	Jovan Hristić
The Love Song of J. Alfred Prufrock	1958 1991	-	1977	-	-	1978 1998 2011	-
Portrait of a Lady	-	1962	-	1977	-	1978 1998	-
Preludes	-	1962	-	1977	-	1978 1998 2011	-
Rhapsody on a Windy Night	-	1962	-	-	1977	1978 1998 2011	-
Morning at the Window	-	-	1977	-	-	1998	-
The "Boston Evening Transcript"	-	-	1977	-	-	1978 1998 2011	-
Aunt Helen	-	-	-	-	-	-	-
Cousin Nancy	-	-	-	-	-	-	-
Mr. Apollinax	-	-	-	-	1977, 1998	-	-
Hysteria	-	-	1977	-	-	-	1998
Conversation Galante	-	-	-	-	1977, 1998	-	-
La Figlia Che Piange	-	-	-	-	1977, 1998	-	-

„Prufrok“ je zastupljen u svim zbirkama Eliotove poezije koje su objavljene kod nas, sa izuzetkom onih koje su se odnosile na pojedinačna Eliotova pesnička ostvarenja, kao što su „Pusta zemlja“ i „Četiri kvarteta“. Najpopularnija među njima, pesma „Ljubavna pesma

¹⁸⁵ Mays, J. C. C., „Early poems: from 'Prufrock' to 'Gerontion'“, p. 108, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁸⁶ Idem, p. 110.

¹⁸⁷ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 147.

Dž. Alfreda Prufroka“, uvrštena je i u prvu zbirku poezije 1958. godine¹⁸⁸, što je i razumljivo jer je reč o međašnjem pesničkom ostvarenju. Izostavljena je jedino iz zbirke objavljene 1962. godine.¹⁸⁹ U njenom prevođenju su se okušali i prevodilački par Ivan Slamnig i Antun Šoljan, i Mirko Magarašević, a zatim i Ivan V. Lalić koji je objavljuje kao jedinu pesmu iz te zbirke 1991. godine. Kada pogledamo grafički prikaz dat na prethodnoj strani, vidimo da se prevođenjem ove zbirke poezije najsystematičnije bavio prevodilac Ivan V. Lalić. Prevodilački par Livada i Albahari preveo je i tri do tada neprevedene pesme iz ove zbirke. Od dvanaest pesama deset je prevedeno i objavljeno u zbirka Eliotove poezije, pesme „Aunt Helen“ i „Cousin Nancy“ nisu uvrštene ni u jednu zbirku. Kada su u pitanju zbirke poezije objavljene kod nas, interesantan je još i podatak da je jedini prevod Jovana Hristića iz te prve Eliotove zbirke do tad neprevedena pesma „Histerija“.

Zbirka *Poems* objavljena 1920. godine ocenjuje se kao „nova razvojna faza Eliotove poetike, pretežno u obliku ugladenih grotesknih vežbi lirske satire na temu posleratne kulture u Engleskoj i Evropi, okrutno pravilno rimovanim strofama po Paundovom receptu kao ‚leku‘ protiv razvodnjavanja *vers libre*.“¹⁹⁰ Ali uprkos tome što predstavlja novu razvojnu fazu, i ova se zbirka poezije „u potpunosti nadovezuje u pogledu teme i raspoloženja“¹⁹¹ na prethodno objavljene. Ovo se posebno odnosi na „Gerontion“, prvu pesmu u zbirci.

Z

POEMS, 1920	(Slamnig)	T.	Isidora	Mirko	Ivan V.	Novica
	Šoljan	Ladan	Sekulić	Mag.	Lalić	Petrović
Gerontion	1962 1991	-	1977, 1998	-	1978, 2011	-
Burbank with a Beadeker: with a Cigar	-	-	-	-	-	1998
Sweeney Erect	-	-	-	1977	-	1998
A Cooking Egg	-	-	-	-	-	1998
Le Directeur	-	-	-	-	-	-
Melange Adultere de Tout	-	-	-	-	-	-
Lune de Miel	-	-	-	1977	-	-
The Hippopotamus	1962	-	-	1977	1978, 1998	-
Dans le Restaurant	-	-	-	-	-	-
Whispers of Immortality	1962	-	-	-	1978, 1998	-
Mr. Eliot's Sunday Morning Service	-	-	-	-	-	1998
Sweeney Among the Nightingales	-	1962	-	-	1978, 1998	-

¹⁸⁸ Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

¹⁸⁹ Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

¹⁹⁰ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 147.

¹⁹¹ Mays, J. C. C., „Early poems: from 'Prufrock' to 'Gerontion'“, p. 112, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Pesme iz zbirke su kod nas prevedene od 1962. godine, ali ni u četiri zasebna izdanja ove zbirke nisu prevedene sve pesme. Vidno je nastojanje novije generacije prevodilaca, u ovom slučaju Novice Petkovića, da upotpuni tu prevodilačku prazninu. Ukupno prevevši četiri pesme iz ove zbirke, objavio je prevode dveju do tada neobjavljenih pesama. Još jedno novo ime vredno pažnje među prevodiocima koji se pojavljuju u ovoj zbirci jeste ime Isidore Sekulić. Kuriozitet su pesme na francuskom, uvrštavane u zbirke u originalu.

„Pusta zemlja“ je objavljena u prvom broju časopisa *The Criterion* 1922. godine i „predstavlja ključni trenutak za kulturnu legitimaciju Eliota i modernizma“: „Vokalni kolaž ‚fragmenta nasukanih‘ o njegovu ‚ruševinu‘ i ‚ruševinu‘ njegove kulture, napisanih u muzički nepogrešivom i psihološki uznemirujućem idiomu.“¹⁹²

Z

THE WASTE LAND, 1922	Slamnig Šoljan	Jovan Hristić	Ivan V. Lalić	Z. Radeljković
THE WASTE LAND	1958, 1962, 1991	1977, 1988, 1998	1978, 2011	2004
Notes on the Waste Land	1958, 1962, 1991	1977, 1988, 1998	1978, 2011	2004

Poema „Pusta zemlja“ objavljena je u devet zbirki poezije kod nas, prva buduću zbirka Ivana Slamniga i Antuna Šoljana još 1958. godine, a poslednja Zvonimira Radeljkovića 2004. godine. Najviše potvrde dobili su ipak prevodi Jovana Hristića koji su objavljivani u tri navrata. Naravno, tu je i prevod Ivana V. Lalića.

Pesma „Šuplji ljudi“ jedina je do tada neobjavljena pesma u zbirci pesama *Poems 1909-1925* (1925) koja predstavlja moment konsolidacije reputacije koju je Eliot stekao na anglo-američkom području zahvaljujući „Pustoj zemlji“. Dž. Dž. Džeon (Joseph Jonghyun Jeon) smatra da senka u poslednjoj sekciji ove pesme govori o tajnom, privatnom Eliotu, „izrazito ličnim emocijama, iako ne u autobiografskoj formi.“¹⁹³

Z

THE HOLLOW MAN, 1925	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	Ivan V. Lalić
THE HOLLOW MAN	1958, 1962, 1991	1977, 1998	1978

¹⁹² Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 148.

¹⁹³ Jeon, Joseph Jonghyun, „Eliot’s Shadows: Autography and Style in *The Hollow Men*“, p. 134, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom’s Literary Criticism, New York, 2011

Ova pesma uvrštena je u sve zbirke poezije koje su objavljene u tom periodu, a koje daju pregled celokupnog Eliotovog pesničkog stvaralaštva, ako izuzmemo zbirku Ivana V. Lalića objavljenu 1991. godine. Ivan Slamnig i Antun Šoljan se pojavljuju kao prvi prevodioci 1958. godine, a novo prevodilačko ime koje se pojavljuje sa ovom poemom jeste ime Svetozara Brkića, čiji prevod je dobio dodatnu potvrdu vrednosti time što je uvršten u dve zbirke.

Novom fazom u Eliotovom pesničkom stvaralaštvu smatraju se pesme koje je objavio posle preobraćanja 1927. godine. „Čista sreda“ predstavlja „sekvencu danteovskog čistilišta koja bezlično dramatizuje, u skoro liturgijskoj formi, pesnikovu kriza preobraćanja“¹⁹⁴, dok su „Arilove pesme“ lirske meditacije na religiozne teme. Čitaoci su uglavnom bili iznenađeni činjenicom da se ova poezija razlikovala od poezije koju je ranije objavljivao, ali nisu svi ovu promenu pripisivali njegovom preobraćenju. Dž. S. Bruker navodi primer Tejta koji je smatrao da „Eliotova poezija treba da se čita kao poezija a ne kao komentar na Eliotovo preobraćanje. [...] Nije zastupao stanovište da su sadržaj i osećanje nebitni, već da ih jednostavno treba tražiti u pesmi a ne u pesniku. [...] primetio je da se ironija iz ranijih pesama pretvorila u poniznost u *Čistoj sredi*.“¹⁹⁵

Z

ASH-WEDNESDAY, 1930				
	Slamnig Šoljan	Miodrag Pavić	Mirko Magarašević	Ivan V. Lalić
I. Because I do not hope to turn again	1962	1977	-	1978, 1998
III. At the first turning of the second stair	1962	-	1977	1978, 1998
IV. Who walked between the violet and the violet	1962	-	1977	1978, 1998
V. If the lost word is lost, if the spent word is spent	1962	-	1977	1978, 1998
VI. Although i do not hope to turn again	1962	1977	-	1978, 1998

Sve pesme iz zbirke „Čista sreda“ objavljene su u četiri zbirke. Prevod Ivana Lalića objavljen je dva puta.

Z

ARIEL POEMS							
	(Slamnig) Šoljan	Svetozar Brkić	R. Liv.	Mirko Mag.	Livada Albahari	Ivan V. Lalić	T. Ladan
Journey of the Magi	1962, 1991	1977, 1998	-	-	-	1978	-
A Song for Simeon	1962	-	1977	-	-	1978, 1998, 2011	-
Animula	-	-	-	-	1977, 1998	-	-
Marina	-	-	-	1977	-	1978, 1998	1962
The Cultivation of Christmas Trees	-	-	-	-	-	-	-

¹⁹⁴ Idem, p. 148.

¹⁹⁵ Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. xxvi

Pesme iz zbirke „Arielove pesme” izazvale su najviše pažnje. Tačnije rečeno, skoro svi prevodioci koje smo do sada pominjali, osim Jovana Hristića i Isidore Sekulić, okušali su se prevođenju makar neke od pesama iz ove zbirke. Prve dve, od ukupno pet, Slamnig i Šoljan su uvrstili u svoju zbirku tek 1962. godine, i zapravo ni u jednoj zbirci nije prevedeno svih pet pesama. Takođe, jedna od njih, „The Cultivation of Christmas Trees“, nije uvrštena ni u jednu zbirku. Čini se da je omiljena pesma iz ove zbirke poezije pesma „Marina“.

z

UNFINISHED POEMS	
	Ivan V. Lalić
Sweeney Agonistes	-
Fragment of a Prologue	-
Coriolan	1978, 1998, 2011
I. Triumphal March	1978, 1998, 2011
II. Difficulties of a Statesman	1978, 1998, 2011

Od pesama koje se obično objavljuju pod imenom „Nezavršene pesme“ objavljena je jedino pesma „Koriolan“, i to oba njena dela u tri zbirke, ali pero je jedno, Ivana V. Lalića.

z

MINOR POEMS	Mirko	R. Livada/	
	Magarašević	D. Albahari	Jovan Hristić
Eyes that last I saw in tears	1977	-	1998
The wind sprang up at four o'clock	1977	-	1998
Five-Finger Excercises	-	-	-
I. Lines to a Persian Cat	-	-	-
II. Lines to a Yorkshire Terrier	-	-	-
III. Lines to a Duck in the Park	-	-	-
IV. Lines to Ralph Hodgson Esqre.	-	-	-
V. Lines for Cuscuscaraway and Mirza Murad Ali Beg	-	-	-
Landscapes	-	-	-
I. New Hampshire	1977	-	1998
II. Virginia	1977	-	1998
III. Usk	1977	-	1998
IV. Rannoch, by Glencoe	1977	-	1998
V. Cape Ann	-	-	-
Lines for an Old Man	-	1977, 1998	-

Pesme sakupljene pod nazivom „Kraće pesme“ uvrštene su u zbirke novijeg datuma. Prevodioci koji se njima bavili su Mirko Magarašević, prevodilački par Raša Livada i David Albahari, i Jovan Hristić. Pet pesama objavljivanih pod nazivom „Five-Finger Excercises“ i pesma „Cape Ann“ iz „Predela“ nisu našle svoj put do Eliotovih zbirki poezija objavljivanih kod nas.

CHORUSES FROM "THE ROCK", 1934	
	Raša Livada i David Albahari
I. The Eagle soars in the summit of Heaven	1977, 1998
II. Thus your fathers were made	1977, 1998
III. The Word of the LORD came unto me, saying	1977, 1998
IV. There are those who would build the Temple	1977, 1998
V. O Lord, deliver me from the man of excellent intention and impure heart	1977, 1998
VI. It is hard for those who have never known persecution	1977, 1998
VII. In the beginning GOD created the world	1977, 1998
VIII. O Father we welcome your words	1977, 1998
IX. Son of Man, behold with thine eyes, and hear with thine ears	1977, 1998
X. You have seen the house built, you have seen it adorned	1977, 1998

Ako pažljivije pratimo zbirke, onda će nas iznenaditi činjenica da su „Horovi“ iz „Stena“ uvršteni u zbirku poezije prvi put tek osamdesetih godina prošlog veka, i da su jedini prevodioci bili Raša Livada i David Albahari.

U godinama pre i za vreme Drugog svetskog rata Eliot je objavio seriju „kvazi muzičkih i hrišćanskih meditacija“¹⁹⁶ koje su tek 1943. godine objavljene kao jedinstveno delo. I sam naslov „Četiri kvarteta“ govori o četiri odvojena dela, koja su opet jedno jedinstveno delo. U odnosu na ostalu Eliotovu poeziju, ova poema stoji malo izdvojeno. I dok se sa jedne strane doživljava kao kulminacija njegovog pesničkog i dramskog stvaralaštva, istovremeno je „celovita sama po sebi, i može se s punim pravom smatrati samostalnom dugačkom pesmom u četiri dela.“¹⁹⁷ Jedan od razloga što se u Engleskoj „Četiri kvarteta“ doživljavaju kao celina izdvojena od ostalih Eliotovih pesama leži i u činjenici da je u Engleskoj relativno kasno uvrštena u *Collected poems*, tek 1962. godine.

FOUR QUARTETS	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	Ivan V. Lalić
Burnt Norton	1958, 1962, 1991	1966	1978, 2011
East Cooker	1958, 1962, 1991	1966	1978, 2011
The Dry Salvages	1958, 1962, 1991	1966	1978, 2011
Little Gidding	1958, 1962, 1991	1966	1978, 2011

„Četiri kvarteta“ objavljena su u šest zbirki poezije, počevši od Slamnigovog i Šoljanovog izbora 1962. godine, ali, ipak, s obzirom na njihov značaj, čudi da su preskočena prilikom sastavljanja zbirki koje pretenduju na to da budu značajne.

¹⁹⁶ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 148.

¹⁹⁷ Moody, A. D., „Four Quartets: music, word, meaning and value“, p. 143, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

ANTOLOGIJE NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU

a

PRUFROCK, 1917	Slamnig Šoljan	Gorjan	Miodrag Pavlović	Ivan V. Lalić	Mirko Magarašević
The Love Song of J. Alfred Prufrock	1952, 1956	1956	-	-	1983
Portrait of a Lady	-	-	-	-	-
Preludes III	-	-	1957, 1975, 1988	-	-
Rhapsody on a Windy Night	-	-	-	-	-
Morning at the Window	-	-	-	-	-
The "Boston Evening Transcript"	-	-	-	1972	-
Aunt Helen	-	-	-	-	-
Cousin Nancy	-	-	-	-	-
Mr. Apollinax	-	-	-	-	-
Hysteria	-	-	-	-	-
Conversation Galante	-	-	-	-	-
La Figlia Che Piange	1952	-	-	-	-

Pesme iz zbirke „Prufrock“ uvrštene su u sedam od dvanaest objavljenih antologija i pri tom, nisu sve prevedene, samo njih pet od ukupno dvanaest. Antologičari su u ovim slučajevima i prevodioci poezije, izuzev Raše Livade 1983. godine.

a

POEMS, 1920	Slamnig Šoljan	Isidora Sekulić	Antun Šoljan
Gerontion	-	1957, 1975	1991
Burbank with a Beadeker: Bleistein with a Cigar	-	-	-
Sweeney Erect	-	-	-
A Cooking Egg	-	-	-
Le Directeur	-	-	-
Melange Adultere de Tout	-	-	-
Lune de Miel	-	-	-
The Hippopotamus	-	-	1971, 1974, 1980
Dans le Restaurant	-	-	-
Whispers of Immortality	1956, 1956, 1971	-	1980
Mr. Eliot's Sunday Morning Service	-	-	-
Sweeney Among the Nightingales	-	-	-

Pesme iz zbirke „Pesme“ iz 1920. godine uvrštene su u osam antologija, ali je zapravo reč o samo tri pesme i samo tri prevodioca: prevodilačkom paru Slamnig Šoljan, Isidori Sekulić i Antun Šoljan samostalno. Preostalih devet pesama nije uvršteno ni u jednu antologiju.

a

THE WASTE LAND, 1922	Slamnig Šoljan	Jovan Hristić	Antun Šoljan
I. The Burial of the Dead	1956	1975, 1983	1980
II. A Game of Chess	1952, 1956	-	1980
III. The Fire Sermon	1956	-	1974, 1980
IV. Death by Water	1956	-	1980
V. What the Thunder Said	1956	-	1980
Notes on the Waste Land	1956	-	-

Kada je u pitanju „Pusta zemlja“ mislim da je dovoljno da se kaže da bismo ipak očekivali veći odjek. Očigledno je bila i ostala prevelik zalogaj za prevodioce, pa su se njome bavili samo oni najuporniji, a neki od njih su se, kao Šoljan, iznova vraćali i ponovo radili na svom prevodu.

a

THE HOLLOW MAN, 1925	Svetozar Brkić	Antun Šoljan
THE HOLLOW MAN	1957, 1975	1971, 1980

Poema „Šuplji ljudi“ objavljena je u četiri antologije, 1957. godine Svetozar Brkić je uvrstio ovu poemu u svoju antologiju, Antun Šoljan tek od 1971. godine.

a

ASH-WEDNESDAY, 1930	Miodrag Pavlović	Antun Šoljan	Milić Slobodan
I. Because I do not hope to turn again	1957, 1975	1980	2003
II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree	-	1980	2003
III. At the first turning of the second stair	-	1980	2003
IV. Who walked between the violet and the violet	-	1980	-
V. If the lost word is lost, if the spent word is spent	-	1980	-
VI. Although i do not hope to turn again	1957, 1975	1980	-

Sve pesme „Čiste srede“ uvrstio je Antun Šoljan u svoju antologiju tek 1980. godine.

U periodu pre ove antologije objavljavani su jedino prevodi Miodrag Pavlovića, a u novije doba Slobodan Milić je pravio svoj antologijski izbor.

a

ARIEL POEMS	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	Ivan V. Lalić	Antun Šoljan
Journey of the Magi	1952, 1956, 1956	1957, 1983	1972	1971, 1974, 1980
A Song for Simeon	-	-	1972	-
Animula	-	-	-	-
Marina	1956	-	1972	-
The Cultivation of Christmas Trees	-	-	-	-

„Arijelove pesme“ su u antologijama uglavnom predstavljene kroz prevod pesme „Putovanje mudraca“, i to u osam od ukupno dvanaest antologija, a od ostalih pesama iz zbirke objavljene su samo još dve pesme u dve antologije, „Marina“ i „Pev Simeunu“.

a

FOUR QUARTETS	Slamniig Šoljan	Svetozar Brkić	Ivan V. Lalić	Antun Šoljan
Burnt Norton	-	1957, 1975, 1983	-	1974, 1980
East Cooker	-	-	-	1974, 1980
The Dry Salvages	1952	-	1972	1974, 1980
Little Gidding	-	-	-	1974, 1980

U sedam od dvanaest antologija predstavljeni su kvarteti iz poeme „Četiri kvarteta“, ali je jedino Antun Šoljan u svojim antologijama objavio sve kvartete. U ostalim antologijama pojavljuje se samo jedan od četiri kvarteta po izboru priređivača, koji je najčešće ujedno i prevodilac.

a

OCASSIONAL VERSES	
	Vučina Šćekić
Defence of the Islands	-
A Note on the War Poetry	-
To the Indians who died in Africa	-
To Walter de la Mare	-
A Dedication to my Wife	1991

Pesme sakupljene pod nazivom „Prigodni stihovi“ nisu plenile pažnju naših antologičara, jedino je u novije vreme Vučina Šćekić objavio Eliotovu ljubavnu pesmu „Posveta mojoj ženi“.

a

	Svetozar Brkić
Horovi iz <i>Ubistva u katedrali</i>	1975

Na granici od drame do prave poezije, „Horovi“ iz „Ubistva u katedrali“ ipak su našli svoj put do Brkićeve antologije poezije objavljene osamdesetih godina.

PERIODIKA NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU

p									
PRUFROCK, 1917									
	V. Dimit. R. Vuković	V. Petrić	S. Selenić	T. Ladan	Raša Livada	Ivo Dekan	Vladimir Žunjević	H. Demirović	
The Love Song of J. Alfred Prufrock	-	-	1956	-	-	-	-	-	-
Portrait of a Lady	-	-	-	-	1976	-	-	-	-
Preludes	1953	-	-	1965	1976	-	-	-	1989
Rhapsody on a Windy Night	-	1956	-	-	-	-	-	-	1989
Morning at the Window	-	-	-	-	-	1962	-	-	-
The "Boston Evening Transcript"	-	-	-	-	-	-	1965	-	-
Aunt Helen	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cousin Nancy	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mr. Apollinax	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hysteria	-	-	-	-	-	-	1965	-	1989
Conversation Galante	-	-	-	-	-	-	-	-	1989
La Figlia Che Piange	-	-	-	-	1976	-	1965	-	-

Kada bacimo pogled na ovaj tabelarni prikaz jasno je da su sve pesme iz ove zbirke prevedene, ali da i pored toga ovaj intenzitet objavljivanja u periodici ne bismo baš mogli nazvati bogatom prevodilačkom aktivnošću za period od preko pedeset godina. Najviše pažnje je privukla pesma „Preludijumi“ koja je objavljivana četiri puta u četiri različita prevoda. Čini se da su se u periodici pojavljivali prevodi onih prevodilaca koji nisu uspevali da ih objave u okviru neke zbirke ili antologije, uz izuzetak Raše Livade.

Pesme iz zbirke „Pesme (1920)“ objavljivane su u samo četiri navrata, a dve pesme, „Hipopotam“ i „Gerontion“, nisu nikada bile objavljene u periodici.

p				
POEMS, 1920				
	Slamnig Šoljan	Vladimir Žunjević	Zoran Vragolov	Srba Mitrović
Gerontion	-	-	-	-
Burbank with a Beadeker: Bleistein with a Cigar	-	1965	-	-
Sweeney Erect	-	1965	-	1976
A Cooking Egg	-	1965	-	1976
Le Directeur	-	-	1976	-
Melange Adultere de Tout	-	-	1976	-
Lune de Miel	-	-	1976	-
The Hippopotamus	-	-	-	-
Dans le Restaurant	-	-	1976	-
Whispers of Immortality	1975	-	-	1976
Mr. Eliot's Sunday Morning Service	-	1965	-	-
Sweeney Among the Nightingales	-	1965	-	1976

THE WASTE LAND, 1922			
	Slamnig Šoljan	Jovan Hristić	Mirko Magarašević
I. The Burial of the Dead	1954	1961	-
II. A Game of Chess	1954	1961	-
III. The Fire Sermon	1954	1961	-
IV. Death by Water	1954	1961	-
V. What the Thunder said	1954	1961	-
Notes on the Waste Land	1954	1961	-
Nešto što beše nam znano	-	-	1988

Poema „Pusta zemlja“ je začuđujuće retko objavljivana u periodici, svega dva puta u periodu posle drugog svetskog rata, i to na samom početku tog perioda. Činjenica je da je objavljivana samo u celosti, osim 1988. godine kada je Mirko Magarašević objavio jedan njen deo koji je Ezra Paund izbacio iz konačne verzije ove poeme. Objavljivanjem ovih stihova Mirko Magarašević je prvi skrenuo pažnju na postojanje rukopisa prve verzije „Puste zemlje“. Iako je reč o periodici koja je otvoreniji medijum za nove prevodice, u njoj nije objavljen ni jedan novi prevod.

p

ASH-WEDNESDAY, 1930		
	Nikola Kraljić	Hamdija Demirović
I. Because I do not hope to turn again	1985	-
II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree	1985	1989
III. At the first turning of the second stair	1985	-
IV. Who walked between the violet and the violet	1985	-
V. If the lost word is lost, if the spent word is spent	1985	-
VI. Although i do not hope to turn again	1985	-

Ovde je možda interesantno primetiti da su sve pesme „Čiste srede“ objavljene samo jednom u periodici, prevodilačko ime potpuno nepoznato, a drugi put je objavljena samo jedna pesma. Kao što vidimo, ti prevodi se pojavljuju u periodici kasnije, tek krajem osamdesetih godina.

p

ARIEL POEMS			
	Tomislav Ladan	NN	Beljanski Slobodan
Journey of the Magi	-	1965	-
A Song for Simeon	-	-	-
Animula	-	-	2001
Marina	1965	-	-
The Cultivation of Christmas Trees	-	-	-

Samo tri „Arijelove pesme“ su objavljene u periodici u tom periodu od preko pedeset godina.

p

UNFINISHED POEMS	
	Tomislav Sabljak
Sweeney Agonistes	-
Fragment of a Prologue	-
Coriolan	1966
I. Triumphal March	1966
II. Difficulties of a Statesman	1966

„Koriolan“, obe pesme i „Trijumfalni marš“ i „Poteškoće jednog državnika“, objavljene su u prevodu Tomislava Sabljaka.

p

MINOR POEMS	
	Vladimir Žunjević
Eyes that last I saw in tears	-
The wind sprang up at four o'clock	-
Five-Finger Exercises	-
I. Lines to a Persian Cat	-
II. Lines to a Yorkshire Terrier	-
III. Lines to a Duck in the Park	-
IV. Lines to Ralph Hodgson Esqre.	-
V. Lines for Cuscuscaraway and Mirza Murad Ali Beg	1965
Landscapes	-
I. New Hampshire	-
II. Virginia	-
III. Usk	-
IV. Rannoch, by Glencoe	-
V. Cape Ann	-
Lines for an Old Man	-

Periodika nam u tom periodu donosi samo jednu, ali dotad neprevedenu, pesmu od onih svrstanih pod naslovom „Kraće pesme“.

p

FOUR QUARTETS					
	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	Oto Šolc	Borivoje Marković	NN
Burnt Norton	1975	-	1954	1965	1965
East Cooker	1975	1958	1954	1965	
The Dry Salvages	1975	1965, 1965	1954	1965	
Little Gidding	1975	1965	1954	1965	

Kvarteti iz „Četiri kvarteta“ su objavljavani u periodici tri puta u celosti, i još nekoliko puta po kvartet, dva. Prevodioci su velika prevodilačka imena Slamnig i Šoljan, kao i Svetozar Brkić, i samo dva nova i nepoznta, Oto Šolc i Borivoje Marković.

„Prigodni stihovi“ predstavljani su samo jednom pesmom, „Posveta mojoj ženi“, u prevodu Tomislava Sabljaka, verovatno iz potrebe da se Eliotovo stvaralaštvo predstavi kod nas i žanrom ljubavne poezije.

p	
OCASSIONAL VERSES	
Tomislav Sabljak	
Defence of the Islands	-
A Note on the War Poetry	-
To the Indians who died in Africa	-
To Walter de la Mare	-
A Dedication to my Wife	1966

p		
OLD POSSUM'S BOOK OF PRACTICAL CATS		
	Tomislav Sabljak	Milovan Danojlić
The Naming of Cats	1966	1971
The Old Gumbie Cat (Jennyanydots)	-	-
Growltiger's Last Stand	-	-
The Rum Tum Tugger	-	-
The Song of the Jellicles	-	-
Mungojerrie and Rumpelteazer	-	-
Old Deuteronomy	-	-
The Pokes and the Pollicles	-	-
Mr. Mistoffelees	-	-
Macavity: The Mystery Cat	-	-
Gus: The Theatre Cat	-	-
Bustopher Jones: The Cat about Town	-	-
Skimbleshanks: The Railway Cat	-	-
The Ad-dressing of Cats	-	-
Cat Morgan Introduces Himself	-	-

Jedna pesme iz ove zbirke našla je put do periodike, i to dva puta ista zahvaljujući dvojici prevodilaca. Tom prilikom se srećemo i sa novim imenom u krugu Eliotovih prevodilaca, Milovanom Danojlićem.

p	
CHORUSES	
Tomislav Sabljak	
Family Reunion	1966

Horove iz „Porodičnog skupa“ smo ovom prilikom uvrstili u poeziju.

PREVODNA RECEPCIJA POEZIJE U ANTOLOGIJAMA, ZBIRKAMA I PERIODICI

I) z+p+a

PRUFROCK, 1917	(Slamnig) Šoljan	V. Dimitrijević R. Vuković	Gorjan	V. Petrić	S. Selenić	Miodrag Pavlović	Raša Livada
The Love Song of J. Alfred Prufrock	1952 1958 1958 1991 1991	-	1956	-	1956	-	-
Portrait of a Lady	-	-	-	-	-	1957	1977 1976 1976
Preludes	-	1953	-	-	-	1957,1975 1988	1977
Rhapsody on a Windy Night	-	-	-	1956	-	-	-
Morning at the Window	-	-	-	-	-	-	-
The "Boston Evening Transcript"	-	-	-	-	-	-	-
Aunt Helen	-	-	-	-	-	-	-
Cousin Nancy	-	-	-	-	-	-	-
Mr. Apollinax	-	-	-	-	-	-	-
Hysteria	-	-	-	-	-	-	-
Conversation Galante	-	-	-	-	-	-	-
La Figlia Che Piange	1952	-	-	-	-	-	1976

II) z+p+a

PRUFROCK, 1917	Ivo Dek.	Ladan	Vladimir Žunjević	Mirko Magarašević	Livada Albahari	Ivan V. Lalić	H. Dem.	Jovan Hristić
The Love Song of J. Alfred Prufrock	-	-	-	1977,1983	-	1978 1998,2011	-	-
Portrait of a Lady	-	1962	-	-	-	1978 1998,2011	-	-
Preludes	-	1962 1965	-	-	-	1978 1998,2011	1989	-
Rhapsody on a Windy Night	-	1962	-	-	1977	1978 1998,2011	1989	-
Morning at the Window	1962	-	-	1977	-	1978 1998,2011	-	-
The „Boston Evening Transcript“	-	-	1965	1977	-	1972,1978 1998,2011	-	-
Aunt Helen	-	-	-	-	-	-	-	-
Cousin Nancy	-	-	-	-	-	-	-	-
Mr. Apollinax	-	-	-	-	1977,1998	-	-	-
Hysteria	-	-	1965	1977	-	-	1989	1998
Conversation Galante	-	-	-	-	1977,1998	-	1989	-
La Figlia Che Piange	-	-	1965	-	1977,1998	-	-	-

Informacije u pregledu date su u bojama, crne godine označavaju zbirke, crvene antologije i plave periodiku. Vrlo jasno se vidi da je prva Eliotova zbirka krenula kroz antologije i periodiku, da bi kasnije prevlast preuzele zbirke poezije. Ali je bitna činjenica da su se zbirke poezije pojavile jako rano. Pesme „Aunt Helen“ i „Cousin Nancy“ nisu do sada uopšte prevedene, a prevodioci, sem Raše Livade, nisu svoje objavljene prevode objavljivali više puta. U periodici su prevodi objavljivani vrlo često anonimno. Moguće je da su anonimni prevodi objavljeni u periodici zapravo neki od već objavljivanih prevoda u zbirkama i antologijama.

S obzirom na sve to, čini se da je i kod nas za Eliota rezervisano elitističko mesto u krugovima uže stručne publike i velikih ljubitelja književnosti koji književnost prate sistematično kroz antologije i zbirke.

Kada je u pitanju druga Eliotova zbirka, *Poems* (1920), interesantna je činjenica da su prevodi podjednako zastupljeni i u antologijama i u zbirkama poezije, ali da periodika prilično zaostaje. Prevodi pojedinih prevodilaca se pojavljuju ili u zbirkama i antologijama, ili u periodici, kao što je to bilo i u slučaju ostalih Eliotovih pesama.

Ono što bismo možda mogli primetiti jeste da se rad Novice Petkovića naslanja na rad Ivana V. Lalića kao vid pozitivne kritike, jer je Novica Petković prilikom izbora pesama za prevod očigledno birao one koje Ivan V. Lalić dotada nije prevodio.

I) z+p+a	POEMS, 1920				
	Slamnig Šoljan	I. Sekulić	Ladan	Žunjević	A. Šoljan
Gerontion	1962, 1991	1957, 1975 1977, 1998	-	-	1991
Burbank with a Beadeker: Bleistein with a Cigar	-	-	-	1965	-
Sweeney Erect	-	-	-	1965	-
A Cooking Egg	-	-	-	1965	-
Le Directeur	-	-	-	-	-
Melange Adultere de Tout	-	-	-	-	-
Lune de Miel	-	-	-	-	-
The Hippopotamus	1962	-	-	-	1971, 1974, 1980
Dans le Restaurant	-	-	-	-	-
Whispers of Immortality	1956, 1956 1962 1971 1975	-	-	-	1980
Mr. Eliot's Sunday Morning Service	-	-	-	1965	-
Sweeney Among the Nightingales	-	-	1962	1965	-

II) z+p+a

POEMS, 1920					
	Zoran Vragolov	Srba Mitrović	Mirko Magarašević	Ivan V. Lalić	Novica Petrović
Gerontion	-	-	-	1978, 1991	-
Burbank with a Beadeker: Bleistein with a Cigar	-	-	-	-	1998
Sweeney Erect	-	1976	1977	-	1998
A Cooking Egg	-	1976	-	-	1998
Le Directeur	1976	-	-	-	-
Melange Adultere de Tout	1976	-	-	-	-
Lune de Miel	1976	-	1977	-	-
The Hippopotamus	-	-	1977	1978, 1998	-
Dans le Restaurant	1976	-	-	-	-
Whispers of Immortality	-	1976	-	1978, 1998	-
Mr. Eliot's Sunday Morning Service	-	-	-	-	1998
Sweeney Among the Nightingales	-	1976	-	1978, 1998	-

z+p+a

THE WASTE LAND, 1922							
	Slamnig Šoljan	Jovan Hristić	Antun Šoljan	Ivan Lalić	Raša Livada	Zvonimir Radeljković	Mirko Mag.
I. The Burial of the Dead	1954 1956 1958 1962 1991	1961 1975 1977 1988 1998	1980	1978 2011	1983	2004	-
II. A Game of Chess	1952 1954 1956 1958 1962 1991	1961 1977 1988 1998	1980	1978 2011	-	2004	-
III. The Fire Sermon	1954 1956 1958	1961 1977 1988 1998	1974 1980	1978 2011	-	2004	-
IV. Death by Water	1954 1956 1958	1961 1977 1988 1998	1980	1978 2011	-	2004	-
V. What the Thunder said	1954 1956 1958	1961 1977 1988 1998	1980	1978 2011	-	2004	-
Notes on the Waste Land	1954 1956 1958	1961 1977 1988 1998	1980	1978 2011	-	2004	-
Nešto što beše nam znano	-	-	-	-	-	-	1988

Za same početke recepcije „Puste zemlje“ najzaslužniji je prevodilački par Slamnig Šoljan. Ne samo da su je preveli u celosti, uključujući i napomene, uvrstili u dve antologije i objavili jednu zbirku poezije, već su se trudili da je promovišu i kroz periodiku. Antun Šoljan je i u svoje dve antologije, koje je objavio kasnije, uvrstio ovu poemu. Ubrzo potom su se pojavili i prevodi drugih prevodilaca, prevod Jovana Hristića koji je takođe našao svoj put i do zbirke i do antologija i do periodike, a potom i prevod Raše Livade, kao i prevod Zvonimira Radeljkovića u novije doba.

z+p+a

THE HOLLOW MAN, 1925			
	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	Ivan V. Lalić
THE HOLLOW MAN	1958, 1962, 1991 1971, 1980	1957, 1975 1977 1998	1978

Prevod poeme „Šuplji ljudi“ nije stigao do periodike. U zbirkama i antologijama ravnomerno je zastupljen, a, kao što vidimo, ova pesma privukla je pažnju velikih prevodilačkih imena. Na početku druge polovine prošlog veka bila je to prevodilačka kolaboracija Slamnig Šoljan, a kasnije dolaze samostalni Šoljanovi prevodi. I naravno, Svetozar Brkić i Ivan V. Lalić.

z+p+a

ASH-WEDNESDAY, 1930	Miodrag Pavlović	Slamnig Šoljan	Mirko Magar.	Ivan V. Lalić	Antun Šoljan	Nikola Kraljić	H. Dem.	Milić S.
I. Because I do not hope to turn again	1957 1975 1977	1962	-	1978 1998	1980	1985	-	2003
II. Lady, three white leopards sat under a juniper-tree	-	1962	1977	1978 1998	1980	1985	1989	2003
III. At the first turning of the second stair	-	1962	1977	1978 1998	1980	1985	-	2003
IV. Who walked between the violet and the violet	-	1962	1977	1978 1998	1980	1985	-	-
V. If the lost word is lost, if the spent word is spent	-	1962	1977	1978 1998	1980	1985	-	-
VI. Although i do not hope to turn again	1957 1975 1977	1962	-	1978 1998	1980	1985	-	-

„Čista sreda“ se, mogli bismo reći, držala konstante: bez velike pompe našla je svoj put i do antologija, i zbirki poezija i periodike, što se jednostavno vidi iz ove tabele. Od značajnijih prevodilačkih imena tu su Šoljan, Lalić, Miodrag Pavlović i Mirko Magarašević.

z+p+a

ARIEL POEMS	Slamnig Šoljan	Ladan	NN	S. Brkić	Antun Šoljan	Raša Livada	Mirko Mag.	Liv. Alb.	Ivan Lalić	Belj. S.
Journey of the Magi	1952 1956 1956 1962 1991	-	1965	1957 1977 1998	1971 1974 1980	1983	-	-	1972 1978	-
A Song for Simeon	1962	-	-	-	-	1977	-	-	1972 1978 1998 2011	-
Animula	-	-	-	-	-	-	-	1977 1998	-	2001
Marina	1956	1962 1965	-	-	-	-	1977	-	1972 1978 1998	-
The Cultivation of Christmas Trees	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

I kad su „Arijelove pesme“ u pitanju akcenat je na zbirkama poezije i na antologijama, a periodika je najmanje zastupljena.

z+p+a

UNFINISHED POEMS		
	Tomislav Sabljak	Ivan V. Lalić
Sweeney Agonistes	-	-
Fragment of a Prologue	-	-
Coriolan	-	1978,1998, 2011
I. Triumphal March	1966	1978,1998, 2011
II. Difficulties of a Statesman	1966	1978,1998, 2011

„Nezavršene pesme“, odnosno „Koriolan“, prevodili su, dakle, Tomislav Sabljak u periodici i Ivan V. Lalić u zbirkama poezije i antologijama.

z+p+a

MINOR POEMS				
	Vladimir Žunjević	Mirko Magarašević	Livada Albahari	Jovan Hristić
Eyes that last I saw in tears	-	1977	-	1998
The wind sprang up at four o'clock	-	1977	-	1998
Five-Finger Exercises	-	-	-	-
I. Lines to a Persian Cat	-	-	-	-
II. Lines to a Yorkshire Terrier	-	-	-	-
III. Lines to a Duck in the Park	-	-	-	-
IV. Lines to Ralph Hodgson Esqre.	-	-	-	-
V. Lines for Cuscuscaraway and Mirza Murad Ali Beg	1965	-	-	-
Landscapes	-	-	-	-
I. New Hampshire	-	1977	-	1998
II. Virginia	-	1977	-	1998
III. Usk	-	1977	-	1998
IV. Rannoch, by Glencoe	-	1977	-	1998
V. Cape Ann	-	-	-	-
Lines for an Old Man	-	-	1977, 1998	-

Kada se ovako prikaže jasno je da su „Manje pesme“ predstavljene kvalitetno, u prevodu Mirka Magaraševića, Jovana Hristića i prevodilačkog para Davida Albaharija i Raše Livade. Vladimir Žunjević je preveo i objavio jednu, dotad nigde objavljenu, pesmu iz serije „Five-Finger Exercises“.

Kao i u slučaju „Nezavršenih pesama“ i „Manje pesme“ se pojavljuju dosta kasnije, prvi put tek posle 1965. godine. objavljuju se dosta kasnije, prvi put tek posle 1965. godine, odnosno pred kraj prošlog veka.

z+p+a

CHORUSES FROM „THE ROCK“, 1934	
	Raša Livada i David Albahari
I. The Eagle soars in the summit of Heaven	1977, 1998
II. Thus your fathers were made	1977, 1998
III. The Word of the LORD came unto me, saying	1977, 1998
IV. There are those who would build the Temple	1977, 1998
V. O Lord, deliver me from the man of excellent intention and impure heart	1977, 1998
VI. It is hard for those who have never known persecution	1977, 1998
VII. In the beginnign GOD created the world	1977, 1998
VIII. O Father we welcome your words	1977, 1998
IX. Son of Man, behold with thine eyes, and hear with thine ears	1977, 1998
X. You have seen the house built, you have seen it adorned	1977, 1998

„Horovi“ iz „Stena“ prevedeni su i objavljeni samo u zbirkama koje su objavili Livada i Albahari.

z+p+a

FOUR QUARTETS	Oto Šolc	Slamnig Šoljan	Svetozar Brkić	NN	Borivoje Marković	Antun Šoljan	Ivan V. Lalić
Burnt Norton	1954	1958 1962 1975 1991	1957 1966 1975 1983	1965	1965	1974 1980	1978 2011
East Cooker	1954	1958 1962 1975 1991	1958 1966	-	1965	1974 1980	1978 2011
The Dry Salvages	1954	1952 1958 1962 1975 1991	1965 1965 1966	-	1965	1974 1980	1972 1978 2011
Little Gidding	1954	1958 1962 1975 1991	1965 1966	-	1965	1974 1980	1978 2011

„Četiri kvarteta“ imaju donekle sličan put prijema kao i „Pusta zemlja“. Na početku su to bili prevodilački par Slamnig - Šoljan i Svetozar Brkić. Interesantno je primetiti da se Jovan Hristić se nije okušao u prevodenju „Četiri kvarteta“. Pored očekivanih prevodilačkih imena, Lalića i Livade, pojavljuju se u periodici i prevodi Oto Šolca i Borivoja Markovića. U periodu posle 1983. godine „Četiri kvarteta“ nisu iznova prevedena.

z+p+a

OCCASIONAL VERSES	Tomislav Sabljak	Vučina Ščekić
Defence of the Islands	-	-
A Note on the War Poetry	-	-
To the Indians who died in Africa	-	-
To Walter de la Mare	-	-
A Dedication to my Wife	1966	1991

Od pesama skupljenih pod nazivom „Prigodni stihovi“ jedina interesantna očigledno je bila „Posveta mojoj ženi“, ali ipak ne dovoljno da bi bila objavljena u sklopu zbirki poezija i antologija.

z+p+a		
OLD POSSUM'S BOOK OF PRACTICAL CATS		
	Tomislav Sabljak	Milovan Danojlić
The Naming of Cats	1966	1971
The Old Gumbie Cat (Jennyanydots)	-	-
Growltiger's Last Stand	-	-
The Rum Tum Tugger	-	-
The Song of the Jellicles	-	-
Mungojerrie and Rumpelteazer	-	-
Old Deuteronomy	-	-
The Pokes and the Pollicles	-	-
Mr. Mistoffelees	-	-
Macavity: The Mystery Cat	-	-
Gus: The Theatre Cat	-	-
Bustopher Jones: The Cat about Town	-	-
Skimbleshanks: The Railway Cat	-	-
The Ad-dressing of Cats	-	-
Cat Morgan Introduces Himself	-	-

Iz „Old Possum’s Book of Practical Cats“ samo je jedna pesma prevedena u periodici, i to u dva navrata.

z+p+a		
CHORUSES		
	Tomislav Sabljak	Svetozar Brkić
<i>Family Reunion</i>	1966	
<i>Murder in the Cathedral</i>		1975

Objavljivani horovi su uzeti iz „Porodičnog skupa“ i „Ubistva u katedrali“.

Pregled recepcije celokupnog Eliotovog poetskog stvaralaštva					
1950-1960	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-
1958	1962, 1966	1977, 1978	1988	1991, 1998	2004, 2011
1952, 1956, 1957		1971, 1972, 1974, 1975	1980, 1983, 1988	1991	2003
1953, 1954, 1954, 1954 1956 1956, 1958	1961, 1962, 1965 1965, 1965, 1965 1965, 1965, 1965 1965, 1965, 1966	1971, 1975, 1976 1976 1976, 1976	1985, 1988, 1989		2001, 2005

Ponovo je uzet isti način označavanja bojama. Crna boja govori o zbirkama, crvena o antologijama, a plava o periodici.

Uslovno rečeno, na osnovu gore datog prikaza možemo da zaključimo da je periodika u početku, u prve dve decenije posmatranog perioda, preovladavala. Ovaj zaključak je donet uslovno jer, kao prvo, govori o kvantitetu, a ne i o kvalitetu prevoda, a kao drugo, potrebno je da zanemarimo činjenicu da je u periodici najčešće objavljivana samo po jedna Eliotova pesma. S vremenom broj prevoda u časopisima opada. Od ostalih perioda, izdvaja se osma decenija u toku koje je Eliotova poezija objavljena u najvećem broju antologija.

U nastavku rada sledi bibliografija na osnovu koje su izvedeni tabelarni prikazi.

BIBLIOGRAFIJA PREVODNE RECEPCIJE POEZIJE

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA OBJAVLJENIH U ZBIRKAMA POEZIJE

1958.

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, „Pusta zemlja“, „Šuplji ljudi“, „Četiri kvarteta“, „Bilješke uz „Pustu zemlju“, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

1962.

Eliot, T. S., „Portret gospođe“ /prev. Ladan/, „Preludij“ /prev. Ladan/, „Rapsodija jedne olujne noći“ /prev. Ladan/, „Gerontion“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Hipopotam“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Šapat besmrtnosti“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Sweeney među slavujima“ /prev. Ladan/, „Pusta zemlja“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Bilješka uz *Pustu zemlju*“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Šuplji ljudi“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Pepelnica“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Putovanje mudraca“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Pjesma Simeonu“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Marina“ /prev. Ladan/, „Četiri kvarteta“ /prev. Šoljan - Slamnig/, „Burnt Norton“, „East Cooker“, „The Dry Salvages“, „Little Gidding“, u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

1966.

Eliot, T. S., „Burnt Norton“, „Ist Kouker“, „Draj Salvejdžiz“, „Litl Giding“ u: Eliot, T. S., „Četiri kvarteta“ /prev. Svetozar Brkić/, Beograd, Prosveta, 1966

1977.

Eliot, T. S., „Prufrok“ – 1917, „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, „Portret gospođe“ /prev. Raša Livada/, „Preludijumi“ /prev. Raša Livada/, „Rapsodija vetrovite noći“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Jutro na prozoru“ /prev. Mirko Magarašević/, „Boston evening Transcript“ /prev. Mirko Magarašević/, „Gospodin Apolineks“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, Histerija“ /prev. Mirko Magarašević/, „La Figlia Che Piange“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Mrzovolja“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Pesme“ – 1920, „Gerontion“ /prev. Isidora Sekulić/, „Uspravljeni Svini“ /prev. Mirko Magarašević/, „Medeni mesec“ /prev. Mirko Magarašević/, „Hipopotam“ /prev. Mirko Magarašević/, „Pusta zemlja“ – 1922, „I. Sahranjivanje mrtvih“ /prev. Jovan Hristić/, „II. Partija šaha“ /prev. Jovan Hristić/, „III. Propoved vatre“ /prev. Jovan Hristić/, „IV. Smrt od vode“ /prev. Jovan Hristić/, „V. Šta je rekao grom“ /prev. Jovan Hristić/, „Napomene uz „Pustu zemlju“ /prev. Jovan Hristić/, „Šuplji ljudi“ – 1925 /prev. Svetozar Brkić/, „Čista sreda“ – 1930, „I. Jer nemam nade da se vratim opet“ /prev. Miodrag Pavić/, „II. Gospo, tri

leopard bela“ /prev. Mirko Magarašević/, „III. Na prvom odmorištu drugog stepeništa“ /prev. Mirko Magarašević/, „IV. Ko je zalazio među ove ljubičice“ /prev. Mirko Magarašević/, „V. Ako izgubljena je reč izgubljena“ /prev. Mirko Magarašević/, „VI. Iako nemam nade da se vratim opet“ /prev. Miodrag Pavić/, „Ariellove pesme“, „Putovanje mudraca“ /prev. Svetozar Brkić/, „Pev Simeunu“ /prev. Raša Livada/, „Animula - 1929“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Marina“ – 1930 /prev. Mirko Magarašević/, „Kraće pesme“, „Oči koje poslednji put u suzama videh“ /prev. Mirko Magarašević/, „Podiže se vetar u četiri satav“ /prev. Mirko Magarašević/, „Predeli: „I. Novi Hempšir“ /prev. Mirko Magarašević/, „II. Virdžinija“ /prev. Mirko Magarašević/, „III. Usk“ /prev. Mirko Magarašević/, „IV. Rannoch by Glencoe“ /prev. Mirko Magarašević/, „Stihovi za starca“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Horovi iz Stena“ – 1934, „I Orao lebdi na vrhu neba“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „II. Tako su vaši očevi načinjeni“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „III. Reč gospodnja dođe mi, zboreći“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „IV. Ima onih koji bi zidali Hram“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „V. O Gospode, spasi me čoveka sa izvrsnim namerama i ukaljanim srcem“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VI. Teško je onima koji nikad nisu spoznali pogrome“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VII. U početku Bog sazda svet“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VIII. O, oče, hvalimo tvoje reči“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „IX. Sine čovečiji, otvori oči, i čuj“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „X. Videli ste kako kući zida, i kako je uređuje Onaj“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme* /izbor Mirko Magarašević/, Beograd, Rad, 1977

1978.

Eliot, T. S., „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Portret jedne gospođe“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Preludijumi“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Rapsodija jedne vetrovite noći“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Boston Evening Transcript“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Gerontion“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Hipopotam“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Šapat o besmrtnosti“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Svini među slavujima“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Pusta zemlja“, „I Sahrana mrtvacu“ /prev. Ivan V. Lalić/, „II Partija šaha“ /prev. Ivan V. Lalić/, „III Propoved vatre“ /prev. Ivan V. Lalić/, „VI Smrt od vode“ /prev. Ivan V. Lalić/, „VII. Ono što reče grom“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Napomene uz „Pustu zemlju“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Šuplji ljudi“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Čista sreda“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Putovanje mudraca“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Pesma za Simeuna“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Marina“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Koriolan“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Četiri kvarteta“, „Bernt Norton“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Ist Kouker“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Draj Salvejdžiz“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Litl Giding“ /prev. Ivan V. Lalić/, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

1988.

Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Jovan Hristić/, Niš, Prosveta, 1988

1991.

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, „Gerontion“, „Pusta zemlja“, „Šuplji ljudi“, „Putovanje mudraca“, „Četiri kvarteta“, „Bilješke uz „Pustu zemlju“, u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

1998.

Eliot, T. S., „Prufrok i druga zapažanja (1917)“, „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufrocka“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Portret jedne gospođe“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Preludijumi“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Rapsodija jedne vetrovite noći“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Jutro na prozoru“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Boston Evening Transcript“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Gospodin Apolineks“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Histerija“ /prev. Jovan Hristić/, „La Figlia Che Piange“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Mrzovolja“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Pesme“ (1920), „Gerontion“ /prev. Isidora Sekulić/, „Barbenk sa bedekerom, Blajštajn sa cigarom“ /prev. Novica Petrović/, „Uspravljeni Svini“ /prev. Novica Petrović/, „Jaje za kuvanje“ /prev. Novica Petrović/, „Mélange adultere de tout“, „Lune de miel“, „Hipopotam“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Dans le restaurant“, „Šapat o besmrtnosti“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Nedeljna jutarnja služba gospodina Eliota“ /prev. Novica Petrović/, „Svini među slavujima“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Pusta zemlja“ (1922), „I. Sahranjivanje mrtvih“ /prev. Jovan Hristić/, „II. Partija šaha“ /prev. Jovan Hristić/, „III. Propoved vatre“ /prev. Jovan Hristić/, „IV. Smrt od vode“ /prev. Jovan Hristić/, „V. Šta je rekao grom“ /prev. Jovan Hristić/, „Napomene uz „Pustu zemlju“ /prev. Jovan Hristić/, „Šuplji ljudi“ (1925) /prev. Svetozar Brkić/, „Čista sreda“ (1930.), „I. Jer nemam nade da se vratim opet“ /prev. Ivan V. Lalić/, „II. Gospo, tri bela leoparda“ /prev. Ivan V. Lalić/, „III. Na prvom zavoju drugih stepenica“ /prev. Ivan V. Lalić/, „IV. Ko hodio između ljubičastog i ljubičastog“ /prev. Ivan V. Lalić/, „V. Ako je izgubljena reč izgubljena“ /prev. Ivan V. Lalić/, „VI. Iako nemam nade da se vratim opet“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Pesme iz kolekcije Arijel“, „Putovanje mudraca“ /prev. Svetozar Brkić/, „Pesma za Simeuna“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Animula“ /prev. Raša Livada i David Albahari/, „Marina“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Nezavršene pesme“, „Koriolan“, „I. Trijumfalni marš“ /prev. Ivan V. Lalić/, „II. Poteškoće jednog državnika“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Manje pesme“, „Oči koje sam poslednji put video pune suza“ /prev. Jovan Hristić/, „Vetar se podigao u četiri sata“ /prev. Jovan Hristić/, „Predeli: „I. Nju Hempšir“ /prev. Jovan Hristić/, „II. Virdžinija“ /prev. Jovan Hristić/, „III. Ask“ /prev. Jovan Hristić/, „IV. Renok, kraj Glenkoa“ /prev. Jovan Hristić/, „Stihovi za starca“ /prev. Raša Livada i David Albahari/,

„Horovi iz Stene“ (1934), „I. Orao lebdi na vrhu“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „II. Tako su vaši očevi načinjeni /prev. R. Livada i D. Albahari)“, „III. Reč gospodnja dođe mi, zboreći“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „IV. Ima onih koji bi zidali Hram“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „V. O Gospode, spasi me čoveka sa izvrsnim namerama“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VI. Teško je onima koji nikad nisu spoznali pogrome“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VII. U početku Bog sazda svet“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „VIII. O, oče, hvalimo tvoje reči“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „IX. Sine čovečiji, otvori oči, i čuj“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, „X. Videli ste kako kući zida, i kako je uređuje“ /prev. R. Livada i D. Albahari/, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

2004.

Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

2011.

Eliot, T. S., I „Pusta zemlja“, „I Sahrana mrtvaca“ /prev. Ivan V. Lalić/, „II Partija šaha“ /prev. Ivan V. Lalić/, „III Propoved vatre“ /prev. Ivan V. Lalić/, „VI Smrt od vode“ /prev. Ivan V. Lalić/, „VII. Ono što reče grom“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Napomene uz „Pustu zemlju“ /prev. Ivan V. Lalić/, II „Četiri kvarteta“, „Bernt Norton“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Ist Kouker“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Draj Salvejdžiz“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Litl Giding“ /prev. Ivan V. Lalić/, III „Odabrane pesme“, „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Pesma za Simeuna“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Koriolan“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Rapsodija jedne vetrovite noći“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Gerontion“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Boston Evening Transcript“ /prev. Ivan V. Lalić/, „Preludijumi“ /prev. Ivan V. Lalić/, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, Mali vrt, 2011

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA OBJAVLJENIH U ANTOLOGIJAMA

1952.

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, „Partija šaha“, „The Dry Salvages“, „La Figlia Che Piange“, „Putovanja maga“, str. 129 – 139, u: Šoljan, Antun, Ivan Slamnig, *Američka lirika*, Zagreb, Zora, 1952

1956.

Eliot, T. S., „Šapat o besmrtnosti“ /prev. Slamnig-Šoljan/, „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“ /prev. Gorjan/, „Putovanje Maga“ /prev. Slamnig – Šoljan/, str. 502 – 507. u: Ježić Slavko, Krklec Gustav, *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, Kultura, 1956

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma“, „Šapat o besmrtnosti“, „Pusta zemlja“, „Bilješke uz Pustu zemlju“, „Putovanja Maga“, „Marina“, str. 43 – 70., u: Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, *Suvremena engleska poezija*, Zagreb, Likos, 1956

1957.

Eliot, T. S., „Preludijum III“ /prev. Miodrag Pavlović/, „Gerontion“ /prev. Isidora Sekulić/, „Šuplji ljudi“ /prev. Svetozar Brkić/, „Čista sreda I, VI“ /prev. Miodrag Pavlović/, „Putovanje mudraca“ /prev. Svetozar Brkić/, „Bernt Norton (iz „Četiri kvarteta“)“ /prev. Svetozar Brkić/, str. 179 – 194., u: Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije*, Beograd, Nolit, 1957

1971.

Eliot, T. S., „Hipopotam“ /prev. Šoljan/, „Šapat besmrtnosti“ /prev. Slamnig – Šoljan/, „Šuplji ljudi“ /prev. Šoljan/, „Putovanje mudraca“ /prev. Šoljan/, str. 382 – 389, u: Šoljan, Antun, *100 Pjesnika svijeta*, Zagreb, Stvarnost, 1971

1972.

Eliot, T. S., „Boston Evening Transcript (The Boston evening Transcript)“, „Putovanje Mudraca (The Journey of the Magi)“, „Pesma za Simeuna (Songs for Simeon)“, „Marina (Marina)“, „Draj Salvejdžiz (The Dry Salvages)“, str. 143 – 155., u: Lalić, Ivan, Lalić, Branka, *Antologija moderne američke poezije*, Beograd, Prosveta, 1972

1974.

Eliot, T. S., „Hipopotam“ /prev. Antun Šoljan/, Iz „Puste zemlje“ (Propoved vatre) /prev. Antun Šoljan/, „Putovanje mudraca“ /prev. Antun Šoljan/, Iz „Četiri kvarteta (I kvartet, I stav)“ /prev. Antun Šoljan/, str. 181 – 186., u: Šoljan, Antun, *Antologije moderne poezije zapadnog kruga*, Zagreb, Školska knjiga, 1974

1975.

Eliot, T. S., „Preludijum III“ /prev. Miodrag Pavlović/, „Gerontion“ /prev. Isidora Sekulić/, „Šuplji ljudi“ /prev. Svetozar Brkić/, „Pusta zemlja I“ /prev. Jovan Hristić/, „Čista sreda I, VI“ /prev. Miodrag Pavlović/, „Horovi iz *Ubistva u katedrali*“ /prev. Svetozar Brkić/, „Bernt Norton, I kvartet“ /prev. Svetozar Brkić/, str. 190 – 212., u: Brkić, Svetozar, *Antologija savremene engleske poezije*, Beograd, Nolit, 1975

1980.

Eliot, T. S., „Šapat o besmrtnosti“, „Hipopotam“, „Putovanje Mudraca“, „Šuplji ljudi“, „Pusta zemlja“, „Pepelnica“, Iz „Četiri Kvarteta“ („Bernt Norton I stav“, „Ist Kouker III stav“, „Draj Salvejdžiz I stav“, „Litl Giding V stav“), str. 267 – 304., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980

1983.

Eliot, T. S., „Ljubavna pesma J. Alfreda Pruffroka“ /prev. Mirko Magarašević/, „Pusta zemlja“ 1922. „I. Sahranjivanje mrtvih“ /prev. Jovan Hristić/, „Putovanje mudraca“ /prev. Svetozar Brkić/, „Bernt Norton“ /prev. Svetozar Brkić/, str. 255 – 270., u: Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, Prosveta, 1983

1988.

Eliot, T. S., „Preludijum III“ /prev. Miodrag Pavlović/, str. 9, u: Zubac, Pero, *Kao da sam te sanjao: izbor iz svetske i naše ljubavne poezije dvadesetog veka*, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1988

1991.

Eliot T. S., „Posveta mojoj ženi“, str. 59., u: Šćekić, Vučina, *Požar srca: izbor iz svetske i jugoslovenske ljubavne poezije*, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1991

2003.

Eliot, T. S., „Čista sreda I, II, III“, str. 57 – 61., u: Milić, Slobodan, *Antologija pjesnika nobelovaca*, Podgorica, CIP, 2003

Eliot, T. S., „Gerontion“, str. 416 – 419., u: Sekulić, Isidora, *Jezik i kultura*, Novi Sad, Stylos, 2003

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA OBJAVLJENIH U PERIODICI

1953.

Eliot, T. S., „Preludijum“ /prev. V. Dimitrijević i R. Vuković/, *NIN*, 1953 (10. 5. 1953.), god. III, br. 123.

1954.

Eliot, T. S., „Pusta zemlja“ („Pokop mrtvacā“, „Partija šaha“, „Propovijed vatre“, „Smrt od vode“, „Šta je rekao grom“, Sa beleškom iz „Puste Zemlje“ od pisca) /prev. A. Šoljan i I. Slamnig/, *Krugovi*, 1954, br. 5, str. 341-356.

Eliot, T. S., „Pesme“ /prev. Oto Šolc/, *Mogućnosti*, 1954, god. I, br. 12, str. 797-817 („Četiri kvarteta“: „Burnt Norton“, „East Coker“, „The Dry Salvages“, „Little Gidding“.)

Eliot, T. S., „Putovanje mudraca“, *Književne novine*, 1954 (11. 03. 1954.), god. I, br. 9.

Eliot, T. S., „Hor“ (Odlomak iz „Ubistva u katedrali“, *Student*, 1954 (21.04.1954), god. I, br. 20.

1956.

Eliot, T. S., „Rapsodija jedne vetrovite noći“ /prev. Vladimir Petrić/, *Polja*, 1956, god. II, br. 8-9

Eliot, T. S., „Iz ‚Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka‘. Odlomak“ /prev. Slobodan Selenić/, *Student*, 1956 (27.04.1956.), god. XXI

1958.

Eliot, T. S., „East Coker“ /prev. S. Brkić/, *LMS*, 1958, god. CXXXIV, knj. CCCLXXXII, str. 257-262.

1961.

Eliot, T. S., „Pusta zemlja“ /prev. Jovan Hristić/, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 322-335.

1962.

Eliot, T. S., „Jutro na prozoru“ /prev. I. Dekanović/, *15 dana*, 1962, god. VI, br. 5, str. 32.

1965.

Eliot, T. S., „Putovanje mudraca“, *Borba*, 1965 (10. 01. 1965.), god. XXX, str. 8.

Eliot, T. S., „Bostonski večernji list“; „Histerija“; „La figlia che piange“; „Berbenk sa bedekerom; Blajštajn sa cigarom“; „Svini uspavan“; „Jaje za kuvanje“; „Jutarnje nedeljno bogoslužje G. Eliota“; „Svini među slavujima“; „Stihovi Idimidodiju i Mirzi Muradu Ali Begu“ /prev. Vladimir Žunjević/, *Delo*, 1965, god. XI, knj. XI, br. 12, str. 1700-1708.

Eliot, T. S., „Marina“ /prev. Tomislav Ladan/, *Polet* (Zagreb), 1965, god. I, knj. III, str. 13

Eliot, T. S., „Burnt Norton“ (Iz „Četiri kvarteta“), *Problemi*, 1965, god. III, br. 25, str. 73-78.

Eliot, T. S., „Treći kvartet (sa beleškom o T. S. Eliotu)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Književnost*, 1965, god. XX, knj. XL, br.11-12, str. 348-353.

Eliot, T. S., „Preludij“ /prev. Tomislav Ladan/, *Telegram*, 1965 (15.1.1965.), god. VI, br. 246, str. 13

Eliot, T. S., „Četiri kvarteta. Odlomak“ /prev. Borivoje Marković/, *Susret*, 1965 (2.2.1965.), god. II, br. 24

Eliot, T. S., „Četiri kvarteta. Odlomci (III kvartet I stav, IV kvartet III stav)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1965, god. I, knj. XIII, str. 90.

1966.

Eliot, T. S., „Pobjednički marš“; „II. Teškoće državnika“; „Imenovanje mačaka“; „Posveta svojoj ženi“; Zborovi iz drame „Obiteljski skup“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Mogućnosti*, 1966, god. XIII, knj. 2, str. 126-132.

Eliot, T. S., „Četvrti kvartet“, *Književnost*, 1966, god. XXI, knj. XLII, br. 1, str. 23-38.

1971.

Eliot, T. S., „Imena mačaka“ /prev. Milovan Danojlić/, *Zmaj*, 1971, god. XVIII, br. 11, str. 284.

1975.

Eliot, T. S., „Šapat o besmrtnosti“, „Iz „Četiri kvarteta“ /prev. Ivan Slamnig i Antun Šoljan/, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 28.

1976.

Eliot, T. S., „Četiri pesme. 1920“ („Direktor“; „Preljubna smesa svega“; „Medeni mesec“; „U restoranu“) /prev. sa francuskog Zoran Vragolov/, *Polja*, 1976, god. XXI, br. 206, str. 24.

Eliot, T. S., „Četiri pesme“ („Svini uspravljen“, „Svini među slavujima“, „Šapat besmrtnosti“, „Kuvano jaje“) /prev. Srba Mitrović/, *Polja*, 1976, god. XXI, br. 214, str. 21-22.

Eliot, T. S., „La figlia che piange, O quam te memorem virgo“; „Preludium“ /prev. Raša Livada/, *Student*, 1976 (21.4.1976.), god. XL, br. 13, str. 6.

Eliot, T. S., „Portret gospođe“ /prev. Raša Livada/, *Student*, 1976, (27.4.1976.), god. XL, br. 14-15, str. 7.

1977.

Eliot, T. S., „Horovi“ (Odlomak), „Stena“, *LMS*, 1977, god. CLIII, knj. CDXIX, sv. III, str. 316 – 322.

1985.

Eliot, T. S., „Pepelnica“ /prev. Nikola Kraljić/, *Dometi (Rijeka)*, 1985, god. 18, br. 11, str. 5-12.

1988.

Eliot, T. S., „Nešto što beše nam znano“ (Iz poeme „Pusta zemlja“) /prev. Mirko Magarašević/, *Književna reč*, 1988, god. 17 (10. 04 .1988.), br. 319.

1989.

Eliot, T. S., „Kosti pjevahu“ /prev. Hamdija Demirović/, *Delo*, 1989, god. 35, knj. 8, str. 91-97. („Preludij III“, „Rapsodija u vjetrovitoj noći“, „Histerija“, „Conversation galante“, „Čista srijeda II“)

1998.

Eliot, T. S., „Četiri pesme“ /prev. Novica Petrović/, *Poezija*, 1998, god. 3, br. 10, str. 25-30.

2001.

Eliot, T. S., „Animula“ /prev. Beljanski Slobodan/, *Polja*, 2001, god. 46, br. 415, str. 19-20.

2002.

Eliot, T. S., „Aleja Monpelje“ /prev. Predrag Šapolnja/, *Zlatna greda*, 2002, god. II, br. 13, str. 37.

Eliot, T. S., „Pusta zemlja“, *Književni list*, 2002, god. I, br. 2, str. 3.

POKUŠAJ UPOREDNE ANALIZE „The Love Song of J. Alfred Prufrock“¹⁹⁸

S'io credessi che mia risposta fosse
a persona che mai tornasse al mondo,
questa fiamma staria senza piu scosse.
Ma per cio che giammai di questo fondo
non torno vivo alcun, s'i' odo il vero,
senza tema d'infamia ti rispondo.

Let us go then, you and I,	a
When the evening is spread out against the sky	a
Like a patient etherized upon a table;	b
Let us go, through certain half-deserted streets,	c
The muttering retrats	c
Of restless nights in one-night cheap hotels	d
And sawdust restaurants with oyster-shells:	d
Streets that follow like a tedious argument	e
Of insidious intent	e
To lead you to an overwhelming question. . .	f
Oh, do not ask, "What is it?"	g
Let us go and make out visit.	g
In the room the women come and go	a
Talking of Michelangelo.	a
The yellow fog that rubs its back upon the window-panes,	a
The yellow smoke that rubs its muzzle on the window-panes,	a
Licked its tongue into the corners of the evening,	b
Lingered upon the pools that stand in drains,	c
Let fall upon its back the sooth that falls from chimney,	d
Slipped by the terrace, made a sudden leap,	e
And seeing that it was a soft October night,	f
Curled once about the house, and fell asleep.	e

¹⁹⁸ Eliot, T. S., „The Love Song of J. Alfred Prufrock“, p. 13 – 17., in: *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London – Boston, 1969

And indeed there will be time	a
For the yellow smoke that slides along the street	b
Rubbing its back upon the window-panes;	c
There will be time, there will be time	a
To prepare a face to meet the faces that you meet;	b
There will be time to murder and create,	d
And time for all the works and days of hands	e
That lift and drop a question on your plate;	d
Time for you and time for me,	f
And time yet for a hundred indecisions,	g
And for a hundred visions and revisions,	g
Before the taking of a toast and tea.	f

In the room the women come and go	a
Talking of Michelangelo.	a

And indeed there will be time	a
To wonder, “Do I dare?” and “Do I dare?”	b
Time to turn back and descend the stair,	b
With a bald spot in the middle of my hair –	b
(They will say: How his hair is growing thin!)	c
My morning coat, my collar mounting firmly to the chin,	c
My necktie rich and modest, but asserted by a simple pin –	c
(They will say: “But how his arms and legs are thin!)	c
Do I dare	b
Disturb the universe?	d
In a minute there is time	e
For decisions and revisions which a minute will reverse.	d

For I have known them all already, know them all –	a
Have known the evenings, mornings, afternoons,	b
I have measured out my life with coffee spoons;	b
I know the voices dying with a dying fall	a
Beneath the music from a farther room.	c

So how should I presume?	c
And I have known the eyes already, known them all –	a
The eyes that fix you in a formulated phrase,	b
And when I am formulated, sprawling on a pin,	c
When I am pinned and wriggling on the wall,	a
Then how I should begin,	c
To spit out all the butt-ends of my days and ways?	b
And how should I presume?	d
And I have known the arms already, known them all –	a
Arms that are braceleted and white and bare	b
(But in the lamplight, downed with light brown hair!)	b
Is it perfume from a dress	c
That makes me so digress?	c
Arms that lie along a table, or wrap about a shawl.	a
And should I then presume?	d
And how should I begin?	e
* * * * *	
Shall I say, I have gone at dusk through narrow streets	a
And watched the smoke that rises from the pipes	b
Of lonely men in shirt-sleeves, leaning out of the windows?...	c
I should have been a pair of ragged claws	a
Scuttling across the floors of silent seas.	b
* * * * *	
And the afternoon, the evening, sleeps so peacefully!	a
Smoothed by long fingers,	b
Asleep...tired...or its malingers,	b
Stretched on the floor, here beside you and me.	c
Should I, after tea and cakes and ices,	d
Have the strength to force the moment to its crises?	d
But though I have wept and fasted, wept and prayed,	e
Though I have seen my head (grown slightly bald) brought in upon a platter,f	

I am no prophet – and here’s no great matter; f
I have seen the moment of my greatness flicker, g
And I have seen the eternal Footman hold my coat, and snicker, g
And in short, I was afraid. h

And it would have been worth it after all, a
After cups, the marmalade, the tea, b
Among the porcelain, among some talk of you and me, b
Would it have been worth while, c
To have bitten off the matter with a smile, c
To have squeezed the universe into a ball a
To roll it towards some overwhelming question, d
To say: “I am Lazarus, come from the dead, d
Come back to tell you all, I shall tell you all’ – a
If one, settling a pillow by her head, d
Should say: “That is not what I meant at all. a
That is not it, at all.” a

And would it have been worth it, after all, a
Would it have been worth while, b
After the sunsets and dooryards and the sprinkled streets, c
After the novels, after the teacups, after the skirts that trail along the floor – d
And this, and so much more? – d
But as if a magic lantern threw the nerves in patterns on a screen: e
Would it have been worth while b
If one, settling a pillow or throwing off a shawl, a
And turning toward the window, should say: f
‘That is not it at all, a
That is not what I meant, at all.’ a

* * * * *

No! I am not Prince Hamlet, nor was meant to be; a
Am an attendant lord, one that will do b
To swell a progress, start a scene or two, b
Advise the prince; no doubt, an easy tool, c
Deferential, glad to be of use, d

Politic, cautious, and meticulous;	e
Full of high sentence, but a bit obtuse;	d
At times, indeed, almost ridiculous –	e
Almost, at times, Fool.	c
I grow old... I grow old...	a
I shall wear the bottoms of my trousers rolled.	a
Shall I part my hair behind? Do I dare to eat a peach?	a
I shall wear white flannel trousers, and walk upon the beach.	a
I have heard the mermaids singing, each to each.	a
I do not think that they will sing to me.	a
I have seen them riding seaward on the waves	a
Combing the white hair of the waves blown back	b
When the wind blows on water white and black.	b
We have lingered in the chambers of the sea	a
By sea-girls wreathed with seaweed red and brown	b
Till human voices wake us, and we drown.	b

Našu analizu počecemo „Ljubavnom pesmom Dž. Alfreda Pruforka“, pošto je reč o pesmi koja, prema rečima Dejvida Harsenta (David Harsent)¹⁹⁹, svojim trećim stihom označava početak modernizma.

Pesma ima stotridesetjedan slobodan stih, koji su raspoređeni u strofe od jednog do dvanaest stihova, rima je česta, mnogo češća nego što je za očekivati u jednoj modernističkoj pesmi. Međutim, Eliot se slobodno igra i strofama, i stihovima i rimama, ne robuje nikakvim tradicionalnim pravilima. Najviše voli kada rimuje dva stiha u nizu, ali ponekad se lepo igra i sa više stihova, pokazujući time da je svestan propisanih formi, da ih je dobro proučio i da bi mogao da ih koristi u svojoj poeziji, ali da neće. U strofi koja sledi vrlo je uočljiva kombinacija obgrljene rime i kupleta.

¹⁹⁹ Suško, Mario, Harsent, David, *Savremena britanska poezija*, Međunarodna književna manifestacija „Sarajevski dani poezije“, Sarajevo, 1988, str. 68.

For I have known them all already, know them all –	a
Have known the evenings, mornings, afternoons,	b
I have measured out my life with coffee spoons;	b
I know the voices dying with a dying fall	a
Beneath the music from a farther room.	c
So how should I presume?	c

Rima razbacana na taj način, doprinosi lakšem čitanju ove pesme, a ponekad je prisutna i unutar samog stiha.

And for a hundred visions and revisions,

Bitno je naglasiti da nikada nije korišćena nauštrb značenja i jasnoće stiha. Vrlo je često i opkoračenje, kao u stihovima:

In the room the women come and go	a
Talking of Michelangelo.	a

Kada počnemo da čitamo pesmu, pomislimo da je reč o dramskom monologu, a odmah zatim o dijalogu sa samim sobom, da bismo se sve vreme zapravo pitali da ipak nije dijalog sa nekim drugim, a možda i sa nama čitaocima. U svakom slučaju neko, ne pisac sam, poziva opet nekog, nama neznanog, u noć. Mrak i tama se kao asocijacije pojavljuju već na samom početku pesme, u Danteovim stihovima iz *Pakla* koji su stavljeni kao moto ove pesme, ali ta noć nosi snažne asocijacije na ljubav, pogotovo ako ne razumemo stihove koje je Eliot stavio kao moto. Ovaj lirski opis, zajedno sa naslovom pesme, u nama stvara očekivanje najlepših ljubavnih stihova, kao u tradicionalnoj poeziji iz vremena pre Eliota. Međutim, Eliot ne miruje, nemilo iznenađenje nas čeka – naglo prekida idilu snažnom slikom bolesnika na operacionom stolu. Efekat nemejljiv, i ma koliko se trudili, posle isustva modernizma koje imamo, ne možemo ni da zamislamo koliko je ovaj stih promenio horizont očekivanja čitalačke publike u ono vreme! I kakav je uopšte smisao poređenja večernjeg neba, koji u svojoj suštini nosi isto tako snažnu asocijaciju ljubavi, sa čovekom na operacionom stolu? Bolest? Smrt? Šta je to što nosi bolest, šta će biti mrtvo, šta je mrtvo? Ljubav u ova nova vremena? Ipak bismo rekli samo Eliotov doživljaj ljubavi, jer se vekovima zapravo ništa nije menjalo, sem doživljaja. A Eliotov doživljaj je jak, nema kraja tom turobnom nagoveštaju, ulice kroz koje prolaze su skoro napuštene, dosadne kao dosadne rasprave, hoteli jeftini, zapravo javne kuće, restorani zapušteni. Ima tu i zle namere, i neizbežnog pitanja o čemu je reč. Spustio nas je sa neba na direktno na zemlju, onakvu kakva ona jeste.

Ova slika noćnih ulica se prekida opet novim snažnim kontrastom u salonskoj slici sobe u koju ulaze i iz koje izlaze žene. Tema je Mikelandelo. Time se tema ljubavi ipak nastavlja, iako toga nismo svesni na prvi pogled, i to ispod plašta intelektualizma.

A i kad postanemo svesni shvatimo da tu nema ni romantike, ni sreće, ni tuge; ljubav je ovaj put osujećena i na razini ideje, još u mislima. Ostaje zapretana u njegovoj glavi. Nedostaje hrabrosti. Hrabrosti za ljubav, za život... To je ipak novina – vekovima je ljubav makar na nivou ideje bila idealna, opevana idealnom u najlepšim sagama o ljubavi. Tako su živeli Romeo i Julija, a sada je došao Prufrok. Bez ijedne emocije. Šta bi za njega bila ljubav na nivou realnosti, produžetak vrste možda? Srećom, nedostaje hrabrosti. Nejasno nam je da li u pesmi zapravo postoji realan pokret kroz prostor, kao ni to koliko je vremena proteklo. Nejasno je da li je Prufrok sposoban bilo šta da uradi.

Fragmentiranost se oseća na svim nivoima. Bilo da je reč o formi koja je predmet slobodne igre pesnikove, kao što smo već skrenuli pažnju, bilo da je reč o sadržini. Vreme je istovremeno apstraktan pojam vremena, ali i minut suprotstavljen tom vremenu, magla je predstavljena kroz slike leđa nalik na leđa mačke koja se taru o prozorska okna u kombinaciji sa slikom njuške, žene kao oči i ruke, haljine, i to u dve odvojene strofe. Metonimija, mogli bismo reći, igra ključnu ulogu u prenošenju glavnog osećanja koje provejava ovom pesmom.

Pored metonimije i ponavljanje je isto tako bitno za pravilan doživljaj celokupne pesme. Ključne reči koje se ponavljaju su: pitanje, vreme, drznuti se, minut, znati, vredeti. Dobar prevod ovo ne bi smeo da zanemari. Ponavlja se vrlo često i zamenica ja, posebno u poslednjem delu pesme gde čak sedam stihova počinje na taj način, postajući time mnogo ličniji nego što je bio u prethodnim stihovima koji pre nalikuju nekom filozofskom traktatu nego ljubavnoj pesmi. Veznik i je isto tako naglašeno primetan na početku mnogih stihova duž cele pesme.

Ovom kratkom analizom uvodnih stihova napravljen je kroki, uhvaćena suština. I Eliotove ideje i njegovog pesničkog postupka. Nas ipak interesuje šta su naši prevodioci, koji su uopšte imali senzibilitet za jedan ovakav elegantan prikaz osujećene ljubavi, osujećenosti uopšte, uspeli da urade u nastojanju da svoj doživljaj podele sa širom publikom. Bavićemo se prevodima Ivana Slamniga, Antuna Šoljana, Mirka Magaraševića i Ivana V. Lalića. Počecemo od analize osnovnih karakteristika koje sadrži ova Eliotova pesma, zatim preći na analizu doradenih prevoda, kao prvog čina kritičkog čitanja prevoda od strane autora, i na kraju detaljnu analizu nekih karakterističnih mesta. Nadamo se da će se vrednosni sud, zahvaljujući jednom ovakvom detaljnom pristupu, sam po sebi nametnuti.

Slamnig Šoljan

Prvi prevod, predmet našeg istraživanja, jeste prevod Ivana Slamniga i Antuna Šoljana objavljen u dva navrata, 1952.²⁰⁰ i 1954.²⁰¹ godine. Sa formalne tačke gledišta ovaj prevod se razlikuje od originala utoliko što ima jedan stih manje, i što je tih stotrideset stihova podeljeno u dvadeset i jednu strofu, a ne dvadeset kako je sam pesnik to originalno zamislio. Ne postoji objašnjenje zašto su prevodioci jednu strofu od dvanaest stihova podelili u dve od po šest stihova. Raspored rima u stihovima se razlikuje u prevodu, a kod ovog prevoda možemo da govorimo o preklapanju u broju rimovanih stihova u osam od dvadeset strofa, odnosno u devet od dvadeset strofa ima više nerimovanih stihova u prevodu nego u originalu, a samo u dve strofe ima manje nerimovanih stihova od originala.

Metonimija koja naglašava utisak fragmentiranosti modernog vremena verno je preneti, a reči koje smo izdvojili kao ključne za razumevanje same pesme, naglašene su u prevodu ponavljanjem, s tim što kod nekih postoje i male varijacije. Tako je reč pitanje postalo upit u verziji iz 1952. godine, da bi već u sledećem izdanju to bilo prepravljeno. Prepravka je, radi očuvanja rime, izvršena tom prilikom u dva stiha:

There will be time to murder and create,	d
And time for all the works and days of hands	e
That lift and drop a question on your plate;	d

Vremena za stvorit i za ubit,²⁰²
I za sva djela i za dane onih ruka
Što dižu, među na tvoj pladanj upit;²⁰³

Kada su ključne reči u pitanju, najviše odstupanja je bilo kada je u pitanju glagol znati, koji se pojavljuje i kao poznavati, čime je donekle oslabljena njegova uloga u pesmi, a zamenica „ja“ je u prevodu ipak morala da ostane u svom nenaglašenom obliku, u duhu našeg jezika. I još bismo mogli da zamerimo prevodiocu što je glagol „dare“ prilično bezlično preveo glagolom „smeti“, da bi onda na samo jednom mestu, potpuno neporavdano, uveo glagol drznuti se:

²⁰⁰ Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, str. 130 – 135, u: Šoljan, Antun, Slamnig, Ivan, *Američka lirika*, Zagreb, Zora, 1952

²⁰¹ Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, str. 7 - 11, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

²⁰² 1952, str. 131;

1958, str. 8, „Da se spremim lica sresti koja ti znaš sresti;/ Vremena za stvaranje, ubijanje“

²⁰³ 1952, str. 131;

1958, str. 8, „Što dižu, među na tvoj pladanj pitanje;“

Then how should I begin

Tad kako da se drznem,²⁰⁴

Ali da vidimo sada kako taj prvi prevod izgleda u celini. Sama pesma je data u celosti, kako u originalu tako i u prevodima, iako to na samom početku nije bilo tako zamišljeno. Takav svoj status u ovom radu može zahvaliti činjenici da je ipak reč o međašnjoj pesmi modernizma. Razlike između verzija prevoda štampanih 1952. i 1958. godine date su u fusnotama:

Ljubavna pjesma Dž. Alfreda Prufroka

“Pođimo ti i ja sada, a

Dok po nebu veče pada a

Ko bolesnik eterizirani: b

Kroz ulice gdje nema skoro ništa, c

Što su mukla utočišta c

Bučnih noći sred jeftinih prenoćišta: c

Gdje su prašni, puni školjki restorani: b

Ulice što teku ko mučna debata, d

Što podmuklo kani e

Dovest te u neizbježno pitanje... f

Ah, nemoj pitat “koje?”... g

Izvršimo posjete svoje. g

U sobe žene gore dolje šeću a

O Michelangelu je riječ. b

Ta žuta magla, što svoj hrbat tre po prozorima, a

Taj žuti dim, što svoju njušku tre po prozorima, a

Po večernjim je lizo uglovima, a

Nad lokvama se u kanalu zgusnu b

I pusti da mu čađ sa dimnjaka na hrbat pada, c

Terasom skliznu, iznenada pljusnu. b

I videć, da je mlako veče listopada, c

Još jednom oko kuće savi se, i usnu. b

²⁰⁴ 1952, str. 132.

I zbilja, vremena će biti	a
Za žuti dim što skliže se po cesti	b
I trlja hrbat svoj po prozorima;	c
Vremena će biti, vremena će biti	a
Pripravit se lica sresti, koja ti znaš sresti;	b
Vremena za stvorit i za ubit, ²⁰⁵	d
I za sva djela i za dane onih ruka	e
Što dižu, meću na tvoj pladanj upit; ²⁰⁶	d
Vremena za tebe i za mene	g
I vremena za sto još neodluka,	e
I za sto vizija i revizija,	f
Prije neg se na čaj krene.	g
U sobi žene gore dolje šeću,	a
O Michelangelu je riječ.	b
I zbilja, vremena će biti,	a
Da pitam: „Da li smijem?” i „Da li smijem?“	b
Dokle usred kose golo mjesto krijem – ²⁰⁷	b
(Govorit će: „Kako mu je kosa rijetka sada!“)	c
Ogrtač moj i ovratnik što steže oko vrata,	d
Sa jednostavnom iglom otmjena kravata –	d
(Govorit će: „Kako su mu ruke tanke sada!“) ²⁰⁸	c
Da li smijem	e
Uznemirit svemir?	f

²⁰⁵ 1952, str. 131;

1958, str. 8, „Da se spremim lica sresti koja ti znaš sresti;/ Vremena za stvaranje, ubijanje“

²⁰⁶ 1952, str. 131;

1958, str. 8, „Što dižu, meću na tvoj pladanj pitanje;“

²⁰⁷ 1952, str. 131;

1958, str. 8, „Da pitam: „Da li smijem?“ i „Da li smijem?“/ Vrijeme da se vratim, siđem niza trijem/ Dokle sred kose golo mjesto krijem –“

²⁰⁸ 1952, str. 132;

1954, str. 8, „Govorit će kako su mu ruke, noge tanke sada“

Ima vremena u trenu	g
Za odluke i promjene, što tren će ih okrenut.	h
Jer sve sam ih poznavao već, poznavo sve: -	a
Popodneva i jutra, večeri poznavo,	b
I izmjerih svoj život žlicama za kavu; ²⁰⁹	c
I glas sam znao, što sa mrtvim padom mre,	d
Dok glazba se iz drugih soba lije.	e
Pa kako tad da smijem?	e
Poznavo oči već sam, znao sve sam –	a
Te oči, što te koče sred formuliranih fraza,	b
I kad sam formuliran i kad se trznem	c
Pribodem iglom na zid, kad se stresam,	a
Tad kako da se drznem,	c
Da ispljunem svršetke svojih dana, svojih staza?	b
I kako tad da smijem?	d
Poznavo ruke već sam, znao sve –	a
I ruke gole, bijele, koje nakit nose	b
(Al pokraj svijeće, savladane od smeđe kose!)	b
Da l me to miris odjeće	c
Sa puta pokreće?	c
Ruku što po stolu legne, il šal zavije.	d
I kako tad da smijem?	e
I kako da počnem?	f
Da kažem, pođoh sutonom kroz uske ulice,	a
I motrih dim što diže se iz lula	b
Osamljenih ljudi što u košuljama kroz prozore se nagli? ...	c
I trebao sam bit par odrpanih kandža,	a

²⁰⁹ 1952, str. 132;
1954, str. 9, „I izmjerih svoj život žlicama za kavu,“

Što dubu kroz dno tihih mora.	b
A popodne, večer, spava u tišini!	a
Izgladili su je dugi prsti,	b
Spava... umorna ...il tako hini,	a
Pružena na podu, kraj nas blizu.	c
Da l ću nakon čaja, slatkog raznih vrsti,	b
Imat snage moment dovesti u krizu?	c
Al premda plakah, prostih i molih u taj mah,	a
I vidjeh da mi je glava (već malo gola) na pladnju donesena,	b
Ja nisam prorok – a to je stvar malena;	b
Ja vidjeh svoje veličine tren, da vrca,	c
I da mi vječni Služnik drži kaput, pri tom šmrca,	c
I ukratko, bilo me strah.	a
I bi li bilo vrijedno to, na kraju,	a
Na koncu piću, marmeladi, čaju	a
Sred porculana, dok razgovaramo nešto,	b
I bi li bilo truda vrijedno	c
Otpremi tu stvar sa smiješkom,	d
I svemir zbit u kuglu jednu,	e
I otkotrljati u neizbežno pitanje,	f
I kazati ,Od mrtvih dođoh, ja sam Lazar,	g
Da kažem sve sam došo, sve ti kazat' –	h
Kad netko, dok bi uzglavlje joj smješto	i
Bi rekao: ,To nije ono, što sam htio reći, uopće,	j
To nije ono, uopće.'	j
I bi li bilo vrijedno to, na kraju,	a
I bi li bilo zbilja vrijedno,	b
Da nakon dana, dvorišta i uličica,	c
Nakon romana, čajeva i skuta što podom briše –	d
I tog, i toga mnogo više? –	d

Što točno mislim, reć je nemoguće!	e
Al kao magična lampa na platnu živce riše:	e
I bi li bilo truda vrijedno	b
Kad bi netko, smještajuć joj jastuk, il šal skidajući	f
Mogo reći, k prozoru se okrećući:	f
,To nije ono, uopće,	g
To nije ono, što sam htio, uopće. ⁴	g
* * * * *	
Ne! Nisam ja princ Hamlet, nit sam trebo biti;	a
Iz pratnje jedan sam, kom dat se smije,	b
Da tok ubrza, počne scenu, dvije,	b
I savjet princu da; bez sumnje, nije skup,	c
Popustljiv je, za službu uvijek marljiv,	d
Sitničav, lukav, oprezan je svuda,	e
Pun zvučnih riječi, al malko tup	f
I katkad, zbilja, skoro šaljiv,	d
I skoro, katkad, Luda.	e
Starim... starim...	a
Nosit ću zasukane nogavice hlača.	b
Da l ću dijelit straga kosu? Da li smijem jesti breskvu?	a
Nosit ću bijele hlače, pa se šetati po pijesku.	a
Slušo sam sirene kako jedna drugoj pjeva pjesmu. ²¹⁰	b
Ne mislim, da će meni pjevat. ²¹¹	a
Vidio sam, gdje na valu jašu na pučinu,	a
Češljajući kosu vala, koju je razgrno	b
Vjetar, vodu šarajući bijelo, crno.	b

²¹⁰ 1952, str. 135;

1958, str. 11, „Čuo sam sirene kako jedna drugoj pjeva pjesmu.“

²¹¹ U izdanju iz 1958. godine, str. 11, ovaj stih nije odvojen, već je sastavni deo prethodne strofe.

Dugo smo u morskim sobama se bavili,	a
KKraj morskome travom ovjenčanih morskih djeva,	b
Glas ljudi nas probudio i mi smo se udavili. ²¹²	a
ASlamnig Šoljan 1952,1958	

Kao što smo mogli da vidimo, verzije Slamnigovog i Šoljanovog prevoda „Ljubavne pjesme J. Alfreda Pruffrocka“ koje su objavljene 1952. i 1958. godine razlikuju se na tek par mesta, ali analiza promena koje su unete jasno pokazuje da su se prevodioci pažljivo bavili svojim prevodom za novo izdanje. Ako obratimo pažnju na fusnote koje smo dali u prilogu pesme, shvatićemo da je to samo pokoja reč, poneki izraz, interpunkcija tu ili tamo. U stvarnosti, te promene ne doprinose mnogo kvalitetu prevoda, govore o minucioznom čitanju i perfekcionizmu koji ume mnogo vremena da potroši čovek u životu, sa relativno malim efektom. Pored ispravki nekih očiglednih grešaka, kao u stihovima datim u fusnoti br. 118 gde je izostavljen jedan ceo stih, i u stihu iz fusnote br. 119, iz kojeg je izbačena jedna reč koja postoji u originalu, fusnote pod brojevima 116, 117, 120 govore o zaista pažljivom čitanju od strane prevodilaca. Objašnjenja za neke izmene nalaze se potrebi za pronalaženjem bolje rime, o čemu je već bilo reči. Stih dat pod fusnotom broj 120 primer je promene u interpunkciji. Ili je možda reč o štamparskoj grešci, jer je interpunkcija u prvoj verziji prevoda verna originalu.

Interesantno je da ni u prvoj ni u drugoj verziji stiha datog u fusnoti broj 112 prevodioci nisu uspeli tačno da prevedu stih. Odnosno, izgubljena je snažna slika nameštenih izraza lica, jer Eliot jasno kaže:

To prepare a face to meet the faces that you meet;

Greške, kao gore pomenuta, ipak nisu toliko česte. Možda najozbiljnije posledice nosi prevod stiha koji u sebi pored implikacije na svakodnevni život nosi i relativizaciju vremena, s obzirom da se radi o zalogaju, ili par zalogaja, a u prevodu je ostavljen mnogo veći vremenski prostor za ta ozbiljna premissljanja:

Before the taking of a toast and tea.

Prije neg se na čaj krene.²¹³

²¹² 1952, str. 135;
1958, str. 11, „Glas ljudi nas budi i mi smo se udavili.“
²¹³ 1952, str. 131.

Antun Šoljan

Šoljanova nova verzija prevoda ove pesme objavljena 1991. godine²¹⁴ ima tačno stotridesetjedan stih, raspoređenih u strofe onako kako je to sam autor pesme zamislio. Raspored rime se razlikuje i od originala i od prvog prevoda, u tek nešto malo više od pola strofa postoji poklapanje u broju rimovanih stihova, dok je u preostalim strofama manje rimovanih stihova. Interesantno je primetiti da, za razliku od prethodnog stiha, u ovom prevodu ni u jednoj strofi nije bilo više rimovanih stihova nego u originalu.

Pesma lagano teče, jezik je blizak savremenom govornom jeziku, broj slogova u stihovima pokatkad mnogo veći nego u originalu, što je opravdano s obzirom na karakteristike našeg jezika, i doprinosi prirodnosti. Metonimija je naglašenija, s tim što je u sledećim stihovima napravljena greška, koja je dovela do toga da je cela slika promenjena i stvorena jaka asocijacija na čudovište, stvorenje ni čovek ni životinja a to nije bila prvobitna Eliotova namera:

Bolje bi bilo da imam par nazubljenih kliješta
i da bauljam po dnu dubokog nijemog mora.²¹⁵

Ključne reči su sve tu, prevedene onako kako mi osećamo da je trebalo da budu prevedene: pitanje je pitanje, vreme, usuditi se, minut, znati nema nikakvih verzija, isplatiti se, veznik i je vrlo često na početku stiha.

Ljubavna pjesma Dž. Alfreda Prufroka

Hajdemo ti i ja, dok je eno	a
još veče po nebu ispruženo	a
ko bolesnik pod narkozom na stol;	b
hajdemo po onim ulicama pustim	c
što nevidljivi žamor kriju kad se spusti	d
nemirna noć u štundenhotelu	e
il lučkoj krčmi gdje se jedu oštrige;	f
tim ulicama što se vuku ko mozganje mučno	g
što podmuklo te vodi na kraju do ključnog	h
i nepremostivog pitanja...	i
Ah, nemoj ni pitati ,kojeg?'	j

²¹⁴ Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, str. 5, u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

²¹⁵ 1991, str. 8.

Hajdemo u posjetu i obavimo svoje. k

I odlaze i dolaze žene u toj kući a
o Michelangelu pripovijedajući. a

Hrbat trlja žuta magla o prozorska stakla, a
žuti dim si njušku trlja o prozorska stakla, a
večeri u tamne kute jezik zavlači i lizne b
pa oklijeva nad lokvama što leže uz pločnik, c
pustiv da mu gradska čađa na čupava leđa pada, d
duž uličice uske klizne, iznenada skoči e
i videć da je blago veče listopada d
skutri se oko kuće i usne u noći. f

A zaista, sve svoje vrijeme ima – a
da ulicom se šulja oblak žutog dima a
i tare hrbat svoj po prozorima, a
pa ima i vrijeme da spremim lice svoje b
za društvo lica što su društvo tvoje; b
vrijeme da se ubija, vrijeme da se stvara c
i vrijeme za sva djela i dane onih ruku d
što pitanje serviraju na tanjuru preda te; e
ima vrijeme za me, ima vrijeme za te e
i vrijeme još za mnogu neodluku – d
da usput smisliš sve pa obrneš naglavce f
prije no svršiš čaj i kruh s maslacem. g

I odlaze i dolaze žene u toj kući a
o Michelangelu pripovijedajući. a

Zaista, za sve to ima vrijeme, pa i za to a
da se pitam “Usuđujem li se ja na to”, a
da se pred samim vratima, na stubištu, okrenem b

pa siđem pokazujući proćelavo tjeme – c
(svi će reći: „Kako su mu ruke i noge smršavile!“) d
Da usudim se nemir e
unijeti u svemir? e
zaista, vrijeme je u svakom trenu f
za odluke i preodluke koje g
već slijedeći će trenut preokrenut. h

Jer ih odavno sve već znadem, sve ih znam – a
znam večeri, znam jutra i znam svaki dan, b
svoj život izmjerih na žličice kavene; c
znam glasove što, pod glazbom iz sobe udaljene, c
zamru u zraku naglom s tonom umornim. d
Pa kako onda da se usudim? d

I već odavno znam te oči, znam ih sve – a
Oči što te pogledom na točnu frazu svode a
I dok se tako formuliran, ko iglom priboden, b
koprcam nemoćno na zidu, onda kako c
da počnem javno izvrtat naopako c
sav talog svojih dana, svojih stanja? d
I kako da se onda usudim? e

I već odavno znam te ruke, znam ih sve – a
Narukvice pune, bijele, gole (ali svaka b
Pokazuje po svijetlom masak zlatnih dlaka!) b
Zar ovako s teme skrenuh c
jer haljina miriše po parfemu? d
- ruke što šal zaogrću ili na stolu leže lijeno. e
I kako da se onda usudim, f
I kako da počnem. g

* * * * *

Da kažem, šetao sam u sumrak uskim ulicama a

I promatrao dim što diže se iz lula b
Osamljenih ljudi što u košuljama na prozore se nagli?... c

Bolje bi bilo da imam par nazubljenih kliješta a
i da bauljam po dnu dubokog nijemog mora. b

* * * * *

A predvečerje, već večer, spava s toliko mira! a
jer su ga dugi uspavali prsti b
pa na podu ispruženo snom sad sniva čvrstim c
ovdje uz tebe i mene – il hini, sabotira! a
Hoće li mi, nakon čaja, sladoleda, šlaga, d
za presudnu krizu preostati snaga? d
Al premda plakah i prostih, molih se i plakah e
i premda vidjeh da unose na pladnju f
vlastitu svoju glavu (što ćelavost je resi) g
ja prorok nisam – a ni sve ovo nije tkozna što; h
tren je moje veličine kratko bljesnuo i
i vidjeh vječnog Lakaja kako mi u taj mah j
pridržiava kaput, porugljivo se kesi, k
ukratko, bilo me strah. j

A i bi li se bilo isplatilo, na kraju, a
u svim tim šalicama, pekmezu i čaju, a
u tolkim riječima o nama, usred sveg porcelana, b
bi li se bilo isplatilo, uz smiješak, c
čvor taj da sam pregrizao težak c
i svemir da sam svezao u svežanj d
da ga do pitanja neizbježnog prtim, e
i da sam rekao “Lazar sam, uskrsnuo od mrtvih, f
vratih se da ti kažem sve, pa ću ti sve i reći” – g
kada bi ona jamačno, jastučice dok redi, h
rekla: ,To ja uopće nisam mislila. i
To nije uopće posrijedi.‘ h

I bi li se bilo isplatilo, na kraju,	a
bi li se bilo isplatilo meni	b
nakon svih sutona, kućnih veža, ulica polivenih,	c
nakon romana, čajnog porcelana i haljina dugih	c
što se po podu vuku – i toliko stvari drugih? –	c
Nemoguće je reći baš ono što mislim!	d
Ali kao da vidim neku laternu magiku	e
Što na ekran baca mojih živaca pasliku:	e
Bi li se bilo isplatilo, da se ona,	f
dok zbacuje šal dok jastučice redi,	g
ka prozoru okrenula i rekla:	h
,To ja uopće nisam mislila,	h
To nije uopće posrijedi.‘	g
* * * * *	
Ne, nisam ja princ Hamlet, nisam za to stvoren,	a
već dobro dođem ko jedan od prateće gospode	b
da uveličam paradu, počnem scenu dvije, pa odem,	c
savjetnik prinčev, oruđe kojim se lako služi,	d
ponizan, uvijek spreman da uslugu pružim,	e
elastičan, pedantan, uvijek budan,	f
pun moralnih prodika i oprezno mudar,	g
al pomalo tup, i katkad, gotovo komičan –	h
gotovo, katakad, Luda.	i
Starim... starim.... godine mi lete...	a
nosit ću hlače na manžete.	a
Na razdeljak da kosu nosim? Da usudim se jesti breskvu?	a
Nosit ću bijele hlače pa se šatati po pjesku.	a
Čuo sam sirene morske, jedna drugoj pjevale su.	b
Meni zacijelo neće pjevati!	a

Vidjeh kako plove u dalj, jašući na valovima, a
češljajuć im bijelu grivu što vijori b
kad vjetar na crnoj vodi bijele kreste tvori. b

Predugo smo krzmali u odajama mora, a
uz nimfe što vijence smeđih algi nose, b
sad glasovi nas ljudski bude, i mi davimo se. b
Šoljan, 1991

Kao što smo rekli na samom početku, kada počnemo da čitamo prevod koji je Šoljan objavio 1991. godine pomislimo da je reč o nekom potpuno novom prevodu. No, ako se malo detaljnije posvetimo ovoj temi vidimo čime su sve prevodioci pribegavali.

Tom prvom utisku najviše doprinose upravo početni stihovi, bolesnik nije više eteriziran, izbačen je glagol koji se verovatno nikada nije koristio u svakodnevnom govoru, čak ni u vreme kada su prvi prevodi bili objavljeni. Bolesnik je sada pod narkozom na stolu.

Pođimo ti i ja sada,
Dok po nebu veče pada
Ko bolesnik eterizirani:
Kroz ulice gdje nema skoro ništa,
Šoljan, 1952, 1958

Hajdemo ti i ja, dok je eno
još veče po nebu ispruženo
ko bolesnik pod narkozom na stol;
hajdemo po onim ulicama pustim
Šoljan, 1991²¹⁶

U novoj verziji prevoda zadržan je ritam Eliotovog stiha kog diktira zarez, mada zapravo ne postoji ni jedan jedini razlog da se u potpunosti, pa i u redosledu reči, ne drže onoga što je Eliot rekao:

Let us go then, you and I,
Haj'mo sad, ti i ja,

Jasno nam je naravno da je to učinjeno u naporu da se zadrži rima gde god da je to moguće.

²¹⁶ Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“ (prir. Antun Šoljan), Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

U izdanjima prevoda iz 1952. i 1958. godine neki stihovi su toliko kondenzovani da ih razumemo tek onda kada ih više puta pročitamo. U ranijim verzijama je iz toga razloga izgubljen ponovljeni Eliotov poziv *hajdemo* u četvrtom stihu, koji zaokružuje ta prva tri stiha u jednu nedeljivu i zasebnu celinu. U originalu je ta celina naglašena i upotrebom interpunkcije, što je u starijim prevodima potpuno zanemareno, ponovljeni poziv *hajdemo* je izbačen, a na mestu tačke zareza stavljene dve tačke za nabranje. Prvo što nam pada na pamet jeste da radnja tako lakše teče kroz pesmu, ali to i jeste ono što je u suprotnosti sa glavnim zahtevom kojeg modernizam stavlja pred poeziju: fragmentiranost. A Eliot je kazao:

Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherised upon a table;
Let us go, through certain half-deserted streets,²¹⁷

Ne možemo a da se ne obratimo originalu za pomoć kada u prevodu nađemo na jednu potpuno neprirodnu konstrukciju za naš jezik, kao što je u starijim prevodima bio stih:

Izvršimo posjete svoje

Onda shvatimo da je još jednom zanemaren poziv „hajdemo“, a imenica u jednini, poseta, postala je imenica u množini, posete. Razlog je ovaj put bila rima, ali u prevodu iz 1991. godine ne možemo da shvatimo zašto je dodato i objašnjenje koje ne postoji u originalu. Takav zahtev ovaj put nije postavljala rima:

Hajdemo u posjetu i obavimo svoje.²¹⁸

I dok u starijim verzijama prevoda debata podmuklo dovodi „u neizbežno pitanje“, što je još jedna konstrukcija koja ne bi bila upotrebljena u svakodnevnom jeziku, Šoljan je 1991. godine u potpunosti promenio sliku time što je reč „argument“ preveo jednim od njenih sporednih značenja, kao „mozganje“. Ako bismo sudili o ovim prevodima samo na osnovu ove prve strofe, onda možemo da kažemo da su stariji prevodi naginjali više tradicionalnim pesničkim formama, mestimično odstupali od ritma, slika, stilskih figura i interpunkcije, dok je noviji prevod više u duhu modernizma, što je i logično, jer je nastao posle više od pedeset godina iskustva modernizma kod nas. Sem toga, Šoljan hrabro menja kompletnu sliku prevevši samo jednu reč drugačije, rasprava, za koju je potrebno dvoje, postala je mozganje, proces koji se odvija u glavi samo jednog čoveka. I dok bismo se na prvi pogled uvek odlučili za raspravu, jer je cela strofa usmerena na dvoje i na asocijaciju ljubavnog odnosa, dramskog monologa, u nekom trenutku ipak prihvatimo i opciju da je možda reč o unutrašnjem

²¹⁷ Idem, p. 13.

²¹⁸ Šoljan, 1991, str. 5.

monologu. Na žalost, dvojakost značenja u ovom slučaju nije mogla da se zadrži, pa da i naši čitaoci, kao i čitaoci originala, mogu sami za sebe da biraju u skladu sa sopstvenim doživljajem i da modifikuju značenja pri ponovnim čitanjima.

Obratićemo pažnju na još neka mesta, recimo prevod stiha:

There will be time, there will be time
To prepare a face to meet the faces that you meet.
pa ima i vrijeme da spremim lice svoje
za društvo lica što su društvo tvoje;²¹⁹

nauštrb ponavljanja, dobili smo isti broj stihova i rimu u našem jeziku. Postoji slučaj kada engleska reč „toast“ postaje u prevodu kruh sa maslacem, ili kada se zbog rime dodaju cele rečenice:

I grow old... I grow old...

1952.

Starim... starim...

1991.

Starim... starim... godine mi lete

„Dying fall“, muzička fraza nije prepoznata ni u jednom, ni u drugom prevodu, a zapravo znači postepeno bez ikakvog naglašavanja melodramatične teme umiranja. U prevodu iz 1991. godine Šoljan je dobio jači kontrast prevevši jeftine hotele sa rečju stundenhoteli, jer je time jače naglasio razliku između ovozemaljske i idealizovane ljubavi.

Tendencija da se bude pesnik oseti se u čitavom prevodu u ranim izdanjima, tako stih:

Shall I say, I have gone at dusk through narrow streets

1952. i 1958. godine glasi:

Da kažem, pođoh sutonom kroz uske ulice,

a 1991. godine taj suton postaje ponovo samo odrednica vremena, što i jeste u originalu:

Da kažem, šetao sam u sumrak uskim ulicama

Ako bismo morali da biramo, sa ove distance, svakako bismo se odlučili za prevod Antuna Šoljana iz 1991. godine, jer se čita kao bolja modernistička poezija.

²¹⁹ Šoljan, 1991, str. 6.

Gorjan

Sledeći po redu bio je Gorjanov prevod „Ljubavne pjesme J. Alfreda Prufrocka.“²²⁰ Jedan stih je izbačen (Full of high sentence, but a bit obtuse²²¹), a u dva navrata je spajao strofe. Poklapanje u broju rimovanih stihova kod Gorjana je nešto veće, čak u dvanaest strofa, a dve strofe imaju više rimovanih stihova nego u originalu. Opšti utisak fragmentiranosti, koji smo u analizi pesme pripisali metonimiji, ispratio je kroz slike mačke, pandža i žena. Kada je mačka u pitanju primetno je samo da je promenom jednog jedinog glagola, liznuti u mljackati, izgubio konotaciju na uspavanu seksualnost koja leži u podtekstu te strofe kada se čita u originalu. Reč pitanje nije dovoljno naglašena, u nekom trenutku postaje i upitnik i upit, naglasak na odnos celine vreme i njenog dela, minut, trenutak takođe je propušten, „dare“ je prilično nenaglašeno prevedeno kao „smeti“. Nije vodio mnogo računa ni o vezniku „i“ koji se dosta često ponavlja u originalu.

Mogli bismo reći da je Gorjanov prevod dosta slobodan. Jeftini hoteli su postali hoteli bluda, mada Eliotove asocijacije nikada nisu toliko snažne, poziv hajdemo je zanemaren, a postoje i stihovi koji su značajno izmenjeni:

Would it have been worth while

je na jednom mestu preveden sa:

To i ne bi bila tako loša zamisao,

stih skraćen prostim izbacivanjem:

After the novels, after the teacups, after the skirts that trail along the floor

Romana, čajanki, prašine uzvitlane skutom ženske halje –

Kod Slamniga i Šoljana taj stih je glasio ovako:

Nakon romana, čajeva i skuta što podom briše –

dok je u verziji iz 1991. promenjen i glasi:

nakon romana, čajnog porcelana i haljina dugih

što se po podu vuku – i toliko stvari drugih? –

Gorjan takođe pribegava pojednostavljivanju i gubljenju detalja:

To swell a progress, start a scene or two

Dok radnja drame živi ne poteče,

ili pojednostavljivanjem i gubljenjem detalja uz istovremeno dodavanje po sopstvenom doživljaju:

²²⁰ Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“ /prev. Gorjan/, str. 503 – 506., u: Ježić Slavko, Krklec Gustav, *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, Kultura, 1956

²²¹ Eliot, T. S., „The Love Song of J. Alfred Prufrock“, p. 16, in: *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London – Boston, 1969

(They will say: But how his hair is growing thin!)

(Primijetit će: „Gle, što je suh, mnogo baš ne vrijedi!“)

a zadesi se i da pogreši smisao:

Before the taking of a toast and tea.

Vremena i za čaj nam još osta.

Ali, neka mesta o kojima smo već govorili su, upravo zahvaljujući tim pojednostavljenjima, prevedena na do sada najbolji mogući način:

To prepare a face to meet the faces that you meet;

Da mirna lica srećaš lica, što ćeš sretat svuda.

Ili:

I know the voices dying with a dying fall

Poznavah glas, što umirući ruši se

U sledećim stihovima imamo vrlo slobodan prevod u kojem menja suštinu radi rime, mada nije baš u potpunosti jasno zbog čega:

I grow old... I grow old...

I shall wear the bottoms of my trousers rolled.

Shall I part my hair behind? Do I dare to eat a peach?

Što u u prevodu glasi:

A kad ostarim ja...

Švrljat ću zavrnutih nogavica.

Da l da dijelim kosu straga? Da l mi breskva prija?

Nas naravno najviše interesuje pesma u celosti:

Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka

Hajdmo, dakle, ti i ja, a

Kada se večer pruža do neba, a

Kao što se bonik pruža u narkozi. b

I kroz mutež napol pustih cesta c

Do sumnjivih mjesta c

Burnih noći i hotela bluda, d

Ribljih restorana – pilotina svuda – d

Do ulica, što teku ko svađe ljute, e

I konačno te smute, e
Vodeć te do velikog upitnika... f
Nemoj da pitaš: „Što je?“ g
Učinimo posjete svoje. g

Po sobama šetkaju, a
O Michelangelu brbljaju. a

O prozore se leđma magla žuta tare. a
O prozore dim žuti njušku svoju tare, a
Jezikom mljacka po zakucima večeri. b
Lebdi nad mlakama poput pare, a
Na leđa pušta da mu pada gar iz dimnjaka. c
I, vidjev da je blago listopadsko veče, d
Terasom spuznu, skokom trusnu, e
Još jednom kuću obigra i usnu. e

Zbilja bit će još vremena a
Za žuti dim što ulicama vrluda, b
O prozore leđima što se tare. c
Vremena bit će, vremena bit će: d
Da mirna lica sretiš lica, što ćeš sretat svuda. b
Vremena i za umorstva i za djela, e
Za djela i za dane onih ruku, f
Što upit bace na dno tvojih zdjela, e
Vremena bit će za te i za me dosta g
Za sto krzmanja, odlučivanja nova h
I za sto snova i opozova; h
Vremena i za čaj nam još osta. g

Po sobama šetkaju, a
O Michelangelu brbljaju. a

Zbilja bit će još vremena	a
„Smijem li?“ i „Smijem li?“ da se pitam,	b
Da vrijeme vratim, niz stube hitam,	b
a ćelavost je znak moj neumitan –	c
(Primijetit će: „Gle, kosa mu se rijedi!)	d
Jutarnji kaput, okovratnik čvrsto sjedi,	d
Iz otmjenoskromne kravate priprosta igla gleda –	d
(Primijetit će: „Gle, što je suh, mnogo baš ne vrijedi!“)	d
Da l smijem	e
Uznemirit svemir?	f
Jedan je tren dostatan	g
I za htijenja, i da mijena baci sve u nemir.	f
Jer sve to ja poznavah već, poznavah sve:	h
Poznavah jutro, večeri, popodneva,	i
Izmjerih život mjerom kavskih kašika;	j
Poznavah glas, što umirući ruši se	k
Pod svirkom iz drugih prostorija.	l
Smem li, dakle, ja?	l
I ja poznavah oči već, poznavah sve –	a
Te oči, što me biju kao fraza kruta,	b
A kad sam već ukrućen, ko kukac dočet,	c
Priboden iglom na zid uz posljednje trzaje,	d
Pa kako onda početak	c
Ispljučavati klipove svojih dana, svoga puta?	b
Smem li, dakle, ja?	e
Poznavah ruke već, poznavah sve –	a
Ruke s grivnama, bijele, nage,	b
(Al na svijetlu od pahulja – blage!)	b
Da li miris ženskog skuta	c
Tako me skrenu s puta?	d
Ruke na stolu što leže il tonu u šalove,	a

Smem li to, dakle, ja?	e
I kako onda počet?	f
Da kažem, u sumrak da podoh ulicom uskom,	a
Zureć u dim, što kulja iz lula	b
Samotnika u košulji, buljeć kroz prozor? ...	c
O, da sam par smrskanih pandža	a
Rujuć po bezdnu utihla mora!	b
A spokojno spava i popodne i večer!	a
Pod maznom rukom izgara,	b
Spava... susta... il se pretvara,	b
Tu se na podu pruža pokraj nas.	c
Da l ići poslije slatkog, sladoleda, čaja	b
Kadar biti krizu izazvati do kraja?	b
No premda plakah, postih, molih, skrušen, plah,	c
Premda vidjeh: na pladnju mi nose glavu (malo je ćelava)	d
Ja nisam prorok – al to i nije bogznašta.	e
Vidjeh, gdje se moje slave tren svjetluca,	f
Vječnog Lakaja vidjeh, kaput mi drži, tiho kašljuca,	f
Ukratko: bješe me strah.	c
I, najzad, da l bi bilo vrijedno truda,	a
Poslije čaja, marmelade, pune čaše,	b
Kraj porculana i uz razgovore naše, -	b
To i ne bi bila tako loša zamisao,	c
Da sam stvar tu sa smiješkom razvrgao	c
I, zgnječio svemir, da ostane mala gruda,	a
Otkotrljao ga u pitanje od značaja,	d
I reko: „Lazar sam ja, od mrtvih sam stigo,	e
Da vam rečem, da sve ću reći svuda“ –	f
Kad bi netko uzglavlje joj digo	e

I rekao joj: „To je stvar posve druga,	g
Posve, posve druga.”	g
Najzad, da l bi to bilo vrijedno truda,	a
Zbilja vrijedno truda,	a
Nakon svih sutona, dvorišta, prskanih ulica,	b
Romana, čajanki, prašine uzvitlane skutom ženske halje –	c
I – tako dalje? –	c
Za moje misli točnih riječi nema!	d
Al kao čarobna projekcija živčanog našeg sistema	d
Da l bi bilo vrijedno truda,	a
Kad bi tko digo uzglavlje il šal odbacivao,	e
Prozoru se okrenuo i rekao:	e
„To je stvar posve druga,	f
Posve, posve druga.“	f
Ne! Ja nisam princ Hamlet, nit sam za to zvan.	a
Iz pratnje gospar tek, što dvije-tri reče,	b
Dok radnja drame življe ne poteče,	b
Princu savjet da, bez mnogo truda.	c
Smjeran; pomoć svakom će da pruži,	d
Diplomat, al mudrim frazama se služi,	d
Katkad, zna se, lude šale zbija -	e
Katkad prava Luda.	c
A kad ostarim ja...	a
Švrljat ću zavrnutih nogavica.	b
Da l da dijelim kosu straga? Da l mi breskva prija?	a
U hlačama bijelim obalom ću šetat i ja.	a
Glas sirena sam slušo, val ih njija.	a
Jedna drugoj pjeva; - ne za mene.	a

Jezde uzagrapce, vihor griva mrse, a
Vidjeh, ate krote – bijele vale, b
Vjetrine kad more crnobijelo uzorale. b

Lutasmo kroz sobe podmorske i sjene. a
Kraj algama ovjenčanih djeva klonusmo. b
Probude nas ljudski glas. Tad potonusmo. b
Gorjan, 1956

Slobodan Selenić

Selenić je u časopisu *Student*²²² objavio prevod samo prvog dela ove pesme. Iako je njegov prevod manje pesnički od prevoda o kojima smo do sada govorili, odnosno, bliži je savremenom govornom jeziku, još uvek je primarno nastojanje da se, recimo, očuva rima. U nastojanju da zadrži makar privid rime, u prvom stihu pravi inverziju koja ne postoji u originalu i koja ne bi ni bila uočljiva da se nismo zapitali otkud u jednom ovako ozbiljnom prevodu lična zamenica ‚ja‘ na prvom mestu, kada smo sigurni da je Eliot bio kulturan:

Hajdemo onda, ja i ti
Dok se veče nasuprot neba prostri

Isto tako već u sledećoj slici prisutna je rima:

Hajdemo, kroz ulice neke polupraznog stanja
Gundava uzmicanja

Ni Selenić, kao ni Slamnig ni Šoljan, nije jasno, interpunkcijom, odvojio prvu sliku od ostalih slika koje Eliot potom niže, „pravio je posetu“, mada, moramo da primetimo pravilno upotrebljenu jedninu vernu originalu, i prilično je slobodno raspoređivao strofe čime se smanjio efekat ponavljenih stihova, jer su se u prvom pojavljivanju stopili u jednu dugačku strofu bez kraja.

Dolaze žene, idu kroz odaju
O Mikelandelu pričaju.

Pogrešno je preveden i stih koji smo već pominjali kao ne baš lak za prevođenje, ali u ovom slučaju značenje je u potpunosti izgubljeno:

Da se pripremi lice da sretne lica koja sreće

Posebno je nejasno odakle ovakva jedna greška, jer doslovan prevod ne zahteva veliko znanje engleskog jezika, dok je, recimo, pogrešan prevod koji se ogleda u neprepoznavanju sintagme „dying fall“ očekivan:

Znam glasove koje umiru umirućim padom,

Selenićevo interesovanje za prevođenje Eliotove poezije je, kako smo imali prilike da vidimo u bibliografskim spiskovima, na ovom prvom pokušaju i stalo.

Ali ipak donosimo tekst prevedenog dela pesme:

²²² Eliot, T. S., „Iz ‚Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka‘. Odlomak“ /prev. Slobodan Selenić/, *Student*, 1956 (27.04.1956.), god. XXI

Iz „Ljubavne pjesme Dž. Alfreda Prafroka“

Hajdemo onda, ja i ti	a
Dok će se veče nasuprot neba prostri	a
Ko eterom uspavani bolesnik na stolu:	b
Hajdemo, kroz ulice neke polupraznog stanja	c
Gundava uzmicanja	c
Besanih noći u jednonoćnim jeftinim hotelima	d
I piljevinastih restorana sa školjkama ostriga:	e
Ulicama što služe kao dokaz jedne	f
Namere bedne	f
Da vas do poražavajućeg pitanja odvedu...	g
O, ne pitaj „Šta je to tu?“	h
Hajdemo i napravimo našu posetu.	h
Dolaze žene, idu kroz odaju	i
O Mikelandelu pričaju.	i

Žuta magla trlja leđa o prozorska okna,	a
Prošao je jezikom preko čoškova večeri,	b
Zastao iznad bara što stoje u kanalima,	c
Pustio da mu po leđima pada dim iz dimnjaka,	d
Skliznuo je terasom, skok iznenadan napravio,	e
I, primetivši da je topla oktobarska noć,	f
Sklupčoo se jednom oko kuće i – usnuo.	g

I zaista biće vremena	a
Za žuti dim što se ulicom kreće,	b
Trljajući leđa o prozorska okna:	a

Biće vremena, biće vremena	a
Da se pripremi lice da sretne lica koja sreće;	b
Biće vremena za ubijanje i stvaranje	c
I vremena za sve poslove i dane ruku	d
Što na vaš tanjir dižu i među pitanje;	c

Vremena za vas i vremena za mene,	e
I vremena još za stotinu kolizija.	f
I stotinu vizija i revizija,	f
Pre nego što se uzme dvopek uz čaj.	g
Dolaze žene, idu kroz odaju	a
O Mikelandelu pričaju.	a
I zaista biće vremena	a
Za pitanje, 'Da li smem?' i 'Da li smem?'	b
Vremena da se okrenem, niz stepenice siđem,	b
Sa ćelavim krugom usred svoje kose –	c
(Rećiće: 'Kako mu kosa postaje istanjena!')	a
Moj jutarnji ogrtač, kruta kragna do brade doterana,	a
Vratna marama bogata i skromna, al običnom iglom pričvršćena –	a
(Rećiće: 'Al kako mu je ruka i noga istanjena!')	a
Da li smem	b
Svemir uznemiriti?	c
U minutu ima vremena	a
Za odluke i revizije koje će minuti preinačiti.	c
Jer ja sam ih sve znao već, znao ih sve; -	a
Večeri, jutro, poslepodneva znao,	b
kafenom kašikom život sam izmerio;	c
Znam glasove koji umiru umirućim padom,	d
Ispod muzike udaljene sobe.	e
I kako da se usudim?	f
Selenić, 1956	

Ivan V. Lalić

Ivan V. Lalić je svoj prevod napisao dosta slobodnije. Manje stihova se rimuje u ovom prevodu nego u ostalim prevodima sa kojima smo se do sada susreli, a i dodao je jedan stih kada je to smatrao za neophodno:

To roll it towards some overwhelming question,
Da se kotrlja do nekog pitanja
Pred kojim začutim,

Slobodne dorade stihova radi rimovanja takođe su prisutne:

Would it have been worth while,
Da li bi vredelo, isplatilo se,

Osnovno osećanje pesme koje se izražava u odnosu deo i celina preneo je verno. Tu je i mačka, defragmentirana, nagoveštena, u funkciji uspavane seksualnosti, njegova želja da bude morska životinja, akcenat na apstraktnoj imenici vreme. U pesmi su dovoljno naglašeni i glagoli znati, smeti, drznuti se...

U prevođenju ima i nekih neobjašnjivih izmena u značenju, kao u stihu:

But though I have wept and fasted, wept and prayed,
No, premalo sam plakao, postio, plakao, molio se,

To prepare a face to meet the faces that you meet;
Da pripremiš lice za susret s drugim licima;

I know the voices dying with a dying fall
Znam glasove što mru s padom što mre

Kao što ćemo videti u datim fusnotama, Lalić svoje prevode nije značajnije menjao, iako ih je objavljivao u sličnom vremenskom intervalu kao i Šoljan. Za Šoljana bismo mogli da kažemo da je stvarno kritički čitao svoje prevode da bi došao do bolje verzije, ali nismo sigurni da uzrok takvom njegovom pristupu nije zapravo u autorskim pravima, jer su prvi prevodi rađeni u prevodilačkoj saradnji sa Slamnigom.

Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka

Pa pođimo sada nas dvoje, ²²³	a
Dok se nebom veče pruža, što je	a
Kao bolesnik opijen na stolu;	b
Pođimo kroz polumračne ulice one	c
Gde gundavo se sklone	c
Nespokojne noći u prenoćišta prosta	d
I riblje restorane za jevtinoga gosta:	d
Ulice što kao mučna rasprava slede,	e
Što podmuklo bi da te dovede	e
Do jednog pitanja pred kojim začutiš...	f
Oh, ne pitaj me “šta je?”	g
Pođimo, vreme poseta je.	g

Po sobi žene tamo-amor hode, ²²⁴	a
O Mikelandelu razgovore vode.	a

Ta žuta magla što leđa tare o okna.	a
Taj žuti dim što njušku tare o okna	a
Lizao je po uglovima večeri,	b
Zastajao nad kanalom povrh lokava,	c
Puštao da mu po leđima čađ dimnjaka pada,	d
Skliznuo kraj terase, nenadano poskočio,	e
Pa videvši da je mlako oktobarsko veče	f
Svio se oko kuće, i tako zanoćio.	e

I doista, biće vremena	a
Za žuti dim što klizi uličnim vidicima	b
I tare leđa o okna;	c
Biće vremena, biće vremena	a
Da pripremiš lice za susret s drugim licima;	b

²²³ Izdanje iz 1978. i 2011. godine glasi: „Pa pođimo sada, nas dvoje,“

²²⁴ U izdanju iz 1978. godine pojedini redovi nisu uvučeni kao u originalu.

Biće vremena da se ubija i stvara, d
 I za sva dela i sve dane ruku e
 Što na tanjir ti pitanje izvuku; e
 Vremena što meni i što tebi treba, f
 I još za bezbroj neodlučnih stanja, g
 Kolebanja, vizija i revizija h
 Pre šolje čaja i prženog hleba. i

Po sobi žene tamo-amo hode, a
 O Mikelandelu razgovor vode. a

I doista, biće vremena a
 Da mislim: ‚Da li smem?‘ i ‚Da li smem?‘ b
 Niz stepenice da se okrenem b
 S ćelavim mestom u sredini kose c
 (Reći će: ‚Kako mu teme proredilo se!‘) c
 Obučen za pre podne, kragna do vrata se digla, d
 Kravata skupa i skromna, a jednostavna igla – d
 (Reći će: ‚Kako samo utanji se!‘) e
 Da li smem²²⁵ f
 Da uznemirim svemir? g
 Tren sadrži vreme h
 Za odluke i izmene što tren preokrene. i

Jer poznao sam ih sve već, redom sve – a
 S podnevom, s jutrom, s večeri sam bio, b
 Na kašičice život izmerio; b
 Znam glasove što mru s padom što mre c
 Daleka muzika kad sluh mu krzne. d
 Pa kako da se drznem? e

²²⁵ U izdanju iz 2011. godine ovaj stih ne postoji, a ostali glase: „Da uznemirim svemir? / Tren sadrži vreme / Za odluke i izmene što tren preokrene.“

I poznao sam već te oči, sve redom – a
Te oči što te motre u formulisanoj frazi, b
Pa kad sam formulisan i priboden plazim, c
Pod vrhom igle na zidu se trzam, d
Kako da izrazim, e
Ispjunem ostatke navika i dana? f
I kako da se drznem? g

I poznao sam već sve te ruke, sve redom – a
S narukvicama i bele i gole b
(No u svetlu lampu s lakim rujem malja!) c
Da l' me to parfem iz neke haljine d
Zastranjuje u neke daljine? d
Ruke što motaju šal, ili leže duž stola. e
I da l' da se onda drznem? f
I kako da se izrazim? g

* * * * *

Da kažem, pošao sam u suton uskim ulicama a
I gledao dim što diže se iz lula b
Samotnih ljudi u košuljama, nagnutih kroz prozore? ... c

Trebalo je da sam par krnjih štipaljki a
Tihim morima što stružu dnima. b

* * * * *

A popodne, večer, u tako mirnom snu! a
Smirili ga drugi prsti fini, b
Spava... umorno... il' se tako čini, b
Pruženo po podu, kraj tebe, kraj mene tu. a
Da li ću, dok čaj pijem, sladoled i slatkiše jedem, c
Smoći snage da trenutak do krize dovedem? c
No, premalo sam plakao, postio, plakao, molio se, d
I video kako mi glavu (već proćelavu) e
U plitkoj činiji nose, d

Ja nisam prorok – i tu je sitnica posredi; f
 Video sam kako trenut moje veličine bleđi, f
 I video večnog lakeja, podrugljivo mi drži kaput, g
 I, ukratko, bojao se. d

I da l' bi vredelo, na koncu konca, a
 Da posle šolja, marmelade, čaja, b
 Uz porculan²²⁶ i razgovor što nas spaja, b
 Da li bi vredelo, isplatilo se, c
 Da sve se skrati, svrši osmehom se, c
 Da svemir u kuglu zabijem i uputim d
 Da se kotrlja do nekog pitanja e
 Pred kojim začutim, d
 Da kažem: „Ja sam Lazar što iz mrtvih se vrati f
 Da sve ti kaže, sve ću reći, sve ćeš znati“ – f
 Kad čovek, dok joj jastuk namešta pod glavu, g
 Mora da kaže: „Uopšte nisam mislio tako. h
 To uopšte nije tako.“ h

I da l' bi vredelo, na koncu konca, a
 Da li bi vredelo, isplatilo se, b
 Posle sutona, dvorišta, ulica posle kiše, c
 Posle romana, čajeva, suknji što podom se vuku – d
 Toga, i još toliko toga više? – c
 Nemoguće je reći naprosto šta mislim! e
 Al' ko da su na platnu projektovani živci: f
 Da li bi vredelo, isplatilo se, b
 Kad čovek, dok namešta jastuk il' šal snima lako, g
 Pa okrene se prozoru, mora da kaže: h
 „To uopšte nije tako, i
 Uopšte nisam mislio tako.“ i

²²⁶ U izdanju iz 1978. i 2011. godine upotrebljena je reč porcelan.

Ne! Nisam ja princ Hamlet, niti je trebalo da sam; a
 Plemić sam iz pratnje, što taman ima daha b
 Da počne neki prizor, da razvoju maha, b
 Posavetuje princa; alat što posluži svuda, c
 Pokoran, kom je do usluge stalo, d
 Oprezan, lukav, i sitničav ja sam, a
 Visokoparan, no ograničen malo; d
 Ponekad, zapravo, skoro smešan da sam – a
 Skoro, ponekad, Luda. c

Starim... Starim danimice... a
 Podvijaću nogavice. b

Da delim kosu straga? Pojedem breskvu, da li? a
 Nosiću bele pantalone, šetati po obali. a
 Čuh glasove sirena, uzajamno se zvali. a

Ne mislim da će pevati meni. a

Video sam ih kako jašu talase na pučini, a
 Češljaju sedine vala kad vetar ih razgrne, b
 Razduva pramenove vode na bele i na crne. c

U odajama mora bili smo zabavljeni a
 Kraj devojaka morskih što vence trave nose, b
 Ljudski nas glasovi bude, i mi davimo se. b

Lalić, 1978²²⁷, 1998²²⁸, 2011²²⁹

²²⁷ Eliot, T. S., „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, str. 33 – 37, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

²²⁸ Eliot, T. S., *Prufrok i druga zapažanja (1917)*, „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, str. 5 – 9, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

²²⁹ Eliot, T. S., „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, str. 73 – 77, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, Mali vrt, 2011

Mirko Magarašević

Pesma u prevodu ima jedan stih više, rima je prisutna, u formalnom smislu najčešće se radi o rimovanom dvostihu, kao i u originalu. Broju strofa pristupa sa dosta slobode, na dva mesta je dugačke strofe podelio, a pred kraj pesme ih je spajao, u trenutku kada je i jedan stih dodao. Generalni ton je zadržan, odnos deo celina ispoštovan, ključne reči, izuzev glagola znati, ponavljaju se u pretpostavljenom intenzitetu. Glagol znati je dobio svoje varijacije i time se izgubio u masi reči.

Ljubavna pesma J. Alfreda Pruforka

E, pa pođimo ti i ja sada,	a
Dok niz nebo veče spušta se i pada	a
Ko na sto bolesnik u narkozi;	b
Hajdmo kroz one polupuste ulice	c
Što nemirnih noći šaptave su odstupnice	c
U jeftina prenoćišta	d
U prahom piljevine posuta riblja svratišta:	d
Niz ulice što otežu se ko prepirka mučna	e
S podmuklom namerom koja nije žučna	e
Da te ipak na neodoljivo pitanje navede...	f
Oh, al' ne pitaj ,Koje?'	g
Već krenimo i obavimo posete svoje.	g

U sobi žene klize gore-dole	a
O Mikelandelu govore.	b

Ta žuta magla što pleća svoja o prozorska tare okna,	a
Taj žuti dim što njušku svoju uz prozorska pripija okna,	a
Jezikom je palacao po večernjim uglovima,	b
Lebdeo nad lokvama koje ne miču iznad slivnika,	c
Puštajuć da mu na leđa pada čađ iz dimnika,	c
Niz terasu skliznu, naglo skoči ko na plen,	d
I videv da tiho je oktobarsko veče,	e
Svinu se jednom oko kuće i klonu snen.	d

I zaista, biće vremena a
 Za taj žuti dim što ulicom se sulja b
 I leđa svoje o prozore trlja; b
 Biće vremena, biće vremena a
 Da lice pripremiš za one s kojima se čavrlja; c
 Biće vremena za sve one koji ubijaju i stvaraju, d
 Za sva dela i za dane onih ruku e
 Koje pitanja potežu i na tvom tanjiru paraju. d

Biće vremena za tebe i vremena za mene, a
 I vremena za stotinu kolebanja, b
 I za stotinu maštanja i preispitivanja, b
 Pre no što se na čaj i kolač krene. a

U sobi žene klize gore-dole a
 O Mikelandelu govore. b

I zaista, biće vremena a
 ‚Smem li?‘ pa, ‚Smem li?‘ da se pitam, b
 Vremena da se okrenem i niz stepenice hitam, b
 Dok mi ćela sja sred kose međa – c
 (Ljudi će mi reći: ‚Kako mu je kosa sve ređa!‘) c
 Moj žaket, moj kragna uz vrat čvrsta steđa, c
 Jednostavnom iglom pridevena moja kravata otmjena i smeđa – c
 (Ljudi će reći: ‚Ipak, sve su mu mršavije noge i leđa!‘) c
 Smem li da d
 Uznemirim vasseljenu? e
 Za tren oka dođe vreme f
 Odluke i pouke što se začas izokrenu. e

Jer sve to iskusih već, iskusio sam sve – a
 Znano mi je jutro i podne i tama, b
 Ja izmerih moj život kafenim kašičicama; b

I znam da taj glas koji malaksalo tone i mre a
Dok iz udaljene sobe muzika ga tre. a
Pa onda kako da se osmelim? c

Pronikoh već i oči te, pročitao sam ih sve – a
Te oči što pilje u tebe oprobanim pogledom, b
A kad proniknut sam, na vrhu čiode se koprcam, c
O zid proboden bespomoćno se batrgam, c
I sad kako da otpočnem d
Da ispljunem talog svih mojih dana i puteva? e
I onda kako da se osmelim? f

Pronikoh već i ruke te, pročitah im namere sve – a
Te obnažene bele ruke što narukvice nose b
(U snopu lampe, osenčene pramenom smeđe kose!) b
Da l' mi to parfem iz odeće c
Svaku misao toliko skreće? c
Te ruke što čas na sto spuštene, čas u šal skrivene. d
Hoću li se tad osmeliti? e
I kako tad otpočeti? e

* * * * *

Da l' da kažem, u suton pođoh kroz ulice uske a
I promatrah dim što se izvija iz lula b
Usamljenika čiji rukavi tonu s prozora? ... c

Rado bih bio par otrcanih kandži a
Što sporo kaskaju po dnu tihih mora. b

* * * * *

I to popodne i to večer tako čedno spi! a
Smiriše je dugi prsti, b
Zaspala... tako umorna... il' tobož od bolesti, b
Opružena po podu, tu kraj tebe i mene. c

Hoću li posle sladoleda, kolača i čaja,	d
Smoći snage da krizu privedem do kraja?	d
I mada plakah, postih, molih, u isti mah	e
Iako videh da mi je glava (malo proćelava) sred činiije donesena,	f
A ja nisam prorok – pa i ta je stvar malena;	a
Ja videh da čas moje veličine namah zasvetluca,	b
I da večni Pratilac kaput mi drži i kašljuca,	b
I ukratko, obuze me strah.	c
I da li bi uopšte vredelo, posle svega,	a
Posle džema i šoljica ispijenog čaja,	b
Sred porculana, sred priče koja nas spaja,	b
Da li bi bilo truda vredno,	c
Jednim osmehom rešiti se problema čedno,	c
U kuglu sabiti vasseljenu zajedno	c
I odgurnuti je u neko golemo pitanje,	d
Pa reći: ‚Ja sam Lazar, iz mrtvih sam stigo,	e
Vratih se da svima kažem, reći ću vam sve‘ –	f
Ako neko, da bi joj uzglavlje digo,	e
Mora da kaže: ‚Nije to ono što sam mislio, uopšte.	g
Nije to ono, uopšte.‘	g
I da li bi uopšte vredelo, posle svega,	a
Da li bi zbilja išta vredelo,	b
Posle tolikih sutona, avlija i rasutih ulica,	c
Posle tolikih romana, čajanki, svake suknje koja po podu se njiše –	d
Još i to, pa čak i mnogo više? –	d
Šta baš tačno mislim reći je nemoguće!	e
Baš kao da projektor šaru živaca na platnu spliće:	e
Da li bi zbilja išta vredelo	b
Ako neko mora, uzglavlje joj nameštajući ili šal odbacujući,	f
I prozoru se okrećući, ako mora reći:	f

„Nije to ono, uopšte,	g
Nije to ono što sam mislio, uopšte.“	g
* * * * *	
Ne! Nisam ja princ Hamlet, nit mišljah da budem;	a
U pratnji sam gospodara, tek jedan što će učiniti sve	b
Da ubrza progres, započne scenu ili dve	b
I princu savet da; nesumnjivo, spremno služi,	c
Pun poštovanja, uvek će pomoć da pruži,	c
Prepreden, oprezan i pedant;	d
Sav bombastičan, al' pomalo glupav;	e
Povremeno, zbilja, skoro smešan, tupav –	e
Bezmalob, katkad, budala.	f
Ja starim... starim...	a
Moraću nogavice da skratim.	a
Da li ću deliti razdeljak na temenu?	b
Usuđujem li se da okusim breskvu?	c
U belim pantalonama od flanela šetaću po pesku.	c
Čuh sirene kako pevaju jedna drugoj.	d
Al' ne verujem da će meni pevati.	a
Videh kako na talasima jezde ka pučini	a
Češljajući belu grivu talasa zamršenih	b
Vetrom koji šara sred voda uspenušanih.	b
Sahnuli smo u morskim lagunama	a
Kraj sirena ovenčanih algama sasvim klonuli	b
Dok glasovi nas ljudski ne probude, a tada smo potonuli.	b
Magarašević, 1977 ²³⁰ , 1983 ²³¹	

²³⁰ Eliot, T. S., *Prufrok – 1917*, „Ljubavna pesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, str. 7 – 11., u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme /izbor Mirko Magarašević/*, Beograd, Rad, 1977

²³¹ Eliot, T. S., „Ljubavna pesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, str. 255 – 259., u: Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, Prosveta, 1983

U prvoj strofi več je personifikovana, iako u originalu to nije slučaj, ali je efekat prve, odvojene slike u potpunosti iskorišćen.

When the evening is spread out against the sky

Dok niz nebo več spušta se i pada

Ko na sto bolesnik u narkozi;

I kod Magaraševića se posete radi rime obavljaju, a takođe radi rime, žene klize u sobi gore dole, iako je pravo značenje dolaze i odlaze, i menja u potpunosti značenje i značaj refrena koji se ponavlja na još jednom mestu:

In the room the women come and go

Talking of Michelangelo.

U sobi žene klize gore-dole

O Mikelandelu govore.

Do sada nam već poznato mesto na kojem su prevodioci pokazali velike kreativne sposobnosti da pogreše značenje:

To prepare a face to meet the faces that you meet;

Da lice pripremiš za one s kojima se čavrlja;²³²

Ili, recimo, intervencija koja samog govornika u pesmi stavlja potpuno van perspektive koja je originalno data, čime on biva isključen iz grupe ljudi koji ubijaju i stvaraju:

Biće vremena za sve one koji ubijaju i stvaraju,

Za sva dela i za dane onih ruku

Koje pitanja potežu i na tvom tanjiru paraju.

U jednom trenutku seče strofu na dva dela, čime se gubi intenzitet ponavljane imenice vreme:

Za taj žuti dim što ulicom se sulja

I leđa svoje o prozore trlja;

Biće vremena, biće vremena

Da lice pripremiš za one s kojima se čavrlja;

Biće vremena za sve one koji ubijaju i stvaraju,

Za sva dela i za dane onih ruku

Koje pitanja potežu i na tvom tanjiru paraju.

Biće vremena za tebe i vremena za mene,

I vremena za stotinu kolebanja,

²³² Eliot, T. S., *Prufrok – 1917*, „Ljubavna pesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, str. 8., u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme* /izbor Mirko Magarašević/, Beograd, Rad, 1977

I za stotinu maštanja i preispitivanja,
Pre no što se na čaj i kolač krene.

I dodatno pri tom interveniše stavivši govornika u pesmi van grupe onih koji ubijaju i stvaraju, dajući mu tako sasvim drugačiju poziciju od originalno zamišljene. U originalu ti stihovi glase:

There will be time to murder and create,
And time for all the works and days of hands
That lift and drop a question on your plate;

Stih u čijem prevođenju se dosta grešilo, preveden je, čini nam se, dobro:

I know the voices dying with a dying fall
I znam da taj glas koji malaksalo tone i mre

A uticaj naše svakodnevnice na prevod ove pesme možda se najviše očituje u sledećim stihovima:

Have the strength to force the moment to its crisis?
Smoći snage da krizu privedem do kraja?²³³

Loš prevod je i prevod jako značajnog stiha u kompoziciji cele pesme, pošto je velika razlika da li zauzimamo stav da je nešto predodređeno u životu ili čovek sam određuje svoju sudbinu. Engleska konstrukcija koju u potrebljava Eliot na ovom mestu „to be meant“ jasno implicira preodređenost koja je u prevodu predstavljena kao slobodan izbor:

No! I am not Prince Hamlet, nor was meant to be;
Ne! Nisam ja princ Hamlet, nit mišljah da budem;

* * * * *

Najzad, teško je reći koji prevod je bolji, a pri tom ne pokazati dozu pristrasnosti, jer su svi prevodioci grešili. Vrlo često se grešilo na istim mestima, kao da su novi prevodi nastajali na podlošku svojih prethodnika. Možda bi neki novi prevod mogao da nastane iz pera nekoga ko je nesvestan dosadašnjih prevoda, pa čak i naše književne tradicije sa svim njenim manama, a dobro poznaje naš jezik.

Kao najznačajniji prevod ipak bih izdvojila prvo pojavljivanje ove Eliotove pesme na našem jeziku. Greške koje su tom prilikom napravljene nisu tolike da bi zasenile značaj koji je taj prevod imao za širok broj čitalaca u to vreme. Nijedan prevod Eliota u današnje vreme, kada ljudi mogu da ga čitaju u originalu, to više ne može da postigne.

²³³ Idem, str. 9.

PREVODNA RECEPCIJA DRAMSKOG STVARALAŠTVA T. S. ELIOTA

Bibliografiju recepcije poetskih drame T. S. Eliota odlikuje nevelik broj odrednica, o čemu svedoči bibliografija recepcije data u nastavku. U periodici su se pojavile samo dve drame u prevodu, i to u periodu do 1970. godine. Reč je o dramama koje su objavljene i kao zasebna izdanja, „Porodični skup“ i „Ubojstvo u katedrali“, da bi se tek 2005. godine u Splitu pojavio prevod svih Eliotovih drama. Ako obratimo pažnju, primetićemo da je „Porodični skup“ iste godine objavljen u zasebnom izdanju i u periodici radi popularizacije drame, ali da je prošlo preko dvadeset godine dok se drama „Ubojstvo u katedrali“ nije pojavila u zasebnom izdanju. Iako znamo da je reč o prevodima sa engleskog jezika, interesantna je koincidencija da su se ove dve drame, prema istraživanju Donalda Galopa²³⁴, prve pojavile i kod Nemaca na nemačkom jeziku, doduše dosta ranije.

Jedan od razloga, uslovno govoreći, nepopularnosti Eliotovog dramskog stvaralaštva na srpskom govornom području, moglo bi biti njegovo nastojanje da oživi formu poetske drame, koja nije bliska modernom čoveku sad već naviklom na slobodan stih u poeziji i svakodnevni govor u dramama. Iako se na prvi pogled čini da je njegovo dramsko stvaralaštvo od manje važnosti u odnosu na njegovu poeziju, Robin Grou (Robin Grove) ipak podvlači činjenicu da je „popularnost Eliotove poezije doprinelo da drama padne u senku“²³⁵, a da je zapravo reč o podjednako dugačkoj i podjednakoj bitnoj karijeri. Da bi pokrepio tu svoju tvrdnju, ovaj autor u drame ubraja i parabolu „Svini Agonistes“: „Pa ipak njegova aktivna karijera dramaturga trajala je skoro jednako dugo, i dok je od ‚Portreta jedne gospođe‘ do *Četiri kvarteta* prošlo tri decenije, jednako je vremena prošlo od parabole *Svini Agonistes* (1926-27) do *Starijeg činovnika* (1958).“

Sam Eliot je, sumirajući svoje u tom trenutku tridesetogodišnje kritičko stvaralaštvo, u eseju „Poezija i drama“ naglasio kako je iznenađen time koliko se često vraćao dramskom stvaralaštvu, „bilo da je proučavao dela Šekspirovih savremenika, ili razmišljao o njenim daljim mogućnostima.“²³⁶ Pri tom, nije se samo zadržavao na svojim „ličnim razlozima zbog kojih želi da piše u ovom književnom obliku, već i onim opštijim zbog kojih želi da vidi poetsku dramu na njenom starom mestu.“²³⁷ Ali da bi mogla da se takmiči sa dramom u prozi, trebalo bi da se odrekne istorijske ili mitološke teme, hora i tradicionalnog blankversa, preporučuje Eliot. Pri tom je naravno potrebno voditi računa da poezija u svakom trenutku

²³⁴ Gallup, Donald, *T. S. Eliot: A Bibliography*, London, Faber & Faber, 1952

²³⁵ Grove, Robin, „Pereira and after: the curse of Eliot's theater“, p. 158, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

²³⁶ Eliot, T. S., „Poezija i drama (1951)“, str. 219, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

²³⁷ Idem, str. 219.

bude dramski opravdana time što „pojačava dramu“²³⁸ a „da se u komadu, s vremena na vreme, nešto mora dogoditi, da se publika mora stalno držati u iščekivanju da će se nešto dogoditi i da kada se to dogodi treba da bude drukčije, ali ne isuviše drukčije od onoga što je publika do tada očekivala.“²³⁹

Analizirajući svoju prvu pravu dramu „Ubistvo u katedrali“ dok se pripremao za pisanje ostalih drama koje je smestio u okvire svakodnevnog života, Eliot je shvatio da je najveći problem bio pronaći neutralan stil, „neopredeljen ni za sadašnjost ni za prošlost“²⁴⁰ kao i „ritam blizak savremenom govoru u kome bi udari padali onako kako bismo ih mi prirodno upotrebljavali izgovarajući određenu frazu u određenoj prilici.“²⁴¹ Bio je svestan da postoji razlika između proze, stiha i svakodnevnog govora: „Svejedno da li se na pozornici služimo prozom ili stihom, oni su samo sredstvo namenjeno istom cilju. Razlika između njih u izvesnom smislu nije tako velika kao što bi se moglo pomisliti. U onim proznim komadima koji traju i koje kasnije generacije čitaju i izvode na sceni, proza kojom govore ličnosti tih komada, najvećim svojim delom, podjednako je kao i stih udaljena od rečnika, sintakse i ritma našeg svakodnevnog govora.“²⁴² Formula do koje je došao bio je „stih varijabilne dužine i varijabilnog broja slogova, sa cezuroom i tri udara. Cezura i udari mogu zauzeti različita mesta, gotovo bilo gde u stihu; udari mogu doći jedan uz drugi, ili ih mogu razdvajati neakcentovani slogovi; jedino je pravilo da mora postojati jedan udar s jedne strane cezure i drugi s druge.“²⁴³

Drugi razlog je možda u tematici koja ne korespondira sa tadašnjom našom stvarnošću koju je opterećivala komunistička ideologija i oštra cenzura koja je sprovedena nad svim oblicima izražavanja ličnih religioznih uverenja, pa makar to bilo i kroz umetnost. Eliotova prva drama „Ubistvo u katedrali“ ima istorijski kontekst sa početka dvanaestog veka i govori o mučeništvu i smrti nadbiskupa Tome Beketa, koji je posthumno proglašen za sveca od strane i katoličke i anglikanske crkve. I ostale Eliotve drame, „Porodični skup“, „Domjenak“, „Povjerljivi činovnik“, „Stariji državnik“, uprkos tome što su smeštene u savremeni kontekst, imaju religioznu crtu u podtekstu: „Njegovi komadi nisu samo socijalne

²³⁸ Idem, str. 225.

²³⁹ Idem, str. 235.

²⁴⁰ Idem, str. 229.

²⁴¹ Idem, str. 231.

²⁴² Idem, str. 220.

²⁴³ Idem, str. 231.

drame; oni istovremeno *znače* još nešto. Ispod salonske uglađenosti, ono što nose je Greh, i Ispaštanje, Poziv, Žrtva; Put.“²⁴⁴

Sve što smo dosad rekli uklapa se u generalnu ocenu njegovog celokupnog dramskog stvaralaštva: „Iako su ove drame obezbedile Eliotu mesto u problematičnoj istoriji moderne poetske drame, relativno malo čitalaca smatra da su uspešne bilo kao poezija ili drama.“²⁴⁵ Međutim, savremenici u Americi i Engleskoj su Eliotovu prvu pravu dramu „Ubistvo u katedrali“ ocenjivali kao izrazito uspešnu. U časopisu *The Times Literary Supplement (TLS)*²⁴⁶, „koji je često određivao ton reakcija na neko Eliotovo novo delo, kazano je da je drama kulminacija njegovih eksperimenata u dramskom stilu.“²⁴⁷ Mark Van Doren (Mark Van Doren), američki pesnik, pisac i kritičar, profesor Engleskog na Univerzitetu Kolumbija, i nosilac prestižne Pulicerove nagrade, je, recimo, izjavio da Eliot „nije napisao bolju poemu od ove.“²⁴⁸

Ovo prilikom smo se držali uobičajene podele Eliotovog stvaralaštva na poeziju i dramu, dok, kao što smo videli, postoje i drugačije klasifikacije Eliotovog stvaralaštva prema kojima je „njegov prvi pokušaj da napiše dramu doveo do stvaranja *Svini Agonistes*, fragmenta objavljenog 1932. godine osmišljenog kao mračna komedija savremenog života. Njegov drugi pokušaj, „Stene“, objavljene 1934. godine, paganski su komad za nekoliko glasova, napisan u humanitarne svrhe za izgradnju crkve u Londonu.“²⁴⁹ I dok je „Svini Agonistes“ doživljavao kao dosadan, pa je dobio svega nekoliko negativnih kritika, „Stene“ su ocenjivane kao dobra poezija ali im je osporavana umetnička vrednost jer su upotrebljavane u religiozne svrhe. Na prvom mestu ovo stanovište je zastupao Konrad Ajkin.

U ovom radu smo u poeziju uvrstili i horove iz pojedinih drama ukoliko su se pojavljivali u sklopu antologija poezija.

²⁴⁴ Grove, Robin, „Pereira and after: the curse of Eliot's theater“, p. 167, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

²⁴⁵ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. 149.

²⁴⁶ Nedeljni književni časopis međunarodnog renomea, izlazi od 1902. godine u časopisu *Times*, od 1914. godine kao odvojena publikacija. Prilozi su u njemu objavljeni anonimno do 1974. godine.

²⁴⁷ Brooker, J. S., *T. S. Eliot: Contemporary Reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. xxx

²⁴⁸ Idem, p. xxxi

²⁴⁹ Idem, p. xxx

BIBLIOGRAFIJA PREVODNE RECEPCIJE DRAMA

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA DRAMA (objavljenih kao zasebna dela)

1966.

Eliot, T. S., *Porodični skup*, Kruševac, Bagdala, 1966

1990.

Eliot, T. S., *Ubojstvo u katedrali* /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

2005.

Eliot, T. S., *Sabrane drame (Umorstvo u katedrali, Obiteljsko okupljanje, Domjenak, Povjerljivi činovnik, Stariji državnik)*, Split, Naklada Bošković, 2005

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODA DRAMA (objavljenih u periodici)

1966.

Eliot, T. S., *Porodični skup* /prev. Ljubica Bauer – Protić, Božidar Timotijević/, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 82-83, str. 6 – 8.

Eliot, T. S., *Porodični skup*, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 84-85, str. 3 – 4.

Eliot, T. S., *Porodični skup*, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 86 - 87.

1967.

Eliot, T. S., *Ubojstvo u katedrali* /prev. Marko Grčić/, *Mogućnosti*, 1967, god. XIV, br. 4, str. 337-387.

PREVODNA RECEPCIJA KRITIČKIH TEKSTOVA T. S. ELIOTA

„Poželjno je da se povremeno pojavi neki kritičar koji će izvršiti reviziju naše književnosti, i ustanoviti novi poredak između pesnika i pesama. Takvi kritičari su retki, [...] a jedan takav u naše vreme je i g-din Eliot lično.“²⁵⁰ Iako se može desiti da u zbiricama Eliotovih kritičkih eseja naiđemo upravo na ovakve reči pohvale upućene Eliotu od strane sastavljača zbirke, kao što je to učinio Džon Hejvard (John Hayward) citirajući Eliotove reči iz eseja o Metju Arnoldu (Mathew Arnold), čini nam se da su ocene njegovog značaja u današnje vreme ipak na jednom višem nivou. U uvodu Kembridžovog izdanja istorije književne kritike sledećim rečima se ukazuje na Eliotovo mesto: „Krajem devetnaestog veka nemačka filologija je pokrenula razvoj *akademske istraživanja* na engleskim univerzitetima; da bi 1920-ih radovi T. E. Hjulma (T. E. Hulme), T. S. Eliota i I. A. Ričardsa pokrenuli eru *književne kritike*.“²⁵¹

Eliot, ispravno se svrstavši u svom poznatom predavanju „Kritikovati kritičara“²⁵² („To Criticise The Critic“), pesnik-kritičar, samo je jedan u talasu pesnika-kritičara koji su zapljusnuli Evropu sa pojavom modernizma. O toj pojavi govori i Lorens Lipking (Lawrence Lipking) naglašavajući da „na početku dvadesetog veka, kako su se nove škole i pokreti u poeziji širili širom Evrope, pesnici koji su ih stvarali, širili su i glas o kritičkoj revoluciji. [...] Poplava eseja i predavanja i dokumenata o stavovima i manifesta pratili su svaku stilsku inovaciju. Zapravo, u nekim slučajevima, kao što je Marinetijev ‚Manifest futurizma‘ (1909) ili Bretonov *Prvi manifest nadrealizma* (1924), manifesti su možda bili uticajniji od stihova koje su preporučivali.“²⁵³ To je trenutak kada je sve vezano za umetnost bilo u procesu redefinisavanja i dovođeno u pitanje, a „vodeće figure su obično bile ne samo pesnici, ili samo kritičari, već pravi pesnici-kritičari.“²⁵⁴

Lorens Lipking pokušava da identifikuje ključne činioce koji su uzrokovali masovnost ove pojave u vreme modernizma, pošto je reč o pojavi koja je bila poznata od ranije ali se tek sa modernizmom pojavio veći broj kritičara-pesnika. Jedan od razloga o kojima govori jeste i činjenica da je moderna poezija bila teško razumljiva: „Neupućeni čitaoci jedva da mogu da se nadaju da će razumeti Malarmeua ili Eliota bez pomoći. Kao praktična posledica toga činilo se da je pesma nedovršena sve dok je neki stručnjak ne objasni – po mogućnosti pesnik

²⁵⁰ Hayward, John, „Introduction“, p. 7, in: Eliot, T. S., *Selected prose*, Penguin Books, London, 1953

²⁵¹ Selden, Raman, „Introduction“, p. 1, in: Selden, Raman, *The Cambridge History of Literary Criticism, From Formalism to Poststructuralism*, Volume VIII, Cambridge University Press, Cambridge, 1995

²⁵² Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

²⁵³ Lipking, Lawrence, „Poet-Critics“, p. 439., in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

²⁵⁴ Idem, p. 439.

lično.²⁵⁵ Drugi razlog takvim bliskim vezama između moderne poezije i kritike leži u zahtevu da poezija bude čista, da teži „muzici, umetnosti zvuka i forme nezavisno od teme i značenja“²⁵⁶, što takođe zahteva postojanje tumača. „U neku ruku, pojava novih pesnika-kritičara se može videti kao jedna tržišna manifestacija, kada dobavljači neke malo poznate luksuzne robe kreiraju potrebu za tom istom robom.“²⁵⁷ Međutim, druga strana tržišnog novčića koju ovaj autor nije sagledao upućuje nas na činjenicu da su u to vreme bolje bili plaćeni kritičari nego pesnici, o čemu govori i sam Eliot u više navrata: u intervju sa Milošem I. Bandićem skrenuo je pažnju da je lakše bilo zaraditi novac kao kritičar nego kao pesnik²⁵⁸, i, u, već pomenutom, predavanju „Kritikovati kritičara“: „Jer ti prvi eseji su pisani za novac, koji mi je bio potreban, a povod je uvek bila neka nova knjiga o autoru, novo izdanje njegovih radova ili neka godišnjica.“²⁵⁹

Eliot je pažljivo izabrao relativno nevelik broj eseja koji će objaviti u zasebnim izdanjima, možda upravo stoga što je bio svestan njihove uglavnom komercijalne prirode, a ove ostale nije objavljivao ponovo, ostavljao ih je po strani, nesistematizovane. Ostaje činjenica i danas kao i „posle više od trideset godina nakon njegove smrti 1965. godine najveći deo njegovog kritičkog opusa nije sakupljen i nije ponovo objavljen.“²⁶⁰ Jedno od takvih izdanja, koje obuhvata samo mali broj tema kojima se Eliot kao kritičar bavio, jeste i njegova zbirka eseja *Selected Essays (1917-1932)*, a jedan njen primerak postoji u Biblioteci Matice srpske od 1948. godine. Ako je verovati podatku koji navodi Menand (Louis Menand) u svom eseju o T. S. Eliotu²⁶¹, reč je o verovatno najčitanijoj knjizi kritičkih eseja na engleskom jeziku sredinom prošlog veka.

Ova zbirka eseja objavljena je za njegovog života u trenutku kada još uvek nije napravio rezime svog kritičkog stvaralaštva i napravio klasifikaciju. To je očigledno jer se u rasporedu eseja po poglavljima ne drži u potpunosti svojih klasifikacija eseja o kojima je pisao u eseju „Kritikovati kritičara“ objavljenom prvi put 1961. godine. U prvu grupu eseja, kada je u pitanju njihova hronološka podela, svrstao je eseje pisane u vreme kada je bio pomoćnik urednika u časopisu *Egoist*. U tom periodu izdvaja i esej „Tradicija i individualni

²⁵⁵ Idem, p. 441.

²⁵⁶ Idem, p. 441.

²⁵⁷ Idem, p. 440.

²⁵⁸ Bandić, Miloš, „Eliot Thomas Stearns, Razgovori sa saradnikom *Književnih novina* Milošem I. Bandićem“, *Književne novine*, 1954 (12. VIII 1954.), god. I, str. 31.

²⁵⁹ Eliot, T. S., „To Criticize the Critic“, p. 18. in: Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980, p. 22.

²⁶⁰ Menand, Louis, „T. S. Eliot“, p. 18, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

²⁶¹ Idem, p. 18.

talenat.“ Drugi period vezuje za svoj rad za časopise *Athenaeum*²⁶² i *Times Literary Supplement (TLS)*: „Najveći broj mojih priloga ostao je zakopan u arhivi ovih dvaju časopisa, ali oni najbolji, a to su i najbolji među mojim esejima, ponovo su objavljeni u zbirkama.“²⁶³ Treći period je period kada je držao javna predavanja.

Međutim, Eliot je svoje eseje delio i na „eseje generalizacije“ i „eseje o pojedinačnim autorima.“ Smatrao je da će vrednost za potonje generacije imati upravo eseji o pojedinačnim autorima: „Osećam da imam autoritet samo kada govorim o onim autorima – pesnicima i malom broju romanopisaca – koji su uticali na mene.“²⁶⁴ A na njega su uticali minorni dramatičari i pesnici: „Shvatio sam da sam najzadovoljniji esejama o Šekspirovim savremenima, ne esejima o samom Šekspiru. Upravo sam od tih minornih dramatičara, u trenutku kada sam se formirao kao pesnik, učio svoje lekcije; oni su stimulisali moju imaginaciju, ne Šekspir, trenirali moj osećaj za ritam, i hranili moje emocije. Čitao sam ih u godinama kada su najviše odgovarali mom temperamentu i fazi razvoja, a čitao sam ih sa strašću mnogo pre nego što sam mislio da ću ili mi se ukazala prilika da pišem o njima. U vreme kada su uskomešane želje za pisanjem postale uporne, to su bili ljudi koje sam uzeo za mentore. [...] Pesnik veličine Šekspira teško da može da izvrši uticaj, njega možete samo da imitirate: razlika između uticaja i imitacije je u tome što uticaj obogaćuje, dok imitacija – pogotovo nesvesna imitacija – može samo da sterilizuje. (Ali jednom kada sam pokušao jednu kratku imitaciju Dantea imao sam već pedeset pet godina i tačno sam znao šta radim.) Sem toga, imitacija nekog pisca na stranom jeziku može vrlo često da bude profitabilna – jer ne možemo da uspemo.“²⁶⁵ Ovim se nadovezuje na stavove koje je izrekao u svom eseju o Filipu Mesindžeru 1920. godine kada je naglasio da „nezreli pesnici podražavaju; zreli pesnici krađu; rđavi pesnici izobličavaju ono što uzimaju, a dobri pesnici to isto pretvaraju u nešto bolje, ili bar nešto drugačije. Dobar pesnik zavaruje svoju krađu u celinu jedinstvenog osećanja, sasvim drukčijeg od onog iz koga je krađa izvršena; rđav pesnik baca to što je uzeo u nešto što nema kohezije. Dobar će pesnik obično pozajmljivati od pisaca dalekih po vremenu, tuđih po jeziku, ili različitih po interesovanju.“²⁶⁶

Kada govorimo o Eliotovom kritičkom radu, moramo biti svesni još nekih činjenica koje je Eliot podelio sa nama u tom svom eseju smatrajući da je upravo on taj koji je pozvan

²⁶² Književni časopis koji izlazi od 1828 – 1921. godine. Reputacija i autoritet časopisa varirale su vremenom.

²⁶³ Eliot, T. S., „To Criticize the Critic“, p. 18. in: Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

²⁶⁴ Idem, p. 26.

²⁶⁵ Idem, p. 18-19.

²⁶⁶ Eliot, T. S., „Filip Mesindžer“, str. 277 – 278., u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi* /sastavio Jovan Hristić/, Beograd, Prosveta, 1963.

da piše o svom kritičkom radu budući da je najinformisaniji o njemu. Kao prvo, Eliot je, u celini uzevši, zadovoljan svojim preko četrdeset godina dugim stažom kritičara, iako naglašava da postoje „izjave sa kojima se više ne slažem; postoje stavovi kojih se držim više onako čvrsto kao u momentu kada sam ih prvi put izrazio, ili kojih se držim samo uz bitne ograde; postoje izjave koje više ne razumem. U mnogim oblastima moje se znanje povećalo; u nekim oblastima se smanjilo. [...] A neke stvari me jednostavno više ne interesuju. [...] Ima i grešaka u rasuđivanju, i, za čim žalim još i više, grešaka u tonu: povremena arogancija, žestina, samosvest ili grubost nedovoljno lepo vaspitanog čoveka sigurno ušančenog iza svoje pisaaće mašine. Pa ipak moram da priznam da postoji veza sa autorom tih izjava, i da se, uprkos svim ovim izuzecima, i dalje identifikujem sa autorom.“²⁶⁷ Skrenuo je pažnju da, uprkos tome što je navikao da se njegove izjave, ili delovi njegovih izjava, vade iz konteksta i da im se pripisuju različita značenja, pri čitanju njegovih eseja ipak treba imati u vidu vreme kada su oni nastali. Naglašava da je „prolazeći kroz svoje rane kritičke radove, iznenađen u kojoj meri su uslovljeni trenutnim stanjem književnosti svog vremena, kao i stepenom svoje zrelosti, uticajima kojima je bio izložen i okolnostima nastanka svakog eseja.“²⁶⁸ Posebno skreće pažnju da nije siguran koliko su validne njegove fraze objektivni korelativ i disocijacija senzibiliteta, kao i članak o funkciji kritike koji je napisao za časopis *The Criterion*. Smatra da su te fraze odigrale svoju istorijsku ulogu u vreme svog nastanka i da „ako im istraživači budu poklanjali pažnju sto godina kasnije, biće to samo u istorijskom kontekstu, zainteresovani za stavove generacije. Ono što želim da sugerišem, međutim, jeste da te fraze mogu da se shvate kao konceptualni simboli mojih subjektivnih naklonosti. Tako je na primer naglasak na tradiciju rezultat, kako verujem, reakcije na poeziju devetnaestog i dvadesetog veka na engleskom jeziku, i moje strasti prema poeziji, i dramskoj i lirskoj, kasnog šesnaestog i ranog sedamnaestog veka. ‚Objektivni korelativ‘ u eseju o Hamletu može se objasniti mojom naklonošću prema zrelijim Šekspirovim dramama – Timonu, Antoniju i Kleopatri, Koriolanu posebno“ – i prema tim kasnim Šekspirovim dramama. [...] A ‚disocijacija senzibiliteta‘ verovatno predstavlja moju posvećenost Donu i metafizičkim pesnicima, i moju reakciju protiv Miliona.²⁶⁹ Eliot ističe da je važnost njegove kritike pojedinačnih autora u kritici tih autora o kojima je pisao, a ne u eventualnim objašnjenjima koja bi mogla da se primene i na njegovo sopstveno stvaralaštvo. Smatra da se ovo odnosi i na sve ostale pesnike-kritičare.

²⁶⁷ Eliot, T. S., „To Criticize the Critic“, p. 14. in: Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

²⁶⁸ Idem, p. 17.

²⁶⁹ Idem, p. 19.

Međutim, uprkos ovakvim Eliotovim predviđanjima, kada se danas govori o njegovom kritičkom radu, najčešće se govori o njegove četiri definicije: objektivni korelativ, disocijacija senzibiliteta, impersonalnost i tradicija.²⁷⁰

Impersonalnost koja govori o odnosu između pesnika i poezije, i tradicija koja određuje pesnikov odnos prema prošlosti, obrađeni su u istom eseju „Tradicija i individualni talenat“. Ovaj esej se neretko proglašava i esejem veka,²⁷¹ ali u svakom slučaju Menand ističe da je reč o najčešće pominjanom, citiranom i analiziranom Eliotovom eseju. Eliot polazi do logične premise da prošlost nikad ne umire, odnosno da živi u sadašnjosti i određuje budućnost. Ali kada objašnjava pojam tradicije, on ga ne ograničava na neposredne prethodnike kao što se to obično čini. Prema Eliotu tradiciju čine sva dela iz prošlost, mada je to bilo mnogo lakše reći nego izvesti u praksi. Očigledno je iz njegovih eseja i njegovog dramskog i pesničkog stvaralaštva da je on ipak napravio izbor umetnika koji su odgovarali njegovom senzibilitetu, odnosno osećaju za istoriju koje predstavlja nužni uslov za onoga ko želi da bude pesnik i posle dvadesetpete godine. Ocena vrednosti nekog dela zavisi od njegovog mesta u poretku koji čine dela iz prošlosti, „jer ne možete ga samog ocenjivati; morate ga, radi kontrasta i poređenja postaviti, među mrtve.“²⁷² Usvajajući tradiciju pesnik se razvija, „tako nastaje jedno trajno potčinjavanje svoga ja, onakvog kakvo je u nekom određenom trenutku, nečemu vrednijem. Progres umetnika je trajno samožrtvovanje, trajno poništavanje sopstvene ličnosti.“²⁷³ U ovom trenutku Eliot se usmerava na kritiku poezije, a ne na kritiku samog pesnika, odnosno na odnos same poezije prema autoru. Depersonalizacija je proces analogan sa procesom koji se odvija u katalizatoru, „pesnikov duh je komadić platine“²⁷⁴ ali poezija koju stvara je proizvod bega od ličnosti i bega od emocije. Naravno, prvi preduslov da bi neko želeo da pobegne od ličnosti i emocije jeste da ličnost i emocija postoje.

Abrams ističe da je „ovaj termin skovao američki slikar američki slikar i pesnik Vošington Olston (1779-1843) (Washington Allston), uveo je T. S. Eliot, prilično nehajno, u svom eseju ‚Hamlet i njegovi problemi‘ (1919); a činjenica da je opstao u književnoj kritici je Eliota iznenađivala, prema njegovim rečima. ‚Jedini način da se izrazi emocija je [...] određena ‚emocija‘ koja će izazvati istu emociju kod čitaoca. Eliotova formulacija je često

²⁷⁰ Menand, Louis, „T. S. Eliot“, p. 32, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

²⁷¹ Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

²⁷² Hristić, Jovan, „Tradicija i individualni talenat“, str. 35, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

²⁷³ Idem, str. 37.

²⁷⁴ Idem, str. 38.

bila kritikovana da falsifikuje način na koji pesnik stvara, jer ni jedan objekt ili situacija sam po sebi nije ‚formula‘ za neku emociju, ali zavisi od svog emotivnog značaja i efekta u zavisnosti od toga kako je skovana i upotrebljena od strane pesnika. Opstanak Eliotovog koncepta spoljašnjeg korelativa za unutrašnja osećanja delimično je u saglasju sa reakcijama Nove kritike protiv nejasnih opisa i direktnih izjava osećanja u poeziji.“²⁷⁵ Menand takođe ističe da termin nije originalno Eliotov, da teško može da izdrži detaljniju analizu, ali „kao da su svi odjednom skoro intuitivno znali šta je Eliot mislio, i termin je ušao u opšti rečnik kritike.“²⁷⁶

Abrams daje definiciju i termina disocijacije senzibiliteta, pojave koja je nastupila posle metafizičara, i kaže: „ta disocijacija intelekta od emocije i čulne percepcije, prema Eliotu, dosta je bila pojačana pod uticajem Miliona i Drajdena; a veći broj pesnika na engleskom jeziku je ili osećalo ili mislilo, ali nije razmišljalo i osećalo kao jedinstven čin senzibiliteta.“²⁷⁷ Abrams takođe ističe da je ova koncepcija bila izložena kritici posle Drugog svetskog rata koja se temeljila na prigovoru da je reč o „neodrživoj istorijskoj tvrdnji koja je smišljena da podrži Eliotovo neslaganje (kao političkog i društvenog konzervativca) protiv razvoja događaja na engleskoj intelektualnoj, političkoj i religioznoj sceni posle Građanskog rata 1642. godine, kao i da racionalizuje Eliotove pesničke sklonosti. Napadali su ga Leonard Anger i Frenk Kermoud.

Uprkos određenim neslaganjima sa Eliotovim stanovištima izraženim u svojim esejima, Frenk Kermoud je autor izbora njegovih kritičkih eseja, štampan 1975. godine pod naslovom *Selected Prose of T. S. Eliot*²⁷⁸, koji ćemo uzeti kao jednu od referentnih knjiga prilikom analize recepcije poezije. U njoj Kermoud u potpunosti poštuje Eliotove principe klasifikacije eseja. Druga referentna knjiga biće Eliotov izbor njegovih eseja, a analiza razlika će nam pomoći da dođemo do nekih zaključaka.

Kada je reč o prevodnoj recepciji, svakako je najznačajniji događaj kod nas objavljivanje zbirke eseja koju je Jovan Hristić sastavio u saradnji sa T. S. Eliotom 1963. godine. Izbor je pravljen iz celokupnog korpusa Eliotove književne kritike, jer je Eliot do tog trenutka napisao sve svoje eseje. U prvoj grupi su eseji koji su objavljeni do 1932. godine, i eseji generalizacije i eseji o pojedinačnim stvaralocima. U drugoj grupi su eseji koji su nastali u drugom periodu Eliotovog stvaralaštva, koji svi mogu da budu uvršteni u eseje

²⁷⁵ Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999, p. 197.

²⁷⁶ Menand, Louis, „T. S. Eliot“, p. 20, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

²⁷⁷ Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999, p. 68.

²⁷⁸ Eliot, T. S., *Selected prose of T. S. Eliot* /edited by Frank Kermode/, Faber & Faber, 1975

generalizacije, dok treću grupu eseja obuhvataju isključivo eseji o pojedinačnim autorima. Ako ovaj izbor poredimo sa Eliotovim izborom iz 1932. godine za englesko tržište, videćemo da je samo deset istih eseja uvršteno u ovo Hristićevo izdanje, koje i inače ima manje eseja (samo dvadeset). U poređenju sa izborom Frenka Kermouda razlike su manje jer su oba izbora napravljena u momentu kada je Eliotovo kritičko stvaralaštvo bilo zaokruženo, ali ništa manje iznenađujuće ako imamo u vidu da Frenk Kermoud nije uvrstio, na primer, eseje o pojedinačnim autorima kao što su eseji o „Ben Džonsonu“, „Viljemu Blejku“ ili „Geteu“, ili eseje generalizacije kao što su eseji nastali na osnovu predavanja: „Društvena uloga poezije“, „Tri glasa poezije“ i „Granice kritike.“ U našem izdanju ne postoje takođe ni eseji kao što je esej „Religion and Literature“, kao ni eseji koji nisu čisto književne prirode već se svrstavaju u oblast društvene kritike, kao što je recimo esej „The Humanism of Irvig Babbitt.“ Neki od eseja generalizacije koji su uvršteni u Hristićevu zbirku bili su prethodno već prevedeni i objavljeni u časopisima: „Poezija i drama“, „Tradicija i individualni talenat“, „Muzika poezije“, „Tri glasa poezije“, „Granice književne kritike“, „Funkcija kritike“, „Društvena uloga poezije“ i „Šta je klasik?“, kao i jedan esej o pojedinačnom autoru, „Hamlet.“ U ovom periodu su u periodici objavljeni još neki eseji: iz „Religije i književnosti“, „Poezija i filozofija“, „O kulturi“, „Predgovor za Anabasu“, „Bodler“, „Ulisk, red i mit“, „Savršeni kritičar.“ Svi ovi eseji, sem prva dva koje je objavio Svetozar Brkić, objavljeni su odvojeno, a interesantan, prvi izbor iz Eliotovih eseja napravio je Ivo Vidan u sopstvenom prevodu još 1952. godine.²⁷⁹ U periodu posle 1965. godine objavljena su u periodici dva eseja iz Hristićeve zbirke, „Poezija i drama“, „Viljem Blejk“, kao i „Objektivni korelat“ iz „Hamleta“, ali i neki novi prevodi dotad neprevedenih eseja kao što su „Savršeni kritičar“, „Ezra Paund“, „Šta mi Dante znači“ i „Vergilije i hrišćanski svet.“ Kada je reč o zasebnim izdanjima, pojavljuju se dve kritike društva, ali tek u periodu posle devedesetih, *Ka definiciji kulture*²⁸⁰ i *Ideja kršćanskog društva*,²⁸¹ i pojedinačni eseji „Bajron“, „Dante“ i „Hamlet i njegovi problemi“, u prilog istraživanju o tih stvaralaca odnosno dela, kao i esej koji je i Eliot ocenio kao najbitniji „Tradicija i individualni talenat.“ I dok su postojali slučajevi da su isti eseji objavljeni više puta, ili da su različiti prevodioci prevodili isti esej, mogli bismo da kažemo da ova pojava nije zastupljena u većoj meri, da smo imali uvid u one eseje koje je Eliot izdvojio kao kvalitetne, ali i da istovremeno naglasimo da je u poređenju sa ukupnim brojem eseja samo mali njihov broj preveden na naš jezik.

²⁷⁹ Eliot, T. S., „Odlomci kritičke proze“ /prev. Ivo Vidan/, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354-365.

²⁸⁰ Eliot, T. S., *Ka definiciji kulture*, Niš, Prosveta, 1995

²⁸¹ Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODNE RECEPCIJE KRITIČKIH TEKSTOVA T. S. ELIOTA OBJAVLJENIH U PERIODICI

1952.

Eliot, T. S., „Odlomci kritičke proze“: „Doživljavanje književnosti“ (iz eseja „Religija i književnost“, 1934), „Tradicija i individualni talenat“ (odlomci iz istoimenog eseja), „Poezija i filozofija“ (iz eseja „Šekspir i stoicizam Seneka“, 1927), „Teška poezija“ („Svrha poezije i svrha kritike.“ Iz „Zaključka“, 1933), „Pjesničke slike“ (ibid.), „Slušna imaginacija“ (iz odlomka o Mathew Arnoldu u istoimenoj knjizi), „Novatorstvo u metrici“ (iz eseja „In Memoriam“, 1936), „Unutrašnji red kod Shakespearea“ (iz eseja „John Ford“, 1932), „Jedinstvo Shakespeara“ (ibid.), /prev. Ivo Vidan/, *Krugovi*, 1952, br. 4-5, str. 354-365.

1953.

Eliot, T. S., „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, god. I, br. 5, str. 2.

Eliot, T. S., „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, god. I, br. 6, str. 2, 4-5.

1954.

Eliot, T. S., „Muzika poezije“, *Književne novine*, 1954 (27. V 1954.), god. I, str. 20.

1956.

Eliot, T. S., „Poezija i drama. Odlomak“, *Književne novine*, 1956 (25. XI 1956.), god. III, knj. VII, br. 29

Eliot, T. S., „Doživljavanje književnosti“, *Omladinska riječ*, 1958 (6. VII 1956.), god. III, knj. XII, br. 530

Eliot, T. S., „Tradicija i individualni talenat“ /prev. Svetozar Brkić/, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 9, str. 222-228.

Eliot, T. S., „Saznanje poezije“/prev. Angelina Popović/, *Mlada kultura*, 1956 (21.06.1956.), god. V, br. 47.

1957.

Eliot, T. S., „Tri glasa poezije“ /prev. Branislava Marković/, *Književnost*, 1957, god. XII, knj. XXIV, br. 3, str. 209-220.

Eliot, T. S., „Poezija i filozofija“ /prev. Robert Fišer/, *Polja*, 1957, god. III, br. 4, str. 2-3.

Eliot, T. S., „O Danteovim poukama“, *Književne novine*, 1957 (31.12.1957), god. VIII, br. 38

1958.

Eliot, T. S., „O kulturi“ /prev. Naum Dimitrijević/, *Korijen*, 1958, god. IV, br. 5-7, str. 68-72.

Eliot, T. S., „Granice književne kritike“, *Republika*, 1958, god. XIV, br. 3-4, str. 48-49.

Eliot, T. S., „Granice kritike“ /prev. Ivo Vidan/, *Izraz*, 1958, god. II, knj. III, br. 7-8, str. 415-420.

Eliot, T. S., „Funkcija kritike“ /prev. Ivo Vidan/, *Izraz*, 1958, god. II, knj. III, br. 4, str. 415-420.

1959.

Eliot, T. S., „Društvena uloga poezije“ /prev. Dušan Puvačić/, *Korijen*, 1959, god. V, br. 3-5, str. 29-37.

Eliot, S. T., „Predgovor za *Anabasu* za englesko izdanje od 1930“, *Književnost*, 1959, god. XIV, knj. XXVIII, br. 6, str. 477-479.

1960.

Eliot, T. S., „Hamlet“ /prev. Bogdan A. Popović/, *Književne novine*, 1960 (1. I 1960.), god. XI, str. 109.

Eliot, T. S., „Šta je klasik?“ /prev. Aleksandar I. Spasić/, *Putevi*, 1960, god. VI, br. 4-5, str. 313-328.

1961.

Eliot, T. S., „Socijalna funkcija poezije“ /prev. N. Š./, *Književnik*, 1961, god. III, knj. 1, br. 20, str. 171-183.

Eliot, T. S., „Bodler: prevedeni esej“ /prev. Olga Radović/, *Index*, 1961, god. 4, br. 38, str. 6-7.

Eliot, T. S., „Literatura i žurnalistika“, *Književne novine*, 1961 (01.01.1961), god. XII, br. 135.

1962.

Eliot, T. S., „Uliks, red i mit“ /prev. Maristela Matulić/, *Književne novine*, 1962 (1. VI 1962), god. XIV, br. 172, str. 9.

Eliot, T. S., „Tri glasa poezije“ /prev. Marko Grčić - Rako/, *Razlog*, 1962, god. II, br. 9, str. 770-780.

1963.

Eliot, T. S., „Savršeni kritičar“ /prev. Nikola Koljević/, *Izraz*, 1963, god. VII, knj. XIII, br. 8-9, str. 134-142.

Eliot, T. S., „Granice kritike“ /prev. Nikica Petrak/, *Razlog*, 1963, god. III, br. 7, str. 505-516.

1965.

Eliot, T. S., „Poezija i drama“ /prev. Svetozar Brkić/, *Pozorište*, 1965, god. VII, br. 1, str. 1-8.

Eliot, T. S., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, 1965, god. XI, br. 1, str. 37-43.

Eliot, T. S., „Savršen kritičar“ /prev. Ivana Milivojev/, *Stvaranje*, 1965, god. XX, br. 6, str. 602-609.

Eliot, T. S., „Dante“, *Stvaranje*, 1965, god. XX, br. 9, str. 896 – 903.

Eliot, T. S., „Savršeni kritičar“, *Stvaranje*, 1965, god. XX, br. 6, str. 602 – 609.

1970.

Eliot, T. S., „Poezija i drama. Odlomci“ /prev. Jesenka Radošević/, *Mogućnosti*, 1970, god. XVII, br. 11-12, str. 1341-1343.

1974.

Eliot, T. S., „Ezra Paund“ /prev. Simha Levi/, *Vidici*, 1974, br. 166, str. 16-17.

1988.

Eliot, T. S., „Šta mi Dante znači“ /prev. Dubravka Đurić/, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

1990.

Eliot, T. S., „Viljem Blejk“ /prev. Milica Mihajlović/, *Gradac*, 1990, god. 18, br. 95/97, str. 159-161.

1995.

Eliot, T. S., „Vergilije i hrišćanski svet“ /prev. Vladislava Gordić/, *LMS*, 1995, god. 171, knj. 455, br. 2, str. 314-324.

2002.

Eliot, T. S., „Ezra Paund“ /prev. Miodrag Marković/, *Poezija*, 2002, god. 7, br. 19/20, str. 49-63.

HRONOLOŠKI PRIKAZ PREVODNE RECEPCIJE KRITIČKIH TEKSTOVA T. S. ELIOTA OBJAVLJENIH U ZASEBNIM IZDANJIMA

1960.

Eliot, T. S., „Predgovor za englesko izdanje“, str. 17 – 20, u: Pers, Sen-Džon, *Dve poeme*, Kruševac, Bagdala, 1960

1963.

Eliot, T. S., „Tradicija i individualni talenat (1919)“, „Funkcija kritike (1923)“, „Hamlet (1919)“, „Četiri dramatičara Jelisavetinog doba (1924)“, „Metafizički pesnici (1921)“, „Dante (1929)“, „Svrha poezije i svrha kritike (1932)“, „Šta je klasik? (1944)“, „Muzika poezije (1942)“, „Društvena uloga poezije (1945)“, „Tri glasa poezije (1953)“, „Poezija i drama (1951)“, „Granice kritike (1956)“, „Ben Džonson (1919)“, „Filip Mesindžer (1920)“, „Viljem Blejk (1920)“, „Endru Marvel (1921)“, „Milton I (1936)“, „Milton II (1947)“, „Gete kao mudrac (1955)“, str. 33 – 366, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

1968.

Eliot, T. S., „Bajron“ /prev. Milica Mihailović/, str. 215 – 222., u: Bajron, Džordž Gordon, *Izabrana dela: dramske poeme, spevovi, pesme* /izbor napravio Milorad Pavić/, Beograd, Prosveta, 1968

1991.

Eliot, T. S., „Tradicija i individualni talenat“, str. 469 – 475., u: Milosavljević, Petar, *Teorijska misao o književnosti*, Novi Sad, Svetovi, 1991

1995.

Eliot, T. S., *Ka definiciji kulture*, Niš, Prosveta, 1995

2004.

Eliot, T. S., „Dante“ /prev. Milica Mihailović/, str. 7 – 88, u: Mihailović, Milica, *Dante: njegova etika, estetika i tehnika*, Banja Luka, Littera, 2004

2005.

Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

2011.

Eliot, T. S., „Hamlet i njegovi problemi“, str. 514 -547., u: Kostić, Rastko, *Knjiga o Hamletu*, Beograd, Krug – Atos, 2011

INTERPRETATIVNA RECEPCIJA STVARALAŠTVA T. S. ELIOTA NA SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU

PERIODIKA

Prva grupa napisa o T. S. Eliotu koju ćemo obraditi u okviru ovog poglavlja jesu napisi objavljeni u periodici, dati hronološki. Nije napravljena podela periodike na osnovu bilo književnih, bilo vanknjiževnih kriterijuma, niti su pravljene podele Eliotovog stvaralaštva. Dakle, promene u horizontu očekivanja pratimo kroz periodiku koju posmatramo kao jedinstven korpus građe. Najveće i najznačajnije promene očekujemo u horizontu očekivanja sa promenom ideološkog društvenog konteksta.

Prvi podatak u bibliografiji jeste o tekstu Stanislava Vinavera objavljenom 1951. godine o Eliotovim postignućima, problemima i borbi protiv dekadencije. Iz samog naslova nam je jasno da je autor eseja, povinujući se zahtevima društva, veliki naglasak stavljao upravo na Eliotov osvrt na dekadenciju u vremenu u kojem je živio.

Već sledeće godine pojavio se napis Ive Vidana²⁸², koji je već pomenut u poglavlju o recepciji kritičkih tekstova. Pored objavljenih prevoda odlomaka, prevodilac nije propustio priliku da predstavi i celokupno stvaralaštvo T. S. Eliota u nekoliko rečenica, pokazavši neverovatnu veštinu da ukratko kaže sve što je potrebno: svi najvažniji podaci o Eliotovom stvaralaštvu, i sve najvažnije osobine Eliotovog stvaralaštva su pomenute. Ovaj Vidanov zapis daje osnovne smernice istraživačima zainteresovanim za Eliotovo delo.

Možda je upravo ovaj članak imao u vidu Vlatko Pavletić kada je u „Panorami hrvatske književnosti“ kazao: „U „Krugovima“ se prevodi i esej T. S. Eliota *Tradicija i individualni talenat*. Svojim idejama o potrebi stvaranja veza sa tradicijom i o nužnosti gašenja prevelikog subjektivizma ličnosti, da bi se moglo stupiti u jedan objektivni stvaralački kontinuitet historije, koji predstavlja tradiciju, tj. trajno vrijednu književnost – ovaj i drugi Eliotovi eseji snabdijevali su desetine kritičara estetički oruđem i problematikom.“²⁸³ U svakom slučaju, časopis *Krugovi* je poznat upravo po tome što je objavljivao „nova, dotad zabranjena i anatemisana imena iz moderne svetske književnosti“²⁸⁴, od samih početaka učestvujući u tendenciji oslobađanja od dogmi.

²⁸² Eliot, T. S., „Odlomci kritičke proze“ /prev. Ivo Vidan/, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354-365.

²⁸³ Vlatko, Pavletić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost, str. 677.

²⁸⁴ Idem, str. 677.

Nov osvrt Ive Vidana²⁸⁵, objavljen sledeće godine, bavi se Eliotovim dramskim stvaralaštvom. Ističe dve bitne karakteristike Eliotovog dramskog stvaralaštva: razvojni put od pesničkog jezika do savremenog konverzacijskog govora oslobođenog antičkog hora i činjenicu da ni u jednoj od svoje četiri drame njegovi likovi nisu celoviti ljudi, a da se teme međuljudskih odnosa tek ovlaš dotiče u svojoj poslednjoj drami „Povjerljivi pisar“. Ivo Vidan je izabrao da ne govori u prilog Eliotu u ovoj kratkoj belešci, već ga je, kroz reči Vorslija (T. C. Worsley), predstavio kao uzora koji mnogo posrće i kod kojeg nije jasno ni koje probleme postavlja, a još manje koja rešenja nudi. Ističe i njegovu neozbiljnost koja se ogleda kroz komične scene u njegovoj drami koje, kako Ivo Vidan kaže, krijući se iza tuđih nepoznatih izvora, ne pripadaju savremenom životu. Autor ovog prikaza smatra da najbolje prolazi ona publika koja ne zna ništa o dramskom stvaraocu, nego su došli da se zabave na predstavi. Pri svemu tome kao da je Vidanu, i ljudima čija je mišljenja iskazivao, promaklo da je upravo time T. S. Eliot dao neku vrstu komentara na život uopšte. Kao da želi da nam kaže da problemi ne postoje, rešenja još manje, a između svih tih događaja koji čine naš život dešavaju se i komične situacije vredne pažnje.

U nastavcima u časopisu *Vidici* Svetozar Brkić prevodi Eliotove eseje „Poezija i drama“²⁸⁶, a sledeća godina nam donosi nekoliko napisa o ovom autoru koji je sada, sem u usko-specijalizovanim književnim časopisima, makar samo pomenut, našao svoje mesto i u studentskom časopisu²⁸⁷ namenjenom široj, doduše progresivnoj, čitalačkoj publici. Ivan Ćurčin u časopisu *LMS*²⁸⁸ daje sveobuhvatan pregled američke književnosti prošlog veka, koja tek krajem pretprošlog stoleća poprima svoj sopstveni lik „transformirajući ga postepeno u pravcu slikanja nove, savremene, američke stvarnosti“²⁸⁹ paralelno sa tim kako američka stvarnost poprima svoj oblik zahvaljujući ubrzanoj industrijalizaciji i velikom prilivu useljenika. Pregled prati sve glavne pravce rađanja i razvoja nove poezije, stavljajući naglasak na davno poznatu podelu u američkoj književnosti, direktan i indirektan način prikazivanja, ali se T. S. Eliot izdvaja kao centralna figura modernizma zahvaljujući kojoj dolazi do ponovnog vezivanja američke i engleske književnosti. Neopterećen dubljim tumačenjem Eliotovog dela i traženjem logičkog smisla koji bi pretendovao jednim potezom da podvuče njegovo celokupno delo, Ćurčin lepo primećuje kako je Eliot „odmah moderan: i

²⁸⁵ Vidan, Ivo, „Nova drama T. S. Eliota (Osvrt na djelo „Poveljivi pisar“)“, *Život*, 1953, god. II, knj. III, br. 14, str. 395.

²⁸⁶ Eliot, Tomas Sterns, „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, knj. I, br. 5, str. 2.

Eliot, Tomas Sterns, „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, knj. I, br. 6, str. 2, 4-5.

²⁸⁷ „Što je babi milo“, *Student*, 1954, god. XIX (21. 04. 1954.), br. 12

²⁸⁸ Ćurčin, Ivan, „Moderna američka poezija“, *LMS*, 1954, CXXX, CCCLXXIII, 2, str. 158-167.

²⁸⁹ Idem, str. 158.

po pisanju i po stilu”²⁹⁰ i dodaje „sa jasnim, sažetim jukstaponiranim slikama i prispodobama, u neobično variranom ritmu, i po načinu izražavanja u kojemu, naročito kroz prve pjesme – provejava nekakova gorko – ironična nota, koja bi – po viktorijanskom ukusu – bila nespojiva sa izborom same teme.”²⁹¹ „Pustu zemlju“ pominje kao najširu i najdublju sliku ekonomske i društvene krize posle rata, značajnu zbog velikog uticaja na pesnike sa obe strane okeana, dok „Četiri kvarteta“ dobijaju epitet „možda jednog od najviših dostignuća engleske, odnosno anglosaksonske poezije XX stoljeća.”²⁹² Jasno je da T. S. Eliot nije jedini pesnik, prikazani su i svi ostali u svom pozitivnom svetlu, ali kada o njemu govori ostaje snažan utisak da je reč o najvećem od svih američkih pesnika tog vremena. Tome doprinosi i činjenica da autor ne zauzima negativnu perspektivu u obradi ni jedne teme, što je velika novina u odnosu na ostale prikaze koji su u to vreme objavljivani.

U *Krugovima*²⁹³ su se iste te godine oglasili, što je i i bilo za očekivati, prevodioci Antun Šoljan i Ivan Slamnig. Uz prevod „Puste zemlje”²⁹⁴ i prevod napomena, napisali su i kratak članak. Eliot je sam, u svojim beleškama, ukazao da mnogo duguje svojim izvorima, na prvom mestu legendi o svetom gralu obrađenoj u delu Džesi L. Weston „Od Rituala do Romanse“ /Jessie L. Weston/ i to „ne samo u naslovu, nego i rasporedu i dobrom dijelu slučajne simbolike.”²⁹⁵ Drugi značajan izvor kojeg Eliot preporučuje kao pomoć u čitanju jeste Frejzerova *Zlatna grana*. Međutim, pored toga što ističu značaj analize poezije, njene intelektualne pozadine i procesa nastanka, Antun Šoljan i Ivan Slamnig pokušavaju da skrenu pažnju na činjenicu da je za čitanje i prijem poezije kao poezije ipak isključivo presudan doživljaj. Drže se Ričardsa i njegove tvrdnje da se vrednost pesme ne može tražiti logičkim putem. Zaključak se meša sa doživljajem, a time i sa pesnikovom namerom. Iako se može desiti da je veliki pesnik veliki mislilac, to može biti interesantno jedino za filozofe. Bitno je razlikovati teorijski stvarnu vrednost poezije od njene javne vrednosti, odnosno vrednosti koju publika pridaje nekom umetničkom delu na osnovu neumetničkih kriterijuma. U svom prikazu osvrću se i na kritičara F. O. Matjesena koji ukazuje na vezu između „Puste zemlje“ i Džojsovog *Uliksa* kao modernih dela, odnosno kao izraza modernog čoveka i ogromnog njegovog znanja. Procesi su dvojaki – ili kondenzovanjem, kako je nastala „Pusta zemlja“, ili proširivanjem, kako je nastao *Uliks*. S jedne strane je u četiri stotine stihova data interpretacija celokupnog društvenog stanja, a s druge, u skoro četvrt milijardi reči, opisivana

²⁹⁰ Idem, str. 164.

²⁹¹ Idem, str. 164.

²⁹² Idem, str. 165.

²⁹³ A. Š., I. S. „Eliotova *Pusta zemlja*“, *Krugovi*, 1954, 5, str. 356 – 359.

²⁹⁴ Eliot, T. S. „Pusta zemlja“ /prev. A. Š., I. S./, *Krugovi*, 1954, 5, str. 341 – 356.

²⁹⁵ Idem, str. 352.

je kompleksnost jednog jedinog običnog dana. Ono što „Pusta zemlja“ nedvosmisleno pokazuje jeste da literatura i znanje mogu biti izvor nadahnuća, u jednakoj meri kao i sama stvarnost, a citat koji sobom nosi kontekst celokupnog dela iz kojeg dolazi predstavlja jedan snažniji i izrazitije doživljeni efekat. Ispravno primećuju da je Eliotov objektivni korelativ, definisan kao zbir objekata u funkciji određenog doživljaja, u potpunosti u skladu sa modernom psihologijom.

Pošto su postavili temelje za ispravno tumačenje ovog kompleksnog dela, u par rečenica dat je osnovni sadržaj i podvučena završna nihilistička poruka kroz dečju pesmicu: „Engleska dječja pjesma označava osjećaj rušenja svijeta. Kao Danteov Arnaut Daniel u Čistilištu, Kralj Ribar se vraća u plamen pročišćenja. Kao pjesnik ‘Perivigilium Veneris’ on se pita kad će opet pjevati kao lastavica. Kao slavuj u Swinburneovom ‘Itylusu’ oplakuju svoju bijedu.“²⁹⁶ A pesmica nam je sigurno poznata, makar u današnje vreme:

„London Bridge is falling down falling down falling down.“²⁹⁷

Ceo prikaz završavaju ponavljajući još jednom konstataciju da se pre svega radi o umetničkom delu, što nas navodi na pomisao da to ne govore samo nama, već i sebi samima, u nastojanju da ne upadnu u zamku preterane intelektualizacije bilo umetničkog dela, bilo stvarnosti, posle čitanja jednog ovakvog umetničkog dela.

Kao i uvek, iz pera ovih autora izašao je kvalitetan i objektivan prikaz koji se kretao isključivo u književnoteorijskim okvirima i koji, stoga, zaista doprinosi lakšem čitanju i razumevanju samog dela.

Nešto malo više prostora za prikaz Eliotovog stvaralaštva ostavljeno je te godine u *Književnim novinama*. Esej autora V. de S. Pinta²⁹⁸ donosi pregled najvažnijih Eliotovih pesničkih ostvarenja. Već u mladalačkoj svojoj poeziji Eliot se izdvaja kao pesnik koji je svestan složenosti celokupne situacije posle prvog svetskog rata, odnosno naglašene duhovne i moralne krize na zapadu. Eliot je tu bio u prednosti u odnosu na ostale pesnike samim tim što je bio Amerikanac, a što se, uprkos američkom poreklu, formirao uz najbolja dela evropske i engleske baštine. To mu je omogućilo da lakše sagleda celu sliku koju je stvarala nova vrsta osećanja koja „se izražava kroz poeziju u uslovima potpuno različitih od onih iz kojih je ponikla tradicionalna engleska poezija.“²⁹⁹ Autor ukazuje na zajedničko poreklo sa francuskim simbolistima, engleskim metafizičarima i imажinistima u „otsečenom, iskidanom ritmu običnog govora, naglim prelazima sa lirske lepote na ironični realizam, oštrim

²⁹⁶ Idem, str. 359.

²⁹⁷ Idem, str. 359.

²⁹⁸ Pinto, V. de S., „T. S. Eliot“ /prev. Vera Ilić/, *Književne novine*, 1954 (27. V 1954.), god. I, br. 20, str. 2-3.

²⁹⁹ Idem, str. 2.

slikovitim efektima i izbegavanju da gomila reči³⁰⁰, ali najviše skreće pažnju na ono što je nedvosmisleno Eliotovo, njegovo sagledavanje „prljavštine, gluposti, ružnoće i banalnosti života savremenog industrijskog velegrada.“³⁰¹

Eliotov prvenac, „Ljubavna pesma Alfreda Dž. Prufroka“, po rečima autora, predstavlja prekretnicu u engleskoj poeziji jer je u njemu „odbacio tradicionalnu ulogu da poduči ili zabavi čitaoce.“³⁰² Prufrok je obrazovan i osećajan stanovnik modernog velegrada bez stvaralačke snage, pa tako autor temu celokupnog ranog Eliotovog stvaralaštva određuje sintagmom „život u paklu.“³⁰³ Ali taj život je još uvek imao humorističke obrise, ili kako kaže autor „u njegovoj prvoj zbirci on tu temu tretira sa izvesnom ironičnom veselošću i humorom.“³⁰⁴

Sledeća njegova pesma „Gerontion“ okarakterisana je kao prvo veliko proročko delo, ali je naglašeno da Eliot svoj pun izraz dobija tek sa „Pustom zemljom.“ Utemeljena na modernim naukama, psihologiji i antropologiji, ponovo se pojavljuje tema impotencije kao simbola duhovne boljke savremenog sveta. I pored toga što je svestan veličine i značaja ovog dela, autor ukazuje i na njegovu preteranu učenost, fragmentarnost i nedostatak kontinuiteta, kao ne baš pozitivne osobine mada im lako nalazi opravdanje u fragmentarnosti savremenog života: „U celoj poemi dominiraju slike jalovosti i neplodnosti kao i slike modernog velegrada. ‚Pusta zemlja‘ je puna aluzija na englesku, francusku, italijansku i nemačku poeziju, a Eliot bez dvoumljenja ubacuje stihove i citate iz dela drugih pesnika u svoje delo. Cilj mu je da poemi da ne samo engleski već i evropski ton, ali ne uspeva potpuno da se oslobodi učenosti kojom preopterećuje svoje delo.“³⁰⁵

Po redosledu nastanka i njihovom značaju ukratko se osvrće na „Šuplje ljude“, „Svini Agnostis“ i „Četiri kvarteta“ i ukazuje na Eliotovo rešenje za datu situaciju koje se sastoji u obnavljanju vere u hrišćanstvo jer je u „Četiri kvarteta“ taj isti svet prikazan prožet božanskom ljubavlju.

Osvrt na Eliotova dela u ovom pregledu dat je isključivo iz društveno-istorijske perspektive u tumačenju ove poezije, bez pominjanja ličnih događaja u životu samog pesnika koji bi u pojedinim trenucima možda bolje objasnili pesničke faze kroz koje je prolazio. Posebno je ovo nelogično s obzirom na činjenicu da je autor ispravno primetio Eliotovu

³⁰⁰ Idem, str. 2.

³⁰¹ Idem, str. 2.

³⁰² Idem, str. 2.

³⁰³ Idem, str. 2.

³⁰⁴ Idem, str. 2.

³⁰⁵ Idem, str. 2.

usmerenost na jednu modernu nauku, psihologiju, i time indirektno pozvao upravo na biografski pristup tumačenju književnih dela.

Opšti utisak je da je autor zapravo obezvređio značaj Eliotovog tumačenja sveta i vremena u kojem je živeo, iako izjavljuje drugačije, i on potiče iz dva jasno izražena njegova stava: kao prvo, Eliot jeste neko ko sagledava tu situaciju zahvaljujući, ne svojoj inteligenciji, već činjenici da je eksteritorijalan u odnosu na Evropu i Englesku, i kao drugo, Eliotova ispravna percepcija fragmentarnosti sveta bazirana je većinom upravo na jednom od izdanaka tog istog fragmentarnog, jalovog i beznadežnog sveta, psihologiji. I tako se krećemo u jednom velikom začaranom krugu u kom caruje doživljaj koji ne može, niti je ikada bio predmet naučnog mišljenja, ali koji, u duhu modernih vremena, slobodno, bez obzira da li zapravo polaže pravo na to ili ne, sebi prisvaja sve attribute nauke. I sam Eliot, ako se malo više pažnje obrati na ono što je govorio, relativizuje sve što je rekao, jer taj krug samo naizgled prekida vraćanjem na veru, najveću od svih nenaučnih opsena, „psihologiju“ starih vremena baziranu na najvećem od svih ljudskih strahova – strahu od smrti.

Drugi napis objavljen iste te godine je zapravo razgovor koji je Miloša I. Bandića vodio sa T. S. Eliotom.³⁰⁶ Nedvosmisleno oduševljen činjenicom što mu se ukazala prilika da razgovara sa jednim od najvećih pesnika tog vremena, autor ipak oseća potrebu da se odbrani i ističe da nije reč ni o „poklonstvu ni idolatriji.“³⁰⁷ Zahvaljujući ovom članku saznajemo nešto malo više o pesnikovoj ličnosti, o njegovoj skromnosti u nastupu, zainteresovanosti, znatiželji i iznenađenosti da uopšte postoje sledbenici u tadašnjoj jugoslovenskoj književnosti. Izdvojićemo kao značajan Eliotov stav da „pesnik ono što piše treba da oseća, ili da ne piše“³⁰⁸, upravo zato što je autentičnost podignuta na nivo aksioma u svim oblastima života danas, a posebno kada je reč o profesionalnom delovanju. Interesan je i njegov osvrt na sopstveni kritički rad koji je nastao kao posledica siromaštva i činjenice da se moglo više zaraditi pišući o drugim delima, nego stvaranjem novih književnih dela. Ovaj članak je posve sigurno bio interesantan za čitanje svim ljudima koji su pratili književnost, čak i onima koji nikako nisu mogli da razumeju, niti videli vrednost u stvaralaštvu ovog autora, pogotovo zato što zapravo baš ništa ne saznajemo o Eliotu bilo kao čoveku, bilo kao pesniku. Očigledno je razgovor bio jako kratak, podaci izneti u toku razgovora ne toliko bitni.

³⁰⁶ Bandić, Miloš, „Eliot Thomas Stearns, Razgovori sa saradnikom *Književnih novina* Milošem I. Bandićem“, *Književne novine*, 1954 (12. VIII 1954.), god. I, str. 31.

³⁰⁷ Idem, str. 31.

³⁰⁸ Idem, str. 31.

Ivan Ćurčin se oglasio u *Almanahu*³⁰⁹ detaljno obradivši temu T. S. Eliota kritičara. Da bi istakao njegov neprocenjiv značaj za kritičku misao, poziva se upravo na njegov stav koji smo već pominjali da bi svakih stotinjak godina trebalo da se pojavi kritičar koji može da izvrši pregled svih književnih dela i stavi ih u nov poredak. Ivan Ćurčin smatra da je Eliot jedan takav kritičar.

Ističe kako Eliot ne pripada ni jednoj školi kritike, ali da njegova kritika uprkos tome nosi notu novine, „bez traženja ikakve čvršće kritičarsko-teorijske strukture, Eliot je pomakao granice našeg razumijevanja“³¹⁰ i postepeno gradio svoje ime u svetu kritike. To građenje imena je ipak zavisilo i od rasta njegove pesničke reputacije, o čemu je već bilo govora u uvodnom delu.

Eliot je empiričar, ne postoji jedna jedinstvena literarna teza, o čemu govori i sam Eliot, ali postoji jedan određen niz tema kojima se bavi. U ovom eseju autor se bavi tradicijom, pojmom impersonalnosti, jezikom i stilom, odnosom muzike i poezije, dramskom poezijom, Miltonom, teorijom o tri glasa poezije, tipovima kritičara, auditivnoj imaginaciji i objektivnom korelativu.

Teoriju impersonalnosti u pesničkom stvaralaštvu jednim delom objašnjava činjenicom da je usmerena „protiv romantičke koncepcija same pjesnikove ličnosti“³¹¹, ali dovodi u pitanje mogućnost potpune depersonalizacije pesnikove ličnosti u stvaralačkom činu. Isto tako, dovodi u pitanje mogućnost apsorbovanja tradicije onako kako je Eliot shvata. I tvrdi da je i sam Eliot negirao svoja stanovišta. Prvi stav je negirao kasnije jer je „modificirao svoje mišljenje, kada se počeo više baviti historijskom, društvenom i moralnom pozadinom književnosti“³¹², a negirao ga je i kroz teoriju o tri glasa poezije jer bi samo treći glas mogao da zadovolji postavljeni kriterijum. Drugi stav je podjednako negiran Eliotovim stavom da „nijedna generacija, nijedan pojedinac ne može cijeniti svakog mrtvog autora, svaki književni period.“³¹³

Nezavisno od tema kojima se Eliot bavi i nedoslednostima kojih se dodirnuo u ovom svom eseju, Ćurčin naglašava značaj Eliotovog stila i načina izražavanja. Izražava se jasno i oprezno, i pored definisanja onoga što hoće da kaže vrlo često navodi i ono što ne želi da kaže. Drži se sopstvenog pravila da su komparacija i analiza dva alata koje kritičar treba da

³⁰⁹ Ćurčin, Ivan, „T. S. Eliot kritičar“, *Pogledi*, 1955, Almanah, str. 199 – 207.

³¹⁰ Idem, str. 200.

³¹¹ Idem, str. 201.

³¹² Idem, str. 202.

³¹³ Idem, str. 202.

koristi u objašnjavanju književnog dela, da bi čitalac sam doneo svoj sud na osnovu toga. Njegove kritike mogu da budu oštre, ali je uvek vrlo uljudan.

Za kraj citira Edmunda Vilsona o značaju kritike „Mi osjećamo duboko zadovoljstvo, mi smo izliječeni od boli nekoga nereda, riješeni tereta koji nas je tištio uslijed našeg nerazumijevanja: to olakšanje koje dovodi do osjećaja snage, a s tim i radosti, pozitivna je emocija, koja nam govori da smo naišli na prvorazedno književno dijelo.“³¹⁴

Godine 1956. pojavljuju se ozbiljniji napisi koji doprinose većoj popularizaciji i boljem razumevanju ovog književnika. U tom smislu posebno se izdvajaju dvojica autora, Dušan Puhalo i Vladimir Petrić. Vladimir Petrić je u *Književnosti* objavio napis „T. S. Eliot – Pesnik, dramatičar i filozof“.³¹⁵ Iako svestan da je Eliot na prvom mestu pesnik filozof, teško razumljiv zbog mnoštva metafora i alegorija, ne zanemaruje ni postojanje psihološke i emotivne dubine u njegovim delima. Intuitivno poimanje njegovih dela proističe iz muzičke i estetsko-verbalne vrednosti ove poezije, intenziteta njegovih poetskih slika. A uočava i plan, odnosno sadržajnu povezanost dela koja se ogleda u razvoju od crnila prisutnog u ranim delima do smirenja u kasnim delima. Ispravno vidi Eliota kao modernog čoveka, izdanka modernog doba, razočaranog i u potrazi za sobom, pa tako, složili bismo se, i njegovo stvaralaštvo ispravno vidi jednim delom kao izraz pesnikovih ličnih stanja, a ne isključivo društveno-istorijskih prilika. Interesantno je da se autor ni u jednom trenutku u analizi ne poziva na Eliotovu teoriju impersonalnosti, možda želeći da kaže da je njegovo pesništvo „krajnje subjektivno.“³¹⁶ I brani Eliotovu erudiciju, zapravo prilično neubedljivo tvrdeći da nije reč o pozerskom stavu, već da je takvim svojim pristupom zapravo želeo da skrene pažnju na univerzalnu prirodu poezije.

Kroz kratku analizu pesama dolazi do toga da je Eliot, grozeći se sveta oko sebe, stvorio svet za sebe, sopstvenu ideju u koju je verovao. Pošto je Eliot „pesnik, dramatičar, esejista i filozof“³¹⁷ dosta pažnje u analizama poklonjeno je upravo filozofskoj potki njegovih dela. U tom kontekstu Eliotovu religioznost u kasnijoj fazi njegovog stvaralaštva karakteriše kao filozofsku kategoriju: „Ta (apstraktna) ljubav je ono što čoveku pomaže da nađe smisao u životu, još više, da spozna vezu između sebe (delića vremena) i večnosti (apsolutnog vremena). Iz ovog možemo zaključiti da je Eliotova ‚religija‘ čisto filozofska idealistička

³¹⁴ Idem, str. 207.

³¹⁵ Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot: pesnik, dramatičar, filozof“, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 11-12, str. 393-425.

³¹⁶ Idem, str. 399.

³¹⁷ Idem, str. 394.

kategorija, ali isto tako da je oslobođena mistike, opsenarstva i spekulativnosti jezuitskog učenja katoličanstva.³¹⁸

Malo više pažnje posvetio je, u maniru ostalih kritičara, Eliotovim dramama, između ostalog verovatno zato što je drame i inače lakše analizirati. Na udaru je naravno slobodni stih korišćen u pisanju drama, a i sam je Eliot konstantno razmišljao o njegovoj upotrebi promišljajući se da li više odgovara moderni ili arhaični stih. Ispravno primećuje da bi jedna funkcija bila da pomogne ritmičkom naprezanju drame, ali je diskutabilno koliko je zapravo Eliot u tome uspeo u svojim dramama. Njihova eksplikativno-filozofska funkcija u svakom slučaju jeste na jednom mnogo višem nivou. Sem što je poezija u dramama teška, i što je opterećuje filozofski stav, u njegovim dramama nailazimo i na bića sa natprirodnim moćima, maksimalno iskonstruisane zaplete, ličnosti koje nisu individualizovane, spolja nakalemljenu filozofsku notu i još mnoštvo nekih drugih nedostataka. Sve to gore rečeno u ovom eseju je svedeno pod jedan zajednički imenitelj, drame teške za glumačku interpretaciju.

U *Poljima* je Vladimir Petrić objavio članak o „Ritmu u modernoj poeziji“³¹⁹ sa osnovnom idejom da se o ritmu malo piše iako mu moderni pesnici posvećuju ogromnu pažnju. Skreće pažnju na značaj delovanja ritma koje se postiže na više načina: ponavljanjem reči mehanički, pauzom između reči, intonacijom i unutrašnjim ritmom. Uočava da modernoj poeziji koja u sebi sadrži gotovo samo ritam i osnovne misli zapravo nedostaje interpretacija recitatora, i da je Eliot upravo zbog toga pisao drame u stihu. Interesantno je da je Eliot u ovom napisu jedini moderni pesnik kog pominje, a da je svrha ovog napisa da skrene pažnju na to da pesme modernih pesnika treba recitovati.

Dušan Puhalo se te godine isto oglasio dva puta na temu ovog velikog moderniste. Odvojeno je, u stilu najvećeg pedanta, pisao i o dramama i o poeziji T. S. Eliota. Napis o dramama objavljen je u *LMS*³²⁰ i na početku najpre citira samog Eliota da je prvi dramski rad napisao slučajno, na zahtev, a da su horovi u „Stenama“ bez nekog većeg kvaliteta.

Od Eliota je ovakve podatke moguće dobiti pošto je on, kao što smo imali prilike da vidimo, stvaralac koji se trudi da sopstveno delo teorijski sagleda pre samog čina stvaranja. Upravo u pokušaju da se približi svakodnevnom upotrebljavao je moderan stih koji je vrlo često bio stih samo po tome što je formalno tako prikazan. Eliotov svet je „vanvremenski

³¹⁸ Idem, str. 397.

³¹⁹ Petrić, Vladimir, „O ritmu u modernoj poeziji“, *Polja*, 1956, 2, br. 8 – 9, str. 11 – 12.

³²⁰ Puhalo, Dušan, „Drame u stihu T. S. Eliota“, *LMS*, 1956, god. 6, knj. 132, br. 378, str. 555-570.

svet³²¹, sadržaj svih drama manje-više ukazuje na ličnu Eliotovu transformaciju koja ide od spoznaje zla, kritike tog istog zla, preko očajanja do modernizovane verzije katolicizma.

Iako odbija da da konačni sud o vrednosti Eliotovih drama, ipak jasno ukazuje na neopravdanu popularnost recimo drame „Partija koktela“ koja ima površnu dramsku situaciju i nedramski motivisan rasplet. Vrlo smelo zapaža da su njegove drame interesantne „kao pokušaj obnavljanja i modernizacije drame u stihu“³²² a da je četvrta, vanvremenska dimenzija, verovatno lako objašnjiva u kontekstu kliničke psihologije.

Svoj drugi napis Dušan Puhalo je objavio u *Savremeniku*³²³, ovaj put tema je bila poezija. U uvodu nam skreće pažnju, iako ne navodi konkretno ni jedan podatak, da je Eliot u našoj zemlji postao poznat posle rata, da je izvršio uticaj na neke naše mlade pesnike, a da je o njemu napisano samo nekoliko „često nekritički panegiričkih članaka.“³²⁴

Sva važnija pesnička ostvarenja analizirana su u ovom napisu, a nama će ovom prilikom biti interesantna samo ona zapažanja profesora Puhala koja su kritički intonirana i kojima se on izdvaja iz šume proforma napisanih osvrta na ovog nobelovca. Tako nam skreće pažnju da se oseća ratna atmosfera kod Eliota, iako nema ratnih motiva, prepuna cinizma i pesimizma, da se dešava da citati nisu baš najsrećnije uklopljeni, a da su neka pesnička sredstva koja koristi, kao što su rastrgan ritam, stil svakidašnjeg govora, banalne reči i stvari, u ono vreme dočekane kao stvar neukusa: „Takvi citati su često upotrebljeni i kao parodija prvobitnog teksta. Mnoge Eliotove pesme imaju i moto koji često na veoma suptilan, posredan način utvrđuje temu pesme, a nekad se opet nalazi u suprotnosti sa njom, izražavajući tako pesnikovo ambivalentno raspoloženje. Za ilustraciju tih postupaka mogu poslužiti dva primera: prvo, kratka, ali veoma zgusnuta i komplikovana pesma ‚Berbank sa bedekorom; Blajništajn sa cigarom‘. Moto pesme sačinjava nepovezan niz citata na latinskom i engleskom, za koje Eliot ne kaže odakle potiču, ali su vredni objašnjivači njegova dela (u znoju lica svog, svakako) pronašli da su uzeti iz dela sv. Avgustina, Šekspira („Mletački trgovac“), Brauninga i Henrija Džemsa. Ni posle tog objašnjenja smisao citata ne postaje jasan; tek daljim ispitivanjem utvrđuje se da se svi citati odnose na Veneciju i da su svi njihovi pisci imali bližu ili dalju vezu sa Venecijom, a o Veneciji, na vrlo aluzivan način, govori i tekst pesme. Međutim, u pesmi se ne radi ni o Veneciji konkretno, već o njenom simboličkom značenju, koje je čak prošireno do značenja evropske kulture uopšte. [...] Eliot stalno upotrebljava i druga sredstva koja su u ono vreme delovala kao šamar dobrom

³²¹ Idem, str. 559.

³²² Idem, str. 568.

³²³ Puhalo, Dušan, „Poezija T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 688 – 711.

³²⁴ Idem, str. 688.

pesničkom ukusu: rastrgan ritam (koji međutim, kad se bolje pogleda, nije ni nebržiživ ni slučajan), stil svakidašnjeg govora, banalne reči i stvari, upoređenja u kojima se intelektualno izražava grubo-konkretnim i konkretno intelektualnim.³²⁵

Interesantan je pokušaj da sebi i nama objasni kako to da se jedan Eliot dopadao izgubljenoj generaciji i pronalazi ga u paraleli između fragmentarnosti „Puste zemlje“ i džez, omiljenog muzičkog pravca izgubljene generacije. Osnovna pitanja za Puhala ipak su pitanja da li je Eliotova poezija zapravo poezija, odnosno da li zadržava makar minimalnu komunikativnost koja bi je činila poezijom, kao i to da li je obezvređuje politički reakcionizam. Preduslov za prijem i shvatanje ove poeme prema profesoru Puhalu jeste određeno predznanje, dok samom doživljaju kao psihičkoj kategoriji u procesu prijema nekog dela ne pridaje veliki značaja. To posebno dolazi do izražaja kada postavlja pitanje kako tumačiti ona njegova dela koja je namerno ostavio otvorenim za različita tumačenja. Teoriju o različitim nivoima značenja koristi da bi doveo u pitanje da li sam Eliot zapravo sumnja u svoje katoličke ideale, i da uvede jednu novu ideju u našu interpretativnu recepciju, ideju o Eliotovom antimarksizmu.

Podjednako kao što se Puhalo u jednom trenutku pita da li politički reakcionizam nepotrebno obezvređuje Eliotovu poeziju, tako se i mi pitamo da li politički aktivizam, koji se jasno oseti u sledećem pasusu, nepotrebno obezvređuje Puhalovu kritiku: „U „Pustoj zemlji“, kao i u „Prufroku“, savremeni gradski život prikazuje se kao život u paklu. Ta Eliotova vizija odražavala je, na ličan i potenciran način, stvarnu situaciju ljudi iz bružoaskih malograđanskih redova u kapitalističkim zemljama Evrope. Svet u kome je ledeni robno-novčani odnos oslabio ili pokidao sve druge ljudske veze i odnose, nekad bogate emocionalnim sadržajem, bio je zaista tužan svet. Kapitalistički društveni poredak nije bio više dinamičan poredak, nije podsticao ljude na velika kolektivna dela, nije ih zadovoljavao moralno; oni su počinjali osećati da žive u mrtvom svetu bez perspektive. Punoću i smisao života imali su samo oni koji su, odričući se toga sveta, radili na njegovom rušenju i građenju novog. Međutim, Eliot je reagovao drugačije, onako kako je odgovaralo njegovom društvenom poretku i vaspitanju: umesto da se okrene budućnosti, on se okrenuo prošlosti, čijim je vrednostima bio prožet preko svoje obilne lektire.“³²⁶

U zaključku ovog eseja, dok razmišlja o tome da li će tadašnja poezija učiniti nešto za oblikovanje socijalističkog moralnog ideala u društvu, pošto je to „jedan od bitnih ciljeva

³²⁵ Idem, str. 690 – 694.

³²⁶ Idem, str. 699 – 700.

poezije³²⁷, autor je još decidniji kada kaže da „jasno je međutim da svojim propovedanjem katoličkog reakcionarstva kroz dramu, kritiku i publicistiku Eliot vrši političku nazadnu i štetnu ulogu, utoliko opasniju ukoliko je njegova popularnost veća, i ukoliko su njegove metode suptilnije nego, recimo, metode američkih desničara³²⁸ i dodaje da „ne treba zaboraviti da imamo posla s čovekom koji je deklarisan ideološki neprijatelj marksizma³²⁹, ali od njega, iako je „neprijatelj³³⁰, možemo naučiti da „pesnik postaje danas značajan kao pesnik samo ako se bavi osnovnim i bitnim problemima čoveka u svom vremenu i mestu, a ne svojom privatnom fenomenologijom i patologijom koja ni za kog drugog ne znači ništa.“³³¹

Da bismo shvatili značaj koji su imali stavovi koje je iznosi profesor Puhalo, dovoljno je da istaknemo da je Dušan Puhalo u Palavestrinoj *Istoriji srpske kritike* ocenjen kao predstavnik univerzitetske kritike koji je „pokazao zavidnu učenost i čvrstu sponu između naučne komparatistike i univerzitetske književne kritike.“³³²

U novembru 1956. godine *Književne novine*³³³ donose uz prevod Eliotovog eseja „Poezija i drama“ još jedan prikaz susreta sa ovim piscem. Ovog puta iz pera Vere Ilić. Eliot je izgleda bio otvoren za razgovore sa novinarima i književnicima iz drugih kultura, a ako možemo suditi na osnovu ova dva razgovora koja su objavljena kod nas. Razgovori su se odvijali spontano, u poslepodnevnom terminu koji je bio rezervisan za bavljenje uredničkim poslom i komunikaciju sa ljudima. U tom kontekstu Vera Ilić je članak ispravno nasloвила „Nezaboravne impresije“, jer se zapravo i vrti u krugu njenih ličnih impresija vezano za putovanje, za samog Eliota, kao i za razgovore koje vodila sa T. S. Eliotom o njegovom stvaralaštvu u kafanici u Sohou. Ovaj napis se ne razlikuju značajnije od impresija Miloša I. Bandića o kojima smo već govorili. Što se čitalačke publike tiče, ovo je bila samo još jedna verzija već viđenog, koja ni na koji način nije doprinela boljem razumevanju i čitanju ovog pesnika. Interesantno je možda zapaziti da su naši predstavnici odlazili prilično nepripremljeni na takve razgovore, ili da su pak iz neke vrste strahopoštovanja pred tako velikim autoritetom zaboravljali na svoje nakane. Na putu do Eliotovih vrata, Vera Ilić se priseća Eliotovih stihova o sebi samom i razmišlja: „Samo dok se prisećate odakle su ovi

³²⁷ Idem, str. 700.

³²⁸ Idem, str. 710.

³²⁹ Idem, str. 710.

³³⁰ Idem, str. 710.

³³¹ Idem, str. 711.

³³² Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 681.

³³³ Ilić, Vera, „Nezaboravne impresije“, *Književne novine*, 1956, god. VII (25. XI 1956.), knj. VII, br. 29, str. 6.

stihovi i mislite na buru, koja vas je sve vreme tukla na La Manšu, (odnosno Kanalu, kako ovde kažu) i onaj zaprepašćeni izraz vašeg prijatelja Engleza kada ste izjavili da ćete zapitati Eliota zašto ne piše tako da ga ceo svet razume, već ste zakucali.“³³⁴

Iako je želela, očigledno nije imala hrabrosti da ga to pita, a da ne pominjemo da je propustila priliku spontano to da izvede kada joj je Eliot rekao da su za njegove pesme govorili da su užasne i da mnogi još uvek misle to: „Kakav je bio moj put poznato vam je. Da, u početku sam imao malobrojnu publiku, ne više od dvesta trista čitalaca. Ustvari su članci, ocene, prikazi i kritike koje sam pisao, privukli pažnju. Ne pesme. Za njih su govorili da su užasne.“³³⁵ Postavlja se pitanje koliko je u ovom odgovoru Eliot bio iskren, jer se u današnjim pregledima njegovog stvaralaštva ističe, a o tome smo već govorili, da je Eliot to radio planski.

U *Studentu*³³⁶ se pojavio prevod pesama troje pesnika, Jejtisa, Eliota i Sitvelove (Edith Sitwell), i kratak napis o njima. Slobodan Selenić, autor napisa, naziva ih najvećim engleskim pesnicima, a u Eliotovoj poeziji vidi „neku vrstu rezimea svetske književnosti.“³³⁷ U nastavku je objavljen prevod eseja Edmunda Vilsona „Tomas Eliot i anglikanska crkva“³³⁸ u kojem je Eliot predstavljen kao intelektualni vođa, uprkos tome što nije mnogo napisao. Naglašeno je da aristokratski mit koji se sastoji od klasicizma, rojalizma i anglokatolicizma nije baš toliko uverljiv, da pre predstavlja neki akademski stav, ali da je značajan utoliko što je poslužio kao temelj na kojem je Eliot izgradio sebe. Interesantno je da je Selenić ovaj Eliotov stav protumačio u skladu sa tumačenjem koje je Eliot na ovu temu dao kasnije u eseju „Kritikovati kritičara“ kada je rekao da ga je „ova rečenica pogodna za citiranje pratila kroz život“³³⁹, ali da recimo termini klasicizam i romantizam nemaju više isto značenje kao pre, dok stavove o monarhiji, kao ni svoje religiozno opredeljenje, nije menjao.

Godine 1957. objavljena su dva eseja interesantna za ovaj naš rad. U *Književnosti* Jovan Hristić objavljuje svoj esej „Dnevnik. Zagonetka poezije“³⁴⁰ u kojem se u uvodnom delu poziva na Stenlija Edgara Hajmana (Stanley Edgar Hyman)³⁴¹ i njegov pokušaj

³³⁴ Idem, str. 6.

³³⁵ Idem, str. 6.

³³⁶ Slobodan Selenić, „Tri engleska pesnika“, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), br. 9.

³³⁷ Idem

³³⁸ Vilson, Edmund, „Tomas Eliot i Anglikanska crkva“ /prev. D. Simić/, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), br. 9.

³³⁹ Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

³⁴⁰ Hristić, Jovan, „Dnevnik. Zagonetka poezije (O poeziji, izbor engleskih eseja, I knjiga, Prosveta, 1956)“, *Književnost*, 1957, 9, str. 283 – 288.

³⁴¹ Kritičar Stenli Edgar Hajman se sa svojom knjigom *The Armed Vision* ubraja u grupu kritičara, pored J. K. Rensoma, Rene Veleka i Ostin Vorena, koji su kritikovali kritiku (Dickstein, Morris, „The critic and society,

definisanja idealnog kritičara koji „bi trebalo da, jednom rečju, učini sa jednim književnim delom sve što je moguće učiniti.“³⁴² Ali pošto to nije moguće učiniti, a kritičke teorije su u haosu, to nas, kako Hristić kaže, navodi na neku vrstu pesimističkog pogleda na književnu kritiku. Pesimizam je posebno opravdan ako uzmemo u obzir i činjenicu da je „postojanje poezije baš u tome što ona uvek poriče sve definicije.“³⁴³ Prošavši kroz tri uvrežene definicije pesnika, pesnik - bog, pesnik - običan čovek i pesnik - budala, i kroz, sa istorijske tačke gledišta, najvažnije kritičke teorije pesnika kritičara, Vordsvorta, Kolridža, Hazlita, Šelija, Li Harta, Arnolda i Mekolija, Hristić ostaje pri svom shvatanju poezije kao datosti i ispituje kritiku. Time se direktno suprotstavlja stavu da „moderna kritika poezije, sa svojim razrađenim kritičkim aparatom, ne stavlja nikada sebe u pitanje.“³⁴⁴

Glavna Hristićeva dilema jeste „šta mi tražimo do kritike, šta je funkcija kritike“³⁴⁵ i zaključuje da je „zadatak kritike da iznađe ono što je pesnik govorio svom vremenu i zašto je baš to govorio, i ono što on govori našem vremenu, i zašto mi danas mislimo da se ta njegova poruka može odnositi i na naše vreme.“³⁴⁶ Ako pažljivije ovo čitamo, primetićemo da je ovaj stav zapravo dobro uklopljen u društveni i književni kontekst u ono vreme jer „razvijanje naučnog aparata kritike ne bi smelo da nas navede da zaboravimo svoj osnovni zadatak kao kritičara poezije.“³⁴⁷ Hristić pominje Eliota u trenutku kada govori da u pesmi treba tragati za „onim glasom kako ga je nazvao Tomas Eliot kojim pesnik govori samom sebi, da iznađe ne samo no što krije od nas, već i ono što krije od samog sebe.“³⁴⁸

Dušan Puhalo se bavio temom „T. S. Eliota kao književnog kritičara“³⁴⁹ u časopisu *LMS* iste te godine. U svom eseju, u odnosu na Eliota i njegov kritički opus, Dušan Puhalo zauzima kritički intoniran stav.

U engleskoj književnoj tradiciji nije redak slučaj da su teoretičari književnosti istovremeno i sami pesnici i pisci, a kada je Eliot u pitanju njegov književnoteorijski rad ima zasigurno dvojaku funkciju: s jedne strane predstavlja pokušaj da se izvedu neki aksiomi opšteg značaja, a sa druge da obrazloži njegov pesnički postupak. Puhalo naglašava da Eliotov metod i nije baš dao rezultata jer su kritičari koji su pokušali da ga slede, kao recimo

1900 – 1950“, p. 323, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000)

³⁴² Hristić, Jovan, „Dnevnik. Zagonetka poezije (O poeziji, izbor engleskih eseja, I knjiga, Prosveta, 1956)“, *Književnost*, 1957, 9, str. 283.

³⁴³ Idem, str. 283.

³⁴⁴ Idem, str. 285.

³⁴⁵ Idem, str. 288.

³⁴⁶ Idem, str. 288.

³⁴⁷ Idem, str. 288.

³⁴⁸ Idem, str. 288.

³⁴⁹ Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot kao književni kritičar“, *LMS*, 1957, god. 133, knj. 379, sv. 1, str. 3 – 31.

prema njegovim rečima Liviz, tražili linije srodnosti u engleskoj poezije što se na kraju svelo na to da su priznavali samo onu tradiciju koju je Eliot priznao ukomponovavši je u svoja dela.

Eliotov književnoteorijski rad karakteriše strogost izraza i bežanje od ličnog istupanja u radovima, ali ni to nije dovoljno da bi njegove teorije bile tek nešto više od intelektualno izraženih emocionalnih stavova. Uprkos tome autor je svestan da i takve one mogu da budu tačne u svojoj suštini. Iako ne pokušava da daje konačne sudove o Eliotovom radu, naglašava kako je njegov kritički rad mnogo korisniji od njegovog književnoteorijskog rada, koji, uprkos svim nedostacima, na prvom mestu to što nije uspeo da postavi istorijske i estetske kriterijume, sadrži makar jedno „sveže gledište, bar jedan podstrek na razmišljanje.“³⁵⁰

Među bitnim nedostacima jeste i nedoslednost u stavovima. Dušan Puhalo nam to jasno pokazuje prateći razvoj ideje o odnosu poezije i filozofsko-političkih uverenja, za koje je u svojim radovima na početku tvrdio da nisu u korelaciji, da bi u svojim kasnijim esejima govorio kako filozofska misao može da bude materijal za pesnika i kako se vrednost književnosti ne određuje samo književnim merilima. Profesor Puhalo je u ovom svom radu pokazao kako je Eliotov um „relativistički um kome nedostaje ‚samo‘ snage za završnu sintezu da bi bio dijalektički”³⁵¹, ali je ostavio samim čitaocima da izvuku konačne zaključke iz ovog njegovog rada.

Sledeće, 1958. godine se pojavio napis povodom objavljivanja Eliotove knjige „Pjesnici i poezija“ u kojem, s jedne strane, raspravlja teorijski o prirodi same poezije („Poezija i život“, „Poezija i drama“, „Granice kritike“), a sa druge, daje prikaze o pojedinim, istorijski poznatim i priznatim pesnicima kao što su Gete, Džonson, Milton, Jejts, Vordsvort i Kipling. Objavio ga je nepoznati autor (N.S.) u *Republici*.³⁵²

Kreće od školski datog uvoda o knjizi, uz jasan citat poznatog američkog kritičara V. S. Pričita (V. S. Pritchett) o Eliotu, čime nas prijatno iznenađuje jer ovaj nivo odgovornosti do sada nije bio poznat u prikazima ove vrste u našoj kritičkoj recepciji u periodici. Ovlaš prolazi kroz neke od tema kojima se Eliot bavi u ovoj zbirci eseja, sama forma osvrtu onemogućuje detaljniji pristup. Mi bismo ovom prilikom izdvojili Eliotov stav da ceni onog kritičara „koji me natjerao da vidim neke stvari, koje nikad prije nisam vidio, ili sam ih vidio

³⁵⁰ Idem, str. 29.

³⁵¹ Idem, str. 25.

³⁵² N. S., „Pjesnici i poezija“ T. S. Eliota“, *Republika*, 1958, god. 14, br. 2, str. 29.

očima zastrtim predrasudama – onaj, koji me je suočio, zatim ostavio sama s tim stvarima.³⁵³

U *Susretima* je objavljen jedan kratak prikaz antologije savremene poezije pesama pod inicijalima M. B.³⁵⁴ Ovaj prikaz je neobičan utoliko što istovremeno govori o dve zbirke poezije koje su objavljene u malom vremenskom razmaku, jedna u Zagrebu, a druga u Beogradu. Obe pokrivaju drugu polovinu prošlog veka, sličnog su obima i obuhvataju uglavnom iste pesnike. U eseju se kao bolji izbor preporučuje Likosovo izdanje, koja je u celini bolja zbirka, iako su najbolji ipak prevodi Isidore Sekulić u beogradskom izdanju.

U *Umjetnosti riječi* Sonia Bićanić daje pregled nove kritike kao najvažnijeg pokreta u Engleskoj i Americi pod naslovom „Nova kritika u Engleskoj i Americi“.³⁵⁵ Nastala je kao reakcija na subjektivizam tadašnjeg akademskog, biografsko-istorijskog pristupa u tumačenju književnih dela, koji je doveo do većeg interesovanja za čitanje kritike nekog dela nego samog tog dela. Nova kritika znači povratak čitanju književnih dela.

Autorka pominje najvažnije kritičare, Ričardsa, Eliota, Empsona, ali najveći značaj ovog napisa jeste možda upravo u tome što se ne zadržava samo na prikazu njihovih apstraktnih teorijskih radova, već donosi konkretan primer poređenja analize jedne pesme na dva različita načina, jedan iz pera T. S. Eliota, a drugi iz pera jednog njegovog savremenika koji se koristio tradicionalnim principima u kritičkoj analizi dela.

O književnoj 1958. godini u Engleskoj pisao je Ranko Bugarski u *Izrazu*.³⁵⁶ Ta godina je protekla bez nekih značajnijih događaja, jedan od značajnijih bio je Eliotov 70-i rođendan, a tim povodom je objavljena jedna manja antologija prigodnih eseja pedesetorice autora. Iako ta knjižica nije donela ništa novo o Eliotu, značajna je kao svedočanstvo o odjeku koje je Eliotovo delo imalo kod njegovih savremenika na anglo-američkom području.

Sledeće je godine u *Književnim novinama* objavljen prevod eseja „Apstraktna poezija u Engleskoj“³⁵⁷ Aleka Brauna (Alec Brown) u kojem on slikovito opisuje kako je „posleratna britanska poezija izvela striptiz“³⁵⁸ pod uticajem društveno-ekonomskih promena koje su se odvijale u to vreme, misleći pri tom da se odrekla formalne svoje strane koja se u ranijim periodima ogledala u jednakoj metrici, slikovima i strofama, a predstavila stihom koji je

³⁵³ Idem, str. 29.

³⁵⁴ M. B., „Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, ‘Suvremena engleska poezija‘“, *Susreti*, 1958, god. VI, br. 4, str. 399-401.

³⁵⁵ Bićanić, Sonia, „Nova kritika u Engleskoj i Americi“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 3, str. 122-132.

³⁵⁶ Bugarski, Ranko, „Neki trenuci književne 1958 u Engleskoj“, *Izraz*, 1959, god. III, knj. V, br. 5, str. 560-563.

³⁵⁷ Brown, Alec, „Apstraktna poezija u Engleskoj“, *Književne novine*, 1959, god. X (22. 5. 1959.), br. 93

³⁵⁸ Idem

postao proza. U ovom kontekstu neizostavno se izdvaja Eliotovo ime. Napis je više informativnog karaktera, a govorio zapravo o kritičarima Herbertu Ridu i o Ričardsu.

Eliot se pominje i u napisu Rendela Džerela „Američke antologije“³⁵⁹ u *Književnim novinama* i to kao veliki autoritet u pravljenu antologijskih izbora. Iako zapravo nije sastavio ni jednu antologiju sam, pomogao je u sastavljanju dveju boljih savremenih antologija. O antologijama se govori jer prosečan američki čitalac zna poeziju uglavnom iz antologija.

U *Politici*³⁶⁰ se te iste godine, u pregledu novih knjiga, govori o T. S. Eliotu povodom objavljivanja „Puste zemlje“. Iako je ta rubrika zamišljena kao prikaz knjige, autor ovog napisa je to vešto izbegao napisavši nekoliko uobičajenih rečenica o Eliotu, njegovom značaju i osnovnim karakteristikama njegove poezije, čime je samo još jednom dokazao kako je „Pusta zemlja“ ozbiljan zalogaj za ozbiljne poznavaoce i ljubitelje književnog dela T. S. Eliota. Pojmovi sa kojima se susrećemo u napisu su: ideal čiste poezije, autonomna vrednost doživljaja, vodeći, suptilna intelektualnost, iznenadne asocijacije, tvrđava mašte i misli. Na kraju napisa samo šturo navodi prevodioce ovog dela ne osvrnuvši se na kvalitet prevoda.

Godine 1960. Dušan Puhalo je objavio esej „Poezija velikih fragmenata (Jedan pogled na poeziju T. S. Eliota).“³⁶¹ U samom naslovu krije se odgovor kako autor u suštini gleda na Eliotov rad iako ponavlja opšte prihvaćene sudove da je reč o najvećem engleskom kritičaru i jednom od najvećih engleskih pesnika prve polovine dvadesetog vek. Posebno je upadljivo njegovo objašnjenje da svoj uspeh „Pusta zemlja“ ima da zahvali zapravo svojoj nerazumljivosti. Ovaj put, kao što vidimo nenaklonost prema Eliotu je decentnija, autor zadržava viši stepen objektivnosti i pred nama je relativno informativan esej vredan pažnje.

Pregled je napravljen tematski, iako su se teme kod Eliota zapravo jako slabo razvijale po etapama. Eliot traži odgovore na opšteljudska pitanja, nije stvarao ni mnogo ni obimno, a sve teme koje su ga okupirale javile su se do njegovog religioznog preobraćanja 1927 - 1930. godine. Posle toga retko se šta novo pojavilo, a vrhunac su „Četiri kvarteta“. Analizirajući poeziju u jednom trenutku se poziva na sličnosti sa Krležinom pesmom „Rapsodija vjetrovite noći“, što je samo još jedan pokazatelj koliko je autor duboko zaronio u problematiku Eliotovog stvaralaštva.

U zaključku profesor Puhalo, u već poznatom duhu ideološkog vaspitača, kaže: „Humane vrednosti izražene su u Eliotovoj poeziji najvećim delom na negativan način – kao

³⁵⁹ Jarell, Randall, „Američke antologije“ /prev. Aleksandar Spasić/, *Književne novine*, 1959, god. X (25. 4. 1959.), br. 91

³⁶⁰ P/erović S. P/redrag., „Tomas Stern Eliot: „Pusta zemlja““ Zora, Zagreb“, *Politika*, 1959, LVI (22. 03. 1959.), 16427

³⁶¹ Puhalo, Dušan, „Pesnik velikih fragmenata“, *Savremenik*, 1960, god. VI, knj. XI, br. 6, str. 614 - 631.

žestoko reagovanje na nehumanost, a ne kao afirmacija humanosti. Pozitivnu sintezu postigao je samo u ‚Četiri kvarteta‘, ali i tu nepotpuno i zamućeno. Treba žaliti što se on u dilemi između smrti i života opredelio za ideologiju koja znači smrt; ali se treba i radovati što je posle toga morao da nam pruži nekoliko živih i velikih stvaranja.“³⁶² I na kraju, osvrnuvši se na njegovo pesničko stvaralaštvo, dodaje: „Eliot je prvenstveno lirski pesnik, pesnik kratkih intenzivnih momenata, a ne velikih arhitektonskih celina; pesnik velikih fragmenata, ali i jedna od najosobenijih i najjačih pesničkih ličnosti dvadesetog veka.“³⁶³

Te godine objavljen je pregled američke književnosti dvadesetog veka Sonje Bašić³⁶⁴, Eliot i Paund su označeni kao utemeljivači savremene američke poezije „koja je pretežno intelektualistična, a po svojoj tematici i tehnici veoma složena.“³⁶⁵ Prikaz Brede Kogoj Kapetanić sličnog karaktera objavljen je u istim novinama na temu engleske književnosti dvadesetog veka,³⁶⁶ a u kratkim crtama obuhvata stvaralaštvo T. S. Eliota u okviru stremljenja izgubljene generacije.

Sledeće godine je Jovan Hristić objavio esej „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“³⁶⁷ koji budi interesovanje upravo zbog toga što se ne bavi samom poemom, već napomenama koje je prate, odnosno njihovom funkcijom u kompoziciji poeme. Hristić svestan Eliotovog dvoumljenja u pogledu njihove funkcije kaže: „U prvi mah, verovao je da one mogu da posluže objašnjavanju teškoća u samoj strukturi *Puste zemlje*. Kasnije, međutim, u jednom svom predavanju istakao je da poema u svom prvobitnom obliku tih napomena nije imala, i da su one dodate kasnije, kada je *Pustu zemlju* trebalo objaviti kao posebnu knjigu, i kada se poema pokazala kao ‚nepogodno kratka‘. Od toga vremena, napomene su postale sastavni deo poeme, a vremenom su stvorile čitavu malu pesničku tradiciju, koju je Eliot nazvao ‚egzibicijom lažnog učenjaštva‘.“³⁶⁸ Ovde se Hristić poziva na Eliotov esej „Granice kritike“ koji je bio preveden već 1958. godine. Eliot u ovom eseju jasno kaže: „Moram na ovom mestu priznati da sam i ja, u jednoj posebnoj prilici, zgrešio dovodeći kritičare u iskušenje. To su beleške uz ‚Pustu Zemlju‘! Moja prvobitna namera bila je da samo pobeležim reference za svoje citate imajući za cilj da zapušim usta kritičarima svojih ranijih pesama koji su me optuživali za plagijat. Ali kada je trebalo da se ‚Pusta Zemlja‘ štampa kao mala knjiga – jer ta

³⁶² Idem, str. 631.

³⁶³ Idem, str. 631.

³⁶⁴ Bašić, Sonja, „Američka književnost XX. stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 7, str. 12-13, 18.

³⁶⁵ Idem, str. 13.

³⁶⁶ Kogoj Kapetanić, Breda, „Engleska književnost XX stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 10, str. 12-13.

³⁶⁷ Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

³⁶⁸ Idem, str. 336.

pesma nije imala nikakvih beležaka kada se prvi put pojavila u časopisima ‚Sunčanom satu‘ (The Dial) i ‚Kriterijum‘ (The Criterion) – ispostavilo se da je nepogodno kratka i zato sam se bacio na posao da proširim beleške, kako bih dodao još nekoliko stranica materijala za štampanje; ishod svega je bio da su te beleške postale velika izložba lažne učenosti koja je i danas otvorena. Ponekad sam pomišljao da se oslobodim tih beležaka; ali se one više nikada ne mogu odstraniti. Skoro da su popularnije od same pesme – svako ko bi kupio moju knjigu pesama i otkrio da se u njoj ne nalaze beleške uz ‚Pustu Zemlju‘, tražio bi da mu se vrati novac. [...] već se kajem zato što su moje beleške podstakle pogrešnu vrstu interesovanja među onima koji tragaju za izvorima. Ne sumnjam u to da moram odati priznanje delu gospođice Džesi Veston; pa ipak žalim što sam toliko istražitelja oterao da uzalud tragaju za Tarotskim kartama i sv. Gralom.³⁶⁹

Međutim, odmah potom naglašava „plašim se da Eliot nije bio sasvim u pravu, i sasvim pravedan prema tim napomenama. Na neki način, one su ne samo sastavni, nego i bitni deo *Puste zemlje* koja bi bez njih bila daleko škrtija u svojoj poruci.“³⁷⁰ Znači, prema Hristiću, komentari „nisu tu kako bi drugim jezikom objasnili ono što pesničkim jezikom nije bilo rečeno, ili nije bilo moguće reći“³⁷¹, već ukazuju na izvor inspiracije, daju neku vrstu pesničkog intenziteta, razjašnjavaju teža mesta, predstavljaju ironičan kontrast samoj poemi, obnavljaju prošlost. U svakom slučaju, Hristić u nekom trenutku zaključuje svoje izlaganje o komentarima izjavom kako je „Eliotova poema sva od istorije. Eliot je pokušao da napiše ponovo čitavu evropsku poeziju.“³⁷²

Ovaj esej se završava analizom strukture „Puste zemlje“. Autor izražava neslaganje sa navodima da je reč o nekoherentnom delu, a ne slaže se ni sa samim Eliotom koji je govorio o unutrašnjoj tematskoj povezanosti između fragmenata poeme. Autor je došao do zaključka da u ovom delu možemo da govorimo o strukturi po principu ključa, jer svaka strofa predstavlja ključ za strofu koja joj prethodi, a to i dokazuje analizom strofa. Svaki potonji događaj baca jedno novo svetlo na događaje koji su mu prethodili, i na taj način poema konstantno komentariše samu sebe kako napreduje. Autor to zove koncentričnim krugovima koji se prave oko jedne, zapravo tragične teme jer čovek uprkos svemu ne uspeva da pronađe svoj istorijski i duhovni smisao.

Hristić se na taj način pridružio pokušajima da se „Pusta zemlja“ prikaže kao poema jedinstvene i celovite strukture. Milena Vladić Jovanov u svojim istraživanjima objavljenim

³⁶⁹ Eliot, T. S., „Granice kritike (1956)“, str. 247., u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

³⁷⁰ Idem, str. 336.

³⁷¹ Idem, str. 337.

³⁷² Idem, str. 340.

posle 2010. godine navodi da se proučavajući Eliota susrela sa pedeset različitih tumačenja koji su „Pustu zemlju“ tretirali kao delo centrirane strukture. Najčešće se upravo u svrhu ujedinjenja koristi tekst „Komentara“, odnosno lik Tiresije kao centralne figure. Međutim, mit kao ujedinjujuća snaga u podtekstu ove poeme gubio je na značenju sa objavljivanjem originalne verzije ove poeme 1971. godine, jer je postalo jasno da ni sam naslov pesme nije originalno imao mitske konotacije već je ukazivao na različite perspektive gledanja „On čita Policiju različitim glasovima“ („He do the Police in Different Voices“³⁷³). Činjenice koje govore u prilog tome da su „Komentari“ sastavni deo u strukturi same pesme uglavnom idu u sledećim pravcima:

- a) Zbog Paundove redakciji i skraćivanja, pesma je postala je previše kratka za štampanje i još nekoherentnija i nerazumljivija nego što je bila. Postoje svedočanstva da je Eliot predlagao da se „Pusta zemlja“ produži stihovima iz „Stena“ ili pesmom „Gerontion“, ali to za Punda nije bilo prihvatljivo. O ovome govore Entoni Li Džonson (Anthony Lee Johnson) i Lorens Reini (Lawrence Rainey).
- b) Postoje analize citata i aluzija koje pokazuju da Eliot nije u svom „Komentar“ objasnio sve aluzije i citate, pa iz toga logično proizlazi da su uvrštena ona objašnjenja koja su značajna za strukturu same poeme.³⁷⁴
- c) Postoje stavovi da se Eliot u „Granicama kritike“ osvrće na preteranu pedanteriju koja ne može da dovede do boljeg razumevanja dela, ali da nikada nije osporio poetsku ulogu „Komentara“ značajnog za strukturu same poeme.³⁷⁵
- d) Konstatacija da onima koji znaju poreklo aluzija „Komentari“ ne trebaju, a onima koji ne znaju, ništa ni ne znače, pa ih stoga Eliot s tom namenom ne bi ni uvrstio.³⁷⁶
- e) Uprkos tome što „Komentar“ nije bio objavljen uz prvo objavljivanje poeme u časopisu „The Dial“, on je bio dostupan Edmundu Vilsonu za vreme pisanja njegovog prvog osvrta na ovu poemu, što ukazuje na to da pripadaju strukturi pesme, posebno ako je reč o procesu kritičkog čitanja.

Ako o „Komentarima“ i poemi „Pusta zemlja“ razmišljamo u terminima tradicije, originalnosti, impersonalnosti i disocijacije senzibiliteta, onako kako ih je postavio Eliot u svojim kritičkim razmatranjima, a zadržali su svoju vrednost do današnjih dana, možemo da

³⁷³ On čita *Policiju* različim glasovima.

³⁷⁴ Menand, Louis „Problems about texts“, p. 121 – 122, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot's The Waste Land*, Chelsea House Books, 2007

³⁷⁵ Idem, p. 121 – 122.

³⁷⁶ Kenner, Hue, „Eliot and the Voices of History“, p. 15, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom's Literary Criticism, New York, 2011

dođemo do interesantnih rezultata. „Komentar“ je na prvom mestu ukazivanje poštovanja tradiciji i njeno uključivanje u savremeni pesnički život, na vrlo originalan način koji nismo imali prilike do tada da sretnemo u pesničkoj umetnosti. Dušan Puhalo se ne bi složio sa ovom konstatacijom pošto je on tvrdio da „reč originalan doduše ne opisuje tačno osobenost i novinu Eliotovog pesništva. Naprotiv, u konvencionalnom smislu te reči, Eliot je manje originalan nego ijedan značajniji engleski pesnik pre njega.“³⁷⁷ Međutim, iz Puhalovih reči je očigledno da on „Komentar“ nije shvatao kao sastavni deo same poeme pošto je sam čin bio toliko originalan, da nije uopšte ni mogao da bude shvaćen ozbiljno. Iako bismo se sada mogli uplesti u dugačke rasprave o tome da li je Eliot želeo da ih uključi kao sastavni deo poeme ili nije, nalazeći podjednako validne argumente i za i protiv, poemu „Pusta zemlja“ doživjećemo u ovom trenutku kao organsku celinu koja ima svoj sopstveni život nezavistan od inicijalnih namera i odluka pesnika. Možda bismo mogli čak da kažemo da je i čitalačka publika u ono vreme odredila konačnu strukturu „Puste zemlje“ time što je zahtevala povraćaj novca ukoliko je pesma bila odštampana bez „Komentara“. Sem što je originalan način, „Komentar“ je i najčistiji oblik svedočanstva teoriji pesničke impersonalnosti, odnosno bega od ličnih emocija pesnika. Pri svemu tome, senzibilitet je disociran na osećanje izraženo u poemi (ali ne i lična pesnikova emocija) i na misao iskazanu u „Komentaru“. Ovakim tumačenjem „Puste zemlje“ dolazimo do zaključka da se Eliot u pisanju poezije držao svojih načela, ali i dalje ostaje da se vrednuje koliko je zapravo u tome i uspeo. Poslednji u nizu termina koji su danas preživeli jeste objektivni korelativ, ali ga u ovom kontekstu nećemo pominjati jer je on u svom izvornom obliku upotrebljen u analizi drame „Hamlet“.

U *Republici*, književnom časopisu, Dalibor Cvitan je objavio prevod eseja Džozefa Margolisa, „‘Ljubavna pjesma J. A. Prufrocka‘ T. S. Eliota“³⁷⁸, uz podršku prevodilačkog tandema Šoljan Slamnig čiji prevod citira za potrebe analize. Analiza je iscrpna i pitka, čak i za one slabije poznavaoce književnosti. Teško je svesti na pasus, dva, pa bih stoga ovom prilikom citirala samo njenu polazišnu tačku: „Mi smo, kao čitaoci, ustvari primorani da sami gradimo poeziju ‚Ljubavne pjesme‘. U početku se čini sasvim čitljiva ali postepeno postaje nesuvisla.“³⁷⁹

³⁷⁷ Puhalo, Dušan, „Poezija T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 690.

³⁷⁸ Margolis, Joseph, „‘Ljubavna pjesma J. A. Prufrocka‘ T. S. Eliota“, *Republika* /prev. D. Cvitan, Šoljan - Slamnig/, 1961, god. XVII, br. 1, str. 18 – 20.

³⁷⁹ Idem, str. 18.

Miroslav Beker 1962. godine objavljuje pregled engleske književnosti „Smjernice poslijeratne engleske književnosti“³⁸⁰ u kojem nam najpre skreće pažnju na nepostojanje određenih pravaca i škola, kao i na činjenicu da je zbog velike produkcije raznoraznih dela zapravo nemoguće imati pravi uvid u dešavanja na polju književnosti. U svakom slučaju, ono što obeležava to doba bismo mogli da nazovemo „dezintegracijom kulture u suvremenom kapitalističkom društvu“³⁸¹, što je centralna ideja kritičara tog vremena F. R. Liviza. Ovaj pregled nam je interesantan jer hronološki obuhvata Eliotovo dramsko stvaralaštvo, period kada je pokušavao da oživi poetsku dramu uz pomoć tema iz svakodnevnog života. Dobar prijem kod publike, odnosno prihvatljivost raskoraka između moderne teme i izveštačenog govora u stihu koji se očituje u drami „Poziv na koktel“, autor objašnjava Eliotovim „elastičnim i nerimovanim stihom.“³⁸²

Telegram 1962. godine govori o T. S Eliotu kao o sterilnom pesniku kroz pero Zvonimira Goloba. Bio je to osvrt na Eliotove *Izabrane pjesme* u izdanju sarajevske kuće *Veselin Masleša* iste te godine, sa negativnom intonacijom vrlo dosledno sprovedenom kroz ceo tekst.

Obrušio se najpre na Eliotovu misaonost tvrdnjom da nemisaoni pesnik ne postoji, a da je umovanje u poeziji izraz ambicija van same poezije i blisko filozofiji. Ne nalazi opravdanja ni u često pominjanoj manjkavosti prevoda, i u tome se slaže sa Eliotovim stavom da velike poezije ostaje više kakav god da je prevod, pri tom skrenuvši pažnju da ni sami prevodi ne mogu da budu toliko loši jer ih ipak rade pesnici koji imaju dosta iskustva. Potpuno se slaže sa Tomislavom Ladanom, autorom pogovora drugog izdanja ove zbirke, da je „Pusta zemlja“ promašaj. Iako je Eliot slavan i uticajan, njegovo stvaralaštvo predmet raznih studija i knjiga, smatra da vrednost Eliotovog stvaralaštva ne postoji u okvirima savremene svetske poezije i iskreno se čudi kome je sve dodeljena Nobelova nagrada. Na kraju krajeva, nepobitna je činjenica da je Eliotova poezija, poezija koja se ne čita.

Povodom iste zbirke oglosio se u *Telegramu* i Ivo Vidan napisom stručnijeg prizvuka od prethodnog napisa pod naslovom „Napregnute reči“.³⁸³ Autor je čitao Eliota u originalu, pa je između ostalog u mogućnosti da kaže nešto više o samom prevodu, doduše nimalo pohvalno. Primećuje da je ovaj izbor Eliotove poezije opterećen neujednačenim kvalitetom

³⁸⁰ Beker, Miroslav, „Smjernice poslijeratne engleske književnosti“, *Naše teme*, 1962, god. VI, br. 10, str. 1524-1546.

³⁸¹ Idem, str. 1525.

³⁸² Idem, str. 1541.

³⁸³ Vidan, Ivo, „Napregnute riječi. Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962 (26. X 1962.), god. III, br. 131

prevoda, koji samo tu i tamo uspeva da prenese lični Eliotov ton. Pominjanjem ličnog tona Ivo Vidan nas je iznenadio, jer svi uglavnom ostaju isključivo na površini zavarani teorijom depersonalizacije, i retko ko uviđa da potku celokupnog Eliotovog stvaralaštva čini njegov duboko lični ton koji se sastoji od nesigurnosti, samokritičnosti, oklevanja, ironije, ispitivanja, ponavljanja, itd... Iako glavne primedbe idu na račun prevoda, to ne znači da ovaj autor nekritički posmatra Eliotovo stvaralaštvo. Vrlo je svestan uzlazne linije kada je u pitanju pesnički kvalitet, kao i značaja koji „Četiri kvarteta“ imaju kao njegovo najsavršenije i najznačajnije delo.

Iste te godine ovaj autor objavljuje u *Umjetnosti riječi* napis „Načela anglosaksonske književne kritike“³⁸⁴ što samo potvrđuje jednu vrstu ozbiljnosti u pristupu, već primećenu i u prethodnom tekstu, kada je u pitanju proučavanje književnih prilika na anglosaksonskom području. Primećuje kako zbog tradicije empirizma u engleskoj kritičkoj tradiciji zapravo nema pravih škola, kao ni knjiga o opštoj književnoj problematici. Za Eliota tako kaže da izrasta kao kritičar u jednom specifičnom trenutku, momentu krize „ležernog akademskog ocenjivanja“³⁸⁵, da je njegova proza jasna i lako se čita, a fraze po kojima je poznat (disocijacija senzibiliteta, objektivni korelativ) često su citirane i van konteksta i umeju da im budu pripisana i sasvim nova značenja koja ni sam Eliot nije imao u vidu u trenutku kada ih je stvarao.

Najznačajniji i najpoznatiji esej, „Tradicija i individualni talenat“, govori o idealnom poretku književnih dela, i o impersonalnosti velike poezije. Izdvaja Eliotovo stanovište da se „veličina književnosti ne može odrediti književnim merilima, ali moramo imati na umu da se to da li ona jeste književnost ili nije može odrediti samo književnim merilima“, da bi na samom Eliotovom primeru pokazao kako unutrašnji pristup književnom delu ne isključuje spoljašnja merila u procenjivanju književnih dela. Tačnije, Eliot kaže: „Poezija ... svakako ima neke veze sa moralom, sa religijom, a možda i sa politikom, ali ne možemo reći kakve. Ako se upitam ... zašto mi je milija poezija Dantea od Shakespeareove, morat ću kazati da je to zato što mi se čini da pokazuje zdraviji stav prema misteriji života. A u ovim pitanjima i drugima koja ne možemo izbjeći, čini se da već napuštamo područje kritike poezije.“³⁸⁶ Iako je Eliot u ovom radu stavljan u kontekst ostalih predstavnika Nove kritike, ovom prilikom nećemo se zadržavati na obradi njihovih pristupa tumačenju književnih dela. Ono što ovaj napis razlikuje od dosadašnjih, a što se definiše kao jedna vrsta ozbiljnosti u pristupu ovog

³⁸⁴ Vidan, Ivo, „Načela anglosaksonske književne kritike“, *Umjetnost riječi*, 1962, god. VI, br. 4, str. 197-216.

³⁸⁵ Idem, str. 205.

³⁸⁶ Idem, str. 208.

autora, jesu citati stranih autora kojima potkrepljuje svoje navode, ostavljajući mogućnost čitaocima da samostalno šire svoje perspektive ukoliko su zainteresovani.

Jovan Hristić objavio je esej u *LMS*³⁸⁷ 1962. godine u kojem razmatra pitanje tradicije analizirajući dva Eliotova eseja „Tradicija i individualni talenat“ i „Šta je klasik?“ Kreće od činjenice da je Eliot pesnik i kritičar u isto vreme i naglašava da njegova poezija i njegova kritika imaju neki zajednički stepen univerzalnosti, jer njegovi stavovi o sopstvenoj poeziji uvek govore i o poeziji uopšte. Time stavlja tačku na rasprave kritičara koji su, s jedne strane tvrdili da postoji savršen sklad između Eliotove poezije i kritike, kao na primer F. O. Matjesen, za razliku od onih kritičara, ništa manje značajnih autoriteta, kao što je bio Džon Krou Rensom, prema kojima Eliot sam nikada nije pisao svoju poeziju u skladu sa svojim kritičkim načelima.

Ističe Eliotov značaj naglasivši da „posle Eliota poeziju je moguće pisati samo na način i na pretpostavkama koje će se radikalno razlikovati od načina na koji je Eliot pisao poeziju i od pretpostavki na kojima se osniva Eliotova poezija.“³⁸⁸ Eliot je „pesnik prvog reda i značaja“³⁸⁹, a esej „Tradicija i individualni talenat“ esej veka. Jovan Hristić ove poslednje stavove iskazuje istaknuvši i činjenicu ograničene konačnosti i univerzalnosti književnih stavova koji „ne mogu da pretenduju na konačnost i univerzalnost.“³⁹⁰ U svakom slučaju, Hristić naglašava da svaka negativna kritika Eliota kritičara jeste neefektivna jer „jasnoća misli i upotreba pojmova na jedan sasvim naročit način dovode do toga da svaka kritika ovog eseja na neki način promaši cilj.“³⁹¹

Vremenski raspon od jednog do drugog eseja skoro da obuhvata i raspon njegove karijere od samih početaka do momenta kada je dobio Nobelovu nagradu. Tradicija je vrlo nejasnog odnosa prema pojmu istorije, jer je ona vrednost koju prošlost ima, a ne niz dela iz prošlosti, a, u teoriji, odnosi se na sva dela iz prošlosti. Ipak, nije mogao da ne primeti kako Eliot prilično nasumično bira dela koja čine tu prošlost i pored toga što tvrdi da istorijski izbor ne bi smeo da bude izraz ličnog afiniteta. Lujs Menand u svom eseju skreće pažnju da se ovde ne radi o nedoslednosti kod samog Eliota, nego o pogrešno shvaćenoj sintagmi „idealni poredak.“ On smatra da ovaj termin ima filozofsku konotaciju, ne preskriptivnu, i nudi sledeće objašnjenje: „Naša percepcija novog umetničkog dela zavisi od naše percepcije

³⁸⁷ Hristić, Jovan, „Eliotovo shvatanje tradicije“, *LMS*, 1962, god. 138, knj. 389, sv. 2, str. 91-100.

³⁸⁸ Idem, str. 93.

³⁸⁹ Idem, str. 91.

³⁹⁰ Idem, str. 91.

³⁹¹ Idem, str. 95.

istorije umetnosti, koja dobija određen oblik – idealizovana je – u našim mislima.³⁹² Poreklo Eliotove misli je u hermenautici kasnog devetnaestog veka, i „osavremenjeno u naše vreme od strane Hansa-Džordža Gadamera: „Tradicija nije nešto što već postoji a mi u nju ulazimo, mi je stvaramo sami i stoga je i dalje sami određujemo.“³⁹³

Hristić stoji na stanovištu da pojam tradicije doživljava svoju realizaciju kroz „Pustu zemlju“ i prisustvo citata velikog broja pesnika iz istorije književnosti, a da tek u „Četiri kvarteta“ doživljava svoj vrhunac. Ona postaje neki apstraktan pojam, „sinteza vremena“³⁹⁴, odnosno „prošlost, budućnost i sadašnjost koje su uvek prisutne jedan u drugoj i koje se potvrđuju jedna u drugoj; ono što pripada vremenu i ono što pripada večnost; i, najzad, pervazilaženje vremenskog u večno koje se postiže ostvarivanjem jedne formalne strukture.“³⁹⁵

U drugom eseju se sam pojam tradicije kao pojam više ne pominje, on prerasta u neku vrstu zrelosti i usko je povezan sa definicijom klasika, odnosno „Eliotovo shvatanje tradicije dobija svoj pun smisao tek ako imamo u vidu ideal klasičnog pesnika.“³⁹⁶ Hristić nam još skreće pažnju na neka opšta mesta kada je književna teorija u pitanju, na činjenicu da je „literarne pojmove uglavnom moguće samo negativno definisati“³⁹⁷ i nije ih moguće ograničiti, samo razgraničiti.

Dušan Puvačić je stvarno pokušao da nam približi stvaralaštvo T. S. Eliota kroz osvrt³⁹⁸ na *Izabrane pjesme*. Počinje sa teorijskim Eliotovim postavkama koje nastoji da poveže sa konkretnim stvaralačkim radom, komentariše i izbor u datoj zbirci, da bi potom prešao na analizu same poezije sa jednim sintetičkim osvrtom na kvalitet prevoda. Sa formalne strane gledano ovo su sve elementi koji doprinose ozbiljnosti jednog prikaza.

Sadržajno prikaz nije ništa manje značajan, mada možemo da žalimo što forma prikaza u književnim novinama radi komercijalizacije određene knjige ne ostavlja više prostora za jednu detaljniju analizu. Visok stepen profesionalizma ovog autora koji je svestan činjenice da je njegov napis interpretatorsko-eklektičkog, a ne kritičkog karaktera, sigurno bi u detaljnijoj analizi još više došla do izražaja. Na prvom mestu saznajemo da je Eliot, iako se to često zanemaruje, jasno povezivao društveno-istorijske i lične elemente sa književnim

³⁹² Menand, Louis, „T. S. Eliot“, p. 32, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

³⁹³ Idem, p. 32.

³⁹⁴ Idem, str. 97.

³⁹⁵ Idem, str. 96 – 97.

³⁹⁶ Idem, str. 100.

³⁹⁷ Idem, str. 98.

³⁹⁸ Puvačić, Dušan, „Približavanje T. S. Eliota“, *Književne novine*, 1962, 14 (08. 08. 1962.), 177, str. 3-4.

stvaralaštvom. To postaje jasno kada u kritici o Vordsvortu nailazimo na njegov stav koji se najčešće čita i prihvata parcijalno: „korenite promene poetske forme verovatno su simptom izvesne mnogo dublje promene u društvu i ličnosti.“³⁹⁹ Dakle, poezija nije depersonalizovana do te mere da na nju ne utiču lične stvari, čak i kada je reč o jednom višem, formalnom nivou. Ako je teška, ona je teška jer su vremena takva, kompleksna i raznovrsna, stav je Eliota u vreme pisanja „Puste zemlje“. Međutim, ove nas reči isto tako neminovno upućuju na zaključak da i lično ima veliki uticaj na formu i suštinu stvaralačkog književnog rada.

Nadalje ističe da su, bez obzira na to koliko se raznorazni kritičari mimoilaze u oceni Eliotovog stvaralaštva, dve činjenice nepobitne: postojanje neprestane i kompleksne struje misli i osećanja, kao i postojanje specifične eliotovske koncepcije vremena. Razvojna linija je takođe nepobitna, i uočljiva je i u ovoj zbirci zahvaljujući pažljivom i znalački napravljenom izboru. Možda nam je u tom smislu najinteresantniji citat Leonarda Angera da Eliot „dospevši do granice praznine počinje da traži veru.“⁴⁰⁰ Za Eliota je karakteristična njegova snažna ličnost, koja prilagođava sve sebi i svojim potrebama: „Svi elementi usvojeni od drugih, prelamajući se kroz njegovu stvaralačku individualnost, dobili su, uprkos tematskoj i formalnoj istovetnosti, novu emocionalnu boju i, u kontekstu jednog novog pogleda na svet, sasvim nov kvalitet.“⁴⁰¹ Posle analize poezije, koju zbog ograničenog prostora daje kroz analizu pesničkih slika, prelazi na analizu prevoda i naglašava da je reč o izrazito teškom poduhvatu. Ukazuje na neminovnost zanemarivanja Eliotovih muzičkih obrazaca u prevodu radi očuvanja smisla, kao i na nužnost uspostavljanja sopstvenih muzičkih shema.

Osnovno je ipak pitanje „da li je i koliko je u ovim prevodima ostalo poezije“⁴⁰²: „U ovim prevodima slike, izreke, utisci ličnosti prevedeni su uglavnom tačno; ali ne uvek potpuno; onaj deo smisla koji se nalazi u muzici ne može da se oseti. Zbog toga bi, uz sve poštovanje koje zaslužuje napor, koji su prevodioci učinili, i njihov relativan uspeh, poeziju ovako visoko intelektualnog reda radije videli u proznom prevodu sa uporedo štampanim originalnim tekstom.“⁴⁰³ Uprkos tome kaže citirajući Eliota: „mada mnogo manje nego u originalu, sačuvalo se ipak dosta, jer je mnogo bilo.“⁴⁰⁴ I dodaje da trasa za prijem ovakvog jednog dela u vreme kada je objavljeno nije postojala, pa je tako i pogovor T. Ladana koji prati izbor u tom smislu nedostatan da bi našu čitalačku publiku, vaspitanu više na

³⁹⁹ Idem, str. 3.

⁴⁰⁰ Idem, str. 3.

⁴⁰¹ Idem, str. 3.

⁴⁰² Idem, str. 4.

⁴⁰³ Idem, str. 4.

⁴⁰⁴ Idem, str. 4.

emocionalnoj pesničkoj tradiciji, pripremio za prijem ovog predstavnika intelektualne pesničke tradicije.

Tomislav Sabljak se potrudio da prevede deo eseja Elizea Vivasa „Objektivni korelativ“⁴⁰⁵, ali je zapravo šteta što esej ipak nije preveden u celosti, pošto je reč o prilično bitnom trenutku za razumevanje i za recepciju Eliota kao kritičara.

Vivas zauzima kritički stav u odnosu na Eliota, pobijajući u suštini osnovne postavke Eliotove teorije. Objektivni korelativ nije relevantno objašnjenje pesničkog stvaralačkog čina, jer podrazumeva da pesnik treba unapred da zna koju emociju želi da izrazi, a potom da traži sredstva za izražavanje te emocije. Za Vivasa stvaralački čin prethodi emociji, odnosno pesnik tek kroz kompoziciju postaje svestan svoje emocije. Nadalje tvrdi da, ma koliko korelativ objektivno bio postavljen, emocija nikada ne može da bude istovetna za pesnika i za čitaoca njegove poezije, jer se sam čin recepcije ipak odvija u, za čitaoca, specifičnom trenutku. U tom smislu, iako Eliot stoji na stanovištu da je umetnost svrsishodna, njena katarzična vrednost za čitaoca je ipak diskutabilna jer je zapravo nepredvidiva i funkcija je čitaočevog doživljaja. Uprkos zamerkama koje ovaj autor iznosi, a prvo što primećuje jeste Eliotova nedoslednost, ističe da je bitno što je Eliot, kao i većina njegovih savremenika, prihvatio stav da je „pjesnik prvenstveno zainteresiran emocijom.“⁴⁰⁶

Ono što bi možda bilo interesantno da primetimo jeste da su svi imali potrebu da se odrede u odnosu na Eliota, bilo da ga slede u svojim stavovima ili ne. Iako je neretko upozoravao da se nekim njegovim stavovima pridaje više važnosti nego što zaslužuju, ili da tumačenja odstupaju od onoga što je ono zapravo želeo da kaže, Eliotu to izgleda nije previše smetalo, jer je išlo u prilog njegovoj popularnosti. Sabljak je inače u hrvatskoj književnoj istoriji poznat kao plodan kritičar koji „ulazi u tuđi stvaralački process uglavnom pomoću vlastitog pjesničkog iskustva i intuicije, pomažući se pri tome samo sporadično i nesistematski teorijom.“⁴⁰⁷

Čini se da bismo mogli da zaključimo da je ova godina protekla u znaku objavljene zbirke Eliotove poezije, i da su napisi, u manjoj ili većoj meri, komunicirali sa tim događajem. Dragan Milošević⁴⁰⁸ nam daje kratak pregled najznačajnijih karakteristika Eliotovog života i dela, i smelo tvrdi kako je „Eliotovu poeziju nemoguće doživeti kao

⁴⁰⁵ Vivas, Elizeo, „Objektivni korelativ“/prev. Sabljak Tomislav/, *Književne novine*, 1962, 14 (21. 01. 1962.), 162

⁴⁰⁶ Idem, str. 8.

⁴⁰⁷ Vlatko, Pavletić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost, str. 737.

⁴⁰⁸ Milošević, Dragan, „Magija poetske reči: Eliot Stearns Thomas, Izabrane pjesme. Sarajevo, 1962“, *Borba*, 1962 (19. 8. 1962.), god. XXVII, br. 228

završenu potpunost⁴⁰⁹, šta god to u kontekstu književnog stvaralaštva značilo. Ništa manje ne iznenađuje svojom konstatacijom da se Eliot nalazi na polu osećanja, ne saznanja, ako na književno stvaralaštvo gledamo kao na izraz dvaju mogućih, potpuno suprotnih, polova: osećanja i saznanja.

I 1963. godine se pojavio jedan prikaz povodom objavljivanja Eliotove zbirke poezije. Bio je to kraći prikaz Đure Bećira u *Zadarskoj reviji*⁴¹⁰ sa željom da popularizuje čitanje Eliota. Bećir ostaje začuđen pred činjenicom da je o Eliotu pisano „toliko mnogo i toliko kontradiktorno“⁴¹¹, ali isto tako se slaže da koje god stanovište da zauzmemo, ako želimo da budemo objektivni recenzenti, ne možemo da osporimo njegov značaj za celokupnu zapadnoevropsku književnost i to uprkos uskom krugu čitalaca.

Ovaj prikaz se razlikuje od ostalih po jednoj decentnoj poetskoj liniji u izražavanju samog autora, kao i u nastojanju da Eliota predstavi ne samo kao pisca apstraktne, misaone poezije, već ukazuje i na njegove druge pesme, kojih nije malo, a koje su nepravedno zapostavljene. Zaključak ostaje da je Eliot ipak „virtuozan pesnik“.⁴¹²

Iste godine Tomislav Sabljak je objavio Vivasov (Eliseo Vivas) esej u celosti⁴¹³ u želji da zaista doprinese boljem razumevanju centralnog pojma Eliotove kritike, pogotovo imajući u vidu Vivasov jasan polemički ton i stav, a u *Mogućnostima* analizu Eliotovih pesma pod naslovom „T. S. Eliot kao pesnik“.⁴¹⁴

Tomislav Sabljak se bavi osnovnim Eliotovim teorijskim postavkama koje su neophodne za ispravno tumačenje i recepciju njegove poezije, a očigledna naklonost koju oseća prema Eliotu vidljiva je i na idejnom nivou, počevši od planskog pristupa u obradi same tematike, kao i na nivou realizacije ideje u realnosti, kada jasno izražava stavove da je reč o stvaraocu koji „otvara nove stranice u razvoju engleskog pjesničkog jezika i moderne engleske poezije.“⁴¹⁵ Čak je i Eliotova nesistematičnost i menjanje stavova prihvaćeno kao pozitivno.

Svestan potrebe da prosečnog čitaoca upozna sa teorijskom potkom Eliotove poezije da bi uopšte bilo moguće razumeti analizu poezije date u nastavku, ovaj autor stoga najpre prolazi kroz pojmove originalnosti, razvoja, tradicije kao izraza sinteze vremena, potom

⁴⁰⁹ Idem

⁴¹⁰ Bećir, Đuro, „Šapat besmrtnosti na pustoj zemlji: Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Zadarska revija*, 1963, god. XII, br. 3, str. 266-268.

⁴¹¹ Idem, str. 266.

⁴¹² Idem, str. 268.

⁴¹³ Vivas, Elizeo, „Objektivni korelativ T. S. Eliota“, *Kolo*, 1963, 8, str. 348 – 358.

⁴¹⁴ Sabljak, Tomislav, „T. S. Eliot kao pesnik“, *Mogućnosti*, 1963, 10, 6, str. 589 – 608.

⁴¹⁵ Idem, str. 589.

prelazi na analizu ličnih afiniteta u formiranju tradicije kao svesti o prošlom, analizu pesničkih uticaja i navodi pristupe drugih kritičara. U analizi pojedinačnih pesama kreće od „Ljubavne pesme J. Alfreda Prufroka“ i prati liniju razvoja do „Četiri kvarteta“, najznačajnijeg ostvarenja, iako samo po sebi nerazumljivog i veoma zahtevnog. Pored tematske analize bavi se i analizom pesničkog izraza čije „vrijednost još nisu sve otkrivene mada su vrlo mnogo otkrivane.“⁴¹⁶

U časopisu *Izraz* oglasio se Nikola Koljević u pokušaju da napravi razliku između kritike poezije i pesničke kritike⁴¹⁷ što je jasno definisano već samim naslovom. Osnovna ideja koju pokušava da dokaže na primeru T. S. Eliota i njegove kritike *Hamleta* jeste da jedini pravi izvor kritičkog mišljenja može da bude samo delo, a ne i vlastita pesnička tačka. Ukoliko je vlastita pesnička tačka ishodište, onda je reč o pesničkoj kritici. U tom smislu, isto kao što Eliot tvrdi da je Hamlet umetnički promašaj, tako i Koljević tvrdi da „kritički vid te formulacije vezan je za Eliotov kontekst – kako pesnički tako i iskustveni – a ne za Šekspira.“⁴¹⁸ Utisci na taj način pretvoreni u ideje i značenja koja iz toga proizlaze ne mogu biti relevantni, Eliotova kritika je dakle zakazala na idejnom nivou. Živost jezika koja karakteriše njegovu kritiku nebitna je stvar, pošto je „kritika šansa objektivnosti ljudskog jezik“⁴¹⁹, a stilske i formalne lepote predstavljaju samo ukras.

Tragom Eliotovih definicija kritike⁴²⁰ išao je Dušan Puvačić inspirisan objavljivanjem Eliotovih izabranih tekstova⁴²¹ u prevodu Milice Mihajlović 1963. godine u Beogradu. Kažemo inspirisan jer Puvačić piše stvarno o Eliotovim stavovima, manama i vrlinama njegovog kritičkog pristupa sa kojim je imao prilike da se susretne posredstvom objavljenog prevoda, i ne bavi se analizom izbora ili kvalitetom prevoda. Jednostavno, sam je upotpunio svoj prikaz onim tekstovima koji u originalu nisu uvršteni u izbor, što mu daje jednu širu perspektivu zahvaljujući kojoj ne ispušta iz vida ni jednu bitnu činjenicu. Takva jedna bitna činjenica, možda i najbitnija, jeste Eliotov empirizam koji je samom Eliotu dozvoljavao slobodno revidiranje nekih od kritičkih stavova.

To sve o čemu pišemo kada je u pitanju Eliot daje jedan relativizirajući karakter književnoj kritici i smešta je unutar granica njenih osnovnih okvira „da pomogne svojim

⁴¹⁶ Idem, str. 601.

⁴¹⁷ Koljević, Nikola, „Kritika poezije i pesnička kritika“, *Izraz*, 1963, god. VII, knji. 13, br. 8 – 9, str. 97 – 109.

⁴¹⁸ Idem, str. 101.

⁴¹⁹ Idem, str. 106.

⁴²⁰ Puvačić, Dušan, „Tragom Eliotovih definicija poezije“, *Književne novine*, 1963, god XV (27. 12. 1963.), br. 213

⁴²¹ T. S. Eliot: *Izabrani tekstovi*, Prosveta, Beograd, 1963

čitaocima da razumeju i uživaju.⁴²² Osnovni zadatak kritike tako se definiše kao pažljivo proučavanje teksta i snabdevanje čitaoca činjenicama koje inače sam ne bi primetio. Njena umetnička priroda takođe je naglašena kao bitna činjenica, ali istovremeno i svest o društvenoj uslovljenosti književnog stvaralaštva, odnosno svest o uticajima i psihologije i sociologije na književnu kritiku. Tema interakcije sadašnjosti i prošlosti u književnom stvaralaštvu i njenog značaja za književnu kritiku možda nije dovoljno obrađena, s obzirom da je to jedna od centralnih tema Eliota kritičara, ali ovaj esej je i uprkos tome veoma značajan kada je u pitanju prikaz bitnih Eliotovih kritičkih stavova.

Eliotom kao kritičarem bavio se i Meša Selimović⁴²³, verovatno tragajući za rešenjima i za objašnjenjima za sopstveno stvaralaštvo. Ako pođemo od činjenice da je svako čitanje isključivo subjektivni doživljaj čitaoca, onda bi nam u slučaju Meše Selimovića možda najinteresantnije bilo da ispratimo koje su to teme koje ga zaokupljaju i koliko se razlikuju u odnosu na ostale autore prikaza Eliotovog kritičkog rada. Meša Selimović se inače povremeno bavio književnom kritikom, a poznat je po „originalnom tumačenju funkcije jezika u oblikovanju nacionalne samosvesti.“⁴²⁴

Prvi utisak koji ostavlja esej Meše Selimovića jeste da je reč o nekoj vrsti „panegirika“ samoj književnosti i književnom stvaralaštvu. Počinje konstatacijom da bi „čovječanstvo bez poezije duhovno osiromašilo“⁴²⁵ i u istom duhu završava esej tvrdeći da „književnost predstavlja najvišu tačku svesti jednog naroda, njegovu najveću snagu i najdelikatniju osećajnost.“⁴²⁶

Osnovni termin koji ističe jeste Eliotov termin „koncentracija“⁴²⁷, kojim Eliot zapravo želi da skrene pažnju da je „veći deo truda jednog pisca dok komponuje svoja dela kritička vrsta truda“⁴²⁸, a stvaralaštvo je „racionalni sistematski rad na svom delu.“⁴²⁹ Dok je „kreacija dobrim delom i kritika, a kritika nije kreacija“⁴³⁰, kritika opravdava svoje postojanje kada čitaocima daje činjenice „koje bi on inače prevideo“⁴³¹, a ne treba da se bavi interepretacijom. Činjenica u ovom slučaju definisana kao „suština, unutrašnja struktura

⁴²² Puvačić, Dušan, „Tragom Eliotovih definicija poezije“, *Književne novine*, 1963, god XV (27. 12. 1963.), br. 213

⁴²³ Selimović, Meša, „Eliot kritičar“, *Život*, 1963, XII, 11-12, str. 134-137.

⁴²⁴ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 596.

⁴²⁵ Idem, str. 134.

⁴²⁶ Idem, str. 137.

⁴²⁷ Idem, str. 134.

⁴²⁸ Idem, str. 134.

⁴²⁹ Idem, str. 134.

⁴³⁰ Idem, str. 134.

⁴³¹ Idem, str. 135.

pojava i moguć odnos između njih.⁴³² Pored toga što je zaokupljen odnosnom između kritičkog i stvaralačkog čina, Selimovića interesuje i pojam tradicije koja se „može usvojiti samo velikim trudom“⁴³³, kao i, već pomenuto, pitanje svrhe poezije koja se kreće od uticaja na razvoj jezika, preko toga da je sredstvo komunikacije među ljudima, do uticaja na razvoj kulture koji naposljetku dovodi do razvoja društva. No, Selimović ističe i značaj književnosti i na ličnom planu: razumevanje književnosti neraskidivo je povezano sa uživanjem u književnosti, ne treba zaboraviti da „kričarske interpretacije nikako ne mogu da zamene čitanje umetničkih dela“⁴³⁴ jer nije cilj da se ima mišljenje o nekom delu, već da se formira književni ukus čitajući dela. Pozivajući se na Eliotov esej „Svrha poezije“ naglašava da je „razvijanje poezije simptom društvenih promena“, odnosno da je „zrelost književnosti rezultat zrelosti jednog društva“, što predstavlja „zdrav pozitivistički stav [koji] implicira misao da je poezija, mada specifična po načinu izraza, ne samo vezana za život, već i da je po svojoj funkciji sredstvo komuniciranja među ljudima.“⁴³⁵

Autor ovog eseja smatra da je sreća što pred sobom imamo stvaraoca koji objedinjuje u sebi i velikog pesnika i velikog kritičara, a koji je upravo zahvaljujući svom stvaralačkom iskustvu u stanju kritički da priđe poeziji.

Književna 1964. godina odvija se manje više istim intenzitetom kada je Eliot u pitanju. Najznačajniji događaj je prevod „Kritičkog rada T. S. Eliota“⁴³⁶ jednog od značajnijih imena u istoriji anglosaksonske književne kritike Renea Veleka. Ovim prevodom jasno je istaknut značaj Eliota kao vodeće figure neoklasičnog pokreta u književnoj kritici dvadesetog veka koji je stavljao akcenat na impersonalnost i objektivnost pesnika.

Prema Veleku, Eliot je uspeo da postavi vredne formulacije, a neretko da da i uverljiva rešenja uprkos tome što se unutar tih njegovih glavnih stavova vrlo često susrećemo sa nedoslednostima, pa čak i kontradiktornostima. Ti ključni pojmovi koje je Velek izdvojio su: impersonalna poezija, stvaralački proces, senzibilitet, objektivni korelativ, tradicija, disocijacija senzibiliteta, odnos poezije i proze, vanvremenost. Pored ovih pojmova Velek se bavi i Eliotovim shvatanjem psihičkog doživljaja kao bitnog elementa kompozicije neke pesme, odnosno činjenicom da Eliot „odbacuje ekspresionističke teorije koje poistovećuju pesnikov doživljaj sa stvaranjem i čak i sa čitaočevim razumijevanjem.“⁴³⁷ Sam psihološki proces ne može se uzeti kao ključ vrednosti pesme jer pored pesme postoje još tri bitne

⁴³² Idem, str. 135.

⁴³³ Idem, str. 135.

⁴³⁴ Idem, str. 135.

⁴³⁵ Idem, str. 137.

⁴³⁶ Wellek, Rene, „Kritički rad T. S. Eliota“ /prev. M. Borojević i Lj. Jojić/, *Razlog*, 1964, 4, 9-10, str. 836-837.

⁴³⁷ Idem, str. 841.

činjenice: „stvarni pjesnikov doživljaj, doživljaj pisanja pjesme i reakcija čitaoca.“⁴³⁸ Esej završava analizom Eliotovih radova na konkretnim pesnicima, koja zapravo pokazuje da Eliotov ukus nije isključivo klasicistički, da Eliot ume da promeni svoje mišljenje (kao kada je Gete u pitanju) i da je zapravo vrlo izbirljiv u usvajanju tradicije.

Pored ovog prevoda, koji su objavili nama nepoznati prevodioci, M. Borojević i Lj. Jojić, Tomislav Sabljak je preveo napis Delmora Švarca⁴³⁹ pod naslovom „Književna diktatura“. Iako je najavljen kao esej u kojem ćemo imati priliku da preko Eliota saznamo nešto više o Delmorovim stavovima o književnoj kritici, naša očekivanja nisu ispunjena. Na Eliota je nemoguće primeniti bilo kakvu klasifikaciju, njegova istraživanja prate njegovu ličnu intuiciju i jedino na šta se oslanja jeste njegovo vlastito iskustvo na osnovu kojeg neretko menja i sopstveno mišljenje. Možda je u ovom celom napisu, odnosno delu eseja koji nam je dat na uvid, najznačajnija svest o relativnosti kritičkih sudova jer „što više znamo o historiji književne slave i književnih sudova, postajemo više svjesni koliko mogu biti nepravedni i glupi i najveći kritičari“⁴⁴⁰, dok je najinteresantniji zaključak da nam književni diktatori, a on smatra da je Eliot književni diktator, ne trebaju.

Pored ovog prevoda Tomislav Sabljak je objavio i svoj esej o Eliotu kao književnom kritičaru,⁴⁴¹ iako je svestan da je najbolji pristup kada se istovremeno proučava i Eliotovo pesničko delo i njegova kritika. Pojmovi koje obrađuje kreću se u već poznatim okvirima, Sabljakov način izlaganja i stavovi kada je Eliot u pitanju su nam takođe već dobro poznati. Jedina novina koju donosi jeste isticanje da „Eliot nikad nije bio pravi praktičar, nego je postavljao hipoteze.“⁴⁴²

Sabljak u svom eseju ne donosi konačan sud, kako sam kaže „pred čitaoce je postavio niz problema“⁴⁴³, a u opsežnim beleškama na kraju eseja pohvalno se osvrće na rad Jovana Hristića, koji je objavio izbor Eliotovih tekstova, potom na rad prevodioca Milice Mihailović, da bi na kraju dao smernice za samostalan rad u proučavanju Eliota. U svakom slučaju, s pravom možemo da kažemo da je sa stanovišta osnovne funkcije popularizacije Eliotovog rada ovaj esej u potpunosti zadovoljio i sa formalne i sa suštinske tačke gledišta.

Osvrt na izabrane eseje objavljuje Dalibor Cvitan u *Telegramu* pod naslovom „Pozitivistička kritika metafizičkog pjesnika.“⁴⁴⁴ Obraduje osnovne teme koje se pojavljuju u

⁴³⁸ Idem, str. 841.

⁴³⁹ Schwartz, Delmor, „Književna diktatura“, *Telegram*, 1964, V (04. 09. 1964.), 228, str. 10.

⁴⁴⁰ Idem, str. 10.

⁴⁴¹ Sabljak, Tomislav, „Kritičar T. S. Eliot“, *Mogućnosti*, 1964, god. III, br. 3, str. 276-284.

⁴⁴² Idem, str. 281.

⁴⁴³ Idem, str. 281.

⁴⁴⁴ Cvitan, Dalibor, „Pozitivistička kritika metafizičkog pjesnika“, *Telegram*, 1964 (17. 01. 1964.), 195

Eliotovim kritikama, ali i naglašava: „Eliotova kritika je tako perfektna, tako misaono i stilski savršena da prosječnog ljubitelja književnosti mora zaboljeti glava.“⁴⁴⁵

Samo „Nekim aspektima Eliotove kritike Šekspira“ bavio se Ivo Ćurčin u *Filološkom pregledu*⁴⁴⁶. Iako se bavi Šekspikom, Ćurčin ističe da se Eliot i tada bavi sobom i da zapravo pomoću Šekspira „pravda svoje vlastito pesničko postojanje.“⁴⁴⁷ Tri bitna aspekta kojima se Eliot bavi kada govori o Šekspiru jesu: drama, tradicija i jezik. Kada je jezik u pitanju uzima Šekspira kao merilo, a ne Miltonovu tradiciju, jer smatra da je za savremeni jezik bitno da „izrazi sav raspon modernog senzibiliteta“⁴⁴⁸ a za to je bio potreban „izvestan prozni kvalitet.“⁴⁴⁹ Ovde je još možda bitno istaći činjenicu da je Eliot zapravo malo pisao o Šekspiru i da samo dva eseja imaju Šekspira za temu, ali da je dosta toga o Šekspiru rečeno kroz njegove eseje o Elizabetanskim dramatičarima.

Te godine objavljena su još tri eseja, Aleksandar I. Spasić se bavi „Književnim pogledima T. S. Eliota“⁴⁵⁰ u *Savremeniku*, Milan Ranković „Egzistencijalnim kontinuumom poezije i kritike“ u *Izrazu*⁴⁵¹, a Radojica Tautović „Pesmom o pesmi“ u časopisu *Književnost i jezik*.⁴⁵²

Esej Radojice Tautovića reakcija je na objavljene „Izabrane tekstove“ u izdanju Prosvete. Teško se odupreti osećaju da je u ovom slučaju reč o razradi neke sopstvene ideje, književnim jezikom, koja samo uzima Eliotovo stvaralaštvo kao osnovu za pravljenje asocijacija na temu.

Po svojoj strukturi esej ima četiri celine od kojih svaka pleni pažnju, ako ničim drugim, a ono svojim naslovom. Teško da može da nam promakne kreativnost samog autora već na prvi pogled - od „Intelektu u senci logosa“, preko „Dvojne istine“, „Između metafizike i nauke“ do „Raspeća“. Ali nekog dubljeg razvoja ideja, sem tog koji se očituje u naslovima poglavlja, zapravo nema. Autor je preokupiran opštom koncepcijom umetnosti, zaokupljaju ga zapravo dihotomijski odnosi između iracionalnog i racionalnog, empirizma i dogmatizma, religioznog i naučnog mišljenje, modernizma i tradicionalizma, kontinuiteta i diskontinuiteta. Eliot je, možemo slobodno da kažemo, vrlo pogodan za jednu takvu intelektualnu igru pojmovima. Ako u tom smislu čitamo i tumačimo ovaj napis onda ne iznenađuje ni njegov

⁴⁴⁵ Idem, str. 3.

⁴⁴⁶ Ćurčin, Ivo, „Neki aspekti Eliotove kritike Šekspira“, *Filološki pregled*, 1964, 2, 1, str. 223-230, 271-280.

⁴⁴⁷ Idem, str. 223.

⁴⁴⁸ Idem, str. 228.

⁴⁴⁹ Idem, str. 228.

⁴⁵⁰ Spasić, I. Aleksandar, „Književni pogledi T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1964, 10, 10, str. 268-278.

⁴⁵¹ Ranković, Milan, „Egzistencijalni kontinuum poezije i kritike“, *Izraz*, 1964, VIII, 8-9, str. 232-244.

⁴⁵² Tautović, Radojica, „Pesma o pesmi“, *Književnost i jezik*, 1964, god. 12, br. 4, str. 126-131.

zaključak, šta god da je autor želeo da nam kaže i poruči – Eliot „ne shvata stvarnu prirodu odnosa između inovacije i tradicije“⁴⁵³ jer je „taj odnos jedno dijalektičko jedinstvo kontinuiteta i diskontinuiteta“⁴⁵⁴ a Eliot „pokušava da ga svede na čist kontinuitet.“⁴⁵⁵

Kontinuumom se bavi i Milan Ranković u svom eseju koji je napisan, kako stoji i u samom podnaslovu, na „marginama Eliotovih eseja.“⁴⁵⁶ Ali kontinuum o kojem je ovde reč jeste kontinuum poezije i kritike, činjenica njihove međusobne neodvojivosti. Prvo poglavlje govori o „Polidimenzionalnosti stvaralačke ličnosti“ koja Eliotu omogućuje da istovremeno bude i pesnik i kritičar, drugo „Kritika i stvaralaštvo“ obrađuje odnos kritike kao aktivne komponente stvaralaštva i stvaralaštva, treće „Egzistencijalni kontinuum poezije“ govori o poeziji „kao živoj celini čitave poezije koja je ikada napisana“⁴⁵⁷, dok četvrto i poslednje daje „Eliotovu valorizaciju Šekspira i Dantea“ u korist Dantea. Njegovi stavovi o Šekspiru su „eklatantni izliv subjektivnosti.“⁴⁵⁸ Eliot i sam „na jednom mestu (u eseju „Svrha poezije i svrha kritike“) čak izražava sumnju da je ikada razumeo Šekspirovu poeziju, što ga nimalo ne ometa da joj u nekim momentima osporava vrednost.“⁴⁵⁹

Esej Aleksandra I. Spasića „Književni pogledi T. S. Eliota“⁴⁶⁰ objavljen je u *Savremeniku* 1964. godine. U uvodu, zabrinut zbog siromaštva naše književne teorije, pozdravlja ediciju Književni pogledi izdavačke kuće *Prosveta*, u okviru koje je prva objavljena knjiga bila knjiga eseja T. S. Eliota.

Autor u odnosu na Eliota zauzima prilično kritičan stav, koji se možda najviše ogleda u tome što ga je na prvom mestu degradirao nazivom esejista i esejistika, istovremeno im odrekavši opšteknjiževni značaj: „Eliotova esejistika ima više *pesničko* tehnički negoli opšti *književnoteorijski* značaj.“⁴⁶¹ Dok analizira Eliotov esej „Funkcija kritike“ mahom se drži linije koju je zauzeo Ajvor Vinters i prikazuje na prvom mestu nedoslednosti karakteristične za Eliotovu esejistiku.

Što se tiče samog izbora, autor jedinu manu vidi upravo u činjenici da su ga pravili Eliot i Hristić zajedno, zbog čega je napravljen tako da nedoslednosti, kojih ima mnogo u Eliotovom radu, zapravo nisu očigledne. To bi moglo da bude jedno objašnjenje za takav

⁴⁵³ Idem, str. 130.

⁴⁵⁴ Idem, str. 131.

⁴⁵⁵ Idem, str. 131.

⁴⁵⁶ Ranković, Milan, „Egzistencijalni kontinuum poezije i kritike“, *Izraz*, 1964, god. VIII, knj. XVI, br. 8-9, str. 232-244.

⁴⁵⁷ Idem, str. 238.

⁴⁵⁸ Idem, str. 239.

⁴⁵⁹ Idem, str. 240.

⁴⁶⁰ Spasić, I. Aleksandar, „Književni pogledi T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1964, 10, 10, str. 268-278.

⁴⁶¹ Idem, str. 269.

postupak Eliota i Hristića prilikom pravljenja izbora, a drugo objašnjenje je još jednostavnije i u liniji sa Eliotovim shvatanjem same kritike: svaki čin selekcije je zapravo kritički čin pa je Eliot ovim izborom možda dao jedan konačni sud o svom kritičkom radu.

Godine 1965. Eliot je umro. Vest o njegovoj smrti objavljena je u *Književnim novinama*, *Politici*, *Telegramu* i *Vidicima*. *Književne novine* donose dva napisa, jedan iz pera nepoznatog autora potpisanog inicijalima A. S.⁴⁶², a drugi je prevod napisa objavljen povodom Eliotove smrti u Londonskom Tajmsu⁴⁶³. Nepoznati autor A. S. obrađuje sve segmente Eliotovog stvaralaštva u kratkim crtama, i poeziju i kritiku i dramu, a na Eliota gleda kao na pojavu koja je „neizbrisivim bojama oblikovala intelektualni život našeg stolecā.“⁴⁶⁴

U Londonskom *Tajmsu* na prvom mestu se naglašava uticaj koji je ostvario u akademskim krugovima, „važan kao kritičar, društveni mislilac i dramski pisac, Eliot je kao pesnik najdublje obeležio svoje doba.“⁴⁶⁵ Iako je ostvario ogroman uticaj, ističe se da Eliot ipak ne ostavlja pesničku školu za sobom.

U *Politici*⁴⁶⁶ se tih dana takođe pojavljuju *in memoriam* napisi koji nisu informativni. Iskazi su uopšteni, Eliot je bio „obnovitelj poezije na engleskom jeziku, utemeljivač novih puteva, nastavljač tradicije, odnosno pesnik prvog reda“⁴⁶⁷, a u *Susretima* je o njemu kao pesniku kulturisti pisao Borivoje Marković⁴⁶⁸, predstavivši ga kao ikonu koja će zauvek živeti.

U *Telegramu* je napise povodom Eliotove smrti objavljivao Tomislav Sabljak. „Svjetionik na otoku“ je objavljen pod punim imenom i prezimenom⁴⁶⁹ i kreće se u okviru očekivanog za tu priliku i ovog autora. Predstavljeni su život i pesme ukratko, poezija budući izabrana verovatno kao najbitniji segment Eliotovog stvaralaštva. Napis u sledećem broju objavljen je pod inicijalima T. S.⁴⁷⁰ tako da možemo samo da pretpostavimo da se Tomislav Sabljak ovog puta donekle prikrio. Pogotovo jer se u istom broju pojavljuje teksta poznatog

⁴⁶² S/tefanović A/leksandar., „Tomas Sterns Eliot“, *Književne novine*, 1965 (09. 01. 1965.), god. XVII, br. 240, str. 8.

⁴⁶³ „Starci treba da budu istraživači“, *Književne novine*, 1965 (23. 01. 1965.), god. XVII, br. 241, str. 5.

⁴⁶⁴ S/tefanović. A/aleksandar., „Tomas Sterns Eliot“, *Književne novine*, 1965 (09. 01. 1965.), god. XVII, br. 240, str. 8.

⁴⁶⁵ „Starci treba da budu istraživači“, *Književne novine*, 1965 (23. 01. 1965.), god. XVII, br. 241, str. 5.

⁴⁶⁶ „Umro književnik T. S. Eliot“, *Politika*, 1965 (06. 01. 1965.), god. LXII, br. 18410, str. 11.

⁴⁶⁷ Idem, str. 11.

⁴⁶⁸ Marković, Borivoje, „T. S. Eliot. Umesto nekrologa vratimo mu pesmu“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

⁴⁶⁹ Sabljak, Tomislav, „Svjetionik na otoku. Smrt pjesnika T. S. Eliota“, *Telegram*, 1965 (15. 01. 1965.), god. VI, br. 246, str. 13.

⁴⁷⁰ Sabljak, T/omislav/, „Svjetionik na otoku“, *Telegram*, 1965, god. VI (05. 01. 1965.), br. 248, str. 13.

engleskog pesnika Odn⁴⁷¹ u prevodu Tomislava Sabljaka. Svi su napisani u istom duhu, a Odn završava konstatacijom da „smrt pjesnika nije gubitak“⁴⁷² jer ima svoj život u pesmama, a posebno u slučaju T. S. Eliota jer „promene i kolebanje ukusa neće predati zaboravu njegov rad.“⁴⁷³ Inače, Odn je još jedan veliki pesnik modernizma, kojem je upravo T. S. Eliot na mestu urednika izdavačke kuće Faber & Faber pomogao da objavi svoju prvu zbirku pesama.⁴⁷⁴ Otud nas i ne čudi da je tom prilikom u *Telegramu* prevedena i njegova pesma pod naslovom „Dug pjesniku T. S Eliotu“⁴⁷⁵.

U *Vidicima*⁴⁷⁶ objavljen je esej Miodraga Juriševića, isto povodom pesnikove smrti mada to nije tako očigledno na prvi pogled. Pristup u obradi teme je visoko-intelektualni, kakav zapravo i zaslužuje jedna figura kakva je bio T. S. Eliot, kao prilog ovom eseju navedena je bibliografija recepcije T. S. Eliota kod nas.

Pored ovih panegiričnih napisa objavljivanih s povodom, pojavili su se i neki značajniji eseji. *Putevi*⁴⁷⁷ nam donose esej M. L. Rosentala (M. L. Rosenthal) „Objektivni korelat“. Rosental je ugledni pesnik i kritičar, njegovi stavovi o Eliotu su visoko cenjeni u anglosaksonskom svetu. Njegov značaj je prepoznao Mario Suško i objavio ovaj prevod. Objektivni korelativ je obrađen kroz analizu „Ljubavne pesme J. Alfreda Prufroka“, analizu Eliotovog eseja „Hamleta“, „Portreta jedna dame“, „Puste zemlje“ i „Gerontiona“. Ono što Eliota izdvaja kao predstavnika savremenog doba jeste njegov metod, neposredno saznanje, subjektivan kojim pokušava da izrazi zamršenost osećanja. Taj „pokušaj da se izrazi ono neizrecivo užasno“⁴⁷⁸ postaje „esencijalni problem umetnosti“⁴⁷⁹ za Eliota. Stoga Rosental smatra da Eliot progovara kroz Prufrokovu usta kada kaže „naprosto je nemoguće izreći ono što mislim“⁴⁸⁰, što nam pravi probleme u komunikaciji, a o čemu dodatno svedoči analiza „Portreta jedne dame“. Svestan i lirskih i dramskih momentata u Eliotovoj poeziji koji se vrlo često zaboravljaju, Rosental brani svoj stav da Eliotova „temeljna snaga proizlazi iz njegove muzike, intenziteta i magije koji se provlače iz stiha u stih.“⁴⁸¹ Esaj završava rečenicom da

⁴⁷¹ Auden, W. H., „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965, god. VI (29. 1. 1965.), br. 248, str. 9.

⁴⁷² Idem, str. 9.

⁴⁷³ Idem, str. 9.

⁴⁷⁴ Drabble, Margaret, *The Oxford Companion To English Literature*, Oxford University Press, 1985, p. 50.

⁴⁷⁵ Auden, W. H., „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 9.

⁴⁷⁶ Jurišević, Miodrag, „T. S. Eliot pesnik apsolutne imanencije“, *Vidici*, 1965, god. XIII, str. 90.

⁴⁷⁷ Rosenthal, M. L., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, I, 1965, XI, I, str. 37-43.

⁴⁷⁸ Idem, str. 38.

⁴⁷⁹ Idem, str. 38.

⁴⁸⁰ Idem, str. 39.

⁴⁸¹ Idem, str. 40.

„Eliotova glavna ostvarenja postaju zapravo glavna psihološka putovanja kroz razna poglavlja unutar te agonije i prekidamenta.“⁴⁸²

U časopisu *LMS* je Nikola Koljević objavio svoj esej „Jejts prema Eliotu: Delimično upoređenje.“⁴⁸³ Iako je stava da je poređenje ovih dvaju imena moguće samo utoliko što su oba pisca bila velika, čitajući esej ne možemo se oteti utisku da je Jejts ipak bio veće ime u Koljevićevim očima. Svestan ograničenja koja ovakvo jedno poređenje može da ima već se naslovom ograđuje, da bi kasnije u tekstu objasnio da je reč o „razmatranju onih postojećih dodirnih tačaka koje daju smisao razlikama između njih.“⁴⁸⁴

Odmeravanje ove dvojice pesnika odvija se u sferi značenja, i kroz njihove pesme „Politika“ V. B. Jejtsa, i „Pusta zemlja“ T. S. Eliota. Jejts se za razliku od Eliota izdvaja direktnim korišćenjem pesničke ličnosti, kao i formalizovanom strukturom stiha, on „u naša vremena menja smisao *postojeće* lirske konvencije.“⁴⁸⁵ Verovatno stoga ovaj esej počinje i završava istim Eliotovim pohvalim rečima o Jejtsu „dobar deo najlepše poezije na engleskom jeziku, najjasnije, najjednostavnije, najdirektnije.“⁴⁸⁶

Najinteresantniji esej koji je objavljen u ovoj godini ipak je esej Zvonimira Goloba „Mogućnosti granice i kritike“ objavljen u *Forumu*.⁴⁸⁷ Interesantan je najviše stoga što to nije esej o Eliotu, već analiza kritičkog postupka kritičara Dalibora Cvitana, relativno nepoznatog, koji je u svojim analizama, između ostalih autora, polazio i od Eliotovih stavova.

Zvonimir Golob stoji na stanovištu da je „djelo dato i nepromenljivo, a čitalac onaj koji se mijenja, i mijenjajući se, mijenja i djelo samo“⁴⁸⁸, odnosno da „kritičar nije objektivan sudac.“⁴⁸⁹ Tvrdi dalje da je „kritičar umjetnik koji stvara vlastitu sliku stvarnosti na osnovu one koju mu djelo nudi.“⁴⁹⁰ Dalibor Cvitan nije prošao baš najbolje u ovom osvrtu Zvonimira Goloba koji se na samom početku pozvao na Eliota i rekao da Cvitan poseduje „nedovoljno senzibiliteta da bi poeziju prihvatio kao uživanje“⁴⁹¹ i dokazuje da nije ispravno shvatio Eliotove stavove vezano za jezik poezije, „jezik jedne osobe koja se obraća drugoj“⁴⁹², drugim rečima i sredstvo komunikacije. Cvitanu zamera i to što u svojim kritikama polazi od

⁴⁸² Idem, str. 43.

⁴⁸³ Koljević, Nikola, „Jejts prema Eliotu: Delimično upoređenje“, *LMS*, 1965, god. CXLI, knj. CCCXCVI, br. 1, str. 59-78.

⁴⁸⁴ Idem, str. 60.

⁴⁸⁵ Idem, str. 78.

⁴⁸⁶ Idem, str. 78.

⁴⁸⁷ Golob, Zvonimir, „Mogućnosti i granice kritike“, *Forum*, 1965, god. IV, br. 1-2, str. 203-219.

⁴⁸⁸ Idem, str. 203.

⁴⁸⁹ Idem, str. 204.

⁴⁹⁰ Idem, str. 205.

⁴⁹¹ Idem, str. 210.

⁴⁹² Idem, str. 213.

klasicističkih tendencija, objektivnog korelativa, bezlične poezije, akademizma i formule, „nasuprot romantičnoj svijesti“, ali je svako najveća zamerka to što suštinski ne razume stavove na koje se poziva, „doslovno preuzima misao ili pogreške drugih.“⁴⁹³

Kada je Eliot u pitanju, Golob nam skreće pažnju da na osnovu njegovih stavova „mogli bismo negirati dobar dio najznačajnijih djela suvremene, i ne samo suvremene, svjetske literature“⁴⁹⁴ i da je on kroz svoje stavove „opravdavao unošenje tuđih stihova u vlastita djela, što može da bude i izraz ograničene imaginacije.“⁴⁹⁵ Ovaj esej je interesantan između ostalog i zbog toga što nas na konkretnom primeru upućuje i na direktan Eliotov uticaj na nekog našeg kritičara, ma koliko minornog značaja on bio, a ukoliko se setimo prethodno izrečene opaske na Golobov kritički postupak, biće nam jasniji njegov stav u ovoj njegovoj kritici.

U *Beogradskoj nedelji* objavljen je 17.01.1965. godine osvrt⁴⁹⁶ na izvedbu Eliotove drame „Koktel“ u pozorištu Atelje 212. Autor Milosav Marković govori o „Koktelu“ kao o komediji bez spoljne sugestivnosti; gledljivom, spektakularnom i nijansiranom pozorišnom komadu. Ovaj prikaz je, između ostalog, interesantan jer govori ponešto i o glumi glavnih aktera, Vere Čukić, Steve Žigona i Ljiljane Krstić. U *Susretu* je takođe objavljen osvrt Borislava Anđelića na istu dramu.⁴⁹⁷ Naglašava autorovu šalu jer publika nije imala prilike da vidi koktel u ovoj dramskoj paraboli, i skreće pažnju da likovi nisu oživotvoreni: „U svom pokušaju da približi poetsku dramu širem krugu gledalaca on je propustio da oživotvori svoje ličnosti.“⁴⁹⁸

Antun Šoljan⁴⁹⁹ je svojim esejom u *Forumu* dao jedno celovito viđenje Eliotovog stvaralaštva u tom specifičnom trenutku kojeg je obeležila Eliotova smrt. Prva tema u eseju bila je tema recepcije i autor naglašava da „ako dakle mjerilo takvog aktivnog i živog odnosa ikako može biti brojnost prevodilačkih i kritičkih pokušaja, zatim broj preštampavanja, pa učestalosti citiranja i pozivanja na autoritet određenog pisca, onda je T. S. Eliot nesumnjivo jedan od najznačajnijih svjetskih pjesnika za našu (i ne samo našu) poslijeratnu književnost.“⁵⁰⁰ Autor je svestan da su u prvim danima prijema napravljene mnoge greške u tumačenju Eliotovog dela, ali da ne treba biti strog prema tome, a da kašnjenje u prijemu

⁴⁹³ Idem, str. 219.

⁴⁹⁴ Idem, str. 214.

⁴⁹⁵ Idem, str. 214.

⁴⁹⁶ Marković, Milosav, „T. S. Eliot: Koktel“, *Beogradska nedelja*, 1965 (17. 1. 1965), god V, 174

⁴⁹⁷ Anđelić, Borislav, „Koktel sa bodljama“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

⁴⁹⁸ Idem, str. 1.

⁴⁹⁹ Šoljan, Antun, „Evropski i naš pjesnik“, *Forum*, 1965, god. IV, knj. VII, br. 1-2, str. 278-288.

⁵⁰⁰ Idem, str. 279.

njegovih dela svedoči o tome koliko naša književnost kasni za svetskom književnošću. Poziva se na Eliotov kosmopolitizam, klasicizam, govori o objektivnom korelativu, o beleškama, poredi ga sa Džojksom i analizira neke od stihova koji svedoče o Eliotovom stilu u „Pustoj zemlji“. U pisanju ovog eseja obilato se služi literaturom stranih autora, D. E. Maksvela, Hjua Kenera, Klinta Bruksa, a citira i naše autore Ladana i Hristića. Hristića citira kada govori o beleškama.

I konačno, i anonimni autor P. B. je uz prevod pesme „Marina“ napisao par redaka povodom smrti T. S. Eliota.⁵⁰¹ U ovom napisu nema ni biografije ni bibliografije. Govori o Eliotu i njegovom pesničkom i kritičkom radu upravo kroz analizu Eliotovih kritičkih eseja, na prvom mestu kroz esej „Tradicija i individualni talent“.

Iste ove godine objavljen je i bibliografski napis o T. S. Eliotu, sa navedenim zbirkama, antologijama i literaturom o Eliotu.⁵⁰²

Sledeća godina bila je nešto slabijeg intenziteta kada su u pitanju kritički osvrti na stvaralaštvo T. S. Eliota. Anonimni autor D. P. (možda Dušan Puvačić) objavio je prevod Spenderovog eseja „O engleskoj i američkoj poeziji“⁵⁰³ u kojem se Eliot pominje kao zaslužan za amerikanizaciju engleske poezije, a osnovno pitanje koje je predmet ovog eseja jeste pitanje nezavisnosti engleske poezije. Uticaj američke poezije objašnjen je stanjem u kojem je bila engleska poezija na početku veka, odnosno da se „engleska poetska, nesmotrena, lenja nemarnost pokazala neadekvatnom za pisanje poezije u modernom svetu.“⁵⁰⁴

U *Poljima* je Milan Topolovački objavio esej „Pesnička drama T. S. Eliota.“⁵⁰⁵ Ukazuje na osnovne karakteristike pesničke drame, s naglaskom na reč nova pesnička drama koja je izgrađena na starim književnim vrednostima. Svestan je da su tri bitna elementa pesničke drame „mitološki ili istorijski predmet radnje, hor i tradicionalni slobodni stih“⁵⁰⁶ uprkos tome što su karakteri i situacije iz svakodnevnog života, a što opet za sobom povlači dijalog i specifičnu versifikaciju. Topolovački prati pravila koja Eliot osmišljava vezano za oživljavanje pesničke drame u savremenom kontekstu, mada se zapravo čini da ima više pravila nego samih drama, a i sama pravila se menjaju u hodu. Tako recimo sve više slabi

⁵⁰¹ P.B., „Slovo o Thomas Stearns Eliotu“, *Polet (Zagreb)*, I, 1965, III, str. 13.

⁵⁰² Jovanović, P. Živorad, „T. S. Eliot kod Jugoslovena (bibliografska građa)“, *Pozorište*, 1965, god. VII, br. 3, str. 360-361.

⁵⁰³ Spender, Stephan, „O engleskoj i američkoj poeziji“ /prev. Dušan Puvačić/, *Književne novine*, 1966, god. 18 (25. 06. 1966.), br. 278, str. 8.

⁵⁰⁴ Idem, str. 8.

⁵⁰⁵ Topolovački, Milan, „Pesnička drama T. S. Eliota“, *Polja*, 1966, 12, 100, str. 13.

⁵⁰⁶ Idem, str. 13.

uloga hora, da ga više ne bi ni bilo u drami „Društvo na koktelu“, jer se pokazalo da u modernim uslovima deluje „negativno i necelovito.“⁵⁰⁷

Godina 1967. je bitna godina za prijem stvaralaštva T. S. Eliota na našem književnom području, jer je objavljeno Eliotovo najznačajnije delo „Četiri kvarteta“ u prevodu Svetozara Brkića.⁵⁰⁸ Pojavljivanje ovog dela je izazvalo ipak manje pažnje nego što bismo očekivali s obzirom na značaj jednog takvog događaja. Nepoznati autor sakriven iza inicijala N. T. naglašava kako je ovo delo dobar izbor za početak jedne „izvanredno zamišljene bibliografije savremene svetske poezije“⁵⁰⁹, jer predstavlja „izuzetno ostvarenje i obrazac moderne poezije.“⁵¹⁰ Prave analize ovog ostvarenja zapravo nema, tek poneki već davno izrečen, a nanovo prepisan stav o ovom Eliotovom delu bi trebalo da nas uvede u njegov svet. U tom smislu naglašava da „dominantan ton Eliotove poezije je moderno shvatanje vremena kao kontinuuma koji čini da se čitavo vreme sadrži u svakom trenutku vremena.“⁵¹¹

Istom temom se bavio i Tomislav Sabljak u *Telegramu*⁵¹², u svom duhu hvaleći Eliota kao vrhunskog pesnika, a ovu zbirku kao vrhunsko delo. Naglašava kako je Eliot „dosta nerazumljiv“⁵¹³ i kao i prethodni autor da je dominantna tema o vremenu.

U *Književnim novinama*⁵¹⁴ Dušan Puvačić se oglasio povodom objavljivanja „Četiri kvarteta“ na srpskom jeziku. Naglašava da je reč o teškoj poeziji, a vreme je njena centralna tema. Za razliku od već pomenutih eseja vidi se da se Dušan Puvačić ozbiljnije pozabavio analizom ovog dela kroz analizu strukture dela, kao i analizom prevoda na konkretnim primerima. Zadovoljan opštim utiskom, dodaje jedino da bismo mnogo više dobili da je prevodilac uz prevod dao i pokušaj tumačenja pesama koje je preveo. Eliot za Puvačića ostaje pesnik koji je „engleskoj poeziji vratio intelektualno dostojanstvo.“⁵¹⁵

U *Poljima* se oglasio Srba Ignjatović esejom „Poezija istorije i stvarnosti“ u pokušaju da da „Prilog tumačenju Eliotovog shvatanja.“⁵¹⁶ U ovom napisu se bavi metafizički-intelektualističkim kritičkim i pesničkim Eliotovim stvaralaštvom, uglavnom se krećući u okviru analize apstraktnih pojmova kao što su istorija, tradicija, estetički kriterijumi, bezličnost poezije. Najvažniji moment zapravo se dešava na samom kraju kada Eliotovom

⁵⁰⁷ Idem, str. 13.

⁵⁰⁸ Eliot, T. S., „Četiri kvarteta“ /prev. Svetozar Brkić/, Beograd, Prosveta, 1966.

⁵⁰⁹ N. T., „T. S. Eliot: Četiri kvarteta“, *Književnost*, 1967, god. XXII, knj. XLIII, br. 6, str. 596-597.

⁵¹⁰ Idem, str. 596.

⁵¹¹ Idem, str. 597.

⁵¹² Sabljak, Tomislav, „Granice poezije“, *Telegram*, 1967, VIII (26. 05. 1967.), 369, str. 4.

⁵¹³ Idem, str. 4.

⁵¹⁴ Puvačić, Dušan, „Eliotova pesnička sinteza. T. S. Eliot: Četiri kvarteta“, *Književne novine*, 1967, 19 (08. 07. 1967.), br. 305, str. 3-4.

⁵¹⁵ Idem, str. 3.

⁵¹⁶ Ignjatović, Srba, „Poezija istorije i stvarnosti“, *Polja*, 1967, god.13, br. 109, str. 14.

shvatanju poezije suprotstavlja jedan bretonovski pogled na poeziju i činjenicu da je skoro paralelno sa njegovim radom na snazi bio i Manifest nadrealizma objavljen 1924. godine. Čini se da je Srba Ignjatović vrlo jasno i efektno izrekao svoj stav.

Dušan Puvačić je u *Savremeniku* objavio osvrt na eseje koje je Eliot objavio u zbirci „Kritikovati kritičara“⁵¹⁷, a koje je skupljao u period od 1942 – 1961. godine. Svestan diskutabilnosti nekih svojih stavova, sam Eliot je imao potrebu da „vlastito delo sagleda u književno-istorijskoj perspektivi.“⁵¹⁸ Osvrćući se unazad „primećuje da je u njemu mnogo manje onoga čega bi trebalo da se stidi nego što je očekivao.“⁵¹⁹ Ponekad kada se ne slaže sa svojim navodima sa početka karijere, razume i identifikuje se sa sobom u vreme kada je na taj način razmišljao. Za potrebe ovog rada, možda je interesantno skrenuti pažnju na podelu koju Eliot pravi na eseje uopštavanja i tekstove o pojedinim piscima, kao i na razliku između uticaja koji dovodi do oplodnje, i podražavanja koje dovodi do sterilizacije, o čemu je već bilo govora u uvodu ovog rada.

Ovaj osvrt je objavljen u okviru rubrike „Književnost u svetu“.

Drama je predmet ova dva eseja koja ćemo poslednja obraditi, a objavljena su 1967. godine. Jedan je već prethodne godine objavljen esej Milana Topolovačkog „Eliotova drama“⁵²⁰, a drugi esej Radeljković Zvonimira „Izlet u dramu“.⁵²¹

Naslov ovog drugog eseja verovatno proizlazi iz autorovog stava da je „poezija Eliotov pravi medij“⁵²² i da je zapravo mnogo više drame u njegovoj poeziji nego što je ima u delima koja su formalno dramska. I pored toga autor je našao za shodno da obradi osnovne ideje iz Eliotovih drama, prateći njihov nastanak i razvoj, kao i postupak približavanja antičke drame modernom senzibilitetu i ambijentu. Osnovni autorov stav u tumačenju poezije, pa samim tim i poetske drame, jeste da su „jednoznačna tumačenja poezije nemoguća.“⁵²³

Esej Milana Topolovačkog objavljen je u nastavcima u časopisu *Život*. Smatra da je za sagledavanje Eliotovog dramskog stvaralaštva potrebno poznavati čitav njegov književni opus, a pesničku dramu karakteriše kao „najtežu i najsavršeniju književnu formu

⁵¹⁷ Puvačić, Dušan., „Kritikovati kritičara“, *Savremenik*, 1967, 13, 25, 6, str. 592-596.

⁵¹⁸ Idem, str. 592.

⁵¹⁹ Idem, str. 593.

⁵²⁰ Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 11 - 12, 24 – 28.

⁵²¹ Radeljković, Zvonimir, „Izlet u dramu“, *Izraz*, 1967, XI, XXII, 11, 1128 – 1132.

⁵²² Idem, str. 1132.

⁵²³ Idem, str. 1132.

kazivanja.⁵²⁴ Tri elementa čine savršenu dramu – mitološki ili istorijski predmet dramske radnje, hor i tradicionalni slobodni stih.

Milan Topolovački se na prvom mestu bavi stihom koji je Eliot izgrađivao godinama i na kraju došao do saznanja da „naglašeni mogu biti jedan do drugog ili rastavljeni nenaglašenim slogovima - jedino je sigurno da jedan nenaglašeni mora biti s jedne strane cenzure, a dva s druge⁵²⁵, a potom i dramaturgijom „svu težinu i značaj (kao važnost) dramskih akcija vezuje za hor. I to iz tri razloga: prvo, što se u ovakvoj dramaturškoj šemi nije ni mogao osloboditi hora i tradicionalnog patosa, drugo, što je pesniku daleko teže da piše dijalog u stihu nego horski monolog i, treće, što se kroz ulogu hora mogu vrlo dobro prikriti pesničke dramaturške nevestine.⁵²⁶

Ali savršenstvo pesničke drame se ogleda u „sintezi dramskog i muzičkog reda, jer takav obim može imati samo d r a m a u trenutku svog najvećeg intenziteta. [...] Dakle, razlike između prozne i pesničke drame su u životnoj, efemernoj registraciji prve i povišenoj emocionalnoj preokupaciji druge; u izboru motiva, u specifičnom obimu senzibilnosti, u poetskoj dramatičnosti najvećih intenziteta.⁵²⁷

U analizi se poziva na Eliotov stav da su pesničke drame devetnaestog veka bile neuspešne jer slobodan stih nije pratio savremen jezik, ukazuje na činjenicu da je Eliot vremenom izbacio hor („Porodični skup“) i da je naglašavao potrebu da se s vremena na vreme nešto desi da bi publika pratila dramu u iščekivanju.

Godine 1968. godine naišli smo na samo tri eseja, na prvom mestu esej Petra Milosavljevića „Tradicija i avangardizam“⁵²⁸ koji budi znatiželju jer kreće od premise da analiza tradicije u našoj književnosti neminovno vodi do stranih uzora. Tradicija može da se posmatra kroz prizmu negativnosti koja se manifestuje na međunacionalnom i na ideološkom planu, i kao balast koji može da sputa napredak umetnosti. Ali naši glavni tradicionalisti, kaže autor, jesu Miodrag Pavlović i Jovan Hristić, stvaraoci koji su stvarali pod Eliotovim uticajem i propagirali klasično u umetnosti: „Naš tradicionalizam nije samonikao; podstaknut je sa strane, on je izrastao po ugledu na strane škole i uzore. Njegov doprinos nije toliko u oblasti teorijske misli koliko u praktičnim delatnostima, posebno izdavačkoj i književno-istorijskoj. Sve što su naši tradicionalisti dosad napisali o teorijskim problemima literature po značaju je daleko iza njegovih praktičnih stvaralačkih poduhvata. I najizraziti predstavnici

⁵²⁴ Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 24.

⁵²⁵ Idem, str. 25 – 26.

⁵²⁶ Idem, str. 26 – 27.

⁵²⁷ Idem, str. 25.

⁵²⁸ Milosavljević, Petar, „Tradicija i avangardizam“, *Polja*, 1968, god. 14, br. 113 - 114, str. 6 – 8.

našeg tradicionalizma Miodrag Pavlović i Jovan Hristić, na primer, daci su i propagatori Eliotovog shvatanja tradicije i klasičnog u umetnosti. Zato i svaki teorijski razgovor o našem tradicionalizmu nužno vodi na uzore, na Eliota.⁵²⁹

Ova je analiza, napravljena prevashodno sa stanovišta naše književnosti, interesantna jer na jedan drugačiji način posmatra Eliota, a autor u pojmu tradicije koja se ne može naslediti nego se stiče, kao i u povezivanju vanvremenskog i vremenskog, vidi jedno dinamičko shvatanje umetnosti. U nastavku ispravno uočava da bilo da je reč o romantičarskoj ili klasičnoj orijentaciji, obe zapravo podrazumevaju tradiciju, što je često zanemarivana činjenica.

Takođe, ovaj autor vrlo jasno govori o opoziciji koju je Eliot imao i na svom govornom području, Herbertu Ridu, mada pokušava da dokaže da su im vrlo često polazišne tačke iste i da je na primer Ridova „iznenadna transformacija reči“⁵³⁰ istovetna Eliotovom objektivnom korelativu. Time uslovno dokazuje da je podela na romantičnu i klasičnu poeziju veštačka i da klasično ili romantično usmerenje nekog doba zavisi i od „objektivnih društvenih, istorijskih i književnih okolnosti.“⁵³¹

Milan Topolovački je i ove godine u *Životu* objavio nastavak svog eseja „Eliotova drama“⁵³², analizirajući u tom broju „Porodični skup“. Već na samom početku uočljiv je pesnički jezik kojim je esej pisan: „u tihom proticanju vremena, sa malo iznenađenja, u patološkom zaboravljanju trenutaka tuge.“⁵³³

Struktura eseja je vrlo jasna – u prvom delu dat je sadržaj tragedije, potom stihovi u prevodu kao ilustracija najbitnijih momenata same drame, a onda njena analiza. Na prvom mestu ističe da je reč o drami koja je građena „na principima savremene dramaturgije (dinamičan zaplet, asocijativan dijalog, razrešnica u blizini finala katarze periodično olakšavaju dramske prenapetosti).“⁵³⁴ Najvažnija je u drami, po rečima Milana Topolovačkog, ipak atmosfera, zbog koje su zadržane Ernije, antički prototipovi, uprkos tome što je hor izbačen. Likovima se u drami su takođe dobro saobraća, a esej završava konstatacijom da su svi oni opterećeni Harijevim zločinom i da je zločin živeti takav život.

Beker je objavio esej u *Forumu*⁵³⁵ iste ove godine u pokušaju da predstavi Eliota kao kritičara pošto su „Eliotov utjecaj i središnja važnost već opća mjesta književne kritike.“⁵³⁶

⁵²⁹ Idem, str. 7.

⁵³⁰ Idem, str. 8.

⁵³¹ Idem, str. 8.

⁵³² Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1968, XVII, 2 -3, str. 58 – 64.

⁵³³ Idem, str. 58.

⁵³⁴ Idem, str. 63.

⁵³⁵ Beker, Miroslav, „Eliotov kritički opus u perspektivi“, *Forum*, 1968, VII, br. 7 – 8, str. 171 – 220.

Ono što ovaj esej razlikuje od drugih pisanih na ovu temu, jeste činjenica da se Beker osvrće na Eliotov esejistički rad šire od drugih autora, obuhvativši i one eseje koji nisu sabrani u zbirka, kao i eseje koji nisu do tog trenutka prevedeni kod nas. Pre njega sa takvim pristupom smo se sreli jedino kod Dušana Puvačića.

Pojmovi koje obrađuje jesu: tradicija, red, teorija impersonalnosti, objektivni korelativ. Dok prolazi kroz Eliotove teme, Beker komunicira sa velikim brojem američkih i engleskih kritičara, poznavalaca Eliotovih dela. To su: Bonami Dobri (Bonami Dobree), Livjaz Fri (Lewis Free), F. O. Matjesen, Edmund Vilson, Stenli Edgar Hajnman, Dž. K. Rensom, F. R. Liviz, Klint Bruks, Ajvor Vinterz, Kristijan Šmit (Kristian Smidt), Ents Oraz (Ants Oras), F. V. Bejtson (F. W. Bateson), F. M. Kuna (F. M. Kuna), Frenk Kermoud, Bruks, Leonard Anger, Grejem Hju (Graham Hough), Kinsli Ejmis (Kingsley Amis), Donald Dejvi (Donald Davie)... Posebno je interesantan poslednji odeljak u kojem ukazuje na razlike u tumačenju prirode kritike između Eliota i Helen Gardner.

U *Književnoj smotri* Miroslav Beker je sledeće godine objavio esej „Pedeset godina ,Tradicije i individualnog talenta.“⁵³⁷ Beker je smatrao da je potrebno sagledati ovaj najvažniji Eliotov esej ponovo posle pedeset godina, počevši svoju analizu školski od samog teksta, uticaja koji je tekst imao na generacije stvaralaca, da bi potom prešao na njegove odlike i nedostatke. Pojmovi koje obrađuje su nam već dobro poznati, način obrade takođe. Iste te godine Miroslav Beker⁵³⁸ je ponovo objavio svoj esej na temu impersonalnosti u kojem se potrudio da ovu pojavu sagleda iz tri njena ugla definisana u Websterovom rečniku engleskog jezika. Impersonalnost je tako na prvom mestu „bez veze ili odnosa s bilo kojom određenom osobom“⁵³⁹ ili u književnom smislu „nestajanje stvaralačke ličnosti u djelu.“⁵⁴⁰ Kada je reč o ovom prvom značenju, Beker govori o Eliotovom eseju „Tradicija i individualni talenat“, svestan da Eliotova teza u biti stoji na vrlo klimavim nogama, ali da je rezultat reakcije na epigonske viktorijanske pesnike i značajna po tome što je propagirala nenametanje ličnog pečata. U ovom prvom kontekstu, impersonalnost možemo da shvatimo i kao momenat kada „djelo samo po sebi poprima samostalan život, koji autor onda ne može obuzdati.“⁵⁴¹ Drugo značenje impersonalnosti iz rečnika, „kao nečega što ne postoji kao

⁵³⁶ Idem, str. 171.

⁵³⁷ Beker, Miroslav, „Pedeset godina ,Tradicije i individualnog talenta“, *Književna smotra*, 1969, I, 1, str. 18-22.

⁵³⁸ Beker, Miroslav, „Težnja prema impersonalnosti u modernoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1969, str. 3-19.

⁵³⁹ Idem, str. 4.

⁵⁴⁰ Idem, str. 4.

⁵⁴¹ Idem, str. 7.

osoba⁵⁴², Beker je povezo sa pitanjem tradicije, odnosno, „ako dakle autor ne određuje karakter svog proizvoda u cjelini, ako on treba da nestane, a samo djelo treba da se razvija po samosvojnim zakonima, bi li to trebalo značiti da će umjetnička djela predstavljati kaos proizvoda individualnih stvaralaca, ili će ipak među njima postojati neki red i poredak.“⁵⁴³ Odgovor je jednostavno dat: „Osnovna je misao svih slučajeva u ovoj drugoj grupi impersonalnosti da čovjek ima (odnosno stječe) puno dostojanstvo tek time što pripada većem i dubljem impersonalnom redu – bez obzira na to da li je to tradicija ili prirodni tok svijeta. Bez tog pripadanja i identifikacije sa širim okvirom čovjek je tek dezorijentiran i bespomoćan pojedinac.“⁵⁴⁴ Treće značenje impersonalnosti, koje se tiče dijalektičkog odnosa između ličnog i bezličnog, jeste definisano „nastojanjem moderne književnosti da prikaže u isti čas pojedinca i čitav ljudski rod.“⁵⁴⁵ Pokušava da pronikne u budućnost i sudbinu književnih rodova, na kraju ovog eseja, i u tom nastojanju primećuje da je „zahtev za nestankom pišćeve ličnosti u djelu za volju apsolutnog poštivanja medija simptom esteticizma i krize spontanosti.“⁵⁴⁶ Zaključuje ipak da nije moguće to sada predvideti, i da „ne moramo očekivati promjene samo u n u t a r književnog roda – kao što su razni vidovi impersonalnosti – nego čak i promjene same književne vrste.“⁵⁴⁷

Godine 1971. u *Mogućnostima* se pojavljuje esej Sretena Petrovića „Teološki smisao Eliotove poezije“⁵⁴⁸, koji bismo zaista mogli da izdvojimo kao poseban s obzirom na vrlo specifičan ugao posmatranja Eliotovog stvaralaštva, pogotovo kada je reč o našem govornom području.

U prvom odeljku profesor Petrović postavlja „Osnovne probleme Eliotove poetike“⁵⁴⁹ i smešta svoj rad u obast sociologije kulture i estetike, odnosno kao primarni cilj postavlja „dovođenje u vezu osnovnih Eliotovih kritičkih pojmova o poeziji sa osnovama njegove filozofije kulture i estetike.“⁵⁵⁰ U sledećem odeljku bavi se estetsko-metafizičkim smislom prošlog. Svest o prošlom dobija značaj objektivne svesti, a pri tom i aksiološku vrednost jer „prošlo postaje ne samo pesničkim sadržajem, nego i vrednosnim principom pesničkog

⁵⁴² Idem, str. 4.

⁵⁴³ Idem, str. 7.

⁵⁴⁴ Idem, str. 11.

⁵⁴⁵ Idem, str. 4.

⁵⁴⁶ Idem, str. 19.

⁵⁴⁷ Idem, str. 19.

⁵⁴⁸ Petrović, Sreten, „Teološki smisao Eliotove poezije“, *Književna kritika*, 1971, god. II, br. 5 - 6, str. 29 – 42.

⁵⁴⁹ Idem, str. 28.

⁵⁵⁰ Idem, str. 28.

činjenja.⁵⁵¹ Okosnicu ovog rada čini Eliotovo delo „Uz pojam kulture“ objavljeno na nemačkom jeziku.

Kada je u pitanju odnos kulture i religije, Eliot ih vidi kao „dve strane jedne iste stvari.“⁵⁵² Religija kao fenomen za Eliota je uvek katolicizam, u podtekstu se provlači teza o evropskoj superiornosti, a potom i o samoniklosti evropske kulture. Poglavlje „Estetičke konsekvencije“ pokušava da pronađe odgovor na pitanje povezanosti između bezličnosti i dubljeg teološkog smisla, što zapravo zadire u domen metafizike, i vrlo je teško dokazivo. U svakom slučaju, „u Eliotovom isključenju ličnosti pesnika u poetskom činjenju a naglašavanje nadpersonalnog, nadnacionalnog sušastva – graniči se sa teologijom.“⁵⁵³

Ukupan zaključak profesora Petrovića je sledeći „ukratko, dok *politička* interpretacija ovde razmatranog Eliotovog gledišta pretpostavlja njegov konzervatizam, *metafizičko-filozofska* završava u teološkom stavu; *sociološko-kulturno* određenje Eliotove poezije govori o hrišćanskoj dimenziji dok *estetička* interpretacija dovodi do *fenomenološko-ontološkog zaključka*.“⁵⁵⁴

Nikola Koljević se bavio Hamletom u svom eseju „Hamlet kao tragedija“⁵⁵⁵, neminovno se osvrnuvši na Eliota i njegov esej o Hamletu dok pokušava da iznađe odgovor na pitanje po čemu je Hamlet tragedija, a ne psihološka drama koja se samo tragično završava. Koljević se ne zadržava na Eliotovoj konstataciji da je „Hamletova neodlučnost [...] jednostavno izraz njegove nesposobnosti da izrazi svoje emocije u akciji. A to je, u isti mah dokaz da Šekspir ovim delom nije uspeo da izrazi svoju viziju u umetničkom obliku.“⁵⁵⁶ On naglašava da je „u Hamletu, kao i u svakoj drugoj Šekspirovoj drami akcija ne proističe u potpunosti ni iz spoljne situacije ni iz psihologije njenog središnjeg nosioca, već iz različitih vidova njihove neprestane i nepredvidljive međupovezanosti. A jedinstveno obeležje Šekspirovih velikih tragedija sastoji se jednostavno u tome što su ta dva različita izvora akcije toliko suprotstavljena da u svakom susretu stvaraju sukob koji se može razrešiti jedino tragičkom katastrofom.“⁵⁵⁷

Radenko Radišić se bavio temom „Depersonalizacije poezije“ u *Studentu*⁵⁵⁸ 1972. godine. Iako ambiciozan u postavci sa namerom da utvrdi da li, u kojoj meri i na koji način

⁵⁵¹ Idem, str. 33.

⁵⁵² Idem, str. 38.

⁵⁵³ Idem, str. 41.

⁵⁵⁴ Idem, str. 42.

⁵⁵⁵ Koljević, Nikola, „Hamlet kao tragedija“, *Izraz*, 1971, god. XV, br. 5, str. 463 – 478.

⁵⁵⁶ Idem, str. 465.

⁵⁵⁷ Idem, str. 467.

⁵⁵⁸ Radešić, Radenko, „Depersonalizacija poezije“, *Student*, 1972, XXXVI, 11-12, str. 23.

pesnička ličnost utiče na depersonalizovanje jedne pesme, autor je svestan da uloga ovog eseja može da bude samo indikativna. Taj indikativan zaključak na kraju krajeva i jeste da je pesnička ličnost neprestano prisutna, ali u način izlaganja, kao i u samom tom zaključku, mi čitamo zapravo visok stepen racionalnosti autora. Možda je upravo to i razlog što, iako citira Eliota, nije u stanju da isprati njegovu ideju o bezličnosti poezije.

Sledeće godine objavljeno je značajno istraživačko delo za istoriju engleske književnosti na našem jeziku, „Moderna kritika u Engleskoj i Americi“⁵⁵⁹ Miroslava Bekera, a Marija Mitrović⁵⁶⁰ je tim povodom objavila kratak prikaz te istorije u *Književnoj istoriji*.

Naglašava da je reč o knjizi koja se čita kao roman, pozivajući se na Ričardsa koji je tvrdio da se u čitanju dobre kritike uživa isto kao i u čitanju umetničkog dela. Podeljena u osam poglavlja, pisanih ujednačenim metodom, ova istorija je značajna prevashodno zbog toga što se autor trudi da da što potpuniju informaciju, a time ukazuje i na bogatstvo kritičkih pravaca u dvadesetom veku. Uloga kritičara za Bekera će ostati da budi ljubav za prave vrednosti. Objektivnost je uspeo da zadrži čak i u poslednjem poglavlju, „Završnim napomenama“, u kojem zaključuje da su nas moderni kritičari „naučili čitati s daleko većim osećajem za mnogoznačnosti, za skrivenu sugestivnost i asocijacije.“⁵⁶¹

Kada je u pitanju Eliot, važno je napomenuti da je Beker najveći njegov značaj video upravo u naglašavanju bezlične prirode pesničkog čina, ali je pokušao da ograniči Eliotov uticaj skrećući nam pažnju da je „doba Eliotova kritičkog utjecaja prošlo“⁵⁶², iako i dalje smatra da je Eliot „najutjecajniji među deskriptivnim kritičarima.“⁵⁶³

Sem pregleda „Engleske poezije od 1950-1973“ Svetozara Brkića objavljenog u časopisu *Književnost* sledeće 1974. godine⁵⁶⁴ nije bilo drugih eseja povezanih sa predmetom našeg istraživanja. Eliot je ovim pregledom pomenut u prvoj grupi pesnika, pošto je stvarao poeziju do 1942. godine. Autor citira njegova „Tri glasa poezije“ i da je „prvi glas pesništva onaj kojim se pesnik služi kad govori samo sebi ili nikome, drugi kada se pesnik obraća slušaocu i treći kad nastoji da stvori dramski lik koji govori u stihovima“⁵⁶⁵ te pominje Eliotov značaj jer je osvežio dve bitne karakteristike engleske poezije i ostavio ih u nasledstvo mlađim generacijama: raskošne opise i konverzacijski ton.

⁵⁵⁹ Beker, Miroslav, „Moderna kritika u Engleskoj i Americi“, Liber, Zagreb, 1973, str. 337.

⁵⁶⁰ Mitrović, Marija, „Beker, Miroslav, Moderna kritika u Engleskoj i Americi, Zagreb, 1973“, *Književna istorija*, 1973, god. VI, br. 21, str. 182-185.

⁵⁶¹ Idem, str. 183.

⁵⁶² Idem, str. 184.

⁵⁶³ Idem, str. 184.

⁵⁶⁴ Brkić, Svetozar, „Engleska poezija od 1950. do 1973. godine.“, *Književnost*, 1974, god. XXIX, knj. LIX, br. 8-9, str. 167-186.

⁵⁶⁵ Idem, str. 169.

U *Našim temama*⁵⁶⁶ N. Čačinović-Puhovski daje osvrt na Bekerovu knjigu, a i sledeće godine se javlja još jedan osvrt na istu temu.⁵⁶⁷ Stav je donekle sličan kao i u ostalim prikazima ove knjige – ističe njegovu objektivnost i izražava žaljenje „što autor nije upustio u komentiranje stavova ovih teoretičara jer se na njihovim greškama upravo može izgraditi vrlo lijep teorijski sustav, ispravniji i obuhvatniji od njihovog.“⁵⁶⁸

U *Književnoj reči* se pojavio jedan kraći esej⁵⁶⁹ u svrhu popularizacije obnovljenog Prosvetinog izdanja iz 1963. godine. Autor Snežana Brajović počinje konstatacijom da su stavovi prilično kontradiktorni kada je u pitanju Eliotov književnoteorijski i praktično-kritičarski rad, da ga jedni smatraju prelaznom figurom, a drugi opet najvažnijim kritičarem. U eseju obrađuje temu objektivnog korelativa i Eliotovu analizu Hamleta koji je po njemu neuspela drama jer Šekspir nije uspeo da nađe odgovarajuću formulu objektivnog korelativa da bi izrazio emociju. Bez obzira kakav stav zauzimamo prema Eliotu, ostaje činjenica da je sa „Eliotom došlo do promene u engleskoj kritici, do udaljavanja od tradicije književnoteorijskog „ekspresionizma“⁵⁷⁰, mada ni on sam nije bio imun na kritički ekspresionizam.

Miroslav Beker je objavio esej „Konzervativni revolucionar. T. S. Eliot kao kritičar“⁵⁷¹ povodom desetogodišnjice njegove smrti. Pregled Eliotovog kritičkog rada kreće od pojma tradicije i impersonalnosti poezije sa ciljem da opravda naslov svog eseja, obrađuje pojam objektivnog korelativa, disocijacije senzibiliteta.

Disocijacija senzibiliteta odigrala se u sedamnaestom veku i „poezija je ubrzo pokazala slabosti jednostranosti: sentimentalnost, čisti racionalizam ili kontemplativnost.“⁵⁷² Kritičari su razrađivali ovu njegovu tezu, istoričari tražili uzroke u društveno-ekonomskom uređenju, a sam Eliot se naposljetku distancirao od nje izjavivši da „vjerujem u opću tvrdnju o disocijaciji senzibiliteta no sada mi se čini kako ne bismo smjeli – kao što je sam ranije bio učinio – svu krivnju tražiti u poeziji Milтона i Drydena.“⁵⁷³ Na kraju skreće pažnju na post-eliotovsku fazu u kojoj su kritičari napadali njegove osnovne ideje i tvrdili da su njegovi stavovi u skladu sa njegovim ličnim afinitetima i antipatijama prema određenim autorima.

⁵⁶⁶ Čačinović-Puhovski, N, „Miroslav Beker: Moderna kritika u Engleskoj i Americi, Liber, Zagreb, 1973“, *Naše teme*, 1974, 18, 12, str. 2198-2200.

⁵⁶⁷ „Beker, Miroslav, Moderna kritika u Engleskoj i Americi. Liber, Zagreb, 1973“, *Zbornik za slavistiku*, 1975, 8, str. 202-204.

⁵⁶⁸ Idem, str. 204.

⁵⁶⁹ Brajović, Snežana, „Eliot i kritika“, *Književna reč*, 1975 (22. 11. 1975.), god. IV, br. 45.

⁵⁷⁰ Idem, str. 14.

⁵⁷¹ Beker, Miroslav, „Konzervativni revolucionar“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 23-26.

⁵⁷² Idem, str. 26.

⁵⁷³ Idem, str. 26.

Kratko se osvrće i na činjenicu da je Eliot bio uticajan i kod nas, posebno na pisce okupljene oko časopisa *Krug*, što samo potvrđuje navode iznete u *Panorami hrvatske književnosti*.

Sonja Bašić je objavila esej o Eliotu u istom časopisu.⁵⁷⁴ Slava koju je Eliot uživao za života dovela je do oštre reakcije na njega u post-eliotovskoj fazi. Dejvid Dejčiz (David Daiches) stoga govori o Eliotu kao „o velikom minornom pjesniku zato što je, navodno, njegov emocionalni i tematski raspon bio preuzak, što nije dovoljno duboko i široko zahvatio u sve životne tokove i sokove“⁵⁷⁵, dok kritičar Donald Dejvi „želi biti klasicista, i to još veći, praviji klasicist od samozvanog kasicista Eliota.“⁵⁷⁶ Dejvi smatra da su „likovi – nosioci pojedinih odjeljaka ‚Puste zemlje‘ samo maske iza kojih se pjesnik poput slijepog putnika uspio prošvercati u pjesmu.“⁵⁷⁷ Već 1973. godine nije bio uvršten u antologiju „Poetika novog američkog pjesništva“ jer, po rečima autora, „i ma kako velika i višeznačna bila Eliotova prisutnost u našem stoljeću, većini pisaca (Olsonove generacije) čini se da on vodi natrag više nego što tjera naprijed, da je on možda više profinjen nego bitan.“⁵⁷⁸

U ovom eseju autorka daje kratak osvrt na Eliotovu recepciju kod nas i analizu stilskih osobina njegove poezije: metafizički končeto, suprotstavljanje stilova i motiva, sjedinjenje intelekta i senzibiliteta, citatnost, aluzije, impersonalnost, aluzivnost. U analizama je svesna i negativnih komenara kritičara, koji, recimo, aluzivnost kod Eliota smatraju „uglavnom mehaničke prirode, tj. da mnoge aluzije zavise isključivo o onom što nam kaže bilješka i ni po čemu se organski ne uklapaju u cjelinu pjesme.“⁵⁷⁹

Temi dvojice velikih stvaralaca prošlog veka, Eliota i Jejtsa, vraća se Nikola Koljević ponovo posle jedanaest godina, ovaj put dodavši i temu tradicije.⁵⁸⁰ Najpre definiše tradiciju kao rezultat velikog truda, a potom je postavlja kao ishodišnu tačku za poređenje ovih dvaju autora – Eliot traži tradiciju, a Jejts je ima i nema potrebe da traga za njom. Dakle, s jedne strane tu je Eliot koji „skoro propovedničkom ubedenošću opominje svoje sunarodnike i celu Evropu da zaboravljaju na tradiciju kojoj pripadaju“⁵⁸¹ dok je Jejts išao suprotnim smerom. Jejts je u tim odmeravanjima koje pravi Koljević uvek nekako izlazio kao jača figura – iza njega stoje tradicija, nada, opiranje realističkom shvatanju života (a možda bi ispravno bilo kazati pesimističkom) što mu je omogućavalo da se iz „eliotovski obeshrabrenih stanja“⁵⁸²,

⁵⁷⁴ Bašić, Sonja, „Osjećati misao i misliti osjećaj“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 26-31.

⁵⁷⁵ Idem, str. 27.

⁵⁷⁶ Idem, str. 27.

⁵⁷⁷ Idem, str. 27.

⁵⁷⁸ Idem, str. 27.

⁵⁷⁹ Idem, str. 31.

⁵⁸⁰ Koljević, Nikola, „O Eliotu, o Jejtsu, o tradiciji“, *Izraz*, 1976, XX, XL, 11, str. 385-417.

⁵⁸¹ Idem, str. 385.

⁵⁸² Idem, str. 122.

koje je i on poznao, izvuče uz pomoć mašte, ili, kako kaže Koljević, „ako već nema vetra, osećao je Jejts, to ne znači da ga u mašti ne mogu zamisliti.“⁵⁸³ Jejts stoji na stanovištu da „pesnik, prema tome, ne predaje sebe ‚nečem vrednijem‘ već se kao feniks nov rađa iz vatre pesničkog čina.“⁵⁸⁴ Velika je razlika između Jejtisa i Eliota u njihovom privatnom životu, naglašava Koljević kao bitnu činjenicu i, na kraju, još jednom ističe pozitivne ocene koje je Eliot dao Jejtsovom stvaralaštvu, odnosno da je „Eliot uspeo i istinski da prihvati Jejtisa.“⁵⁸⁵

Predmet ovog eseja su i *Tri glasa poezije*, ali je možda najinteresantnija paralela koju pravi između Andrića i Eliota po „dubokom osećanju lične izdvojenosti i idealu klasične umetnosti“⁵⁸⁶. Citira Koljević i Eliotov stih koji glasi „Kako je neprijatno upoznati gospodina Eliota!“⁵⁸⁷ i poredi ga sa Andrićevim delom *Ex ponto*.

U *Forumu* je Dunja Detoni Dujmić objavila svoja istraživanja na temu „Prevodilačkih refleksa anglo-američkog novijeg pjesništva u nas.“⁵⁸⁸ Iako je esej sveobuhvatan, pažnju će nam zadržati samo deo u kojem se bavi Eliotom. Prvi prevodilački pokušaji Eliota su najverovatnije bili sa nemačkog jezika, „prevodilačke kolaboracije“⁵⁸⁹ Bajsić-Golob, Slamnig-Šoljan, Vuković-Dimitrijević čiji prevodi ukazuju na „oskudno znanje jezika, površni odnos prema prevodilaštvu i nerazumevanje Eliotove poezije.“⁵⁹⁰ Navodeći bibliografiju Eliotovih prevoda na samom početku, skreće pažnju da su Hrvati kao prevodioci išli ka zahtevnijim tekstovima, i da Eliot kod Srba kasni desetak godina. Tako je kod Hrvata popularnija „Ljubavna pesma Alfreda Dž. Prufroka“, koja se pojavljuje u pet prevoda, dok je kod Srba to „Gerontion“. U svakom slučaju, opšti je zaključak u ovom eseju da je mnogo više književnih odjeka Eliotovih prevodilaca, negoli samog Eliota.

Tema vremena u kontekstu Eliotovog stvaralaštva je glavna preokupacija Ivane Milankov⁵⁹¹ u ovom eseju u kojem na početku naglašava najbitnije pojmove kroz koje će posmatrati Eliotovo stvaralaštvo – četvrta dimenzija, objektivno, subjektivno vreme, istorijski smisao, vanvremensko i vremensko.

Eliota vidi kao humanistu po pitanju shvatanja vremena: „Eliot je doživeo dva svetska rata i ta dva rata je shvatio kao dva crna ambisa koja su nemilosrdno uzdrmla hronološku

⁵⁸³ Idem, str. 122.

⁵⁸⁴ Idem, str. 122.

⁵⁸⁵ Idem, str. 415.

⁵⁸⁶ Idem, str. 403.

⁵⁸⁷ Idem, str. 403.

⁵⁸⁸ Detoni-Dujmić, Dunja, „Prevodilački refleksi anglo-američkog novijeg pjesništva u nas“, *Forum*, 1977, 7-8

⁵⁸⁹ Idem, str. 292.

⁵⁹⁰ Idem, str. 292.

⁵⁹¹ Milankov, Ivana, „Aspekti vremena u poeziji Tomasa Sternza Eliota“, *Znak*, 1978, god. V, br. 9 - 10 (1976 - 1977), str. 612-619.

harmoniju. Eliota kao humanistu uznemiruje to vreme neposredno posle ratova koje je izvrnuto u svom toku⁵⁹², da bi na kraju zaključila da se Eliotov pristup vremenu deli na psihološki, metafizički i analitički, uz tvrdnju da „Eliotova poezija je dokaz da je on pesnik sa izuzetnim osećanjima za vreme.“⁵⁹³

Zvonimir Radeljković se u svom eseju „Prufrok ili Eliot“ objavljenom u *Književnoj smotri*⁵⁹⁴ bavi metodom stvaranja ličnosti, odnosno „glasova koji govore njegove stihove.“ Reč je o takozvanoj tehnici dramatizacije pesnikovog glasa koja se sastoji od „stvaranja ličnosti koja iz neke imaginarne situacije pokušava da progovori vlastitim glasom.“⁵⁹⁵ Eliot to pokušava da uradi „bez neposredne upotrebe vlastite ličnosti“⁵⁹⁶, stvarajući na taj način „posmatračku distancu i sagledavanja osobina junaka u što je moguće objektivnijem kontekstu.“⁵⁹⁷ Eliotova persona je „lišena precizno određenog istorijskog ili prostornog konteksta; zahvaljujući kolokvijalnosti Eliotovog pesničkog jezika one izgledaju kao savremenici, a tek ih detaljnije čitanje otkriva kao bezvremenska bića.“⁵⁹⁸

Iako se Eliotov pesnički rad povezuje sa njegovom kritikom, Radeljković nam skreće pažnju da oni „ne uvjetuju u potpunosti jedno drugo.“⁵⁹⁹ U eseju „Tri glasa“ Eliot pokušava da poveže svoju poeziju sa svojim kritičkim radom, a Radeljković smatra da Eliot podelom na tri glasa ne donosi ništa novo u književnoj teoriji jer ona već postoji kao podela na lirsku, dramsku i epsku poeziju. Kroz analizu „Ljubavne pesme Alfreda Dž. Prufroka“ i „Puste zemlje“ provodi nas kroz bitne karakteristike Eliotove poezije da bi na kraju zaključio da je za Eliota eksperiment „osnovna umjetnička, ako već i ne životna preokupacija.“⁶⁰⁰ Ili kako to Eliot kaže: „ono što bi trebalo da vidimo kroz poeziju, poeziju tako prozračnu da smo pri čitanju usmjereni prema onome na šta pjesma *cilja*, a ne na poeziju, to mi se čini vrijedno pokušaja.“⁶⁰¹ Kao i u poeziji, u podtekstu kritike kod Eliota je uvek negacija svega, skepticizam.

⁵⁹² Idem, str. 613.

⁵⁹³ Idem, str. 619.

⁵⁹⁴ Radeljković, Zvonimir, „Prufrok ili Eliot“, *Književna smotra*, 1977-1978, 9, 28-29, str. 35-39.

⁵⁹⁵ Idem, str. 35.

⁵⁹⁶ Idem, str. 36.

⁵⁹⁷ Idem, str. 36.

⁵⁹⁸ Idem, str. 36.

⁵⁹⁹ Idem, str. 36.

⁶⁰⁰ Idem, str. 39.

⁶⁰¹ Idem, str. 39.

U istom broju je Dunja Detoni Dujmić objavila „Nastavljen pjev *Puste zemlje*“⁶⁰². Imajuću u vidu da nam je autorka već poznata od pre, samo na osnovu naslova očekujemo kvalitetnu analizu poeme „Pusta zemlja“ i još kvalitetniju analizu prevoda „Puste zemlje.“

Autorka kreće od činjenice da je Eliot najzaslužniji za „raskid sa starim poetskim standardima“⁶⁰³ i da je „preuzeo vođstvo u modernizaciji anglo-američkog pjesništva XX vijeka“⁶⁰⁴, kratko se zadržava na temi pesničke impersonalnosti i činjenici da „lirska riječ više ne proizlazi iz jedinstva pjesništva i pjesnika“⁶⁰⁵, da bi potom prešla na temu jezika i dramatičnost njegovog stiha. Glavna osobina Eliotovog stvaralaštva ipak je fragmentarnost, i rečenica je, kako kaže autorka, „atomizirana“⁶⁰⁶, isto kao i stvarnost.

„Pusta zemlja“ je ambiciozni poduhvat, kvalitet prevoda vremenom je rastao. Autorka pravi vrlo detaljnu njihovu analizu da bi na kraju došla do zaključka da su hrvatski prevodi kvalitetniji od prevoda srpskih prevodilaca. O objektivnosti takvog jednog zaključka možda bismo mogli kasnije da sudimo, a ako pratimo samo njenu argumentaciju čini nam se da je ta tvrdnja u potpunosti utemeljena.

Godine 1979. Đorđe Vidanović se bavi pitanjem „Tradicije i individualnog talenta u delu T. S. Eliota“⁶⁰⁷, a ova analiza je interesantna možda jedino po tome što nam skreće pažnju na još jednu moguću podelu Eliotovog kritičkog stvaralaštva: period časopisa *Egoist*, period kada je pisao prikaze aktuelnih izdanja, i period držanja predavanja i tribina.

Sledeće, 1980 godine, Dunja Detoni Dujmić objavljuje u *Forumu*⁶⁰⁸ analizu „Ljubavne pjesme J. Alfred Prufrocka“ i analizu prevoda. U analizi pesme ističe da „ljubavni zanos ostaje neiskazan i neispunjen, najpre zbog nedostatka prirodnog kontinuiteta između ideje i akcije, a odmah zatim zbog sumnje u vrijednost bilo kakve akcije i opravdanost cilja“⁶⁰⁹, motiv „pasivna ljubavnika i pasivna pjesnika.“⁶¹⁰

Sami prevodi nisu baš najpozitivnije ocenjeni, ni jedan jedini nije izdvojen kao bolji od drugih, makar za nijansu. Ono što autorka zamera je nedostatak „živosti dramskog lika“⁶¹¹ u ključnim trenucima, mada bismo za deo njenog zaključka mogli da kažemo da nismo sigurni da li i sama autorka zna šta je htela da kaže: „Uglavnom, nisu dozvoljavali da

⁶⁰² Detoni Dujmić, Dunja, „Nastavljen pjev *Puste zemlje*“, *Književna smotra*, 1977-1978, 9, 28-29, str. 40-50.

⁶⁰³ Idem, str. 40.

⁶⁰⁴ Idem, str. 40.

⁶⁰⁵ Idem, str. 40.

⁶⁰⁶ Idem, str. 40.

⁶⁰⁷ Vidanović, Đorđe, „Tradicija i individualni talenat“, *Gradina*, 1979, XIV, 3/79, str. 66 – 72.

⁶⁰⁸ Detoni-Dujmić, Dunja, „Ljubavna pjesma T. S. Eliota“, *Forum*, 1980, god. XIX, knj. XL, br. 7-8, str. 306-312.

⁶⁰⁹ Idem, str. 306.

⁶¹⁰ Idem, str. 306.

⁶¹¹ Idem, str. 312.

Ljubavna pjesma J. Alfred Prufrocka povremeno egzistira čisto u jeziku, gušili su avanturističku prirodu jezika i težili naučenoj logici pjevanja u granicama sintaktičke i semantičke ravnoteže.⁶¹²

Iste godine u *Našem stvaranju* Ljiljana Stojiljković objavljuje prevod eseja Majkla Šmita „Tomas Sterns Eliot (1888-1965).“⁶¹³ Ovaj esej možda je najznačajniji upravo po svom uvodu u kojem skreće pažnju na upadljivu činjenicu da iako Eliot u teoriji zastupa teoriju bezličnosti poetskog stvaranja, njegova je poezija apsolutno prepoznatljiva u svakom trenutku. Ili kako kaže autor „ono što se dešava u Eliotovom radu je gašenje biografskih pojedinosti; ličnost je snažna i prisutna u svakom stihu.“⁶¹⁴ Nema potrebe da ulazimo u dublju analizu ostalih pojmova, pošto se ovaj esej kreće u svim, već postavljenim granicama u okviru kojih se obično posmatra Eliot. Jedino možda još da dodamo da je Eliot na kraju u zaključku pohvaljen kao ključan za „celokupnu obnovu poetskog jezika.“⁶¹⁵

Vlatko Pavletić u *Republici*⁶¹⁶ daje pregled moderne poezije, obradivši i ruske i engleske i naše pesnike. Eliot se pominje u trenutku kada se bavi končetom, onako kako ga je definisala Helen Garden: „Conceit je usporedba upadljiva – ili barem neposrednije upadljiva – po svojoj duhovitosti nego po svojoj točnosti.“⁶¹⁷ Do Eliota tumačen kao loš ukus, končeto sa Eliotom dobija na značaju „pobio takva shvaćanja, ukazavši na velike i moderne pjesničke vrednote koje se postižu umješnim razvijanjem začudnih analogija u sklopu neke proširene metafore ili čak cijele pjesme.“⁶¹⁸ Dva su osnovna zadatka ovakve jedne metafore – da iznenadi i da osveži prastare topose, a takav način nadogradnje po ovom autoru je zapravo znak da „pred sobom imamo pjesnika koji ni onda, kada tradicionalne obrasce nadilazi, ne želi s tradicijom ni u kom pogledu korjenito i trajno raskinuti.“⁶¹⁹

U *Književnoj smotri* ponovo se oglasila Dunja Detoni Dujmić „O recepciji anglo-američke poezije“⁶²⁰, svrstavši Eliotovu poeziju u artistski sloj koji je imao najslabiji start.

U *Bagdali* se Ljiljana Babić osvrnula na „Znalački i nadahnut izbor. Antun Šoljan, Zlatna knjiga američke poezije, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980/81.“⁶²¹ Pored izbora koji je dobro napravljen, što je naglašeno i u samom naslovu, ova antologija je

⁶¹² Idem, str. 312.

⁶¹³ Šmit, Majkl, „Tomas Sterns Eliot (1888 – 1965)“, *Naše stvaranje*, 1980, 27, 1-2, str. 121-124.

⁶¹⁴ Idem, str. 121.

⁶¹⁵ Idem, str. 124.

⁶¹⁶ Pavletić, Vlatko, „Ključ za modernu poeziju“, *Republika*, 1981, 37, 9-10, str. 850-867.

⁶¹⁷ Idem, str. 864.

⁶¹⁸ Idem, str. 865.

⁶¹⁹ Idem, str. 867.

⁶²⁰ Detoni Dujmić, Dunja, „O recepciji anglo-američke poezije“, *Književna smotra*, 1981, 13, 41-42, 49-52.

⁶²¹ Babić, Ljiljana, „Znalački i nadahnut izbor. Antun Šoljan, *Zlatna knjiga američke poezije*. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980/81“, *Bagdala*, 1982, god. XXIV, br. 278-279, str. 33 - 34.

kvalitetna i zbog dobre sistematizacije podataka u pet poglavlja prema književno-istorijskom razvoju, zbog predgovora Sonje Bašić, te saradnje dvadesetak prevodilaca na prevodima.

Ratomir Ristić je objavio svoj esej „Eliot o Džojisu“⁶²² u časopisu za književnost, umetnost i kulturu *Gradina* 1982. godine. Eliotove napise o Džojisu prati kroz Eliotov esej „Ulis, red i mit“ ali i kroz njegovu privatnu prepisku i govor na BBC. Kada govori o Džojisu, bitno je skrenuti pažnju da je „na sličnost u postupku kojim sirovu građu Eliot pretvara u poeziju a Džojis u prozu odmah ukazano.“⁶²³

Svi Eliotovi sudovi izneti u ovom eseju stavljeni su u kontekst činjenice da Eliot „nije sebe smatrao kompetentnim u oblasti kritike romana.“⁶²⁴ Za *Ulisa* je smatrao „da je dovoljno da kaže da mu je roman pružio iznenađenje, ushićenje i užasnuće“⁶²⁵ ali nije bio zadovoljan tadašnjim kritičarima, posebno Ričardom Oldingtonom (Richard Aldington), jer nisu pronalazili paralelu između Džojisa i Homera. Eliot smatra da je na nivou značaja naučnog otkrića to što je Džojis povezao savremeno doba i antiku služeći se mitom. Iako se teško čita, to je normalno za nove i originalne stvari, a još je veće iznenađenje što je eksperiment dobio i svog naslednika, *Fineganovo bdenje*. U govoru na BBC-u kaže da je na Džojsov stil dosta uticalo gubljenje vida, osetljivo uho na zvuke i talenat za jezike, a da taj njegov novi i originalan stil tek u *Portretu* prvi put dolazi do izražaja. Kao bitnu činjenicu naglašava to da se Džojis držao po strani od engleske tradicije, odnosno da je stvaralac evropskog formata.

U *Poljima* se Slobodan Blagojević bavio „Hamletom gospodina Eliota“⁶²⁶, najčešće pominjanom njegovom kritikom kod nas. Iako je Eliot svojom kritikom *Hamleta* pokušao da se svrsta među one kritičare koji su tvrdili da je problem u drami, a ne u ličnosti, Slobodana Blagojevića iritira činjenica da se Eliot upravo kroz postavljeni problem u drami vraća na problem ličnosti i kroz problem ličnosti dokazuje da drama nije dobra. U tom procesu drama je svedena na psihoanalitički tretman, Hamletov neuspeh da se nosi sa grehom svoje majke. Čini se da Blagojević Eliotu najviše zamera to što u kritici pristupa „uvijek od gotove sheme, od slijepe vjere u vlastitu zdravorazumsku opremljenost.“⁶²⁷ Upravo to što Eliot nije bio u stanju da pronađe tu jednu emociju koju bi uklopio u svoju shemu dovelo je do toga da je ceo Hamlet ocenjen kao neuspelo delo, tvrdi autor.

Ali isto kao što Blagojević najviše Eliotu zamera zbog načina, isto tako bismo i mi mogli da kažemo da način na koji Blagojević izražava svoje stavove prema Eliotu nije baš

⁶²² Ristić, Ratomir, „Eliot o Džojisu“, *Gradina*, 1982, god. XVII, br. 3-4, str. 132-136.

⁶²³ Idem, str. 132.

⁶²⁴ Idem, str. 136.

⁶²⁵ Idem, str. 134.

⁶²⁶ Blagojević, Slobodan, „Hamlet gospodina Eliota“, *Polja*, 1983, god. 29, 292-293, str. 289-291.

⁶²⁷ Idem, str. 289.

najpodesniji za jedan ovakav esej. Nije mu strano ni potcenjivanje, „Hamlet, tako, nije određen dobom. Eliot, na žalost jeste.“⁶²⁸ Na taj način Slobodan Blagojević objašnjava Eliotovu nemogućnost da razume Šekspira i Hamleta. Ne bismo se dalje bavili nepodesnim tonom ovog eseja, iako primera koji mogu da potkrepe ovu tvrdnju ima dosta.

Ovakvo obrušavanje na Eliota zbog stavova iznesenih u pogledu Šekspirove drame donekle ukazuje da autor nije bio upoznat sa sadržajem Eliotovog eseja „Kritikovati kritičara“ u kojem Eliot sasvim iskreno kaže da je u mladosti bio naklonjen onim autorima od kojih je kao mlad pisac mogao da ima najviše koristi, a da je jedan životni vek malo da bi se doraslo Šekspiru. Svestan svoje subjektivnosti, Eliot dalje kaže diskutujući o književnoj kritici da „ne možemo da pobeđemo od ličnih naklonosti“⁶²⁹

Ratomira Ristića interesovala je tema interpretacije, pogotovo interpretacije kako je doživljava Eliot, pa je iste te godine u *Gradini* objavio esej „Iskušenje književne interpretacije i Eliotov skepticizam u ranoj kritici.“⁶³⁰

U prvom poglavlju raspravlja o osnovnim postavkama interpretacije i ističe da se najčešće svrstava između detaljnog proćavanja dela i njegovog vrednovanja. Tu se pojavljuje ceo niz pitanja o prirodi interpretacije i prirodi književnog dela na koja su davani najrazličitiji odgovori, a da zapravo ne nude nikakva krajnja rešenja. „Svi se slažu u jednom: interpretacija se bavi značenjem.“⁶³¹ Ovaj autor tvrdi da je interpretacija centralna preokupacija modela pažljivog ćitanja, do kojeg su došli predstavnici Nove kritike. Pri tome pažnja je najvećim delom usmerena na delo, a autor i ćitalac ostaju po strani. Iako je kritičar taj koji je obrazovan za ćitanje književnog dela, ima izoštreniju „percepciju, sposobnost da uoći etićku, socijalnu i filozofsku dimenziju teksta“⁶³² i vlada potrebnim vokabularom, ipak zaključuje da je „za ćitaoca najvaćzniji sopstveni estetski doćivljaj.“⁶³³ I premda interpretacija moće da dovede do većeg stepena razumevanja dela i ućivanja u njemu, kritićari modernog doba odbacuje interpretaciju kao tradicionalno zastareli postupak i stoje na stanovištu da nikakva interpretacija ne moće da zameni književno delo. Najvećim delom upravo zato što se interpretacija bavi sadržinom, a formu ostavlja po strani. Ono što ovaj autor postavlja kao centralno i završno pitanje u prvom odeljku „Je li interpretacija disciplina bez metode“ jeste

⁶²⁸ Idem, str. 289.

⁶²⁹ Eliot, T. S., „To Criticize the Critic“, p. 25, in: Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

⁶³⁰ Ristić, Ratomir, „Iskušenje književne interpretacije i Eliotov skepticizam u ranoj kritici“, *Gradina*, 1983, XVIII, 3, str. 57 – 70.

⁶³¹ Idem, str. 57.

⁶³² Idem, str. 58.

⁶³³ Idem, str. 59.

odakle potreba za međusobnim isključivanjem različitih metoda, nasuprot tome što bismo mogli da radimo na njihovoj komplementarnosti.

U drugom odeljku prelazi na temu „Eliotovog skepticizma prema interpretaciji u ranoj kritici“⁶³⁴, Eliot je poznati neprijatelj interpretacije u svojim ranim radovima koji je donekle ublažio te svoje stavove pred kraj svog stvaralaštva. Za Eliota zadatak kritičara jeste iznošenje „relevantnih istorijskih činjenica“⁶³⁵, a čitaoca podiže na nivo sudije i ostavlja mu zadatak da sam interpretira i donosi sud, „kao što je i uživanje u poeziji njegovo i ne može mu biti nametnuto.“⁶³⁶ Njegovo iskustvo čitanja Dantea, i uživanje u čitalačkom procesu, iako u potpunosti nije razumeo tekst, verovatno je najviše doprinelo ovakvom jednom njegovom stavu. Doduše, i on razlikuje uvežbanog i neuvežbanog čitaoca, ali nastojao je da stvori „što objektivniju kritiku, pa onda ne iznenađuje njegovo insistiranje da se kritičar bavi sintaksom, vokabularom, stihom, metrom, i ritmom.“⁶³⁷

U poslednjem odeljku „Smisao za činjenicu i interpretacija“ autor naglašava Eliotovo insistiranje na činjenici i značaju koji pravilna upotreba te činjenice ima, kao i Eliotov stav da interpretacija ima lični karakter, mada na osnovu svog izlaganja zaključuje da „u Eliotovom stavu, u njegovom shvatanju interpretacije, nema konkretne teorijske osnove.“⁶³⁸

Godine 1984. godine objavljen je esej Donalda Hola „Savremena američka poezija“⁶³⁹ u prevodu Dubravke Đurić. Naglašava da je ortodoksni pristup koji se pojavio tridesetih godina prošlog veka i određivao američku poeziju tog vremena proizašao iz autoriteta T. S. Eliota i Nove kritike, a najviše se ispoljavao u literarnim časopisima i na univerzitetu, „zahtevajući poeziju simetrije, intelekta, ironije i humora.“⁶⁴⁰ To je bio samo uvod da bi potom prešao na analizu novijeg američkog pesništva koje se izdiglo iz rušenja starih autoriteta.

U *Zborniku Matice Srpske iz Novog Sada* objavljen je esej Marije Šerbedžije „Volter Pejter i T. S. Eliot: verbalni i objektivni korelativ.“⁶⁴¹ Cilj ovog eseja jeste da dokaže da je Eliotova ideja objektivnog korelativa zapravo „značajna modifikacija jedne ideje vezane za estetizam kasnog XIX veka.“⁶⁴²

⁶³⁴ Idem, str. 61.

⁶³⁵ Idem, str. 61.

⁶³⁶ Idem, str. 63.

⁶³⁷ Idem, str. 63.

⁶³⁸ Idem, str. 69.

⁶³⁹ Hol, Donald, „Savremena američka poezija“ /prev. Dubravka Đurić/, *Znak*, 1984, br. 18, str. 36 – 41.

⁶⁴⁰ Idem, str. 36.

⁶⁴¹ Šerbedžija, Marija, „Volter Pejter i T. S. Eliot: Verbalni i objektivni korelativ“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 1986, god. 34, br. 2, str. 239-257.

⁶⁴² Idem, str. 239.

Autorka stoji na stanovištu da je Eliot preuzeo terminologiju od tog „svog manje poznatog prethodnika“⁶⁴³, kao i da se krađa desila delimično i na idejnom nivou. Pored osnovnih definicija termina objektivni korelativ, o kojem govori kao o grupi predmeta u funkciji određene emocije, a donosi i stavove Eliotovih kritičara, Vivasa i Hafa. Na prvom mestu ukazuje na blagu dvosmislenost, jer je Eliot krenuo od reči, da bi završio sa čitavom strukturom dela kao cilju u datoj formuli objektivnog korelativa. Analiza pojma je do te mere precizna da autorka naglašava kako je i sam izbor reči u sintagmi objektivni korelativ skrenuo pažnju na sebe, jer se pojavio u književnoj teoriji gde takvi pojmovi ipak nisu česti, isto kao što bi u filozofiji prošao nezapaženo jer je takvih pojmova u filozofiji mnogo.

Kada dovodi u vezu Pejtera i Eliota, govori o tome da je Eliot zamenio Pejterov verbalni objektivnim korelativom, iako i verbalnost Pejterovog verbalnog korelativa dovodi u pitanje jer je Pejter itekako bio svestan da su emotivni i saznanjani aspekti umetničkog stvaranja isprepleteni.

Bitno je da postoji svest da se i pored brojnih sličnosti ipak ne može tvrditi da je reč o svesnom preuzimanju ideja. Pogotovo ako imamo u vidu da se Eliot svoju teoriju bazira na odnosu između jezika i spoljnog sveta dostupnog čulnom iskustvu, a ne shvatanju jezika kao krajnje realnosti, što je glavna karakteristika estetike devetnaestog veka. I premda govori o određenoj dozi nepoverenja sa kojom je Pejter gledao na formu, što ga je doneklo odvajalo od estetičara devetnaestog veka i naglašava kako je Pejter najčešće pogrešno tumačen (a ko nam onda garantuje da ga je baš Eliot protumačio ispravno da bi bio u stanju da padne pod njegov uticaj), ipak možemo slobodno da tvrdimo da su ovo prilično nategnute formulacije kojima autorka pokušava da potkrepi svoje stanovište.

Nedoslednosti u Eliotovom radu često su pominjane, a Marija Šerbedžija pokušava da ih objasni na jedan vrlo specifičan način kao Eliotovo nastojanje da „stvori neku vrstu sinteze koja će obuhvatiti i formalnu i psihološku i istorijsku dimenziju literature“⁶⁴⁴ i da je zapravo tražio rešenje da „poveže dve suprotstavljene teorije od kojih jedna shvata književnost kao izraz, a druga kao odraz stvarnosti.“⁶⁴⁵

Pored ove eksplikacije teorijskih stavova, autorka u jednom delu donosi i analizu rane Eliotove poezije i kao poređenje sa njegovim kasnim ostvarenjima. I upravo je to ono što najviše vredi u ovom eseju, jer se lagano čita i još lakše razume, čak i kada govori o najzamršenijim odnosima koje je Eliot voleo da postavlja. Autorka tako kaže „gotovo da se

⁶⁴³ Idem, str. 240.

⁶⁴⁴ Idem, str. 255.

⁶⁴⁵ Idem, str. 255.

može govoriti o specifičnom jeziku predmeta u njegovoj poeziji, koegzistentnom sa jezikom reči⁶⁴⁶, kaže dalje da je „čitav jezik Eliotovih ranih dela sazdan od za poeziju neuobičajenih predmeta i situacija, zbog čega se njegovo insistiranje na tradiciji može bar u prvi mah učiniti ekscentričnim“⁶⁴⁷, da bi u nastavku ipak objasnila da „Eliot ne poriče umetničke i kulturne vrednosti prošlosti, on samo upotrebljava izmenjeni kompenzacioni postupak u prilaženju tim vrednostima, izmenjen u onoj meri u kojoj to zahtevaju izmenjeni koncepti stvarnosti i ljudske svesti.“⁶⁴⁸

Analizu trećeg odeljka „Puste zemlje“ doživljavamo kao najuspeliji deo eseja. U svojim ranim radovima Eliot stavlja naglasak na čulne utiske koji pored funkcije evokacije određene materijalne stvari imaju i funkciju aluzivnosti koja upućuje na novu dimenziju smisla. Ali sa godinama Eliot dolazi do drugačijeg poetskog izraza koji postaje sve više „umeće iznalaženja pravih reči, bilo sopstvenih, bilo pojedinih fraza, rečenica i čitavih pasusa iz dela velikih pisaca prošlosti.“⁶⁴⁹ Izraz toga su „Četiri kvarteta“ koja poseduju taj apstraktni ton i kvalitet jer je Eliot sa godinama „sve manje pažnje obraćao predmetima društva.“⁶⁵⁰ Međutim, moramo da se složimo sa autorkom, činjenica jeste da Eliotovi „izuzetno složeni odnosi koje predstavlja nisu jezički prevodivi, a da ne preostane neki suvišak smisla koji se može iskazati i shvatiti tek kroz neki drugi sistem označavanja“⁶⁵¹, a takav način izražavanja koji Eliot primenjuje nazvala je „jezikom predmeta.“⁶⁵²

Ova autorka objavila je još jedan esej iste ove godine u izdanju *Naučnog skupa slavista u Vukove dane*.⁶⁵³ Poredivši poeziju dvojice velikih pesnika, T. S. Eliota i Branka Miljkovića, došla je do zaključka da je njihova dodirna tačka ipak na metafizičkom nivou, nivou ideja, tematskog sloja poetskog teksta. I pored toga što je sam Miljković govorio o Eliotovom uticaju na njegovu poeziju, ipak ne možemo da se odupremo utisku da je ovo poređenje malo nategnuto i da praktično ne postoje dva pesnika koja ne bismo mogli da poredimo na ovaj način. Pogotovo posle zapažanja i same autorke da je to samo „posebna perspektiva iz koje se ona /Miljkovićeve poezija/ može sagledati.“⁶⁵⁴

⁶⁴⁶ Idem, str. 252.

⁶⁴⁷ Idem, str. 252.

⁶⁴⁸ Idem, str. 252 – 253.

⁶⁴⁹ Idem, str. 255.

⁶⁵⁰ Idem, str. 255.

⁶⁵¹ Idem, str. 252.

⁶⁵² Idem, str. 252.

⁶⁵³ Šerbedžija, Marija, „Smisao metaforičkih ambicija u poeziji Branka Miljkovića i Tomasa Sternsa Eliota“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1986, god. 16, 2, str. 137-147.

⁶⁵⁴ Idem, str. 138.

Postoji još jedan razlog zašto je teško na ovaj način govoriti o uticaju, a i njega je autorka svesna – Miljković je u originalu čitao, i prevodio, pesnike koji su, prema rečima autorke, imali mnogo veći uticaj u našoj zemlji. Reč je o Malarmeu, Elijaru, Valeriju, Brjusovu, Sipervjeru, Boskeu i drugim pesnicima.

Zajednička polazišna tačka Eliotu i Miljkoviću je „duhovna osama“⁶⁵⁵, ali razrešenje nije u istom pravcu: Miljković više veruje u poeziju, a Eliot u religiju. Pri tom, ostaje otvoreno pitanje da li bi Miljković razrešenje svoje „duhovne osame“ tražio u religiji da je stvarao u drugačijem društveno-istorijskom okruženju. Međutim, razlika postoji i kada je odnos prema stvarnosti u pitanju, Eliot zadržava dodir sa stvarnošću, a Miljković se prema stvarnosti odnosi kao da je inferiorna u odnosu na duhovnost. Na kraju, kada sagledamo ove navode koje smo izvodili van kontaksta celog eseja, ne preostaje nam ništa drugo nego da se stvarno zapitamo da li je ta metafizička perspektiva dovoljna da bude temelj za poređenje.

Zilhad Ključanin je iste godine u *Životu* objavio esej „T. S. Eliot: Tradicija i individualni talenat (pokušaj jedne sistematske interpretacije)“.⁶⁵⁶ Njegova „krajnja intencija *pokušaja* je u potpomaganju razgovora teksta *Traducija i individualni talenat* sa našim suvremenim trenutkom.“⁶⁵⁷ Glavni pojmovi koji su obrađeni u eseju su pojmovi originalno, tradicija, receptor, istorija, vreme, trajanje, idealan, potpun, bezličnost, erudicija, klasično.

Autor ukazuje na osnovnu Eliotovu definiciju tradicije za koju nam je već iz mnogobrojnih napisa poznato da se stiče velikim trudom, ona „objektivno postoji samo kao nepregledna gomila knjiga“⁶⁵⁸ sa ogromnom količinom znanja do kojeg treba doći istraživanjem jer „hermenautika teksta ne postoji bez receptora.“⁶⁵⁹ Centralni pojam je ipak pojam bezličnosti poezije, odnosno viđeno kroz prizmu Eliotovog nastojanja da „odvrti interesovanje od pesnika u korist poezije jeste cilj dostojan hvale.“⁶⁶⁰

Ključanin se u svom radu poziva na zaključke Jovana Hristića i Slobodana Blagojevića, koji su takođe dokazivali „neisprofiliranost Eliotovih pojmova“⁶⁶¹, odnosno pokušavali da ih na svoj način sistematizuju. Postavlja se pitanje svrsishodnost ovakve analize Eliotovog rada s obzirom da zapravo ne donosi ništa novo i da je uvek bolje čitati rad

⁶⁵⁵ Idem, str. 139.

⁶⁵⁶ Ključanin, Zilhad, „Traducija i individualni talenat (pokušaj jedne sistematske interpretacije)“, *Život*, 1986, 35, 69, 1-2, str. 95-109.

⁶⁵⁷ Idem, str. 109.

⁶⁵⁸ Idem, str. 98.

⁶⁵⁹ Idem, str. 98.

⁶⁶⁰ Idem, str. 103.

⁶⁶¹ Idem, str. 103.

nego nečiju interpretaciju tog istog rada. Naravno, ne treba zanemarivati značaj koji ovakav jedan način popularizacije Eliota.

U *Izrazu* u prevodu Jadranke Arsenić objavljen je esej o „T. S. Eliotu, Robertu Lowellu i novim kritičarima.“⁶⁶² Najveći deo prikaza ipak se tiče rada Novih kritičara, ne toliko samog Eliota. On se pominje kao značajan za razvoj Nove kritike u period kada je kao uspešni književni novinar predstavljao vezu između Kembridža i nove poezije. Najznačajniji rad u toj ulozi bio je njegov osvrt na knjigu Gregori Smita (Gregory Smith) o Ben Džonsonu (Ben Jonsonu), objavljen 1919. godine u časopisu *TLS (Times Literary Supplement)*. Krajnji zaključak autora je da je „šteta da univerziteti ne mogu biti centri kreativnog pisanja. Novi kritičari su svakako postigli više na tom polju nego što je postignuto ikada prije ili poslije“⁶⁶³ i još bi nam mogao biti interesantan zaključak da „ma kako da su se razlikovali od svojih suvremenika, novi kritičari su podučavali poeziju samo usputno, a kritika je uvek bila u prvom planu.“⁶⁶⁴

Pošto se 1988. godine obeležavala stogodišnjica Eliotovog rođenja, Dubravka Đurić je tim povodom uredila separat o T. S. Eliotu u *Književnoj reči*.⁶⁶⁵ Na prvom mestu tu je prevod jednog Eliotovog eseja sa početka njegovog stvaralačkog rada, rane 1917. godine, „Razmišljanja o slobodnom stihu“⁶⁶⁶, koji pokazuje sve odlike Eliotovih ranih eseja u kojima, kako kaže Dubravka Đurić, „jasno i precizno izlaže teoriju, dokazujući je argumentima“⁶⁶⁷, a odmah potom i prevod drugog eseja iz 1950. godine „Šta mi Dante znači“⁶⁶⁸ u kojem piše „uzvišenim stilom koji odlikuje kasnije eseje.“⁶⁶⁹

Pored ova dva Eliotova eseja, ovaj separat nam donosi i dva prevedena eseja stranih autora, kao i esej jednog našeg autora. Entoni L. Donson (Anthony L. Donson)⁶⁷⁰ posmatra Eliota iz ugla anglosaksonskih i formalističkih kritičara oslanjajući se na generativno-transformativnu lingvistiku, pri tom ne zaboravljajući ni značaj Frojdovih psiholoških teorija o podsvesti koja igra aktivnu ulogu u stvaranju nekog poetskog dela.

⁶⁶² Hobsbaum, Philip, „T. S. Eliot, Robert Lowel i novi kritičari“ /prev. Jadranka Arsenić/, *Izraz*, 1988, god. 32, knj. 63, br. 5/6, str. 382-395.

⁶⁶³ Idem, str. 395.

⁶⁶⁴ Idem, str. 395.

⁶⁶⁵ „T. S. Eliot (100 godina od rođenja)“, *Književna reč*, 1988, god. 17 (10. 04. 1988.), br. 319

⁶⁶⁶ Idem

⁶⁶⁷ Idem

⁶⁶⁸ Idem

⁶⁶⁹ Idem

⁶⁷⁰ Donson, Entoni, L, „Teoretski zaključci“, *Književna reč*, 1988, god. 17 (10. 04. 1988.), br. 319

Napis Antonija Isthoupa (Anthony Easthoup)⁶⁷¹, fakultetskog profesora, analizira stvaralaštvo T. S. Eliota rečnikom dekonstrukcije. Tako govori o „otvaranju formama paratakse“, i o „lakanovskoj distinkciji između subjekta pripovedačkog događaja i subjekta govornog događaja.“⁶⁷² Za teoriju koju je izložio na osnovu kroki analize Eliotovog eseja „Tradicija i individualni talenat“ kaže da je koherentnija od same Eliotove teorije izložene u esejima iz 1919. godine, ali da Eliot u to vreme nije imao na raspolaganju jezički aparat koji bi mu pomogao u raskidanju sa romantičarskom pesničkom tradicijom.

Esej Mirka Magaraševića „Reč dve na rubu *Puste zemlje*“⁶⁷³ mnogo je čitljiviji i u neku ruku i interesantniji od prethodnih eseja. U njemu Magarašević govori o stihovima „Nešto što beše nam znano“ koje je Paund izabacio redigujući „Pustu zemlju“. Ostaje činjenica da je Paund šezdeset strana originalnog rukopisa sveo na devetnaest, a na analizi ovog kratkog odeljka želi da pokaže da Paund možda i nije baš uvek bio u pravu. Ovi stihovi su prema autorovom mišljenju napisani u duhu „Puste zemlje“ i predstavljaju spoj mitskog košmara i modernog osećanja ukletosti, a uklapaju se i u viziju poeme u kojoj je izražena potreba za spasenjem.

Od 1971. godine kada je Valeri Eliot objavila knjigu „The Waste Land, a facimile and transcript of the original drafts including annotations of Ezra Pound“ praktično postoje dve verzije originalnog teksta ove poeme. U knjizi ne postoji detaljnija analiza ovih verzija, ali je jasno da je iz prvog dela izbacio pedesetčetiri stiha koja opisuju noć u Bostonu, iz trećeg dela osamdesetdevet stihova koji opisuju Fresku i dvadesetsedam stihova koji opisuju randevu između neimenovane birografkinje i mladića, a iz četvrtog dela osamdesettri stiha koja opisuju završno putovanje Fleba. Sem toga, napravio je oko dve stotine minornih izmena. Stihovi „Nešto što beše nam znano“ koje je objavio Mirko Magarašević, i time uveo temu Paundove redakcije Eliotove pesme u našu interpretativnu recepciju, pripadali su četvrtom delu, „Smrt od vode“.

Zaključak autora je da je „Pusta zemlja“ i danas model za modernu poeziju najvišeg nivoa, jedan „višejezički amalgam uzvišenih i banalnih prizora elegičnih i apokaliptičnih tonova ljudske istorije“⁶⁷⁴, a da je ovaj njegov esej pokušaj kritike da otvori nov pristup za tumačenje Eliotovog pesničkog dela.

Ovaj separat o Eliotu završava spiskom važnijih tekstova o T. S. Eliotu na srpskom jeziku, a izdvojeni su sledeći autori: Isidora Sekulić, Ivo Vidan, Vladimir Petrić, Svetozar

⁶⁷¹ Isthoup, Antoni, „Eliot i tradicija“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

⁶⁷² Idem

⁶⁷³ Magarašević, Mirko, „Reč dve na rubu puste zemlje“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

⁶⁷⁴ Idem

Brkić, Tomislav Ladan, Dušan Puhalo, Jovan Hristić, Svetozar Koljević, A. I. Spasić, Miodrag Jurišević, Nikola Koljević, Dušan Puvačić, Miroslav Beker, Mirko Magarašević i Ivan V. Lalić. Izbor⁶⁷⁵ je napravio Mirko Magarašević.

Miodrag Pavlović je te iste godine pisao o „T. S. Eliotu, trećem čitanju“⁶⁷⁶ u *Književnim novinama*. Treće čitanje Eliota, „ovog dobro opisanog beznada“, jeste čitanje u ovo naše vreme. Prvo čitanje je bilo u vreme Prvog svetskog rata kada je njegova poezija u potpunosti odgovarala duhu vremena, a drugo čitanje vezano je za period Drugog svetskog rata. Samom autoru su poznata dva čitanja Eliota, period posle Drugog svetskog rata delimično i ovo naše današnje čitanje. Ni sam nije baš najsigurniji da li su pustoš i beznade koje opisuje u svojoj poeziji slika duhovne pustoši Engleske ili jedna šira slika duhovne pustoši Evrope, pre je sklon da poveruje da je Eliot ipak slikao Evropu jer je Engleska zbog izolovanosti donekle bila pošteđena ratnih razaranja koja su pustošila Evropu.

Posle uvodnih napomena o modernizmu koji unekoliko kasni u Englesku i donose ga Amerikanci i Irci načinivši tako prekid sa viktorijanskom kulturnom tradicijom, i analize istorijskih uticaja metafizičkih pesnika, Miliona i Dantea, autor prelazi na Eliotov esej „Tradicija i individualni talenat“, koji je kao i ostali Eliotovi eseji „vrlo složen, nastao po dubokoj unutrašnjoj potrebi.“ Slobodni stih je nešto što donosi modernizam, „fino izvajane rečenice kazivane u duhu proznog izlaganja.“ Treći deo ovog eseja govori o Eliotovim pesničkim ostvarenjima. „Pusta zemlja“ je tako „slaganje pesničkih fragmenata koji stoje jedan prema drugom kao daleke asocijacije ali su većinom iz repertoara realističke deskripcije.“ U trenutku pojavljivanja najviše je značila jer se „činilo kao da se poezija može

⁶⁷⁵ 1. Isidora Sekulić: „Pogled u engleske časopise i prozu“, *LMS*, 1946.

2. Ivo Vidan: „Nova drama T. S. Eliota“, *Život* 1953.

3. Vladimir Petrić: „T. S. Eliot – pesnik, dramatičar i filozof“, *Književnost* 1956.

4. Svetozar Brkić: „T. S. Eliot: Razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“ – Iz predgovora knjizi *Antologija savremene engleske poezije 1900 -1950*, Nolit 1957. i u drugom dopunjenom izdanju Nolit 1975.

5. Tomislav Ladan: „Slatka Temzo tiho teci“, *Život* 1959.

6. Dušan Puhalo, „O poeziji T. S. Eliota“, *Savremenik* 1960.

7. Jovan Hristić: „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“ *LMS*, 1961.

8. Jovan Hristić: „T. S. Eliot: Tradicija i individualni talenat“ predgovor u knjizi T. S. Eliot: *Izabrani tekstovi*, Prosveta, 1963.

9. Svetozar Koljević, *Trijumf inteligencije*, Prosveta 1963.

10. Jovan Hristić: T. S. Eliot pesnik jedne civilizacije“, *Politika* 10. I 1964.

11. A. I. Spasić: „Književni pogledi T. S. Eliota“ *Savremenik* 1964.

12. Miodrag Jurišević: „T. S. Eliot pesnik apsolutne imanencije“, *Vidici*, 1965.

13. Nikola Koljević: „Teorijski osnovi nove kritike“, Prosveta 1967.

14. Dušan Puvačić: „Kritikovati kritičara“, *Savremenik* 1967.

15. Miroslav Beker: „Eliotova kritika u novom kontekstu“, *Teka* 1975.

16. Mirko Magarašević: „T. S. Eliot – veličina pesničke univerzalnosti“ – pogovor za T. S. Eliot: *Izabrane pesme*, RAD, 1977.

17. Ivan V. Lalić: O poeziji, Slovo Ljubve 1980.

⁶⁷⁶ Pavlović, Miodrag, „Poezije T. S. Eliota, treće čitanje“, *Književne novine*, 1988, (01. 11. 1988.), god. 17, br. 763

osloboditi podrške koju daje objašnjenje ili opisivanje.“ Njen peti deo ostavio je najjači utisak na autora, jer su ti stihovi primer objektivnog korelativa u poeziji, ako smo dobro shvatili autorove reči da u njima „objektivni korelativ prelazi na stranu transcendentne, natčulne, imaginarne realnosti“. Premda naglašava da je Eliot težak pesnik, ističe da ipak nije zagonetan.

Do uprošćavanja pesničkog jezika došlo je u pesmi „Šuplji ljudi“, a „Stene“ zaslužuju najviše pažnje jer su one takvo delo posle kojeg ni Biblija nema isti značaj a u njima je rezimirao sve svoje teme. Kraj njegovog stvaralačkog opusa obeležila su „Četiri kvarteta“ u kojima Eliot kroz poeziju ostvaruje duhovne uvide što je, na prvi pogled, suprotno osnovnim postavkama modernističke poezije.

Zaključak ovog eseja, koji je objavljen i kao uvod za novo izdanje „Puste zemlje“ u prevodu Jovana Hristića, jeste da se u vreme „Četiri kvarteta“ engleska poezija već vraća onome što je „njena iskonska snaga: dodir sa konkretnim, empirizam, socijalna svest kao iskustvo života u određenom vremenu.“ Ovi kvarteti predstavljaju izlaz iz moderniteta, ali i njegovo poslednje remek delo.

Esej velikog značaja objavljen je 1989. godine u publikaciji *III Programa Radio Zagreba*. Reč je o prevodu eseja Denisa Bartolomea (Dennis Bartholomeusz) „T. S. Eliot i Zlatna Grana“⁶⁷⁷, koji donosi analizu Frejzerovog uticaja na „Pustu zemlju“ u granicama Eliotove poznate i već pominjane sentence u ovom radu da „dobri pjesnici tako uspešno krađu da nije uvijek lako otkriti krađu.“⁶⁷⁸ Činjenica je da najverovatnije ne bismo znali da je bilo preuzimanja da Eliot to sam nije priznao, jer postoje svedočanstva da Frejzer nije mogao da vidi vezu između njegovog i Eliotovog dela, odnosno čak postoje i određene tvrdnje da mu je „Eliotov imaginativan odgovor na njegove ideje bio nerazumljiv i neugodan, jer je ovaj potpuno krivo shvatio Frejzerovu namjeru.“⁶⁷⁹

Eliot se ne oslanja toliko na Frejzerovu antropološku teoriju koja pretpostavlja linearnu razvojnu liniju od primitivnih do civilizovanih naroda, odnosno njihov razvoj kroz mit, religiju i znanost, već se drži činjenica koje je Frejzer u svom delu navodio i cikličnog doživljaja vremena. Modernisti nisu gledali na primitivno na istovetan način. Na Eliota su najviše uticali vegetacijski mitovi, na osnovu njih je napravio svoju jedinstvenu teoriju o postojanju pojedinčanog nesvesnog s jedne, i kolektivnog nesvesnog sa druge strane. Za Eliota *Zlatna grana* je podjednako bitna kao i Frojdovo delo, reč je o odnosu nadopunjavanja

⁶⁷⁷ Bartholomeusz, Dennis, „T. S. Eliot i Zlatna grana“, *III Program Radio Zagreba*, 1989, 25-26, str. 89-96.

⁶⁷⁸ Idem, str. 89.

⁶⁷⁹ Idem, str. 92.

jer ona „baca svjetlost na tajnovitosti duše iz drugog ugla.“⁶⁸⁰ Zahvaljujući Frejzeru Eliot dolazi do tzv. mitološkog metoda, o kojem govori i sam Eliot u eseju o „Ulisku“ Džejmsa Džojlsa. U kasnijem delu, „Četiri kvarteta“, Eliot razvija lik ranjenog boga sa mnogo manje dvosmislenosti nego što je to radio u svojim ranim delima. Autorov zaključak možda malo iznenađuje, pošto mu se čini da je danas, posle ponovnog čitanja Frejzerove *Zlatne grane* „Eliot možda bio bliži Frejzerovim namjerama [...] kad je odbacio njegovu teoriju i zadržao njegove činjenice.“⁶⁸¹

U časopisu *LMS* Miodrag Pavlović je pisao o „Problem ubistva u katedrali“⁶⁸², vrlo pitak i interesantan esej koji kreće od nekih opštih definicija obreda kao radnje koja se ponavlja, mita kao kretanju u nepredviđenim pravcima, žrtve kao osnovi obrednog obrtanja, hrama kao kulisama sveta na kojima se sve to dešava. Posle toga daje nam siže radnje, sukob Tomasa Beketa, arhiepiskopa, sa kraljem, zbog kojeg odlazi u izgnanstvo, a kasnije ipak odlučuje da se vrati, s tim što razlog povratka može da se tumači dvojako – snaga arhiepiskopskog zvanja ili psihološka potreba da se suprotstavi kralju kao njemu ravnom.

Ovo se često dešavalo u istoriji, i uvek je završavalo trijumfom kraljevstva nad potčinjenom crkvom i stradanjem nekog njenog predstavnika koji dobija ulogu sveca u širim masama. Bežeći malo od istorijske činjenice, Eliot u ovoj drami ne ukazuje direktno da se ubistvo desilo u crkvi, unutar koje je Beket zatražio zaštitu, no i pored toga i dramom i dalje preovladava ideja da je duhovni preporod rezultat prolivene krvi sveca.

U *Trećem programu* objavljen je intervju Donalda Hola sa Eliotom.⁶⁸³ Saznajemo neke osnovne podatke o Eliotovom stvaralaštvu i skoro ništa o Eliotu kao čoveku, izuzev utisaka rezervisanosti i odmerenosti koji provejavaju kroz skoro svaku njegovu izjavu. Za potrebe ovog rada izdvojićemo nekoliko podataka: originalna beležnica sa neobjavljenim pesmama iz „Puste zemlje“ je izgubljena, pesma „Bernt Norton“ sastavljena je od ostataka stihova koji su izostavljeni iz drame „Ubistvo u katedrali“, a potpuno posvećivanje poeziji imalo bi, prema Eliotovim rečima, umrtvljujući uticaj na njegov život.

U *Univerzitetskoj misli* Branimirka Aleksić Hill objavljuje svoj esej na engleskom jeziku u kojem govori o „Četiri kvarteta“⁶⁸⁴ i Eliotovom traganju za „smislom čovekovog postojanja i njegovog mesta u vremenu.“⁶⁸⁵ U svakom slučaju naglašava da je reč o

⁶⁸⁰ Idem, str. 91

⁶⁸¹ Idem, str. 96.

⁶⁸² Pavlović, Miodrag, „Problem *Ubistva u katedrali*“, *LMS*, 1990, 160, 455, 5, str. 752 – 775.

⁶⁸³ Hol, Donald, „Intervju sa Tomasom Sternzom Eliotom“, *Treći program*, 1990, 84, str. 171 – 178.

⁶⁸⁴ Aleksić Hill, Branimirka, „Some aspects of T. S. Eliot's concept of time in „Four Quartets“, *Univerzitetaska misao*, 1995, 2, 3-4, str. 57 – 59.

⁶⁸⁵ Idem, str. 59.

„višeslojnoj koncepciji vremena [...] kao rezultatu uticaja Heraklita, neo-platonaca i hrišćanske religije.“⁶⁸⁶ Ostaje malo nejasno zašto je ovaj esej objavljen na engleskom jeziku, zbog čega ga ovde samo pominjemo, jer zapravo i nije predmet ovog rada.

U *Trećem programu* objavljen je u izboru Đorđija Vukovića niz eseja objedinjenih pod naslovom „T. S. Eliot“⁶⁸⁷ Počasno, prvo mesto, dobio je esej Frenka Rejmonda Liviza „Novi pravci u engleskoj poeziji“⁶⁸⁸ koji je poznat po napadu na viktorijanske poetske ideale pod uticajem Eliotove kritike. Lako se u njegovim rečima očituje subjektivnost u pristupu kada je u pitanju sam Eliot. Tako analizu započinje analizom „Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka“ koja je važan momenat za istoriju engleske književnosti i raskida sa tradicijom devetnaestog veka jer „pesnik prisvaja pravo da upotrebi bilo koju građu koja mu se učini važnom.“⁶⁸⁹ U analizi „Gerontiona“, kojeg naziva „personifikacijom velike poezije“⁶⁹⁰, obračunava se sa Miltonom i tvrdi da je u „Gerontionu“ upotrebljen napredni i stih i metod koji će svoj puni izraz dobiti u „Pustoj zemlji“, ali je istovremeno podjednako značajan i za, recimo, pesmu „Svini među slavujima“ koja je izgrađena na kontrastima.

Za razliku od ostalih kritičara Eliotove poezije, Liviz stavlja naglasak na Eliotov „lirski impuls“⁶⁹¹, odnosno, kako kaže, „kada se uprkos svom intelektualizmu koji se tome opire, njemu prepusti, on prelazi u čisto engleski lirski stil.“⁶⁹² To najviše dolazi do izražaja u trećem delu poeme „Pusta zemlja“ koji za svoju temu ima senzualnu ljubav, a ne apstraktna razmišljanja o ljubavi. No, uprkos tome, „Pustu zemlju“ karakteriše prividna nepovezanost, erudicija, književne pozajmice, aluzije, prekid kontinuiteta, bezličnost.

Kao takva ova poema „postoji samo za vrlo uzak krug naoružanih posebnim znanjem što je jedan od pokazatelja stanja kulture koja je pesmu stvorila“⁶⁹³, ali do neuspeha u čitanju, prema Livizu, dolazi zbog neprimerenih očekivanja prilikom čitanja. Po njemu su opšti metod i priroda pesme jasni već pri prvom čitanju. Svoje navode ovaj kritičar potkrepio je kratkim analizama pojedinih delova pesme, a posle analize „Šupljih ljudi“, „Čiste srede“, „Arijela“ i „Četiri kvarteta“ zaključuje da je Eliotovo delo putokaz.

⁶⁸⁶ Idem, str. 59.

⁶⁸⁷ Vuković, Đorđije, „T. S. Eliot“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-272.

⁶⁸⁸ Rejmond Liviz, Frenk, „Novi pravci u engleskoj poeziji: studija o savremenim prilikama T. S. Eliot“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-227.

⁶⁸⁹ Idem, str. 198.

⁶⁹⁰ Idem, str. 201.

⁶⁹¹ Idem, str. 205.

⁶⁹² Idem, str. 205.

⁶⁹³ Idem, str. 212.

Esej Džordža Vilijamsona „Vodič za čitanje T. S. Eliota“⁶⁹⁴ takođe u prevodu Radmile Popović donosi detaljnu analizu pesme „Šuplji ljudi“ po delovima. U analizi povezuje strukturu pesme sa njenim sadržajem, a izvore joj traži u Šekspirovom Juliju Cezaru, kod Dantea i u stihovima Dosona (Ernest Dawson).

U prevodu Zorice Bečanović objavljen je esej Vilijema Epsona „Maestrov stil“⁶⁹⁵ u kojem je Eliot opisan kroz par anegdota. Kada govori o njegovom delu, o kojem ne namerava da piše, nije ni sam siguran da li je reč o „reakciji protiv njega, ili, zapravo, posledici pogrešnog čitanja onoga što je napisao.“⁶⁹⁶ U svakom slučaju, kada je reč o Eliotovom stilu, njegov džonsonovski pesimizam može da bude i praktičan i koristan, a kao najinteresantniji njegov stav mogli bismo izdvojiti onaj kada Eliot kaže da je za najveći broj pesnika bitno da piše što manje. Pri tom uopšte nije ironičan i misli i na sebe samog.

Zorica Bečanović prevela je i esej Alena Tejta „O čistoj sredi.“⁶⁹⁷ Tejt se ovde obračunava sa kritičarima koji zameraju Eliotu jer njegova poezija nije savremena i ne bavi se rešavanjem problema radničke klase, već ide ka anglicizmu, lična je i posebna. Sa komunističko-ekonomske tačke gledišta Eliotova poezija koja predstavlja odgovor ličnosti na okruženje nije ni po čemu korisna, pošto se poezija procenjuje pragmatično sa stanovišta delovanja. To se posebno odnosi na „Čistu sredu“, koja je lirska i jedinstvena, i ne nosi realizam „Puste zemlje“.

U centru pažnje je scena zavođenja iz „Propovedi vatre“ koja pokazuje kako ljubav shvaćena sa stanovišta nauke modernog doba koja nosi istinu postaje „samo čin praktične neophodnosti rađanja.“⁶⁹⁸ Pesnik gubi iluziju, ljubav postaje stvar biologije, a romantičarske ideje i vrednosti su prevaziđene. Tejt ipak tvrdi da Eliot ovde „pokazuje ne šta čovek jeste, već šta on za trenutak misli da jeste.“⁶⁹⁹ I ono što oni čitaju kao gubljenje iluzija je ironija data kroz kontrast. Tejt scenu zavođenja podiže na pijedestal „možda najdubljeg viđenja modernog čoveka koji imamo“⁷⁰⁰, a njen značaj je u „moralnom identitetu poniznosti i ironije i u značajnoj razlici koja između njih postoji u estetskom smislu“⁷⁰¹ jer je poniznost subjektivna i nevidljiva, a ironija vidljiva i objektivna. Za „Čistu sredu“ je bitno još dodati da u njoj Eliot poniznost ređe pretvara u ironiju nego pre i da mu je forma „jednostavna,

⁶⁹⁴ Vlijamson, Džordž, „Vodič za čitanje T. S. Eliota“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 227 – 231.

⁶⁹⁵ Empson, Vilijem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 232 – 234.

⁶⁹⁶ Idem, str. 232.

⁶⁹⁷ Tejt, Alen, „O čistoj sredi“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 234 – 241.

⁶⁹⁸ Idem, str. 237.

⁶⁹⁹ Idem, str. 238.

⁷⁰⁰ Idem, str. 238.

⁷⁰¹ Idem, str. 239.

izražajna, homogena i direktna i bez ranih elemenata snažnog kontrasta.⁷⁰² Pored ovoga, ovu pesmu krasi još i nepravilni ritam i svakodnevna slikovitost koja se dobro uklapa u taj nepravilni ritam.

Esej Ričarda P. Blekmura, pesnika i kritičara kog smo pominjali u kontekstu Nove kritike, „U nadi da će se stvari raščistiti“⁷⁰³ bavi se Eliotom na jedan sistematski način, sa nadom da će uspeti malo da rasčisti stvari, pogotovo kada su u pitanju tumačenja Eliotovog stvaralaštva.

U prvom delu govori o Eliotovoj kritici za koju smatra da se nadovezuje na sve velike književnoteorijske međaše i da svoje ishodište crpi iz istorije kritike. Za njegove eseje karakterističan je nedostatak opštosti, oni su uglavnom tematski, a metod pisanja je konverzacijski pošto je Eliot naglašavao da nema sklonost niti dara za apstraktno razmišljanje.

U drugom delu bavi se više prirodom književnosti, počevši od njegovog velikog uticaja na književne krugove zbog čega ga zove „diktatorom koji je stvorio i nametnuo ukus“⁷⁰⁴ odnosno koji diktira zahvaljujući modi. Pojmovi kojima se autor bavi u ovom eseju su poezija, vera, tradicija, bezlično, objektivni korelativ, trijada osećaj, osećanje i senzibilitet. Podvlači značaja triju Eliotovih doktrina: o tradiciji, o pesniku kao platinastoj niti i o pesničkom talentu; kao i triju značenja poezije: neposredno značenje, ono koje se otkriva proučavanjem i ono koje se postepeno otkriva vremenom.

Poslednji po redu u toj publikaciji je esej Helen Gardner „Umetnost T. S. Eliota“⁷⁰⁵, u kojem se „Četiri kvarteta“ analiziraju kao Eliotovo najzrelije delo, vrhunac njegovog razvoja kroz ostala njegova dela. Helen Gardner kaže: „Nastojanje svakog istinskog pesnika jeste da objedini svoje iskustvo i razvitak svakog istinskog pesnika jeste proširivanje obima iskustva koje on može pretočiti u poeziju. Eliot ne bi mogao napisati „Četiri kvarteta“ da nije napisao „Nedeljno jutro gospodina Eliota“ gde se vera, nada i ljubav spoznaju pomoću njihovih suprotnosti.“⁷⁰⁶ Glavna slika u sve četiri pesme „Četiri kvarteta“ jeste slika putnika i svaka od njih ima isto otkriće. Helen Gardner prati razvoj tema u njima, detaljno ih analizira na tri različita nivoa značenja u sve četiri pesme – doslovno značenje, značenje sa moralne tačke gledišta i mistično značenje.

⁷⁰² Idem, str. 239.

⁷⁰³ Blekmur, R. P., „U nadi da će se stvari raščistiti“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 241 – 252.

⁷⁰⁴ Idem, str. 246.

⁷⁰⁵ Gardner, Helen, „Umetnost T. S. Eliota“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 253 – 272.

⁷⁰⁶ Idem, str. 271-272.

Helen Gardner svrstava Eliota među velike pesnike vizionare. Njegova vizija doduše jeste malo pesimistična, pogotovo u svojim ranim radovima bio je „sklon preziru isto kao što su neki skloni ljubavi.“⁷⁰⁷ Ono što ga odvaja od ostalih engleskih pesnika vizionara jeste ravnoteža „između zahteva vizije i zahteva umetnosti“⁷⁰⁸, ali on, prema njenim rečima, prevashodno ostaje umetnik.

Ovaj esej je prilično značajan u istoriji kritike o T. S. Eliotovom stvaralaštvu, mada kao da analiza ume da izgubi smisao u pojedinim slučajevima. Recimo, u trećem stavu pesme „Draj Selvidžiz“ Eliot prelazi sa teme prošlosti koje se ne možemo odreći na temu budućnosti koja se može izgraditi samo „na stvarnoj prošlosti.“⁷⁰⁹ Tu nailazimo na paralelu sa Eliotovim stihovima iz „Stena“⁷¹⁰, koji, po tumačenju Helen Gardner, govori o novozavetnom nemaru prema budućnosti u liniji sa istočnjačkim religijama poznatim po tome što zagovaraju ravnodušnost: „Čovek ne sme da očekuje plodove svog rada, on mora da živi kao da ne postoji budućnost, kao da je svaki trenutak vreme smrti. Novi zavet uči sličnom nemaru prema sutrašnjici, što odjekuje u *Steni*:

Rekoh, ne misli na žetvu, već samo na

Dobro sejanje.“⁷¹¹

Možda bismo ovde ipak mogli da primetimo da dok istok stvarno zagovara ravnodušnost, novozavetno hrišćanstvo govori o tome da ne treba da mislimo na rezultate rada sve dok dajemo sve od sebe, jer će rezultati u slučaju potpunog davanja i predavanja sebe sigurno doći. Akcenat u ovim stihovima nije toliko na glagolu „misliti na“ koliko na prilogu „dobro“, odnosno akcenat se ne stavlja na nemaran odnos prema budućnosti, već na princip posvećenosti. O tome govore mnogi novozavetni redovi, a u nastavku ćemo izdvojiti samo neke od njih.

Iz evanđelja po Mateji 25 : 14 – 30: „¹⁴Jer kao što čovek polazeći dozva sluge svoje i predade im blago svoje; ¹⁵I jednom, dakle, dade pet talanata, a drugom dva, a trećem jedan, svakom prema njegovoj moći; i otide odmah. ¹⁶A onaj što primi pet talanata otide te radi s njima, i dobi još pet talanata. ¹⁷Tako i onaj što primi dva dobi i on još dva. ¹⁸A koji primi jedan otide te ga zakopa u zemlju i sakri srebro gospodara svog. ¹⁹A po dugom vremenu dođe gospodar tih sluga, i stade se računati s njima. ²⁰I pristupivši onaj što je primio pet talanata, donese još pet talanata govoreći: Gospodaru! Predao si mi pet talanata; evo još pet talanata ja

⁷⁰⁷ Idem, str. 271.

⁷⁰⁸ Idem, str. 272.

⁷⁰⁹ Idem, str. 263.

⁷¹⁰ Idem, str. 264.

⁷¹¹ Idem, str. 263 – 264.

sam dobio s njima. ²¹A gospodar njegov reče mu: Dobro, slugo dobri i verni! U malom bio si mi veran, nad mnogim ću te postaviti; uđi u radost gospodara svog. ²²A pristupivši i onaj što je primio dva talanta reče: Gospodaru! Predao si mi dva talanta; evo još dva talanta ja sam dobio s njima. ²³A gospodar njegov reče mu: Dobro, slugo dobri i verni! U malom bio si mi veran, nad mnogim ću te postaviti; uđi u radost gospodara svog. ²⁴A pristupivši i onaj što je primio jedan talanat reče: Gospodaru! Znao sam da si ti tvrd čovek: žnješ gde nisi sejao, i kupiš gde nisi vejao; ²⁵Pa se pobjah i otidoh te sakrih talanat tvoj u zemlju; i evo ti svoje. ²⁶A gospodar njegov odgovarajući reče mu: Zli i lenjivi slugo! Znao si da ja žnjem gde nisam sejao, i kupim gde nisam vejao: ²⁷Trebalo je dakle moje srebro da daš trgovcima; i ja došavši uzeo bih svoje s dobitkom. ²⁸Uzmite dakle od njega talanat, i podajte onom što ima deset talanata. ²⁹Jer svakom koji ima, daće se, i preteći će mu; a od onog koji nema, i šta ima uzeće se od njega. ³⁰I nevaljalog slugu bacite u tamu najkrajnju; onde će biti plač i škrgut zuba.“

Ili iz evanđelja po Luki 6: 38: „Dajte, i daće vam se: meru dobru i nabijenu i stresenu i prepunu daće vam u naručje vaše. Jer kakvom merom dajete onakvom će vam se vratiti.“

Ili primer iz Korinćana 9: 6-11: „Ovo pak velim: koji s tvrđom seje, s tvrđom će i požnjeti; a koji blagoslov seje, blagoslov će i požnjeti. ⁷Svaki po volji svog srca, a ne sa žalošću ili od nevolje; jer Bog ljubi onog koji dragovoljno daje. ⁸A Bog je kadar učiniti da je među vama izobilna svaka blagodat, da u svemu svagda svako dovoljstvo imajući izobilujete za svako dobro delo; ⁹Kao što je pisano: Prosu, dade siromasima; pravda njegova ostaje vavek. ¹⁰A koji daje seme sejaču, daće i hleb za jelo: i umnožiće seme vaše, i daće da uzrastu žita pravde vaše.“

Ovaj primer daje jednu drugačiju perspektivu na analizu Helen Gardner i svedoči o tome da i najveći autoriteti mogu pojedine segmente Eliotovog stvaralaštva pogrešno da protumače. U svakom slučaju, jedna zdrava doza kritičkog opreza prilikom čitanja interpretativne recepcije T. S. Eliota jeste neophodna.

U *Povelji* je 1995. godine objavljen esej Časlava Đorđevića „Intelektualno i poetsko srodstvo Miodraga Pavlovića i Tomasa S. Eliota.“⁷¹² U eseju se poredi stvaralaštvo T. S. Eliota sa Pavlovićevom knjigom *87 pesama* koja ga predstavlja kao istinskog „začetnika avangardizma u srpskom posleratnom pesništvu.“⁷¹³

Ono što je glavna sličnost obojice ovih stvaralaca jeste činjenica da se njihovo stvaralaštvo i sa današnje tačke gledišta uzima kao međašno, „antislika i prevratnička

⁷¹² Đorđević, Časlav, „Intelektualno i poetsko srodstvo Miodraga Pavlovića i Tomasa S. Eliota“, *Povelja*, 1995, 25, 1, str. 25-32.

⁷¹³ Idem, str. 25.

negacija ondašnjeg pevanja.⁷¹⁴ Kada je u pitanju uticaj T. S. Eliota na Pavićevo stvaralaštvo, autor naglašava da se uticaj odvijao i na teorijskom i na pesničkom nivou. Postoji nekoliko zajedničkih polazišnih tačaka: ubeđenje da je pesma spoj čulne i intelektualne dimenzije, da zavisi od kvaliteta čulne percepcije, potom istovetno osećanje istorije koje u sebi objedinjuje i vanvremensko i vremensko, a na nivou vizije to su drama i sunovrat moderne civilizacije.

Za ovog autora uticaj T. S. Eliota se nekako podrazumeva sam po sebi, pošto je on poznat po svojoj „neadaptivnoj, često osporavanoj poeziji koja ni jezikom ni motivima ni slikom nije baš mnogo oduševljavala ali koja je – to se vremenom pokazalo – bila inicijacija za mnoge nove i potonje pesnike.⁷¹⁵ Direktno Eliotov uticaj autor pronalazi na simboličkom nivou u viziji puste zemlje kao simbolu duhovne smrti onovremene civilizacije, na nivou poruke kada najavljuju da „polako ali neodložno nastupa doba “šupljih ljudi”, lišenih istorijskog iskustva, mitskih pamćenja i nasušnih potreba za umetnošću⁷¹⁶, kao i kada insistira na bezličnosti, na planetarnom i civilizacijskom.

Međutim, postoje i razlike koje se uočavaju u načinu na koji se dolazi do rešenja. I dok je Eliot „nemoćan za bilo kakva bekstva i isceljenja⁷¹⁷ dotle Pavić zastupa ideju da se „bekstvom od tzv. modernog i stalnim idenjem prema drevnom i zavetnom može doći do željenog okrepljenja od ponovljive nesnosne svakodnevnosti i do spasenja od duhovne smrti.⁷¹⁸ Razlika postoji i u formi pošto se Pavić izražava u kratkim oblicima, iako mu je konačni cilj istovetan Eliotovom, jer na taj način na sebi svojstven način doprinosi jednako utisku fragmentarnosti modernog doba.

Sledeće godine, 1996, u prevodu Vesne Todorović objavljen je esej Dž. P. Rilkema (J. P. Rilke) „Modernistički esej: Slučaj T. S. Eliota – Pesnik kao kritičar.“⁷¹⁹ S obzirom da je modernistički esej nastao kao reakcija na Metjua Arnolda i da ga nije lako definisati jer ga ne stvara akademski pisac, nije čudno što je upravo esej T. S. Eliota uzet kao tipični primer. Reč je o njegovom u antologijama najčešće zastupljenom eseju „Tradicija i individualni talenat“. Pri tom autor definiše esej kao relativno kratko prozno delo koje nije ni kratka priča, ni naučni ni kvazi naučni izveštaj, a struktura modernističkog eseja se bazira na simultanim kontrastima i paralelizmima, analogijama koje se koriste umesto konvencionalne argumentacije.

⁷¹⁴ Idem, str. 25.

⁷¹⁵ Idem, str. 28.

⁷¹⁶ Idem, str. 30.

⁷¹⁷ Idem, str. 31.

⁷¹⁸ Idem, str. 31.

⁷¹⁹ Rilke, Dž. P. „Modernistički esej: Slučaj T. S. Eliota – Pesnik kao kritičar“ /prev. Vesna Todorović/, *Reč*, 1996, 18, str. 75 – 78.

Eliotov najoriginalniji doprinos modernističkom eseju u liku kritičara jeste upravo njegov prozni stil. Pokušavši da nam kaže nešto više o Eliotovim stavovima, autor naglašava da se on suprotstavlja organicističkim gledanjima, socio-darvinizmu i marksizmu, podjednako i istoriji književnosti, kao i samom književnom stvaralaštvu. Pošto ne postoji postepen rast u nekom predviđenom smeru, sve se neprestano menja kroz reakciju na nove stimulse u cilju postizanja svoje, ali zauvek samo privremene, homeostaze.

Novica Petrović⁷²⁰ u časopisu *Poezija* objavljuje prevod četiri Eliotovih pesama uz kratak pomen zbirke koja je izašla u izdanju SKZ iz Beograda koja obuhvata i tri prevoda ovog autora dotad neprevođenih pesama: „Barbenk sa bdekerom: Blajštajn sa cigarom“, „Jaje za kuvanje“ i „Nedeljna jutarnja služba gospodina Eliota“. Esej koji prati prevode ima za cilj da olakša čitaocima „probijanje kroz njihovu zgusnutu simboliku i pravu šumu književnih i neknjiževnih aluzija.“⁷²¹

Mirko Magarašević je objavio prikaz⁷²² zbirke Eliotovih pesama u izboru Jovana Hristića 1998. godine. Magarašević ovu zbirku posmatra kroz prizmu svog stava da je ugled edicije izigran, kudi i izbor i prevode. Posebno se osvrće na loš Lalićev prevod „Četiri kvarteta“, pogotovo u poređenju sa prevodom Svetozara Brkića.

Ovaj Magaraševićev prikaz dopunjen je i u obliku eseja ugledao je ponovo svetlo dana, ovaj put u književnom časopisu *Isidorijana*⁷²³. Kao što je u naslovu napravio lagan prelaz od mešovitog do promašenog, tako je i u tonu prešao na viši stepen ironije i sarkazma. I dok su činjenice možda sasvim tačne, ne možemo da se ne zapitamo zašto o tome govori sa toliko potcenjivanja, mestimično skoro teatralno. Recimo, kaže „neki primeri su čisto lupetanje.“⁷²⁴ Ostaje nam da se samo zapitamo zašto ga toliko pogađaju te prijateljske veze koje su dovele do toga da ne bude uvršten prevod Svetozara Brkića, već jedan, po njemu lošiji, Ivana V. Lalića. Međutim, ne možemo da kažemo da se nije potrudio, sve svoje navode potkrepio je analizom konkretnih primera. I šteta je što je ovaj svoj esej toliko opteretio nekim svojim ličnim problemima, obezvredivši tako i ono istine što postoji u nekim njegovim zamerkama.

⁷²⁰ Petrović, Novica, „*Sweeney Revisited: uz novo izdanje Eliotovih Pesama*“, *Poezija*, 1998, god. 3, br. 10, str. 31-33.

⁷²¹ Idem, str. 31.

⁷²² Magarašević, Mirko, „Hristićev mešoviti Eliot. T. S. Eliot: *Pesme*; priredio Jovan Hristić, Srpska književna zadruka, Beograd, 1998.“, *Borba*, 1998 (22. 10. 1998.), god. LXXVI, br. 295

⁷²³ Magarašević, Mirko, „Hristićev promašeni Eliot“, *Isidorijana*, 1999, god V, br. 6-7, str. 281 – 295.

⁷²⁴ Idem, str. 291.

Godine 1999. objavljen je esej Čarlsa Altijerija „Eliotov simbolistički subjekat kao kraj i početak“⁷²⁵ u prevodu Ane Gorobinski i Dubravke Đurić. Čarlsa Altijerija smo već pominjali, reč je o stručnjak za američku i englesku književnost dvadesetog veka, profesoru na univerzitetu u Kaliforniji. Autor se predstavlja kao iskren obožavalac Eliota, tvrdi da su istorijski procesi ti koji su omogućili, odnosno primorali Eliota da se suprotstavi Bodleru koji je bio „najveći primer u modernoj poeziji.“⁷²⁶ Analizira njegovu poeziju od „Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka“ koja razbija duhovne dileme nasleđene od Viktorijanaca, preko „Preludijuma“ koja je isto kao i prethodna pesma na metonimijskom polu mišljenja, ali još apstraktnija, do „Puste zemlje“ za koju pokazuje da je organizovana u jasnim tematskim obrascima istovremeno neponudivši nikakva tematska razrešenja. Govori o Eliotovom mitskom metodu, ali nije zapravo baš tako lako shvatiti ovaj esej, pošto je pisan visoko-intelektualnim stilom u kojem su ponekad reči stavljene jedna pored druge, čini nam se, sa namerom da baš ništa ne znače i predstavlja pravi izazov za čitanje. Tako autor kaže da: „Eliot izumljuje modernistički ep koji preokreće standardni herojski san o oslobođenju od istorijskih modusa idealizacije mogućih za vođenje savremenog života.“⁷²⁷ Naravno, ostavićemo prostor da je možda prevod manjkav, mada su imena koja ga potpisuju ipak neka garancija kvaliteta.

Vesnu Egerić u svom se eseju „Tema rata i žene u poeziji i prozi Miloša Crnjanskog i Tomasa Sternsa Eliota“⁷²⁸ objavljenom u *Bagdali* bavi analizom konkretne problematike, upravo u okvirima datim samim naslovom. Iako bi na prvi pogled pomislili da je reč o proučavanju uticaja, zapravo se isključivo radi o proučavanju paralelnih pojava i kod jednog i kod drugog autora, nasumičnih slučajnosti koje u svojoj osnovi ipak imaju istu istorijsku potku, a to je Prvi svetski rat koji je pored nihilizma doneo i promenu u statusu žene od koje se u tom trenutku tražilo više učešća na svim životnim poljima.

Nihilizam je, kao posledica ratnih trauma koje se osete i kod Eliota i kod Crnjanskog, doveo do stradanja svih vrednosti, ljubavi na prvom mestu. To se na prvom mestu očituje u tome što i kod jednog i kod drugog autora postoje samo dve tradicionalno lirske ljubavne pesme. Kod Crnjanskog nailazimo na veličanje slučajnih susreta i kratkotrajnih izleta u ljubavi, glavni junak nije u stanju da ostvari kvalitetan odnos sa ženom, postoji čak i jasno

⁷²⁵ Altijeri, Čarls, „Eliotov simbolistički subjekat kao kraj i početak“, /prev. Gorobinski Ana i Đurić Dubravka/, *Ovdje*, 1999, god. 31, br. 370/372, str. 49-66.

⁷²⁶ Idem, str. 49.

⁷²⁷ Idem, str. 60.

⁷²⁸ Egerić, Vesna, „Tema rata i žene u poeziji i prozi Miloša Crnjanskog i Tomasa Sternsa Eliota“, *Bagdala*, 2001, 448, str. 63 – 74.

izražen prezir glavnog junaka prema njegovoj mlađoj ženi koja je puna života. Kod Eliota se pominju dva neuspela i nesrećna braka, histerija kod žena, prostitucija; u „Šapatu besmrtnosti“ žena ima istovremeno i opojan i odbojan miris. Kao da njihove junake žene ugrožavaju, a autorka to kaže jednostavno „odijum prema ženi može se videti i u prozi Miloša Crnjanskog i u poeziji Tomasa Sternsa Eliota.“⁷²⁹

Autorka dodatno ubacuje crv sumnje kada za prozu Crnjanskog tvrdi da ima nečeg ženstvenog, i da naginje pre poemi nego romanu, primetivši da dobro prolazi u feminističkim krugovima kao pacifistički roman. Zaključak je pomalo nategnut u obračunavanju sa feminističkim shvatanjem dela Miloša Crnjanskog, potpuno nepotrebnog u kontekstu celog rada, najviše stoga što ni jednim svojim delom se više ne poziva na Eliota koji je ostao zaboravljen sa strane.

Slobodan Beljanski je u *Poljima* objavio „Rekvijem za dvadeseti vek“⁷³⁰ u pokušaju da izvrši analizu poezije Paunda i Eliota koji su u saglasju zajedno napisali taj rekvijem za dvadeseti vek. Kod Eliota je to naravno mnogo komplikovanije, njegova *Animula* je „početak, sazrevanje i definitivni istorijski smer XX veka“⁷³¹, tog veka kada je umrla duša i ostavila krvav trag za sobom, dok je samo vek ranije tome prethodilo umiranje Boga.

Autor se oglušuje na Eliotov zahtev da se njegova pesma čita bez dodatnih pozivanja na izvore, filozofske interpretacije i raščlanjivanja na uzore, značenja i poruke. Ma koliko razgovor sa autoritetima bio neizbežan, ipak smo nekako utiska da je autor malo preterao: izvori uz čiju pomoć analizira ovu pesmu su Dante, psalmi, Šekspir, Petrarka, Blejk, Frejzer, Seneka, Majster Ekhart, Gete, Hajdeger, Lajbnic, Damaski, Platon Vijon, kartezijsanci, Kant.

Iz svega bismo izdvojili samo jedno zapažanje - pred kraj pesme pojavljuje se motiv molitve kao jedan intelektualni i skeptički stav. Eliot traži molitvu za nekog ko je tek rođen, čist, unapred za njegov život, čime ukida slobodnu volju i poništava vreme, a to se uveliko razlikuje od molitve za nekog ko je zgrešio, što predstavlja jedan moralni stav. U svakom slučaju, u ovom svetu što se raspada, naša dužnost je da se molimo da bismo sačuvali svoje duše.

U *Zlatnoj gredi* objavljen je esej Toma Polina „Mnogo lukavih prolaza“⁷³² u prevodu Predraga Šaponje. U ovom eseju autor obrađuje Eliotovu pojavu iz ne tako čestog ugla u našoj recepciji – Eliot kao anitsemita i protivnik liberalizma koji detaljno prati aktuelne političke događaje. Akcenat je na Eliotu koji u *Ideji o hrišćanskom društvu* zastupa stav da

⁷²⁹ Idem, str. 72.

⁷³⁰ Beljanski, Slobodan, „Rekvijem za dvadeseti vek“, *Polja*, 2001, 46, 415, str. 21 – 27.

⁷³¹ Idem, str. 22.

⁷³² Polin, Tom „Mnogo lukavih prolaza“, *Zlatna greda*, 2003, 3, 17, str. 15 – 19.

totalitarizam može pojmovima sloboda i demokratija da da sopstvena značenja, odnosno na Eliotu koji piše pohvalne članke o Musolinijevom usponu.

Što se tiče „Puste zemlje“ ističe neposrednost žurnalizma kao jednu od njenih bitnih karakteristika, a potom govori o posvetama i uzorima koji se pojavljuju – smrt Eliotovog prijatelja, Vitmen, Čoser, veze sa Blumzberijevcima. Možda je najznačajnije što Tom Polin shvata „Pustu zemlju“ kao „kejnzijsku pesmu koja ima korene i u ekonomskoj i u kulturnoj dezintegraciji Evrope neposredno posle rata“⁷³³ čiji duboko liberalni humanizam, koji je tražio revidiranje ekonomskih aspekata versajskog sporazuma, omogućava Eliotu da povremeno izađe iz svog antisemitizma. Autor stoji na stanovištu da Eliot nije po svojoj prirodi bio klasicističkog usmerenja, a da je „Pusta zemlja“ izraz njegove letargije i nervne nestabilnosti, kao posledice nesrećnog prvog braka.

Ivan Petrović se pojavio sa analizom „Rane indijske misli u Bernt Nortonu“⁷³⁴ hvaleći „Četiri kvarteta“ kao najveću filozofsku poemu dvadesetog veka i najznačajnije Eliotovo delo uprkos tome što su „Pusta zemlja“ i „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ imale veći uticaj na stvaralaštvo u kasnijem periodu. Centralna tema je uticaj indijske misli koja podstiče paradoks i različitost, a jednostranost smatra varvarizmom. Uticaji koje ovaj autor identifikuje u Eliotovom delu potiču iz Veda, religijsko-filozofskog sistema Gautama Bude, revitaliziranog bramanizma, hinduiziranog Budaizam, najmlađeg japanskog zena, Bhgavadgite. Pored ovih uticaja, bitno je i učenje Karla Gustava Junga, pogotovo njegov pojam kolektivnog nesvesnog koji nadilazi sve razlike u kulturi i svesti, odnosno govori o „latentnim predispozicijama prema istovetnim reakcijama.“⁷³⁵

Prateći razvoj Eliotove misli kroz sva četiri kvarteta, autor na kraju izvodi zaključak na osnovu pogrešnog prevoda i tumačenja Eliotovih stihova, „Ljubav sama ne pokreće/ona je uzrok i cilj kretanja“⁷³⁶, čime nas u najmanju ruku zbunjuje jer nam nije jasno da li se radi o previdu ili je autor stvarno mislio da je tu reč o nekom novom postupku kontrastiranja nespojivog. U želji da objasni kaže sledeće: „Ljubav nije produkt intelekta već je proizvod duha. Sam intelekt je omeđen vremenom, prostorom i materijom, kategorijama koje su neadekvatne za razumevanje ljubavi. Zbog toga Eliot kaže da love is itself unmoving (ljubav

⁷³³ Idem, str. 16.

⁷³⁴ Petrović, Ivan, „Rana indijska misao u Berntu Nortonu T. S. Eliota“, *Ulaznica*, 2003, god. 37, br. 188, str. 67-90.

⁷³⁵ Idem, str. 88.

⁷³⁶ Idem, str. 89.

sama ne pokreće), zato što nije želja koja proizlazi iz intelekta, već je ljubav savršena misao u intuiciji, odnosno the cause and end of movement (uzrok i cilj kretanja).⁷³⁷

U *Povelji* 2004. godine objavljen je esej doktoranda sa Prinston univerziteta, Rodžera Belina (Roger Belin), „Privlačnost dokaza i opasnost od parodije u ‚Četiri kvarteta‘.“⁷³⁸ Ovaj esej je interesantan jer baca svetlo na kvartete iz jednog sasvim drugog ugla i pokušava analizom nepoetičnih delova da objasni kako su različiti glasovi koji postoje u poemi oštro suprotstavljeni i da ta „tehnika uvođenja samokritičkih glasova poeme narušava ozbiljnost čitave poeme, terajući je da stalno klizi ka parodiji.“⁷³⁹ Ti glasovi prema ovom autoru su formalni i sadržajni nastavak „Puste zemlje“, iako je svestan reči Helen Gardner: „Govoreći o kvartetima, nikad nije koristio odbrambenu ironiju koja obeležava mnoge njegove izjave u vezi sa *Pustom zemljom*. Nikad nije napomenuo da ni sam nije znao šta je zapravo hteo da kaže i da je čitaočeva pretpostavka značenja podjednako tačna koliko i autorova.“⁷⁴⁰

Kvarteti tako zbog tog vremena koje ne postoji u realnom svetu van reči izbacuju u prvi plan formu koja samu sebe poriče i kod nekih kritičara dovodi u pitanje da li je u kvartetima uopšte reč o poeziji, ili su u najboljem slučaju zapravo parodija poezije. A taj „parodični ton je narušio ceo ozbiljan tok poeme, čak i željeno konačno pomirenje, kao i intenzitet njene pesničke slikovitosti.“⁷⁴¹

Doktorand sa Virđžinije, Dastin Kid (Dastin Kid), preveden je u istom broju časopisa *Povelja*.⁷⁴² Predmet njegovog istraživanja je „Ist Kouker“, drugi kvartet u nizu kvarteta iz poeme „Četiri kvarteta“ koji donose „verovanje da čovek ipak ima neku nadu u Hristu.“⁷⁴³ Slika engleskog sela je osnova na kojoj se grade dve rasprave u ovoj poemi. Prva je pitanje determinizma „koji utiče na čovekovo delovanje i u najvećoj meri uzrokuje neuspeh svih njegovih traganja“⁷⁴⁴, a druga je usko povezana sa njom da „reči pesnika ne uspevaju da razjasne problem determinizma.“⁷⁴⁵

Pesma je analizirana po delovima, završava zaključkom da se Eliot suprotstavlja determinizmu jer je na kraju svog života otkrio svoj smisao. „U mom početku je moj kraj“⁷⁴⁶

⁷³⁷ Idem, str. 89.

⁷³⁸ Belin, Rodžer, „Privlačnost dokaza i opasnost od parodije u *Četiri kvarteta*“, *Povelja*, 2004, 34, 3, str. 108 – 122.

⁷³⁹ Idem, str. 119.

⁷⁴⁰ Idem, str. 111.

⁷⁴¹ Idem, str. 121.

⁷⁴² Kid, Dastin, „Predodređena sudbina pesnika“, *Povelja*, 2004, god. 34, br. 3, str. 123 – 129.

⁷⁴³ Idem, str. 123.

⁷⁴⁴ Idem, str. 123.

⁷⁴⁵ Idem, str. 123.

⁷⁴⁶ Idem, str. 123.

postaje „u mom kraju je moj početak.“⁷⁴⁷ Pesma obiluje slikama heraklitovske smene godišnjih doba i elemenata, što je povezano sa heraklitovskom teorijom promjenjivosti, stalnog kruženja rođenja, života i smrti. Iako autor primećuje da Eliot i sam negira značaj svoje poezije i da „piše delimično nepristupačno“⁷⁴⁸, u zaključku ipak naglašava da je Eliotova poezija uspešna jer čuva kolektivni um prošlog veka.

U *Književnom listu* 2005. godine srećemo se sa jednom ipak malo svakodnevnijom temom na temu Eliotovog stvaralaštva. Milena Vladić se bavi „Eliotovom beležnicom pesama“⁷⁴⁹ koja je praktično nestala, kao i Eliotovim komentarom na „Pustu zemlju“ koji je, prema njegovim rečima, nastao iz jednog sasvim prozaičnog razloga - poema je, sama po sebi, bila previše kratka da bi mogla da se štampa. U podtekstu ovog napisa pojavljuje se pitanje da li je uopšte moguće tumačiti književno delo, a kao jedan mogući način tumačenja „Puste zemlje“ autorka navodi analizu početne i krajnje verzije pesme. Interesan je i podatak da Eliot svoje pesme piše u delovima, pa ih onda spaja u celinu.

Ovaj esej se temelji zapravo na Eliotovim teorijskim razmatranjima o pozajmicama koje autori prave sami od sebe, ali autorka se ne bavi detaljnije obradom ove teme na način na koji je to urađeno u knjizi *Inventions of the March Hare: Poems 1909 – 1917*.⁷⁵⁰ Zbog toga smo propustili priliku da saznamo o jednom dotad retko obrađivanom aspektu kreativnog poetskog čina. Eliot kaže da bi „bilo koji inteligentan psiholog trebalo odmah da vidi da svaki pesnik, čak i najveći, ima tendenciju da koristi svoje sopstvene impresije i emocije koje su njemu posebno bitne. Svaki čovek koji piše poeziju je sklon tome da beskrajno traži način da ih izrazi u konačnom obliku i biće nezadovoljan načinom na koji ih izražava i želeće da upotrebi inicijalno osećanje, originalnu sliku ili rimu, još jednom da bi on sam bio zadovoljniji. Bilo bi jako čudno da Šekspir nije ilustrovao ovu tendenciju. [...] I zaista pozajmljivanje nije prava reč. Tačnije će biti ako kažemo da mnoge stvari iz *Titusa* „sugerišu“ mnoge stvari u *Snu*.“⁷⁵¹ U eseju o Kristoferu Marlow (Christopher Marlow) bio je još eksplicitniji kada je rekao „da je ovaj pesnik silovite mašte prepoznao mnoge svoje najbolje delove (i par onih drugih), sačuvao ih i reprodukovao ih više nego jedanput, neminovno ih poboljšavajući u procesu.“⁷⁵²

⁷⁴⁷ Idem, str. 127.

⁷⁴⁸ Idem, str. 127.

⁷⁴⁹ Vladić, Milena, „Eliotova beležnica pesama“, *Književni list*, 2005, 4, 29, str. 3.

⁷⁵⁰ Eliot, T. S., *Inventions of the March Hare: Poems, 1909–1917* /edited by Christopher Ricks/, London, Faber 1996, New York, Harcourt Brace, 1996

⁷⁵¹ Idem, p. 392 (*TLS*, 05.04.1928, „Poets Borrowings“, reviewing Percy Allen, Shakespeare, Jonson and Wilins as Borrowers)

⁷⁵² Idem, p. 391 – 392.

Komentarišući dela Džona Vebstera (John Webster) rekao je sledeće: „Primetno je da je pasus za pasusom u kasnijim dramama bio eho nekog pasusa iz jedne od dve velike drame, i to slab eho. Websterov um je bio tip rezervoara. On je morao da akumulira duže vreme pre nego bi mogao da je preobrazi u originalnu poeziju. Do samog kraja Šekspir je bio neiscrpan. Šta god da je radio bilo je novo. Ali Webster nije bio neiscrpan. Njegov um morao je da prikuplja mnogo da bi dao malo.“⁷⁵³

U *Poljima* 2005. godine Andrija Matić se vraća temi „T. S. Eliot i antisemitizam“⁷⁵⁴ i njegovoj političkoj angažovanosti koja je bila karakteristična i za ostale modernističke pesnike, prouzrokovanoj u najvećoj meri u dotadašnjoj istoriji najstrašnijim Prvim svetskim ratom. Dolazi do trojakog zaključka kada je Eliot u pitanju – antisemitizam obeležava period pre Drugog svetskog rata, nikada nije otvoreno podržavao fašizam, a posle Drugog svetskog rata je odbacio svoj raniji antisemitizam. Potonji period Eliotovog života karakteriše „hrišćansko distanciranje od najkrupnijih ideologija i događaja.“⁷⁵⁵

Ovaj isti autor nastavlja svoje istraživanje na temu T. S. Eliota u eseju „Poetika T. S. Eliota u XXI veku“ i objavljuje svoj rad u *Nasleđu*.⁷⁵⁶ U samom uvodu eseja autor naglašava da će se baviti „umetničkim i kulturološkim tendencijama koje će se javiti, ili dostići kulminaciju tek nakon njegove smrti“⁷⁵⁷, kao i da će to ispratiti odvojeno kroz poeziju u prvom poglavlju i kroz prozu u drugom poglavlju.

Nećemo ulaziti u detaljniju analizu, samo ćemo nabrojati aktuelne teme koje ovaj autor izdvaja. U poeziji to su: štetan uticaj medija, ponašanje ljudi kao žrtava pogrešnog shvatanja modernog, zanemarivanje tradicije, umetnosti i kulture i zadovoljavanje samo osnovnih nagona u sadašnjosti, odnos informacija i znanja, degradaciju ljubavi, otuđenost ljudskih bića, ljudska prosečnost... Kada je esej u pitanju, naglašava temu velikog neznanja kao funkcije velike količine informacija do koje je došao devetnaesti vek, nepoštovanje vrednosti iz prošlosti, Eliotovo vizionarstvo u pogledu toga da u budućnosti „neće biti moguće razlikovati kulturno od nekulturnog ili umetničko od neumetničkog.“⁷⁵⁸

Autor sasvim opravdano zaključuje da Eliotova misao u savremenom društvu nije izgubila značaj. Najverovatnije zahvaljujući tome što je posedovao istorijsko čulo o kojem govori u „Tradiciji i individualnom talentu“, a koje mu je omogućavalo da razlikuje prolazne

⁷⁵³ Idem, p. 392 (*TLS*, 26.01.1928, John Webster, reviewing F. L. Lucas *The complete works of John Webster*)

⁷⁵⁴ Matić, Andrija, „T. S. Eliot i antisemitizam“, *Polja*, 2007, 52, 466, str. 81 – 85.

⁷⁵⁵ Idem, str. 85.

⁷⁵⁶ Matić, Andrija, „Poetika T. S. Eliota u XXI veku“, *Nasleđe*, 2008, 5, 11, str. 17 – 25.

⁷⁵⁷ Idem, str. 17.

⁷⁵⁸ Idem, str. 24.

i večne teme. Kada je reč o njegovom umetničkom stvaralaštvu, ono je otvoreno kao i sva ostala velika dela iz prošlosti i zahvaljujući tome živi u svim vremenima.

Iste te godine u *Zborniku Matice srpske za književnost i jezik*⁷⁵⁹ Ana Bojanović je objavila svoj esej „Modernistička poetika i intertekstualni dijalog *Četiri kanona* Ivana V. Lalića i *Četiri kvarteta* Tomasa S. Eliota.“

Ovo je još jedan u nizu dobro napisanih, školskih eseja, koji počinju tako što najpre daju tačnu strukturu svog rada i postavljaju okosnicu, da bi potom prešli na razradu teme. Okosnica ovog rada jeste zajednička karakteristika koju dele ova dvojica stvaralaca – poštovanje tradicije uz istovremeno prevrednovanje njenih postulata.

U uvodu daje konkretne primere komunikacije između dela ovih dvaju autora, a potom definiše književnoistorijski i poetički kontekst u kojem oni stvaraju. Eliotova načela koja se temelje na postavkama neosimbolizma/neoklasicizma, imažinizma i nove kritike predstavljaju „zajednički imenitelj za neosimboliste i modernističku poetiku srpske književnosti.“⁷⁶⁰ Značajan je njegov uticaj i na našeg modernističkog pesnika i kritičara Mišića. Ivan V. Lalić je predstavnik druge generacije modernista, neosimbolista koji upravo na taj način komunicira sa čitaocima u svojim radovima. U nastavku radu autorka prati elemente modernosti, poklapanja i odstupanja od njih, kao što je recimo neprihvatanje „modernističkog ‚zakona‘ progresa prema kojem je sve što dolazi kasnije samim tim i bolje“⁷⁶¹, a kroz analizu modernističkih elemenata u „Četiri kanona“ i „Četiri kvarteta“ dokazuje srodnost njihovih poetika.

A srodnosti se ogledaju na svim nivoima – kompozicionom, formalnom, tematsko-motivskom, stilskom i semantičkom. Ovde ćemo umesto zaključka samo nabrojati neke od najindikativnijih „srodnost forme, tema i motiva, ali i stilskih postupaka, kao što su simbolizacija, alegorizacija, depersonalizacija, kao i višeglasje lirskih subjekata, objektivni korelativ, fragmentarnost poetskih slika, uvođenje elemenata govornog jezika, mnogobrojne intertekstualne aluzije i reminiscencije, hermetičnost i polisemičnost, izražena metapoetska funkcija, ciklična vizija vremena i gubitak poverenja lirskog subjekta u bilo kakav apsolut.“⁷⁶²

⁷⁵⁹ Bojanović, Ana, „Modernistička poetika i intertekstualni dijalog *Četiri kanona* Ivana V. Lalića i *Četiri kvarteta* Tomasa S. Eliota“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 2008, 56, 2, str. 403 – 421.

⁷⁶⁰ Idem, str. 405.

⁷⁶¹ Idem, str. 408.

⁷⁶² Idem, str. 404.

Ako napravimo pretragu na internetu, naići ćemo na vrlo neobičan članak „Književni pogledi T. S. Eliota“.⁷⁶³ Ovaj pregled Eliotovog stvaralaštva je toliko udžbenički korektan da je prosto neverovatno da je mesto njegovog objavljivanja internet, a ne neki ozbiljniji udžbenik književnosti. Nije preterano da se kaže da smo na pravom mestu ako želimo da se informišemo o T. S. Eliotu, a da to bude precizno, kratko i jasno.⁷⁶⁴

Autorka iznosi podatak da je Eliot je izdao dve veće kritičke studije, ali se najveći deo njegovog esejističkog stvaralaštva, njih četristopedeset, sastoji od kratkih eseja sabranih u pojedinim knjigama i nekih stotinjak razasutih po periodici. U Eliotovom kritičkom stvaralaštvu prepoznaje tri faze „prvi eseji spadaju u revolucionarne (koji neki smatraju i najvažnijim), za njima dolaze i spisi pothranjeni protestantskom religioznošću tridesetih godina i na kraju umerena struja u poslednjih dvadeset godina njegovog života.“⁷⁶⁵ Ovu podelu nismo do sada nigde sreli, a odmah potom daje i podelu kakvu je pravio sam Eliot na period u vreme časopisa *Egoist*, recenzije i prikazi nakon 1918. Godine, i period u kojem je držao predavanja i govorio po različitim ustanovama i skupovima.

Pojmovi koje obrađuje su pojmovi koji bi se i inače našli u esejima drugih autora, tradicija i impersonalnost, pojam klasika, objektivni korelativ, o poeziji i njenoj društvenoj ulozi i o kritici. Izvor za ovaj esej bili su Beker Miroslav, eseji objavljeni u separatu *Trećeg programa* i Nikola Koljević kada je u pitanju Nova kritika.

⁷⁶³ Đorić, Ana, <http://www.interpretacije.com/2010/09/knjizevni-pogledi-t-s-eliota.html>

⁷⁶⁴ Autorka je studentkinja na Filološkom fakultetu, odsek Opšta književnost

⁷⁶⁵ Idem

BIBLIOGRAFIJA INTERPRETATIVNE RECEPCIJE U PERIODICI

1951.

Vinaver, Stanislav, „Delo T. S. Eliota – njegova postignuća, njegovi problemi, njegova borba protiv dekadencije“, *Književne novine*, 1951 (28. 8. 1951.), god. IV, 35

1952.

Vidan, Ivo, „Odlomci kritičke proze T. S. Eliota“, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354.

Finci, Eli, „Slučajne iskre (Sadrži i: Dva odgovora T. S. Eliota. – Potpisano: -i -i.)“, *Književnost*, 1952, VII, 1 -2, str. 182 – 187.

1953.

Vidović, Radovan, „Jedan značaj dramski novitet na festivalu u Edinburgu“, *Slobodna Dalmacija*, 1953 (13. 11. 1953.), god. XI, br. 2726

Vidan, Ivo, „Nova drama T. S. Eliota (Osvrt na djelo “Poveljivi pisar”)“, *Život*, 1953, god. II, knj. III, br. 14, str. 395.

Fotez, Marko, „T. S. Eliot: Poverljivi sekretar (O komediji prikazanoj na festivalu u Edinburgu.)“, *Narodni list*, 1953 (22. 10. 1953.), god. IX, 2592.

1954.

Perišić, Rada, „Tomas Eliot“, *Umetnost i kritika*, 1954 (25. 11. 1954.)

A. Š., I. S., „Eliotova Pusta zemlja“, *Krugovi*, 1954, 5, str. 356 - 359.

Pinto, V. de S., „T. S. Eliot“ /prev. Vera Ilić/, *Književne novine*, 1954 (27. 5. 1954.), god. I, br. 20, str. 2-3.

Bandić, Miloš, „Eliot Thomas Stearns, Razgovori sa saradnikom *Književnih novina* Milošem I. Bandićem“, *Književne novine*, 1954 (12. 8. 1954.), god. I, str. 31.

Boske, Alen, „O jednoj pesničkoj sudbini. Odlomak“, *Književne novine*, 1954 (7. 10. 1954.), god. I, br. 39

Ćurčin, Ivan, „Moderna američka poezija“, *LMS*, 1954, god. CXXX, knj. CCCLXXIII, br. 2, str. 158-167.

Š/olc/, O/to/, „T. S. Eliot“, *Mogućnosti*, 1954, god. I, br. 12, str. 844-845.

Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot i eliotovci“, *Književne novine*, 1954 (25.03.1954.), god. I, br. 11.

1955.

Šoljan, Antun, „Eliot, Stearns Thomas, Razgovori sa saradnikom lista *Vjesnik* Antunom Šoljanom“, *Vjesnik*, 1955 (1. 1. 1955.), god. XVI, br. 3059

Ćurčin, Ivan, „T. S. Eliot kritičar“, *Pogledi*, 1955, Almanah, str. 199 – 207.

1956.

Ilić, Vera, „Nezaboravne impresije (O susretu sa T. S. Eliotom)“, *Književne novine*, 1956 (25. 11. 1956.), god. VII, br. 29, str. 6.

Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot: pesnik, dramatičar, filozof“, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 11-12, str. 393-425.

Petrić, Vladimir, „O ritmu u modernoj poeziji“, *Polja*, 1956, 2, 8 – 9, str. 11 – 12.

Suvin, Darko, „Laforgue i Eliot. Odlomci. (Iz eseja ‚J. Laforgue, simbolista i Eliotov prethodnik.‘)“, *Dodiri*, 1956, 2, str. 29 – 38.

Puhalo, Dušan, „Drame u stihu T. S. Eliota“, *LMS*, 1956, god. 6, knj. 132, br. 378, str. 555-570.

Puhalo, Dušan, „Poezija T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 688 – 711.

Vilson, Edmund, „Tomas Eliot i Anglikanska crkva“ /prev. D. Simić/, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), 9

Slobodan Selenić, „Tri engleska pesnika“, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), br. 9.

Jeremić, M. Dragan, „Lenjin ili Eliot“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 712 – 715.

1957.

Puhalo Dušan, „T. S. Eliot kao književni kritičar“, *LMS*, 1957, god. CXXXIII, knj. CCCLXXIX, sv. 1, str. 3-31.

Hristić, Jovan, „Brkić, Svetozar i Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije*“, *NIN*, 1957 (21. 8. 1957.), god. VII, br. 342

Anonim., „Antologija savremene engleske poezije“, *Politika*, 1957 (12. 5. 1957.), god. LIV, br. 15804, Kultura-umetnost, I, 5.

Hristić, Jovan, „Zagonetka poezije. (‚O poeziji‘). Izbor engleskih eseja, knj. I“, Prosveta, 1956.“, *Književnost*, 1957, god. XII, knj. XXV, br. 9, str. 283-288.

M. Š, „O poeziji - izbor engleskih eseja“, *Stvaranje*, 1957, god. XII, br. 5, str. 439-441.

1958.

N. S., „Pjesnici i poezija“ T. S. Eliota“, *Republika*, 1958, god. 14, br. 2, str. 29.

M. B., „Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, *Suvremena engleska poezija*“, *Susreti*, 1958, god. VI, br. 4, str. 399-401.

Beker, Miroslav, „Neke tendencije u današnjoj engleskoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 4, str. 184-193.

Bićanić, Sonia, „Nova kritika u Engleskoj i u Americi“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 3, str. 122-132.

Mac Gregor Hasty, Roy, „Pusta zemlja na Rasl Skveru“, *Književne novine*, 1958 (26. 9. 1958.), god. IX, 76

Durović, N. „Eliot i poezija“, *30 dana zajedno*, 1958, I, 3 – 4, str. 7.

1959.

Ladan, Tomislav, „Slatka Temzo tiho teći“, *Život*, 1959, VIII, 1-2, str. 45 - 50.

Bugarski, Ranko, „Neki trenuci književne 1958. u Engleskoj“, *Izraz*, 1959, god. III, knj. V, br. 5, str. 560-563.

Brown, Alec, „Apstraktna poezija u Engleskoj“, *Književne novine*, 1959 (22. 5. 1959.), god. X, br. 93

Mahečić, Miroslav, „Pitanje poetske drame: T. S. Eliot“, *Studentski list*, 1959, god. XIV (25. 2. 1959.), br. 3

Jarell, Randall, „Američke antologije“ /prev. Aleksandar Spasić/, *Književne novine*, 1959 (25. 4. 1959.), god. X, br. 91

P/erović. S. P/predrag., „Tomas Sterns Eliot: *Pusta zemlja*, Zora, Zagreb“, *Politika*, 1959 (22. 03. 1959.), god. LVI, 16427, Kultura-umetnost, god. III, br. 102

1960.

Kogoj Kapetanić, Breda, „Engleska književnost XX stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 10, str. 12-13.

Bašić, Sonja, „Američka književnost XX. stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 7, str. 12-13, 18.

Puhalo, Dušan, „Pesnik velikih fragmenata“, *Savremenik*, 1960, god. VI, knj. XI, br. 6, str. 614-631.

1961.

Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

Pirkić, Ahmed, „O jednoj optužbi T. S. Eliota“, *Studentski list*, 1961 (1. 1. 1961.), god. XVI, br. 1-2

Brooks, Cleanth, „Nova kritika“ /prev. N. Š./, *Književnik*, 1961, god. III, knj. II, br. 30, str. 728-736.

Margolis, Joseph, „'Ljubavna pjesma J. Alfred Prufrocka' T. S. Eliota“ /prev. D. Cvitan, Šoljan, Slamnig/, *Republika*, 1961, XVII, 1, str. 18 – 20.

1962.

Milošević, Dragan, „Magija poetske reči: Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Borba*, 1962 (19. 8. 1962.), god. XXVII, br. 228

Vivas, Elizeo, „Objektivni korelativ. Odlomak.“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Književne novine*, 1962 (12. 1.1962.), god. XIV, br. 162.

Puvačić, Dušan, „Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962.“, *Književne novine*, 1962 (8. 8. 1962.), god. XIV, br. 177.

Hristić, Jovan, „Eliotovo shvatanje tradicije“, *LMS*, 1962, god. CXXXVIII, knj. CCCLXXXIX, br. 2, str. 91-100.

Beker, Miroslav, „Smjernice poslijeratne engleske književnosti“, *Naše teme*, 1962, god. VI, br. 10, str. 1524-1546.

Golob, Zvonimir, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962, god. III (5. 10. 1962.), br. 128.

Vidan, Ivo, „Napregnute riječi. Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962 (26. 10. 1962.), god. III, br. 131.

Vidan, Ivo, „Načela anglosaksonske književne kritike“, *Umjetnost riječi*, 1962, god. VI, br. 4, str. 197-216.

1963.

Mićović, Dragutin, „Eliot, Stearns Tomas, *Izabrani tekstovi*. Beograd, 1963“, *Borba*, 1963 (15. 12. 1963.), god. XXVIII, br. 344

Puvačić, Dušan, „Iskustva engleskih kritičara (II)“, *Književne novine*, 1963 (31. 5. 1963.), god. XV, br. 198

Puvačić, Dušan, „Tragom Eliotovih definicija poezije“, *Književne novine*, 1963 (27. 12. 1963.), god XV, br. 213

Koljević, Nikola, „Kritika poezije i pesnička kritika“, *Izraz*, 1963, god. VII, knji. 13, br. 8 – 9, str. 97 – 109.

Koljević, Nikola, „Poezija kao etička svest o ljudskoj istoriji. Kritička misao i pesničko ostvarenje T. S. Eliota.“, *Književnost*, 1963, god. XVIII, knj. XXXVII, br. 7-8, str. 42-81.

Bećir, Đuro, „Šapat besmrtnosti na pustoj zemlji: Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Zadarska revija*, 1963, god. XII, br. 3, str. 266-268.

Vivas, Eliseo, „Objektivni korelativ T.S.Eliota“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Kolo*, 1963, Nova serija, god. I, br. 8, str. 348-358.

Sabljak, Tomislav, „T. S. Eliot kao pjesnik“, *Mogućnosti*, 1963, god. X, br. 6, str. 589-608.

Selimović, Meša, „Eliot kritičar“, *Život*, 1963, XII, 11-12, str. 134-137.

1964.

Cvitan, Dalibor, „Pozitivistička kritika metafizičkog pjesnika“, *Telegram*, 1964 (17. 01. 1964.), 195

Ćurčin, Ivo, „Neki aspekti Eliotove kritike Šekspira“, *Filološki pregled*, 1964, god. /II/, knj. 1-2, str. 223-230.

Tautović, Radojica, „Pesma o pesmi“, *Književnost i jezik*, 1964, god. 12, br. 4, str. 126-131.

Ranković, Milan, „Egzistencijalni kontinuum poezije i kritike“, *Izraz*, 1964, god. VIII, knj. XVI, br. 8-9, str. 232-244.

Koljević, Nikola, „Pismo iz Engleske o njenom pesniku“, *Književne novine*, 1964 (7. 2. 1964.), god. XVI, br. 216

Spasić, I. Aleksandar, „Književni pogledi T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1964, god. X, knj. 10, str. 268-278.

Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1964 (4. 9. 1964.), god. V, br. 228, str. 10.

Sabljak, Tomislav, „Kritičar T. S. Eliot“, *Mogućnosti*, 1964, god. XI, br. 3, str. 276 – 284.

Wellek, Rene, „Kritički rad T. S. Eliota“ /prev. M. Borojević i Ljiljana Jojić/, *Razlog*, 1964, god. IV, br. 9-10, str. 836-867.

1965.

Selenić, Slobodan, „T. S. Eliot: Koktel“, *Borba*, 1965 (16. 1. 1965.), god. XXX, 14.

Krelius, Ljerka, „T. S. Eliot: Koktel“, *Vjesnik*, 1965 (24. 1. 1965.), god. XXVI, 6441.

Protić, Miodrag, „T. S. Eliot: Koktel“, *Književnosti*, 1965, XX, 3, str. 249 – 250.

Finci, Eli, „T. S. Eliot: Koktel“, *Politika*, 1965, LXII (18419)

Lakićević, Ognjen, „T. S. Eliot: Koktel“, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, 248

Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Mogućnosti*, 1965, XII, 8, str. 863 – 875.

Pahor, Božidar, „Smrt Thomasa S. Eliota“, *Delo*, 1965 (13. 1. 1965.), god. VI, br. 10

Šoljan, Antun, „Evropski i naš pjesnik“, *Forum*, 1965, god. IV, knj. VII, br. 1-2, str. 278-288.

Anonim., „Starci treba da budu istraživači“, *Književne novine*, 1965 (23. 1. 1965.), god. XVII, br. 241, str. 5.

S/tefanović/, A/leksandar/, „Thomas Stearns Eliot (1888-1965)“, *Književne novine*, 1965 (9. 1. 1965.), god. XVII, br. 240, str. 8.

Koljević, Nikola, „Jejts prema Eliotu: Delimično upoređenje“, *LMS*, 1965, god. CXLI, knj. CCCXCVI, br. 1, str. 59-78.

P.B., „Slovo o Thomas Stearns Eliotu“, *Polet (Zagreb)*, I, 1965, III, str. 13.

Anonim., „Umro književnik T. S. Eliot“, *Politika*, 1965 (6. 1. 1965.), god. LXII, br. 18410

Hristić, Jovan, „T. S. Eliot – pesnik jedne civilizacije“, *Politika*, 1965 (10. 1. 1965), god. LXII, 18414 – Kultura – umetnost, IX, 400

Jovanović, P. Živorad, „T. S. Eliot kod Jugoslovena (bibliografska građa)“, *Pozorište*, 1965, god. VII, br. 3, str. 360-361.

Anonim., „Umro Thomas Stearns Eliot“, *Slobodna Dalmacija*, 1965 (6. 1. 1965.), god. XXII, br. 6180

Auden, W. H., „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 9.

Auden W. H., „T. S. Eliotu na njegov šezdeseti rođendan“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god VI, br. 241., str. 13.

Sabljak, Tomislav/, „Svjetionik na otoku“, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 13.

Jurišević, Miodrag, „T. S. Eliot pesnik apsolutne imanencije“, *Vidici*, 1965, god. XIII, str. 90.

Golob, Zvonimir, „Mogućnosti i granice kritike“, *Forum*, 1965, god. IV, br. 1-2, str. 203-219.

Đurović, N., „T. S. Eliot“, *Oslobođenje*, 1965 (10. 1. 1965.), XXII, 5964

Petrak, Nikica, „T. S. Eliot is dead“, *Studentski list*, 1965 (14. 1. 1965.), XX, 3

Rosenthal, M. L., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, 1965, XI, 1, str. 37 – 43.

Marković, Milosav, „T. S. Eliot: Koktel“, *Beogradska nedelja*, 1965 (17. 1. 1965.), god V, 174.

Anđelić, Borislav, „Koktel sa bodljama“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

Marković, Borivoje, „T. S. Eliot. Umesto nekrologa vratimo mu pesmu“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

Drašković, Boro, „Smrt će doći ako vredim (O Eliotovoj drami „Ubistvo u katedrali.“)“, *Život*, 1965, XIV, 4-5, str. 107 – 110.

1966.

Spender, Stephan, „O engleskoj i američkoj poeziji“ /prev. Dušan Puvačić/, *Književne novine*, 1966 (25. 6. 1966.), god. XVIII, str. 278.

Topolovački, Milan, „Pesnička drama T. S. Eliota“, *Polja*, 1966, god. XII, 100, str. 13

1967.

Sabljak, Tomislav, „Granice poezije“, *Telegram*, 1967 (26. 05. 1967), god. VIII, 369, str. 4.

Anonim., „Eliot, Thomas Stearns, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1967.-“, *Književne novine*, 1967 (8. 07. 1967.), god. XIX, br. 305

N. T., „Eliot, Thomas Stearns, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1966.-“ *Književnost*, 1967, god. XXII, knj. XLIII, br. 6, str. 596-597.

Puvačić, Dušan, „Eliotova pesnička sinteza. T. S. Eliot: *Četiri kvarteta*“, *Književne novine*, 1967 (08. 07. 1967.), 19, 305, str. 3-4.

Radeljković, Zvonimir, „Izlet u dramu“, *Izraz*, 1967, XI, XXII, 11, str. 1128 – 1132.

Ignjatović, Srba, „Poezija istorije i stvarnosti“, *Polja*, 1967, god.13, br. 109, str. 14.

Puvačić, Dušan, „Thomas Stearns Eliot: *Kritikovati kritičara*. New York.1965.“, *Savremenik*, 1967, god. XIII, knj. XXV, br. 6, str. 592-596.

Anonim., „Thomas Stearns Eliot, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1967“, *Telegram*, 1967 (26. 05. 1967.), god. VII, knj. VIII, br. 369.

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 11 -12, str. 24 – 28.

Ignjatović, Svetozar, „Eliotovo ‘Ubistvo u katedrali’ – obnova poetskog teatra u Engleskoj.“ *Zbornik radova Više pedagoške škole u Prizrenu*, Prizren, 1967, II, str. 134 – 139.

1968.

Milosavljević, Petar, „Tradicija i avangardizam“, *Polja*, 1968, god. 14, br. 113/114, str. 6-8.

Beker, Miroslav, „Eliotov kritički opus u perspektivi“, *Forum*, 1968, VII, br. 7 – 8, str. 171 – 220.

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1968, XVII, 2 -3, str. 58 – 64.

1969.

Vidan, Ivo, „Nestvarni grade“, *Telegram*, 1969 (28. 02. 1969.), god. X, br. 461, str. 5.

Beker, Miroslav, „Pedeset godina *Tradicije i individualnog talenta*“, *Književna smotra*, 1969, god. I, br. 1, str. 18-22.

Beker, Miroslav, „Težnja prema impersonalnosti u modernoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1969, god. 13, str. 3-19.

Topolovački, Milan, „Strukturalizam Eliotove drame“, *Odjek*, 1969 (15. V 1969.), god. XXII, 10

1971.

Petrović, Sreten, „Teološki smisao Eliotove poetike“, *Književna kritika*, 1971, god. II, br. 5-6, str. 29-45.

Beker, Miroslav, „Nova kritika u perspektivi“, *Umjetnost riječi*, 1971, god. XV, br. 3, str. 239-263.

Koljević, Nikola, „Hamlet kao tragedija“, *Izraz*, 1971, god. XV, br. 5, str. 463 – 478.

1972.

Rodešić, Radenko, „Depersonalizacija poezije“, *Student*, 1972 (25. 04. i 2. 05. 1972.), god. XXXVI, str. 11-12.

Beker, Miroslav, „Pedeset godina Eliotove *Puste zemlje*“, *Forum*, 1972, XI, br. 12, str. 975 – 985.

Grčić, Marko, „Uz dvije drame T. S. Eliota“, *Forum*, 1972, god. XI, knj. XXIV, br. 9, str. 469 – 488.

1973.

Mitrović, Marija, „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, 1973“, *Književna istorija*, 1973, god. VI, br. 21, str. 182-185.

Browne, Martin E., „Izvođenje modernih komada T. S Eliota u stihu“ /prev. Biljana Dinčić/, *Pozorište*, 1973, XV, str. 355 – 364.

1974.

Bašić, Sonja, „Američka poezija XX stoljeća“, *Književna smotra*, 1974, god. VI, br. 18, str. 23-35.

Bašić, Sonja, „Od Sylvie Plath do Jamesa Tatea (Bilješke uz prijevod Antuna Šoljana iz najnovijeg američkog pjesništva)“, *Forum*, 1975 (jul-august 1975), god. XIV, knj. XXX, br. 7-8, str. 162-169.

Brkić, Svetozar, „Engleska poezija od 1950. do 1973. godine“, *Književnost*, 1974, god. XXIX, knj. LIX, br. 8-9, str. 167-186.

Anonim., „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*. Zagreb, 1973“, *Naše teme*, 1974, god. XVIII, br. 12, str. 2198-2200.

1975.

Brajović, Snežana, „Eliot i kritika“, *Književna reč*, 1975 (22. 11. 1975.), god. IV, br. 45.

Nejgebauer, Aleksandar, „Na duhovnim granicama istoka i zapada. (Neke pouke moderne američke poezije)“, *Ulaznica*, 1975, god. IX, br. 49-50, str. 7-12.

Sepčić, Višnja, „Iz moderne američke poezije. O modernom pesništvu“, *Književna smotra*, 1975, god. VII, br. 21, str. 60-61.

Anonim., „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, 1973“, *Zbornik za slavistiku*, 1975, br. 8, str. 202-204.

Bašić, Sonja, „Osjećati misao i misliti osjećaj“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 26-31.

Beker, Miroslav, „Konzervativni revolucionar“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 23-26.

Beker, Miroslav, „Eliotova kritika u novom kontekstu“, *Teka*, 1975

1976.

Koljević, Nikola, „O Eliotu, o Jejsu, o tradiciji“, *Izraz*, 1976, god. XX, knj. XL, br. 11, str. 385-417.

1977.

Detoni Dujmić, Dunja, „Prevodilački refleksi anglo-američkog novijeg pesništva u nas“, *Forum*, 1977, god. XVI, knj. XXXIV, br. 7-8, str. 291-304.

Grosman, Meta, „T. S. Eliot: On the Reader and Poetry“, *Acta Neophilologica*, 1977, god. X, str. 41-54. Rezime

Mirko Magarašević: „T. S. Eliot – veličina pesničke univerzalnosti“ – pogovor za T. S. Eliot: *Izabrane pesme*, RAD, 1977

Marković, Vida E., „T. S. Eliotovi ‚Šuplji ljudi‘ – pokušaj jedne analize“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1977.

1978.

Stojanović, Olga, „Estetičko stanovište T. S. Eliota“, *Ideja*, 1978, god. XVIII, br. 6, str. 121-136.

Bašić, Sonja, „Dva velika pjesnika američkog modernizma“, *15 dana*, 1978, god. XXI, br. 4-5, str. 39-43.

Detoni, Dujmić, Dunja, „Nastavljeni pjev *Puste zemlje*“, *Književna smotra*, 1977-1978, god. IX, br. 28-29, str. 40-50.

Radeljković, Zvonimir, „Prufrok ili Eliot“, *Književna smotra*, 1977-1978, god. IX, br. 28-29, str. 35-39.

Milankov, Ivana, „Aspekti vremena u poeziji Tomasa Sternza Eliota“, *Znak*, 1978, god. V, br. 9 - 10 (1976 - 1977), str. 612-619.

Pavlović, Milka, „Tomas Sterns Eliot: *Izabrane pesme*“, *Pobjeda*, 1978 (11.11.1978), god. XXXV, br. 4643.

1979.

Vidanović, Đorđe, „Tradicija i individualni talenat u delu T. S. Eliota“, *Gradina*, 1979, god. XIV, br. 3, str. 66-72.

1980.

Detoni Dujmić, Dunja, „Ljubavna pesma T. S. Eliota“, *Forum*, 1980, god. XIX, knj. XL, br. 7-8, str. 306-312.

Šmit, Majkl, „Tomas Stearns Eliot (1888-1965)“ /prev. Ljiljana Stoiljković/, *Naše stvaranje*, 1980, god. XXVII, br. 1-2, str. 121-124.

Ristić, Ratimir, „T. S. Eliot i književna interpretacija“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1980, str. 201 – 213.

1981.

Detoni Dujmić, Dunja: „O recepciji anglo-američke poezije“, *Književna smotra*, 1981, god. XIII, br. 41-42, str. 49-52.

Pavletić, Vlatko, „Ključ za modernu poeziju“, *Republika*, 1981, god. XXXVII, br. 9-10, str. 850-867.

Ristić, Ratimir, „T. S. Eliot i nastava poezije“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1981, str. 269 – 280.

1982.

Babić, Ljiljana, „Znalački i nadahnut izbor. Antun Šoljan, *Zlatna knjiga američke poezije*. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980/81“, *Bagdala*, 1982, god. XXIV, br. 278-279, str. 33 - 34.

Ristić, Ratimir, „Eliot o Džojosu“, *Gradina*, 1982, god. XVII, br. 3-4, str. 133-136.

1983.

Blagojević, Slobodan, „Hamlet gospodina Eliota“, *Polja*, 1983, god. 29, br. 292/293, str. 289-291.

Ristić, Ratimir, „Iskušenja književne interpretacije i Eliotov skepticizam u ranoj kritici“, *Gradina*, 1983, god. XVIII, br. 3, str. 57-70.

1984.

Hol, Donald, „Savremena američka poezija“ /prev. Dubravka Đurić/, *Znak*, 1984, god. XIII, br. 18, str. 36-41.

1986.

Šerbedžija, Marija, „Volter Pejter i T. S. Eliot: Verbalni i objektivni korelativ“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 1986, god. 34, br. 2, str. 239-257.

Šerbedžija, Marija, „Smisao metaforičkih ambicija u poeziji Branka Miljkovića i Tomasa Sternsa Eliota“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1986, god. 16, 2, str. 137-147.

Wakowski, Diane, „Nova američka poezija“ /prev. Slobodan Drenovac/, *Književna reč*, 1986 (jul 1986.), god. 15, str. 282/283.

Gljučanin, Zilhad, „T. S. Eliot: Tradicija i individualni talenat“, *Život*, 1986, god. 35, knj. 69, br. 1-2, str. 95-109.

1987.

Trilling, Lionel, „Osećanje za prošlost (O savremenoj američkoj kritici.)“ /prev. Vesna Strika/, *Književna kritika*, 1987, god. 18, br. 6, str. 5-14.

1988.

Donson, Entoni, L, „Teoretski zaključci“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Isthoup, Entoni, „Eliot i tradicija“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Magarašević, Mirko, „Reč-dve na rubu puste zemlje“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Hobsbaum, Philip, „T. S. Eliot, Robert Lowell i novi kritičari“ /prev. Jadranka Arsenić/, *Izraz*, 1988, god. 32, knj. 63, br. 5/6, str. 382-395.

Dimić, Moma, „Šest američkih pesnika“, *Braničevo*, 1988, god. 34, br. 1/2, str. 59-64.

Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota. Treće čitanje“, *Književne novine*, 1988 (01. 11. 1988.), god. 39, br. 763

Iglton, Teri, „Kritika i ideologija: T. S. Eliot“, *Književnost*, 1988, 86, 1/2, str. 150-153.

1989.

Đurić, Dubravka, „Jezička poezija (O američkim pesnicima. - Sa literaturom.)“, *Delo*, 1989, god. 35, br. 8, str. 242 - 249.

Bartholomeusz, Dennis, „T. S. Eliot i *Zlatna grana*“ /prev. Ljiljanka Lovrinčić/, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, 1996, br. 25-26, str. 89-96.

1990.

Hol, Donald, „Intervju sa Tomasom Sternzom Eliotom“, *Treći program*, 1990, br. 84, str. 171-178.

Pavlović, Miodrag, „Problem *Ubistva u katedrali*“, *LMS*, 1990, god. 166, knj. 445, br. 5, str. 752-755.

1991.

Pejaković, Hrvoje, „T. S. Eliot: ‚Izabrane pjesme‘, izbor i prijevod: Antun Šoljan (nakladnik GZH, Zagreb)“, *Vjesnik*, god. 52, br. 15688, str. 16-17.

1995.

Đorđević, Časlav, „Intelektualno i pesničko srodstvo Miodraga Pavlovića i T. S. Eliota“, *Povelja*, 1995, god. 25, br. 1, str. 25-32.

Rejmond Liviz, Frenk, „Novi pravci u engleskoj poeziji: studija o savremenim prilikama T. S. Eliot“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-227.

Empson, Vilijem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 232 – 234.

Tejt, Alen, „O čistoj sredi“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 234 – 241.

Blekmur, Ričard P, „U nadi da će se stvari raščistiti“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 241 – 252.

Gardner, Helen, „Umetnost T. S. Eliota“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 253 – 272.

1996.

Rilkem, Dž. P., „Modernistički esej: slučaj T. S. Eliota - pesnik kao kritičar“ /prev. Vesna Todorović/, *Reč*, 1996, god. 3, br. 18, str. 75-78.

1998.

Petrović, Novica, „*Sweeney Revisited*: uz novo izdanje Eliotovih Pesama“, *Poezija*, 1998, god. 3, br. 10, str. 31-33.

Polin, Tom, „Nepoželjni: T. S. Eliot, antisemitizam i književna forma“ /prev. Milica Mint/, *Književne novine*, 1998 (01. - 15. 07. 1998.), god. 51, br. 977/978, str. 18.

1996.

Vujica, Srđan, „Beleška o ratnom pesništvu“, *Mostovi*, Beograd, 1996, god. 4, br. 24, str. 253.

1998.

Magarašević, Mirko, „Hristićev mešoviti Eliot. T.S.Eliot: *Pesme*; priredio Jovan Hristić, SKZ, Beograd, 1998.“, *Borba*, 1998 (22. 10. 1998.), god. LXXVI, br. 295

1999.

Altijeri, Čarls, „Eliotov simbolički subjekt kao kraj i početak“ /prev. Gorobinski Ana i Đurić Dubravka/, *Ovdje*, 1999, god. 31, br. 370/372, str. 49-66.

Magarašević, Mirko, „Hristićev promašeni Eliot“, *Isidorijana*, 1999, god V, br. 6-7, str. 281 – 295.

2001.

Beljanski, Slobodan, „Rekvijem za dvadeseti vek“, *Polja*, 2001, god. 46, br. 415, str. 21-27.

Egerić, Vesna, „Tema rata i žene u poeziji i prozi Miloša Crnjanskog i Tomasa Sternsa Eliota“, *Bagdala*, 2001, god. 43, br. 448, str. 63-74.

2003.

Polin, Tom, „Mnogo lukavih prolaza“ /prev. Predrag Šaponja/, *Zlatna greda*, 2003, god. 3, br. 17, str. 15-19.

Petrović, Ivan, „Rana indijska misao u *Berntu Nortonu* T. S. Eliota“, *Ulaznica*, 2003, god. 37, br. 188, str. 67-90.

2004.

Belin, Rodžer, „Privlačnost dokaza i opasnost od parodije u *Četiri kvarteta*“, *Povelja*, 2004, 34, 3, 108 – 122.

Kid, Dastin, „Predodređena sudbina pesnika“ /prev. Ana Bojović/, *Povelja*, 2004, god. 34, br. 3, str. 123-129.

2005.

Vladić, Milena, „Eliotova beležnica pesama“, *Književni list*, 2005, god. 4, br. 29, str. 3.

Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, *Dnevnik*, 2005, god. 63. (23. 08. 2005.), br. 21026, str. 23. (Iz rukopisa knjige Đorđe Randelj, Milan Živanović, Nobelovci – život i dela).

2007.

Matić, Andrija, „T. S. Eliot i antisemitizam“, *Polja*, 2007, god. 52, br. 466, str. 81-85.

2008.

Bojanović, Ana, „Modernistička poetika i intertekstualni dijalog *Četiri kanona* Ivana V. Lalića i *Četiri kvarteta* Tomasa S. Eliota“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 2008, god. 56, br. 2, str. 403-421.

Matić, Andrija, „Poetika T. S. Eliota u XXI veku“, *Nasleđe*, 2008, god. 5, br. 11, str. 17-25.

2013.

Đorić, Ana, <http://www.interpretacije.com/2010/09/knjizevni-pogledi-t-s-eliota.html>

ZASEBNA IZDANJA

Prva je objavljena u prevodu knjiga „Pisci Amerike“ Julijusa Baba 1955. godine. Bili su to „popularno napisani članci o američkoj starijoj i savremenoj književnosti i kazališnom životu.“⁷⁶⁶ Eliot je uvršten u poglavlju „Estete i nihilisti“ i po svom nihilizmu pomenut na samom početku tog poglavlja, poznat po svojim stihovima:

„Eto načina kako će se svršiti svijet
- ne sa trijeska jekom, nego sa kvekom.“⁷⁶⁷

što je u direktnom kontrastu sa Sandbergom koji je „mogao reći: „Naš je ovo svijet – ljubimo ga i slavimo“.⁷⁶⁸

Ako pažljivije čitamo ovaj napis o Eliotu, lako ćemo shvatiti zašto su eseji Julijusa Baba bili popularni u svoje vreme. Pitko, sa izvesnom dozom ironije koja izmamљуje osmeh na licu, svakako je štivo koje će svako rado čitati, čak i ako se ne slaže sa njim. Iako Bab kaže da je „Eliot – u okviru bogatije nadarenosti i u daleko civiliziranijem obliku – potpuna slika i prilika slučaja Ezre Pounda“, u poetsku vrednost njegove poezije i nije baš tako siguran, odnosno „poriče da bi takva kompozicija dijelova svijetske književnosti imala bilo kakve veze sa bivstvom poezije.“⁷⁶⁹ „Pustu zemlju“ vidi kao „5 dijelova i 434 redaka, a k tome 50 vrlo važnih bilježaka“⁷⁷⁰ i dodaje „ali kao cjelina, u kojoj se izmjenjuju najgrublji realizam i visokomjerni književni patos, izaziva u nas vrtoglavicu morske bolesti. No taj osjećaj morske bolesti i jeste ono, što je pjesnik htio ‚izazvati‘, trijumfirajući će nas uvjeravati Eliotovi učenici. Samo što se taj efekat ovdje ne postizava samom umjetničkom formom, već njezinim razaranjem. Udarac po zatiljku imao bi približno isto djelovanje – pa to ipak ne bi bilo pjesničko dostignuće!“⁷⁷¹ Osvrće se i na ostala Eliotova pesnička ostvarenja, koja ipak prolaze malo bolje, kao na primer „Šuplji ljudi“ –,iz tog nastaje strašne litanije, koje imaju neposrednu, jasnu lirsku snagu.“⁷⁷² Za potrebe ovog rada možda je još jedino interesantno to da Harta Krejna karakteriše i kao učenika i kao protivnika Paunda i Eliota.

U odeljku koji se zove „Stilistička budućnost“ obrađuje se Eliotovo dramsko stvaralaštvo. Izdvojili bismo njegovu karakterizaciju Eliota kao „psihologa od zanata“⁷⁷³, „nije očito sljedbenik Freuda, - i ne objašnjava svijet i čovijeka s gledišta donjeg dijela

⁷⁶⁶ Julius Bab, *Pisci Amerike*, Zagreb, Mladost, 1955, str. 267.

⁷⁶⁷ Idem, str. 196.

⁷⁶⁸ Idem, str. 196.

⁷⁶⁹ Idem, str. 205.

⁷⁷⁰ Idem, str. 205.

⁷⁷¹ Idem, str. 206.

⁷⁷² Idem, str. 207.

⁷⁷³ Idem, str. 260.

tijela⁷⁷⁴ te „drži da čovjeka može od njegovih ličnih stradanja osloboditi samo potpuna predanost – i to možda predanost do u smrt – nečemu nadličnome.“⁷⁷⁵ Kada govori o Eliotu kao dramatičaru, poredi ga sa Oskarom Vajldom, i primećuje nešto vrlo interesantno: „Eliot ima za svoj najveći uspjeh da zahvali upravo onom soju ljudi, što ga je kao liričar uvijek ismježivao i izvrgavao najgorčem ruglu: filistru naobrazbe. Nadamo se, da njegovom ironiziranju samoga sebe nije izmakla ova poenta. No za razvoj novog dramskog stila teško da će biti još od važnosti njegov talenat, koji korak po korak sve dublje uzmiče u konvencionalnost.“⁷⁷⁶

Godine 1957. objavljena je *Antologija savremene engleske poezije* u koju je uvršten esej jednog od njenih priređivača, Svetozara Brkića, „T. S. Eliot: Razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“.⁷⁷⁷

Svetozar Brkić u ovom eseju, kao što je i najavio samim naslovom, prati razvoj T. S. Eliota pesnika koji je odmah stasao kao moderan pesnik sa interesovanjem za „život u modernom društvu i za situaciju ličnosti u njemu“⁷⁷⁸, za razliku od Paunda i Jejtisa koji su društvenog i opšteg došli preko subjektivnog i tradicionalnog.

Eliotov svesni pristup umetnosti, iza kojeg zapravo stoji velika erudicija i sposobnost razdvajanja bitnog od nebitnog, nije ostao nezapažen. Brkić pokušava da nam objasni prividni paradoks koji se u slučaju ovog pesnika pojavljuje na dva plana – na idejnom i na jezičkom. S jedne strane reč je, dakle, o revolucionarnom i originalnom pesniku čija poezija je uvek prepoznatljiva, a sa druge strane, o književnom teoretičaru koji konstantno priča o svom tradicionalizmu i klasicizmu. Da bi razrešio dileme oko ovog paradoksa Brkić ide putem Eliotovih definicija originalnosti, individualnog talenta i tradicije, ne primetivši na kraju da paradoksa zapravo i nema ukoliko se izbegne zamka poređenja neuporedivih kategorija, u ovom slučaju mešanje književnoteorijskih odrednica, koje se odnose na delo, sa psihičkim osobinama ličnosti, koje se odnose na pesnika. Kada kaže da je Eliot originalan i revolucionaran, govori zapravo o njegovom delu, a kada se kaže da je Eliot tradicionalista i klasičar, govori o njegovoj ličnosti, i to, mogli bismo slobodno reći, o njegovoj usvojenoj pozi. Da nije imao potrebe da poveže logičkim sledom termine koje je Eliot koristio proizvoljno, a koji pripadaju različitim ravnima, ne bi se toliko zaneo da napravi sledeću paralelu i kaže „na planu jezika desiće se isto – onaj ko hoće da nastavi tradiciju odbaciće

⁷⁷⁴ Idem, str. 261.

⁷⁷⁵ Idem, str. 261.

⁷⁷⁶ Idem, str. 261 – 262.

⁷⁷⁷ Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 34 – 45, u: Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije (1900 – 1950)*, Beograd, Nolit, 1957

⁷⁷⁸ Idem, str. 34.

„mrtvi“ jezik svojih prethodnika.⁷⁷⁹ Ništa manje značajan za Brkića nije ni Eliotov pesimizam kojeg ne prepoznaje kao takvog nego ga predstavlja kao pesnički prosede, pa tako pesnik „ne obrađuje lepotu sveta, prva je stvar da vidi ono što je ispod lepote i ružnoće, da vidi dosadu, užas i slavu.“⁷⁸⁰

Posle teorijskog uvoda koji bi trebalo da doprinese boljem razumevanju poezije, Brkić je dao analizu same poezije u okvirima standardnim za analizu Eliotove poezije. U jednom trenutku smelo se izdvaja opaskom da je likove „pretstavio grafički i kinematografski, okljaštenim rečenicama u konfuznoj zbrci“⁷⁸¹, kao i pohvalom „Čiste srede“ kao najsavršenije i najličnije Eliotove pesme. I dok poeziju Eliotovog ranog i zrelog stvaralačkog perioda još i uspeva da savlada i razume, jasno da je predstavi izdvojivši njene ključne osobine, u trenutku kada dolazi do „Četiri kvarteta“ nalazi se na terenu koji zapravo nije njegov a činjenica da su u toj poemi „filozofija i poezija postale jedno“ samo dodatno otežava analizu.

Očigledno je autoru da se Eliot poigrao Ajnštajnovom teorijom vremena, ali njegove konstatacije neće nam ni najmanje pomoći da shvatimo o čemu je zapravo reč. Ne pomaže nam ni to što citira Darel (Gerard Darel) koji povezuje kvantnu fiziku i savremenu poeziju, čime bi valjda njegove konstatacije trebalo da dobiju na težini. Sve to neretko svoj izraz dobija u rečenicama koje se bore jedna protiv druge u svom nesuvislu kao na primer kada pred kraj kaže: „Teškoća koju je morao da savlada u pogledu jezika bila je gotovo nepremostiva. Navika mišljenja pomoću suprotnosti – tj. fiksacija putem reči koja uvek znači fiksaciju od suprotnog ili od različitog – nije odgovarala ni novoj vremenskoj koncepciji, niti koncepciji o jedinstvu subjekta-objekta. Osloboditi jezik i konstrukciju značilo je mnogo puta „dislocirati“ jezik, unositi stvari pomoću obrta u negativu, tako da bi se moglo doći i do nekazanog.“⁷⁸² Interesantno je možda podvući da Brkić u poslednjem pasusu zapravo uvodi novu temu, temu jezika kao Eliotove druge stalne preokupacije i nekako preko nje dolazi do optimistički intoniranog zaključka da su nastojanja sve sto imamo u životu. „Druga stalna preokupacija Eliotova, koja se provlači čas jače naglašena čas slabije, jeste reč i jezik, kao predmet poeme, kao njena tema. Reč se tu pojavljuje kao konkretizacija u trajanju, kao predmet imanentne sile destrukcije i razrušenja i, pored ostalog, reč kao put, kao energija u kojoj ovaj nevedri pesnik vidi mogućnost isključljnja i pomoću koje on dolazi do vedre i

⁷⁷⁹ Idem, str. 36.

⁷⁸⁰ Idem, str. 36.

⁷⁸¹ Idem, str. 37.

⁷⁸² Idem, str. 43.

najviše poruke koju ima da saopšti, poruke o potrebi stalnog nastojanja da se obuhvati sve u trenutku, nastojanja koje samo po sebi ima vrednost.⁷⁸³

Nema potrebe citirati Eliotove stihove kojima potkrepljuje svoje dokaze, prosto zato da ne bismo unosili još veći stepen zbrke. Nikako se ne možemo oteti utisku da ono što je Brkić izrekao o Eliotu kada je kazao „konfuzna zbrka“⁷⁸⁴ jeste zapravo isto ono što bi se moglo kazati i o ovom eseju, makar o nekim njegovim delovima u kojima je očigledno nastojao da dosegne ideal koji je Eliot postavio svojim stvaralaštvom. Ovaj Brkićev esej uvršten je i u njegovu zbirku eseja *Svetla lovina* 1972. godine⁷⁸⁵ i reprint pomenute zbirke 1975. godine.⁷⁸⁶

Kada govori o ovoj antologiji, i njenom koautoru Miodragu Pavloviću, Palavestra ističe da je njome „otvorio prozore prema prostorima koji su dotad bili zazidani, i u srpsku kritičku misao vratio vidike koji su u jednoumlju bili pobrisani.“⁷⁸⁷

Jovan Hristić je iste ove godine objavio svoju zbirku eseja *Poezija i kritika poezije*.⁷⁸⁸ Uvrstio je svoje eseje o modernoj poeziji „Poezija i kritika poezije“, „O modernom u poeziji“, „Beleška o delu Rajner Marije Rilkea“, „Napomene o nekim temama ‚Cveća zla‘“, „Povodom Spendera“, „Beleška o metodu engleske poezije“ i „Forma, poezija i emocija“, kao i eseje „Anatomija eseja“, „Problemi grčke filozofije“, „To pathei mathos“ i „Dve skice iz antičke estetike“.

Za potrebe ovog rada posebno su interesantni eseji „Poezija i kritika poezije“ i esej „O modernom u poeziji.“ U prvom eseju Hristić govori o dva tipa kritičara poezije, kritičaru pesniku kao što su bili Vordsvort, Kolridž, Hazlit, Šeli koji nisu dovodili poeziju u pitanje već samo pesnika, njegovo pesništvo i kritiku samu, i kritičaru naučniku koji naučnim aparatom ispituje mogućnosti same poezije.

Svrha poezije je tema neminovno povezana sa temom kritike i Hristić joj negira katarzičku funkciju, bliži je u tom smislu Eliotu, i tvrdi da je svrha „da određene emocije izazove, da ih podigne na jedan viši stepen, tako da one mogu da se izliju u običan život – u najširem smislu ona osposobljava za život.“⁷⁸⁹

⁷⁸³ Idem, str. 44.

⁷⁸⁴ Idem, str. 37.

⁷⁸⁵ Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 43 – 60, u: *Svetla lovina*, Beograd, Nolit, 1972

⁷⁸⁶ Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot: Razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 33 - 44, u: Brkić, Svetozar, *Antologija savremene engleske poezije*, Beograd, Nolit, 1975

⁷⁸⁷ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 586.

⁷⁸⁸ Hristić, Jovan, „Poezija i kritika poezije“, Matica srpska, Novi Sad, 1957

⁷⁸⁹ Idem, str. 12.

Hristić je svestan da vlada „haos kritičkih teorija“⁷⁹⁰, ali smo, već u definiciji svrhe poezije, imali prilike da vidimo da se priklonio Eliotovom shvatanju poezije. U njegovom duhu nastavlja i dalje kada govori o tome da je potrebno otkriti šta je pesnik od samog sebe krio i sebi govorio (Eliotov prvi glas poezije), kao i kada definiše zadatak kritike jer u podtekstu možemo da prepoznamo Eliotovo shvatanje tradicije kada kaže da je bitno da „otkrije šta je jedan pesnik davao svom vremenu, kako je proširivao iskustva svog vremena, i zašto je baš to davao, kao i ono čime on proširuje iskustva našeg vremena i zašto mi mislimo da ono što od jednog pesnika uzimamo proširuje i naša iskustva.“⁷⁹¹ Čak i kada je u pitanju odnos prema naučnom aparatu kritike, iako Hristić ne negira potrebu njegovog razvijanja, skreće pažnju da se nikada ne sme zaboraviti osnovni zadatak kritike poezije, što je u svojoj suštini takođe Eliotov stav koji je imao otpor prema naučnoj minucioznosti.

Esej „O modernom u poeziji“ takođe je bitan kao svedočanstvo o uticaju koji je T. S. Eliot imao na Hristićevu misao. On čak i počinje najavom teme tradicije i to vrlo jasno Eliotovim citatom o mrtvim pesnicima. Pošto je definisao osnovnu razliku između modernizma, modernog i savremenog, prelazi na temu tradicije i pojašnjava razliku između istorijskog, svestan prošlosti kao prošlosti, i neistorijskog, svestan prošlosti kao stalno prisutne u sadašnjosti, pristupa u njenom definisanju.

U „Beleškama o metodu engleske poezije“ konstatuje da su dva Amerikanca izvršila presudan uticaj na razvoj britanske poezije ovog veka, i o Eliotu govori već konkretnije kao pesniku koji je obeležio početak engleske savremene poezije čiji se uticaj ne može preuveličati. Njegov značaj je po Hristiću i u tome što je spontani Hopkinsov stih doveo do savršenstva, a u „Četiri kvarteta“ dosegao ideal muzičkog organizovanja pesme iz programa imažista. U ovom eseju se bavi i ostalim pojmovima koji obeležavaju Eliotov kritički rad: objektivni korelativ, teoriju o bezličnosti i bekstvu od ličnosti, katalizator, i možda je zapravo najinteresantniji način na koji je uspeo da poveže te pojmove u logički sled koji kreće od objektivnog korelativa: „apsorpcija u objekat, u objektivni korelativ, koja umetničko delo čini bezličnim i univerzalnim.“⁷⁹²

Esej „Forma, poezija i emocija“ poslednji je od eseja koji će biti predmet našeg istraživanja. Hristić problem pesničkog iskustva posmatra kao problem organizacije, direktno se naslonivši na Eliotov stav da je samo pisanje poezije kritički čin, ali se zapravo poziva na Eliotovu ideju o katalizatoru koju, kako naglašava, treba uzeti sa rezervom jer može da

⁷⁹⁰ Idem, str. 14.

⁷⁹¹ Idem, str. 18.

⁷⁹² Idem, str. 60.

dovede do pogrešnih zaključaka o poreklu metafore. Odmah potom na red dolazi tema tradicije, koju preslikava u potpunosti od Eliota jer smatra „da smo mi u nemogućnosti da svet posmatramo onako kako smo ga dotada posmatrali“⁷⁹³ a ne preskače ni temu jezika koji „teži da postane ogledalo jednog sveta koji se raspada na komade.“⁷⁹⁴ Kroz poređenje stihova Blejka i Eliota, Hristić govori kako se „pravilnim metrom saopštavaju relevacije a spontani ritmom istine.“⁷⁹⁵ Iako je i Hristić čovek široke erudicije, što se može videti iz njegovih eseja, pretežan uticaj Eliotove misli na njegove stavove je očigledan. Verno ih prati, čak i kada ih zaogrme u neko drugo jezičko ruho oni su prepoznatljivi. Jedini приметni otklon u ovim esejima ticao se katalizatorske prirode pesničkog stvaralaštva, i, donekle, drugačijeg shvatanja metafore. Hristić se Eliotovom stvaralaštvu vraćao više puta.

Palavestra svrstava Hristića među kritičare kojima su bliže teorija i estetika nego istorija književnosti. Kao osnovni obik moderne književnosti izdvaja kritiku i esej, najsvršeniji proizvod civilizacije knjige, tekst pisan za čitanje.

Godine 1958. Eliot, po rečima prevodilaca, „prvi put izlazi kao knjiga.“⁷⁹⁶ Bio je to prevod „Puste zemlje“ Antuna Šoljana, uz koji je data i kratka beleška o Eliotu. Pored osnovnih podataka koje nam ova beleška donosi, Šoljan objašnjava svoj izbor, ukazuje na glavne kritičke struje u tumačenju Eliotovog dela za one koji žele dublje da uđu u tematiku, a i imaju dobro znanje engleskog jezika, jer je reč o neprevedenim kritičarima, F. O. Matjesenu i Klintu Bruksu. Mada nam se ipak čini malo neverovatnim da ovo prvo pojavljivanje Eliota na našem jeziku nije praćeno ipak nekim ozbiljnijim osvrtom na njegovo pesništvo.

Sledeće godine objavljena je Istorija književnosti SAD Kanlifa Markusa.⁷⁹⁷ Ovo je dobar prikaz celokupne američke književne scene, a vidno je istaknuto da „modernizam Eliota i Paunda udružuje živu svijest o prošlosti.“⁷⁹⁸

Tomislav Ladan napisao je esej o Eliotu koji je objavljen u sklopu Eliotove zbirke pesama *Izabrane pjesme*⁷⁹⁹, ili kako ga on zove „eklektički zapis“ čime u startu stavlja naglasak na njegov ograničen domet. Počinje ovaj esej jednom uopštenom konstatacijom da je kod većine književnika reč o istom principu varijacije na jednu temu. U Eliotovom slučaju tema je „inferiornost sadašnjosti prema prošlosti“⁸⁰⁰, a razvojni put koji Eliot prolazi ide od

⁷⁹³ Idem, str. 74.

⁷⁹⁴ Idem, str. 93.

⁷⁹⁵ Idem, str. 95.

⁷⁹⁶ Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, 1958. Zagreb, Zora, 1958. Sa bilješkom o piscu str. 82 – 83.

⁷⁹⁷ Kanlif, Markus, *Istorija književnosti SAD*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1959

⁷⁹⁸ Idem, str. 257.

⁷⁹⁹ Ladan, Tomislav, „T. S. Eliot i njegova poezija“, str. 97 – 106, u: T. S. Eliot, *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

⁸⁰⁰ Idem, str. 99.

„pjesnika koji negira stvarnost preobrati se u vjernika koji preporučuje određen vid spasa.“⁸⁰¹ Ova konstatacija bi nam možda nešto i značila kada religijsko spasenje ne bi podjednako, a možda još i naglašenije, predstavljalo negiranje stvarnosti.

Jedan deo posvećen je izvorima, na prvom mestu simbolistima i metafizičarima, sa naglaskom na osećanja kao važnijim činiocima od spoznaje. Kod Eliota ne možemo tražiti logiku, to su „brzo i prividno nepovezane slike“⁸⁰², a „Pusta zemlja“ „podstiče, ali ostaje tajna nakon svega.“⁸⁰³ Lirski intenzitet je ono što Ladan prepoznaje kod Eliota, govori o spoju klasičnog i modernog u Eliotovom slučaju, odnosno o njegovom deklerativnom klasicizmu, objašnjava objektivni korelativ kao „spoj doktrine o katarzi sa modernom teorijom ekspresije“⁸⁰⁴, citira Elizea Vivasa i na kraju zaključuje da je reč o „velikom pesniku Zapada.“⁸⁰⁵ Malo je ostala po strani ona početna konstatacija da je Eliotova glavna preokupacija odnos prošlosti i sadašnjosti, ili bismo mogli da kažemo da ta početna konstatacija dobila svoju varijaciju u zaključku kada Ladan nastoji da pronade „jednu metaforu koja pokriva čitavu poeziju jednog pjesnika – pustinja sa kaktusom, ali posvrnutim, tako da su bodlje okrenute unutra.“⁸⁰⁶

Spilerova *Istorija književnosti* objavljena je 1962. godine.⁸⁰⁷ Ovo je predstavljalo još jednu priliku da se sa Eliotom sretnemo u kontekstu američke književnosti. Kao najznačajniji događaj za kulturnu javnost pominje se časopis *Poetry*, poznat kao stecište mladih pesnika koji su pisali poeziju novog doba i kritičara koji su „nagoveštavali kritičke stavove naredne generacije.“⁸⁰⁸ Ovde se prvi, i čini mi se, jedini put pominje prava priroda onoga što se tada dešavalo u književnosti, „američka poezija je tih godina pružila najozbiljniji dokaz o rasepu između tzv. civilizacije većine i kulture manjine.“⁸⁰⁹ Iako je upravo elitizam karakterističan za modernu književnost, a Eliot upravo njen tipični predstavnik, ova tema nije obrađivana kod nas. Izuzev uzgrednih pomena da Eliot nije mnogo čitan, u istraživanjima o Eliotu se nećemo sresti sa detaljnijim objašnjenjem ove pojave u vreme modernizma.

U Spilerovoj istoriji se naglašava da je kod Eliota reč o protivrečnim stavovima jer se nije mogao odvojiti od američke pozadine, ali i o protivrečnim vrednostima jer je počeo kao izgubljena generacija a završio kao reakcionar vrativši se formalnoj religiji. Predstavljen je i

⁸⁰¹ Idem, str. 99.

⁸⁰² Idem, str. 101.

⁸⁰³ Idem, str. 102.

⁸⁰⁴ Idem, str. 105.

⁸⁰⁵ Idem, str. 106

⁸⁰⁶ Idem, str. 105.

⁸⁰⁷ Spiler, Robert, et. al., *Istorija književnosti SAD*, Cetinje, Obod, 1962

⁸⁰⁸ Idem, str. 983.

⁸⁰⁹ Idem, str. 1107

kao pesnik i kao kritičar. Pored uopštenih konstatacija na koje smo već nailazili do sada, ovde se ulazi i malo dublje u analizu pojedinih pesničkih ostvarenja, pa tako izdvaja lik Tiresije kao kohezionog elementa u strukturi „Puste zemlje“ i navode stilska obeležja Eliotove poezije: „neobično postavljanje raznorodnih stvari jedne uz drugu, iznenadni prelazi od duhovitog ka ozbiljnom, zanosna raznolikost književnih aluzija, pasusi satire i lirske lepote i neiscrpno poznavanje i iznalaženje izraza.“⁸¹⁰ A kada je u pitanju kritičar reč je o „podstrekaču novog estetskog prilaska literarnim problemima“⁸¹¹, sa glavnom idejom da „dovede kritiku da aktivno saraduje sa vrednostima, utvrdi povezanost tehničkih i etičkih dokaza kao i bazu za originalne kritičke osvrte.“⁸¹²

Pored ovog književno-istorijskog preseka za koji nam je i prilikom prvog čitanja jasno da dolazi iz jedne druge tradicije i kulture, koja je, ako ništa drugo, imala više iskustva u pisanju ovakvih pregleda, data su i uputstva za proučavaoce Eliota. U svakom slučaju naši književni istoričari koji nisu poznavali engleski jezik i nisu mogli da čitaju u originalu ovakve istorije književnosti, sa ovom istorijom književnosti su dobili priliku da podignu svoje standarde.

Iste te godine pojavila se i kratka beleška o Eliotu u knjizi Živojina Todorovića *Reči imaju pisci sveta*⁸¹³. Dat je kroki prikaz Eliota čoveka i stvaraoča, i prevod jednog njegovog pisma. Najuočljivije su istaknute Eliotove reči koje bi vredelo ponoviti: „Kad budem došao do saznanja da moj rad nije sve bolji, nadam se da ću potpuno prestati da pišem.“⁸¹⁴

Godine 1963. Nikola Koljević je odbranio svoju magistarsku tezu na temu Nove kritike.⁸¹⁵ Iscrpno obrađena tema od nemerljivog je značaja za ono vreme jer je za našu književnu sredinu bila relativno nepoznata. Do tada su samo u časopisima objavljeni: esej Klinta Bruksa⁸¹⁶, pregled Sonie Bićanić⁸¹⁷, pregled Miroslava Bekera.⁸¹⁸ Tek kasnije su se, u zasebnim izdanjima, na istu temu javili Jovan Hristić i Miroslav Beker.⁸¹⁹ Pošto predmet

⁸¹⁰ Idem, str. 1123.

⁸¹¹ Idem, str. 1129.

⁸¹² Idem, str. 1131.

⁸¹³ Todorović, Živojin, „Tomas Eliot“, str. 85 – 86, u: Todorović, Živojin, *Reči imaju pisci sveta. I.* Kragujevac, „Svetlost“, 1962

⁸¹⁴ Idem, str. 85.

⁸¹⁵ Koljević, Nikola, *Nova kritika - njeni teorijski osnovi i rezultati - magistarski rad*, Sarajevo, N. Koljević, 1963

⁸¹⁶ Brooks, Cleanth, „Nova kritika“ /prev. N. Š./, *Književnik*, 1961, god. III, knj. II, br. 30, str. 728-736.

⁸¹⁷ Bićanić, Sonia, „Nova kritika u Engleskoj i Americi“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 3, str. 122-132.

⁸¹⁸ Beker, Miroslav, „Nova kritika u perspektivi“, *Umjetnost riječi*, 1971, god. XV, br. 3, str. 239-263.

⁸¹⁹ Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, Liber, Mladost, 1973
Hristić, Jovan, *Nova kritika*, Beograd, Prosveta, 1973

ovog rada nije Nova kritika, pomenućemo samo neke Koljevićeve opaske koje se odnose direktno na Eliota.

Kao prvo, obaveštava nas da ga je čitao na engleskom jeziku, da je njegov značaj revolucionaran jer je „vratio poeziju govornom jeziku“⁸²⁰, potom se bavi Empsonovim tumačenjem Eliotove teorije distance, odnosno bezličnosti pesničke emocije i kritičkog odstranjivanja sebe iz dela. Jedno celo poglavlje, sa nekoliko podnaslova, posvećeno je Eliotu pod naslovom „Poezija kao etička svest u ljudskoj istoriji“, ali sa njim smo se već susreli u časopisu *Književnost* iste te godine.

Najveći deo je posvećen pojmu tradicije inače zamagljen društvenim kategorijama kao u slučaju kada klasičnu univerzalnost predstavlja kao katoličku univerzalnost zato što su pesnici na koje se Eliot poziva i tvrdi da su predstavnici tradicionalnih vrednosti zapravo one istorijske pojave kod kojih je katolička koncepcija najočiglednija. Ovo je vrlo smela tvrdnja, koja i Eliotov beg ka istočnjačkom načinu razmišljanja pred kraj njegovog stvaralaštva, ka Upanišadama, povezuje sa katoličkim shvatanjem sveta, mada ne potkrepljuje nikakvim dokazom ovu svoju tvrdnju. Koljević Eliotu pripisuje i negativan odnos prema nauci, koji inače deli sa drugim predstavnicima Nove kritike, jer on uočava negativne etičke posledice naučnog razvoja.

Iste godine objavljeni su i *Izabrani tekstovi* T. S. Eliota⁸²¹ uz predgovor Jovana Hristića. Sa prva dva poglavlja u celosti i delimično trećim poglavljem imali smo prilike da se sretnemo u časopisu *LMS*⁸²² godinu dana ranije, i neki njegovi stavovi su nam već poznati.

Ako bismo ga poredili sa esejima iz 1957. godine u kojima se dotiče Eliota u više navrata, pogotovo na početku, onda primećujemo da sada govori o složenosti odnosa između poezije i kritike, potrebi Eliotovoj da sakrije pesnika, i ističe da je zajednička osobina njegove poezije i kritike stepen univerzalnosti, ali da se „ne primećuje da je poeziju i prozu pisala ista ruka.“⁸²³

U nastavku koji nije objavljen u već pomenutom časopisu Hristić detaljnije se bavi pojmom tradicija, posebno analizira teoriju bezličnost pesnika tvrdeći da je to centralni pojam njegove kritike. Pesnik ne „izražava svoju ličnost, već beži od svoje ličnosti“⁸²⁴, odnosno, kako to pojednostavljeno objašnjava Hristić, pesnik „polazi od sopstvene emocije, ali kada

⁸²⁰ Idem, str. 239.

⁸²¹ Hristić, Jovan, „Predgovor“, str. 7 – 30, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

⁸²² Hristić, Jovan, „Eliotovo shvatanje tradicije“, *LMS*, 1962, god. CXXXVIII, knj. CCCLXXXIX, br. 2, str. 91-100.

⁸²³ Idem, str. 8.

⁸²⁴ Idem, str. 19.

jednom napiše pesmu njegova lična emocija nije više za nas zanimljiva.⁸²⁵ „Mi pretpostavljamo, dakle, da se pesnikova ličnost ponaša kao katalizator, ne zato što se ona tako zaista i ponaša, nego zato što nas u poeziji ne zanima pesnik, već pesma.“⁸²⁶ Hristić u jednom trenutku skreće pažnju na činjenicu da „Eliotov kritički ideal teži drami“⁸²⁷ i ukazuje da „čitajući Eliotovu poeziju zapazite lako u kojoj meri je ona pozornica po kojoj se kreću veoma različite ličnosti.“⁸²⁸

Obrađuje i pojam imažizma i njegov uticaj na Eliota. Ističe da je tek Eliot taj „koji će polemičke argumente i umnogome i neke principe jedne književne škole univerzalizovati do te mere da oni postanu i neki osnovni princip pisanja poezije.“⁸²⁹ U nastavku se bavi Eliotovim viđenjima Blejka, Dantea i Šekspira, nazvavši objektivni korelativ „osnovnom strukturalnom karakteristikom poezije“⁸³⁰ i pokušava da da definiciju pojma osećanja za razliku od pojma emocije.

Kada govorimo o Hristiću ne smemo zaboraviti da je njegova početna tačka u tumačenju Eliota premisa „da njegovi zaključci izgledaju argumentovani čak i kad su daleko od toga da to budu.“⁸³¹

Iste godine oglasio se i Lalić, sakupivši svoje eseje u zbirku pod naslovom „O poeziji dvanaest pesnika.“⁸³² Lalićev stav blizak je Eliotu, kritika je čitanje, a njen zadatak da „osvetljava umetnička dela i koriguje ukus“⁸³³, a jedan od eseja u knjizi posvećen je i analizi poezije T. S. Eliota.

Lalić Eliota vidi kao revolucionarnu ličnost moderne poezije, a sebe predstavlja kao dobrog poznavaoca književno-istorijskih činjenica o Eliotu. Saznajemo za novo ime iz sveta kritike koji se bavio Eliotovim stvaralaštvom, Edmunda Vilsona, a koji govori o „suštinski dramskom obeležju Eliotove imaginacije“⁸³⁴, ideji sa kojom smo se prvi put susreli u Hristićevom eseju objavljenom prošle godine. Pominje i auditivnu imaginaciju, odnosno vezu između Eliotove poezije i muzike, što je podjednako interesantna ideja za razmišljanje.

⁸²⁵ Idem, str. 19.

⁸²⁶ Idem, str. 19 – 20.

⁸²⁷ Idem, str. 25.

⁸²⁸ Idem, str. 25.

⁸²⁹ Idem, str. 21.

⁸³⁰ Idem, str. 23.

⁸³¹ Idem, str. 12.

⁸³² Lalić, Ivan, *O poeziji dvanaest pesnika*, Beograd, Slovo Ljubve, 1963

⁸³³ Idem, str. 10.

⁸³⁴ Idem, str. 162.

Lalić se najviše zadržava na analizi najznačajnijih dela, stubova Eliotovog stvaralaštva, kako ih on naziva, „Puste zemlje“ i „Četiri kvarteta“, i pokazuje da se u svojim analizama oslanja na analizu Helen Gardner, „autorku jedne od najboljih studija o Eliotu.“⁸³⁵

Ovaj esej završava zaključkom da je reč o „modernom evropskom i svetskom pesniku“⁸³⁶ koji je svojom ličnom pesničkom sintezom prerastao granice ličnog i lokalnog, i kao što je Hristić rekao, Lalić ponavlja da je Eliot ponovo napisao čitavu evropsku poeziju a njegovo delo jedan od onih nezaobilaznih međaša književnosti.

Ivan V. Lalić je najviše objavljivao svoje kritike u časopisima *LMS*, *Književnosti*, *Politici* i *Književnim novinama*. Bio je među prvim pesnicima posle rata koji su učili od T. S. Eliota i anglosaksonske škole nove kritike. Ovu Lalićevu knjigu Palavestra vidi kao jasan primer njegovog uzdržanog stava, jer je u nju uvrstio eseje o svojim miljenicima. Kada govori o Laliću, Palavestra kaže: „Kao i u poeziji, Lalić je u kritici bio istančan duh, obrazovan i miran intelektualac, odnegovan i pažljiv sabesednik, veliki poznavalac moderne poezije i iskusan prevodilac sa najvećih jezika. [...] Lalić je prevodio Bodlera, Helderlina, T. S. Eliota i Čarlsa Simića, pripremio i prevodio mnoge stihove za antologije novije francuske i nemačke lirike, moderne engleske i američke poezije, koje su imale ogromnog uticaja na razvitak srpske poezije i modernog pesničkog jezika. Pojave Lalićevih prevoda bili su istinski književni događaji u sivom i memljivom vremenu skućenih vidika i grubih komešanja.“⁸³⁷

Svetozar Koljević se bavi temom Eliotovih i Džojsovih mladalačkih eksperimenata⁸³⁸ u knjizi objavljenoj pod naslovom *Trijumf inteligencije*. Ova dva književnika su istovremeno i najsavremeniji i najtradicionalniji, a najbitnije je uverenje koje ističe u prvi plan jeste da je umetnost uvek simbolična, a ne opisna. To je samo uvod u analizu njihove varijante teorije simbolizma, pri čemu poredi po sličnostima Džojsovu teoriju epifanije i Eliotov objektivni korelativ, jedan od Eliotovih značajnih doprinosa modernoj kritičkoj misli. Eliota drži za kritičara najvećeg formata, obrađuje „Ljubavnu pesme Dž. Alfreda Prufroka“ i esej „Tradicija i individualni talenat“ kog označava kao „opšte mesto savremene kritičke misli.“⁸³⁹ U tom trenutku kada piše o Eliotu, Koljević je svestan da je za pravu evaluaciju Eliotovog stvaralaštva možda još uvek previše rano, postoji mogućnost da se simboli

⁸³⁵ Idem, str. 169.

⁸³⁶ Idem, str. 171.

⁸³⁷ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 626

⁸³⁸ Koljević, Svetozar, „Simbol kao zagonetka ili rasvetljenje? Eliotovi i Džojsovi mladalački eksperimenti“, str. 164 – 181, u: Koljević, Svetozar, *Trijumf inteligencije*, Beograd, Prosveta, 1963

⁸³⁹ Idem, str. 179.

pogrešno dožive ili uopšte ne dožive, skreće nam pažnju na činjenicu, koje smo i sami svesni, da su „vekovni bili potrebni da se naslute osnovne dimenzije Šekspirove umetnosti.“⁸⁴⁰

Ova knjiga Svetozara Koljevića jedna je od knjiga u kojima se on predstavlja kao posrednik između srpske i engleske književnosti, inače autor uvoda u anglistiku i nezamenjiv univerzitetski priručnik.

Lalić ga je samo pomenuo u svom eseju o T. S. Eliotu, da bi sledeće godine bio objavljen kritički rad Edmunda Vilsona⁸⁴¹ o Eliotu. Ovo je značajan događaj za našu književnu javnost nenaviknutu na objektivnost u sagledavanju ovog pesnika, pošto je u ovom slučaju reč o kritičaru koji se nije baš posve pohvalno izražavao. Iako kaže da je Eliot jedan od četiri autentična pesnika, to ga ne sprečava da sagleda i mane „Puste zemlje“ koje se ogledaju kroz nedostatak jedinstva strukture, ali i činjenici da je pre reč o zagonetki nego o pravoj poemi. Isto tako, mnogo i često spominjana i analizirana citatnost u poeziji T. S. Eliota pripisana je nedostatku sposobnosti da inspiraciju vuče iz stvarnog života. Pošto ovu pojavu i nije posmatrao kroz književne kategorije, niti je je pridavao neki značaj u interpretaciji dela, zaključuje da „Pustu zemlju“ možemo da čitamo iako ne razumemo sadržaj, zahvaljujući intenzitetu emocija. Edmund je, kao i svi ostali, svestan njene univerzalnosti i to podvlači.

Iste te godine objavljen je esej Ernsta Kurcijusa.⁸⁴² U prvom delu bavi se činjenicama iz Eliotovog života i analizom „Puste zemlje“, budući da je reč o najboljem njegovom delu. Kaže da je pokušao da prevede to delo i da nije siguran da mu se smisao otkrio, ali na vrlo neobičan način se izražava kada govori o zapravo običnim stvarima: „Stih koji nas muzički stavlja u oscilaciju, ritmički uzbuđuje, melodički progoni – mora biti dobar stih iako nam je njegov smisao još skriven.“⁸⁴³

Eliota najviše ceni jer spaja i poetu i kritičara u jednom čoveku; naziva ga aleksandrincem jer ceni tradiciju, ima visok stepen umetničke svesti, a i mitološki je potkovan kao i oni. Generalno govoreći ne vidi ga kao religioznog pesnika, analizira osnovne simbole koji se pojavljuju u njegovom pesništvu i izdvaja eros i tanatos kao glavne njegove odrednice. „Eliot je moderan jer vidi i kaže sve ono fizičko, ono što prlja, stješnjava srce, sve grozno i groteskno što je povezano sa ljubavi i smrti. Nazvati to materijalizmom, bio bi veliki nesporazum. Materijalizam i spiritualizam za nas nisu više suprotnosti. Ko od današnjih pesnika još umije da odijeli tijelo i dušu? Možda je upravo ta dioba, koja je prošlim

⁸⁴⁰ Idem, str. 181.

⁸⁴¹ Vilson, Edmund, *T.S. Eliot*, Beograd, Kultura, 1964

⁸⁴² Curtius, E. R., „T. S. Eliot“, str. 122 – 170, u: Curtius, E. R., *Eseji iz evropske književnosti* /prev. dr Emilija Grubačić/, Sarajevo, Veselin Masleša, 1964

⁸⁴³ Idem, str. 123.

vijekovima bila tako izvjesna i izgledala tako sama po sebi razumljiva, bila znak jednog propadanja, a možda upravo u činjenici da ona za nas više ne važi leži garancija da se obrazuje novi tip ljudi koji je opet stekao cijelinu.⁸⁴⁴

Posle ovog opšteg uvoda, u drugom delu Kurcijus govori o pojedinačnim pesničkim ostvarenjima sa osvrtom na teoriju o bezličnosti. Primećuje da su „slike degeneracije i propadanja uzorci koji se ponavljaju u tkivu Eliotove poezije“⁸⁴⁵, a najviše se zadržava na „Četiri kvarteta“. Na kraju se osvrće i na Eliota dramaturga i Eliota kritičara.

Dušan Puhalo je objavio zbirku eseja „Veliki pesnici o poeziji“⁸⁴⁶ u koju je uvrstio i svoj esej o T. S. Eliotu. Do ove godine Puhalo je već objavio niz eseja o Eliotu u različitim književnim časopisima, i ono što je zajedničko svim ovim esejima jeste blago kritički intoniran podtekst.

U tom duhu je napisan i ovaj esej – iako kaže da je Eliot majstor engleske esejističke proze, zamera mu na tome što se „suviše često zaustavlja na relativističkom stavu, zadržavajući pitanja otvorena i ostavljajući čitaocu da sam donosi zaključak“,⁸⁴⁷ pri tom mu ne oprašta ni to što je svoju karijeru počeo kao buntovnik protiv ustaljenih književnih normi a završio kao akademik čije su književnoteorijske postavke ušle u udžbenike.

I profesor Puhalo pokušava da napravi sistematizaciju važnije Eliotove književnoteorijske misli, ali mi bismo se i dalje držali samo onih njegovih opservacija kojima on pravi otklon od iste, iako ih možda nećemo baš uspešno uklopiti. Tako na jednom mestu pravilno primećuje da je jedan od bitnih nedostataka Eliotovih pogleda na stvari to što „ostaje u okviru nemačkog relativizma jer on, u stvari, nije želeo da prizna bitni materijalni fizički aksiom da se život sastoji od objektivnih činjenica, proverljivih i istih za sve.“⁸⁴⁸ Interesantna je tvrdnja autora da ne postoji razlog da poezija tog doba bude teža od poezije prethodnih perioda, kao i skretanje pažnje na nedoslednost kod samog Eliota koji tvrdi da umetnik ne treba da ima druge ciljeve sem umetničkih, a istovremeno kroz svoju umetnost jasno propagira reakcionarne anglokatoličke ideje. I iako je i sam Eliot krenuo od toga da je zadatak umetnosti bio da izrazi neki trajni ljudski impuls, ovaj autor smatra da je posle religioznog preobraćenja napravio korak unazad. Što se tiče pojma tradicije, najčešće obrađivanog u kontekstu stvaralaštva T. S. Eliota, Dušan Puhalo se ubraja u one retke koji na prvom mestu pokušavaju da dokažu i pokažu da takvo tumačenje i shvatanje tradicije i nije neka velika

⁸⁴⁴ Idem, str. 135.

⁸⁴⁵ Idem, str. 147.

⁸⁴⁶ Puhalo, Dušan, *Veliki pesnici o poeziji*, Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, 1964, str. 184 – 207.

⁸⁴⁷ Idem, str. 186.

⁸⁴⁸ Idem, str. 195.

novina kako se obično predstavlja. Isto tako postoji i objašnjenje za vraćanje kritike pesmi i ostavljanje pesnika po strani, na način na koji je to u našoj književnoj kritici uradio Bogdan Popović, u istovetnim francuskim izvorima.

Autor u zaključku naglašava da je reč o neoklasicističkim pogledima na književnost, da je Eliot uprkos svemu izvršio pozitivan uticaj, posebno kada je u pitanju pomeranje fokusa sa pesnika na pesmu, ali da je ozbiljna zamerka to što njegovo stvaralaštvo opterećuju nazadna religiozna uverenja.

Sjepan Ivezić⁸⁴⁹ se prvi kod nas bavio pitanjem nobelovaca. Krenuvši od Nobela, prešao je na temu fondacije i Nobelovih nagrada koje su dodeljene do 1964. godine, da bi se u posebnom odeljku bavio Nobelovom nagradom kod Jugoslovena. Beleške o Nobelovcima su vrlo šture.

„Četiri kvarteta“ objavljena su u prevodu 1966. godine⁸⁵⁰, sa pogovorom prevodioca Svetozara Brkića koji ovo delo zove „Eliotovim pesničkim zaveštanjem.“⁸⁵¹ Pred nama je jedna od onih analiza pro-forme koja upotpunjuje knjigu, i stoga moraju biti uvrštene. Počinje sa biografskim podacima, pomnije se zadržava na obrazovanju koje poredi sa Miltonovim obrazovanjem i govori o značaju Evrope za samog Eliota koja u poređenju sa Amerikom predstavlja „složenost ljudskih moralnih postupaka.“⁸⁵² Interesantno je objašnjenje za Eliotovo shvatanje odnosa prošlosti i sadašnjosti, čiji koren pronalazi u novoj Frojdovoj nauci o snu koja relativizuje vreme jer „snovi pokazuju da biće može istovremeno biti više bića i da može istovremeno postojati na više mesta.“⁸⁵³ Time objašnjava sledeće Eliotove reči: „Razlika između sadašnjosti i prošlosti je u tome što je svest o sadašnjosti takva – i što je do te mere i svest o prošlosti – kakvu svest o samoj sebi prošlost može da ima.“⁸⁵⁴ Pre nego što će preći na analizu same poezije, nabroja šta je Eliot od koga naučio, i u toj grupi njegovih učitelja su Bodler, Ezra Paund, Dante, Šekspir, Marlou, Džon Don. U analizi same poezije kreće se u poznatim okvirima, hvalospev je naravno usmeren na „Četiri kvarteta“, ali ne donosi ništa novo vredno pažnja da bismo se na tome zadržavali. Pored ovog pogovora, dati su i bibliografski podaci, sa osnovnim podacima o recepciji stvaralaštva na našem području.

Nikola Koljević je 1967. godine objavio svoj magistarski rad.⁸⁵⁵ U tom periodu od par godina neke je stvari preformulisao, počevši od samog naslova, iako suštinski ništa nije

⁸⁴⁹ Ivezić, Stjepan, „Nobel i Nobelovci“, Zagreb, Epoha, 1965

⁸⁵⁰ Brkić, Svetozar, „Pogovor“, str. 99 -105, u: Eliot, T. S., *Četiri kvarteta*, Beograd, Prosveta, 1966

⁸⁵¹ Idem, str. 99.

⁸⁵² Idem, str. 99.

⁸⁵³ Idem, str. 99 – 100.

⁸⁵⁴ Idem, str. 100.

⁸⁵⁵ Koljević, Nikola: „*Teorijski osnovi nove kritike*“, Beograd, Prosveta, 1967

promenio u svojim osnovnim stavovima. Tako se na primer poglavlje „Umetnost kao ostvarenje ambivalentnosti impulsa“ u knjizi zove „Poezija kao struktura ljudskih poriva“, što je možda samo jedan pokušaj da prilagodi svoj rad širim čitalačkim krugovima kroz jezičku terminologiju, ukoliko im ovakva jedna knjiga dođe pod ruku.

Godine 1969. ponovo su tema dobitnici Nobelove nagrade, ovaj put isključivo književnici. Reč je o knjizi Ive Hergešića⁸⁵⁶ *Književnici nobelovci*. Do 1949. godine četrdeset i tri književnika je primilo Nobelovu nagradu, čije biografije su pred nama, a u tekstu o Eliotu, pored biografije, daje i osvrt na njegovu recepciju u Hrvatskoj koja je više usmerena na poeziju. Eliotovi kritički tekstovi su uglavnom u originalu. Verovatno stoga autor odlučuje da prevede do tada nepreveden deo iz eseja „Tradicija i individualni talenat“, a potom da analizira njegova najvažnije pesnička ostvarenja. Prikaz završava pominjanjem Eliota i kao dečjeg pisca, što do sada ni na jednom drugom mestu nije bio slučaj.

Fransis Fergason (Francis Fergusson)⁸⁵⁷ se u knjizi *Sušтина pozorišta* bavi pozorištem od samog pojma pozorišta, koje je dato u prvom delu i u teorijskom i u praktičnom smislu kroz analizu najvažnijih imena sa početaka pozorišne aktivnosti, do pojava u moderno vreme koje je skupio pod nazivom *Nepotpune perspektive modernog pozorišta*. O T. S. Eliotu se u ovom delu govori kao o teološkom dramaturgu.

Analizirajući dramu „Ubistvo u katedrali“ Fransis naglašava njenu povezanost sa teatrom-poezijom Evrope, delima Pirandela, Koktoa i Obea. Možda u krugu laika ova imena nisu toliko poznata, ali dramski stručnjaci, kojima ovaj esej i jeste namenjen, dobro barataju svim pojmovima koje Fransis koristi. Iako je teško shvatiti „Tomasovu peripetiju (ili preokret) na dramski način; a to je stvar i radnje koju Eliot podražava i sredstava koja upotrebljava.“⁸⁵⁸ Osnovno sredstvo jeste četverodelni hor, sa funkcijom poput sofoklovskog hora. Međutim, patnja koju ovaj hor izražava podrazumeva različit stepen svesti od onoga na kojem je Tomas i kroz njega Eliot otkriva razloge mučeništva. Po završetku analize hora, autor prelazi na analizu alegorijske dramaturgije i posebne teologije. Naglašava „mehanički utisak koji odaje drama u celosti: lica su nepovezana i međusobno i sa nekim zajedničkim svetom kao i delovi mašine, ali ona se kreću po božjoj volji, onako kako je predstavlja (i iz koje je izvedena) teološka doktrina.“⁸⁵⁹ Prateći sofoklovske ritmove u ovoj drami, autor dolazi do zaključka da se „elementi Eliotove kompozicije posmatraju ne kao podražavanja

⁸⁵⁶ Hergešić, Ivo, *Književnici nobelovci*, Zagreb, Radio-televizija Zagreb, Mladost, 1969

⁸⁵⁷ Fergusson, Francis, *Ubistvo u katedrali: teološko pozorje*, /prev. Marta Frajnd/ str. 274 – 288, u: *Sušтина pozorišta*, Beograd, Nolit, 1970

⁸⁵⁸ Idem, str. 281.

⁸⁵⁹ Idem, str. 282 -283.

jedne radnje, već kao ilustracije jedne večite formule.⁸⁶⁰ Dalje nastavlja „u tom pogledu *Ubistvo u katedrali* je u bliskom srodstvu sa ‚idealnim‘ dramama Rasina i Vagnera koje slave jedna radnju kao racionalno, a druga radnju kao strast (ili patnju).“⁸⁶¹

Ova sveobuhvatna analiza drame završava konstatacijom da je ovo jedan od pokušaja da se „svetlo drame upravi na savremenog čoveka“, a Marta Frajnd u pogovoru analizira stanovišta Fransisa Fergasona i hvali ga što je dao „nove dimenzije, a naročito zato što je svoja mišljenja učinio neobično konkretnim.“⁸⁶²

Objavljivanje Baurine⁸⁶³ knjige prilično je bitno jer predstavlja neku vrstu priručnika za razumevanje modernizma. Pored objašnjenih osnovnih pojmova iz književne teorije, Baura daje analize pojedinih pesnika, ali se ovom prilikom nećemo zadržavati na tome. T. S. Eliot je dobio svoje zasluženno mesto, posle njegovog „Prufroka“ „bilo je jasno da se sa poezijom nešto dogodilo i mnogi su se zbog toga osećali nelagodno. Ali drugi su osetili da je došlo do oslobađanja i da se sada mnogu udaljiti od predmeta i duha romantizma i simbolizma nećem bližem stvarnom ukusu.“⁸⁶⁴ Ili kako dalje kaže Baura, „možda je osobenost našeg vremena u tome što se od poezije očekuje da obavlja svoj osnovni zadatak i da ne čini ništa drugo.“⁸⁶⁵ Sem toga, ne postavlja se pitanje izbora između tradicionalnih i novih metoda, nego šta odgovara pesnikovom temperamentu i predmetu.⁸⁶⁶ Kao primer ovoj svojoj tvrdnji navodi Eliotov „Litl Giding“ koji ima tradicionalnu formu. Eliota uzima i kao primer za pružanje isključivo imaginativnih rezultata u svojoj poeziji, ne i misli koja se nalazi u podtekstu te imaginacije, „Eliot se oslanja uglavnom na implikacije i sugestije, čime pokazuje svoje intelektualno ja na delu.“⁸⁶⁷ On je jezički revolucionar koji svoje pesme ne stvara u zanosu, već sa planom, koristi „modernu pesničku tehniku koju je razvio Paund“⁸⁶⁸ sa „dvostrukim ciljem: da bude uvek poezija i da bude realistična i savremena.“⁸⁶⁹ Esej završava pohvalom Eliotove sposobnosti „pronicanja u ljudski život i duboke zainteresovanosti za njega.“⁸⁷⁰

⁸⁶⁰ Idem, str. 285.

⁸⁶¹ Idem, str. 285.

⁸⁶² Idem, str. 321.

⁸⁶³ Baura, S. M, „T. S. Eliot“ /prev. Dušan Puvačić/, str. 396 – 425, u: Baura, S. M: *Nasleđe simoblizma: Stvaralački eksperiment*. Beograd, Nolit, 1970

⁸⁶⁴ Idem, str. 246.

⁸⁶⁵ Idem, str. 247.

⁸⁶⁶ Idem, str. 261.

⁸⁶⁷ Idem, str. 265.

⁸⁶⁸ Idem, str. 421.

⁸⁶⁹ Idem, str. 421 – 422.

⁸⁷⁰ Idem, str. 425.

Zoran Gavrilović u svojoj knjizi *Uočavanja*⁸⁷¹ baca vrlo interesantno svetlo na američku i jugoslovensku misao o književnosti između dva rata. Obe kulture su mlade, ali ono što karakteriše američku književnu tradiciju, za razliku od naše, jeste kontinuitet u razvoju čak i za vreme rata. Ističe kako su „najdragocenija razmišljanja o poeziji i poticala od samih pesnika, od Eliota i Paunda u Americi, od Crnjanskog i Vinavera kod nas“⁸⁷² ali da zapravo nema ozbiljnog zasnivanja teorijske misli. Kod nas vlada neki broj „izama“ kao „izraz napora za prevazilaženjem i zasnivanjem poetskog izraza.“⁸⁷³ Ipak, o teorijskom izrazu najviše su od svih novih pesnika vodili računa Eliot i Vinaver.

U jednom trenutku poredi Eliota i Crnjanskog, naglasivši da ih spaja isti ton i isto poetsko raspoloženje, a zatim Eliotovu teorijsku misao sa teorijskom misli Sime Pandurovića, koja je u suštini različita od Eliotovog koncepta emocionalne bezličnosti, ali su obe zasnovane na „psihološkim, a ne etičkim, društveno-sociološkim i ideološkim razlozima.“⁸⁷⁴ Pronalazi „neke mutne, daleke analogije“⁸⁷⁵ između Eliotovog i Ujevićevog pesništva, pa kaže: „Obojica su bili veliki pesnici, obojica duboko intelektualni i obojica ubeđeni da je odnos prema prošlosti poezije daleko složeniji i od prostog odbacivanja ili usvajanja u ime oštro formulisanih principa.“⁸⁷⁶ Kada je Eliot u pitanju, dosta pažnje je posvećeno dvama najznačajnijima esejima, „Tradiciji i individualnom talentu“ i „Hamletu.“

Ova tema je detaljno razrađena na preko sto strana i predstavlja dobru početnu tačku za komparativna istraživanja američke i naše književnosti.

Lalić se ponovo oglasio 1971. godine⁸⁷⁷ svojom knjigom eseja *Kritika i delo*. U svojim razmišljanjima, kako ih on i sam naziva, o kritici, neizbežno se poziva na Eliota, ponajviše zaokupljen njegovom tvrdnjom da je „veliki deo kreiranja ustvari kritika“⁸⁷⁸ ali da, s druge strane, pisanje kritike nije u suštini kreacija. Lalić Eliotovu kritiku doživljava kao apologiju za pisanje svoje sopstvene poezije i slaže se sa književnim istoričarem i kritičarem Reneom Velekom koji je praveći paralelu između Valerija i Eliota uočio da je Eliot „engleska verzija formalističko-simbolističkih teorija.“⁸⁷⁹

U svakom slučaju prepoznamo Eliota u Lalićevim stavovima da je zadatak kritičara usmerenost na delo, ali da je njegov opseg prilično skroman i sa ciljem da i čitaoca usmeri na

⁸⁷¹ Gavrilović, Zoran, *Uočavanja*, Beograd, Prosveta, 1970

⁸⁷² Idem, str. 22.

⁸⁷³ Idem, str. 58.

⁸⁷⁴ Idem, str. 69.

⁸⁷⁵ Idem, str. 94.

⁸⁷⁶ Idem, str. 94.

⁸⁷⁷ Lalić, Ivan V., *Kritika i delo*, Beograd, Nolit, 1971

⁸⁷⁸ Idem, str. 14.

⁸⁷⁹ Idem, str. 16.

delo, kao što ga prepoznavamo i kada kaže da je „kritičarev izbor dela o kojima piše prvi stepen takvog vrednovanja.“⁸⁸⁰ Eliot u ovom izdanju nije bio poseban predmet proučavanja.

Iste ove godine Umetnička akademija u Beogradu objavila je knjigu svog vanrednog profesora, Slobodana Selenića, o dramskim pravcima dvadesetog veka.⁸⁸¹ Opsežan presek govori o drami kroz poglavlja o „Avangardna drama“, „Ekspresionizam“, „Epsko pozorište“, „Teatralizam“, „Filozofska drama“, „Simbolistička i poetska drama“, „Novi ritualni teatar“. Selenić ovom knjigom pokušava da ponudi odgovor na pitanje da li postoji „nešto što je teatar našeg vremena ili postoje različiti teatri koji su se sticajem okolnosti našli na istom vremenskom prostoru.“⁸⁸² U svakom slučaju raznorodnost pravaca dvadesetog veka nalazi svoje objašnjenje u borbi protiv racionalizma devetnaestog veka kada je „ključ ljudskog progresa tražen u borbi za individualnu slobodu, poreklo i objašnjenje ljudskog roda u biologističkim teorijama Darvina, demokratija politički ideal, a religija liberalni protestantizam.“⁸⁸³

Eliot je predstavnik poetske drame, tačnije katoličke poetske drame, donosi „jedinstven princip poetske drame zasnovan na konceptualnoj tehnici posredne pristrasne polemike.“⁸⁸⁴ Selenić nekritički navodi kako je Eliotov ideal srednji vek, vrh civilizacije kada je društveni, umetnički i religiozni angažman čoveka bio duhovno jedinstven. U svakom slučaju Selenić dobro prepoznaje katoličke i materijalističke hipoteze o životu kod Eliota, u svakom čoveku postoji sebični i onaj ljudski deo, a samo društvo je „prioritetnije u odnosu na pojedinca, pobijajući rusovsku tezu da je ono uvek ograničenje ljudske slobode.“⁸⁸⁵

Eliotov cilj kada je poetska drama u pitanju jeste u tome da pronade poetski govor naših dana, što je uočljivo prilikom analize razvoja jezika od „Ubistva u katedrali“ do „Koktela.“ Teško da će svetovna publika današnjeg komercijalizovanog pozorišta moći da prihvati stih kao način izražavanja u pozorištu do te meri da ga ne bude svestan u trenutku kada posmatra dramu. Eliot zapravo i nije orijentisan na pozornicu u pravom smislu te reči, niti na mogućnosti koje ona daje. U tom kontekstu, Selenićev pokušaj dramaturške analize Eliotovih drama ne može da dosegne dalje od zaključka mehaničnosti, jer Eliotove ličnosti nisu karakteri. Posebno to nije slučaj u „Ubistvu u katedrali“, dok bismo u „Koktelu“ možda i mogli da govorimo o realistički jasnoj i razvijenoj fabuli. Osnovna razlika u ove dve drame, prema Seleniću, jeste u tome što, uprkos tome što obe imaju za temu tu neku višu svest i

⁸⁸⁰ Idem, str. 23.

⁸⁸¹ Selenić, Slobodan, *Dramski pravci XX veka*, Umetnička akademija u Beogradu, Beograd, 1971

⁸⁸² Idem, str. 5.

⁸⁸³ Idem, str. 153.

⁸⁸⁴ Idem, str. 152.

⁸⁸⁵ Idem, str. 153.

mučeništvo, u prvoj ne postoji akcija koja bi objasnila emociju, dok je u drugoj ona prisutna i predstavlja primer objektivnog korelativa.

Selenićev prikaz Eliotove drame je svakako vrlo interesantan jer izlazi iz okvira onih standardnih, šablonski datih iskaza i stvarno je plod detaljne analize samih drama, ali i celokupnog njegovog stvaralaštva, iako to na prvi pogled ne bismo uopšte pomislili, u čemu je zapravo i najveći značaj ovog eseja. Autor se drži onoga u čemu je stručan i ne zalazi u druge oblasti.

Godine 1972. pojavila se Lalićeva antologija savremene američke poezije⁸⁸⁶ sa detaljnim pregledom američke poezije u uvodu. Ukoliko nam nije nešto promaklo, ovo je prvi put da se Eliot pojavljuje u jednom ozbiljnijem pregledu američke poezije od strane nekog našeg autora, budući da su naši autori Eliotovo stvaralaštvo uglavnom posmatrali kroz prizmu engleske poezije. Iako je američku književnost izdvojio kao zaseban entitet vredan proučavanja koji postoji samo u svom savremenom obliku, Lalić je i dalje tretira kao „secesiju u krilu velike tradicije engleske poezije.“⁸⁸⁷

Predstavljanje Eliota počinje kroz odmeravanje njegovih snaga sa Paundom koji mu je, po rečima ovog autora, pomogao da pronađe sebe. Prikaz je uopšten kako i doliči antologijskom uvodu i ne analizira pojedina pesnička ostvarenja. Jedina za potrebe ovog rada bitna opaska bila bi u pogledu jezika, kada Lalić kaže da je Eliot „u Englesku došao sa formiranim jezikom američke intonacije koja će ostati sačuvana i u ‚Kvartetima‘, a koja mu je olakšala napor oblikovanja govorne poetske fraze.“⁸⁸⁸ Završava jednim opštim zaključkom koji se odnosi na Eliotov uticaj, „ortodoksiju koja je skoro tri dekade vladala u američkoj poeziji.“⁸⁸⁹

Sledeće godine Jovan Hristić je objavio svoju verziju Nove kritike.⁸⁹⁰ To pretpostavlja niz prevedenih eseja novih kritičara sa detaljnim uvodom. Kada je Eliot u pitanju, Hristić ga vidi kao inspiratora Nove kritike, isto kao i Ričardsa, ali za razliku od Ričardsa, Eliotovi eseji nisu uvršteni u ovaj pregled.

Pitanje tradicije je mesto na kojem se susreću Hristić i Eliot, obojica svesni mesta koje prošlost ima u sadašnjosti, ističući da „način na koji on /Eliot/ posmatra metafizičke pesnike bio moguć samo posle iskustva simboličkog pesništva.“⁸⁹¹ Za Hristića je, kao i za Eliota, posao umetnika ne da pronalazi nove emocije nego da „na nov način organizuje i

⁸⁸⁶ Lalić, Ivan, Lalić Branka, *Antologija moderne američke poezije*, Beograd, Prosveta, 1972

⁸⁸⁷ Idem, str. 8.

⁸⁸⁸ Idem, str. 31.

⁸⁸⁹ Idem, str. 31.

⁸⁹⁰ Hristić, Jovan, *Nova kritika*, Beograd, Prosveta, 1973

⁸⁹¹ Idem, str. 18.

kombinuje postojeće emocije i postojeća iskustva⁸⁹², a od ostalih stavova izdvojio je shvatanje umetnosti kao integralnog dela života.

Što se same Nove kritike tiče, Hristić vrlo objektivno konstatuje da ako je posmatramo „kao kritički instrument, a ne kao kritičku dogmu – pokazuje nam se kao izraz tendencije da pesnički način izražavanja postane, u svojoj oblasti, precizan koliko i najbolji način izražavanja“ i u tom smislu „nam omogućava da u pesništvu razlučimo ono što je adekvatno i potrebno, umesno i neophodno, od onoga što je veštačko, proizvoljno, neprecizno, nepotrebno i nejasno.“⁸⁹³

U Slamnigovoj antologiji *Svjetska književnost Zapadnog kruga*⁸⁹⁴ Eliot se pominje kao drugi veliki pesnik dvadesetog veka, koji opisuje ispraznost haotičnog urbanog života i na kraju nalazi spasenje u religiji. Eliotov stil pisanja Slamnig zove impresivnom metaforikom, koja se međutim gubi sa potčinjavanjem poezije filozofiji i okretanjem filozofskoj metaforici u „Četiri kvarteta“ koja i pored toga ostaju impozantno delo.

Šoljan antologiju *Moderne lirike zapadnog kruga*⁸⁹⁵ uvodi malo ozbiljnijim teorijskim uvodom u modernu poeziju, ali se ne bavi pojedinačno stvaralaštvima pesnika koje je uvrstio u svoj izbor. Ovaj uvod nam stoga nije interesantan za proučavanje interpretativne recepcije stvaralaštva T. S. Eliota, isključivo prevodne jer je Eliot uvršten kao pesnik. Počinje od 1857. godine i Bodelera, na prvom mestu ukazuje na neprikladnost sintagme moderna poezija i pokušava da razgraniči termine moderan i savremen pozivajući se na Huga Fridriha. Eliot je uvršten kao engleski pesnik. Šoljanova motivacija za pravljenje jedne ovakve antologije jeste u shvatanju da „uzimanjem od te matice i davanje toj matici moderne zapadne književnosti nije samo neophodni nego i jedini mogući put jedne nacionalne poezije.“⁸⁹⁶

Doktorska disertacija na temu recepcije engleske i američke poezije dvadesetog veka odbranjena je 1976. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.⁸⁹⁷ Dunja Detoni Dujmić imala je za zadatak da napravi poseban osvrt na stvaralaštvo T. S. Eliota koji je značajan jer postoje dodirne tačke pesničkih senzibiliteta, ali je izdvojen je i zbog toga što je reč o pesniku koji „tijekom dvadesetih godina preuzima vođstvo u modernizaciji anglo-američkog pjesništva XX stoljeća.“⁸⁹⁸

⁸⁹² Idem, str. 24.

⁸⁹³ Idem, str. 31.

⁸⁹⁴ Slamnig, Ivan, *Svjetska književnost zapadnog kruga (Od srednjeg veka do današnjih dana)*, Zagreb, Školska knjiga, 1973

⁸⁹⁵ Šoljan, Antun, *Antologije moderne lirike zapadnog kruga*, Zagreb, Školska knjiga, 1974

⁸⁹⁶ Idem, str. 13.

⁸⁹⁷ Detoni Dujmić, Dunja, *Engleska i američka poezija XX stoljeća u hrvatskim i srpskim prijevodima s posebnim obzirom na T.S.Eliota*, Zagreb, D. Detoni Dujmić, 1976

⁸⁹⁸ Idem, str. 15.

Posle uvoda u kojem se bavi pitanjima prevođenja poezije u prvom poglavlju i davanjem pregleda engleske i američke poezije dvadesetog veka u drugom poglavlju, prelazi na jedna generativan pregled engleske i američke poezije dvadesetog veka u hrvatskoj i srpskoj prijeratnoj književnosti. Na kraju prelazi na poratni period i izdvojeno se bavi najpre T. S. Eliotom, a potom i svim ostalim pesnicima. Zaključak je praćen bibliografijom i popisom skraćenica.

Kada je reč o prevođenju poezije ostaje dilema da li prevoditi ideje ili očuvati vernost na nivou jezika. I dok možemo u teoriji da govorimo o, recimo, lingvističkim interpretacijama, znanstveno-heurističkim interpretacijama, adaptacijama, jedino dokaziva u praksi jeste konstatacija da je „svaki prijevod samo jedna u beskrajnom nizu mogućih pristupa originalu“⁸⁹⁹ ili kako autorka kaže „mirimo se sa činjenicom da prijevod može biti samo više ili manje približan. To jest, uspjeh će biti veći što su, između ostalog, podudarnosti koje proizlaze iz sličnosti sociološkog, kulturno-povijesnog i lingvističkog konteksta veće, naime, što je manja ovisnost iskustveno-spoznajnog momenta pjesme o unutrašnjoj snazi djelovanja jezičkih znakova.“⁹⁰⁰

U poglavlju o američkoj i engleskoj poeziji dvadesetog veka, autorka se zadržava na analizi Eliotovog stvaralaštva. Ne donosi nam ništa novo, ali je ispratila je sve najvažnije odlike modernističke poezije koje se ocrtavaju u njegovom stvaralaštvu. Od svega bismo izdvojili objašnjenje odnosa između materijalističkog i relativističkog pogleda u njegovom stvaralaštvu: „Po svom dijalektičko-mističnom uvjerenju Eliot, dakle, priznaje postojanje materijalnog svijeta koji se dijalektički kreće kroz faze rađanja i umiranja, ali se emocionalno prema njemu odnosi negativno te mu suprotstavlja izvanvremensku stvarnost.“⁹⁰¹

Prvo poglavlje je posvećeno prevodima, analizira prevode pesmu po pesmu, čak i prati razlike u verzijama koje su objavljivane u vremenskom rasponu. U analizi prevoda susrećemo se sa najrazličitijim ocenama, autorka raspravlja da li je reč o adaptaciji, lingvistički vernim prevodima reč po reč, prenošenju deskriptivnih poetskih slika, starinskim poetizacijama, nametljivom pesničkom doterivanju, prevodilačkoj temeljnosti, patetičnoj raspevanosti, povodnju za izvanjskim efektima, dezinformacijama o originalu, ili uklapanju u sredinu kojoj je namenjen. Ovo su samo neke od ocena kojima autorka pribegava, mada bismo mogli reći, prilično nasumično i u skladu sa njenom sopstvenom inspiracijom.

⁸⁹⁹ Idem, str. 10.

⁹⁰⁰ Idem, str. 5-6.

⁹⁰¹ Idem, str. 20.

Preciznije rečeno, iako su sve analize prilično detaljne, ne postoji sistematičnost u metodu kojim pristupa analizi prevoda.

Drugo poglavlje je posvećeno prikazima, koji su očigledno manje bitni. Prikazi su analizirani prema potrebi delimično sumarno, a delimično analitički, jedan po jedan, a dosta pažnje je posvećeno upravo Eliotovim uticajima na našu poeziju. Neke opaske izrečene u ovom delu zapravo su teško dokazive na način na koji su ovde argumentovane, pa se čitaocu neminovno čini da pravci uticaja ne mogu na taj način da se prate.

U zaključku autorka još jednom podvlači najvažnije uvide do kojih je došla tokom izrade doktorske disertacije. Eliota nije lako prevoditi, postoje problemi, naši prevodici su ih manje ili više vešto savladavali – u početku možemo da govorimo o pionirskoj fazi, ali je očigledno da protokom vremena „teže temeljitosti u svakom pogledu.“⁹⁰² A što se tiče izbora, zaključuje sledeće: „Eliot se počeo prevoditi po impulsu kozmopolitiranja domaćeg ukusa (ulogu je odigrala i Nobelova nagrada), iako se odabiru potpuno netipični tekstovi bliži francuskom simbolizmu nego anglo-američkom novijem stihu.“⁹⁰³

Sve urađeno po akademskim standardima od samog početka, ovaj rad nas jedino iznenađuje nedostatkom sistematizovane bibliografije prikaza posle bibliografije prevoda koja je data na kraju rada. Takođe, očekivali bismo neke smernice šta je potrebno uraditi da bi recepcija ovog stvaraoca bila kvalitetnija u periodu koji sledi, mada se autorka ogradila naglasivši da bi za pozdanije odgovore trebala veća vremenska distanca.

U izdanju Naučne knjige objavljena je istorija engleske književnosti Dušana Puhala.⁹⁰⁴ Potpuno školski ispravan prikaz možda je najinteresantniji zbog distinkcije koja je napravljena između Jejtisa, najvećeg pesnika, i Eliota, najuticajnije književne ličnosti. Inače, Puhalo smatra da se „Eliotov uticaj zasnivao pre svega na tome što je on naročito u svojoj poeziji, najpotpunije izrazio duhovno stanje britanske inteligencije u prvim posleratnim godinama.“⁹⁰⁵ A to stanje je bilo „osećanje propasti moralnih vrednosti“⁹⁰⁶ koje su prema Puhalu vodile u očaj i posledično tome u „cinično amoralni hedonizam.“⁹⁰⁷ Pesničko stvaralaštvo je analizirano podeljeno u pet faza, i za poslednje njegovo delo „Četiri kvarteta“ naglašava da je ono neshvatljivo za većinu čitalaca i da je rezervisano ipak za elitu.

⁹⁰² Idem, str. 265.

⁹⁰³ Idem, str. 270.

⁹⁰⁴ Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot“, str. 221 – 247, u: Puhalo, Dušan, *Engleska književnost*, Beograd, Naučna knjiga, 1976

⁹⁰⁵ Idem, str. 210.

⁹⁰⁶ Idem, str. 210.

⁹⁰⁷ Idem, str. 210.

Posle uopštenih formulacija izrečenih vezano za Eliotov dramski rad, prelazi na esejistiku koju deli u tri podgrupe: književnoteorijski članci, radovi o pojedinim piscima, književnim grupama ili pojavama i članci o društvenim pitanjima. Optužuje ga za nesistematičnost i, kao i u odeljku vezano za poeziju, za intelektualno-aristokratski snobizam. Interesantno je zapažanje da, iako je Eliot često pisao prigodne eseje, oni ipak nikad nisu bili prigodničarski, idu uvek od pojedinačnog ka opštem i u duhu engleskog empirizma ne daju konačne sudove. „Gledajući širi kontekst“, zaključuje Puhalo siguran u sebe, „Eliota možemo svrstati među najoriginalnije (ali ne i objektivno najveće) pesničke pojave našeg veka, a možemo ga smatrati i jednim od najvećih svetskih kritičara (ali ne i teoretičara). Ne verujemo da buduća preocenjivanja mogu u tome doneti neke veće izmene.“⁹⁰⁸

Kada je u pitanju Eliotov kritički rad, izdvaja ga uz Ričardsa kao inspiratora Nove kritike, ali ga i izdvaja od Ričardsa po tome što njegove književnoteorijske izjave nisu bile naučno zasnovane.

Lalić V. Ivan i Branka Lalić objavili su izbor⁹⁰⁹ iz Eliotove poezije sa uvodom koji je napisao Ivan Lalić. Ovaj uvod smo već imali prilike da sretnemo i obrađen je u periodici u sklopu 1963. godine.

Dragan Nedeljković i Miodrag Radović napravili su izbor eseja na temu tumačenja poezije. Temom drame od Ibzena do Brehta bavio se Rejmond Vilijams⁹¹⁰, Eliot obuhvaćen kao dramatičar i to najviše njegovo zrelo stvaralaštvo. Kreće od ranih Eliotovih pesama u kojima Vilijams pronalazi tragove drame u dramskim monolozima, zabeleženim razgovorima, samoispitivanju koje je neko čuo, suprotstavljenim scenama, gestovima, karakterima surogatima. Reč o pokušaju dramatizovanja svesti, a ne ponašanja. Eksperimentisanje formom, raskid sa tradicionalnom poetskom dramom, odbacivanje šekspirovskog blankversa, pokušaj da nađe savremen idiom, samo su neke od karakteristika Eliotovog dramskog stvaralaštva. Analiza drama ne donosi ništa novo, pa stoga ne postoji potreba da se duže na tome zadržavamo.

Baurin esej „T. S. Eliot: „Pusta zemlja““⁹¹¹ uvršten je u istu knjigu. Pred nama je temeljna analiza, koja počinje od premise da je „Pusta zemlja“ teška pesma, a da utisak dobijamo istovremeno na dva nivoa – jezikom i postupkom. „Ona je poetska dijagnoza ozbiljne psihološke boljke, pokušaj da se iz raznih uglova sagleda nesposobnost većine ljudi i

⁹⁰⁸ Idem, str. 247.

⁹⁰⁹ Lalić, Ivan V., „Uvod“, u: Lalić, Ivan V. i Lalić, Branka, *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

⁹¹⁰ Williams, Raymond, *Drama od Ibzena do Brehta*, Beograd, Nolit, 1979

⁹¹¹ Baura, S. M., „T. S. Eliot: *Pusta zemlja*“, str. 635 – 666, u: Nedeljković, Dragan, *Umetnost tumačenja poezije*, Beograd, Nolit, 1979

žena da ostvare potpuni život duha.”⁹¹² Za Eliota Baura kaže: „U njoj je novi postupak predstavio čoveka koji nije štedeo truda da svakom svojom rečju nešto kaže, i koji je sve što je rekao podređivao tragalačkoj i senzitivnoj kritici.”⁹¹³

Zlatna knjiga američke poezije Antuna Šoljana⁹¹⁴ objavljena je 1980. godine, sa predgovorom Sonje Bašić i relativno kratkim uvodnim tekstovima o književnicima datim pre njihovog stvaralaštva. Eliot je obrađen u poglavlju pod naslovom „Modernistički prevrat“ kao pesnik koji je tražio način kako da objedini intelekt i senzibilitet. Za razliku od nje koja daje jedan uopšten teorijski pregled i uklapa Eliota u celokupan kontekst modernističke poezije, Šoljan daje pregled pesama koje je uvrstio u svoj izbor i njihovu kratku analizu, kao pomoć čitaocima prilikom čitanja.

Doktorska disertacija Branka Peića⁹¹⁵ pripada oblasti estetike i po svojoj temi i po stilu koji koristi u obradi ove teme. I dok je možda ovaj rad doneo neke novine u pogledu na Novu kritiku koju ocenjuje kao „filozofski amaterizam“⁹¹⁶ jer „uvek u želji da bude praktična ona nije mogla da premaši okvire svojih, inače, nesumnjivih didaktičkih vrлина“⁹¹⁷, kada je u pitanju Eliot, kao jedan od njenih inspiratora, nema novih uvida.

Donekle je naglašen njegov intelektualni snobizam i koketiranje sa fašizmom, što i nije baš uobičajena pojava u našoj sredini, a ono u čemu se, prema rečima ovog autora, u Novoj kritici ogleda Eliot jesu: mit tradicije, klasični engleski empirizam, fokus na delo, arnoldijansko nezadovoljstvo svojim vremenom u kojem se poezija pojavljuje kao zamena za religijsko. Poziva se i na Rensoma koji je tvrdio da je Eliot najbolji od svih kritičara kada poredi dvojicu pisaca.

Doktorska disertacija Ratomira Ristića⁹¹⁸ pobuđuje pažnju jer reč o pokušaju da da analizu jednog aspekta književne kritike, interpretacije, kojom se Eliot nije eksplicitno bavio u svojim radovima. Ristić pravi razliku između „Predgovora“ i „Uvoda“, a potom sledi pet poglavlja: „Iskušenje književne interpretacije i Eliotov skepticizam u ranoj kritici“, „Mesto interpretacije u Eliotovoj kritici“, „Eliotova zaokupljenost jezikom“, „Eliot i nastava poezije“

⁹¹² Idem, str. 665.

⁹¹³ Idem, str. 635.

⁹¹⁴ Bašić, Sonja, „Modernistički prevrat“, str. 18 – 39., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

Šoljan, Antun, „T. S. Eliot“, str. 267 – 271, u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

⁹¹⁵ Peić, Branko, *Nova američka kritika u kontekstu ideje o smrti estetskog*, Beograd, B. Peić, 1981

⁹¹⁶ Idem, str. 190.

⁹¹⁷ Idem, str. 190.

⁹¹⁸ Ristić, Ratomir, *T. S. Eliot i interpretaciji u kritici i nastavi poezije: doktorska disertacija*, Niš, R. Ristić, 1981

i „Zaključak“. Rad završava „Napomenama“, „Eliotovim kritičkim radovima“ i „Bibliografijom“.

U „Predgovoru“ objašnjava odakle ovaj pristup Eliotu, koji zapravo potiče iz interpretiranja književnih dela na časovima književnosti i ljubavlju prema Eliotovim aforizmima koja datira još iz studentskih dana. Sem toga, ovaj autor je imao priliku da provede godinu dana na Univerzitetu u Edinburgu i da se upozna sa stilističkom kritikom profesora Aleksandra Rodžera (Alexander Roger). U „Uvodu“ prelazi na objašnjavanje književnog porekla svog izbora, pošto je uočio da „jedan značajan vid Eliotove kritike nije ni u jednom posebnom radu dobio potpunu obradu i naišao na odgovarajuću pažnju.“⁹¹⁹ Iako Eliot nije „od svog shvatanja interperetacije stvorio koherentnu strukturu“⁹²⁰ ostaje činjenica da „kako su njegovi eseji iz oblasti kritike (neki od njih su najznačajniji i njućajniji kritički ogledi napisani u našem stoleću) izmenili tok kritike dvadesetog veka i ukazali na nova polazišta za modernog kritičara, tako su, smatram, i njegove napomene o interpretaciji, uzgredne ili smišljene, a naročito njegovi eseji o pojedinim pesnicima znatno i značajno uticali na našu sposobnost da sebi i drugima tumačimo jezičke čarolije koje nazivamo pesmama.“⁹²¹

U prvom delu autor se bavi složenošću problema interpretacije moderne kritike, analiza koja pomaže da se potpunije shvati „Eliotov rani skepticizam i postepeno evoluiranje“⁹²², dok je u drugom delu, ne obazirući se na Eliotov skeptičan stav, dat „hronološki pregled Eliotove kritike“, a „izdvojena su ona mesta koja su od značaja za interpretaciju.“⁹²³ Kontradikcije koje uočava kod Eliota tumači na sledeći, donekle prihvatljiv, način: „neminovnost unutrašnjeg sukoba jednog kritičara koji sebe podvrgava strogoj disciplini trajnog preispitivanja i, mada sklon dogmatizmu, ne dopušta sebi kao umetniku dogmatsku doslednost.“⁹²⁴ Treći deo posvećen je „značaju koji on pridaje jeziku procenjivanja poezije, pa time i podvlači nužnost bavljenja jezikom u interpretaciji“⁹²⁵, a četvrti je izdvojen za temu nastave poezije, odakle je zapravo i potekla originalna ideja za pisanje jednog ovakvog rada.

Istorija kritičkih teorija je mesto gde se sukobljavaju verske sekte, ali posao interpretacije se može obaviti bez obzira na teorije. Iako nas provodi kroz one najbitnije,

⁹¹⁹ Idem, str. II

⁹²⁰ Idem, str. III

⁹²¹ Idem, str. III

⁹²² Idem, str. III

⁹²³ Idem, str. IV

⁹²⁴ Idem, str. IV

⁹²⁵ Idem, str. IV

potpuno je irelevantno da li je Ričards izjednačavao interpretaciju sa pogađanjem, a Herš smatrao da pogađanje može na kraju biti i znanje. Svi se slažu u tome da se interpretacija bavi značenjem i to je tačka gde zapravo nastaju problemi.

Eliot se u „Svetoj šumi“ pojavljuje kao neprijatelj interpretacije, koji naglašava vrednost činjenica koje imaju cilj da delo učine jasnijim i da ga osvetle. Kritičareva sredstva su poređenje i analiza, a čitalac postaje relevantni sudija, no i u tom slučaju pravi se razlika između istreniranog čitaoca i onog koji nije treniran. Kritičar je po Eliotu promašio svoj cilj ako se bavi procenjivanjem „jer mesto da pomogne čitaocu u formiranju sopstvenog mišljenja nanosi mu štetu podstičući ga na lenjost.“⁹²⁶

Ristić kaže da kod Eliota „postoje tri faze: uživanje u poeziji, prerastanje uživanja u procenjivanje i reorganizovanje ili pronalaženje novog obrasca“⁹²⁷ a da „zbog insistiranja na zadovoljstvu od književnosti bez kojeg ona promašuje svoj cilj, izneverava svoju prirodu i prestaje da bude književnost, Eliota često nazivaju estetičkim kritičarem.“⁹²⁸ Za Eliota kritika se svodi na davanje odgovora na dva pitanja, prvo šta je poezija, a drugo da li je ta poezija dobra. Da odgovorimo šta je poezija mi se moramo stalno zadovoljavati odgovorom do koga dolazimo sopstvenim iskustvom čitajući poeziju.

Sem ovih direktnih doprinosa tumačenju interpretacije, ima i onih manje direktnih koji su i pored toga bitni za interpretaciju – Eliot je doprineo da poema dobije svoju nezavisnost od pesnika i biografskih podataka o njemu, naglasio je da kritički čin počinje već činom selekcije, pojmovi tradicije i impersonalnosti bitno su uticali na moderno shvatanje kritičkog čina. Ne smemo zaboraviti da interpretacija, s druge strane, nosi i neke opasnosti: prva je opasnost ceđenja limuna a druga svođenje pesme na pesnikovu nameru.

Kad je u pitanju nastava književnosti, uloga nastavnika mogla bi da se poistoveti sa onom bitnom ulogom kritičara u „popravljanju ukusa čitalaca“⁹²⁹, počevši od sposobnosti pravljenja selekcije do učestvovanja u formiranju đačkog senzibiliteta. Iako „Eliot nije uživao u Šekspiru kada je imao 12 – 14 godina, ali jeste u pohvali što ga je čitao“⁹³⁰ ipak se mora raditi na formiranju ukusa, a najbolji rezultati u formiranju senzibiliteta se dobijaju između četrnaeste i šesnaeste godine. Sem toga, samo onaj ko uživa u poeziji može podstaći drugog da čita i uživa u poeziji.

⁹²⁶ Idem, str. 85.

⁹²⁷ Idem, str. 112.

⁹²⁸ Idem, str. 100.

⁹²⁹ Idem, str. 206.

⁹³⁰ Idem, str. 207.

U „Zaključku“ autor naglašava da je Eliot kao pesnik i kritičar prešao put „od skepticizma u mladosti ka intencionalizmu u svom stavu prema interpretaciji.“⁹³¹ Iako nije izgradio neku doslednu teoriju kada je interpretacija u pitanju, doprinosi definisanju interpretacije „negativnim tvrdnjama, isticanjem onog što interpretacija nije.“⁹³² U osnovi svega nalazi se Eliotova vera da „kritičar mora voditi svoju analizu u pravcu povezivanja sa životom. On ne posmatra poeziju kao isključivo tehničko dostignuće u jeziku koje treba da pruži uživanje lepotom svoje forme, već zato što je povezano sa životom, ma koliko ta povezanost bila indirektna.“⁹³³ I nastavlja da stilistička interpretacija može biti korisna samo kao priprema za dalje razgovore. U svakom slučaju zaključuje da interpretacija i dalje ima isključivo lični karakter i nema koherentnu teorijsku osnovu.

Raša Livada je objavio antologiju *Modernog svetskog pesništva*⁹³⁴, Eliot je uvršten, ali u uvodu u kojem obrađuje sve pojave modernog pesništva pominje se samo jednom, i to posle Drugog svetskog rata zbog pesme „Četiri kvarteta“. Pored bibliobiografske beleške, priređivač dodatno upućuje i na najbolju bibliografiju na anglo-američkom području, Galopovu, objavljenu 1947. godine.

Sastavljači istorije engleske književnosti, Breda Kogoj Kapetanić i Ivo Vidan⁹³⁵ uvrstili su u svoj pregled Eliota kako i priliči, pomenuvši ga najpre kao velikog Miltonovog kritičara, odnosno kritičara koji je smatrao da je Kits zaista postigao „korelaciju misli i osećanja“.⁹³⁶ Eliot je i ovde predstavljen kao „najutjecajnija književna ličnost.“⁹³⁷ Autor je Sonia Bićanić, a uvršteni su prevodi Gige Gračan. Data je osnovna analiza njegovih najvažnijih pesama, za „Četiri kvarteta“ kaže se da je „najveća mistička pjesma napisana na engleskom jeziku 20. st.; čak i čitalac za kojeg je poruka krišćanstva neprihvatljiva ili irelevantna može naći odlomke intelektualno precizne i duhovno izazovne misli.“⁹³⁸ Pored pesništva, kratko se osvrću i na dramu koju interesuju „suvremena realnost i kadence svakodnevnog govora.“⁹³⁹

⁹³¹ Idem, str. 216.

⁹³² Idem, str. 216.

⁹³³ Idem, str. 220.

⁹³⁴ Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, Prosveta, 1983

⁹³⁵ Kapetanić Kogoj, Breda, Vidan, Ivo, *Engleska književnost*, Zagreb, SNL, 1986

⁹³⁶ Idem, str. 97.

⁹³⁷ Idem, str. 158.

⁹³⁸ Idem, str. 160.

⁹³⁹ Idem, str. 160.

Suško Mario i David Harsent sastavili su 1988. godine antologiju *Savremene britanske poezije*⁹⁴⁰ koja ne obuhvata stvaralaštvo T. S. Eliota, ali je interesantna jer autor predgovora, David Harsent, kaže da je „moderna poezija počela trećim stihom Eliotove „Ljubavne pesme J. Alfreda Prufroka.“⁹⁴¹

Esej Miodraga Pavlovića objavljen je 1988. godine kao uvod u knjizi „Pusta zemlja“⁹⁴² i u *Književnim novinama*, pa nećemo ponavljati analizu, da bi 1990. godine bio uvršten u zbirku eseja ovog autora.⁹⁴³ Isti slučaj je i sa njegovim esejom „Problem *Ubistva u katedrali*“, koji je uvršten i u knjigu eseja i objavljen 1990. godine u časopisu *LMS*. Esej Milana Topolovačkog „Eliotova drama“ iz knjige *Sirenski zov teksta*⁹⁴⁴ je takođe prethodno bio objavljen u *Životu* 1967. godine.

Godine 1990. Marko Grčić je kao pogovor drami „Ubojstvo u katedrali“ objavio esej „Ubojstvo u katedrali kao pasija.“⁹⁴⁵ Kratko se osvrnuvši najpre na značaj Eliotovog pesništva koje donosi nov ton i poetički repertoar, prelazi na analizu drame „Ubojstvo u katedrali“ dajući joj jednu potpuno novu perspektivu od dosadašnjih. Za njega nema sumnje da je centralna tema ove drame koja je građena po uzoru na Hristovsku pasiju po principu biblijske alegoreze, tema hrišćanskog mučeništva. Predstavljena je čak u dva plana: prednji plan je mučeništvo Tome Beketa, a zadnji plan mučeništvo i smrt Isusa Hrista. Ali autor je svestan da ni Hrist ni Toma ne postoje van jezika koji ih opisuje.

Toma nije dramski lik, psihološka motivacija je isključena i to za sobom povlači niz različitih, ali vrlo značajnih, implikacija. Na prvom mestu primećuje da ni ostali likovi nisu likovi, nego viši i niži aspekti njegove duše, eksternalizovani, „Toma Beket može se gledati više kao načelo koje ih integrira nego kao lik ili ličnost.“⁹⁴⁶ Druga implikacija koja se javlja kao posledica isključivanja psihe jeste da se ukidaju termini zdravlje i bolest, a na njihovo mesto doleze termini očišćenje i greh, „izostavljena je, dakako, i psiha i na njezino je mjesto došla duša.“⁹⁴⁷ Ovo je vrlo bitno jer se u današnje vreme, a već i tada, tumači da zlo ne postoji, već samo bolesti, a kod Eliota zlo nije bolest u svetovnom smislu, samo jedna od modifikacija dušina prokletstva.

⁹⁴⁰ Suško, Mario, Harsent, David, *Savremena britanska poezija*, Međunarodna književna manifestacija „Sarajevski dani poezije“, Sarajevo, 1988

⁹⁴¹ Idem, str. 68.

⁹⁴² Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota – treće čitanje“, str. 5 – 13, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, Niš, 1988

⁹⁴³ Pavlović, Miodrag, *Čitanje zamišljenog: eseji iz svetske književnosti*, Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo, 1990

⁹⁴⁴ Topolovački, Milan, *Sirenski zov teksta*, Zagreb, Omladinski kulturni centar, 1988

⁹⁴⁵ Grčić, Marko „Ubojstvo u katedrali kao pasija“, str. 121 – 135, u: Eliot, Thomas Stearns, „Ubojstvo u katedrali“ /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

⁹⁴⁶ Idem, str. 128.

⁹⁴⁷ Idem, str. 128.

Dramski kvalitet ove drame jeste u odnosu tenzija između razina spiritualnog iskustva, a autor se bavi pitanjem napretka prema kojem ima isti stav kao Eliot i citira Berđajeva: „To je glavna protivurječnost napretka koja ga čini moralno neprihvatljivim i nedopustivim. On je utemeljen, u biti, u religiju smrti, a ne uskrsnuća; on ne daje nikakvo obećanje vječnog života za sve žive.”⁹⁴⁸ Napredak je zapravo doveo do toga da je čovek postao visoko serijalizovan industrijski objekat koji se ostvaruje samo unutar kolektivne svoje funkcije. Marko Grčić smatra da je ova drama autobiografska i da nosi programska načela.

Vrlo interesantna analiza „Pusta zemlja“ pojavila se 1991. godine⁹⁴⁹ objavljena kao prilog nastavi književnosti. Eliot je predmet oštih polemika i dijametralno suprotnih ocena, ali ne može se osporiti značaj njegovog stvaralaštva. „Pusta zemlja“ je satira u alegoričnoj formi, daje sižejni okvir i detaljno analizira poemu po slikama. Zaključak do kojeg autor dolazi jeste na liniji zaključaka o „Pustoj zemlji“ na koje smo već navikli, ali ističe ipak da, iako je sumorna slika, nije i nihilistička. Čini nam se da se prvi put pojavljuje ideja da je ova poema zapravo sažetak indijskog speva *Ramajana i Mahabharata*. Autor naglašava osnovne njene karakteristike koje su „ujedno i humanistički principi: davati, saosećati, zadržati vlast nad sobom, sačuvati takav mir u sebi koji bi prevazišao svaki razum. Ljudi moraju biti darežljivi i kadri saosećati sa drugima vladajući sobom i svojim nagonima i strastima. Tada život neće biti pusta zemlja.“⁹⁵⁰

Slobodan Živojinović se takođe bavio nobelovcima, ali samo književnosti.⁹⁵¹ U kratkom pregledu od samo četiri strane, uspeva dosta da kaže o Eliotu pesniku, „putokazu savremenom pesništvu“⁹⁵² i Eliotu čoveku. Delio je sa Paundom stav da je „sloboda tek onda prava sloboda kad se pojavi na pozadini umetnički stvorenih ograničenja.“⁹⁵³ Na tim počecima modernizma optuživan je od strane Vilijema Karlosa Vilijamsa da je „vratio poeziju akademijama“⁹⁵⁴ i onemogućio da se stvori domaća poezija. Pored eseja, u prevodu autora dati su i stihovi „Pokop mrtvaca“ iz „Puste zemlje.“

⁹⁴⁸ Idem, str. 135.

⁹⁴⁹ Stanisavljević, Vukašin, *Prilozi nastavi književnosti, Knj.4*, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1991

⁹⁵⁰ Idem, str. 70.

⁹⁵¹ Živojinović, Slobodan, „T. S. Eliot“, str. 172 – 175., u: Živojinović, Slobodan, „Nobelovci književnosti“, Zaslou, Šabac, 1990

⁹⁵² Idem, str. 172.

⁹⁵³ Idem, str. 172.

⁹⁵⁴ Idem, str. 172.

*Izabrane pjesme*⁹⁵⁵ objavljene su 1991. godine u Zagrebu. Antun Šoljan je izvršio izbor, a njegovi su i prevodi. Autor predgovora, Sonja Bašić, označava Eliotov opus ambicioznim, a njega podiže na pijedestal možda „poslednjeg velikog pjesnika zapadne civilizacije u tradicionalnom smislu te riječi.“⁹⁵⁶ I pored reči hvale koje ne moramo ponavljati jer ne govore ništa novo o Eliotu, Sonja Bašić ipak primećuje da „ni jedan, doslovno, ni jedan važniji pravac u američkoj poeziji poslednjih decenija nije slijedio Eliota.“⁹⁵⁷ Međutim, za nas je mnogo bitnija činjenica da se autorka u ovom eseju bavi domaćom perspektivom u odnosu na Eliota: „Iz uže gledano, ali za nas vrlo bitne domaće perspektive, raspravljanje o Eliotovom ‚akademizmu‘ i činjenici da su ga u novijim tokovima angloameričke poezije zasjenila druga imena iz njegove vlastite generacije, nije, međutim, od vitalnog značaja (premda ipak nije posve zanemarivo). Jer, na našoj je poslijeratnoj književnoj sceni Eliot div kojem je Pound tek skutonoša, a Williams bezimni glasnik iza kulisa.“⁹⁵⁸

Sonja Bašić dalje govori o velikom Eliotovom prisustvu u našoj poeziji i kritici, što je imalo veze sa našom tadašnjom književnom situacijom, pa je Eliot „poslije Drugog svjetskog rata odigrao ulogu koju je uz Pounda u svojoj domovini odigrao poslije Prvog svjetskog rata.“⁹⁵⁹

„Eliot je značio otklon od (borbene) romantike i njezinih degeneracija u sentimentalnu površnost ili deklarativni angažman. Bio je i jedna od mogućih strategija protiv narodnjačke primitivnosti, provincijske zatvorenosti i tobožnje autohtonosti. Za mnoge mlade hrvatske pisce pedesetih godina Eliot je značio pamet, umjetnički integritet, prozor u svijet, intelektualnu disciplinu, put prema za neke temperamente neophodnom ironičnom distanciranju i, napokon, put prema suvremenom urbanom izrazu. Nije na odmet naglasiti, međutim, da je u doba svog najvećeg utjecaja, za naše pjesnike Eliot bio gotovo isključivo onaj raniji Eliot – kritični, ironični prividno hladni autor *Prufrocka*, *Hipopotama*, *Sweeneya* i *Puste zemlje*, i autor klasično odmjerenih premda duboko originalnih revolucionarnih eseja, a nikako Eliot *Četiri kvarteta*; ironični eksperimentator i individualist, (moralist gotovo malagre soi), a nikako simbolist i mistik, uklopljen u neki vanjski vjerski ili politički sustav.“⁹⁶⁰

⁹⁵⁵ Bašić, Sonja, „T. S. Eliot“, str. 93 – 113, u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

⁹⁵⁶ Idem, str. 93.

⁹⁵⁷ Idem, str. 96.

⁹⁵⁸ Idem, str. 97 – 98.

⁹⁵⁹ Idem, str. 98.

⁹⁶⁰ Idem, str. 98.

Primećuje ono što smo i mi do sada mogli primetiti kroz analizu književnoistorijskih i kritičkih napisa o stvaralaštvu T. S. Eliota – lako je analizirati i raspravljati o filozofskoj i tematskoj strani Eliotove poezije, ali pesništvo u poeziji najčešće ostaje nedirnuto. Elementi su nespojivi, fraze kolokvijalne, slike šokantne, citati strastveno intelektualni, situacije dramske... „Osluškiivanje definiranje Eliotova izraza vezano je uz prepoznavanje dramskih i lirskih elemenata u njegovoj poeziji, kao i uz vrlo delikatno pitanje o prirodi njezine ‚impersonalnosti‘ na kojoj je toliko inzistirao sam Eliot.“⁹⁶¹

Kada poredi „Pustu zemlju“ i „Četiri kvarteta“ autorka primećuje: „Dok poteškoće u razumijevanju *Puste zemlje* potječu od gustoće citata, a često i opskurnosti njihovih izvora, u *Četiri kvarteta* one proizlaze iz složenosti i *neiskazivosti* mistične biti vjerskog iskustva kao objave, sakramenta i otkrovenja, koje je u naše doba postalo i *nepriopćivo*. Teškoće *Kvarteta* su i posve pjesničke naravi i potječu od krajnje simbolističkog obigravanja oko nekog nepostojećeg značenja, postupku koji je već vrlo daleko od konkretnosti ‚objektivnog korelativa‘. Čini se da je u toj fazi Eliot konotativnost i muzikalnu aluzivnost simbola cijenio iznad svega.“⁹⁶² Kao potkrepu ovoj svojoj tvrdnji citira Helen Gardner u nastavku.

Antun Šoljan je u ovu svoju zbirku uvrstio i svoje „Napomene uz prijevod“ u kojima nam govori kako je tekla prevodilačka recepcija, od momenta objavljivanja *Američke lirike* 1952. godine u Zagrebu, kada je radio u „prevoditeljskoj kolaboraciji“⁹⁶³ sa Ivanom Slamnigom, do ove poslednje zbirke. Pominje da su prvi prevod objavili prevodioci Zvonimir Bajsić i Zvonimir Golob u *Ilustriranom vjesniku*. Bio je to prevod pesme „Teta Helena“ sa češkog jezika. Pored ovog napisa, donosi i svoj razgovor sa T. S. Eliotom koji je bio objavljen u *Vjesniku* 01. 01. 1955. godine. Tom prilikom Šoljan skreće pažnju kako nema mnogo ljudi kojima bi Eliot mogao biti omiljeni pjesnik koji se čita naveče prije spavanja.“⁹⁶⁴ Eliot je opisan kao star, oronuo, sa većim interesovanjem za dramu, „u utrci sa filmom i televizijom, kazalište ima samo jednu mogućnost. Ono ne smije biti realistično.“⁹⁶⁵

Zbirka *Eseja*⁹⁶⁶ koju je objavio Jovan Hristić u svom sastavu sadrži i jedan esej objavljen 1961. godine⁹⁶⁷, pa ovom prilikom nećemo ponavljati njegovu analizu.

⁹⁶¹ Idem, str. 101.

⁹⁶² Idem, str. 107.

⁹⁶³ Idem, str. 113.

⁹⁶⁴ Idem, str. 115.

⁹⁶⁵ Idem, str. 118.

⁹⁶⁶ Hristić, Jovan, „Prim. prev. ili uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, str. 234 – 239, u: Hristić, Jovan, *Eseji*, Novi Sad, Matica srpska, 1994

⁹⁶⁷ Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

Antologije *Moderne američke književnosti*⁹⁶⁸ profesora Tihomira Vučkovića su sigurno jedne od čitanijih antologija u današnje vreme. Na prvom mestu jer su dobro pogodne potrebe ciljne grupe, studenata. Napravio je tri odvojene knjige, prozu, poeziju i dramu, i ponudio to studentima kao olakšicu za praćenje nastave književnosti. U pravom smislu njegove antologije ne mogu biti predmet ovog rada jer donose dela u originalu sa vrlo šturim bibliografskim odrednicama, koje uključuju i najvažnije pravce recepcije nekog dela. Ove knjige su bitnije kao udžbenici, nego kao antologije.

Esej Sirila Konolija „Prevrat u modernoj poeziji“⁹⁶⁹ objavljen je u sklopu zbirke pesama T. S. Eliota. Pošto je reč je o Eliotovom savremeniku, ovaj esej predstavlja neku vrstu svedočanstva o vremenu kada se rodio modernizam na anglo-američkom području. Kako autor naglašava, on neće dati neku koherentnu teoriju kao odgovor na pitanja kako je i kada nastala moderna poezija, već će samo izvojiti nekoliko događaja vezanih za taj momenta nastajanja moderne poezije da bi čitaoci potom sami mogli da izvedu svoje zaključke. Jedna od centralnih figura jeste i Eliot – ističe značaj objavljivanja „Prufroka“, osnovne biografske podatke o Eliotu i njegove pesničke početke. Citira Oldingtona koji podvlači: „Eliot se prvi put oglasio u ogromnom metežu ratne i poratne Engleske, ometan na sve moguće načine. No on je ipak, svojim vrlinama, taktičnošću, promišljenošću i istrajnošću, uspeo da ostvari nešto što nijednom Amerikancu nikad nije pošlo za rukom – da nametne svoju ličnost, ukus, čak i mnogo svoje stavove, posleratnoj Engleskoj.“⁹⁷⁰

Ovaj esej je možda najznačajniji po tome što govori s koliko su uzbuđenja i zanesenosti mladi pesnici iščekivali objavljivanje njegovih novih pesama. A o tome govori i sledeći njegov napis, „T. S. Eliot“⁹⁷¹, objavljen u istoj zbirci. Autor bukvalno kaže „bili smo kao tek izlegli guščići zanavek obeleženi likom nama stranog i ravnodušnog očuha, zaneseni njegovom erudicijom, njegovom prefinjenošću, a ipak ispunjeni i uništeni njegovim zaraznim očajanjem.“⁹⁷²

U biografiji navodi podatak da je Eliot bio opčinjen Londonom, što mu je, po mišljenju ovog autora, skratilo život, pominje i njegova dva braka i činjenicu da se tada još uvek čekalo objavljivanje privatnih pisama.

⁹⁶⁸ Vučković, Tihomir, *MAK, Proza*, Beograd, Kultura, 1995

⁹⁶⁹ Konoli, Siril, „Prevrat u modernoj poeziji“ /prev. Zoran Paunović/, str. VII – XXV, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁷⁰ Idem, str. XVI

⁹⁷¹ Konoli, Siril, „T. S. Eliot“ /prev. Zoran Paunović/, str. XXVI – XXXII, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁷² Idem, str. XXVI

U književnom smislu rani Eliot je izdanak u momentu „kada je sazrelo vreme za pesničku revoluciju koja bi obuhvatila urbani život i njegov govor“⁹⁷³, a „srednji period obuhvata njegove najznačajnije godine kao kritičara i urednika, njegova predavanja, najbolje eseje, prve drame u stihu.“⁹⁷⁴ Poziva se na profesora Kenera i njegovu knjigu *Nevidljivi pesnik (The Invisible Poet)* u kojoj zastupa tezu da ne zna „ni jednog drugog lirskog pesnika koji je tako potpuno prikrio sve tragove, ostavivši u pesmama samo pretežak osećaj nekog ličnog jada i gubitka.“⁹⁷⁵

U ovom izdanju su, uz prevode, objavljene i napomene prevodilaca⁹⁷⁶ koje služe lakšem razumevanju prevedene poezije. Pored već objavljenih prevoda, ovaj izbor Eliotove poezije donosi i neke nove prevode pesama na naš jezik.

Sledeći objavljeni esej je esej Viljema Empsona „Maestrov stil“⁹⁷⁷ koji donosi par skoro anegdotskih zapisa o Eliotu, kao kada je rekao da je za mnoge pesnike najvažnije da što manje pišu, ili da je najveća greška koju možete da napravite da pošaljete pismo koje ste napisali, umesto da ga spalite.

U „Pogovoru“ Jovan Hristić⁹⁷⁸ objašnjava da ova zbirka predstavlja izbor Eliotovih pesama po Eliotovom izboru, jer je pravljena na osnovu poslednjeg izdanja Eliotove poezije pred samu pesnikovu smrt, ali i izbor dotad objavljenih prevoda na naš jezik. Hristić smatra da „kod nas nikada nije postao popularan pesnik, Eliot spada među veoma prevedene pesnike.“⁹⁷⁹

Ovaj esej predstavlja većim delom uputstvo za snalaženje u nepreglednom moru kritičkih tekstova kojih, kako Hristić kaže „ima napretek, i možda više nego što je potrebno“⁹⁸⁰ i najavljuje i pojavu dekonstruktivističkih pravaca u tumačenju Eliotovog dela: „Kritičarska novokritičarska (nedostaje još dekonstruktivistička, ali nema sumnje da će im se i ona uskoro pridružiti) pomama za identifikovanjem citata i aluzija i mogućim značenjima simbola postala je vremenom više prepreka nego pomoć u razumevanju Eliotove poezije.“⁹⁸¹

Autor nam skreće pažnju na eseje Sirila Konolija, koji je bio Eliotov savremenik, i upućuje nas na „pionirsku studiju F. O. Matthiessena, *The Achievement of T. S. Eliot* (1935) i

⁹⁷³ Idem, str. XXVII

⁹⁷⁴ Idem, str. XXX

⁹⁷⁵ Idem, str. XXIX

⁹⁷⁶ Hristić, Jovan, „Primedbe prevodilaca i priređivača“, str. 185 – 200, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁷⁷ Empson, Viljem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, str. 201 – 206, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁷⁸ Hristić, Jovan, „Pogovor“, str. 207 – 213, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁷⁹ Idem, str. 207.

⁹⁸⁰ Idem, str. 207.

⁹⁸¹ Idem, str. 210 – 211.

The Art of T. S. Eliot Helen Gardner (1949)⁹⁸², kao i na to da „treba im pridružiti dva jednostavno pisana uvoda u Eliotovu poeziju – George Williamson, *A Reader's Guide to T. S. Eliot* (1995) i Georges Cattau, *T. S. Eliot* (1957).“⁹⁸³ Od ostalih imena pominje još Hjuja Kenera, Ernsta Roberta Kurcijusa i Edit Sitvel.

Napomena slična ovoj, ali dosta opširnija, objavljena je u *Izabranim tekstovima* 1963. godine.⁹⁸⁴

Možda je u celoj zbirci najinteresantniji Hristićev kratak osvrt⁹⁸⁵ na recepciju T. S. Eliota kod nas jer je izdvojio samo tri eseja: predgovor Miodraga Pavlovića „Pustoj zemlji“ 1988. godine, predgovor Ivana V. Lalića *Izabranim pesmama* 1978. godine, i pogovor Mirka Magaraševića *Izabranim pesama* 1977. godine.

Dubravka Popović-Srdanović⁹⁸⁶ izabrala je za temu analizu jednog Eliotovog prevoda sa francuskog koji je imao veliki uticaj u engleskoj književnosti, uprkos mnogim svojim nedostacima. Iako deluje da je centralna tema Eliotov prevodilački rad, način na koji je pristupila njenoj obradi omogućio je autorki da se zapravo pozabavi pitanjem uticaja jednog prevoda, odnosno vanjezičkim i vanknjiževnim faktorima koji doprinose prijemu nekog prevoda. Zaključak je tako dat na početku – na prvom mestu konstatuje da „ovaj prevod ne odgovara ni jeziku ni duhu originala“, ali da „ima u engleskoj književnosti, odnosno u književnosti na engleskom jeziku, mesto koje pripada samo delima stvorenim na tom jeziku.“⁹⁸⁷ Eliotov prevod je, zahvaljujući Eliotovom autoritetu, s jedne strane obeshrabio pojavu novih, eventualno boljih prevoda drugih autora, ali je s druge, eto paradoksa, obezbedio samom delu besmrtnost. Možda je od svega najinteresantnija činjenica da je Pers ovu poemu nazivao Eliotovom, iako je dao odobrenje za Eliotov prevod.

Iz ove analize nekako ispada da je nemogućnost Eliota verodostojno da prevede ovu poemu posledica toga što je reč o dva potpuno različita čoveka koja su različito doživljavala život, a samim tim i književnost i jezik. „Njihova dela zastupala su dve suštinski različite poetike“⁹⁸⁸, a „Persov jezik nije literarni jezik, jezik filološke inspiracije, već jezik ritma

⁹⁸² Idem, str. 211.

⁹⁸³ Idem, str. 211.

⁹⁸⁴ Hristić, Jovan, „Napomene i objašnjenje“, str. 369 – 371, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

⁹⁸⁵ Hristić, Jovan, „Napomena“, str. 214, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

⁹⁸⁶ Popović - Srdanović, Dubravka, *T. S. Eliot kao prevodilac Sen-Džon Persove „Anabaze“*, str. 129 -133, u: Janićijević, Jovan, *Prevodna književnost*, Beograd, Udruženje književnih prevodilaca Srbije, 2001

⁹⁸⁷ Idem, str. 129.

⁹⁸⁸ Idem, str. 131.

prirodnog bića.⁹⁸⁹ Paus o jeziku se završava konstatacijom da „Eliot nad Persovim egzistencijalnim jezikom vrši nasilje od strane simboličke tradicije.“⁹⁹⁰

Esej o T. S. Eliotu Huga Fridriha objavljen je u sklopu prevoda njegove knjige eseja⁹⁹¹ *Struktura moderne lirike: od sredine 19. do sredine 20. veka*. U ovom eseju postoje primeri rečenica koje uopšte nije lako shvatiti kao recimo kada kaže govoreći o fragmentarnosti: „prikazivanje nevidljivog, nevidljivog u vidljivom pri čemu ono svojim fragmentarnim karakterom predočava nadmoć nevidljivog i nevidljivost vidljivog.“⁹⁹² A kada posle ovakvog jednog spleta dođe neka sasvim obična konstatacija, da je na primer „fragmentarnost ostala obeležje moderne lirike“⁹⁹³, i ona postane nerazumljiva.

Analiza najvažnijih osobina Eliotove poezije potkrepljena je primerima iz samih pesama. Na prvom mestu tu je „Pusta zemlja“ koja je predmet oprečnih shvatanja ipak jedinstvenih u tome da njegovo delo prepuno „neobičnosti deluje pre svega svojim tonom“⁹⁹⁴, a kao bitna obeležja savremenosti, sa čim se i Eliot slagao, izdvaja „nepostojanost i ekstremnu oprečnost.“⁹⁹⁵ Na kraju knjige dat je i jedan odlomak iz trećeg dela „Puste zemlje“, „Propoved vatre“. Hugo Fridrih je svestan da je svet koji Eliot opisuje pod upitnikom i da ga možda najbolje kvalifikuje reč „nestvarno“ koja se često pojavljuje u Eliotovom stvaralaštvu.

Snežana Šeatović-Dimitrijević⁹⁹⁶ pozabavila se pitanjem *Tradicije i inovacije*. Sam naslov direktno asocira na Eliota, mada je u ovom slučaju predmet proučavanja bio zapravo Ivan V. Lalić, a Eliot samo posredno kao činilac koji je izvršio veliki uticaj na Lalićevo stvaralaštvo.

Rad počinje najpre osnovnim definicijama intertekstualnosti koja podrazumeva „koliko procese pisanja toliko i procese čitanja ili recepcije dela.“⁹⁹⁷ U tim procesim mogu se uspostaviti dvojake veze – sinhronijske i dijahronijske, komunikacija između dela koji pripadaju istoj „poetici ili se prema toj poetici orijentiraju“⁹⁹⁸, odnosno „uspostavljanje veza književnog teksta sa prošlim epohama i drugačijim poetikama.“⁹⁹⁹ Uticaj Eliotovog shvatanja

⁹⁸⁹ Idem, str. 131.

⁹⁹⁰ Idem, str. 131.

⁹⁹¹ Hugo, Fridrih, „T. S. Eliot“, str. 214 – 217, u: Hugo, Fridrih, *Struktura moderne lirike: od sredine 19. do sredine 20. veka*, Novi Sad, Svetovi, 2003

⁹⁹² Idem, str. 214.

⁹⁹³ Idem, str. 214.

⁹⁹⁴ Idem, str. 215.

⁹⁹⁵ Idem, str. 215.

⁹⁹⁶ Šeatović - Dimitrijević, Snežana, *Tradicija i inovacija*, Beograd, Filip Višnjić, 2004

⁹⁹⁷ Idem, str. 13.

⁹⁹⁸ Idem, str. 24.

⁹⁹⁹ Idem, str. 24.

poezije kao žive celine čitave poezije koja je ikada napisana može se pratiti u stvaralaštvu Lalića, Miljkovića i Hristića.

Kod Lalića možemo da prepoznamo Eliota po pitanju shvatanja tradicije i baštine, citatnosti u delima, brojnim aluzijama na „Pustu zemlju“ koje su prisutne u „Kanonima“ te numerologiji „Kanova“ i „Kvarteta“. Tako autorka kaže da „atmosfera puste i jalove zemlje, mešavina leksičkih obrazaca i obezbožnosti grešnog čovečanstva nesumnjivo podsećaju na Eliotovu poemu“¹⁰⁰⁰, a navodi i reči Radivoja Mikića iz eseja „Slika, ubrzanje, ogledalo“ koji se bavi funkcijom mitoloških citata u Lalićevoj poeziji: „Sećajući se mitoloških prizora i likova, Ivan V. Lalić je, pored ostalog, nastojao da nam pokaže kako se kroz nepostavljanje određenog odnosa između tačaka gledišta na vremenskom planu može realizovati jedna važna tematska komponenta njegove poezije – uverenje da je sada sadržano u onome što je već bilo. Lalić je verovao idući svakako za Eliotom, da i prošlost menja sadašnjost, da ona nije samo jedna zaustavljena tačka u vremenu.“¹⁰⁰¹ Zaključak autorke, i to na osnovu ovog dosada rečenog opravdan, jeste da odnos između ova dva stvaraoca zahteva detaljnija komparativna izučavanja.

Palavestra skreće pažnju na značaj ovakva istraživanja novijih srpskih kritičara jer „istraživanja intertekstualnosti, kojima se bave noviji kritičari, dala su obilje dragocenih podataka o korišćenju već viđenog i nanovo transponovanog teksta u Lalićevim pesmama, pa bi taj postupak mogao pomoći i u utvrđivanju teorijskih i metodoloških polazišta njegove kritike.“¹⁰⁰²

Zvonimir Radeljković pojavljuje se kao još jedan prevodilac Eliotove „Puste zemlje“¹⁰⁰³ u nizu, sa interesantno naslovljenim pogovorom „Mi u *Pustoj zemlji*“. Ova pomna analiza i Eliota i „Puste zemlje“ počinje Hemingvejevim citatom: „Zalij pustu zemlju i natjeraj ju da procvate kao ruža.“¹⁰⁰⁴

Ne slaže se Eliotovom postavkom da ne postoji veza između biografije pisca i njegovog književnog stvaralaštva, iako citira Eliotove reči da „što je umjetnik savršeniji, to će potpunije u njemu biti razdvojeni čovjek koji pati i um koji stvara.“¹⁰⁰⁵ U tom kontestu pominje iz Eliotove biografije i egzistencijalnu situaciju i njegov nervni slom, a beznađu koje

¹⁰⁰⁰ Idem, str. 164 – 165.

¹⁰⁰¹ Idem, str. 172 – 173.

¹⁰⁰² Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 629

¹⁰⁰³ Radeljković, Zvonimir, „Mi u *Pustoj zemlji*: Pogovor“, str. 77 – 99, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

¹⁰⁰⁴ Idem, str. 77.

¹⁰⁰⁵ Idem, str. 79.

u „Pustoj zemlji“ vlada nalazi korena upravo u takvom njegovom životu. Međutim, i pored toga što je motivacija skrivena u Eliotovo duboko lično, a poruka da je ljudski život besmislen, slika koju dobijamo na kraju je slika univerzalnog ljudskog položaja, a pesma ocenjena kao izvanredna.

Ako pođemo od Eliotove konstatacije da je selekcija materijala u procesu stvaranja prvi korak u kritici i u modifikovanoj je verziji primenimo na *Izabrane eseje* Jovana Hristića¹⁰⁰⁶, onda nam se čini da sam Hristić i nije bio zadovoljan svojim esejima na temu T. S. Eliota. Nijedan nije uvršten u ovaj izbor. Primera takve negativne selekcije bi verovatno bilo mnogo, ali je ovaj naveden jer je reč o autoru koji se inače dosta bavio Eliotom u svojim radovima.

Zdravko Gavran napisao je pogovor za knjigu *Ideje kršćanskog društva*¹⁰⁰⁷ pod naslovom „Sama demokratija nije dovoljna“. Esej počinje predstavljanjem Eliota kao pesnika, posebno je akcenat stavljen na „Pustu zemlju“ jer je pisana na potpuno originalan način, a opet klasicistički impersonalno, dok je kasnije stvaralaštvo nešto pozitivnije intonirano, u religioznom duhu. Nabraja uzore koji su uticali na Eliotovo stvaralaštvo, kratko se bavi Eliotovim protivljenjem teoriji impersonalnosti i objektivnim korelativom za koji kaže da nije dobro preveden. „Težište zapravo nije u tome da nešto bude „objektivno“ nego da se izborom i rasporedom pesničkih sredstava u jeziku kao objektivnom mediju kod čitatelja pobudi tačno onakav subjektivni osjećaj kakav je zatitrao u pjesniku.“¹⁰⁰⁸ Drama „Umorstvo u katedrali“ ocenjena je kao vrhunsko ostvarenje.

Najveći deo eseja ipak je posvećen upravo hrišćanskoj viziji društva koja je nastala 1939. godine „u takvim idejnim, duhovnim i općedruštvenim okolnostima kada se pokazalo da će zapadno društvo uskoro posve i do kraja ukloniti krišćanska načela iz ovih preostalih segmenata društvenog života“.¹⁰⁰⁹ S jedne strane nalazili su se komunizam i fašizam, a sa druge liberalna demokratija, a suština Eliotove ideje je u „odvajanju države i crkve ali prožimanju krišćanskog ideala“.¹⁰¹⁰ Konačan zaključak je da „Eliotova zamisao kršćanskog društva zacijelo ipak jeste utopija“.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁶ Hristić, Jovan, *Izabrani eseji*, Beograd, Srpski Pen Centar, 2005

¹⁰⁰⁷ Gavran, Zdravko, „Pogovor: Sama demokratija nije dovoljna“, str. 115 – 132, u: Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

¹⁰⁰⁸ Idem, str. 118.

¹⁰⁰⁹ Idem, str. 121.

¹⁰¹⁰ Idem, str. 125.

¹⁰¹¹ Idem, str. 131.

Petar Opačić je napisao pogovor za izdanje Eliotovih *Sabranih drama*¹⁰¹², predstavivši ga kao autora čiji uticaj ni danas ne jenjava. Ponavlja osnovne pojmove i stavlja naglasak na značaj Eliota za razvoj jezika jer je pronašao nov govor. Kada je u pitanju dramsko stvaralaštvo naglašava da je „ostao u okvirima gornjih slojeva engleskog društva prve polovine 20. stoljeća“.¹⁰¹³ Pogovor je optimistički intoniran, na kraju zaključuje da je „rešenje u ljubavi koja transcendiru u bogu“¹⁰¹⁴, ali značaj ovog izdanja ipak ostaje isključivo u tome što su na jednom mestu sabrane sve drame.

Đorđe Randelj i Milan Živanović objavili su knjigu „Nobelovci“¹⁰¹⁵ posvećenu nobelovcima književnosti. Spisak se završava Harlodom Pinterom 2005. godine, a dobitnicima do 1950. godine posvećen je po esej. Eliot je obrađen pod naslovom „Pusta zemlja, šuplji ljudi“.

Eliot je ovde nadasve hvaljen kao „pesnik, ali i kritičar, koji je obeležio modernu poeziju 20. veka“¹⁰¹⁶, a „njegova *Pusta zemlja (1922)*, zajedno sa patentiranjem pesničkog odnosa pre tradicije, suštini pesnika/poezije, te uvođenju tzv. objektivnog korelativa, ravna je pronalasku Mendeljevog sistema u hemiji/nauci.“¹⁰¹⁷

Napis završava konstatacijom da „Eliot nije lak pesnik, ali je i danas vredan čitalačkog truda“, uz citat „jednog od njegovih najpoznatijih stavova o pesništvu, jedan, uistinu, kopernikanski obrt: - Poezija nije puštanje na volju emociji, već bežanje od emocije; ona nije izraz ličnosti, već bežanje od ličnosti. Ali svakako, samo oni koji imaju svoju ličnost i svoje emocije znaju šta znači želeti da se pobjegne od njih.“¹⁰¹⁸

Ako je neko umoran od prikaza koji se bave mnogo puta ponavljanim apstraktnim konceptima koje vrlo često ni autori ili prevodioci sami ne shvataju, prijatno će se iznenaditi i osvežiti analizom Sergeja Macure koja se bavi konkretnim pitanjem govornika u „Pustoj zemlji“ u istoimenom eseju „Govornici u Pustoj zemlji“.¹⁰¹⁹ Možda je od svega najinteresantnije pratiti na koji se način autor drži isključivo svoje teme, dok se za sve ostale dodirne tačke sa njegovim radom na koje se oslanja poziva na druge autoritete i izvore.

¹⁰¹² Opačić, Petar, „Pogovor“, str. 615 – 622, u: Eliot, T. S., *Sabrane drame*, Split, Naklada Bošković, 2005

¹⁰¹³ Idem, str. 619.

¹⁰¹⁴ Idem, str. 622

¹⁰¹⁵ Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, str. 220 – 224, u: Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, *Nobelovci*, Novi Sad, KZ Ljubitelji knjige (Art print), 2006

¹⁰¹⁶ Idem, str. 220.

¹⁰¹⁷ Idem, str. 220.

¹⁰¹⁸ Idem, str. 223.

¹⁰¹⁹ Macura, Sergej, „Govornici u Pustoj zemlji“, *Lice u jeziku, književnosti, kulturi*, Beograd, Philologia, 2006, str. 101 – 106.

Opalizacija značenja, pojava kada se „jednoj tekstualnoj jedinici (sintagmi, rečenici i sl.) može pridati više značenja u zavisnosti od ugla čitanja“¹⁰²⁰ najočiglednija je u „Pustoj zemlji“, kaže autor, ali strukturu same poeme objašnjava citirajući jednog od najvećih autoriteta kada je u pitanju Eliot, Helen Gardner, „*Pusta zemlja* je niz vizija: nema siže ni junaka. Protagonista, ili pjesnik, nije osoba. Nekada je nijemi slušalac, nekada glas koji postavlja pitanja, ali ne daje nikakve odgovore ili daje samo tajanstvene (Gardner 1949: 89).“¹⁰²¹ Isto tako, kada govori o citatnosti, upućuje nas na popis citata koji je objavljen u Oksfordskoj antologiji engleske književnosti, Tom II (OAEL 1973: 1983 – 98), ne pokušavajući da napravi svoju verziju popisa citata.

Uopšteno govoreći, autor skreće pažnju da u poemi postoje „dve linije govornih subjekata: oni koji su se u tekst uklopili monolitno i imaju jasan identitet, i oni čije referentno polje je daleko šire i zagonetnije, a identitet teško odrediv jednoznačno“, da bi se u daljem tekstu bavio analizom likova i svih implikacija koje sobom nose. Tako je recimo lik Filomele i njene patnje povezo sa Eliotovom tezom da poezija nastaje iz patnje, centralni lik je lik Tiresije koji obezbeđuje jedinstvo delu i njemu je posvećeno nešto više pažnje.

Autor je u svakom slučaju na jedan neagresivan način pokazao na prvom mestu veliko znanje kada je u pitanju stvaralaštvo T. S. Eliota, ali i poznavanje pravaca njegove interpretativne recepcije kod nas, izabравši potpuno neobrađivanu, a opet vrlo konkretnu temu. Recimo da bi nam nedostajao jedan zaključak na kraju eseja.

Posle vrlo značajne obrade teme Eliotove poetike u magistrarskom radu odbranjenom 2005. godine, Matić Andrija se relativno brzo pojavio sa doktorskom disertacijom nastavljajući da se bavi Eliotovim stvaralaštvom¹⁰²², objavivši i knjigu¹⁰²³ za potrebe šire čitalačke publike.

Ispravno je prepoznata potreba da se sistematičnije pristupi radu ovog autora, i dosledno je sprovedena, ili kako kaže autor „pogrešan jednostran pristup u tumačenju i mora se upoznati čitavo njegovo stvaralaštvo da bi se došlo do opšteg određenja tih stavova.“¹⁰²⁴ Doktorat i knjiga se prate, razlike su neznatne da bi njihovo proučavanje bilo predmet ovog rada. Ovom prilikom osvrnućemo se samo na neke karakteristike njegovog pristupa Eliotu, kojeg on naziva novim, a koje skreću pažnju na sebe nekom svojom posebnošću.

¹⁰²⁰ Idem, str. 101.

¹⁰²¹ Idem, str. 101.

¹⁰²² Matić, Andrija, *Evolucija modernističke poetike u stvaralaštvu T. S. Eliota: doktorska disertacija*, Beograd, A. Matić, 2007

¹⁰²³ Matić, Andrija, *T. S. Eliot: pesnik, kritičar, dramski pisac*, Pančevo, Mali Nemo, 2007

¹⁰²⁴ Idem, str. 164.

Autor definitivno ceni Eliotovo stvaralaštvo, u toj meri da ga uzima kao reper ozbiljnosti ili neozbiljnosti, pa tvrdi da se skoro svaki ozbiljniji pesnik formirao pod uticajem Eliotove misli, bilo da ga je prihvatao ili osporavao. Ukoliko je ovo tačno to bi značilo da su razmeri Eliotovog uticaja nesagledivi i da ih je praktično nemoguće pratiti. Ispravno primećuje da je većina srpskih članaka površna u obradi ovog autora, posebno ga iznenađuje nezrelost profesora Dušana Puhala. Ovo je već druga izjava kojom autor podiže naša očekivanja na jedan viši nivo jer ne samo da očekujemo nov pristup, nego i detaljnost koja će ga odvojiti od pomenute površnosti ostalih autora.

Ipak, usudili bismo se da primetimo da je sem sistematičnosti malo tu šta novo u analizi Eliotovog stvaralaštva. Perspektiva je filozofsko-tematska, princip impresionistički u zavisnosti od inspiracije u trenutku koji dozvoljava da se uvrste pametne sentence na najrazličitije teme po izboru, kao i izbor pojava koje je Eliot pokrenuo i opisivao. Kada je Eliot u pitanju prostranstvo je ogromno pošto ih je baš mnogo bilo. Naravno, ne možemo da se ne složimo sa autorom da je o ovom predmetu veoma teško napisati nešto novo, ali samo uslovno, pošto smo tek neku stranicu pre imali prilike da vidimo kako izgleda analiza aspekta „Puste zemlje“ Sergeja Macure koja se izdvaja stručnošću i jasno izdiferenciranom temom.

Činjenica stoji da sistematičnost u pristupu obezbeđuje radu veći stepen naučne zasnovanosti, ali to i dalje nije garancija da će analiza koja sledi biti značajnija od onih koji su ocenjeni kao površni. Na neki način, Matić je tu da umesto nas pročita Eliota i servira svoj doživljaj kao autentičan, pa da onda, jer je detaljno proučio Eliotovo stvaralaštvo, primeti kako je recimo bio nedosledan u svom stavu o umetničkoj bezličnosti, i da je odbačen upravo zbog svog idealističnog karaktera.

Isto tako za one koji ne poznaju Novu kritiku značajne su njegove analize jezika koje koristi Eliot, pa kaže, „može okarakterisati kao jezik kritičkog autoriteta sa naglašeni umetničkim senzibilitetom dok je jezik Nove kritike bliži strogoj naučnoj prozi, sa mnoštvom novih, jednoznačnih termina i naglašavanjem vrednosti interpretacije.“¹⁰²⁵ Onda dolaze i teme iz psihologije, izrazito popularne u današnje vreme, te tvrdi da Eliot, poput Frojda, zalazi u sferu dubljih osećanja kojih čovek inače nije svestan. Ukazuje, recimo, na jednu temu koja do tada nije obrađivana kod nas, temu uticaja popularne kulture na Eliota čiju umetnost odlikuje spajanje umetničkog i popularnog materijala u stvaralaštvu.

Pojedina poglavlja su dobila drugačije naslove u doktorskoj disertaciji koja nije obuhvatala dramu uvrštenu u knjigu, a u zaključku kaže kako mu je cilj bio da „definiše

¹⁰²⁵ Idem, str. 168.

modernistička obeležja u Eliotovoj poeziji i kritici, da ukaže na istovremene razlike u odnosu na poetiku modernizma, kao i da istakne promene u kasnijem pesnikovom stvaralaštvu.¹⁰²⁶

Opšti je utisak da rad i nema pravi zaključak, autor pribegava uvođenju čak i nekih potpuno novih konstatacija na samom kraju. Posebno se stavlja naglasak na neku vrstu Eliotove vidovitosti kada su u pitanju društveni procesi koji se odvijaju u današnje vreme. Ljubav je kod modernista drugačije shvaćena. „Spoznaja uloge nesvesnog u mišljenju i ponašanju dovela je i do drugačijeg shvatanja ljubavi kod modernističkih umetnika, pa i kod samog Eliota. Za razliku i od nekadašnjeg koncepta ljubavi kao lepog osećanja, Eliot je vrlo često opisivao ljubav kao protivrečno osećanje koje može imati i negativan aspekt.“¹⁰²⁷ U tom smislu ga i citira kako „možemo tvrditi sa izvesnom pouzdanošću da naš period predstavlja period propadanja“¹⁰²⁸, mada, čitajući ovakve konstatacije, ne možemo da se ne zapitamo kada se odvijao taj period rasta i razvoja o kojem Eliot stalno govori. Nastavljajući da iznosi mračne vizije na temu današnjeg života, Matić dalje citira Eliota da se „nauka isto tako ne koristi za poboljšanje života, već za njegovo uništavanje“¹⁰²⁹ a kao primer se navodi pilula za abortus. I dok je čak i na temu ove pilule vrlo diskutabilno da li je reč o poboljšanju ili uništenju života (mada je sa metaforičke tačke gledišta primer dobro izabran), sigurno je da bismo nedovosmisleno mogli da nabrojimo veliki broj naučnih izuma napravljenih u svrhu poboljšanja materijalnih aspekata života.

Čak i kada je u pitanju distinkcija koja se pravi između znanja i informacije, odnosno stavljanje informacije u podređen položaj u odnosu na znanje, pojavljuje se opet pitanje u kom periodu je više nego sada znanje bilo u rukama širih narodnih masa, ili se koristilo njemu za dobrobit. Ako malo bolje razmislimo onda stvarno možemo da budemo zadovoljni ovim našim periodom jer je makar došlo do liberalizacije kada je u pitanju informacija, iako je pravo na pravo znanje i dalje ostalo dostupno samo malobrojnoj eliti koja neograničeno raspolaže ograničenim resursima na zemlji.

Onog trenutka kada Eliot pribegava utopističkim, religijskim rešenjima za ovu našu svakodnevnicu Matić to prepoznaje. To se verovatno da objasniti nekim većim brojem autora koji su se prethodno bavili time i skretala pažnju na tu Eliotovu osobinu, ili možda time što autor ovog rada potiče iz zemlje u kojoj je religija izgubila svoje prave korene, pa se ne doživljava ozbiljno ni od strane vernika. Ali ostaje činjenica da ne prepoznaje kada su neke druge stvari u pitanju, jer verovatno dele neku istu vrstu najčešće zvanog objektivno-

¹⁰²⁶ Idem, str. 223.

¹⁰²⁷ Idem, str. 228.

¹⁰²⁸ Idem, str. 233.

¹⁰²⁹ Idem, str. 233.

realističkog, a zapravo idealističko-pesimističnog pogleda na svet. I dok bismo mogli satima da raspravljamo ko je u pravu, najjednostavnije bi nam bilo da prosto svoje izjave koje pretenduju na opštost stavimo u razmer sa brojem ljudi na koji se one odnose u pojedinim istorijskim periodima. Statistika ništa ne otkriva, ali može da nam pomogne ukoliko je ispravno koristimo da objektivnije sagledamo stvarnost oko nas.

Mirko Magarašević¹⁰³⁰ je objavio interesantnu zbirku svojih kritičkih tekstova o najrazličitijim evropskim pesnicima. Počinje sa uvodom koji oslovljava jednostavno „Pojam evropskog pesnika“. Centralno mesto dobija Ezra Paund a Eliot je predstavljen kao „Veličina pesničke univerzalnosti“. Ako uzmemo u obzir da knjiga sadrži i autorska objašnjenja i preporučenu literaturu za buduća istraživanja, mogli bismo reći da je to za standarde današnjeg vremena dobro pripremljeno izdanje. Sam esej datira iz 1977. godine, ali je doraden i objavljen u ovom izdanju. Možda najviše može da nam se sviđi to što Magarašević jasno kaže, pri tom citirajući Hristića, da „zna da ništa novo neće reći“¹⁰³¹, ali da uprkos tome treba da vidimo šta je rekao.

Na prvom mestu ističe da je on „najznačajnija pesnička revolucija u prvoj polovini ovog veka“¹⁰³², da „je izgradio pesnički sistem koji, sem što zadovoljava sve zahteve za stvaralačkom koherencijom, ispoljava snažno osećanje života prožeto dijalektičkim spregama među antinomijama koje otkrivaju protivrečnu prirodu ljudskog delanja i mišljenja.“¹⁰³³ Pri tom još dodaje da je „Eliotov skepticizam jedan od najdubljih u modernoj poeziji XX veka“¹⁰³⁴ a da je njegova poezija „snažan odraz samog asfalta.“¹⁰³⁵

Mesto Mirka Magaraševića u savremenoj srpskoj kritici Palavestra određuje sledećim rečima: „Svojim pesničkim prethodnicima odužio se i Mirko Magarašević (1946), u čijim se esejima o domaćim i stranim piscima primećuje izrazita kritička potreba za odabiranjem, promišljanjem i razvrstavanjem. Naglašeno ličan u izboru povoda i tema, književni sladokusac koji se obrazovao u elitnoj školi anglosaksonskih esejista i pod zračenjem eruditnog subjektivizma Isidore Sekulić, prevodilac T. S. Eliota, D. H. Lorensa i Ezre Paunda, tumač Kastanjede i američkih ‚novih kritičara‘, je poput Jovana Hristića, za svoje

¹⁰³⁰ Magarašević, Mirko, „T. S. Eliot, *Veličina pesničke univerzalnosti*“, str. 203 – 216, u: Magarašević, Mirko, *Evropski pesnici*, Novi Sad, 2010

¹⁰³¹ Idem, str. 210.

¹⁰³² Idem, str. 209.

¹⁰³³ Idem, str. 212.

¹⁰³⁴ Idem, str. 214.

¹⁰³⁵ Idem, str. 215.

književne simpatije odabrao A. P. Čehova i Margerit Jursenar, želeći da pomiri načela klasičnog i modernog ukusa.¹⁰³⁶

Godine 2011. izdata je još jedna zbirka poezije T. S. Eliota. Reč je o već dobro znanim prevodima Ivana V. Lalića, a interesantna je činjenica da ih ne prati nikakav prikaz. Verovatno se polazi od pretpostavke, za koju bismo slobodno mogli da kažemo da je pogrešna, da u ovo naše doba to više nije potrebno jer čitaoci sada imaju iza sebe preko pedeset godina čitalačkog iskustva čitanja moderne poezije. Jedino su dodate kratke napomene u kojima se analiziraju stihovi koje je Eliot kao moto stavljao na početke svojih pesama.

¹⁰³⁶ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 637 – 638.

BIBLIOGRAFIJA INTERPRETATIVNE RECEPCIJE – ZASEBNA IZDANJA

1955.

Julius Bab, *Pisci Amerike*, Zagreb, Mladost, 1955

1957.

Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 34 – 45, u: Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije (1900 – 1950)*, Beograd, Nolit, 1957

Hristić, Jovan, „Poezija i kritika poezije“, Novi Sad, Matica srpska, 1957

1958.

Šoljan, Antun, „Bilješka o piscu“, str. 82 – 83, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, Zagreb, Zora, 1958

1959.

Kanlif, Markus, *Historija književnosti SAD*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1959

1962.

Ladan, Tomislav, „T. S. Eliot i njegova poezija“, str. 97 – 106, u: T. S. Eliot, *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

Spiler, Robert, et. al., *Istorija književnosti SAD*, Cetinje, Obod, 1962

Todorović, Živojin, „Tomas Eliot“, str. 85 – 86, u: Todorović, Živojin, *Reči imaju pisci sveta. I*. Kragujevac, Svetlost, 1962

1963.

Koljević, Nikola, *Nova kritika - njeni teorijski osnovi i rezultati - magistarski rad*, Sarajevo, N. Koljević, 1963

Lalić, Ivan, „O poeziji T. S. Eliota“, str. 152 – 172, u: Lalić, Ivan, *O poeziji dvanaest pesnika*, Beograd, Slovo Ljubve, 1963

Hristić, Jovan, „Predgovor“, str. 7 – 30, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Hristić, Jovan, „Napomene i objašnjenje“, str. 369 – 371., u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963.

Koljević, Svetozar, „Simbol kao zagonetka ili rasvetljenje? Eliotovi i Džojsovi mladalački eksperimenti“, str. 164 – 181, u: Koljević, Svetozar, *Trijumf inteligencije*, Beograd, Prosveta, 1963

1964.

Wilson, Edmund, *T.S. Eliot*, Beograd, Kultura, 1964

Curtius, E. R., „T. S. Eliot“, str. 122 – 170, u: Curtius, E. R., *Eseji iz evropske književnosti* /prev. dr Emilija Grubačić/, Sarajevo, Veselin Masleša, 1964

Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot“, str. 184 – 207, u: Đurić, Vojislav, *Veliki pesnici o poeziji*, Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, 1964

1965.

Ivezić, Stjepan, *Nobel i Nobelovci*, Zagreb, Epoha, 1965

1966.

Brkić, Svetozar, „Pogovor“, str. 99 – 105, u: Eliot, T. S., *Četiri kvarteta*, Beograd, Prosveta, 1966

1967.

Koljević, Nikola, „Eliotovo shvatanje pesničkog poziva; Doživljaj istorije u Eliotovoj kritici i poeziji“, str. 170 – 211, u: Koljević, Nikola, *Teorijski osnovi nove kritike*, Beograd, Prosveta, 1967

1969.

Hergešić, Ivo, *Književnici nobelovci*, Zagreb, Radio-televizija Zagreb, Mladost, 1969

1970.

Fergusson, Francis, *Ubistvo u katedrali: teološko pozorje* /prev. Marta Frajnd/, str. 274 – 288., u: *Suština pozorišta*, Beograd, Nolit, 1970

Baura, S. M: „T. S. Eliot“ /prev. Dušan Puvačić/, str. 396 – 425., u: Baura, S. M: *Nasleđe simoblizma: Stvaralački eksperiment*. Beograd, Nolit, 1970

Gavrilović, Zoran, *Uočavanja*, Beograd, Prosveta, 1970

1971.

Lalić, Ivan V., *Kritika i delo*, Beograd, Nolit, 1971

Selenić, Slobodan, *Dramski pravci XX veka*, Beograd, Umetnička akademija u Beogradu, 1971

1972.

Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 43 – 60, u: *Svetla lovina*, Beograd, Nolit, 1972

Lalić, Ivan, Lalić Branka, *Antologija moderne američke poezije*, Beograd, Prosveta, 1972

1973.

Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, Liber: Mladost, 1973

Hristić, Jovan, *Nova kritika*, Beograd, Prosveta, 1973

Slamnig, Ivan, *Svjetska književnost zapadnog kruga (Od srednjeg veka do današnjih dana)*, Zagreb, Školska knjiga, 1973

1974.

Šoljan, Antun, *Antologije moderne lirike zapadnog kruga*, Zagreb, Školska knjiga, 1974

1975.

Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot: Razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 33 - 44, u: Brkić, Svetozar, *Antologija savremene engleske poezije*, Beograd, Nolit, 1975

1976.

Detoni Dujmić, Dunja, *Engleska i američka poezija XX stoljeća u hrvatskim i srpskim prijevodima s posebnim obzirom na T. S. Eliota*, Zagreb, D. Detoni Dujmić, 1976

Puhalo, Dušan, *Engleska književnost*, Beograd, Naučna knjiga, 1976

Bićanić, Sonia, *Pjesništvo 20. stoljeća*, Zagreb, Liber, Mladost, 1976

1978.

Koljević, Nikola, „O Eliotu, o Jejsu, o tradiciji“, str. 3 – 153, u: Koljević, Nikola, *Ikonoborci i ikonobranitelji*, Beograd, Nolit, 1978

Lalić, Ivan V., „Uvod“, str. 6 – 27, u: Lalić, Ivan V. i Lalić, Branka, *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

Janićijević, Jovan, „T. S. Eliot na srpskohrvatskom“, str. 159 – 172, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

1979.

Baura, S. M, „T. S. Eliot: Pusta zemlja“, str. 635 – 666, u: Nedeljković, Dragan, *Umetnost tumačenja poezije*, Beograd, Nolit, 1979

Williams, Raymond, *Drama od Ibzena do Brehta*, Beograd, Nolit, 1979

1980.

Bašić, Sonja, „Modernistički prevrat“, str. 18 – 39, u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

Šoljan, Antun, „T. S. Eliot“, str. 267 – 271, u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

1981.

Peić, Branko, *Nova američka kritika u kontekstu ideje o smrti estetskog*, Beograd, B. Peić, 1981

Ristić, Ratimir, *T. S. Eliot i interpretaciji u kritici i nastavi poezije: doktorska disertacija*, Niš, R.Ristić, 1981

1983.

Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, Prosveta, 1983

1986.

Kapetanić Kogoj, Breda, Vidan, Ivo, *Engleska književnost*, Zagreb, SNL, 1986

1988.

Ignjatović, Srba, „Eliotovo shvatanje poezije, istorije i stvarnosti“, str. 43 – 48, u: Ignjatović, Srba, *Književnost i novi mit: eseji*, Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo, 1988

Topolovački, Milan, *Sirenski zov teksta*, Zagreb, Omladinski kulturni centar, 1988

Suško, Mario, Harsent, David, *Savremena britanska poezija*, Međunarodna književna manifestacija „Sarajevski dani poezije“, Sarajevo, 1988

Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota – treće čitanje“, str. 5 – 13, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, Niš, 1988.

1990.

Pavlović, Miodrag, *Čitanje zamišljenog: eseji iz svetske književnosti*, Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo, 1990

Grčić, Marko „Ubojstvo u katedrali kao pasija“, str. 121 – 135, u: Eliot, Thomas Stearns, „Ubojstvo u katedrali“ /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

Živojinović, Slobodan, „T. S. Eliot“, str. 172 – 175, u: Živojinović, Slobodan, „Nobelovci književnosti“, Zaslun, Šabac, 1990

1991.

Stanisavljević, Vukašin, *Prilozi nastavi književnosti, Knj.4*, G. Milanovac, Dečje novine, 1991

1994.

Hristić, Jovan, „Prim. prev. ili uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, str. 234 – 239, u: Hristić, Jovan, *Eseji*, Novi Sad, Matica srpska, 1994

1995.

Vučković, Tihomir, *MAK Proza*, Beograd, Kultura, 1995

1996.

Ristić, Ratimir, *Interpretacija u engleskoj književnoj kritici i nastavi poezije*, Niš, Tibet, 1996

1998.

Konoli, Siril, „Prevrat u modernoj poeziji“ /prev. Zoran Paunović/, str. VII – XXV, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Konoli, Siril, „T. S. Eliot“ /prev. Zoran Paunović/, str. XXVI – XXXII, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „Primedbe prevodilaca i priređivača“, str. 185 – 200, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Empson, Viljem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanvić/, str. 201 – 206, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „Pogovor“, str. 207 – 213, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „Napomena“, str. 214, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

2001.

Popović-Srdanović, Dubravka, „T. S. Eliot kao prevodilac Sen-Džon Persove ‚Anabaze‘“, str. 129 -133, u: Jančićević, Jovan, *Prevodna književnost*, Beograd, Udruženje književnih prevodilaca Srbije, 2001

2003.

Hugo Fridrih, *Struktura moderne lirike: od sredine 19. do sredine 20. veka*, Novi Sad, Svetovi, 2003

2004.

Šeatović-Dimitrijević, Snežana, *Tradicija i inovacija*, Beograd, Filip Višnjić, 2004

Radeljković, Zvonimir, „Mi u Pustoj zemlji: Pogovor“, str. 77 – 99, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

2005.

Matić, Andrija, *Tematski i stilski aspekti ironije u ranoj poeziji T. S. Eliota: magistarski rad*, Beograd, Andrija Matić, 2005

Gavran, Zdravko, „Pogovor: sama demokracija nije dovoljna“, str. 115 – 132, u: Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

Opačić, Petar, „Pogovor“, str. 615 – 622, u: Eliot, T. S., *Sabrane drame*, Split, Naklada Bošković, 2005

2006.

Macura, Sergej, *Lice u jeziku, književnosti, kulturi*, Beograd, Philologia, 2006

Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, *Nobelovci*, Novi Sad, KZ Ljubitelji knjige (Art print), 2006

2007.

Matić, Andrija, *T. S. Eliot: pesnik, kritičar, dramski pisac*, Pančevo, Mali Nemo, 2007

Matić, Andrija, *Evolucija modernističke poetike u stvaralaštvu T. S. Eliota: doktorska disertacija*, Beograd, A. Matić, 2007

OSVRT NA INTERPRETATIVNU RECEPCIJU

PREVEDENI NAPISI STRANIH AUTORA OBJAVLJENI U PERIODICI

Ako 1954. godinu uzmemo kao godinu kada se prvi put pojavio prevod nekog stranog kritičara o životu i delu T. S. Eliotu, onda nas neće začuditi da je tada izabran tekst univerzitetskog profesora¹⁰³⁷ u kojem se naglašava upravo duhovna i moralna kriza koja je u to vreme vladala na Zapadu i uloga koju je imala poezija u izražavanju te nove vrste osećajnosti posle prvog svetskog rata. Ovaj početni stav poslužio je samo kao uvod u jedan prilično sveobuhvatan prikaz Eliotovog stvaralaštva, ali je u samom tekstu još jednom podvučena depresivna nota koju sobom nosi obezduhovljeno društvo „Puste zemlje“.

I dok je ovaj prvi od dva objavljena eseja u šestoj deceniji književno-istorijskog karaktera, na nivou najboljih udžbeničkih prikaza stvaralaštva nekog pesnika, drugi objavljeni esej stranog autora se bavi samo društvenim kontekstom Eliotove esejistike, i to isključivo njegovim odnosom prema religiji. Autor opovrgava njegovo stanovište u pogledu uloge religije u savremenom društvu, i tvrdi da „i našem vremenu treba ideja kojima nas je nekada snabdevala crkva, ali da je protivstav jednostavan: crkva kao rešenje naših suvremenih teškoća je neupotrebljiva jer je teško obrazovanom čoveku da prihvati njene osnovne ideje.“¹⁰³⁸

Edmund Vilson je poznat po svojim objektivno intoniranim kritičkim stavovima u odnosu na Eliotovo stvaralaštvo u celini. Kembridžova istorija književne kritike naglašava da je on bio sinonim književnog intelektualca u dvadesetom veku u Americi, njegov rad se zasnivao na istorijskoj kritici prethodnog vremena, pri čemu se smatra da je praktikovao principe Nove kritike, a da toga zapravo nije bio ni svestan, pošto je bio u stanju da zadrži širu društvenu i intelektualnu perspektivu u svom radu dok je istovremeno detaljno analizirao poetska dela. Sa današnje tačke gledišta, smatra se takođe da je pravio i dobar izbor autora, i da je u prosuđivanju pokazivao bolji književni ukus od ostalih svojih savremenika, ako se izuzme kritičar Liviz. Njegov odnos prema Eliotu u poglavlju koje mu je posvećeno u knjizi *Akselov zamak ili O simbolizmu* „jeste balansiranje između kulturne istorije i Vilsonovog vrlo ličnog književnog ukusa. (Jedan primer: Malo sam umoran od Eliotovih izjava, koji je tek ranim četrdesetima, da je „ostareo orao“ koji se pita zašto bi se trudio da širi svoja krila.)“¹⁰³⁹

¹⁰³⁷ Pinto, V. de S., „T. S. Eliot“ /prev. Vera Ilić/, *Književne novine*, 1954 (27. 5. 1954.), god. I, br. 20, str. 2-3.

¹⁰³⁸ Vilson, Edmund, „Tomas Eliot i Anglikanska crkva“ /prev. D. Simić/, *Student*, 1956, XIX (27. 04. 1956.), 9

¹⁰³⁹ Dickenstein, Morris, „The critic and society, 1900 – 1950“, p. 335 – 336, in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Inače, Akselov zamak je jedina njegova knjiga koja je delimično savremena i u današnje vreme, a temelji se na tezi da modernizam vuče korene iz francuskog simbolizma.

U šestoj deceni objavljen je još kratak napis Džerela Randela (Jarell Randall)¹⁰⁴⁰, savremenog kritičara koji se ne pominje u Kembridžovom istorijskom pregledu književne kritike, a koji predstavlja Eliota kao vrsnog antologičara. Naglašava značaj antologije kao načine na koji poezija dolazi do prosečnog američkog čitaoca.

U sedmoj deceniji strani autori su nešto zastupljeniji. U tom trenutku pojavili su se i eseji koji se bave analizom pojedinačnih Eliotovih ostvarenja (analiza „Ljubavne pesme J. Alfred Prufrocka”¹⁰⁴¹), analizom Eliotovih teorijskih postulata (eseji o objektivnom korelativu)¹⁰⁴², in memoriam eseji¹⁰⁴³, prikazi njegovog celokupnog stvaralaštva¹⁰⁴⁴, ali i prikazi engleske i američke poezije koji su obuhvatali i rad T. S. Eliota.¹⁰⁴⁵ Prevedeni radovi su radovi autoriteta u oblasti književnosti i književne kritike. Stiven Spender govori o amerikanizaciji engleske književnosti koja nije bila u stanju da izrazi modernu osećajnost posle drugog svetskog rata, tu je i Rene Velek, predstavnik Nove kritike, koji naglašava tri specifičnosti Eliotovog kritičkog stvaralaštva: Eliotov ukus koji nije klasičan, pažljivo biranje tradicije i nedoslednost u mišljenju. Pored osnovnih pojmova koje je izdvojio, Velek se bavi i psihološkim procesima koji se nalaze u osnovi svakog stvaralačkog čina. Američki pesnik i urednik, M. L. Rosenthal analizira objektivni korelativ na konkretnim primerima, a Vivas Elizeo mu pristupa teorijski ostavivši prostor za dalje rasprave. Osnovno pitanje koje se pojavljuje jeste da li emocija prethodi činu stvaranja, kako je to definisao Eliot u objektivnom

¹⁰⁴⁰ Jarell, Randall, „Američke antologije“ /prev. Aleksandar Spasić/, *Književne novine*, 1959 (25. 4. 1959.), god. X, br. 91

¹⁰⁴¹ Margolis, Joseph, „Ljubavna pesma J. Alfred Prufrocka“ T. S. Eliota /prev. D. Cvitan, Šoljan, Slamnig/, *Republika*, 1961, XVII, 1, str. 18 – 20.

¹⁰⁴² Vivas, Elizeo, „Objektivni korelativ. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Književne novine*, 1962 (12. 1. 1962.), god. XIV, br. 162

Vivas, Eliseo, „Objektivni korelativ T. S. Eliota“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Kolo*, 1963, Nova serija, knj. I, br. 8, str. 348-358.

Rosenthal, M. L., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, 1965, XI, 1, str. 37 – 43.

¹⁰⁴³ Auden, W. H., „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 9.

Auden W. H., „T. S. Eliotu na njegov šezdeseti rođendan“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god. VI, br. 241., str. 13.

¹⁰⁴⁴ Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1964 (4. 9. 1964.), god. V, br. 228, str. 10.

Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Mogućnosti*, 1965, XII, 8, str. 863 – 875.

Wellek, Rene, „Kritički rad T. S. Eliota“ /prev. M. Borojević i Ljiljana Jojić/, *Razlog*, 1964, god. IV, br. 9-10, str. 836-867.

¹⁰⁴⁵ Spender, Stephan, „O engleskoj i američkoj poeziji“ /prev. Dušan Puvačić/, *Književne novine*, 1966 (25. 6. 1966.), god. XVIII, str. 278.

korelativu, ili se pak emocija otkriva u činu stvaranja. Uprkos ovoj nedoslednosti u postavci teorije objektivnog korelativa, ovaj autor ističe da je najveći doprinos Eliota u tome što nas teorijom objektivnog korelativa vraća emociji. Švarc Delmore naglašava iskustvo kao jedini Eliotov oslonac u radu i životu, što doprinosi tome da ne možemo da ga svrstamo ni u kakve kategorije. Pošto je svestan da su kritički sudovi relativni, ipak naglašava da nam nisu potrebni književni diktatori kakav je bio Eliot. Ovo je decenija koju je obeležila i Eliotova smrt, pa su naši urednici i prevodioci odlučili da prevedu reči Eliotovog prijatelja Oda (W. H. Auden), pesnika koji je upravo zahvaljujući Eliotu objavio svoju prvu zbirku pesama. Stoga nas ne začuđuje naslov Odnove pesme „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ koja je tim povodom objavljena.

U grupi ovih stranih autora izdvojili bismo na prvom mestu Džozefa Margolisa, filozofa, koji je poznat po svom stavu da „su (umetnička) dela ,kulturološki pojavni oblici“, nisu uslovljeni smislom, i otvoreni mnogobrojnim interpretacijama koje mogu da budu važeće čak i kada su kontradiktorne.“¹⁰⁴⁶ Time je ukinuo potrebu za raspravama koje su se kretale od Hiršove teze da tekst ima ono značenje koje mu je autor namenio, do Birdsljevog (Monroe Beardsley) razlikovanja autorskog značenja od ostalih značenja nekog teksta.

U osmoj deceniji objavljen je samo jedan prevod stranog autora¹⁰⁴⁷, i to u časopisu *Pozorište*, o dramskom stvaralaštvu T. S. Eliota. Pozorišni reditelj, poznat po režiranju poetskih drama dvadesetog veka, između ostalog i Eliotovih drama. Značaj ovog autora je u tome što je uvršten u spisak preporučene literature prema Dž. S. Bruker.¹⁰⁴⁸

Deveta decenija je dosta bogatija od prethodne. Na samom početku pojavljuje se esej Majkla Šmita¹⁰⁴⁹ u kojem govori o paradoksu između bezličnosti poetskog stvaranja kojeg propagira Eliot i prepoznatljivosti njegove poezije. Dok ovaj paradoks ne objašnjava bezličnošću poezije, već uklanjanjem biografskih podataka, svim ostalim pojmovima prilazi na već poznate načine.

Pojavljuju se dva eseja o opštim književnim prilikama, odnosno savremenoj kritici. Lajonel Triling (Lionel Trilling),¹⁰⁵⁰ američki književni kritičar, izražava svoje negodovanje

¹⁰⁴⁶ Lamarque, Peter „Criticism, aesthetics and analytic philosophy“, p. 332, in: Knellwolf, Christa et al., *Cambridge History of Literary Criticism, Volume IX*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001

¹⁰⁴⁷ Browne, Martin E., „Izvođenje modernih komada T. S. Eliota u stihu“ /prev. Biljana Dinčić/, *Pozorište*, 1973, XV, str. 355 – 364.

¹⁰⁴⁸ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁰⁴⁹ Šmit, Majkl, „Tomas Stearns Eliot (1888-1965)“ /prev. Ljiljana Stoilković/, *Naše stvaranje*, 1980, god. XXVII, br. 1-2, str. 121-124.

¹⁰⁵⁰ Trilling, Lionel, „Osećanje za prošlost (O savremenoj američkoj kritici)“ /prev. Vesna Strika/, *Književna kritika*, 1987, god. 18, br. 6, str. 5-14.

zbog preovladavajućeg istorijskog pristupa u nastavi književnosti, uprkos tome što je svestan svih aspekata književnosti, pa i njenog istorijskog aspekta koji se ogleda kroz književnu tradiciju. Njegova reputacija u to vreme dostiže reputaciju T. S. Eliota i Edmunda Vilsona, „kanonizovao je određena romantičarska i modernistička dela i na taj način duboko oblikovao književni ukus u posleratnom periodu.“¹⁰⁵¹ Iako je njegov primarni cilj bio da osvetli savremeni kulturni, moralni, i na kraju politički problem, njegov intelektualni život i autoritet koji je imao oduzeli su mu osećaj za svetovnost savremenog života. Iako se njegov rad ne sagledava iz ugla teorije recepcije, njegovo shvatanje poduhvata pisanja kritičkog osvrta nas neminovno vodi ka njoj. Pored odnosa delo čitalac, on je svestan „sveopšteg procesa akulturacije i promene koja uključuje kritičara, tekst, i čitav niz društvenih sila. Karakterišući svoj visoko kontekstualni pristup književnosti, on je pisao „Moji lični interesi me vode da književne situacije posmatram kao kulturne situacije, a kulturne situacije kao velike opsežne borbe o moralnim pitanjima, a moralna pitanja kao nešto što je povezano sa darežljivo biranim slikama ljudskih stvorenja, a ljudska stvorenja kao nešto što je povezano sa književnim stilom (*Beyond Culture*, p. 12)“.¹⁰⁵² Autor eseja o Lajonelu Trilingu, Harvi Teres (Harvey Teres), smatra da je Trilingovo delo u današnje vreme potcenjeno, i da se uzrok ne može tražiti samo u ideološkim razlozima. „Njegovo delo predstavlja direktan izazov dugogodišnjem odvajanju politike i inteligencije u Americi, akademizaciji posleratnog američke kritike i posledičnog pritiska da se kritika odvoji od neposrednih kulturnih i društvenih problema, i rezultirajuće tendencije da se čak i istorijski, ideološki i politički kritičari distanciraju od neakademske kulturne i političke pokreta.“¹⁰⁵³

Hobsbaum Filip (Hobsbaum Philip)¹⁰⁵⁴, osnivač nezavisnog društva pisaca u Londonu¹⁰⁵⁵, izražava žaljenje što univerziteti ne mogu biti centri kreativnog pisanja. Entoni Donson¹⁰⁵⁶ analizira Eliotovo stvaralaštvo sa stanovišta generativno-transformativne lingvistike i uticaja Frojdove psihologije, a Isthoup Entoni¹⁰⁵⁷ analizira pojam tradicije terminima dekonstrukcije. Izdvaja se stanovište da su nedoslednosti u Eliotovom kritičkom opusu objašnjive nepostojanjem odgovarajućeg jezičkog aparata koji bi mu omogućio

¹⁰⁵¹ Teres, Harvey, „Lionel Trilling“, p. 424, in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

¹⁰⁵² Idem, p. 424 – 425.

¹⁰⁵³ Idem, p. 437.

¹⁰⁵⁴ Hobsbaum, Philip, „T. S. Eliot, Robert Lowell i novi kritičari“ /prev. Jadranka Arsenić/, *Izraz*, 1988, god. 32, knj. 63, br. 5/6, str. 382 - 395.

¹⁰⁵⁵ *The Group*, kasnije *Writer's Workshop*, 1955

¹⁰⁵⁶ Donson, Entoni, L, „Teoretski zaključci“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

¹⁰⁵⁷ Isthoup, Entoni, „Eliot i tradicija“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

preciznost u izlaganju svojih teorija. U istom tom periodu objavljen je esej Denisa Bartolomea¹⁰⁵⁸ u kojem se pobliže analizira uticaj Frejzera i *Zlatne Grane*.

U poslednjoj deceniji prošlog veka objavljen je značajan književni separat posvećen T. S. Eliotu. Separat je značajan najviše zbog toga što se, kao prvo, pojavila serija eseja o ovom stvaraocu na jednom mestu, a kao drugo, reč je o prevodima velikih autoriteta u svetu književne kritike. Tek 1995. godine se srećemo sa prevodom analize Helen Gardner¹⁰⁵⁹ čija dela su „kada su u pitanju studije Eliotovog dela kao celine, najbolja od tih koje kombinuju studije i kritike.“¹⁰⁶⁰ Ostali značajni autori u ovom izdanju su: Ričard P. Blekmur¹⁰⁶¹, pobornik raščišćavanja stvari, pogotovo kada su u pitanju tumačenja Eliotovih dela; Alen Tejt¹⁰⁶², opovrgava navode marksističke kritike za potrebe naše šire društvene situacije u vreme potpunog raskidanja sa marksističkom ideologijom; Frenk Rejmond Liviz¹⁰⁶³ koji naglašava Eliotov elitizam; Vilijem Empson¹⁰⁶⁴, preteča Nove kritike i tehnike pažljivog čitanja, autor dela *Seven Types of Ambiguity* (1930), predstavlja nam Eliota kroz par anegdota; Džordž Vilijemson¹⁰⁶⁵ analizira poemu „Šuplji ljudi“.

Ričard P. Blekmur je bio profesor engleskog na Prinstonu, dobitnik mnogih nacionalni i internacionalnih priznanja. Za njega je kritika bila univerzalna stvar poput hodanja. Držao se tehničkog pristupa, podesnog zato što nije isključivao „druge pristupe i tražio je da bude dopunjen.“¹⁰⁶⁶ Majkl Vud (Michael Wood), autor ovog eseja, ističe da je rani Eliot bio od presudnog značaja za Blekmurov razvoj, „bio je spreman da sledi ne samo Eliota nego i Arnolda kada su u pitanju temeljne postavke“¹⁰⁶⁷, ali ishodi su neretko išli u drugim pravcima. Specifičnost Blekmurove misli je njegova teorija neuspeha, kada se prati njegov odnos prema stvaraocima ispada da su uspeli samo Šekspir, Vordsvort i Dante delimično. Nisu uspeli ni Vitman, ni Dikens, ni Krejn, ni kamings, a ni Eliotova „Pusta zemlja“ nije uspela, „malo nas više iznenađuje da je Blekmur i „Pustu zemlju“ svrstao među

¹⁰⁵⁸ Bartholomeusz, Dennis, „T. S. Eliot i *Zlatna grana*“ /prev. Ljiljanka Lovrinčić/, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, 1989, br. 25-26, str. 89-96.

¹⁰⁵⁹ Gardner, Helen, „Umetnost T. S. Eliota“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 253 – 272.

¹⁰⁶⁰ Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“, p. 243 – 244, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

¹⁰⁶¹ Blekmur, Ričard P, „U nadi da će se stvari raščistiti“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 241 – 252.

¹⁰⁶² Tejt, Alen, „O čistoj sredi“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 234 – 241.

¹⁰⁶³ Rejmond Liviz, Frenk, „Novi pravci u engleskoj poeziji: studija o savremenim prilikama T. S. Eliot“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-227.

¹⁰⁶⁴ Empson, Vilijem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 232 – 234.

¹⁰⁶⁵ Vlijamson, Džordž, „Vodič za čitanje T. S. Eliota“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 227 – 231.

¹⁰⁶⁶ Wood, Michael, „R. P. Blackmur“, p. 236, in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

¹⁰⁶⁷ Idem, p. 237.

promašaje veka.¹⁰⁶⁸ Napadao je moderne discipline koje su izrastale, psihologiju, sociologiju, antropologiju, psihijatriju, ali je istovremeno naglašavao da je značaj pisaca modernizma u njihovom interesovanju za oblasti koje su nekada bile van oblasti književnosti.

Alen Tejt, jedan od začetnika Nove kritike, najznačajnijeg pravca u kritici koji je „pomerio preovladavajuće forme akademskih istraživanja sa filologije, traženja izvora i književne biografije ka analizi teksta, književnoj teoriji, i onome što danas zovemo književna analiza.“¹⁰⁶⁹ Kada je Eliot u pitanju, Tejt je i jedan od autor sa spiska obaveznih autora prema preporuci Dž. S. Bruker. Iako prilično iznenađen Eliotovom „Pustom zemljom“ u trenutku kada je objavljena, shvatio je da je reč o novom načinu konceptualizovanja stvarnosti koji u potpunosti odgovara novonastalim okolnostima. Pitanje je bilo da li Eliotova poema na adekvatan način u formalnom smislu odgovara situaciji u kojoj se nalazi moderni pesnik, dok nas odgovor drugog začetnika Nove kritike Dž. K. Rensoma vodi u suprotnom smeru i on ostaje pri svojim tvrdnjama da Eliotova poema nema formu.

Frenk Rejmond Liviz je odigrao najznačajniju ulogu za razvoj književnih istraživanja u prošlom veku u Engleskoj, pošto se smatra začetnikom novog kritičkog pravca koji se suprotstavljao istorijskom i narativnom pristupu u književnoj istoriji. Isticao je samostalnost engleske kulture, izvršio radikalno prevrednovanje ustaljenih kanona na temelju razvijene koncepcije jezika i književnosti, ali se njegov značaj ne toliko po kritičkim osvrtima na pojedine autore već u tome što je u proučavanje književnosti uveo jednu vrstu ozbiljnosti. O Eliotovom uticaju na njegov rad svedeči i činjenica da je za naslov najpoznatije zbirke kritičkih eseja pozajmio od Eliota sintagmu *Zajedničko traganje* iz definicije kritike kao zajedničkog traganja za kritičkom istinom. Liviz je najviše cenio ranog Eliota, što se očituje pogotovo na primeru odnosa samog Eliota prema svojoj definiciji „disocijacije senzibiliteta“, koje se kasnije odrekao, i u skladu sa tim, odnosu samog Eliota prema tumačenju Miltonove poezije, kojeg je kasnije modifikovao. „Ali Liviz je i dalje video nešto od krucijalnog značaja u intuiciji koju je u sebi sadržavala, i ostao je duboko kritičan prema Miltonu.“¹⁰⁷⁰ F. R. Liviz je u izdanju *Oxford Companion to English Literature* po nekim svojim stavovima predstavljen kao engleska verzija Nove kritike.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁸ Idem, p. 241.

¹⁰⁶⁹ Jancovich, Mark, „The Southern New Critics“, p. 200, in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

¹⁰⁷⁰ Bell, Michael, „F. R. Leavis“, p. 408, in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

¹⁰⁷¹ Drabble, Margaret, *The Oxford Companion To English Literature*, Oxford, Oxford University Press, 1985, p. 693.

U jednom od prethodnih brojeva objavljen je razgovor Donalda Hola¹⁰⁷² sa T. S. Eliotom, a od tema koje se pojavljuju u toj deceniji su još modernistički esej¹⁰⁷³ u kojem se govori o Eliotovom doprinosu proznom stilu, i tema Eliotovog antisemitizma¹⁰⁷⁴ a na kraju decenije u eseju Čarlsa Altijerija¹⁰⁷⁵ naglašava se značaj istorijskog konteksta koji je omogućio Eliotu da se suprotstavi Bodleru.

U prvoj deceni dvadeset i prvog veka pojavljuje se nastavak na temu Eliotovog odnosa prema antisemitizmu, Tom Polin¹⁰⁷⁶ u analizi „Puste zemlje“ dokazuje da je Eliot izašao iz okvira antisemitizma, a prevod Kid Dastinove¹⁰⁷⁷ analize „Ist Kukera“ završava konstatacijom da je uspeh u Eliotovoj poeziji što čuva ukupnu tradiciju prošlih vekova. U seriji ovih napisa izdvaja se esej Rodžera Belina¹⁰⁷⁸ koji ukazuje na parodiju kao jedan od mogućih načina tumačenja „Četiri kvarteta.“

Iz ovog što smo do sada napisali mogli bismo izvući neke uopštene zaključke kada je u pitanju kritička recepcija stranih autora na srpskom govornom području:

- Autoritet prevedenih autora zasniva se na činjenici da je reč o univerzitetskim profesorima, kritičarima začetnicima određenih škola i pravaca, uvažanim stručnjacima iz oblasti književnosti, pesnicima i filozofima.
- Bezmalo svi autori prevedenih eseja pripadaju anglo-američkom književnom području.
- Pod međunarodnu recepciju može da se podvede samo esej francuskog književnika, Alena Boskea¹⁰⁷⁹
- Samo se u prvom periodu recepcije pojavljuje jedan esej koji sagledava Eliotovo stvaralaštvo u kontekstu zvanične ideologije, odnosno na taj način traži neka vrsta opravdanja za njegovu recepciju.

¹⁰⁷² Hol, Donald, „Intervju sa Tomasom Sternzom Eliotom“, *Treći program*, 1990, br. 84, str. 171-178.

¹⁰⁷³ Rilke, Dž. P., „Modernistički esej: slučaj T. S. Eliota - pesnik kao kritičar“ /prev. Vesna Todorović/, *Reč*, 1996, god. 3, br. 18, str. 75-78.

¹⁰⁷⁴ Polin, Tom, „Nepoželjni: T. S. Eliot, antisemitizam i književna forma“ /prev. Milica Mint/, *Književne novine*, 1998 (01. - 15. 07. 1998.), god. 51, br. 977/978, str. 18.

¹⁰⁷⁵ Altijeri, Čarls, „Eliotov simbolički subjekt kao kraj i početak“ /prev. Gorobinski Ana i Đurić Dubravka/, *Ovdje*, 1999, god. 31, br. 370/372, str. 49-66.

¹⁰⁷⁶ Polin, Tom, „Mnogo lukavih prolaza“ /prev. Predrag Šaponja/, *Zlatna greda*, 2003, god. 3, br. 17, str. 15-19.

¹⁰⁷⁷ Kid, Dastin, „Predodređena sudbina pesnika“ /prev. Ana Bojović/, *Povelja*, 2004, god. 34, br. 3, str. 123-128.

¹⁰⁷⁸ Belin, Rodžer, „Privlačnost dokaza i opasnost od parodije u *Četiri kvarteta*“, *Povelja*, 2004, 34, 3, 108 – 122.

¹⁰⁷⁹ Boske, Alen, „O jednoj pesničkoj sudbini. Odlomak“, *Književne novine*, 1954 (7. 10. 1954.), knj. I, br. 39

- Samo se u prvom periodu recepcije pojavljuje jedan esej koji negira Eliotove stavove po pitanju uloge religije u društvu.
- U periodici se ne navodi datum kada su eseji napisani, što bi predstavljao još jedan bitan izvor informacije za čitaoca.
- Svi eseji su napisani pod pretpostavkom da su nam opšti pojmovi iz književnosti i književne teorije poznati.
- Objavljeni eseji kreću se u okviru poznatih i priznatih tumačenja stvaralaštva T. S. Eliota.
- Samo dva autora se izdvajaju po relativno negativno intoniranim stavovima o stvaralaštvu T. S. Eliota, Delmor Švarc i Džordž Vilijemson.
- Analize pesništva su manje zastupljene, a prevladavaju analize sa aspekta tematskih i filozofskih preokupacija. Analize poetike su slabije zastupljene.
- Neki od autora otvaraju nove perspektive tumačenja Eliotovog dela:
 - a) Majkl Šmit negira teoriju bezličnosti pesnika
 - b) Filozof i književi kritičar Elizeo Vivas negira teoriju objektivnog korelativa
 - c) Isthoup Entoni objašnjava temu nedoslednost u kritičkom radu T. S. Eliota
 - d) Rodžer Belin posmatra „Četiri kvarteta“ kao parodiju

NAPISI NAŠIH AUTORA U OBJAVLJENIH PERIODICI

1950-1959.

Interpretativna recepcija domaćih autora bila je zastupljenija u periodici od interpretativne recepcije prevednih stranih autora. U ovom periodu određen broj eseja pružao je uvid u opštu atmosferu engleske i američke književnosti tog vremena, uzimali smo u obzir samo one prikaze koji istovremeno govore i T. S. Eliotu. To su napisi Ranka Bugarskog¹⁰⁸⁰ koji govori o književnoj atmosferi u vreme Eliotovog sedamdesetog rođendana, Sonie Bićanić¹⁰⁸¹ koja na analizi pesme dvaju kritičara (jedan od njih je Eliot) ukazuje na značaj Nove kritike i novine koje donosi, odnosno Ivana Ćurčina¹⁰⁸² koji veliča Eliotovo delo u sklopu prikaza moderne američke poezije snažno povezane sa engleskom književnošću, između ostalog zahvaljujući i samom Eliotu.

Neki autori pošli su put Engleske da bi se sreli i razgovarali sa T. S. Eliotom, prenoseći tako neposrednije informacije o Eliotu čoveku i njegovom doživljaju njegovog života i dela. Bili su to Antun Šoljan, Miloš Bandić i Vera Ilić.¹⁰⁸³ Iako nisu preterano značajni za tumačenje dela ovog stvaraoca, mogu se pronaći neke interesantne informacije, kao recimo činjenica da je u to vreme bilo lakša zarađivati od pisanja kritičkih osvrtā nego od pisanja književnih dela.

Miloš Bandić je, prema rečima Palavestre u *Istoriji srpske književne kritike*¹⁰⁸⁴, jedan od najaktivnijih posleratnih kritičara, blizak tradicionalnoj dogmatskoj struji impresionističke kritike, ali je imao otvoren stav prema Novoj kritici, i metodu pažljivog čitanja, pa se otud i odlučio na intervju sa T. S. Eliotom.

Antun Šoljan i Ivan Slamnig su u istoriji hrvatske književnosti poznati kao kritičari koji se „odupiru konvencijama i nonkomformizmu koji se ne iživljava samo u deklarativnim izjavama i akademskim prisegama, nego se potvrđuju u praksi konkretnim, svima vidljivim napadajima na lažne autoritete i na bezvrijedna, a autoritativna mišljenja o umjetnosti.“¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ Bugarski, Ranko, „Neki trenuci književne 1958 u Engleskoj“, *Izraz*, 1959, god. III, knj. V, br. 5, str. 560-563.

¹⁰⁸¹ Bićanić, Sonia, „Nova kritika u Engleskoj i u Americi“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 3, str. 122-132.

¹⁰⁸² Ćurčin, Ivan, „Moderna američka poezija“, *LMS*, 1954, god. CXXX, knj. CCCLXXIII, br. 2, str. 158-167.

¹⁰⁸³ Bandić, Miloš, „Eliot Thomas Stearns, Razgovori sa saradnikom *Književnih novina* Milošem I. Bandićem.“, *Književne novine*, 1954 (12. 8. 1954.), god. I, str. 31

Šoljan, Antun, „Eliot, Stearns Thomas, Razgovori sa saradnikom lista *Vjesnik* Antunom Šoljanom“, *Vjesnik*, 1955 (1. 1. 1955.), god. XVI, br. 3059

Ilić Vera, „Nezaboravne impresije (O susretu sa T. S. Eliotom)“, *Književne novine*, 1956, god. VII (25. 11. 1956.), knj. VII, br. 29, str. 6.

¹⁰⁸⁴ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 527 – 531.

¹⁰⁸⁵ Vlatko, Pavletić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost, str. 711.

Naglašena je i činjenica da su se od prvog trenutka okrenuli „američkim i engleskim kritičarima i teoretičarima literature kao što su na primer T. S. Eliot, G. B. Fraser, I. A. Richards, Edmund Willson, Herbert Raed, Klint Bruks, Rene Wellek, Austin Warren i drugi. Prevodeći mnogo iz angloameričke literature (T. S. Eliot *Pusta zemlja* 1954, *Američka lirika* 1952, *Suvremena engleska poezija* 1957), krećući se suvereno i s poznavanjem širokom sferom imena, pravaca i problema u književnosti Amerike i Engleske, Šoljan i Slamnig su uspjeli ostvariti u svojoj kritici kvalitativno nov duh, kako po objektima, tako i po metodama spoznaje.“¹⁰⁸⁶ Šoljan je upravo na osnovu Eliotovog eseja „Tradicijska i individualni talenat“ pokušao da postavi standard u književnosti kada je u pitanju tradicija i njen odnos prema savremenim delima. Ivan Slamnig „poput Šoljana upotrebljava logički precizan, naučni rječnik i sistem pojmova, čija su značenja konstantna, potvrđujući i time, pored ostalog, da naginje više naučnoj empiriji i logičko-pozitivističkom gledanju na umjetničko djelo, nego filozofskoj, spekulativnoj kritici.“¹⁰⁸⁷

Biografija T. S. Eliota sama po sebi nije bila predmet velikog interesovanja naših kritičara u to vreme, a biografski podaci bi se pojavljivali isključivo u okviru eseja o stvaralaštvu radi njihove sveobuhvatnosti.

Neki od tih naslova nisu imali drugu nameru nego da nam približe njegovo stvaralaštvo. Pošto je reč o prvoj posleratnoj deceniji ne čudi podatak da su neki imali kao polazišnu tačku širi kontekst od same književnosti, Stanislav Vinaver govori o dekadenciji protiv koje se Eliot bori, a Dragan M. Jeremić suprostavlja Lenjina Eliotu.¹⁰⁸⁸ Za Dragana M. Jeremića Palavestra tvrdi da je bio najobrazovaniji među srpskim kritičarima, kritički autoritet koji se u posleratnim književnim podelama našao na strani realista. S obzirom na činjenicu da je do kritike došao preko filozofije ne čudi ni naslov njegovog eseja. Ako ovome dodamo i eseje Dušana Puhala koji u predstavljanju Eliota pokušava da radi na razvijanju socijalističkog morala, mogli bismo da zaključimo da ipak ne zauzimaju ni veliko ni značajno mesto u kritičkoj recepciji T. S. Eliota u ovom periodu. Zapravo, pravu ulogu agitatora komunističkog morala jedino i jeste odigrao profesor Puhalo. Kao što smo videli, kada piše o poeziji analiza se kreće u poznatim okvirima, s tim što njegovi zaključci, za razliku od zaključaka ostalih kritičara, dobijaju negativan predznak. Tako, na primer, kada govori o citatima stavlja naglasak na njihovu neuklopljenost, a ne na njihov opšti značaj. Puhalo

¹⁰⁸⁶ Idem, str. 712.

¹⁰⁸⁷ Idem, str. 717.

¹⁰⁸⁸ Vinaver, Stanislav, „Delo T. S. Eliota – njegova postignuća, njegovi problemi, njegova borba protiv dekadencije“, *Književne novine*, 1951 (28. 8. 1951.), god. IV, 35
Jeremić, M. Dragan, „Lenjin ili Eliot“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 712 – 715.

zaključuje da politički reakcionizam nepotrebno opterećuje poeziju ovog nazadnog pesnika, ali ipak uspeva da pronađe zajedničku nit sa jednom od osnovnih premisa socijalističkog pogleda na književnost, a to je potreba da se književnost bavi opštim pitanjima bitnim za ljude a ne pojedinačnim doživljajima. Profesor Puhalo¹⁰⁸⁹ ne vidi veliku vrednost ni u Eliotu kritičaru koji intelektualno izlaže svoje emocionalne stavove, nedoslednost u njegovom delu naravno pokazuje na primeru negacije ideje društvene uloge poezije koju je naposljetku prihvatio.

U ovom periodu izdvaja se i esej Ivana Ćurčina¹⁰⁹⁰ koji se ovog puta bavi isključivo Eliotom i isključivo njegovom kritikom. Na suprotnom polu od profesora Puhala, veliča Eliotov značaj i obrađuje sve najvažnije teme kojima se Eliot bavio. Iako uočava nedoslednosti, ne vidi ih kao mane, a podvlači i Eliotov stil pisanja. I jedan i drugi pristup, iako dijametralno suprotnih zaključaka, kreću se u okviru uvreženih mišljenja o Eliotovom stvaralaštvu.

I preostali napisi u tom periodu donose samo osnovne smernice, dobijamo osnovne podatke o stvaralaštvu i analizu koja govori o opštepoznatim karakteristikama Eliotovih dela. Autori su Ivo Vidan¹⁰⁹¹, Antun Šoljan¹⁰⁹², Petrić Vladimir¹⁰⁹³, Slobodan Selenić¹⁰⁹⁴. Posebno je interesantan esej Vladimira Petrića, analiza Eliotovog pesničkog i dramskog stvaralaštva sa naglaskom na njegovu filozofsku potku. On Eliotovu religioznost objašnjava filozofskim konceptima, možda stoga što tako stvarno misli, a možda jer to od njega očekuje istorijski trenutak. U svakom slučaju najveća vrednost ovog rada je u tome što nije opterećen vladajućom komunističkom ideologijom, pa je stoga čak i Eliotov opis krize kapitalizma samo jedna od činjenica. Kada je ovaj, prilično opsežan, esej u pitanju, važno je napomenuti da se autor ne poziva na Eliotovu kritičku misao u analizi poezije i drame. Ocenjuje drame kao teške za glumačku interpretaciju, a u svom sledećem napisu naglašava da pesme modernih pesnika treba recitovati. Prikaz Antuna Šoljana i Ivana Slamniga se izdvaja jer upućuje publiku na neke nove teme, kao što je poređenje Eliota i Džojlsa, uputivši nas istovremeno i na stranog kritičara, izvor informacije, F. O. Matjesena.

¹⁰⁸⁹ Puhalo Dušan, „T. S. Eliot kao književni kritičar“, *LMS*, 1957, god. CXXXIII, knj. CCCLXXIX, sv. 1, str. 3-31.

¹⁰⁹⁰ Ćurčin, Ivan, „T. S. Eliot kritičar“, *Pogledi*, 1955, Almanah, str. 199 – 207.

¹⁰⁹¹ Eliot, T. S., „Odlomci kritičke proze“ /prev. Ivo Vidan/, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354 - 365.

¹⁰⁹² A. Š., I. S., „Eliotova Pusta zemlja“, *Krugovi*, 1954, 5, str. 356 – 359.

¹⁰⁹³ Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot: pesnik, dramatičar, filozof“, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 11-12, str. 393-425.

Petrić, Vladimir, „O ritmu u modernoj poeziji“, *Polja*, 1956, 2, 8 – 9, str. 11 – 12.

¹⁰⁹⁴ Slobodan Selenić, „Tri engleska pesnika“, *Student*, 1956(27. 04. 1956.), XXI, br. 9

Analiza dramskog stvaralaštva T. S. Eliota je dobijala svoje mesto u pregledima celokupnog Eliotovog stvaralaštva. Međutim, analize drama su se pojavljivale i u obliku samostalnih eseja u ovoj deceniji. Radovan Vidović¹⁰⁹⁵ je objavio prikaz sa festivala u Edinburgu, Ivo Vidan¹⁰⁹⁶ se isto tako kritički osvrnuo na novu dramu citirajući tadašnjeg cenjenog pozorišnog i televizijskog kritičara Vorslija da Eliot ne postavlja ni probleme niti nudi rešenja, a pitanjima poetske drame, kao što smo videli, bavio se i Dušan Puhalo.¹⁰⁹⁷

Pošto je Eliotovo stvaralaštvo bilo uvršteno u antologiju, zbirku eseja, a objavljena je i jedna zbirka njegove poezije, tih godina su objavljivani i prikazi radi popularizacije i obezbeđivanja trajnosti tim naslovima. Prikazi se objavljuju u *NIN-u*, *Politici*, *Susretima* (List omladine Beograd), ali i uže stručnim časopisima kao što su *Književnost* i *Republika*. Tako je nepoznati autor iskoristio priliku da povodom objavljivanja „Puste zemlje“ u kratkim crtama predstavi celokupno delo T. S. Eliota¹⁰⁹⁸, a Ivan Slamnig i Antun Šoljan predstavljaju u istom prikazu¹⁰⁹⁹ dve antologije poezije koje su objavljene u približno isto vreme.

Na objavljen izbor Eliotovih eseja osvrnula su se dvojica autora, Jovan Hristić¹¹⁰⁰ i nepoznati autor.¹¹⁰¹ Dok nepoznati autor ovlaš prelazi kroz teme kojima se Eliot bavi, Hristić svoje premišljanje o ulozi kritičara i uloge kritičara pokušava da zaokruži zaključkom koji govori o društvenoj ulozi književnosti kao bitnijem aspektu od razvijanja kritičkog aparata. Hristić svoj esej počinje pozivanjem na stranog autoriteta u oblasti kritike Stenlija Edgara Hajmana.

1960 – 1969.

O opštem književnom kontekstu u ovoj deceniji pisali su Breda Kogoj Kapetanić¹¹⁰², Sonja Bašić¹¹⁰³, Dušan Puvačić¹¹⁰⁴ i Miroslav Beker.¹¹⁰⁵ Živorad Jovanović¹¹⁰⁶ je objavio

¹⁰⁹⁵ Vidović, Radovan, „Jedan značaj dramski novitet na festivalu u Edinburgu“, *Slobodna Dalmacija*, 1953 (13. 11. 1953.), knj. XI, br. 2726

¹⁰⁹⁶ Vidan, Ivo, „Nova drama T. S. Eliota (Osvrt na djelo ‚Poveljivi pisar‘)“, *Život*, 1953, god. II, knj. III, br. 14, str. 395.

¹⁰⁹⁷ Puhalo, Dušan, „Drame u stihu T. S. Eliota“, *LMS*, 1956, god. 6, knj. 132, br. 378, str. 555-570.

¹⁰⁹⁸ P/erović. S. P/redrag., „Tomas Sterns Eliot: *Pusta zemlja*, Zora, Zagreb“, *Politika*, 1959 (22.03.1959.), god. LVI, 16427, Kultura-umetnost, god. III, br. 102

¹⁰⁹⁹ Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, „Suvremena engleska poezija“, *Susreti*, 1958, god. VI, br. 4, str. 399-401.

¹¹⁰⁰ Hristić, Jovan, „Zagonetka Poezije. (O poeziji)“. Izbor engleskih eseja, knj. I, Prosveta, 1956., *Književnost*, 1957, god. XII, knj. XXV, br. 9, str. 283-288.

¹¹⁰¹ N. S., „Pjesnici i poezija“ T. S. Eliota“, *Republika*, 1958, god. 14, br. 2, str. 29.

¹¹⁰² Kogoj Kapetanić, Breda, „Engleska književnost XX stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 10, str. 12-13.

¹¹⁰³ Bašić, Sonja, „Američka književnost XX. Stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 7, str. 12-13, 18.

¹¹⁰⁴ Puvačić, Dušan, „Iskustva engleskih kritičara (II)“, *Književne novine*, 1963 (31. 5. 1963.), god. XV, br. 198

¹¹⁰⁵ Beker, Miroslav, „Smjernice poslijeratne engleske književnosti“, *Naše teme*, 1962, god. VI, br. 10, str. 1524-1546

¹¹⁰⁶ Jovanović, P. Živorad, „T. S. Eliot kod Jugoslovena (bibliografska građa)“, *Pozorište*, 1965, god. VII, br. 3, str. 360-361.

opsežnu bibliografiju kritičke i prevodne recepcije Eliotovih dela kod nas. Sonja Bašić i Breda Kogoj Kapetanić govore o Eliotu u sklopu književno-istorijskog prikaza engleske, odnosno američke književnosti, a Miroslav Beker daje smernice za period posle drugog svetskog rata koji se hronološki preklapa sa periodom kada su nastale Eliotove drame. Skreće pažnju na veliku produkciju i nemogućnost da se isprate savremena kulturna dešavanja.

U seriji napisa¹¹⁰⁷ koji su objavljeni 1965. godine u periodici povodom smrti T. S. Eliota, a koji su svi odreda veličali lik i delo T. S. Eliota, izdvojili bismo jedino esej Antuna Šoljana¹¹⁰⁸ koji predstavlja pravi pregled celokupnog Eliotovog stvaralaštva, sa naglaskom na značaj koji je Eliot odigrao za razvoj naše književnosti.

U jednoj drugoj seriji napisa koju bismo mogli svrstati pod interpretativno - eklektičke čija je funkcija promovisanje tri nova izdanja prevoda Eliotovog stvaralaštva, susreli smo se sa Đurom Bećinom¹¹⁰⁹ koji je svestan brojnosti napisa o Eliotu i njihove kontradiktornosti, Milošević Draganom¹¹¹⁰, koji naglašava da je Eliotovo stvaralaštvo na polu osećajnosti a ne saznanja, Puvačić Dušanom¹¹¹¹, Zvonimirom Golobom¹¹¹², Ivom Vidanom¹¹¹³, Dragutinom Mićevićem¹¹¹⁴, Aleksandrom Spasićem¹¹¹⁵, Tomislavom Sabljakom¹¹¹⁶, Daliborom Cvitanom¹¹¹⁷ i nepoznatim autorima.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁷ Pahor, Božidar, „Smrt Thomasa S. Eliota“, *Delo*, 1965 (13. 1. 1965.), god. VI, br. 10

Marković, Borivoje, „T. S. Eliot. Umesto nekrologa vratimo mu pesmu“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10

„Starci treba da budu istraživači“, *Književne novine*, 1965 (23. 1. 1965.), god. XVII, br. 241, str. 5.

S/tefanović/, A/leksandar/, „Thomas Stearns Eliot (1888-1965)“, *Književne novine*, 1965 (9. 1. 1965.), god. XVII, br. 240, str. 8.

P.B., „Slovo o Thomas Stearns Eliotu“, *Polet (Zagreb)*, I, 1965, III, str. 13.

„Umro književnik T. S. Eliot“, *Politika*, 1965 (6. 1. 1965.), god. LXII, br. 18410

Hristić, Jovan, „T. S. Eliot – pesnik jedne civilizacije“, *Politika*, 1965 (10. 1. 1965), god. LXII, 18414 – Kultura – umetnost, IX, 400

Sabljak, T/omislav/, „Svjetionik na otoku“, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 13.

Jurišević, Miodrag, „T. S. Eliot pesnik apsolutne imanencije“, *Vidici*, 1965, god. XIII, str. 90.

„Umro Thomas Stearns Eliot“, *Slobodna Dalmacija*, 1965 (6. 1. 1965.), god. XXII, br. 6180

¹¹⁰⁸ Šoljan, Antun, „Evropski i naš pjesnik“, *Forum*, 1965, god. IV, knj. VII, br. 1-2, str. 278-288.

¹¹⁰⁹ Đuro, Bećir, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Zadarska revija*, 1963, god. XII, br. 3, str. 266-268.

¹¹¹⁰ Milošević, Dragan, „Magija poetske reči: Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Borba*, 1962 (19. 8. 1962.), god. XXVII, br. 228

¹¹¹¹ Puvačić, Dušan, „Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962.“, *Književne novine*, 1962 (8. 8. 1962.), god. XIV, br. 177

¹¹¹² Golob, Zvonimir, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962, god. III (5. 10. 1962.), br. 128

¹¹¹³ Vidan, Ivo, „Napregnute riječi. Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962 (26. 10. 1962.), god. III, br. 131

¹¹¹⁴ Mićović, Dragutin, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrani tekstovi*. Beograd, 1963“, *Borba*, 1963 (15. 12. 1963.), god. XXVIII, br. 344

¹¹¹⁵ Spasić, I. Aleksandar, „Književni pogledi T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1964, god. X, knj. 10, str. 268-278.

¹¹¹⁶ Sabljak, Tomislav, „Kritičar T. S. Eliot“, *Mogućnosti*, 1964, god. XI, br. 3, str. 276 – 284.

Dušan Puvačić je objavio osvrte na dve objavljene knjige prevoda u toj deceniji¹¹¹⁹, obezbedivši čitalačkoj publici analize poezije i prevoda. U analizi „Kvarteta“¹¹²⁰ naglašava veru kao rešenje citirajući Leonarda Angera, Eliotovu snažnu ličnost koja sve prilagođava sebi, i skreće pažnju kako bi više voleo videti prozne prevode sa engleskim originalom. Iako se osvrće na tumačenje društvene uloge poezije dato u eseju o Vordsvortu, ne upada u zamku vaspitavanja socijalističkog morala, kao recimo profesor Dušan Puhalo. Skreće pažnju na isključivo književna merila kao prepreku u prijemu poezije ovog stvaraoca, odnosno publiku vaspitanu na emocionalnoj pesničkoj tradiciji, nespremnu za prijem ovog predstavnika intelektualne pesničke tradicije. Dušan Puvačić je svoj zanat ispekao u *Književnim novinama*, da bi kasnije bio stalni književni kritičar u beogradskom časopisu *NIN*. Još kao student je preveo zajedno sa Nikolom Koljevićem *Načela književne kritike* I. A. Ričardsa, a svoja teorijska znanja je primenjivao u svojoj praksi. „Dnevna kritika, kojom su do tada suvereno vladali rečiti novinski kritičari-impresionisti, sa novom generacijom školovanih stručnjaka odvojila se od ranijih francuskih uzora. Napustila je istovremeno i teški stil nemačkog razlaganja i uske ideološke norme sovjetske doktrinarne partijske kritike. Pod uticajem engleske i američke moderne kritičke tradicije, novi naraštaj srpskih kritičara okrenuo se najpre ‚Novoj kritici‘. Neki od njih su u izvesnoj meri čak i postali ‚Novi kritičari‘ – novi književnici sholastičari i stilistički pozitivisti, koji su, umesto u sve kuće, ulazili pravo u tekst, išli iza tekstova i u ‚pažljivom čitanju‘ namerno izbegavali moralni i socijalni kontekst i zanemarivali društveno i istorijsko značenje književne reči. Puvačić je bio jedan od prvih mlađih srpskih kritičara koji su, bez hvalisavog mudrovanja i dekorativne učestalosti, u dnevnoj kritičkoj praksi lako prerasli impresionizam, retoričke dvosmislenosti, penušavu ekvilibristiku, dogmatske klasifikacije, komitetsku samovolju i glasnu medijsku pompu. Umesto *utiska* ponudili su *uverenje*. Nisu se plašili odrešitog i jasnog suda, teške reči i britkog tona. Služili su se logičkim zaključcima u logičkoj rečenici, gde, po pravilima anglosaksonskog stila, ‚lopatu treba nazvati lopatom‘. [...] Delujući u javnosti iz jednog

¹¹¹⁷ Cvitan, Dalibor, „Pozitivistička kritika metafizičkog pjesnika“, *Telegram*, 1964 (17. 01. 1964.), 195

¹¹¹⁸ „Thomas Stearns Eliot, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1967“, *Telegram*, 1967 (26. 05. 1967.), god. VII, knj. VIII, br. 369

„Eliot, Thomas Stearns, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1967.-“, *Književne novine*, 1967 (8. 07. 1967.), god. XIX, br. 305

N. T., „T. S. Eliot: *Četiri kvarteta*“, *Književnost*, 1967, god. XXII, knj. XLIII, br. 6, str. 596-597.

¹¹¹⁹ Puvačić, Dušan, „Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962.“, *Književne novine*, 1962 (8. 8. 1962.), god. XIV, br. 177

Puvačić, Dušan, „Eliotova pesnička sinteza. T. S. Eliot: *Četiri kvarteta*“, *Književne novine*, 1967 (08. 07. 1967.), 19, 305, str. 3-4.

¹¹²⁰ Eliot, T. S., „*Četiri kvarteta*“ /prev. Svetozar Brkić/, Beograd, Prosveta, 1966

marginalnog književnog kruga, koji nije imao društvenu podršku partijske kulture i vladajuće politike, Puvačić se od početka naučio da, na poslovima književnog kritičara, ne radi pod upaljenim reflektorima javnosti i da bude izvan dometa ćudljive književne čaršije. [...] To su bile pouke kritičara školovanog i sazrelog izvan glavnih tokova srpskih književnih kretanja, u skrajnutim ‚Književnim novinama‘ i u časopisu ‚Savremenik‘. [...] Puvačićevo tumačenje kritičkih postavki T. S. Eliota imalo je poučan i vaspitan smisao. Za kritiku, koja je upravo tada savladala ideološku košuljicu i izlazila iz političke dogme, takav ugao gledanja pokazao se prihvatljivim. Eliot je kritičarima vraćao samopouzdanje i samopoštovanje u procenjivanju književnih vrednosti. Za kritičare koji su se oslobađali partijske samovolje, političkog jednonumlja i poslušne pokornosti prema merilima spoljašnje sile, blagotvorno su delovale Eliotove reči da je književna kritika instiktivna i stvaralačka delatnost ‚civilizovanog duha‘. Taj duh se ostvaruje u kulturnom istorijskom kontekstu. [...] Kritičarima svoje generacije Puvačić nije savetovao da slepo pođu za Eliotom ili da ga podražavaju, nego da ga ne zaborave i da imaju na umu takvo trezveno i dinamično intelektualno iskustvo. Ni sam Puvačić nije bio strasni eliotovac, kao što nije bio ni skerlićevac, ni marksista, ni ‚novi kritičar‘, o čijim je kritičkim iskustvima često pričao.¹¹²¹

Zvonimir Golob, od svih pomenutih autora koji su pisali osvrte u ovoj deceniji, jedini je bio izrazito¹¹²² kritički usmeren i naglasio je da je Eliotova poezija poezija koja se ne čita. Zvonimir Golob, koji se samo usputno bavio književnom kritikom uz svoj pesnički rad, praktikovao je kritički metod ocenjen više kao ‚školsko prepričavanje sadržaja pjesama popraćeno impresionističkom emfazom, nego kao konkretna analiza.¹¹²³

Vidan Ivo se sa mnogo kritike osvrće na prevod, ali posmatra kritički i Eliotovo stvaralaštvo, uočivši razvojnu liniju koja vodi ka ‚Četiri kvarteta.¹¹²⁴ Aleksandar Spasić naglašava značaj Eliotove knjige eseja zbog siromaštva naše književnoteorijske tradicije, i stoji na liniji koju zauzima kritičar Ajvor Vinters u tumačenju Eliotovih nedoslednosti. Kao bitna je informacija da su ovaj izbor pravili Hristić i Eliot zajedno. Tomislav Sabljak i Dalibor Cvitan takođe promovišu zbirku eseja.

Na temu Eliotovog kritičkog rada u ovoj deceniji oglašavali su se: Ivo Vidan, Dušan Puvačić, Tomislav Sabljak, Jovan Hristić, Meša Selimović, Nikola Koljević, Radojica

¹¹²¹ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 707- 709.

¹¹²² Golob, Zvonimir, ‚Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962‘, *Telegram*, 1962, god. III (5. 10. 1962.), br. 128

¹¹²³ Vlatko, Pavletić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost, str. 730.

¹¹²⁴ Vidan, Ivo, ‚Napregnute riječi. Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962‘, *Telegram*, 1962 (26. 10. 1962.), god. III, br. 131

Tautović, Miroslav Beker, Aleksandar Spasić, Zvonimir Golob, Dalibor Cvitan, Ivan Ćurčin, Petar Milisavljević, Srba Ignjatović i Milan Ranković.

Ivo Vidan¹¹²⁵ se zadržava najviše na eseju „Tradicija i individualni talenat“, bavi se standardnim temama impersonalnosti i društvene uloge kritike. Među prvima stavlja naglasak na tradiciju empirizma, kao i specifične okolnosti u akademskoj kritici u momentu kada se Eliot pojavio. Pojam tradicije predmet je eseja Jovana Hristića, daje primer na konkretnim pesničkim ostvarenjima. Kritičare koje pominje su Stenli Edgar Hajman, F. O. Matjesen i Džon Krou Rensom.

Dušan Puvačić¹¹²⁶ je objavio dva prikaza. Izdvajaju se po tome što u pregledu uvrštavaju eseje ili delove eseja koji nisu prevedeni kod nas i na taj način široj publici omogućavaju celovitiji uvid u kritičko stvaralaštvo T. S. Eliota. I on naglašava činjenicu empirizma u anglo-saksonskoj kritici. Ovaj drugi osvrt na Eliotovu knjigu eseja *Kritikovati kritičara* objavljen je u rubrici „Književnost u svetu“.

Nikola Koljević¹¹²⁷, jedan od predstavnika univerzitetske kritike, anglista i šekspirolog, u svom eseju o kritici poezije i pesničkoj kritici brani naučni pristup kritici. Poznat je kao pisac studije o teorijski osnovama američke Nove kritike koja je „neposredno uticala na razvitak srpske književne kritike posle Drugog svetskog rata. Kao kritičar srpske književnosti (*Ikonoborci i ikonobranitelji*, 1978) zanimali su ga lirski oblici, epsko nasleđe i odnos prema tradiciji, pri čemu je svoja estetska merila nekada spuštao i podešavao prema delima pokrajinskih i lokalnih pesnika.“¹¹²⁸

Meša Selimović¹¹²⁹ pristupa analizi Eliotovog stvaralaštva na klasičan način, obrađujući najčešće obrađivane teme. Izdvaja se po tome što kod Eliota otkriva „zdrav pozitivistički stav“: „I ponovo (Svrha poezije), naglašavajući uslovljenost i zavisnost poezije od društvenog razvitka, Eliot kaže da je „razvijanje poezije simptom društvenih promena.“¹¹³⁰ Ne znamo razloge zbog kojih je Meša u tumačenju Eliotovih stavova naglasio pozitivističko shvatanje književnosti, ali moguće da je to uradio da bi se povinovao

¹¹²⁵ Vidan, Ivo, „Načela anglosaksonske književne kritike“, *Umjetnost riječi*, 1962, god. VI, br. 4, str. 197-216.

¹¹²⁶ Puvačić, Dušan, „Tragom Eliotovih definicija poezije“, *Književne novine*, 1963 (27. 12. 1963.), god XV, br. 213

Puvačić, Dušan, „Thomas Stearns Eliot: *Kritikovati kritičara*. New York.1965.“, *Savremenik*, 1967, god. XIII, knj. XXV, br. 6, str. 592-596.

¹¹²⁷ Koljević, Nikola, „Kritika poezije i pesnička kritika“, *Izraz*, 1963, god. VII, knj. 13, br. 8 – 9, str. 97 – 109. Koljević, Nikola, „Poezija kao etička svest o ljudskoj istoriji. Kritička misao i pesničko ostvarenje T. S. Eliota.“, *Književnost*, 1963, god. XVIII, knj. XXXVII, br. 7-8, str. 42-81.

¹¹²⁸ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 686.

¹¹²⁹ Selimović, Meša, „Eliot kritičar“, *Život*, 1963, XII, 11-12, str. 134-137.

¹¹³⁰ Idem, str. 137.

ideološkim zahtevima tog vremena. Ne treba zaboraviti da su u to vreme posledice javnog iskazivanja stavova koji nisu bili na ideološkoj liniji mogle da budu velike: „U *Sjećanjima* Selimović je sazeo i vredna svedočenja o književnim prilikama u Bosni u doba ideološke prevlasti partijske kulture, zbog čega je, kad je izgubio milost i podršku tamošnjih vlastodržaca, pred kraj života morao da se iseli iz Sarajeva.“¹¹³¹

Ivo Ćurčin¹¹³² obrađuje Eliotov pristup Šekspiru, naglašavajući da je Eliot malo pisao o Šekspiru, preskočivši temu objektivnog korelativa i Eliotovog viđenja Hamleta, a Milan Ranković¹¹³³ je fokusiran na negativne Eliotove kritike Šekspira, sa ciljem da ukaže na manjkavosti Eliotovog pristupa. Petar Milosavljević¹¹³⁴ razmatra pitanje našeg tradicionalizma koji je povezan sa klasicizmom, a na primeru Eliota i Herberta Rida pokušava da dokaže svoje stanovište da je podela na romantično i klasično u umetnosti veštačka.

U ovom periodu naišli smo i na jedan prikaz Zvonimira Goloba¹¹³⁵, oštro intoniran, usmeren na jednog domaćeg kritičara. Prikaz je imao dvostruku svrhu, da pokaže da Eliotovi stavovi u radu tog kritičara nisu dobro shvaćeni ni primenjeni, i da izrazi i svoje negativne stavove o Eliotu. Srba Ignjatović¹¹³⁶ nam skreće pažnju na bitnu činjenicu iz istorije književnosti, na manifest nadrealizma iz 1924. godine, i paralelan tok nadrealizma sa modernizmom, činjenicu koju kao da se previđa kada se govori o svetskim tokovima književnosti modernizma. Miroslav Beker¹¹³⁷ zahvata Eliotove ideje šire od ostalih svojih kolega kritičara detaljnom analizom i neprevedenih eseja, a u njihovom tumačenju služi se obimnom literaturom autoriteta koje navodi: Bonami Dobri, Livajz Fri, F. O. Matjesen, Edmund Vilson, Stenli Edgar Hajnman, Dž. K. Rensom, F. R. Liviz, Klint Bruks, Ajvor Vinterz, Kristijan Šmit, Ents Oraz, F. V. Bejtson, F. M. Kuna, Frenk Kermoud, Bruks, Leonard Anger, Grejem Hju, Kinsli Ejmis, Donald Dejvi. U sledećem svom eseju¹¹³⁸ ističe

¹¹³¹ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 597 – 598.

¹¹³² Ćurčin, Ivo, „Neki aspekti Eliotove kritike Šekspira“, *Filološki pregled*, 1964, god. /II/, knj. 1-2, str. 223-230.

¹¹³³ Ranković, Milan, „Egzistencijalni kontinuum poezije i kritike.“, *Izraz*, 1964, god. VIII, knj. XVI, br. 8-9, str. 232-244.

¹¹³⁴ Milosavljević, Petar, „Tradicija i avangardizam“, *Polja*, 1968, god. 14, br. 113/114, str. 6-8.

¹¹³⁵ Golob, Zvonimir, „Mogućnosti i granice kritike“, *Forum*, 1965, god. IV, br. 1-2, str. 203-219.

¹¹³⁶ Ignjatović, Srba, „Prilog tumačenju Eliotovog shvatanja poezije, istorije i stvarnosti“, *Polja*, 1967, god.13, br. 109, str. 14.

¹¹³⁷ Beker, Miroslav, „Eliotov kritički opus u perspektivi“, *Forum*, 1968, VII, br. 7 – 8, str. 171 – 220.

¹¹³⁸ Beker, Miroslav, „Pedeset godina *Tradicije i individualnog talenta*“, *Književna smotra*, 1969, god. I, br. 1, str. 18-22.

Eliotovu povezanost sa Hegelom i Jungom, a temi impersonalnost¹¹³⁹ posvetio je odvojen esej, jasno naglasivši da ovu tezu treba posmatrati isključivo u istorijskom kontekstu, kao reakciju na neposrednu romantičarsku tradiciju.

Kada je u pitanju poezija u ovoj deceniji oglasili su se Jovan Hristić¹¹⁴⁰ uz prevod „Puste zemlje“, posvetivši posebnu pažnju beleškama, Nikola Koljević¹¹⁴¹ upućujući nas na paralelu između Jejtisa i Eliota, Sabljak Tomislav¹¹⁴² i Dušan Puhalo¹¹⁴³ koji je ublažio svoje stavove u odnosu na Eliotovo stvaralaštvo, ili ih je makar izrazio u blažoj formi. I analize dramskog stvaralaštva se kreću u uobičajenim okvirima. Značajna su dva imena, Milan Topolovački¹¹⁴⁴ i Zvonimir Radeljković¹¹⁴⁵ koji naglašava da je drama prava Eliotova forma i da u njegovoj poeziji ima više drame nego u njegovim dramskim komadima, a interesantna su dva prikaza pozorišnog komada „Koktel“.¹¹⁴⁶

1970 – 1979.

Opšti kontekst američke i engleske književnosti u ovoj deceniji dali su Svetozar Brkić,¹¹⁴⁷ Sonja Bašić¹¹⁴⁸ i Višnja Sepčić.¹¹⁴⁹ Interesantan je esej Svetozara Brkića koji u širem kontekstu post-eliotovske ere ističe značaj njegove teorije o tri glasa poezije i podvlači šta je Eliot ostavio sledećim generacijama, raskošne opise i konverzacijski ton. Svetozara Brkića Palavestra vidi kao predstavnika univerzitetske kritike čiji su „esejistički stil i

¹¹³⁹ Beker, Miroslav, „Težnja prema impersonalnosti u modernoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1969, god. 13, str. 3-19.

¹¹⁴⁰ Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

¹¹⁴¹ Koljević, Nikola, „Jejts prema Eliotu: Delimično upoređenje“, *LMS*, 1965, god. CXLI, knj. CCCXCVI, br. 1, str. 59-78.

¹¹⁴² Sabljak, Tomislav, „T. S. Eliot kao pjesnik“, *Mogućnosti*, 1963, god. X, br. 6, str. 589-608.

¹¹⁴³ Puhalo, Dušan, „Pesnik velikih fragmenata“, *Savremenik*, 1960, god. VI, knj. XI, br. 6, str. 614-631.

¹¹⁴⁴ Topolovački, Milan, „Pesnička drama T. S. Eliota“, *Polja*, 1966, god. XII, 100, str. 13.

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 11 -12, str. 24 – 28.

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1968, XVII, 2 -3, str. 58 – 64.

Topolovački, Milan, „Strukturalizam Eliotove drame“, *Odjek*, 1969 (15. V 1969.), god. XXII, 10

¹¹⁴⁵ Radeljković, Zvonimir, „Izlet u dramu“, *Izraz*, 1967, XI, XXII, 11, str. 1128 – 1132.

¹¹⁴⁶ Marković, Milosav, „T. S. Eliot: Koktel“, *Beogradska nedelja*, 1965 (17. 1. 1965.), god V, 174

Anđelić, Borislav, „Koktel sa bodljama“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

¹¹⁴⁷ Brkić, Svetozar, „Engleska poezija od 1950. do 1973. godine“, *Književnost*, 1974, god. XXIX, knj. LIX, br. 8-9, str. 167-186.

¹¹⁴⁸ Bašić, Sonja, „Američka poezija XX stoljeća“, *Književna smotra*, 1974, god. VI, br. 18, str. 23 - 35.

Bašić, Sonja, „Od Sylvie Plath do Jamesa Tatea (Bilješke uz prijevod Antuna Šoljana iz najnovijeg američkog pjesništva)“, *Forum*, 1975 (jul-august 1975), god. XIV, knj. XXX, br. 7-8, str. 162 - 169.

Bašić, Sonja, „Osjećati misao i misliti osjećaj“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 26 – 31.

¹¹⁴⁹ Sepčić, Višnja, „Iz moderne američke poezije. O modernom pesništvu“, *Književna smotra*, 1975, god. VII, br. 21, str. 60-61.

književni ugao gledanja bili širi od filološkog, a kritički odnos prema tekstu mnogo izrazitiji od poredbenog postupka.¹¹⁵⁰

Osvrti¹¹⁵¹ na izdanja koja su predmet našeg interesovanja u ovoj deceniji su bili osvrti na knjigu Miroslava Bekera o *Modernoj kritici u Engleskoj i Americi*, i na antologiju Ljiljane Babić *Zlatna knjiga američke poezije*. Jedino je Mitrović Marija¹¹⁵² u svom osvrtu izdvojila Eliota, naglasivši da je njegovo vreme prošlo.

Novu kritiku u perspektivi nam daje Miroslav Beker¹¹⁵³, kao i pogled na Eliota konzervativnog revolucionara¹¹⁵⁴ koji u post-eliotovskoj fazi nailazi na negiranje, Sreten Petrović¹¹⁵⁵ posmatra Eliotovo stvaralaštvo iz jedne specifične pespektive sociologije kulture i estetike, Olga Stojanović¹¹⁵⁶ estetička stanovišta, Nikola Koljević¹¹⁵⁷ se bavi Hamletom, i tom kontekstu, neminovno Eliotovim stavovima. Bavi se i Jejtson¹¹⁵⁸, ovaj put uz naglašavanja pojma tradicije. Interesantno je poređenje Eliota i Andrića po profilu ličnosti. Ranko Radešić¹¹⁵⁹ u istraživanju depersonalizacije poezije citira Eliota, Snežana Brajović govori uopšteno o kontradiktornostima u tumačenju Eliota¹¹⁶⁰, a Sonja Bašić takođe o post-eliotovskoj fazi i nekim osnovnim činjenicama o recepciji kod nas, Zvonimir Radeljković¹¹⁶¹ prati temu dramatizacije poetskog glasa, istaknuvši da Eliotova podela na tri glasa ne donosi ništa novo jer već postoji podela na liriku, epiku i dramu. Đorđe Vidanović¹¹⁶² govori o podeli Eliotovog kritičkog stvaralaštva na period časopisa *Egoist*, period pisanja osvrta na aktuelna izdanja, i period držanja predavanja i govora.

¹¹⁵⁰ Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007*. Tom 2, Matica srpska, Novi Sad, 2008, str. 681.

¹¹⁵¹ „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*. Zagreb, 1973“, *Naše teme*, 1974, god. XVIII, br. 12, str. 2198 - 2200.

Babić, Ljiljana, „Znalački i nadahnut izbor. Antun Šoljan, *Zlatna knjiga američke poezije*. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980/81“, *Bagdala*, 1982, god. XXIV, br. 278-279, str. 33 - 34.

¹¹⁵² Mitrović, Marija, „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, 1973“, *Književna istorija*, 1973, god. VI, br. 21, str. 182 - 185.

¹¹⁵³ Beker, Miroslav, „Nova kritika u perspektivi“, *Umjetnost riječi*, 1971, god. XV, br. 3, str. 239 - 263.

¹¹⁵⁴ Beker, Miroslav, „Konzervativni revolucionar“, *15 dana*, 1976, god. XVIII, br. 8, str. 23 - 26.

¹¹⁵⁵ Petrović, Sreten, „Teološki smisao Eliotove poetike“, *Književna kritika*, 1971, god. II, br. 5-6, str. 29-45.

¹¹⁵⁶ Stojanović, Olga, „Estetičko stanovište T. S. Eliota“, *Ideja*, 1978, god. XVIII, br. 6, str. 121 - 136.

¹¹⁵⁷ Koljević, Nikola, „Hamlet kao tragedija“, *Izraz*, 1971, god. XV, br. 5, str. 463 - 478.

¹¹⁵⁸ Koljević, Nikola, „O Eliotu, o Jejtsonu, o tradiciji“, *Izraz*, 1976, god. XX, knj. XL, br. 11, str. 385 - 417.

¹¹⁵⁹ Rodešić, Radenko, „Depersonalizacija poezije“, *Student*, 1972 (25. 04. i 2. 05. 1972.), god. XXXVI, str. 11 - 12.

¹¹⁶⁰ Brajović, Snežana, „Eliot i kritika“, *Književna reč*, 1975 (22. 11. 1975.), god. IV, br. 45.

¹¹⁶¹ Radeljković, Zvonimir, „Prufrok ili Eliot“, *Književna smotra*, 1977-1978, god. IX, br. 28-29, str. 35-39.

¹¹⁶² Vidanović, Đorđe, „Tradicija i individualni talenat u delu T. S. Eliota.“, *Gradina*, 1979, god. XIV, knj. 3, str. 66-72.

Poezija je bila tema manjeg broja napisa u poređenju sa Eliotovim kritičkim radom koji je plenio pažnju naših kritičara. Oglasili su se Miroslav Beker¹¹⁶³, Ivana Milankov¹¹⁶⁴, Sonja Bašić¹¹⁶⁵ i Dunja Detoni Dujmić koja se bavi temom recepcije i analize prevoda naglasivši da je više književnih odjeka Eliotovih prevodilaca, negoli samog Eliota, te da su hrvatski prevodi Eliota kvalitetniji od prevoda srpskih prevodilaca.

U ovom periodu o dramama je pisao Marko Grčić.¹¹⁶⁶

1980-1989.

Opšti kontekst savremene književnosti dat je u napisu Donalda Hola, Eliota predstavlja u kratkim crticama kao prethodnik savremenih autora. Vlatko Pavletić¹¹⁶⁷ ga, u svom prikazu moderne poezije, izdvaja jer je zaslužan za obnavljanje končeta u poeziji.

I u ovom periodu Dunja Detoni Dujmić¹¹⁶⁸ objavljuje analize poezije, prevoda i recepcije, a Eliota svrstava u artistski sloj poezije koja je imala najslabiji početak, dok Miodrag Pavlović¹¹⁶⁹ govori o tri faze čitanja Eliota i hvali „Četiri kvarteta“ kao poslednje remek delo koje označava izlazak iz modernizma.

Slobodan Blagojević¹¹⁷⁰ osporava Eliotovu analiza Halmeta, i jedini neuspeh vidi u Eliotovoj nesposobnosti da pronade jednu emociju pomoću koje bi Hamleta ubacio u svoju shemu. Po svojoj osobitosti izdvaja se pristup Ratomira Ristića¹¹⁷¹ koji uvodi nove teme u kritičkoj recepciji u toj deceniji: temu interpretacije, a detaljnije obrađuje i Eliotov odnos prema Džozsu i njegovom stvaralaštvu. U tom periodu interesantne teme pokreće i Marija Šerbedžija u našoj kritičkoj recepciji. U jednom radu istražuje poreklo Eliotovog objektivnog korelativa¹¹⁷², a u drugom se bavi paralelama između Eliota i Miljkovića.¹¹⁷³ Jedan klasičan

¹¹⁶³ Beker, Miroslav, „Pedeset godina Eliotove *Puste zemlje*“, *Forum*, 1972, XI, br. 12, str. 975 – 985.

¹¹⁶⁴ Milankov, Ivana, „Aspekti vremena u poeziji Tomasa Sternza Eliota“, *Znak*, 1978, god. V, br. 9 - 10 (1976 - 1977), str. 612-619.

¹¹⁶⁵ Bašić, Sonja, „Dva velika pjesnika američkog modernizma“, *15 dana*, 1978, god. XXI, br. 4-5, str. 39-43.

¹¹⁶⁶ Grčić, Marko, „Uz dvije drame T. S. Eliota“, *Forum*, 1972, XI, knj. XXIV, br. 9, str. 469 – 488.

¹¹⁶⁷ Pavletić, Vlatko, „Ključ za modernu poeziju“, *Republika*, 1981, god. XXXVII, br. 9-10, str. 850-867.

¹¹⁶⁸ Detoni Dujmić, Dunja, „Ljubavna pesma T. S. Eliota“, *Forum*, 1980, god. XIX, knj. XL, br. 7-8, str. 306-312.

Detoni Dujmić, Dunja: „O recepciji anglo-američke poezije“, *Književna smotra*, 1981, god. XIII, br. 41-42, str. 49-52.

¹¹⁶⁹ Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota. Treće čitanje“, *Književne novine*, 1988 (01. 11. 1988.), god. 39, br. 763

¹¹⁷⁰ Blagojević, Slobodan, „Hamlet gospodina Eliota“, *Polja*, 1983, god. 29, br. 292/293, str. 289-291.

¹¹⁷¹ Ristić, Ratomir, „Iskušenja književne interpretacije i Eliotov skepticizma u ranoj kritici“, *Gradina*, 1983, god. XVIII, br. 3, str. 57-70.

Ristić, Ratomir, „Eliot o Džozsu“, *Gradina*, 1982, god. XVII, br. 3-4, str. 133-136.

¹¹⁷² Šerbedžija, Marija, „Volter Pejter i T. S. Eliot: Verbalni i objektivni korelativ“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 1986, god. 34, br. 2, str. 239-257.

¹¹⁷³ Šerbedžija, Marija, „Smisao metaforičkih ambicija u poeziji Branka Miljkovića i Tomasa Sternsa Eliota“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1986, god. 16, 2, str. 137-147.

osvrst na Eliotovo teorijsko i kritičko stvaralaštvo jeste osvrst Zilhada Ključanina¹¹⁷⁴ koji Eliotove pojmove posmatra u savremenom trenutku, a Mirko Magarašević¹¹⁷⁵ otvara novu problematiku prevevši neobjavljene stihove iz „Puste zemlje“.

1990-1999.

U poslednjoj deceniji prošlog veka autori se više ni na koji način ne bave uopštenim temama modernizma. Eseji koji se pišu bave se analizom neke, i ponajčešće samo jedne i specifične karakteristike Eliotovog stvaralaštva. Miodrag Pavlović razmatra problem „Ubistva u katedrali“¹¹⁷⁶, Đorđe Časlav¹¹⁷⁷ poredi poeziju Miodraga Pavlovića i T. S. Eliota, prati uticaj koji se odvijao i na teorijskom i na pesničkom nivou, Srđan Vujica¹¹⁷⁸ podstaknut verovatno opštom društvenom atmosferom devedesetih godina napisao je kratku belešku o ratnom pesništvu, dok se Mirko Magarašević¹¹⁷⁹ u dva navrata osvrće negativno na tumačenja Jovana Hristića. Osvrt Novice Petrovića¹¹⁸⁰ povodom objavljivanja nove zbirke Eliotovih pesama ima za cilj da nam olakša čitanje pesama objavljenih u tom izboru.

2000-2009.

I u ovom periodu nastavlja se tendencija pisanja kritičkih eseja čije su teme jasno izdiferencirane. Slobodan Beljanski¹¹⁸¹ rezimira dvadeseti vek kroz stvaralaštvo Paunda i Eliota, Vesna Egerić¹¹⁸² paralelne pojave u delima Crnjanskog i Eliota kroz način na koji prikazuju žene, a Ana Bojanović¹¹⁸³ intertekstualni dijalog stvaralaštvu T. S. Eliota i Ivana Lalića. Ivan Petrović¹¹⁸⁴ se kreće u okvirima indijske misli u „Četiri kvarteta“ koja podstiče paradoks i različitost, a Matić Andrija¹¹⁸⁵ se bavi Eliotovom poetikom i anti-semitizmom.

¹¹⁷⁴ Ključanin, Zilhad, „T. S. Eliot: Tradicija i individualni talenat“, *Život*, 1986, god. 35, knj. 69, br. 1-2, str. 95-109.

¹¹⁷⁵ Magarašević, Mirko, „Reč-dve na rubu puste zemlje“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

¹¹⁷⁶ Pavlović, Miodrag, „Problem *Ubistva u katedrali*“, *LMS*, 1990, god. 166, knj. 445, br. 5, str. 752 - 755.

¹¹⁷⁷ Đorđević, Časlav, „Intelektualno i pesničko srodstvo Miodraga Pavlovića i T. S. Eliota“, *Povelja*, 1995, god. 25, br. 1, str. 25 - 32.

¹¹⁷⁸ Vujica, Srđan, „Beleška o ratnom pesništvu“, *Mostovi*, Beograd, 1996, god. 4, br. 24, str. 253.

¹¹⁷⁹ Magarašević, Mirko, „Hristićev mešoviti Eliot. T.S.Eliot: *Pesme*; priredio Jovan Hristić, SKZ, Beograd, 1998.“, *Borba*, 1998 (22. 10. 1998.), god. LXXVI, br. 295

Magarašević, Mirko, „Hristićev promašeni Eliot“, *Isidorijana*, 1999, god V, br. 6-7, str. 281 – 295.

¹¹⁸⁰ Petrović, Novica, „*Sweeney Revisited*: uz novo izdanje Eliotovih Pesama“, *Poezija*, 1998, god. 3, br. 10, str. 31 -33.

¹¹⁸¹ Beljanski, Slobodan, „Rekvijem za dvadeseti vek“, *Polja*, 2001, god. 46, br. 415, str. 21 - 27.

¹¹⁸² Egerić, Vesna, „Tema rata i žene u poeziji i prozi Miloša Crnjanskog i Tomasa Sternsa Eliota“, *Bagdala*, 2001, god. 43, br. 448, str. 63 - 74.

¹¹⁸³ Bojanović, Ana, „Modernistička poetika i intertekstualni dijalog *Četiri kanona* Ivana V. Lalića i *Četiri kvarteta* Tomasa S. Eliota“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 2008, god. 56, br. 2, str. 403 - 421.

¹¹⁸⁴ Petrović, Ivan, „Rana indijska misao u *Berntu Nortonu* T. S. Eliota“, *Ulaznica*, 2003, god. 37, br. 188, str. 67 -90

¹¹⁸⁵ Matić, Andrija, „T. S. Eliot i antisemitizam“, *Polja*, 2007, god. 52, br. 466, str. 81 - 85.

Matić, Andrija, „Poetika T. S. Eliota u XXI veku“, *Nasleđe*, 2008, god. 5, br. 11, str. 17 - 25.

Esej Milana Živanovića¹¹⁸⁶ je klasično predstavljanje nekog pisca karakteristično za neke prethodne periode u kritičkoj recepciji. U seriji ovih napisa izdvajaju se eseji Milene Vladić Jovanov¹¹⁸⁷ po novini koju unosi u našu interpretativnu recepciju Eliota: temu komentara uz „Pustu zemlju“ i temu Eliotove beležnice pesama nastalih pre 1917. godine. U deceniji koja sledi, pojaviće se i njeni radovi pisani iz ugla teorije dekonstrukcije.¹¹⁸⁸ Pored toga, autorka se oglašava i na opšte književnoteorijske teme¹¹⁸⁹ postavljanja granice između književnosti i kritike. Esej Ane Đorić¹¹⁹⁰ smo uvrstili samo kao primer pozitivne upotrebe interneta u svrhu popularizacije književnosti, pošto je esej višestruko koristan i ujedno upućuje i na svoje, pažljivo odabrane, izvore.

¹¹⁸⁶ Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, *Dnevnik*, 2005, god. 63. (23. 08. 2005.), br. 21026, str. 23 (Iz rukopisa knjige Đorđe Randelj, Milan Živanović, Nobelovci – život i dela).

¹¹⁸⁷ Vladić, Milena, „Eliotova beležnica pesama“, *Književni list*, 2005, god. 4, br. 29, str. 3.

¹¹⁸⁸ Vladić Jovanov, Milena, „Dekonstrukcija i pesnička poetika T. S. Eliota“, *Zbornik matice srpske za književnost i jezik Novi Sad*, 2011, knj. 59, sv. III, str. 747 – 757.

Vladić Jovanov, Milena, „Smrt sv. Narcisa u *Pustoj zemlji* T. S. Eliota“, *Književna istorija*, 2011, god. 43, br. 145, str. 679 – 703.

¹¹⁸⁹ Vladić Jovanov, Milena, „Granice kritičkog i književnog“, *Zlatna greda*, 2011, god. 11, br. 119/120, god. XI, str. 43 – 45.

¹¹⁹⁰ Đorić, Ana, <http://www.interpretacije.com/2010/09/knjizevni-pogledi-t-s-eliot.html>

Kada je u pitanju interpretativna recepcija stvaralaštva T. S. Eliota od strane naših autora u periodici druge polovine dvadesetog veka, možemo da primetimo sledeće:

- T. S. Eliot se sagledava i u kontekstu američke i u kontekstu engleske književnosti u zavisnosti od ličnih afiniteta autora. Samo retki autori ističu povezanost engleske i američke književnosti, i Eliota kao simbola te povezanosti.
- U okviru interpretativne recepcije celokupnog stvaralaštva T. S. Eliota, primetna je nedovoljna zastupljenost poezije u odnosu na zastupljenost kritike.
- U okviru interpretativne recepcije njegove poezije, primetna je nedovoljna zastupljenost analize samih poetskih dela. Analiza poetskih dela se i kod interpretativne recepcije domaćih autora prevashodno bazira na analizi tematskih i filozofskih aspekata poezije.
- U okviru interpretativne recepcije njegove kritike, primetno je da su naši autori svoje radove temeljili na radovima anglo-američkih kritičara, priznatim autoritetima.
- Eliotovo kritički rad obrađivan je u okviru najčešće pominjanih tema: tradicija, objektivni korelativ, disocijacija senzibiliteta, impersonalnost poezije.
- Specifičnost naše recepcije ogleda se u stavljanju naglaska na temu društvene uloge poezije, što je usko povezano sa vladajućom društvenom paradigmom u to vreme.
- Pogrešno tumačenje Eliotovih pogleda na društvenu ulogu poezije, dovodi do pojave da se njegov pristup naziva pozitivističkim, kao u slučaju Meše Selimovića.
- Najčešće citirani esej je esej „Tradicija i individualni talenat“.
- Samo dva autora u kritičkoj recepciji kritike izlaze iz okvira postavljenih prevodnom recepcijom, i obrađuju teme koje nisu bile zastupljene. Reč je o Dušanu Puvačiću i Miroslavu Bekeru.
- Ideološki kontekst opterećuje interpretativnu recepciju u radu Dušana Puhala u prvoj posleratnoj deceniji, da bi kasnije postepeno nestao.
- Mali broj autora se priklanja struji koja u negativnom svetlu ocenjuje stvaralaštvo T. S. Eliota: Dušan Puhalo, Zvonimir Golob, Slobodan Blagojević.
- Često je isticana kontradiktornost Eliotovih stavova.
- Bićanić Sonia originalnim suprotstavljanjem dveju različitih analiza iste pesme, jedna analiza je bila Eliotova a druga analiza nekog njegovog savremenika, koji

nije bio sledbenik Nove kritike. Cilj je da ukaže na novine koje je Eliot uveo u književnu kritiku.

- Prvi radovi na temu prevodne i interpretativne recepcije T. S. Eliota pojavljuju se već u sedmoj deceniji u vidu bibliografije radova.
- Sistematski se ovom temom bavi jedino Dunja Detoni Dujmić, čiji rad je u izvesnoj meri opterećen rivalstvom između hrvatske i srpske književne scene, pa prevode procenjuje sa stanovišta bolji ili gori u odnosu na njegovo poreklo.
- Kritičkom i prevodnom recepcijom bave se u svojim esejima i Jovan Hristić, Mirko Magarašević, Miroslav Beker. Njihovi osvrti na recepciju su nesistematične prirode.
- Kada je u pitanju aktivna recepcija, Nikola Koljević je prvi u sedmoj deceniji skrenuo pažnju na sličnosti između Eliota i Andrića, poredivši ih po ljudskoj suštini.
- U sedmoj deceniji Nikola Koljević se zalaže za naučni pristup kritici, koji se u potpunosti poštuje tek u prvoj deceniji dvadeset i prvog veka.
- Zvonimir Golob je izvršio analizu direktnog Eliotovog uticaja na jednog hrvatskog kritičara Eliotovog usmerenja, Dalibora Cvitana.
- Ostali autori sa kojima se u našoj recepciji poredi Eliotovo stvaralaštvo su: Miloš Crnjanski, Branko Miljković, Ivan V. Lalić, Miodrag Pavlović.
- Dušan Puvačić ističe jednu prepreku književnoteorijske prirode za recepciju Eliotove poezije, nenaviknutost naše čitalačke publike koja je vaspitana na emocionalnoj pesničkoj tradiciji, a ne na intelektualnoj.
- Informacije o post-eliotovskoj fazi u kojoj je Eliotovo stvaralaštvo negirano, pojavljuju se u osmoj deceniji.
- Tema Eliotovog elitizma u poeziji retko je pominjana kao činjenica, pri čemu nije detaljnije obrađivana.
- „Beleške uz ‚Pustu zemlju‘“ se pominju u sedmoj deceniji, ali nije izvršena analiza pesme kao jedinstvene strukture sa „Beleškama“.
- U devetoj deceniji pojavljuje se tema postojanja različitih verzija „Puste zemlje“.
- Bez obzira da li su se kritičari prema stvaralaštvu T. S. Eliota određivali pozitivno ili negativno, svi su saglasni da se radi o velikom književniku dvadesetog veka.
- Svi izbori bilo da je reč o kritičkoj ili prevodnoj recepciji bazirali su se na ličnom afinitetu prevodilaca ili kritičara. Ne može se uočiti postojanje nikakvog projektnog pristupa problematici. Ovo se odnosi i na dva imena koja su se u toku

ovog rada iskristalisala kao najveća, Ivana V. Lalića i Jovana Hristića, po tome što su istovremeno bili i prevodioci i kritičari i pesnici koji su stvaralali pod uticajem T. S. Eliota. Kao primer njihovom pristupu ovoj problematici, možemo da citiramo pesmu Jovana Hristića u kojoj kaže:

(...) Ponekad, uveče

Ja sedim u tvojoj sob ii mi, uz času vina (razume se),

Ponovo poredimo svoje prevode *Puste zemlje*.

„Ovo je bolje kod tebe“; „ovde si se prešao.“ A kada dođemo

Do onog: „Oed‘ und leer das Meer“, ili:

„Et O ces voix d’enfants chantant dans la coupole“,

Slažemo se da smo obojica to kogenijalno preveli.¹¹⁹¹

- Po broju bibliografskih odrednica, od većeg ka manjem, najviše su bili zastupljeni časopisi: *Polja*, *Književne novine*, *Mostovi*, *Književnost*, *Izraz*, *Književna reč*, *Telegram*, *Umjetnost riječi*, *Mogućnosti*, *Student*, *Politika*, *Život*, *NIN*, *Književna kritika*, *Književna smotra*, *Putevi*, *Republika*, *Savremenik*, *Razlog*, *Naše teme*, *Krugovi*.

¹¹⁹¹ Hristić, Jovan, *Sabrane pesme*, (prir. Saša Radojčić), Rad, Beograd, 2002, str. 88. Na ove stihove skreće pažnju Veselinović, Sonja, *Prevodilačka poetika Ivana V. Lalića*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012, str. 216.

NAPISI OBJAVLJENI U ZASEBNIM IZDANJIMA

1950 - 1959.

U prvoj posleratnoj deceniji prošlog veka širi književno-istorijski kontekst daju knjiga nemačkog dramaturga i pozorišnog kritičara Julijusa Baba *Pisci Amerike*¹¹⁹² i *Istorija književnosti SAD* Kanlifa Markusa.¹¹⁹³ Jedina im je zajednička osobina to što stavljaju Eliota u društveni i književni kontekst Amerike: dok Kanlifovu istoriju odlikuje naučno izlaganje književno-istorijskih činjenica, pristup Julijusa Baba je impresionistički i negativno intoniran.

U ovoj prvoj deceniji javila su se tri imena koja su možda i najviše doprinela popularizaciji stvaralaštva T. S. Eliota kroz prevodnu i interpretativnu recepciju. Svetozar Brkić sastavljač je antologije u koju je pored Eliotovih pesama uvrstio i svoj esej „T. S. Eliot: Razvoj jednog pesničkog senzibiliteta.“¹¹⁹⁴ Istražuje paradoks revolucionarnosti i tradicionalnosti, odnosno originalnosti i klasicizma kod Eliota, pesimističku atmosferu, tradiciju i individualni talenat, analizu književnih dela i jezik. „Kvartetima“ prigovara da su teški za analizu, zbog sjedinjenosti filozofije i poezije. Hristić objavljuje *Poezija i kritika poezije*¹¹⁹⁵, pokušaj asimilacije Eliotovih stavova usred haosa kritičkih teorija, a Antun Šoljan¹¹⁹⁶ samo ukratko predstavlja Eliota u zbirci Eliotove poezije koju je sastavio, pozivajući se na strane kritičare F. O. Matjesena i Klinta Bruksa.

1960-1969.

Književno-istorijski okvir u ovoj deceniji dat je Spilerovom *Istorijom književnosti SAD*.¹¹⁹⁷

Tomislav Ladan u eseju o T. S. Eliotu objavljenom u sklopu zbirke *Izabranih pjesama*¹¹⁹⁸ ukazuje na izvore, bavi se temama Eliotovog deklarativnog klasicizma, objektivnog korelativa, a poziva se i na Elizea Vivasa. Tomislav Ladan je poznat po tome što „u svojoj kritičkoj metodi kombinira komparatističko-historijsku analizu sa punktiranjem filozofskih ideja sadržaja u djelu.“¹¹⁹⁹

¹¹⁹² Julius Bab, *Pisci Amerike*, Zagreb, Mladost, 1955, str. 267.

¹¹⁹³ Kanlif, Markus, *Historija književnosti SAD*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1959

¹¹⁹⁴ Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 34 – 45, u: Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije (1900 – 1950)*, Beograd, Nolit, 1957

¹¹⁹⁵ Hristić, Jovan, *Poezija i kritika poezije*, Matica srpska, Novi Sad, 1957

¹¹⁹⁶ Šoljan, Antun, „Bilješka o piscu“, str. 82 – 83, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, Zagreb, Zora, 1958

¹¹⁹⁷ Spiler, Robert, et. al., *Istorija književnosti SAD*, Cetinje, Obod, 1962

¹¹⁹⁸ Ladan, Tomislav, „T. S. Eliot i njegova poezija“, str. 97 – 106., u: T. S. Eliot, *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

¹¹⁹⁹ Vlatko, Pavletić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost, str. 737.

Živojin Todorović je, pored kratke beleške, u svoju knjigu *Reči imaju pisci sveta*¹²⁰⁰ uvrstio i prevod jednog Eliotovog pisma.

U ovoj deceniji Nikola Koljević¹²⁰¹ posvećuje pažnju Novoj kritici u svom magistarskom radu, koji je i objavljen,¹²⁰² a u okviru pristupa se bavi i Eliotom. Naglašava da je Eliota čitao na engleskom, i detaljno se bavi temama bezličnosti pesničke emocije i tradicije. Koljević se Eliotu vraća i kada ga poredi sa Džojksom¹²⁰³ po njihovim mladalačkim eksperimentima. Ističe simboličnu, ne opisnu prirodu umetnosti, i poredi Džojsovu epifaniju i objektivni korelativ.

Hristić u *Izabranim tekstovima* T. S. Eliota¹²⁰⁴ razrađuje esej objavljen u časopisu *LMS*¹²⁰⁵ godinu dana ranije, uvrstivši ga u zasebno izdanje u želji da ovaj njegov esej dobije i promenjene komunikativne funkcije. Teme su odnos poezije i kritike, pesnik kritičar, univerzalnost Eliotove poezije i kritike, tradicija, impersonalnost, imažizam, uzori, objektivni korelativ. Ivan V. Lalić¹²⁰⁶, kao i Koljević, predstavlja sebe kao dobrog poznavaoča činjenica o Eliotu. Deli njegove stavove o prirodi kritike, uvodi stavove Edmunda Vilsona o dramskom obeležju Eliotove imaginacije, odnos poezije i muzike obrađuje kroz pojam auditivne imaginacije, a u analizama pesničkih ostvarenja se oslanja na Helen Gardner. Sledeće godine objavljeno je i delo Edmunda Vilsona¹²⁰⁷, koje uprkos tome što je kritički intonirano u eseju o Eliotu podvlači činjenicu univerzalnosti Eliotovog stvaralaštva.

Među različitim pristupima analizi Eliotove „Puste zemlje“ izdvaja se ime Ernsta Kurcijusa¹²⁰⁸ po tome što Eliotovo delo sagledava kroz teme erosa i tanatosa. Dušan Puhalo se u svom eseju objavljenom u zbirki eseja „Veliki pesnici o poeziji“¹²⁰⁹, uprkos tome što je svestan Eliotovog značaja za razvoj književnosti, vraća nedostacima i nedoslednostima u njegovom radu. Preokupiran je temom reakcionarnog katolicizma, za koji tvrdi da je u

¹²⁰⁰ Todorović, Živojin, „Tomas Eliot“, str. 85 – 86., u: Todorović, Živojin, *Reči imaju pisci sveta. I.* Kragujevac, „Svetlost“, 1962

¹²⁰¹ Koljević, Nikola, *Nova kritika - njeni teorijski osnovi i rezultati - magistarski rad*, Sarajevo, N. Koljević, 1963

¹²⁰² Brkić, Svetozar, „Pogovor“, str. 99 -105., u: Eliot, T. S., *Četiri kvarteta*, Beograd, Prosveta, 1966

¹²⁰³ Koljević, Svetozar, „Simbol kao zagonetka ili rasvetljenje? Eliotovi i Džojsovi mladalački eksperimenti“, str. 164 – 181, u: Koljević, Svetozar, *Trijumf inteligencije*, Beograd, Prosveta, 1963

¹²⁰⁴ Hristić, Jovan, „Predgovor“, str. 7 – 30., u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

¹²⁰⁵ Hristić, Jovan, „Eliotovo shvatanje tradicije“, *LMS*, 1962, god. CXXXVIII, knj. CCCLXXXIX, br. 2, str. 91-100.

¹²⁰⁶ Lalić, Ivan, „O poeziji T. S. Eliota“, str. 152 – 172., u: Lalić, Ivan, *O poeziji dvanaest pesnika*, Beograd, Slovo Ljubve, 1963

¹²⁰⁷ Vilson, Edmund, „T.S. Eliot“, str. 79 – 111, u: Vilson, Edmund, *Akselov zamak ili O simbolizmu* /prev. i predgovor Olga Humo/, Beograd, Kultura, 1964

¹²⁰⁸ Curtius, E. R., „T. S. Eliot“, str. 122 – 170., u: Curtius, E. R., *Eseji iz evropske književnosti* /prev. dr Emilija Grubačić/, Sarajevo, Veselin Masleša, 1964

¹²⁰⁹ Puhalo, Dušan, *Veliki pesnici o poeziji*, Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, 1964, str. 184 – 207.

suprotnosti sa Eliotovim stavovima o ulozi umetnosti i književnosti u društvu, kao i temama tradicije i pesničke impersonalnosti, za koje dokazuje da nisu novina u književnoj teoriji. Svetozar Brkić¹²¹⁰ je uz „Četiri kvarteta“ obradio temu Eliotove poezije, analizirajući njegove izvore, a dva autora u tom periodu su pisala o nobelovcima, Sjepan Ivezić¹²¹¹ i Ivo Hergešić.¹²¹² Ivo Hergešić piše o književnicima koji su dobili Nobelovu nagradu, detaljnije obrađuje stvaralaštvo i pravi osvrt na recepciju. Interesantan je podatak da govori o Eliotu i kao o dečjem piscu.

1970-1979.

U ovoj deceniji objavljena je istorija engleske književnosti Dušana Puhala.¹²¹³ Ističe Eliota kao najuticajnijiu književnu ličnost, ne najvećeg pesnika, a njegova dela elitistička, nerazumljiva za većinu čitalaca. Kada je esejistika u pitanju, pravi podelu na književnoteorijske eseje, radove o pojedinim piscima i književne grupe ili pojave i eseje o društvenim pitanjima, a ističe da njegove književnoteorijske izjave nisu bile naučno utemeljene. Ovde je Eliot u jednom udžbeniku književnosti sagledan u kontekstu engleske književnosti. U antologiji savremene američke poezije¹²¹⁴ Ivan Lalić isticanjem formiranog Eliotovog jezika američke intonacije opravdava donekle razloge zbog kojih je Eliotovo stvaralaštvo uvrstio u okvire američke književnosti. Svestan velikog Eliotovog uticaja, naziva ga ortodoksijom koja je tri decenije vladala. U svojoj knjizi eseja *Kritika i delo*¹²¹⁵ ukazuje na izvore svoje kritičke misli u Eliotovoj kritici, a u njegovom radu uočava, kao i Rene Velek dok ga poredi sa Valerijem, „englesku verziju formalističko-simbolističkih teorija.“¹²¹⁶ Uvod koji je objavio uz izbor poezije¹²¹⁷ zapravo je ponovo objavljen esej iz periodike. Slamnig uvrštava Eliota u svoju antologiju *Svjetske književnosti Zapadnog kruga*¹²¹⁸, a Šoljan ga u svojoj antologiji *Moderne lirike zapadnog kruga*¹²¹⁹ svrstava u engleske pesnike. Jovan Hristić¹²²⁰ obrađuje Eliotovo kritičko stvaralaštvo u okvirima Nove kritike, posebno pojmove tradicija i objektivni korelativ, a njegove eseje ne uvrštava u izbor eseja, dok se Nikola

¹²¹⁰ Brkić, Svetozar, „Pogovor“, str. 99 -105., u: Eliot, T. S., *Četiri kvarteta*, Beograd, Prosveta, 1966

¹²¹¹ Ivezić, Stjepan, „Nobel i Nobelovci“, Zagreb, Epoha, 1965

¹²¹² Hergešić, Ivo, *Književnici nobelovci*, Zagreb, Radio-televizija Zagreb, Mladost, 1969

¹²¹³ Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot“, str. 221 – 247., u: Puhalo, Dušan, *Engleska književnost*, Beograd, Naučna knjiga, 1976

¹²¹⁴ Lalić, Ivan, Lalić Branka, *Antologija moderne američke poezije*, Beograd, Prosveta, 1972

¹²¹⁵ Lalić, Ivan V., *Kritika i delo*, Beograd, Nolit, 1971

¹²¹⁶ Idem, str. 16.

¹²¹⁷ Lalić, Ivan V., „Uvod“ u: Lalić, Ivan V. i Lalić, Branka, *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

¹²¹⁸ Slamnig, Ivan, *Svjetska književnost zapadnog kruga (Od srednjeg veka do današnjih dana)*, Zagreb, Školska knjiga, 1973

¹²¹⁹ Šoljan, Antun, *Antologije moderne lirike zapadnog kruga*, Zagreb, Školska knjiga, 1974

¹²²⁰ Hristić, Jovan, *Nova kritika*, Beograd, Prosveta, 1973

Koljević¹²²¹ bavi Eliotom, Jejtson i tradicijom, što smo već pominjali u okviru periodike. Esej S. M. Baure, detaljna analiza „Puste zemlje“, objavljen je dva puta, u knjizi njegovih eseja¹²²² i u knjizi Dragana Nedeljkovića i Miodraga Radovića.¹²²³

Frensis Fergason¹²²⁴ i Rejmond Vilijams¹²²⁵ su strani teoretičari dramskog stvaralaštva čija su dela prevedena, a istom problematikom se od naših kritičara i teoretičara bavio Slobodan Selenić.¹²²⁶

U ovom periodu su bila zastupljena i komparativna proučavanja. Zoran Gavrilović u svojoj knjizi *Uočavanja*¹²²⁷ razmatra američku i jugoslovensku misao o književnosti između dva rata, i naglašava da nema ozbiljnijeg zasnivanja teorijske misli. Eliota poredi sa Crnjanskim, Simom Pandurovićem i Ujevićem. U ovoj deceniji Dunja Detoni Dujmić¹²²⁸ odbranila je doktorsku disertaciju na temu recepcije engleske i američke poezije dvadesetog veka sa osvrtom na poeziju T. S. Eliota. Interpretativna recepcija je u ovom radu ostavljena po strani.

1980-1989.

U devetoj deceniji Eliotovo stvaralaštvo se sagledava u kontekstu engleske tradicije u istoriji engleske književnosti Brede Kogoj Kapetanić i Ive Vidana¹²²⁹, autor pregleda je Sonia Bićanić, a prevodi Gige Gračan. Esej „Modernistički prevrat“ Sonje Bašić uvršten je u antologiju *Zlatna knjiga američke poezije* Antuna Šoljana¹²³⁰, a uvod Miodraga Pavlovića u knjizi „Pusta zemlja“¹²³¹ objavljen je iste godine u *Književnim novinama* da bi 1990. godine bio uvršten u zbirku eseja ovog autora.¹²³² I njegov esej „Problem Ubistva u katedrali“ uvršten je i u pomenutu knjigu eseja, i objavljen 1990. godine u LMS.¹²³³ Esej Milana

¹²²¹ Koljević, Nikola, *Ikonoborci i ikonobranitelji*, Beograd, Nolit, 1978

¹²²² Baura, S. M., „T. S. Eliot: *Pusta zemlja*“ /prev. Dušan Puvačić/, str. 396 – 425., u: Baura, S. M: *Nasleđe simobliizma: Stvaralački eksperiment*. Beograd, Nolit, 1970

¹²²³ Baura, S. M., „T. S. Eliot: *Pusta zemlja*“, str. 635 – 666, u: Nedeljković, Dragan, *Umetnost tumačenja poezije*, Beograd, Nolit, 1979

¹²²⁴ Fergusson, Francis, *Ubistvo u katedrali: teološko pozorje*, /prev. Marta Frajnd/, str. 274 – 288, u: *Sušтина pozorišta*, Beograd, Nolit, 1970

¹²²⁵ Williams, Raymond, *Drama od Ibzena do Brehta*, Beograd, Nolit, 1979

¹²²⁶ Selenić, Slobodan, *Dramski pravci XX veka*, Umetnička akademija u Beogradu, Beograd, 1971

¹²²⁷ Gavrilović, Zoran, *Uočavanja*, Beograd, Prosveta, 1970

¹²²⁸ Detoni Dujmić, Dunja, *Engleska i američka poezija XX stoljeća u hrvatskim i srpskim prijevodima s posebnim obzirom na T.S.Eliota*, Zagreb, D. Detoni Dujmić, 1976

¹²²⁹ Kapetanić Kogoj, Breda, Vidan, Ivo, *Engleska književnost*, Zagreb, SNL, 1986

¹²³⁰ Bašić, Sonja, „Modernistički prevrat“, str. 18 – 39., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

Šoljan, Antun, „T. S. Eliot“, str. 267 – 271., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

¹²³¹ Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota – treće čitanje“, str. 5 – 13., u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, Niš, 1988

¹²³² Pavlović, Miodrag, *Čitanje zamišljenog: eseji iz svetske književnosti*, Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo, 1990

¹²³³ Pavlović, Miodrag, „Problem Ubistva u katedrali“, LMS, 1990, god. 166, knj. 445, br. 5, str. 752-755.

Topolovačkog „Eliotova drama“ iz knjige *Sirenski zov teksta*¹²³⁴ takođe je prethodno bio objavljen u *Životu* 1967. godine.¹²³⁵

Dve doktorske disertacije su odbranjene u ovom periodu, Branko Peić¹²³⁶ u oblasti estetike, bavi se Novom kritikom i Eliotom kao jednim od njenih inspiratora. Naglašava njegov intelektualni snobizam i koketiranje sa fašizmom. Poziva se i na Rensoma koji je tvrdio da je Eliot najbolji od svih kritičara kada poredi dvojicu pisaca. Ratomir Ristić¹²³⁷ se bavi problemom interpretacije u okvirima koje su postavili T. S. Eliot i Nova kritika.

1990-1999.

U poslednjoj deceniji prošlog veka u kritičkoj recepciji se pojavljuju neke ideje po prvi put. Tako Marko Grčić¹²³⁸ vidi programska načela i autobiografske elemente u „Ubojstvu u katedrali“, pojavljuje se ideja da je „Pusta zemlja“ sažetak indijskog speva *Ramajana i Mahabharata* u analizi objavljenoj u *Prilozima nastavi književnosti*.¹²³⁹ U pregledu nobelovaca Slobodan Živojinović naglašava stav V. K. Vilijams da je Eliot onemogućio da se stvori domaća poezija. Sonja Bašić se u predgovoru *Izabranim pjesmama*¹²⁴⁰ osvrće na domaću scenu na kojoj Eliot dominira. Primećuje da pesništvo u poeziji nije predmet analize, samo njena filozofska i tematska strana, da se konkretnost objektivnog korelativa gubi u „Četiri kvarteta“, a svoju analizu oslanja na analizu Helen Gardner. Antun Šoljan u svojim „Napomenama uz prijevod“ donosi podatak o prvom prevodu neke Eliotove pesme, prevodu Zvonimira Bajsića i Zvonimira Goloba pesme „Teta Helena“ sa češkog, objavljenom u *Ilustriranom vjesniku*, kao i razgovor sa T. S. Eliotom objavljenom u *Vjesniku* 1955. godine, i naglašava da Eliot nije pesnik sa velikom čitalačkom publikom. Jovan Hristić je svoj esej iz 1961. godine¹²⁴¹ uvrstio u zbirku eseja¹²⁴², a u zbirci pesama prevod dva eseja Sirila Konolija¹²⁴³ u kojima se on poziva i na Aldingtona i Kenera.

¹²³⁴ Topolovački, Milan, *Sirenski zov teksta*, Zagreb, Omladinski kulturni centar, 1988

¹²³⁵ Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 11 - 12, 24 – 28.

¹²³⁶ Peić, Branko, *Nova američka kritika u kontekstu ideje o smrti estetskog*, Beograd, B. Peić, 1981

¹²³⁷ Ristić, Ratomir, *T. S. Eliot i interpretaciji u kritici i nastavi poezije: doktorska disertacija*, Niš, R. Ristić, 1981

¹²³⁸ Grčić, Marko, „Ubojstvo u katedrali kao pasija“, str. 121 – 135., u: Eliot, Thomas Stearns, „Ubojstvo u katedrali“ /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

¹²³⁹ Stanislavljević, Vukašin, *Prilozi nastavi književnosti, Knj. 4*, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1991

¹²⁴⁰ Bašić, Sonja, „T. S. Eliot“, str. 93 – 113., u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

¹²⁴¹ Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

¹²⁴² Hristić, Jovan, „Prim. prev. ili uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, str. 234 – 239., u: Hristić, Jovan, *Eseji*, Novi Sad, Matica srpska, 1994

¹²⁴³ Konoli, Siril, „Prevrat u modernoj poeziji“ /prev. Zoran Paunović/, str. VII – XXV, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Uvrstio je takođe i anegdotski zapis Viljema Empsona "Maestrov stil"¹²⁴⁴ o Eliotu, i svoj pogovor¹²⁴⁵ u kojem ističe da iako „kod nas nikada nije postao popularan pesnik, Eliot spada među veoma prevođene pesnike.“¹²⁴⁶ Hristić daje uputstvo za snalaženje u kritičkoj recepciji T. S. Eliota, preporučuje Helen Gardner, F. O. Matjesen, Džordža Vilijamsona i Džordžisa Katauia (Georges Cattaui), pominje Hjuja Kenera, Ernsta Roberta Kurcijusa i Edit Sitvel. Od naših autora izdvaja Miodraga Pavlovića, Ivana V. Lalića i Mirka Magaraševića.

2000-2009.

Dubravka Popović-Srdanović¹²⁴⁷ bavi se specifičnom temom jednog Eliotovog prevoda sa francuskog, sa ciljem da ukaže na književne i vanknjiževne uslove prijema jednog prevoda. Hugo Fridrih je u svou zbirku eseja¹²⁴⁸ uvrstio esej o Eliotu, Snežana Šeatović-Dimitrijević¹²⁴⁹ proučava uticaj Eliota na stvaralaštvo Ivana V. Lalića, a neke njegove ideje prati i kod Miljkovića i Hristića. Zvonimir Radeljković¹²⁵⁰ je svoj prevod propratio pogovorom, naglašava duboko ličnu Eliotovu motivaciju za pisanje pesme koja dobija karakteristiku univerzalnosti. *Ideje kršćanskog društva*¹²⁵¹ su prvi put tema, autor pogovora je Zdravko Gavran, a objavljene su i Eliotove *Sabrane drame*.¹²⁵² Autor pogovora, Petar Opačić, ukazuje na značaj koji je Eliot imao na razvoj jezika jer je istupio iz viktorijanske tradicije i pronašao novi izraz. Đorđe Randelj i Milan Živanović¹²⁵³ govore o Eliotu pod naslovom „Pusta zemlja, šuplji ljudi“ obrađujući uobičajene teme u još jednoj knjizi posvećenoj nobelovcima. Sergej Macura se bavi analizom govornika u „Pustoj zemlji“.¹²⁵⁴ Izdvaja se stručnim pristupom i jasno izdiferenciranom temom, kao i pozivanjem na strane autore i publikacije, Helen Gardner i Oksfordsku antologiju engleske književnosti koja sadrži

Konoli, Siril, „T. S. Eliot“ /prev. Zoran Paunović/, str. XXVI – XXXII, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

¹²⁴⁴ Empson, Viljem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, str. 201 – 206, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

¹²⁴⁵ Hristić, Jovan, „Pogovor“, str. 207 – 213, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

¹²⁴⁶ Idem, str. 207.

¹²⁴⁷ Popović - Srdanović, Dubravka, *T. S. Eliot kao prevodilac Sen-Džon Persove „Anabaze“*, str. 129 -133, u: Janićijević, Jovan, *Prevodna književnost*, Beograd, Udruženje književnih prevodilaca Srbije, 2001

¹²⁴⁸ Hugo, Fridrih, „T. S. Eliot“, str. 214 – 217, u: Hugo, Fridrih, *Struktura moderne lirike: od sredine 19. do sredine 20. veka*, Novi Sad, Svetovi, 2003

¹²⁴⁹ Šeatović - Dimitrijević, Snežana, *Tradicija i inovacija*, Beograd, Filip Višnjić, 2004

¹²⁵⁰ Radeljković, Zvonimir, „Mi u Pustoj zemlji: Pogovor“, str. 77 – 99, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

¹²⁵¹ Gavran, Zdravko, „Pogovor: Sama demokratija nije dovoljna“, str. 115 – 132, u: Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

¹²⁵² Opačić, Petar, „Pogovor“, str. 615 – 622, u: Eliot, T. S., *Sabrane drame*, Split, Naklada Bošković, 2005

¹²⁵³ Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, str. 220 – 224, u: Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, *Nobelovci*, Novi Sad, KZ Ljubitelji knjige (Art print), 2006

¹²⁵⁴ Macura, Sergej, „Govornici u Pustoj zemlji“, *Lice u jeziku, književnosti, kulturi*, Beograd, Philologia, 2006, str. 101 – 106.

popis citata u Eliotovoj „Pustoj zemlji“. Andrija Matić je odbranio i magistarsku i doktorsku¹²⁵⁵ tezu na temu T. S. Eliota, i objavio knjigu¹²⁵⁶, široko zahvatajući oblast, što mu je ostavilo dosta prostora da se po svom nahođenju bavi Eliotovim stvaralaštvom.

Ako se sada osvrnemo na pregled interpretativne recepcije koji smo napravili odvojeno za zasebna izdanja, možemo da primetimo sledeće:

- U periodu od šezdeset godina nije izdata knjiga eseja naših kritičara o T. S. Eliotu.
- Daleko je manji broj bibliografskih odrednica zasebnih izdanja nego periodike.
- Strane autore nismo izdvajali u pregledu zbog toga što su bili malobrojni.
- Eliot se i u ovim izdanjima uvrštava i u američke i u engleske istorije književnosti.
- Eseji objavljeni u zasebnim izdanjima povezani sa esejima objavljivanim u periodici.
- Svetozar Brkić, Tomislav Ladan, Nikola Koljević, Ivan V. Lalić, Dušan Puhalo, Zoran Gavrilović, Dunja Detoni Dujmić su obeležili prve tri decenije posle rata, da bi se kasnije slabije javljali. Izuzetak su Jovan Hristić i Antun Šoljan koji objavljuju sve vreme.
- Druga generacija autora je: Sonja Bašić, Miodrag Pavlović, Milan Topolovački, Branko Peić, Ratimir Ristić, Marko Grčić, Slobodan Živojinović, Dubravka Popović Srdanović, Snežana Šeatović Dimitrijević, Zvonimir Radeljković, Zdravko Gavran, Petar Opačić, Sergej Macura, Andrija Matić.
- Oblast recepcije je pokrivena samo doktorskom disertacijom Dunje Detoni Dujmić, i novijim pojedinačnim, ali još uvek sporadičnim, istraživanjima o direktnim uticajima na naše stvaraoce.
- Ni jedna nova, do tad neobrađivana tema nije obrađena u zasebnim izdanjima.

¹²⁵⁵ Matić, Andrija, *Evolucija modernističke poetike u stvaralaštvu T. S. Eliota: doktorska disertacija*, Beograd, A. Matić, 2007

¹²⁵⁶ Matić, Andrija, *T. S. Eliot: pesnik, kritičar, dramski pisac*, Pančevo, Mali Nemo, 2007

**PREVODNA I INTERPRETATIVNA RECEPCIJA POEZIJE T. S. ELIOTA SA
OSVRTOM NA PREVODNU I INTERPRETATIVNU RECEPCIJU POEZIJE
MODERNIH AMERIČKIH PESNIKA NARODNJAČKE STRUJE**

Ako se prisjetimo citata kojeg smo naveli u uvodu ovog rada, u kojem Dž. S. Bruker naglašava kako je „Ajkinov Eliot moderan (anglo-američki, ličan, subjektivan, psihološki, ekspresionistički) dok je Paundov modernistički (evropski, bezličan, objektivan, realistički, post-impresionistički, kubistički, avangardan)¹²⁵⁷ direktno ćemo se vratiti na temu dveju osnovnih struja u američkoj poeziji.

Ovaj prvi Eliot nagnjao bi više narodnjačkoj struji u američkoj poeziji, uprkos tome što su mu mnogi savremeni američki pesnici izjednačavali narodnjačku poeziju sa američkom poezijom i odricali Eliotu pripadništvo američkoj poeziji upravo stoga što nije pripadao narodnjačkoj struji američke poezije. U tome je, naravno, prednjačio Vilijam Karlos Vilijams koji je „posvećen stvaranju poezije iz svakodnevnog američkog života i iz jezika Amerikanaca, bio posve siguran da Eliot nije bio uz američku poeziju, nego protiv nje.“¹²⁵⁸ Ukazivao je na inspiraciju koju je Eliot crpeo iz stranih evropskih književnosti, a njega su sledili i drugi američki kritičari.

Međutim, ovu su američku svađu zapravo vodili Vilijams narodnjak i Paund kozmopolita, što je dovelo do „podele poezije na akademsku poeziju i poeziju američkog tla.“¹²⁵⁹ Obojica su zapravo sanjali o američkoj renesansi: dok je Paund smatrao da Amerika zaostaje za Evropom, Vilijamsova polazišna tačka je bila idealizovana Amerika koju tek treba istražiti.

Uprkos ovakvim Vilijamsovim stavovima, postoje mnogi radovi, pogotovo danas, koji dokazuju da je Eliot američki pesnik. Za primer možemo da uzmemo A. D. Mudija koji nastoji da dokaže da je Eliotovo američko iskustvo najvitalnija osobina u njegovoj poeziji, a da je dela iz prošlosti i stranih kultura upotrebljavao na originalan način, baš kako je i sam Emerson to zahtevao kada je govorio da ne treba da čitamo Dantea već da „postanemo“ Dante. Time je pokazao da je uslov da američki pesnik piše o američkoj svakodnevnici neodrživo pojednostavljenje. Kada govori o američkom ritmu Eliotovog izraza, Mudi dokazuje da engleski i američki jezik dosta razlikuju. I to ne samo u značenju nekih

¹²⁵⁷ Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. xvi

¹²⁵⁸ Moody, A. D., „T. S. Eliot: American Strain“, p. 50, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom's Literary Criticism, New York, 2011

¹²⁵⁹ Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. viii

pojedinačnih reči, nego upravo u zvuku koji dolazi pre značenja, i ritmu koji je određen glasovnim nizovima. A upravo se nacionalna vitalna obeležja jednog jezika nalaze u jezičkom ritmu i prirodnim govornim obrascima. Svesna toga i Helen Vendler (Helen Vendler) u predgovoru svoje antologije savremene američke poezije kaže da će knjiga „moći da se pokaže u svom punom šarmu samo onima koji istinski znaju američki jezik – jezik koji se odvojio do ovog trenutka od engleskog jezika po svom naglasku, intonaciji, diskursu i rečniku.“¹²⁶⁰ A Mudi nas podseća da je Eliot, govoreći o neprevodivosti sa jednog jezika na drugi, isticao upravo te osobine nekog jezika kao neprevodive.

Uprkos tome što analizira i ostale američke karakteristike Eliotovog stvaralaštva, na prvom mestu sklonost ka skepticizmu, Mudi ipak zaključuje: „Eliot, očigledno, nije američki pesnik u istom smislu kao što su to Vitman i Vilijamson i Olson. Njegova poezija je podjednako engleska i evropska koliko i američka. Prerasta u viziju i mudrost više naroda i kultura. Ali Eliotova poezija je engleska i evropska poezija koju je mogao samo jedan Amerikanac da napiše, a upravo ta američka komponenta njegove poezije pravi razliku.“¹²⁶¹

Međutim, svađa između Vilijamsa i Paunda nije bila jedina svađa na književnoj sceni tog vremena, već odraz odnosa između engleske i američke književnosti koji se, prema rečima Jana Hamiltona, menjao kroz tri svoje faze u dvadesetom veku: „To je priča o udvaranju, braku, i razvodu. U prvoj trećini veka odvijala se živahna interakcija između engleske i američke tradicije, što je naizgled dovelo do vitalizacije obeju tradicija; u drugoj trećini veka bila je borba za kontrolu; a u poslednjoj trećini veka dolazi do slabljenja interesovanja, tako da je na kraju čak i rivalstvo zamrlo.“¹²⁶²

I dok se, kao što smo videli, u anglo-američkoj kritičkoj recepciji dosta raspravlja o tome da li je Eliot američki ili engleski pesnik, za našu kulturnu javnost to nije očigledno bilo bitno te se naša interpretativna recepcija nije se mnogo bavila ovim podelama. Držali su se standardnih definicija izricanih u istorijama književnosti, a T. S. Eliot se sagledava i u kontekstu američke i u kontekstu engleske književnosti u zavisnosti od ličnih afiniteta autora. Neki autori, doduše retki, ističu povezanost engleske i američke književnosti, i Eliota kao simbola te povezanosti. Imali smo prilike da naiđemo na izjavu Vilijama Karlosa Vilijamsa (u knjizi Slobodana Živojinovića) da je Eliot onemogućio stvaranje domaće poezije vrativši je akademijama, ali ovo je samo primer sporadične prirode pojavljivanja ovih tema.

¹²⁶⁰ Idem, p. viii

¹²⁶¹ Moody, A. D., „T. S. Eliot: American Strain“, p. 59, in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom's Literary Criticism, New York, 2011

¹²⁶² Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, p. vi

Ni sam Eliot se nije uključivao u ovu američku svađu između Vilijamsa i Paunda, a čini se da se i slagao sa Vilijamsom pošto je u svom eseju „Od Poa do Valerija“ istakao da je on engleski pesnik američkog porekla koji se formirao pod Bodlerovim uticajem. Sem toga, u časopisu *Poetry* (septembar 1946) vrlo je jasno rekao šta misli o američkoj poeziji svojih savremenika sa početka veka: „Kakva god da je bila književna scena u Americi od početka veka do 1914. godine, u mozgu imam potpunu praznina. Ne mogu se setiti imena ni jednog jedinog pesnika tog perioda čiji sam rad pratio: tek sam 1915. godine, kad sam došao za Englesku, čuo za Roberta Frosta.“¹²⁶³

Narodnjački orijentisane pesnike koji su bili tema magistarskog rada ova svađa takođe nije doticala. Oni su živeli savremeni američki život i stvarali savremenu poeziju američkog tla. Naravno, narodnjačka modernistička struja se ne iscrpljuje izborom pesnika koji je napravljen da bi što vernije oslikali bogastvo stilova i tema u vreme modernizma. Period u kojem su oni stvarali pokriva prvu polovinu prošlog veka i poklapa se sa periodom u kojem je stvarao Eliot, uz izuzetak Čarlsa Simića koji je rođen 1938. godine i počinje da objavljuje tek 1967. godine, odnosno u periodu posle Eliotove smrti.

Edgar Li Masters je živio od 1868. – 1950. godine, od 1898. godine objavivši dvanaest drama, dvadeset i jednu zbirku poezije, šest romana i šest biografija. Robert Frost (1874 – 1963) objavljuje u period od 1915. – 1947. godine, a kada govorimo o njegovom stvaralačkom opusu, govorimo o tridesetijednoj zbirci poezije i četiri drame. Karl Sendberg (1878 – 1967) objavljuje od 1904. godine do 1960, a objavio je dvanaest zbirki poezije, trinaest proznih dela, sedam knjiga za decu. Volas Stivens (1879 – 1955) objavljuje u period od 1921. – 1954. godine devet zbirki poezije i jedno prozno delo, a i. i. kamingz (1894 – 1962) od 1922. godine impozantan broj pesama, dve autobiografije, četiri drame i nekoliko eseja. Hart Krejn (1899 – 1932) je od 1926. godine objavio dve zbirke pesama, a Langston Hjuz (1902 – 1967) od iste te godine petnaest zbirki poezije, jedanaest proznih dela, šest knjiga, dvanaest drama i osam knjiga za decu.

Ako stvaralaštvo ovih pesnika nazovemo kolažem, recepcijski odraz tog kolaža, koji nastaje spajanjem ovog raznorodnog stvaralaštva, nije baš u potpunosti veran. „Ogledalo u kojima su se ovi pesnici ogledali imalo je svoje, već unapred definisane, determinante društveno-istorijskog i književno-istorijskog porekla koje su kod svih pesnika, izuzev našeg savremenika Simića, dodatno naglašene vremenskom distancom od momenta nastanka poezije do trenutka recepcije. Ako poredimo podatke o recepciji ovih pesnika do kojih smo

¹²⁶³ Eliot, T. S., *Inventions of the March Hare : Poems, 1909–1917* /edited by Christopher Ricks/, London, Faber 1996, New York, Harcourt Brace, 1996, p. 388.

došli u ovom radu, onda ćemo videti da njen kvantitativni i kvalitativni aspekt, kao i vreme prijema, zavise upravo od toga da li su u recepciji stvaralaštva određenog pesnika naglašenije determinante društveno-istorijskog ili književno-istorijskog karaktera.¹²⁶⁴

U svakom slučaju, jasno su naglašena tri faktora koja utiču na recepciju u kulturi primaoca: društveno-istorijski milje, književno-istorijski milje i vremenska distanca od momenta nastanka poezije do momenta recepcije.

U prvim posleratnim godinama najbolje su prošli oni pesnici čije stvaralaštvo se svojom društveno-istorijskom potkom uklapalo u društvene tokove kod nas. Tako smo svedoci veoma živog prijema poezije Langstona Hjuza i Karla Sandberga koja nam je dolazila kroz antologije, zbirke poezije, časopise i novine najrazličitijeg karaktera fokusiranih na najrazličitije ciljne grupe. „Klasno (Sandberg, Hjuza) i rasno (Hjuza) definisana, ova poezija se u potpunosti uklapala u šire društvene tokove neposredno posle Drugog svetskog rata, u periodu koji smo identifikovali kao period najveće prevodilačke i kritičke aktivnosti kada je reč o ovim pesnicima.“¹²⁶⁵ Kao što smo tada primetili, u ovom slučaju je reč o pozitivnom uticaju vremenske distance. Veći deo recepcije poezije ovih pesnika bio je neobjektivan i preneglašavao je upravo njenu socijalnu notu, a što se tiče napisa književno-istorijskog karaktera koji su išli u prilog njenoj popularizaciji, u svakom slučaju ne bismo mogli da ih smatramo ozbiljnim pristupom u proučavanju književnosti.

Kada je došlo do laganog zaokreta u društvenoj klimi, odnosno kada su oslabili ideološki zahteva koje je društvo u celini postavljalo pred književnost i književnu kritiku, a počeli da preovlađuju književni kriterijumi u vrednovanju poezije, recepcija poezije ove dvojice pesnika svela se na negovanje ličnih afiniteta: jedino prevodilačko ime koje se bavi njima dvojicom jeste Dragoslav Andrić. Književno delo se tretira kao književnost a ne u odnosu na njegovu društvenu ulogu koju ima obrađujući političke, socijalne, rasne, nacionalne ili rodne temama. Raša Livada ih u svojoj antologiji moderne američke poezije već uopšte ni ne pominje. U magistarskom ovaj njegov čin je ocenjen kao „konačan sud o vrednosti“¹²⁶⁶ dat na kraju prošlog veka.

Ako izuzmemo činjenicu da je stvaralaštvo Langstona Hjuza ispunjavalo ideološke zahteve koje je vreme postavljalo pred književnost, možemo da zapazimo da je ono po obimu veće od stvaralaštva T. S. Eliota, što takođe može delimično da objasni i neke od činjenica

¹²⁶⁴ Maljković, R., Mirjana, „Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuza, Čarls Simić), 2005, Beograd, str. 365.

¹²⁶⁵ Idem, str. 366.

¹²⁶⁶ Idem, str. 366.

kojima u kvantitativnom smislu možemo da opišemo recepciju ovog pesnika na našem području. A kvantitativna analiza izgleda ovako:

- Prevedena poezija je uvrštena u samo dve antologije američke poezije koje obuhvataju i stvaralaštvo T. S. Eliota, dok je istovremeno u tom periodu objavljena u četiri zbirke crnačke poezije.
- Prevedena poezija nije objavljena u vidu zbirke.
- U bibliografiji poezije objavljene u periodici postoji oko pedesetak bibliografskih odrednica.
- Prevodioci Langstona Hjuza koji su se bavili i stvaralaštvom T. S. Eliota: Zvonimir Golob i Zvonimir Bajsić, Aleksandar Spasić.
- Bibliografija interpretativne recepcije u periodici ima dvadesetpet odrednica.
- Od dvadesetak imena koja se javljaju kao autori interpretativnih osvrtâ objavljen je samo jedan prevod eseja stranog autora.
- U poređenju sa recepcijom stvaralaštva T. S. Eliota, autori koji su se javili bilo kao prevodioci, bilo kao kritičari, nisu se javljali na temu recepcije stvaralaštva T. S. Eliota, izuzev Vere Ilić i Sretena Petrovića.
- Interesantna je podatak da je Risto Tošović, čiji smo citat naveli u uvodu kao primer kako se u ono vreme postavljao ideološki standard u književnosti, bavio stvaralaštvom Langstona Hjuza.

Analiza izvedena po istom principu za Karla Sandberga, čije stvaralaštvo je takođe obimnije od Eliotovog, glasi ovako:

- Sandbergova poezija se pojavljuje u sedam od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- U tom periodu objavljene su dve antologije pesništva koje obuhvataju stvaralaštvo Karla Sandberga, ali ne i T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene i objavljene u tri zasebna izdanja – zbirke poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji oko tridesetak bibliografskih odrednica.
- Prevodioci Sandbergove poezije koji se pojavljuju i kao prevodioci T. S. Eliota: Ivan Slamnig i Antun Šoljan, Ivan Lalić, Višnja Sepčić, Zvonimir Golob i Zvonimir Bajsić, Svetozar Brkić, Nikola Koljević, Ljiljana Babić.
- Sandberg se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Bab, Spiler, Kanlif).

- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini dvadesetak odrednica.
- Od petnaestak imena koja se pojavljuju u interpretativnoj recepciji samo su dva strana autora.
- Od autora koja smo sreli u recepciji T. S. Eliota, ovde se pojavljuju Ivan Slamnig, Jeremić Dragan, Alen Boske, Sonja Bašić, Blagoje Jasrebić, Ljiljana Babić, Dunja Detoni-Dujmić, Srđan Vujica.

Iako je i Masters u svojoj matičnoj zemlji bio podjednako popularan, a stvaralaštvo značajno po obimu, kao i ova dvojica već pominjanih pesnika, njegova se poezija kod nas nije zapatila. Ono što je „mučilo“ široke narodne mase u Americi, dato kroz prizmu Mastersovog doživljavanja mesta i vremena, nije bilo interesantno našoj čitalačkoj publici. „Ovde je reč o nepovoljnom uticaju vremenske distance na recepciju“¹²⁶⁷ – recepcija Mastersove poezije uslovljena isključivo književno-istorijskim činiocima u vreme kada su preovladavali ideološki kriterijumi dovela je do toga da za nju važi ono što smo rekli vezano za učestalost objavljivanja poezije Langstona Hjuza i Karla Sandberga u drugom periodu njegove recepcije. Međutim, mora se pomenuti „da je Masters uvršten u sve relevantne antologije moderne američke poezije, a dobio je svoje mesto i u Livadinoj antologiji modernog pesništva“¹²⁶⁸, odnosno da su „naši antologičari i prevodici bili u stanju da shvate književno-istorijski značaj poezije ovog međašnjeg pesnika modernizma.“¹²⁶⁹

Kvantitivni presek za recepciju Edgara Li Mastersa izgleda ovako:

- Mastersova poezija se pojavljuje u šest od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene i objavljene u samo jednoj zasebnoj zbirci poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji samo pet bibliografskih odrednica.
- Prevodioci Sandbergove poezije koji se pojavljuju i kao prevodioci T. S. Eliota: Antun Šoljan i Zvonimir Golob.
- Masters se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Bab, Spiler, Kanlif).
- Bibliografija interpretativne recepcije objavljene u periodici broji manje od deset odrednica

¹²⁶⁷ Idem, str. 367.

¹²⁶⁸ Idem, str. 367.

¹²⁶⁹ Idem, str. 367.

- Od četiri imena koja se pojavljuju u interpretativnoj recepciji, ni jedan strani autor nije obuhvaćen.
- Od autora koja smo sreli u recepciji T. S. Eliota, ovde se pojavljuju Ivan Ćurčin i Sonja Bašić.

Ovu pojavu koja je natkrilila recepciju svih pesnika obuhvaćenih magistarskim radom nazvali smo „društvenom indiferentnošću“¹²⁷⁰, a njena direktna posledica jeste „neka vrsta književnog elitizma – ona [recepcija] odvija se u užestručnim časopisima za književnost i samim tim ostaje van domašaja šire javnosti.“¹²⁷¹ O kvalitativnoj recepciji još i možemo da govorimo, ali kvantitavna definitivno zaostaje. Na primeru recepcije stvaralaštvu Karla Sendberga i Langstona Hjuza imali smo prilike da vidimo kako se pojavljuju čak i anonimni prevodi i prikazi u trenucima kada se propagiraju ideje u višem društvenom interesu.

O književnom elitizmu govorimo i kada je reč o recepciji poezije Roberta Frosta, popularnog američkog pesnika. U prvom periodu njegove pesme su uvrštene u antologije, tek ponekad, kao odjek antologija, objavljuju se u periodici, a drugi recepcijski period se zasniva na ličnom afinitetu Milana Milišića. Iza tog ličnog afiniteta stoji sistematski rad, pa se krajem prošlog veka pojavljuje zbirka Frostove poezije.

Kvantitativni presek za Roberta Frosta govori sledeće:

- Frostova pozija se pojavljuje u šest od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene i objavljene u jednoj zbirci poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji oko dvadesetak bibliografskih odrednica.
- Prevodioci poezije Roberta Frosta koji se pojavljuju i kao prevodioci T. S. Eliota: Ivan Slamnig i Antun Šoljan, Ivan Lalić, Svetozar Koljević.
- Frost se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Bab, Spiler, Kanlif).
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini desetak odrednica.
- Od desetak imena koja se pojavljuju u interpretativnoj recepciji samo je jedan strani autor.
- Od autora koje smo sreli u recepciji T. S. Eliota, ovde se pojavljuju Ivan Slamnig, Ivan Ćurčin, Tomislav Ladan, Sonja Bašić, Antun Šoljan, Dušan Puvačić.

¹²⁷⁰ Idem, str. 368.

¹²⁷¹ Idem, str. 368.

Pod kapom književnog elitizma došao nam je i rad i. i. kamingsa uprkos tome što je njegova poezija blago društveno angažovana i što bismo mogli očekivati da bude primljen oberučke. Prepreka tome u ovom slučaju kreće se isključivo u okviru književno-istorijskih okvira koje bismo mogli da svedemo pod zajednički termin avangarda. U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da se „repcija ovog pesnika odvija u već pominjanom elitizovanom književnom miljeu, pa su samim tim književna merila presudna.“¹²⁷²

Abrams definiše avangardu kao jedno specifično obeležje modernizma koje podrazumeva svesno pravljenje eksperimenata: „Kršenjem prihvaćenih konvencija i osobina, ne samo u umetnosti nego i u društvenom diskursu, oni stvaraju nove umetničke forme i stilove i uvode dotad zapostavljane, a ponekad zabranjene, teme. Umetnici avangarde često sebe predstavljaju kao da su ‚udaljeni‘ od uspostavljenog poretka, i kroz suprotstavljanje potvrđuju svoju autonomiju; glavni cilj je da uzdrmaj u senzibilitet konvencionalnog čitaoca i da izazivaju norme i stavove dominantne buržoaske kulture.“¹²⁷³

kamingsovo eksperimentisanje na nivou forme ogledalo se u specifičnoj tipografiji i grafičkom eksperimentu, noseći sobom poruku snažna individualnosti i glasa protiv autoriteta. Pretpostavka je da u vreme kada se u našoj zemlji na prvom mestu gradio kolektivni duh ovakva jedna umetnost ipak nije mogla biti šire prihvaćena. Autori koji su se bavili interpretacijom njegovog stvaralaštva su neretko izražavali čuđenje zašto nije pisao na normalan način, kao recimo Antun Šoljan i Ivan Slamnig¹²⁷⁴, kada su teme njegove poezije uvek duboko lične i tradicionalne, skoro romantične, ljubav i smrt.

Kvantitativni presek prevodne i interpretativne recepcije za i. i. kamingsa može da se predstavi na sledeći način, pri čemu ne treba da se zaboravi da se broj kamingsovih pesama meri hiljadama:

- kamingsova poezija se pojavljuje u osam od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- Njegova poezija je uvštena u jednu antologiju u koju nije uvrštena poezija T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene i objavljene u jednoj zbirci poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji oko petnaestak bibliografskih odrednica.

¹²⁷² Idem, str. 369.

¹²⁷³ Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999, p. 168.

¹²⁷⁴ Šoljan, Antun, Slamnig, Ivan, *Američka lirika*, Zagreb, Zora, 1952, str. 184.

- Prevodioci poezije i. i. kamingsa koji se pojavljuju i kao prevodioci T. S. Eliota: Ivan Slamnig i Antun Šoljan, Ivan Lalić, David Albahari i Raša Livada, Mario Suško.
- kamings se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Spiler, Kanlif).
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini desetak odrednica.
- Od desetak imena koja se pojavljuju u interpretativnoj recepciji samo je jedan strani autor.
- Od autora koje smo sreli u kritičkoj recepciji T. S. Eliota, ovde se pojavljuju Ivan Ćurčin, Tomislav Sabljak, Sonja Bašić, Mario Suško.

Jedini pesnik u grupi ovih pesnika kojem je elitizam imanentan jeste Stivens. „I u Americi njegova popularnost bila je isključivo vezana za užestručne krugove i to više književnih kritičara nego samih čitalaca poezije. Tome je svakako doprineo izraziti intelektualizam njegove poezije i komplikovan poetski sistem interesantan za raznorazna istraživanja.“¹²⁷⁵ Najvažnija karakteristika recepcije ove poezije jeste „veći broj napisa kritičkog i književno-istorijskog karaktera stranih autora, kao i ozbiljnost napisa koji su se pojavljivali od pera naših autora.“¹²⁷⁶ Kada je prevodna recepcija u pitanju, nije zanemariva ni u kvalitativnom ni u kvantitativnom pogledu a njenu okosnicu čine pesme objavljene u antologijama u prvom periodu, a potom „pred kraj prošlog stoleća nezavisani sistematski rad dvoje prevodilaca, Hamdije Demirovića i Maje-Herman Sekulić, koji će objaviti, svako za sebe, dve zbirke Stivensovih pesama.“¹²⁷⁷

Kvantitativni presek prevodne i interpretativne recepcije za Stivensa, čije stvaralaštvo nije toliko obimno, izgleda ovako:

- Stivensova poezija se pojavljuje u šest od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene i objavljene u dve zbirke poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji oko dvadesetak bibliografskih odrednica.

¹²⁷⁵ Maljković, R., Mirjana, „Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Ćarls Simić), 2005, Beograd, str. 369.

¹²⁷⁶ Idem, str. 369.

¹²⁷⁷ Idem, str. 369.

- Prevodioci Stivensove poezije koji prevode i T. S. Eliota: Ivan Slamnig i Antun Šoljan, Branka i Ivan V. Lalić, Mario Suško, David Albahari i Raša Livada.
- Stivens se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Spiler, Kanlif).
- Njegovo stvaralaštvo predmet je doktorske disertacije Marija Suška.
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini dvadesetak odrednica.
- Od dvadesetak imena koja se pojavljuju u interpretativnoj recepciji pojavljuju se tri strana autora.
- Od autora koje smo sreli u kritičkoj recepciji T. S. Eliota, Stivensom se bave: Ivan Ćurčin, Mario Suško, Sonja Bašić, Antun Šoljan, Dubravka Đurić.
- Jedna bibliografska odrednica u kritičkoj recepciji odnosi se na prevod Stivensovog književnoteorijskog stvaralaštva.

Među pesnicima u ovom pregledu jedino je Hart Krejn stvarao pod direktnim uticajem T. S. Eliota. O tome je govorio Julijus Bab koji stavlja naglasak na ambivalentnost ovog odnosa jer je Krejn istovremeno bio pod Eliotovim uticajem, ali i pokušavao da pobjegne od njega. U našoj kritičkoj recepciji o T. S. Eliotu nisu se bavili ovom tematikom, ali u recepciji Harta Krejna, kao što smo imali prilike da vidimo u magistarskom radu, to je neizbežna tema koja ipak nije dovoljno obrađena. Uglavnom se svodi na naglašavanje činjenice da direktan uticaj postoji, iako se stvaralaštvo ove dvojice pesnika razlikuje na ideološkom planu: Krejn je svoju pesničku dilemu razrešio tako što je krenuo Eliotovim stopama, ali suprotnim pravcem od očajja i cinizma. O tome je prvi kod nas pisao Ivan Ćurčin.¹²⁷⁸ Krejnov „Most“ je poema koja se sastoji od petnaestak pesama koje slave mit o Americi. Simboli civilizacije prepliću se sa lokalnim i nacionalnim simbolima, ali čak je i najveći simbol civilizacije u ovoj poemi, Bruklinski most, američki simbol. Postoje svedočanstva da je Krejn planski sledio Eliota, njegov cilj je bio da „primeni onoliko njegove erudicije i tehnike koliko može da usvoji i udružio zarad jednog pozitivnijeg ili estatičnog cilja.“¹²⁷⁹ Međutim, Krejn nije uspevaio svoj plan da sprovede u delo, jer nije uspeo u potpunosti da održi veru u američki mit zbog svog ličnog razočarenja u američki život. To se najviše očituje u pesmi „Tunel“ koja po svom tonu i atmosferi najviše liči na „Pustu zemlju.“ Krejn je pesme objavljivao kako su nastajale, a ovu je poslao samom Eliotu u vreme kada je bio urednik časopisa *The Criterion*. Džordž S. Lensing (George S. Lensing) kaže: „Eliot je

¹²⁷⁸ Ćurčin, Ivan, „Moderna američka poezija“, *LMS*, 1954, CXXX, CCCLXXIII, 2, str. 158-167.

¹²⁷⁹ Lensing, George S., „Hart Crane’s Tunnel from The Waste Land“, *Ariel*, Vol 6, No 3 (1975) p. 23-24.

prihvatio pesmu ‚Tunel‘ u časopisu *Criterion* u Novembru 1927. Krejnov izbor da je pošalje Eliotu verovatno nije bio slučajan. U stvari, vrlo je verovatno da je bio svestan eliotovskog podteksta pesme i očekivao je da ga Eliot primeti. Krejnov dug prema Eliotu se stoga prepoznaje i kao direktan i kao indirektan.¹²⁸⁰

Kvantitativni presek prevodne i interpretativne recepcije za Harta Krejna, čije stvaralaštvo je manjeg obima od stvaralaštva T. S. Eliota:

- Stivensova poezija se pojavljuje u četiri od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota.
- Njegove pesme su prevedene, ali nisu objavljene kao zasebno izdanje.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji šest bibliografskih odrednica.
- Prevodioci Krejnovе poezije koji prevode i T. S. Eliota: Ivan Slamnig i Antun Šoljan, Branka i Ivan V. Lalić, Ljiljana Babić.
- Krejn se pominje u istorijama američke književnosti koje govore i o stvaralaštvu T. S. Eliota (Bab, Spiler, Kanlif).
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini manje od deset odrednica.
- Od sedam autora koji se pojavljuju u interpretativnoj recepciji samo jedan je strani autor.
- Od autora koje smo sreli u kritičkoj recepciji T. S. Eliota Stivensom se bave: Ivan Ćurčin, Sonja Bašić, Antun Šoljan, Dunja Detoni-Dujmić.

Poslednji među pesnicima jeste Ćarls Simić, a recepcija njegove poezije primer je kako to izgleda bez vremenske distance, u zemlji koja se donekle otvorila, književnosti koja je stekla iskustvo modernizma, a u vreme tehnološkog napretka koji omogućuje brz i nesmetan protok informacija. Sve ove nabrojane činjenice doprinele su širokom prijemu njegove poezije kod nas, ali je dosta uticala i činjenica porekla, jer je bio izrazito popularan u Republici Srbiji. Prijateljske veze koje je gajio sa našim pesnicima dovele su do toga da je veći broj njegovih pesama preveden i odštampan kod nas, a on je, zauzvrat, pokušao da promoviše i našu savremenu poeziju na američkom tlu.

¹²⁸⁰ Idem, p. 20.

Kvantitativni presek prevodne i interpretativne recepcije stvaralaštva Čarlsa Simića:

- Stivensova poezija se pojavljuje u dve od jedanaest antologija (američke) poezije u kojima je objavljena poezija T. S. Eliota, što je normalno s obzirom na vremensku distance.
- Dve antologije koje ne obuhvataju stvaralaštvo T. S. Eliota, obuhvataju stvaralaštvo ovog pesnika.
- Njegove pesme su prevedene i objavljeno je pet zbirki poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije objavljene u periodici postoji četrdesetak bibliografskih odrednica.
- Prevodioci poezije Čarlsa Simića koji prevode i T. S. Eliota: Branka i Ivan V. Lalić, Antun Šoljan, David Albahari, Raša Livada, Milorad Pavić.
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini preko dvadeset odrednica.
- Od preko dvadeset autora koji se pojavljuju u interpretativnoj recepciji tri su strana autora.
- Od autora koje smo sreli u kritičkoj recepciji T. S. Eliota, Simićem se bave: Sonja Bašić, Miloš Bandić, Dubravka Đurić, Ljiljana Đurić.
- Jedna odrednica u kritičkoj recepciji zapravo je greškom uvršten prevod eseja Čarlsa Simića književnoteorijske prirode koji se bavi temom stvaralačkog čina.

Ako bismo na isti način pristupili recepciji poezije T. S. Eliota, dobili bismo sledeći presek:

- Eliotova poezija se pojavljuje u svim antologijama (američke) poezije u tom periodu, kao i u antologijama engleske poezije kojima ostali američki pesnici narodnjačkog pravca nisu imali pristup.
- Njegove pesme su prevedene i objavljeno je deset zbirki poezije.
- U bibliografiji prevodne recepcije poezije objavljene u periodici postoji četrdesetak bibliografskih odrednica.
- U bibliografiji prevodne recepcije drama objavljenih kao zasebna izdanje imamo tri bibliografske odrednice, ali su sve njegove drame prevedene.
- U bibliografiji prevodne recepcije drama objavljenih u periodici imamo četiri odrednice.
- U bibliografiji prevodne recepcije njegovog kritičkog stvaralaštva objavljenog u zasebnim izdanjima imamo osam odrednica.

- U bibliografiji prevodne recepcije njegovog kritičkog stvaralaštva objavljenog u periodici imamo osamnaest odrednica.
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u zasebnim izdanjima čini tridesetak odrednica.
- Bibliografiju interpretativne recepcije objavljene u periodici čini preko stopeđest odrednica do 1995. godine, odnosno oko dvesta do 2009. godine.
- Od preko sto autora koji se pojavljuju u interpretativnoj recepciji tridesetak objavljenih eseja su eseji stranih autora.

Paradigme kroz koje smo posmatrali recepciju moderne američke poezije narodnjačke i eruditske struje su: društvena uslovljenost, književno-istorijski činiooci, vremenska distanca, nepostojanje iskustva modernizma u poetskom stvaralaštvu, lični afinitet, kvalitativna i kvantitativna recepcija.

Upotpunjavajući kolaž recepcije moderne američke poezije dvadesetog veka, mogli bismo, uopšte govoreći, da zaključimo da je T. S. Eliot, uprkos ne toliko obimnom stvaralaštvu u poređenju sa ostalim pomenutim pesnicima, naišao na najveći prijem. Tome svako doprinosi činjenica da se pored pesničkog bavio i kritičkim radom, i da se recepcija odvijala paralelno i vršila međusobno pozitivan uticaj. Ovako izvedeni zaključci na osnovu datog predloška, donekle osporavaju stav Dušana Puvačića koji je isticao da je jedna od prepreka za recepciju Eliotove poezije književnoteorijske prirode, odnosno da je naša čitalačka publika vaspitana na emocionalnoj pesničkoj tradiciji i nije navikla na intelektualnu. Ukoliko bi to bio slučaj, recepcija modernih američkih pesnika narodnjačke struje posve sigurno bi imala jedan drugačiji pravac. Mi bismo se ipak priklonili Antunu Šoljanu koji je pre nas zaključio: „Ako dakle mjerilo takvog aktivnog i živog odnosa ikako može biti brojnost prevodilačkih i kritičkih pokušaja, zatim broj preštampavanja, pa učestalosti citiranja i pozivanja na autoritet određenog pisca, onda je T. S. Elioto nesumnjivo jedan od najznačajnijih svjetskih pjesnika za našu (i ne samo našu) poslijeratnu književnost.“¹²⁸¹

Za one čitaoce kojima je lakše vizuelno da isprate činjenice o kojima smo govorili, donosimo tabelaran prikaz antologija u kojima je objavljivano pesništvo ovih pesnika. Antologija je izdvojena jer predstavlja reprezentativni izbor iz poezije i kao takva najlakše dospeva do šireg kruga čitalaca.

¹²⁸¹ Šoljan, Antun, „Evropski i naš pjesnik“, *Forum*, 1965, god. IV, knj. VII, br. 1-2, str. 279.

Šoljan, Antun, Ivan Slamnig, <i>Američka lirika</i> , Zagreb, Zora, 1952	TSE	-	eec	VS	KS	RF	ELM	-	-
Ježić Slavko, Krklec Gustav, <i>Antologija svjetske lirike</i> , Zagreb, Kultura, 1956	TSE	HC	eec	VS	KS	RF	ELM	LH	-
Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, <i>Suvremena engleska poezija</i> , Zagreb, Likos, 1956	TSE	-	-	-	-	-	-	-	-
Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, <i>Antologija savremene engleske poezije</i> , Beograd, Nolit, 1957	TSE	-	-	-	-	-	-	-	-
Šoljan, Antun, <i>100 Pjesnika svijeta</i> , Zagreb, Stvarnost, 1971	TSE	-	-	-	-	RF	-	-	-
Lalić, Ivan, Lalić, Branka, <i>Antologija moderne američke poezije</i> , Beograd, Prosveta, 1972	TSE	HC	eec	VS	KS	RF	ELM	-	ČS
Šoljan, Antun, <i>Antologije moderne poezije zapadnog kruga</i> , Zagreb, Školska knjiga, 1974	TSE	-	eec	VS	KS	RF	ELM	-	-
Brkić, Svetozar, <i>Antologija savremene engleske poezije</i> , Beograd, Nolit, 1975	TSE	-	-	-	-	-	-	-	-
Šoljan, Antun, <i>Zlatna knjiga američke poezije</i> , Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980	TSE	HC	eec	VS	KS	RF	ELM	LH	ČS
Livada, Raša, <i>Moderno svetsko pesništvo</i> , Beograd, Prosveta, 1983	TSE	HC	eec	VS	-	-	ELM	-	-
Zubac, Pero, <i>Kao da sam te sanjao: izbor iz svetske i naše ljubavne poezije dvadesetog veka</i> , Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1988	TSE	-	eec	-	KS	-	-	-	-
Šćekić, Vučina, <i>Požar srca: izbor iz svetske i jugoslovenske ljubavne poezije</i> , Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1991	TSE	-	eec	-	KS	-	-	-	-
Milić, Slobodan, <i>Antologija pjesnika nobelovaca</i> , Podgorica, CIP, 2003	TSE	-	-	-	-	-	-	-	-

ZAKLJUČAK

Kada govorimo o recepciji stvaralaštva T. S. Eliota na srpskom govornom području u drugoj polovini prošlog veka, potrebno je da sve vreme budemo svesni opšteg konteksta u kojem se ta recepcija odvija:

- Nesrodnost kultura i društveno-političkog uređenja, uz jedan izuzetak jer se, u izvesnom smislu, može kazati da postoji i jedan aspekt poklapanja društveno-istorijske prirode: Eliot počinje da stvara posle Prvog svetskog rata, a njegova recepcija na srpskom jezičkom području počinje Posle drugog svetskog rata. Dakle, početak obaju vremenskih perioda opisuje pridev *posleratni*. Karakteristična ideološka obojenost društvenog života, koja je diktirala i književni život, u prvom posleratnom periodu kod nas nije se negativno odražavala na prijem stvaralaštva T. S. Eliota, najverovatnije zato što je njegova poezija oslikavala stanje dekadentnog kapitalističkog društva. U tome je umnogome pomogla i činjenica da je u to vreme postojala cenzura koja, zahvaljujući sitnom filtru za informacije, nije dozvolila da se šire one koje bi zapravo nepovoljno uticale na prijem Eliotovog stvaralaštva, kao što je recimo anti-semitizam koji se danas često pominje. S druge strane, potrebno je naglasiti da ideološki zahtevi nisu ni olakšavali prijem stvaralaštva ovog pesnika. Primer kako izgleda recepcija kada je ona ideološki obojena imali smo u recepciji stvaralaštva minornijih modernih američkih pesnika, Karla Sandberga i Langstona Hjuza. Direktna upliv aktuelnih ideoloških tendencija oseti se u potrebi da se, u širokoj paleti tema kojima se Eliot bavio, obrađuje tema društvene uloge poezije. Ideološki kontekst osetan je u kritičkoj recepciji profesora Dušana Puhala na samom početku, ali i takvi njegovi stavovi vremenom jenjavaju.
- Vremenska distanca od momenta nastanka književnog dela do momenta njegove prevodne i interpretativne recepcije na srpskom jeziku od otprilike tri decenije. Najvažniji aspekt ove pojave leži u mogućnost da pravimo izbor iz Eliotovog celokupnog stvaralaštva, pošto je njegov stvaralački opus bio zaokružen do momenta recepcije kod nas. Činjenica da je Eliotovo kanonizovano stvaralaštvo doživljavalo osporavanje u momentu kada počinje recepcija kod nas nije od presudnog značaja za recepciju.
- Lični afinitet prevodilaca i kritičara presudan je za recepciju stvaralaštva nekog pesnika u našoj književnoj sredini, pošto sistematizacija bibliografskih odrednica ne ukazuje na postojanje nekog projektnog pristupa toj problematici. U tom kontekstu možemo da kažemo da su se tri imena iskristalisala kao noseći stubovi kanonizacije

stvaralaštva T. S. Eliota u našoj književnosti: Antun Šoljan, Ivan V. Lalić i Jovan Hristić. Njihov zajednički imenitelj jeste činjenica da je reč o modernističkim prevodiocima i kritičarima i pesnicima koji su prevodili, pisali kritike i stvarali svoja književna i književnoteorijska dela pod uticajem T. S. Eliota.

- Prevod se pojavljuje kao jedini mogući vid komunikacije između dveju književnosti, u ovom slučaju prevod dela iz dominantne, engleske književnosti koja dobijaju svoje mesto i funkciju u nedominantnoj, srpskoj književnosti.¹²⁸² Prevodna recepcija je na taj način uslovljena stepenom razvoja književnosti recipijenta. U istorijama srpske kritike i književnosti pominje se kao značajna jedino antologija autora Svetozara Brkića i Miodraga Pavlovića, *Antologija savremene engleske poezije (1900 – 1950)*, koju je u Beogradu izdao Nolit 1957. godine. Upravo jedan od načina procenjivanja Eliotove uloge u istoriji srpske književnosti jeste pokušaj vrednovanja posrednim putem kroz vrednovanje onih pesnika koji su stvarali pod njegovim uticajem. Tako se, na primer, Jovan Hristić i Ivan V. Lalić, svrstavaju u neosimboliste, efemeran pokret koji se oglasio u Beogradu upravo iste te godine kada je izdata i pomenuta zbirka.¹²⁸³ Kao što smo videli, Eliot je našao svoje put do istorije srpske književnosti zahvaljujući prevodiocima, pesnicima i kritičarima koji su pored ličnih afiniteta bili ubeđeni da su dorasli jednom ovakom pesničkom imenu, poznavali jezik i posedovali pesnički talenat i želju da na njegovom primeru uče. U svakom slučaju, zbog visokih zahteva koje je Eliotovo stvaralaštvo postavljalo pred prevodioce, njime se bavio ograničen broj dobrih prevodilaca. Prevode možemo da okarakterišemo kao lingvistički verne prevode, prevode reč po reč.
- Anglo-američka kritička recepcija stvaralaštva T. S. Eliota postavlja osnovni okvir i za interpretativnu recepciju na srpskom govornom području. Eliot je proglašavan za velikana moderne poezije čije stvaralaštvo je, prema rečima Klinta Bruksa, „predstavljalo pokušaj, uglavnom uspešan da ponovo vrednuje i napravi novi poredak u engleskoj poeziji.“¹²⁸⁴ Naši autori u kritičkoj recepciji polaze od stanovišta da je reč o velikanu književnosti, čak i kada ukazuju na negativne osobine Eliotovog

¹²⁸² Veselinović, Sonja, „Prevedena književnost i ciljna kultura – prepletene poetike“, Zbornik radova, Knjiga II, Šesti MEĐUNARODNI interdisciplinarni simpozijum Susret kultura, Novi Sad, 2013. – Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, str. 761 – 772.

¹²⁸³ Ivić, Pavle (sa grupom autora): „Kratka istorija srpske književnosti“, str. 47., <http://www.scribd.com/doc/201137577/Ivi%C4%87-Pavle-sa-grupom-autora-Kratka-istorija-srpske-knji%C5%BEevnosti>

¹²⁸⁴ Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. xxix

stvaralaštva (Dušan Puhalo, Zvonimir Golob, Slobodan Blagojević). Nismo zapazili da se neko priklonio postmodernističkoj struji koja je nastupila posle pedeste godine prošlog veka i negirala Eliotovo stvaralaštvo. Ni jedan autor se, na primer, nije priklonio ocenama Dejvida Dejčiza da je reč o minornom pesniku dvadesetog veka, o čemu prvi put detaljnije govori Sonja Bašić 1975. godine, ali i ona samo iznosi činjenice, ne izražava svoj stav. Objavljeni se eseji, dakle, kreću se u okviru poznatih i priznatih tumačenja stvaralaštva T. S. Eliota koji polaze od činjenice da je reč o velikom pesniku.

- Interpretativna recepcija T. S. Eliota kod nas uslovljena je razvojem književne kritike kod nas i predstavlja njen odraz.

Pored generalnog konteksta u kojem se odvijala recepcije, postojale su i specifične pojave vezano za prevodnu i interpretativnu recepciju T. S. Eliota, uslovljene prirodom njegovog stvaralaštva:

- Prevodna i interpretativna recepcija poezije povezane su sa prevodnom i kritičkom recepcijom kritike, pozitivno utičući jedna na drugu. Pogotovo kada je reč o kritičkoj recepciji poezije koja je neizostavno u svom sastavu obuhvatala i tumačenje Eliotovih kritičkih stavova.
- Interpretativna recepcija je, generalno gledano po broju bibliografskih odrednica, zastupljenija od prevodne, mada, moramo da primetimo da nije izdata ni jedna knjiga kritičkih eseja domaćih autora o Eliotu i da je periodika zahvaljujući brojnosti odigrala glavnu ulogu u kanonizaciji Eliota kod nas. Međutim, interpretativna recepcija ne izlazi iz okvira prevodne, za teme uzima uglavnom prevedeno Eliotovo stvaralaštvo i samo su se dva autora, Dušan Puvačić i Miroslav Beker, detaljnije bavila temama koje nismo u to vreme mogli da sretnemo u prevodnoj recepciji.
- Eliotov kritički rad (interpretativna recepcija kritičkog stvaralaštva) obrađivan je u okviru najčešće pominjanih tema i pojmova koji su opstali do danas: tradicija, objektivni korelativ, disocijacija senzibiliteta, impersonalnost poezije. Najčešće citirani esej je esej „Tradicija i individualni talenat“ koji se u kritičkoj recepciji na anglo-američkom području proglašava esejom veka. Ovo pokazuje da su naši kritičari pravilno identifikovali ključne momente Eliotovog kritičkog stvaralaštva. Vrednosni aspekt njihovog tumačenja uokvirili bismo Eliotovim rečima iz eseja „Kritikovati kritičara“: „Kakva god da je budućnost ovih fraza, i uprkos tome što nisam u stanju da ih sada verodostojno odbranim sa naučnog stanovišta, mislim da su bile korisne u svoje vreme. One su prihvatane, odbacivane, možda će vrlo skoro potpuno izaći iz

mode: ali poslužile su za stimulaciju kritičke misli kod drugih. A književna kritika je, kao što sam pomenuo na početku, instinktivna aktivnost civilizovanog uma.¹²⁸⁵

- Primetna je slabija kvantitativna zastupljenost analize poetskih dela u kritičkoj recepciji poezije, kao i činjenica da njen kvalitativan aspekt ne zadovoljava u potpunosti jer se bazira na analizi tematskih i filozofskih aspekata poezije, dok su njeni stilski i formalni aspekti zanemareni.
- Autori sa kojima se u našoj recepciji poredi Eliotovo stvaralaštvo su, pored trojice već pomenutih, Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Branko Miljković i Miodrag Pavlović. Budućnost u nekom narednom periodu nalazi se svakako u komparativnim studijama koje će u toku istraživanja otvarati nove neistražene oblasti.
- Nov slobodan prostor za proučavanje, koji nije iskoristila ni kritička ni prevodna recepcija, nalazi se na spisku posthumno objavljenih Elitovih dela. Kada to kažemo, na prvom mestu mislimo na prevod i analizu različitih verzija „Puste zemlje“.

Za kraj bismo mogli da istaknemo da je prevodna recepcija, iako nije u celosti pokrila Eliotovo stvaralaštvo, odigrala svoju istorijsku ulogu na srpskoj književnoj sceni, a da u današnje vreme ne može da doprinese ni razvoju srpske kritike ni razvoju srpske književnosti. Prevod posthumno objavljenih dela više bi predstavljalo upotpunjavanje praznina u prevodnoj recepciji.

Interpretativna recepcija domaćih autora je, s druge strane, bila omeđena kritičkom recepcijom T. S. Eliota na anglo-američkom području, kao i faktorima koji su određivali društvenu i književnu situaciju kod nas. S obzirom da su se naši kritičari vaspitavali na delima najboljih engleskih i američkih tada savremenih kritičara, možemo da kažemo da je bila adekvatna jer su naši kritičari ozbiljno shvatili svoj zadatak obezbeđivanja trajnosti jednog stvaralaštva koje može da nam dođe isključivo posredno kroz prevod. Ako smo kao zlatni standard postavili pregled koji donosi sedmi tom Kembridžove istorije književne kritike, onda je jasno da su se naši kritičari bavili temama koje su preživele sud vremena i danas predstavljaju centralne teme kada je kritičko stvaralaštvo T. S. Eliota u pitanju. Naši autori su se od eventualnih grešaka do kojih je dolazilo u tumačenju pojedinih termina ograđivali pozivanjem na strane autore, pa je svako ko je bio zainteresovan i vladao engleskim jezikom mogao samostalno, ali po njihovom tragu, da izučava Eliotovo stvaralaštvo. Pri tom ne smemo da zaboravimo da je najveći korpus građe o T. S. Eliotu

¹²⁸⁵ Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980, p. 19.

sadržan u periodici, karakterističnoj po dinamičnoj recepcije koja omogućuje brzo ispravljanje grešaka, objavljivanjem novih ili doradenih eseja u relativno kratkom roku.

Iz ovog kao da poizlazi da nam istorijska revizija nije potrebna. Kao prvo, napravljene su minorne greške, kao drugo, i prevodilačka i interpretativna recepcija su odigrale svoju istorijsku funkciju u momentu svog nastajanja, kao treće, sredstva komunikacije u današnje vreme nam omogućavaju olakšano napajanje sa svih, pa čak i najsavremenijih, tokova interpretativne recepcije stvaralaštva T. S. Eliota u svetu. Bilo bi poželjno, ukoliko imamo snage i potrebno znanje, da im se priključimo svojim doprinosima. Pisanje radova na temu stvaralaštva T. S. Eliota, primenjivih isključivo u kontekstu neke male književne sredine, bazirano na radovima koji se objavljuju u svetu, ne doprinosi mnogo razumevanju stvaralaštva T. S. Eliota, ali svakako doprinosi gubljenju u nepreglednoj šumi svetske interpretativne recepcije u kojoj se ionako teško snaći. Značajan doprinos u tom smislu bili bi radovi na temu aktivne recepcije koji bi mogli da predstavljaju doprinos svetskom korpusu interpretativne recepcije iz ugla jednog malog naroda. Međutim, ovakav jedan zadatak nikako ne bi smeo da se prepusti ličnim afinitetima pojedinih književnih kritičara, jer afiniteti i znanje pojedinca istovremeno pretpostavljaju i ograničenja afiniteta i znanja. Zarad što kvalitetnije obrade tema aktivne recepcije bio bi potreban jedan sasvim drugačiji pristup, ne toliko često zastupljen u današnje vreme, koji bi se ogledao u timskom radu književnih stručnjaka različitih profila.

LITERATURA

A

Abrams, M. H., *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Thomson Learning, USA, 1999

Aleksić Hill, Branimirka, „Some aspects of T. S. Eliot's concept of time in „Four Quartets“, *Univerzitetska misao*, 1995, 2, 3-4, str. 57 – 59.

Altieri, Charles, „Eliot's impact on twentieth-century Anglo-American poetry“ in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Altijeri, Čarls, „Eliotov simbolički subjekt kao kraj i početak“ /prev. Gorobinski Ana i Đurić Dubravka/, *Ovdje*, 1999, god. 31, br. 370/372, str. 49-66.

Andelić, Borislav, „Koktel sa bodljama“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10.

Anonim, „Antologija savremene engleske poezije“, *Politika*, 1957 (12. 5. 1957.), god. LIV, br. 15804, Kultura-umetnost, I, 5.

Anonim, „Beker, Miroslav, Moderna kritika u Engleskoj i Americi. Liber, Zagreb, 1973“, *Zbornik za slavistiku*, 1975, 8, str. 202-204.

Anonim, „Beker, Miroslav, Moderna kritika u Engleskoj i Americi. Zagreb, 1973“, *Naše teme*, 1974, god. XVIII, br. 12, str. 2198 - 2200.

Anonim, „Eliot, Thomas Stearns, Četiri kvarteta. Beograd, 1966.-“ *Književnost*, 1967, god. XXII, knj. XLIII, br. 6, str. 596-597.

Anonim, „Eliot, Thomas Stearns, *Četiri kvarteta*. Beograd, 1967.-“, *Književne novine*, 1967 (8. 07. 1967.), god. XIX, br. 305

Anonim, „Starci treba da budu istraživači“, *Književne novine*, 1965 (23. 01. 1965.), god. XVII, br. 241, str. 5.

Anonim, „Što je babi milo“, *Student*, 1954, god. XIX (21. 04. 1954.), br. 12

Anonim, „T. S. Eliot (100 godina od rođenja)“, *Književna reč*, 1988, god. 17 (10. 04. 1988.), br. 319

Anonim, „Thomas Stearns Eliot, *Četiri kvarteta*“. Beograd, 1967“, *Telegram*, 1967 (26. 05. 1967.), god. VII, knj. VIII, br. 369

Anonim, „Umro književnik T. S. Eliot“, *Politika*, 1965 (06. 01. 1965.), god. LXII, br. 18410, str. 11.

Anonim, „Umro Thomas Stearns Eliot“, *Slobodna Dalmacija*, 1965 (6. 1. 1965.), god. XXII, br. 6180

Asher, Kenneth George, „Eliot and the New Criticism“ in: Asher, Kenneth George, *T. S. Eliot and Ideology*, Cambridge University Press, 1998

Auden W. H., „T. S. Eliotu na njegov šezdeseti rođendan“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god VI, br. 241., str. 13.

Auden, W. H., „Dug pjesniku T. S. Eliotu“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 9.

B

Babić, Ljiljana, „Znalački i nadahnut izbor. Antun Šoljan, Zlatna knjiga američke poezije. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1980/81“, *Bagdala*, 1982, XXIV, str. 278-279, str. 33 - 34.

Bajron, Džordž Gordon, *Izabrana dela: dramske poeme, spevovi, pesme /izbor napravio Milorad Pavić/*, Beograd, Prosveta, 1968

Bandić, Miloš, „Eliot Thomas Stearns, Razgovori sa saradnikom *Književnih novina* Milošem I. Bandićem.“, *Književne novine*, 1954 (12. 8. 1954.), god. I, str. 31

Bartholomeusz, Dennis, „T. S. Eliot i *Zlatna grana*“ /prev. Ljiljanka Lovrinčić/, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, 1989, br. 25-26, str. 89-96.

Bašić, Sonja, „Američka književnost XX. stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 7, str. 12-13, 18.

Bašić, Sonja, „Američka poezija XX stoljeća“, *Književna smotra*, 1974, god. VI, br. 18, str. 23 - 35.

Bašić, Sonja, „Dva velika pjesnika američkog modernizma“, *15 dana*, 1978, god. XXI, br. 4-5, str. 39-43.

Bašić, Sonja, „Modernistički prevrat“, str. 18 – 39., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, 1980

Bašić, Sonja, „Od Sylvie Plath do Jamesa Tatea (Bilješke uz prijevod Antuna Šoljana iz najnovijeg američkog pjesništva)“, *Forum*, 1975 (jul-august 1975), god. XIV, knj. XXX, br. 7-8, str. 162 - 169.

Bašić, Sonja, „Osjećati misao i misliti osjećaj“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, 26 – 31.

Bašić, Sonja, „T. S. Eliot“, str. 93 – 113, u: Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

Batstone, William W., „Provocation – The Point of Reception Theory“ in: Martindale, Charles, Thomas, F. Richard, *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

Baura, S. M., „T. S. Eliot: *Pusta zemlja*“ /prev. Dušan Puvačić/, str. 396 – 425., u: Baura, S. M.: *Nasleđe simoblizma: Stvaralački eksperiment*. Beograd, Nolit, 1970

Baura, S. M., „T. S. Eliot: *Pusta zemlja*“, str. 635 – 666, u: Nedeljković, Dragan, *Umetnost tumačenja poezije*, Beograd, Nolit, 1979

Bećir, Đuro, „Šapat besmrtnosti na pustoj zemlji: Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Zadarska revija*, 1963, god. XII, br. 3, str. 266-268.

Beker, Miroslav, „Eliotov kritički opus u perspektivi“, *Forum*, 1968, VII, br. 7 – 8, str. 171 – 220.

Beker, Miroslav, „Konzervativni revolucionar“, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 23-26.

Beker, Miroslav, „Neke tendencije u današnjoj engleskoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 4, str. 184-193.

Beker, Miroslav, „Nova kritika u perspektivi“, *Umjetnost riječi*, 1971, god. XV, br. 3, str. 239 - 263.

Beker, Miroslav, „Pedeset godina Eliotove *Puste zemlje*“, *Forum*, 1972, XI, br. 12, str. 975 – 985.

Beker, Miroslav, „Pedeset godina *Tradicije i individualnog talenta*“, *Književna smotra*, 1969, god. I, br. 1, str. 18-22.

Beker, Miroslav, „Smjernice poslijeratne engleske književnosti“, *Naše teme*, 1962, god. VI, br. 10, str. 1524-1546.

Beker, Miroslav, „Težnja prema impersonalnosti u modernoj književnosti“, *Umjetnost riječi*, 1969, god. 13, str. 3-19.

Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, Liber, Mladost, 1973

Beker, Miroslav: „Eliotova kritika u novom kontekstu“, *Teka* 1975.

Belin, Rodžer, „Privlačnost dokaza i opasnost od parodije u *Četiri kvarteta*“, *Povelja*, 2004, 34, 3, str. 108 – 122.

Beljanski, Slobodan, „Rekvijem za dvadeseti vek“, *Polja*, 2001, god. 46, br. 415, str. 21 - 27.

Bell, Michael, „F. R. Leavis“ in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Berchovitch, Sacvan, Patell, R. K. Cyrus, „Inventing American Literature“, in: *The Cambridge History of American Literature, Volume 5, Poetry and Criticism 1900 -0950*, Cambridge University Press, 2003

Berman, Art, *Preface to Modernism*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 1994, p. XII

Bibliografija Jugoslavije. Članci i književni prilozi u časopisima. Beograd, 1950 – 1995.

Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure i muzikalije. Beograd, 1950 – 1995.

Bićanić, Sonia, „Nova kritika u Engleskoj i u Americi“, *Umjetnost riječi*, 1958, god. II, br. 3, str. 122-132.

Blagojević, Slobodan, „Hamlet gospodina Eliota“, *Polja*, 1983, god. 29, br. 292/293, str. 289-291.

Blekmur, R. P., „U nadi da će se stvari raščistiti“, *Treći program*, 1995, br. 101, 241 – 252.

Bojanović, Ana, „Modernistička poetika i intertekstualni dijalog Četiri kanona Ivana V. Lalića i Četiri kvarteta Tomasa S. Eliota“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 2008, 56, 2, str. 403 – 421.

Boske, Alen, „O jednoj pesničkoj sudbini. Odlomak“, *Književne novine*, 1954 (7. 10. 1954.), god. I, br. 39

Bradbury, Malcolm, McFarlane, James, *Modernism*, Harmondsworth, Penguin Books, 1978

Brajović, Snežana, „Eliot i kritika“, *Književna reč*, 1975 (22. 11. 1975.), god. IV, br. 45.

Brkić, Svetozar, „Engleska poezija od 1950. do 1973. godine.“, *Književnost*, 1974, god. XXIX, knj. LIX, br. 8-9, str. 167-186.

Brkić, Svetozar, „Pogovor“, str. 99 -105, u: Eliot, T. S., *Četiri kvarteta*, Beograd, Prosveta, 1966

Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 34 – 45, u: Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije (1900 – 1950)*, Beograd, Nolit, 1957

Brkić, Svetozar, „T. S. Eliot razvoj jednog pesničkog senzibiliteta“, str. 43 – 60, u: *Svetla lovina*, Beograd, Nolit, 1972

Brkić, Svetozar, Pavlović, Miodrag, *Antologija savremene engleske poezije*, Beograd, Nolit, 1957

Brooker, Jewel Spears, „Eliot studies: a review and a select booklist“ in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Brooker, Jewel Spears, *T. S. Eliot: Contemporary reviews*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

Brooks, Cleanth, „Nova kritika“ /prev. N. Š./, *Književnik*, 1961, III, II, 30, 728-736.

Brown, Alec, „Apstraktna poezija u Engleskoj“, *Književne novine*, 1959, god. X (22. 5. 1959.), br. 93

Browne, Martin E., „Izvođenje modernih komada T. S Eliota u stihu“ /prev. Biljana Dinčić/, *Pozorište*, 1973, XV, str. 355 – 364.

Bugarski, Ranko, „Neki trenuci književne 1958 u Engleskoj“, *Izraz*, 1959, god. III, knj. V, br. 5, str. 560-563.

Burt, Stephen, Lewin, Jennifer, „Poetry and the New Criticism“, in: Roberts, Neil, *A Companion to Twentieth-Century Poetry*, Blackwell Publishing 2003

C

Curtius, E. R., „T. S. Eliot“, str. 122 – 170, u: Curtius, E. R., *Eseji iz evropske književnosti* /prev. dr Emilija Grubačić/, Sarajevo, Veselin Masleša, 1964

Cvitan, Dalibor, „Pozitivistička kritika metafizičkog pjesnika“, *Telegram*, 1964 (17. 01. 1964.), 195

Ć

Ćurčin, Ivan, „T. S. Eliot kritičar“, *Pogledi*, 1955, Almanah, str. 199 – 207.

Ćurčin, Ivo, „Neki aspekti Eliotove kritike Šekspira“, *Filološki pregled*, 1964, god. /II/, knj. 1-2, str. 223-230.

D

Davidson, Harriet, „Improper desire: reading *The Waste Land*“ in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Detoni Dujmić, Dunja, „Ljubavna pesma T. S. Eliota“, *Forum*, 1980, god. XIX, knj. XL, br. 7-8, str. 306-312.

Detoni Dujmić, Dunja, „Nastavljen pjev *Puste zemlje*“, *Književna smotra*, 1977-1978, 9, 28-29, str. 40-50.

Detoni Dujmić, Dunja, „Prevodilački refleksi anglo-američkog novijeg pesništva u nas“, *Forum*, 1977, god. XVI, knj. XXXIV, br. 7-8, str. 291-304.

Detoni Dujmić, Dunja, *Engleska i američka poezija XX stoljeća u hrvatskim i srpskim prijevodima s posebnim obzirom na T.S.Eliota*, Zagreb, D. Detoni Dujmić, 1976

Detoni Dujmić, Dunja: „O recepciji anglo-američke poezije“, *Književna smotra*, 1981, god. XIII, br. 41-42, str. 49-52.

Dickenstein, Morris, „The critic and society, 1900 – 1950“ in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Dimić, Moma, „Šest američkih pesnika“, *Braničevo*, 1988, god. 34, br. 1/2, str. 59-64.

Dodsworth, Martin, „Contemporary reviews“ in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

Dojčinović, Biljana, *Susreti u tami, Uvod u čitanje Virdžinije Vulf*, Beograd, JP Službeni glasnik, 2011

Donson, Entoni, L, „Teoretski zaključci“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), 17, 319

Drabble, Margaret, *The Oxford Companion To English Literature*, Oxford University Press, 1985

Đ

Đorđević, Časlav, „Intelektualno i pesničko srodstvo Miodraga Pavlovića i T. S. Eliota“, *Povelja*, 1995, god. 25, br. 1, str. 25 - 32.

Đorić, Ana, <http://www.interpretacije.com/2010/09/knjizevni-pogledi-t-s-eliot.html>

Drašković, Boro, „Smrt će doći ako vredim (O Eliotovoj drami „Ubistvo u katedrali“.)“, *Život*, 1965, XIV, 4-5, str. 107 – 110.

Đurić, Dubravka, „Jezička poezija (O američkim pesnicima. - Sa literaturom.)“, *Delo*, 1989, god. 35, br. 8, str. 242 - 249.

Đurović, N. „*Eliot i poezija*“, *30 dana zajedno*, 1958, I, 3 – 4, str. 7.

Đurović, N., „T. S. Eliot“, *Oslobođenje*, 1965 (10. 1. 1965.), XXII, 5964

E

Egerić, Vesna, „Tema rata i žene u poeziji i prozi Miloša Crnjanskog i Tomasa Sternsa Eliota“, *Bagdala*, 2001, god. 43, br. 448, str. 63-74.

Eliot, T. S., „Predgovor za *Anabasu* za englesko izdanje od 1930“, *Književnost*, 1959, god. XIV, knj. XXVIII, br. 6, str. 477-479.

Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

Eliot, T. S., *Ubojstvo u katedrali* /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

Eliot, T. S. „Pusta zemlja“ /prev. A. Š., I. S./, *Krugovi*, 1954, 5, str. 341 – 356.

Eliot, T. S. „Reflections on Verse libre“ in: Eliot, T. S. *Selected prose of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London, 1975

Eliot, T. S., „Aleja Monpelje“, *Zlatna greda*, 2002, god. II, br. 13, str. 37.

Eliot, T. S., „Animula“ /prev. Beljanski Slobodan/, *Polja*, 2001, god. 46, br. 415, str. 19-20.

Eliot, T. S., „Bodler: prevedeni esej“ /prev. Olga Radović/, *Index*, 1961, 4, 38, 6-7.

Eliot, T. S., „Bostonski večernji list“; „Histerija“; „La figlia che piange“; „Berbenk sa bedekerom; Blajštajn sa cigarom“; „Svini uspavan“; „Jaje za kuvanje“; „Jutarnje nedeljno bogoslužje G. Eliota“; „Svini među slavujima“; „Stihovi Idimidođiju i Mirzi Muradu Ali Begu“ /prev. Vladimir Žunjević/, *Delo*, 1965, god. XI, knj. XI, br. 12, str. 1700-1708.

Eliot, T. S., „Burnt Norton“ (Iz „Četiri kvarteta“), *Problemi*, 1965, god. III, br. 25, str. 73-78.

Eliot, T. S., „Četiri kvarteta. Odlomak“ /prev. Borivoje Marković/, *Susret*, 1965 (2.2.1965.), god. II, br. 24

Eliot, T. S., „Četiri kvarteta. Odlomci (III kvartet I stav, IV kvartet III stav)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1965, god. I, knj. XIII, str. 90.

Eliot, T. S., „Četiri pesme. 1920“ („Direktor“, „Preljubna smesa svega“, „Medeni mesec“, „U restoranu“) /prev. sa francuskog Zoran Vragolov/, *Polja*, 1976, god. XXI, br. 206, str. 24.

Eliot, T. S., „Četiri pesme“ („Svini uspravljen“, „Svini među slavujima“, „Šapat besmrtnosti“, „Kuvano jaje“) /prev. Srba Mitrović/, *Polja*, 1976, god. XXI, br. 214, str. 21-22.

Eliot, T. S., „Četvrti kvartet“, *Književnost*, 1966, XXI, br. 1, str. 23 – 38.

Eliot, T. S., „Dante (1929)“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Eliot, T. S., „Dante“, *Stvaranje*, 1965, god. XX, br. 9, str. 896 – 903.

Eliot, T. S., „Doživljavanje književnosti“, *Omladinska riječ*, 1958 (6. VII 1956.), god. III, knj. XII, br. 530

Eliot, T. S., „Društvena uloga poezije“ /prev. Dušan Puvačić/, *Korijen*, 1959, god. V, br. 3-5, str. 29-37.

Eliot, T. S., „East Coker“ /prev. S. Brkić/, *LMS*, 1958, god. CXXXIV, knj. CCCLXXXII, str. 257-262.

Eliot, T. S., „Ezra Paund“ /prev. Miodrag Marković/, *Poezija*, 2002, god. 7, br. 19/20, str. 49-63.

Eliot, T. S., „Ezra Paund“ /prev. Simha Levi/, *Vidici*, 1974, br. 166, str. 16-17.

Eliot, T. S., „Filip Mesindžer“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi* /sastavio Jovan Hristić/, Beograd, Prosveta, 1963.

Eliot, T. S., „Funkcija kritike“ /prev. Ivo Vidan/, *Izraz*, 1958, II, III, 4, 415-420.

Eliot, T. S., „Gerontion“, str. 416 - 419., u: Sekulić, Isidora, *Jezik i kultura*, Novi Sad, Stylos, 2003

Eliot, T. S., „Granice književne kritike“, *Republika*, 1958, god. XIV, br. 3-4, str. 48-49.

Eliot, T. S., „Granice kritike (1956)“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Eliot, T. S., „Granice kritike“ /prev. Ivo Vidan/, *Izraz*, 1958, II, III, 7-8, 415-420.

Eliot, T. S., „Granice kritike“ /prev. Nikica Petrak/, *Razlog*, 1963, god. III, 7, 505-516.

Eliot, T. S., „Hamlet“ /prev. Bogdan A. Popović/, *Književne novine*, 1960 (1. I 1960.), god. XI, str. 109.

Eliot, T. S., „Hor“ (odlomak iz „Ubistva u katedrali“), *Student*, 1954, god. I, br. 20.

Eliot, T. S., „Imena mačaka“ /prev. Milovan Danajlić/, *Zmaj*, 1971, XVIII, 11, 284.

Eliot, T. S., „Introduction: 1928, p. 8, in: Pound, Ezra, *Selected Poems*, Faber and Faber, London, 1928

Eliot, T. S., „Iz ‚Ljubavne pesme Dž. Alfreda Prufroka‘. Odlomak“ /prev. Slobodan Selenić/, *Student*, 1956 (27.04.1956.), god. XXI

Eliot, T. S., „Jutro na prozoru“ /prev. I. Dekanović/, *15 dana*, 1962, god. VI, br. 5, str. 32.

Eliot, T. S., „Kosti pjevahu“ /prev. Hamdija Demirović/, *Delo*, 1989, god. 35, knj. 8, str. 91-97. („Preludij III“, „Rapsodija u vjetrovitoj noći“, „Histerija“, „Conversation galante“, „Čista srijeda II“)

Eliot, T. S., „La figlia che piange, O quam te memorem virgo“; „Preludium“ /prev. Raša Livada/, *Student*, 1976 (21.4.1976.), god. XL, br. 13, str. 6

Eliot, T. S., „Literatura i žurnalistika“, *Književne novine*, 1961 (01.01.1961), XII, 135.

Eliot, T. S., „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, str. 33 – 37, u:
Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

Eliot, T. S., „Ljubavna pesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, str. 255 – 259., u: Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, BIGZ, 1983

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, str. 130 – 135, u: Šoljan, Antun, Slamnig, Ivan, *Američka lirika*, Zagreb, Zora, 1952

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“, str. 7 - 11, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Gorjan/, str. 503 – 506., u: Ježić Slavko, Krklec Gustav, *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, Kultura, 1956

Eliot, T. S., „Marina“ /prev. Tomislav Ladan/, *Polet* (Zagreb), 1965, god. I, knj. III, str. 13

Eliot, T. S., „Metafizički pesnici“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Eliot, T. S., „Muzika poezije“, *Književne novine*, 1954 (27. V 1954.), god. I, str. 20.

Eliot, T. S., „Nešto što beše nam znano“ (Iz poeme „Pusta zemlja“) /prev. Mirko Magarašević/, *Književna reč*, 1988, god. 17 (10. 04 .1988.), br. 319.

Eliot, T. S., „O Danteovim poukama“, *Književne novine*, 1957 (31.12.1957), VIII, 38

- Eliot, T. S., „O kulturi“ /prev. Naum Dimitrijević/, *Korijen*, 1958, god. IV, 5-7, 68-72.
- Eliot, T. S., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, 1965, god. XI, br. 1, str. 37-43.
- Eliot, T. S., „Odlomci kritičke proze“ /prev. Ivo Vidan/, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354 - 365.
- Eliot, T. S., „Pepelnica“ /prev. Nikola Kraljić/, *Dometi (Rijeka)*, 1985, god. 18, 11, 5-12.
- Eliot, T. S., „Pesme“ /prev. Oto Šolc/, *Mogućnosti*, 1954, god. I, br. 12, str. 797-817 („Četiri kvarteta“: „Burnt Norton“; „East Coker“; „The Dry Salvages“; „Little Gidding“.)
- Eliot, T. S., „Pobjednički marš“; „II. Teškoće državnika“; „Imenovanje mačaka“; „Posveta svojoj ženi“; Zborovi iz drame „Obiteljski skup“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Mogućnosti*, 1966, god. XIII, knj. 2, str. 126-132.
- Eliot, T. S., „Poezija i drama (1951)“, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963
- Eliot, T. S., „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, god. I, br. 5, str. 2.
- Eliot, T. S., „Poezija i drama (I, II)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Vidici*, 1953, I, 6, 2, 4-5.
- Eliot, T. S., „Poezija i drama. Odlomak“, *Književne novine*, 1956 (25. XI 1956.), III, VII, 29
- Eliot, T. S., „Poezija i drama. Odlomci“ /prev. Jesenka Radošević/, *Mogućnosti*, 1970, god. XVII, br. 11-12, str. 1341-1343.
- Eliot, T. S., „Poezija i drama“ /prev. Svetozar Brkić/, *Pozorište*, 1965, god. VII, 1, 1-8.
- Eliot, T. S., „Poezija i filozofija“ /prev. Robert Fišer/, *Polja*, 1957, god. III, br. 4, str. 2-3.

Eliot, T. S., „Portret gospođe“ /prev. Raša Livada/, *Student*, 1976, (27.4.1976.), god. XL, br. 14-15, str. 7.

Eliot, T. S., „Preludij“ /prev. Tomislav Ladan/, *Telegram*, 1965 (15.1.1965.), god. VI, br. 246, str. 13

Eliot, T. S., „Preludijum“ /prev. V. Dimitrijević i R. Vuković/, *NIN*, 1953 (10. 5. 1953.), god. III, br. 123.

Eliot, T. S., „Pusta zemlja“ /prev. Jovan Hristić/, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 322-335.

Eliot, T. S., „Pusta zemlja“, *Književni list*, 2002, god. I, br. 2, str. 3.

Eliot, T. S., „Putovanje mudraca“, *Borba*, 1965 (10. 01. 1965.), god. XXX, str. 8.

Eliot, T. S., „Putovanje mudraca“, *Književne novine*, 1954 (11. 03. 1954.), god. I, br. 9.

Eliot, T. S., „Rapsodija jedne vetrovite noći“ /prev. Vladimir Petrić/, *Polja*, 1956, II, 8-9

Eliot, T. S., „Savršen kritičar“ /prev. Ivana Milivojević/, *Stvaranje*, 1965, XX, 6, 602-609.

Eliot, T. S., „Savršeni kritičar“ /prev. Nikola Koljević/, *Izraz*, 1963, god. VII, knj. XIII, br. 8-9, str. 134- 142.

Eliot, T. S., „Saznanje poezije“ /prev. Angelina Popović/, *Mlada kultura*, 1956 (21.06.1956.), god. V, br. 47.

Eliot, T. S., „Socijalna funkcija poezije“ /prev. N. Š./, *Književnik*, 1961, god. III, knj. 1, br. 20, str. 171-183.

Eliot, T. S., „Šta je klasik?“ /prev. Aleksandar I. Spasić/, *Putevi*, 1960, god. VI, br. 4-5, str. 313-328.

Eliot, T. S., „Šta mi Dante znači“ /prev. Dubravka Đurić/, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Eliot, T. S., „Šapat o besmrtnosti“, „Iz „Četiri kvarteta““ /prev. Ivan Slamnig i Antun Šoljan/, *15 dana*, 1975, god. XVIII, br. 8, str. 28.

Eliot, T. S., „Svrha poezije i svrha kritike“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Eliot, T. S., „The Love Song of J. Alfred Prufrock“, p. 13 – 17., in: *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London – Boston, 1969

Eliot, T. S., „To Criticize the Critic“ in: Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

Eliot, T. S., „Tradicija i individualni talenat“ /prev. Svetozar Brkić/, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 9, str. 222-228.

Eliot, T. S., „Treći kvartet (sa beleškom o T. S. Eliotu)“ /prev. Svetozar Brkić/, *Književnost*, 1965, god. XX, knj. XL, br.11-12, str. 348-353.

Eliot, T. S., „Tri glasa poezije“ /prev. Branislava Marković/, *Književnost*, 1957, god. XII, knj. XXIV, br. 3, str. 209-220.

Eliot, T. S., „Tri glasa poezije“ /prev. Marko Grčić - Rako/, *Razlog*, 1962, II, 9, 770-780.

Eliot, T. S., „Ulisi, red i mit“ /prev. Maristela Matulić/, *Književne novine*, 1962 (1. VI 1962), god. XIV, br. 172, str. 9.

Eliot, T. S., „Vergilije i hrišćanski svet“ /prev. Vladislava Gordić/, *LMS*, 1995, god. 171, knj. 455, br. 2, str. 314-324.

Eliot, T. S., „Viljem Blejk“ /prev. Milica Mihajlović/, *Gradac*, 1990, 18, 95/97, 159-161.

Eliot, T. S., *Četiri kvarteta* /prev. Svetozar Brkić/, Beograd, Prosveta, 1966

Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

Eliot, T. S., *Inventions of the March Hare : Poems, 1909–1917* / edited by Christopher Ricks/, London, Faber 1996, New York, Harcourt Brace, 1996

Eliot, T. S., *Izabrane pesme* /izbor Mirko Magarašević/, Beograd, Rad, 1977

Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, Mali vrt, 2011

Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

Eliot, T. S., *Izabrane pjesme*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Prosveta, Beograd, 1963

Eliot, T. S., *Ka definiciji kulture*, Niš, Prosveta, 1995

Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Eliot, T. S., *Porodični skup*, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 86 - 87.

Eliot, T. S., *Porodični skup* /prev. Ljubica Bauer – Protić, Božidar Timotijević/, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 82-83, str. 6 – 8.

Eliot, T. S., *Porodični skup*, *Bagdala*, 1966, god. VIII, br. 84-85, str. 3 – 4.

Eliot, T. S., *Porodični skup*, Kruševac, Bagdala, 1966

Eliot, T. S., *Prufrok – 1917*, „Ljubavna pesma J. Alfreda Prufroka“ /prev. Mirko Magarašević/, str. 7 – 11., u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme* /izbor Mirko Magarašević/, Beograd, Rad, 1977

Eliot, T. S., *Prufrok i druga zapazanja (1917)*, „Ljubavna pesma Dž. Alfreda Prufroka“ /prev. Ivan V. Lalić/, str. 5 – 9, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Antun Šoljan i Ivan Slamnig/, Zagreb, Zora, 1958

Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. Jovan Hristić/, Niš, Prosveta, 1988

Eliot, T. S., *Pusta zemlja*, 1958. Zagreb, Zora, 1958. Sa bilješkom o piscu str. 82 – 83.

Eliot, T. S., *Sabrane drame (Umorstvo u katedrali, Obiteljsko okupljanje, Domjenak, Povyjerljivi činovnik, Stariji državnik)*, Split, Naklada Bošković, 2005

Eliot, T. S., *Selected prose of T. S. Eliot* /edited by Frank Kermode/, Faber & Faber, 1975

Eliot, T. S., *To Criticize the Critic and Other Writings*, University of Nebraska Press, 1980

Eliot, T. S., *Ubojstvo u katedrali* /prev. Marko Grčić/, *Mogućnosti*, 1967, XIV, 4, 337-387.

Eliot, T. S., „Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka“ /prire. Antun Šoljan/, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1991

Empson, Vilijem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 232 – 234.

Empson, Vilijem, „Maestrov stil“ /prev. Zorica Bečanović/, str. 201 – 206, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

F

Fotez, Marko, „T. S. Eliot: Poverljivi sekretar (O komediji prikazanoj na festivalu u Edinburgu.)“, *Narodni list*, 1953 (22. 10. 1953.), god. IX, 2592.

Fergusson, Francis, *Ubistvo u katedrali: teološko pozorje* /prev. Marta Frajnd/, str. 274 – 288, u: *Suština pozorišta*, Beograd, Nolit, 1970

Finci, Eli, „Slučajne iskre (Sadrži i: Dva odgovora T. S. Eliota. – Potpisano: -i -i.)“, *Književnost*, 1952, VII, 1 -2, str. 182 – 187.

Finci, Eli, „T. S. Eliot: Koktel“, *Politika*, 1965, LXII (18419)

G

Gallup, Donald, *T. S. Eliot: A Bibliography*, London, Faber & Faber, 1952

Gardner, Helen, „Umetnost T. S. Eliota“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 253 – 272.

Gavran, Zdravko, „Pogovor: Sama demokracija nije dovoljna“, str. 115 – 132, u: Eliot, T. S., *Ideja kršćanskog društva*, Split, Verbum, 2005

Gavrilović, Zoran, *Uočavanja*, Beograd, Prosveta, 1970

Gish, Nancy K., „Daumer, Elisabeth, Bagchee, Shyamal., *The International Reception of T. S. Eliot*, Continuum, London, 2007“, *Modernism/modernity*, 2009, Volume 16, Number 4, p. 827.

Golob, Zvonimir, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962, god. III (5. 10. 1962.), br. 128

Golob, Zvonimir, „Mogućnosti i granice kritike“, *Forum*, 1965, god. IV, br. 1-2, str. 203-219.

Graves, Robert, Riding, Laura, *A Survey of Modernist Poetry*, Carcanet, 2002

Grčić, Marko „Ubojstvo u katedrali kao pasija“, str. 121 – 135, u: Eliot, Thomas Stearns, „Ubojstvo u katedrali“ /prev. Marko Grčić/, Zagreb, Kršćanska sadašnjost/Grafički zavod Hrvatske, 1990

Grčić, Marko, „Uz dvije drame T. S. Eliota“, *Forum*, 1972, god. XI, knj. XXIV, br. 9, str. 469 – 488.

Grosman, Meta, „T. S. Eliot: On the Reader and Poetry“, *Acta Neophilologica*, 1977, god. X, str. 41-54.Rezime

Grove, Robin, „Pereira and after: the curse of Eliot's theater“, in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

H

Hamilton, Ian, *Oxford Companion to Twentieth-Century Poetry*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994

Harding, Jason, „Publishing“ in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

Hayward, John, „Introduction“ in: Eliot, T. S., *Selected prose*, Penguin Books, London, 1953

Hergešić, Ivo, *Književnici nobelovci*, Zagreb, Radio-televizija Zagreb, Mladost, 1969

Hexter, Ralph, „Literary History as a Provocation to Reception Studies“ in: *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

Hobsbaum, Philip, „T. S. Eliot, Robert Lowell i novi kritičari“ /prev. Jadranka Arsenić/, *Izraz*, 1988, god. 32, knj. 63, br. 5/6, str. 382 - 395.

Hol, Donald, „Intervju sa Tomasom Sternzom Eliotom“, *Treći program*, 1990, 84, 171 – 178.

Hol, Donald, „Savremena američka poezija“ /prev. Dubravka Đurić/, *Znak*, 1984, god. XIII, br. 18, str. 36-41.

Holub, C. Robert, *Crossing Borders: Reception Theory, Poststructuralism, Deconstruction*, The University of Wisconsin Press, 1992

Holub, Robert, „Modernism, modernity, modernisation“, in: Knellwolf, Christa et al., *Cambridge History of Literary Criticism, Volume IX*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001

Hristić, Jovan, „Brkić, Svetožar i Pavlović, Miodrag: *Antologija savremene engleske poezije*“, *NIN*, 1957 (21. 8. 1957.), god. VII, br. 342

Hristić, Jovan, „Dnevnik. Zagonetka poezije (O poeziji, izbor engleskih eseja, I knjiga, Prosveta, 1956)“, *Književnost*, 1957, 9, str. 283 – 288.

Hristić, Jovan, „Eliotovo shvatanje tradicije“, *LMS*, 1962, god. CXXXVIII, knj. CCCLXXXIX, br. 2, str. 91-100.

Hristić, Jovan, „Napomena“ u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „Napomene i objašnjenje“, str. 369 – 371, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Hristić, Jovan, „Pogovor“, str. 207 – 213, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „Predgovor“, str. 7 – 30, u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Hristić, Jovan, „Prim. prev. ili uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, str. 234 – 239, u: Hristić, Jovan, *Eseji*, Novi Sad, Matica srpska, 1994

Hristić, Jovan, „Primedbe prevodilaca i priređivača“, str. 185 – 200, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Hristić, Jovan, „T. S. Eliot – pesnik jedne civilizacije“, *Politika*, 1965 (10. 1. 1965), god. LXII, 18414 – Kultura – umetnost, IX, 400

Hristić, Jovan, „Tradicija i individualni talenat“ u: Eliot, T. S., *Izabrani tekstovi*, Beograd, Prosveta, 1963

Hristić, Jovan, „Uz prevod Eliotove *Puste zemlje*“, *LMS*, 1961, god. CXXXVII, knj. CCCLXXXVII, br. 4, str. 336-343.

Hristić, Jovan, „Zagonetka Poezije. (O poeziji)“. Izbor engleskih eseja, knj. I, Prosveta, 1956.“, *Književnost*, 1957, god. XII, knj. XXV, br. 9, str. 283-288.

Hristić, Jovan, *Izabrani eseji*, Beograd, Srpski Pen Centar, 2005

Hristić, Jovan, *Nova kritika*, Beograd, Prosveta, 1973

Hristić, Jovan, *Poezija i kritika poezije*, Matica srpska, Novi Sad, 1957

Hristić, Jovan, *Sabrane pesme* /prir. Saša Radojčić/, Rad, Beograd, 2002

Hristić, Jovan: „Nova kritika: uvod u čitanje tekstova“, *Izraz*, X, XXI, 6, str. 512.

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1948/eliot-bibl.html

Hugo, Fridrih, „T. S. Eliot“, str. 214 – 217, u: Hugo, Fridrih, *Struktura moderne lirike: od sredine 19. do sredine 20. veka*, Novi Sad, Svetovi, 2003

I

Iglton, Teri, „Kritika i ideologija: T. S. Eliot“, *Književnost*, 1988, 86, I-II, str. 150-153.

Ignjatović, Srba, „Poezija istorije i stvarnosti“, *Polja*, 1967, god. 13, br. 109, str. 14.

Ignjatović, Svetozar, „Eliotovo ‘Ubistvo u katedrali’ – obnova poetskog teatra u Engleskoj.“ *Zbornik radova Više pedagoške škole u Prizrenu*, Prizren, 1967, II, str. 134 – 139.

Ilić, Vera, „Nezaboravne impresije (O susretu sa T. S. Eliotom)“, *Književne novine*, 1956 (25. 11. 1956.), god. VII, br. 29, str. 6.

Isthoup, Entoni, „Eliot i tradicija“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Ivezić, Stjepan, „Nobel i Nobelovci“, Zagreb, Epoha, 1965

Ivić, Pavle (sa grupom autora): „Kratka istorija srpske književnosti“, str. 47., <http://www.scribd.com/doc/201137577/Ivi%C4%87-Pavle-sa-grupom-autora-Kratka-istorija-srpske-knji%C5%BEevnosti>

J

Jancovich, Mark, „The Southern New Critics“ in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Janićijević, Jovan, „T. S. Eliot na srpskohrvatskom“, str. 159 – 172, u: Eliot, T. S., *Izabrane pesme*, Beograd, BIGZ, 1978

Jarell, Randall, „Američke antologije“ /prev. Aleksandar Spasić/, *Književne novine*, 1959 (25. 4. 1959.), god. X, br. 91

Jaus, Hans Robert, „Sadašnje stanje teorije recepcije“, *Književna kritika*, god. X, 1979, 1, 8.

Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978

Jeon, Joseph Jonghyun, „Eliot’s Shadows: Autography and Style in The Hollow Men“ in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom’s Literary Criticism, New York, 2011

Jeremić, M. Dragan, „Lenjin ili Eliot“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 712 – 715.

Ježić Slavko, Krklec, Gustav, *Antologija svjetske lirike*, Zagreb, Kultura, 1956

Jovanović, P. Živorad, „T. S. Eliot kod Jugoslovena (bibliografska građa)“, *Pozorište*, 1965, god. VII, br. 3, str. 360-361.

Julius Bab, *Pisci Amerike*, Zagreb, Mladost, 1955

Jurišević, Miodrag, „T. S. Eliot pesnik apsolutne imanencije“, *Vidici*, 1965, god. XIII, str. 90.

K

Kanlif, Markus, *Historija književnosti SAD*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1959

Kapetanić Kogoj, Breda, Vidan, Ivo, *Engleska književnost*, Zagreb, SNL, 1986

Kenner, Hue, „Eliot and the Voices of History“ in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom's Literary Criticism, New York, 2011

Kid, Dastin, „Predodređena sudbina pesnika“ /prev. Ana Bojović/, *Povelja*, 2004, god. 34, br. 3, str. 123-129.

Ključanin, Zilhad, „T. S. Eliot: Tradicija i individualni talenat“, *Život*, 1986, god. 35, knj. 69, br. 1-2, str. 95-109.

Kogoj Kapetanić, Breda, „Engleska književnost XX stoljeća“, *15 dana*, 1960, god. III, br. 10, str. 12-13.

Koljević, Nikola, „Eliotovo shvatanje pesničkog poziva; Doživljaj istorije u Eliotovoj kritici i poeziji“, str. 170 – 211, u: Koljević, Nikola, *Teorijski osnovi nove kritike*, Beograd, Prosveta, 1967

Koljević, Nikola, „Hamlet kao tragedija“, *Izraz*, 1971, god. XV, br. 5, str. 463 – 478.

Koljević, Nikola, „Jejts prema Eliotu: Delimično upoređenje“, *LMS*, 1965, god. CXLI, knj. CCCXCVI, br. 1, str. 59-78.

Koljević, Nikola, „Kritika poezije i pesnička kritika“, *Izraz*, 1963, god. VII, knj. 13, br. 8 – 9, str. 97 – 109.

Koljević, Nikola, „O Eliotu, o Jejsu, o tradiciji“, *Izraz*, 1976, god. XX, knj. XL, br. 11, str. 385 - 417.

Koljević, Nikola, „Pismo iz Engleske o njenom pesniku“, *Književne novine*, 1964 (7. 2. 1964.), god. XVI, br. 216

Koljević, Nikola, „Poezija kao etička svest o ljudskoj istoriji. Krićka misao i pesnićko ostvarenje T. S. Eliota.“, *Književnost*, 1963, god. XVIII, knj. XXXVII, br. 7-8, str. 42-81.

Koljević, Nikola, *Ikonoborci i ikonobranitelji*, Beograd, Nolit, 1978

Koljević, Nikola, *Nova kritika - njeni teorijski osnovi i rezultati - magistarski rad*, Sarajevo, N. Koljević, 1963

Koljević, Svetozar, „Simbol kao zagonetka ili rasvetljenje? Eliotovi i Džojsovi mladalaćki eksperimenti“, str. 164 – 181, u: Koljević, Svetozar, *Trijumf inteligencije*, Beograd, Prosveta, 1963

Konoli, Siril, „Prevrat u modernoj poeziji“ /prev. Zoran Paunović/, str. VII – XXV, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Konoli, Siril, „T. S. Eliot“ /prev. Zoran Paunović/, str. XXVI – XXXII, u: Eliot, T. S., *Pesme*, Beograd, SKZ, 1998

Konstantinović, Zoran, „Estetika recepcije H. R. Jausa“ u: Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd, 1978

Konstantinović, Zoran, „Horizonti oćekivanja srpske ćitalaćke publike“, *Književna kritika*, god. X, 1979, br. 1

Kostić, Rastko, *Knjiga o Hamletu*, Beograd, Krug – Atos, 2011

Krelius, Ljerka, „T. S. Eliot: Koktel“, *Vjesnik*, 1965 (24. 1. 1965.), god. XXVI, 6441.

Kronfeld, Chana, *On the Margins of Modernism: Decentering Literary Dynamics*, University of California Press, 1996

L

Ladan, Tomislav, „Slatka Temzo tiho teći“, *Život*, 1959, VIII, 1-2, str. 45 - 50.

Ladan, Tomislav, „T. S. Eliot i njegova poezija“, str. 97 – 106, u: T. S. Eliot, *Izabrane pjesme*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1962

Lakićević, Ognjen, „T. S. Eliot: Koktel“, *Telegram*, 1965 (29. 1. 1965.), god. VI, 248

Lalić, Ivan V., „Uvod“ u: Lalić, Ivan V. i Lalić, Branka, *Izabrane pjesme*, Beograd, BIGZ, 1978

Lalić, Ivan V., *Kritika i delo*, Beograd, Nolit, 1971

Lalić, Ivan, „O poeziji T. S. Eliota“, str. 152 – 172., u: Lalić, Ivan, *O poeziji dvanaest pesnika*, Beograd, Slovo Ljubve, 1963

Lalić, Ivan, Lalić Branka, *Antologija moderne američke poezije*, Beograd, Prosveta, 1972

Lalić, Ivan, *O poeziji dvanaest pesnika*, Beograd, Slovo Ljubve, 1963

Lamarque, Peter „Criticism, aesthetics and analytic philosophy“ in: Knellwolf, Christa et al., *Cambridge History of Literary Criticism, Volume IX*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001

Levenson, Michael, *A genealogy of Modernism: A Study of English Literary Doctrine 1908 – 1922*

Lipking, Lawrence, „Poet-Critics“ in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge 2000

Livada, Raša, *Moderno svetsko pesništvo*, Beograd, Prosveta, 1983

Lockerd, Benjamin G, „Eliot studies“ in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

Longebach, James, „'Mature poets steal': Eliot's allusive practice“ in: Moody, David, *Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Lukić, Sveto, „Istorija i poezija“ u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

M

Mac Gregor Hasty, Roy, „Pusta zemlja na Rasl Skveru“, *Književne novine*, 1958 (26.09.1958.), god. IX, 76

Macura, Sergej, „Govornici u Pustoj zemlji“, *Lice u jeziku, književnosti, kulturi*, Beograd, Philologia, 2006, str. 101 – 106.

Magarašević, Mirko, „Hristićev mešoviti Eliot. T. S. Eliot: *Pesme*; priredio Jovan Hristić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1998.“, *Borba*, 1998 (22. 10. 1998.), god. LXXVI, br. 295

Magarašević, Mirko, „Hristićev promašeni Eliot“, *Isidorijana*, 1999, V, 6-7, 281 – 295.

Magarašević, Mirko, „Reč-dve na rubu puste zemlje“, *Književna reč*, 1988 (10. 04. 1988.), god. 17, br. 319

Magarašević, Mirko, „T. S. Eliot, *Veličina pesničke univerzalnosti*“, str. 203 – 216, u: Magarašević, Mirko, *Evropski pesnici*, Novi Sad, 2010

Mahečić, Miroslav, „Pitanje poetske drame: T. S. Eliot“, *Studentski list*, 1959, god. XIV (25. 2. 1959.), br. 3

Maljković R., Mirjana, *Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandberg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić)*, Beograd, 2005

Mančić, Aleksandra, „Prevođenje i kritika“ u: Radulović, Milan, *Istorija i teorija srpske književne kritike*, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2009

Margolis, Joseph, „‘Ljubavna pjesma J. A. Prufrocka‘ T. S. Eliota“, *Republika* /prev. D. Cvitan, Šoljan - Slamnig/, 1961, god. XVII, br. 1, str. 18 – 20.

Marković, Borivoje, „T. S. Eliot. Umesto nekrologa vratimo mu pesmu“, *Susret*, god. II (02.02.1965.), br. 24, str. 10

Marković, Milosav, „T. S. Eliot: Koktel“, *Beogradska nedelja*, 1965 (17. 1. 1965.), god V, 174

Marković, Vida E., „T. S. Eliotovi ‚Šuplji ljudi‘ – pokušaj jedne analize“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1977.

Martindale, Charles, *Redeeming the Text: Latin Poetry and the Hermeneutics of Reception*, Cambridge University Press, 1993

Martindale, Charles, Thomas, F. Richard, *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

Matić, Andrija, „Poetika T. S. Eliota u XXI veku“, *Nasleđe*, 2008, god. 5, br. 11, str. 17 - 25.

Matić, Andrija, „T. S. Eliot i antisemitizam“, *Polja*, 2007, god. 52, br. 466, str. 81 - 85.

Matić, Andrija, *Evolucija modernističke poetike u stvaralaštvu T. S. Eliota: doktorska disertacija*, Beograd, A. Matić, 2007

Matić, Andrija, *T. S. Eliot: pesnik, kritičar, dramski pisac*, Pančevo, Mali Nemo, 2007

Matović, Vesna, „Žanrovi u periodici“ u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

Matović, Vesna, *Revizija! Časopisi kao agensi književnosti i kulture*, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2012 (Beograd : Čigoja štampa)

Matterson, Stephen, „The New Criticism“ in: Waugh, Patricia, *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*, Oxford University Press, 2006

Mays, J. C. C., „Early poems: from 'Pruffrock' to 'Gerontion'“ in: Moody, A. David, *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

M. B., „Slamnjig, Ivan, Šoljan, Antun, 'Suvremena engleska poezija'“, *Susreti*, 1958, god. VI, br. 4, str. 399-401.

Menand, Louis, „Problems about texts“ in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot's The Waste Land*, Chelsea House Books, 2007

Menand, Louis, „T. S. Eliot“ in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Menand, Louis, Rainey, Lawrence, „Introduction“, p. 1-14, in: Litz, A. Walton et al., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000)

Mićović, Dragutin, „Eliot, Stearns Thomas, *Izabrani tekstovi*. Beograd, 1963“, *Borba*, 1963 (15. 12. 1963.), god. XXVIII, br. 344

Mihailović, Milica, *Dante: njegova etika, estetika i tehnika*, Banja Luka, Littera, 2004

Milankov, Ivana, „Aspekti vremena u poeziji Tomasa Sternza Eliota“, *Znak*, 1978, god. V, br. 9 - 10 (1976 - 1977), str. 612-619.

Milić, Slobodan, *Antologija pjesnika nobelovaca*, Podgorica, CIP, 2003

Milosavljević, Petar, „Tradicija i avangardizam“, *Polja*, 1968, god. 14, br. 113/114, str. 6 – 8.

Milosavljević, Petar, *Teorijska misao o književnosti*, Novi Sad, Svetovi, 1991

Milošević, Dragan, „Magija poetske reči: Eliot Stearns Thomas, Izabrane pjesme. Sarajevo, 1962“, *Borba*, 1962 (19. 8. 1962.), god. XXVII, br. 228

Mirko Magarašević: „T. S. Eliot – veličina pesničke univerzalnosti“ – pogovor za T. S. Eliot: *Izabrane pesme*, RAD, 1977

Mitrović, Marija, „Beker, Miroslav, *Moderna kritika u Engleskoj i Americi*, Zagreb, 1973“, *Književna istorija*, 1973, god. VI, br. 21, str. 182 - 185.

Mitrović, Nevenka, http://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/nmitrovic-periodika_1.html

Moody, A. D., „Chronology of Eliot's Life and Works“ in: Moody, A. D., *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Moody, A. D., „Four Quartets: music, word, meaning and value“ in: Moody, A. D., *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Moody, A. D., „Preface“ in: Moody, A. D., *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005

Moody, A. D., „T. S. Eliot: American Strain“ in: Bloom, Harold, *T. S. Eliot*, Bloom's Literary Criticism, New York, 2011

M. Š., „O poeziji - izbor engleskih eseja“, *Stvaranje*, 1957, god. XII, br. 5, str. 439-441.

N

N. S., „Pjesnici i poezija T. S. Eliota“, *Republika*, 1958, god. 14, br. 2, str. 29.

N. T., „T. S. Eliot: Četiri kvarteta“, *Književnost*, 1967, XXII, 6, str. 596-597.

Nejgebauer, Aleksandar, „Na duhovnim granicama istoka i zapada. (Neke pouke moderne američke poezije)“, *Ulaznica*, 1975, god. IX, br. 49-50, str. 7-12.

Newton, K. M., *Interpreting the Text*, Harvester Wheatsheaf, 1990

Nicholls, Peter, *Modernism: A Literary Guide*, University of California Press, 1995

O

Olney, James, „The Life of the Poet“ in: Moody, A. D., *The Cambridge Companion to T. S. Eliot*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

Opačić, Petar, „Pogovor“, str. 615 – 622, u: Eliot, T. S., *Sabrane drame*, Split, Naklada Bošković, 2005

P

P/erović S. P/redrag „Tomas Sterns Eliot: *Pusta zemlja*, Zora, Zagreb“, *Politika*, 1959 (22.03.1959.), god. LVI, 16427, Kultura-umetnost, god. III, br. 102

P.B., „Slovo o Thomas Stearns Eliotu“, *Polet (Zagreb)*, I, 1965, III, str. 13.

Pahor, Božidar, „Smrt Thomasa S. Eliota“, *Delo*, 1965 (13. 1. 1965.), god. VI, br. 10

Palavestra, Predrag, *Istorija srpske književne kritike: 1768 – 2007. Tom 2*, Matica srpska, Novi Sad, 2008

Pavletić, Vlatko, „Ključ za modernu poeziju“, *Republika*, 1981, god. XXXVII, br. 9-10, str. 850-867.

Pavlović, Milka, „Tomas Sterns Eliot: *Izabrane pesme*“, *Pobjeda*, 1978 (11.11.1978), god. XXXV, br. 4643.

Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota – treće čitanje“, str. 5 – 13, u: T. S. Eliot, *Pusta zemlja*, Niš, 1988

Pavlović, Miodrag, „Poezija T. S. Eliota. Treće čitanje“, *Književne novine*, 1988 (01. 11. 1988.), god. 39, br. 763

Pavlović, Miodrag, „Problem *Ubistva u katedrali*“, *LMS*, 1990, 166, 445, 5, 752 - 755.

Pavlović, Miodrag, *Čitanje zamišljenog: eseji iz svetske književnosti*, Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo, 1990

Peić, Branko, *Nova američka kritika u kontekstu ideje o smrti estetskog*, Beograd, B. Peić, 1981

Pejaković, Hrvoje, „T. S. Eliot: ‚Izabrane pjesme‘, izbor i prijevod: Antun Šoljan (nakladnik GZH, Zagreb), *Vjesnik*, god. 52, br. 15688, str. 16-17.

Perišić, Rada, „Tomas Eliot“, *Umetnost i kritika*, 1954 (24. 01. 1954.), II, 4

Perović, Puniša, „Neki problemi naše književnosti“ u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

Pers, Sen-Džon, *Dve poeme*, Kruševac, Bagdala, 1960

Petrak, Nikica, „T. S. Eliot is dead“, *Studentski list*, 1965 (14. 1. 1965.), XX, 3

Petrić, Vladimir, „O ritmu u modernoj poeziji“, *Polja*, 1956, god. 2, br. 8 – 9, str. 11 – 12.

Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot i eliotovci“, *Književne novine*, 1954 (25.03.1954.), I, 11.

Petrić, Vladimir, „T. S. Eliot: pesnik, dramatičar, filozof“, *Književnost*, 1956, god. XI, knj. XXIII, br. 11-12, str. 393-425.

Petrov, Aleksandar, „Periodika kao žanr“ u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

Petrović, Ivan, „Rana indijska misao u *Berntu Nortonu* T. S. Eliota“, *Ulaznica*, 2003, god. 37, br. 188, str. 67-90.

Petrović, Novica, „*Sweeney Revisited*: uz novo izdanje Eliotovih Pesama“, *Poezija*, 1998, god. 3, br. 10, str. 31-33.

Petrović, Sreten, „Teološki smisao Eliotove poetike“, *Književna kritika*, 1971, god. II, br. 5-6, str. 29-45.

Pinto, V. de S., „T. S. Eliot“ /prev. Vera Ilić/, *Književne novine*, 1954 (27. V 1954.), god. I, br. 20, str. 2-3.

Pirkić, Ahmed, „O jednoj optužbi T. S. Eliota“, *Studentski list*, 1961 (1. 1. 1961.), XVI, 1-2

Polin, Tom, „Mnogo lukavih prolaza“ /prev. Predrag Šaponja/, *Zlatna greda*, 2003, god. 3, br. 17, str. 15-19.

Polin, Tom, „Nepoželjni: T. S. Eliot, antisemitizam i književna forma“ /prev. Milica Mint/, *Književne novine*, 1998 (01. - 15. 07. 1998.), god. 51, br. 977/978, str. 18.

Poplawski, Paul, *Encyclopedia of Literary Modernism*, Greenwood Press, Westport, 2003

Popović - Srdanović, Dubravka, *T. S. Eliot kao prevodilac Sen-Džon Persove „Anabaze“*, str. 129 -133, u: Jančićević, Jovan, *Prevodna književnost*, Beograd, Udruženje književnih prevodilaca Srbije, 2001

Potter, Rachel, *Modernist Literature*, Edinburgh University Press, 2012

Protić, Miodrag, „T. S. Eliot: Koktel“, *Književnosti*, 1965, XX, 3, str. 249 – 250.

Puhalo Dušan, „T. S. Eliot kao književni kritičar“, *LMS*, 1957, god. CXXXIII, knj. CCCLXXIX, sv. 1, str. 3-31.

Puhalo, Dušan, „Drame u stihu T. S. Eliota“, *LMS*, 1956, god. 6, knj. 132, br. 378, str. 555-570.

Puhalo, Dušan, „Pesnik velikih fragmenata“, *Savremenik*, 1960, VI, XI, 6, 614 - 631.

Puhalo, Dušan, „Poezija T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1956, 6, str. 688 – 711.

Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot kao književni kritičar“, *LMS*, 1957, god. 133, 379, 1, 3 – 31.

Puhalo, Dušan, „T. S. Eliot“, str. 221 – 247, u: Puhalo, Dušan, *Engleska književnost*, Beograd, Naučna knjiga, 1976

Puhalo, Dušan, *Veliki pesnici o poeziji*, Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, 1964

Puvačić, Dušan, „Eliot Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962.“, *Književne novine*, 1962 (8. 8. 1962.), god. XIV, br. 177

Puvačić, Dušan, „Eliotova pesnička sinteza. T. S. Eliot: Četiri kvarteta“, *Književne novine*, 1967 (08. 07. 1967.), god. 19, br. 305, str. 3-4.

Puvačić, Dušan, „Iskustva engleskih kritičara (II)“, *Književne novine*, 1963 (31. 5. 1963.), god. XV, br. 198

Puvačić, Dušan, „Kritikovati kritičara“ /prev. Puvačić Dušan/, *Savremenik*, 1967, god. 13, knj. 25, br. 6, str. 592-596.

Puvačić, Dušan, „Približavanje T. S. Eliota“, *Književne novine*, 1962, 14 (08. 08. 1962.), 177, str. 3-4.

Puvačić, Dušan, „Thomas Stearns Eliot: *Kritikovati kritičara*. New York.1965.“, *Savremenik*, 1967, god. XIII, knj. XXV, br. 6, str. 592-596.

Puvačić, Dušan, „Tragom Eliotovih definicija poezije“, *Književne novine*, 1963 (27. 12. 1963.), god XV, br. 213

R

Radeljković, Zvonimir, „Izlet u dramu“, *Izraz*, 1967, XI, XXII, 11, str. 1128 – 1132.

Radeljković, Zvonimir, „Mi u Pustoj zemlji: Pogovor“, str. 77 – 99, u: Eliot, T. S., *Pusta zemlja* /prev. i bilješka Zvonimir Radeljković/, Sarajevo, Buybook, 2004

Radeljković, Zvonimir, „Prufrok ili Eliot“, *Književna smotra*, 1977-1978, god. IX, br. 28-29, str. 35-39.

Radešić, Radenko, „Depersonalizacija poezije“, *Student*, 1972 (25. 04. i 2. 05. 1972.), god. XXXVI, br. 11 - 12, str. 23.

Radulović, Milan, *Raskršća srpskog modernizma*, Institut za književnost i umetnost Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd, Foča, 2007

Radulović, Milan, *Vidovi srpske književne kritike*, Institut za književnost i umetnost Beograd, Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd, Foča, 2008

Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, str. 220 – 224, u: Randelj, Đorđe, Živanović, Milan, *Nobelovci*, Novi Sad, KZ Ljubitelji knjige (Art print), 2006

Ranković, Milan, „Egzistencijalni kontinuum poezije i kritike.“, *Izraz*, 1964, god. VIII, knj. XVI, br. 8-9, str. 232-244.

Rejmond Liviz, Frenk, „Novi pravci u engleskoj poeziji: studija o savremenim prilikama T. S. Eliot“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-227.

Rilkem, Dž. P., „Modernistički esej: slučaj T. S. Eliota - pesnik kao kritičar“ /prev. Vesna Todorović/, *Reč*, 1996, god. 3, br. 18, str. 75-78.

Ristić, Ratomir, „Eliot o Džojosu“, *Gradina*, 1982, god. XVII, br. 3-4, str. 132-136.

Ristić, Ratomir, „Iskušenje književne interpretacije i Eliotov skepticizam u ranoj kritici“, *Gradina*, 1983, XVIII, 3, str. 57 – 70.

Ristić, Ratomir, „T. S. Eliot i književna interpretacija“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1980, str. 201 – 213.

Ristić, Ratimir, „T. S. Eliot i nastava poezije“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš, 1981, str. 269 – 280.

Ristić, Ratimir, *T. S. Eliot i interpretaciji u kritici i nastavi poezije: doktorska disertacija*, Niš, R. Ristić, 1981

Rosenthal, M. L., „Objektivni korelat“ /prev. Mario Suško/, *Putevi*, 1965, XI, 1, str. 37 – 43.

S

S/tefanović/, A/leksandar/, „Thomas Stearns Eliot (1888-1965)“, *Književne novine*, 1965 (9. 1. 1965.), god. XVII br. 240, str. 8.

Sabljak, Tomislav/, „Svjetionik na otoku“, *Telegram*, 1965 (5. 1. 1965.), god. VI, br. 248, str. 13.

Sabljak, Tomislav, „Granice poezije“, *Telegram*, 1967 (26. 05. 1967), god. VIII, 369, str. 4.

Sabljak, Tomislav, „Kritičar T. S. Eliot“, *Mogućnosti*, 1964, god. III, br. 3, str. 276-284.

Sabljak, Tomislav, „Svjetionik na otoku. Smrt pjesnika T. S. Eliota“, *Telegram*, 1965 (15. 01. 1965.), god. VI, br. 246, str. 13.

Sabljak, Tomislav, „T. S. Eliot kao pjesnik“, *Mogućnosti*, 1963, god. X, br. 6, str. 589-608.

Saunders, Timothy, „Discipline and Receive; Making an Example out of Marsyas“ in: *Classics and the Uses of Reception*, Blackwell Publishing, Malden, 2006

Sekulić, Isidora: „Pogled u engleske časopise i prozu“, *LMS*, 1946.

Selden, Raman, „Introduction“, p. 1-11, in: Selden, Raman, *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VIII, Cambridge University Press, Cambridge, 1995

Selden, Raman, *Practicing Theory and Reading Literature: An Introduction*, University Press of Kentucky, 1989

Selenić, Slobodan, „T. S. Eliot: Koktel“, *Borba*, 1965 (16. 1. 1965.), god. XXX, 14.

Selenić, Slobodan, *Dramski pravci XX veka*, Umetnička akademija u Beogradu, 1971

Selimović, Meša, „Eliot kritičar“, *Život*, 1963, XII, 11-12, str. 134-137.

Sepčić, Višnja, „Iz moderne američke poezije. O modernom pesništvu“, *Književna smotra*, 1975, god. VII, br. 21, str. 60-61.

Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, *Suvremena engleska poezija, Susreti*, 1958, VI, 4, 399 - 401.

Slamnig, Ivan, Šoljan, Antun, *Suvremena engleska poezija*, Zagreb, Likos, 1956

Slamnig, Ivan, *Svjetska književnost zapadnog kruga (Od srednjeg veka do današnjih dana)*, Zagreb, Školska knjiga, 1973

Slobodan Selenić, „Tri engleska pesnika“, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), br. 9

Spasić, I. Aleksandar, „Književni pogledi T. S. Eliota“, *Savremenik*, 1964, god. X, knj. 10, str. 268-278.

Spender, Stephan, „O engleskoj i američkoj poeziji“ /prev. Dušan Puvačić/, *Književne novine*, 1966 (25. 6. 1966.), god. XVIII, str. 278.

Spiller, Robert, et. al., *Istorija književnosti SAD*, Cetinje, Obod, 1962

Stanisavljević, Vukašin, *Prilozi nastavi književnosti, Knj. 4*, Gornji Milanovac, Dečje novine, 1991

Stojanović, Olga, „Estetičko stanovište T. S. Eliota“, *Ideja*, 1978, god. XVIII, br. 6, str. 121 - 136.

Suško, Mario, Harsent, David, *Savremena britanska poezija*, Međunarodna književna manifestacija „Sarajevski dani poezije“, Sarajevo, 1988

Suvin, Darko, “Laforgue i Eliot. Odlomci. (Iz eseja “J. Laforgue, simbolista i Eliotov prethodnik.”)”, *Dodiri*, 1956, 2, str. 29 – 38.

Š

Š. A, S. I. „Eliotova *Pusta zemlja*“, *Krugovi*, 1954, 5, str. 356 – 359.

Š/olc/, O/to/, „T. S. Eliot.“, *Mogućnosti*, 1954, god. I, br. 12, str. 844-845.

Šćekić, Vučina, *Požar srca: izbor iz svetske i jugoslovenske ljubavne poezije*, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1991

Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Mogućnosti*, 1965, XII, 8, str. 863 – 875.

Schwartz, Delmore, „Književna diktatura T. S. Eliota. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Telegram*, 1964 (4. 9. 1964.), god. V, br. 228, str. 10.

Šeatović - Dimitrijević, Snežana, *Tradicija i inovacija*, Beograd, Filip Višnjić, 2004

Šerbedžija, Marija, „Smisao metaforičkih ambicija u poeziji Branka Miljkovića i Tomasa Sternsa Eliota“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1986, god. 16, sv. 2, str. 137-147.

Šerbedžija, Marija, „Volter Pejter i T. S. Eliot: Verbalni i objektivni korelativ“, *Zbornik MS za književnost i jezik*, 1986, god. 34, br. 2, str. 239-257.

Šmit, Majkl, „Tomas Stearns Eliot (1888-1965)“ /prev. Ljiljana Stoilković/, *Naše stvaranje*, 1980, god. XXVII, br. 1-2, str. 121-124.

Šoljan, Antun „Eliot, Stearns Thomas, Razgovori sa saradnikom lista *Vjesnik* Antunom Šoljanom“, *Vjesnik*, 1955 (1. 1. 1955.), god. XVI, br. 3059

Šoljan, Antun, „Bilješka o piscu“, str. 82 – 83, u: T. S. Eliot, *Pusta zemlja*, Zagreb, Zora, 1958

Šoljan, Antun, „Evropski i naš pjesnik“, *Forum*, 1965, IV, VII, 1-2, 278-288.

Šoljan, Antun, „T. S. Eliot“, str. 267 – 271., u: Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980

Šoljan, Antun, *100 Pjesnika svijeta*, Zagreb, Stvarnost, 1971

Šoljan, Antun, *Antologije moderne lirike zapadnog kruga*, Zagreb, Školska knjiga, 1974

Šoljan, Antun, Ivan Slamnig, *Američka lirika*, Zagreb, Zora, 1952

Šoljan, Antun, *Zlatna knjiga američke poezije*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1980

T

Tautović, Radojica, „Pesma o pesmi“, *Književnost i jezik*, 1964, god. 12, br. 4, str. 126-131.

Tejt, Alen, „O čistoj sredi“ /prev. Zorica Bečanović/, *Treći program*, 1995, 101, 234 – 241.

Teres, Harvey, „Lionel Trilling“ in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Todorović, Živojin, „Tomas Eliot“, str. 85 – 86, u: Todorović, Živojin, *Reči imaju pisci sveta. I*. Kragujevac, „Svetlost“, 1962

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1967, XVI, 11 -12, str. 24 – 28.

Topolovački, Milan, „Eliotova drama“, *Život*, 1968, XVII, 2 -3, str. 58 – 64.

Topolovački, Milan, „Pesnička drama T. S. Eliota“, *Polja*, 1966, 12, 100, str. 13.

Topolovački, Milan, „Strukturalizam Eliotove drame“, *Odjek*, 1969 (15. V 1969.), XXII, 10

Topolovački, Milan, *Sirenski zov teksta*, Zagreb, Omladinski kulturni centar, 1988

Tošović, Risto, „O radu sa mladim piscima“ u: Lukić, Sveto, *Savremena poezija*, Nolit, 1973

Trilling, Lionel, „Osećanje za prošlost (O savremenoj američkoj kritici)“ /prev. Vesna Strika/, *Književna kritika*, 1987, god. 18, br. 6, str. 5-14.

Tyson, Lois, *Critical Theory Today: A User-friendly Guide*, Roulegde, 2006

V

Veselinović, Sonja, „Prevedena književnost i ciljna kultura – prepletene poetike“, *Zbornik radova, Knjiga II, Šesti MEDUNARODNI interdisciplinarni simpozijum Susret kultura*, Novi Sad, 2013. – Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, str. 761 – 772.

Veselinović, Sonja, *Prevodilačka poetika Ivana V. Lalića*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012

Vidan, Ivo, „Načela anglosaksonske književne kritike“, *Umjetnost riječi*, 1962, god. VI, br. 4, str. 197-216.

Vidan, Ivo, „Napregnute riječi. Eliot, Stearns Thomas, *Izabrane pjesme*. Sarajevo, 1962“, *Telegram*, 1962 (26. 10. 1962.), god. III, br. 131

Vidan, Ivo, „Nestvarni grade“, *Telegram*, 1969 (28. 02. 1969.), god. X, br. 461, str. 5.

Vidan, Ivo, „Nova drama T. S. Eliota (Osvrt na djelo ‚Poveljivi pisar‘)“, *Život*, 1953, god. II, knj. III, br. 14, str. 395.

Vidan, Ivo, „Odlomci kritičke proze T. S. Eliota“, *Krugovi*, 1952, 4-5, str. 354.

Vidanović, Đorđe, „Tradicija i individualni talenat u delu T. S. Eliota“, *Gradina*, 1979, god. XIV, br. 3, str. 66-72.

Vidović, Radovan, „Jedan značaj dramski novitet na festivalu u Edinburgu“, *Slobodna Dalmacija*, 1953 (13. 11. 1953.), god. XI, br. 2726

Vilson, Edmund, „T.S. Eliot“, str. 79 – 111, u: Vilson, Edmund, *Akselov zamak ili O simbolizmu* /prev. i predgovor Olga Humo/, Beograd, Kultura, 1964

Vilson, Edmund, „Tomas Eliot i Anglikanska crkva“ /prev. D. Simić/, *Student*, 1956, XXI (27. 04. 1956.), br. 9.

Vilson, Edmund, *T.S. Eliot*, Beograd, Kultura, 1964

Vinaver, Stanislav, „Delo T. S Eliota – njegova postignuća, njegovi problemi, njegova borba protiv dekandencije“, *Književne novine*, 1951 (28. 8. 1951.), god. IV, 35

Vivas, Eliseo, „Objektivni korelativ T. S. Eliota“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Kolo*, 1963, Nova serija, god. I, br. 8, str. 348-358.

Vivas, Elizeo, „Objektivni korelativ. Odlomak“ /prev. Tomislav Sabljak/, *Književne novine*, 1962 (12. 1.1962.), god. XIV, br. 162.

Vladić Jovanov, Milena, „Dekonstrukcija i pesnička poetika T. S. Eliota“, *Zbornik matice srpske za književnost i jezik Novi Sad*, 2011, 59/III, str. 747 – 757.

Vladić Jovanov, Milena, „Granice kritičkog i književnog“, *Zlatna greda*, 2011, god. 11, br. 119/120, god. XI, str. 43 – 45.

Vladić Jovanov, Milena, „Smrt sv. Narcisa u *Pustoj zemlji* T. S. Eliota“, *Književna istorija*, 2011, god. 43, br. 145, str. 679 – 703.

Vladić, Milena, „Eliotova beležnica pesama“, *Književni list*, 2005, god. 4, br. 29, str. 3.

Vlatko, Pavlečić, *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Zagreb, Stvarnost

Vlijamson, Džordž, „Vodič za čitanje T. S. Eliota“ /prev. Radmila Popović/, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 227 – 231.

Vučković, Tihomir, *MAK, Proza*, Beograd, Kultura, 1995

Vujica, Srđan, „Beleška o ratnom pesništvu“, *Mostovi*, Beograd, 1996, 4, 24, 253.

Vukičević, Dragana, „Specifičnosti književnih oblika u periodici epohe realizma“ u: Matović, Vera, *Žanrovi u srpskoj periodici*, Institut za književnost i umetnost, Matica srpska, Beograd, Novi Sad, 2010

Vuković, Đorđije, „T. S. Eliot“, *Treći program*, 1995, br. 101, str. 197-272.

W

Wakowski, Diane, „Nova američka poezija“ /prev. Slobodan Drenovac/, *Književna reč*, 1986 (jul 1986.), god. 15, str. 282/283.

Walsh, Michael, J. K., *London, Modernism, and 1914*, Cambridge University Press, 2010

Wellek, Rene, „Kritički rad T. S. Eliota“ /prev. M. Borojević i Ljiljana Jojić/, *Razlog*, 1964, god. IV, br. 9-10, str. 836-867.

White, Peter, „Literary journalism“ in: Harding, Jason, *T. S. Eliot in Context*, Cambridge University Press, 2011

Williams, Raymond, *Drama od Ibzena do Brehta*, Beograd, Nolit, 1979

Wood, Michael, „R. P. Blackmur“ in: Walton, A., *The Cambridge History of Literary Criticism*, Volume VII, Cambridge University Press, Cambridge, 2000

Z

Zubac, Pero, Kao da sam te sanjao: izbor iz svetske i naše ljubavne poezije dvadesetog veka, Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1988

Ž

Živanović, Milan, „Pusta zemlja, šuplji ljudi“, *Dnevnik*, 2005, god. 63. (23. 08. 2005.), br. 21026, str. 23 (Iz rukopisa knjige Đorđe Randelj, Milan Živanović, Nobelovci – život i dela).

Živojinović, Slobodan, „T. S. Eliot“, str. 172 – 175., u: Živojinović, Slobodan, „Nobelovci književnosti“, Zaslou, Šabac, 1990

BIOGRAFIJA

Mirjana Maljković je rođena 02. 09. 1973. godine u Otočcu u Republici Hrvatskoj. Školske 1991/92. godine dolazi u Beograd i završava svoje srednjoškolsko obrazovanje u Drugoj ekonomskoj školi u Beogradu.

Diplomu profesora engleskog jezika i književnosti stiče na Filološkom fakultetu u Beogradu 1996. godine, a u oktobru 2005. godine stepen magistra filoloških nauka odbranom teze „Moderna američka poezija na srpskom govornom području do 1995. godine (Edgar Li Masters, Robert Frost, Karl Sandbeg, Volas Stivens, i. i. kamings, Hart Krejn, Langston Hjuž, Čarls Simić).“

Radila je u turističkoj agenciji „Cera Travel“ Beograd na programima obrazovanja u inostranstvu, a potom u Pekingu kao rukovodilac predstavništva agencije, i u preduzeću „Industrijska oprema“ Beograd kao biznis koordinator, a kasnije na mestu rukovodioca sektora ljudskih resursa, finansija i marketinga.

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Potpisana Mirjana Maljković

broj upisa _____

Izjavljujem

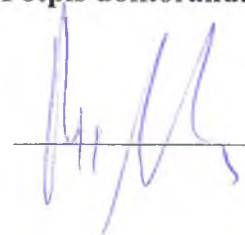
da je doktorska disertacija pod naslovom

Tomas Sterns Eliot kritičar i Tomas Sterns Eliot pesnik

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, 15.04.2014.

Potpis doktoranda

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Mirjana Maljković

Broj upisa _____

Studijski program Nauka o književnosti

Naslov rada Tomas Sterns Eliot kritičar i Tomas Sterns Eliot pesnik

Mentor Dr Biljana Dojčinović, vanredni profesor

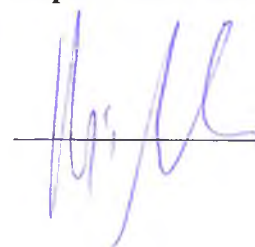
Potpisana Mirjana Maljković

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

U Beogradu, 15.04.2014.

Potpis doktoranda

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univrzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju po naslovom:

Tomas Sterns Eliot kritičar i Tomas Sterns Eliot pesnik

koja je moja autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

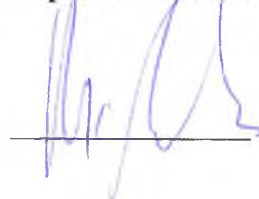
Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – delite pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – delite pod istim uslovima

(Molim da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

U Beogradu, 15.04.2014.

Potpis doktoranda

1. **Autorstvo.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence, čak i u komercijalne svrhe. Ovo je najslobodnija od svih licenci.
2. **Autorstvo – nekomercijalno.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
3. **Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca ne dozvoljava komercijalnu upotrebu dela. U odnosu na sve ostale licence, ovom licencom se ograničava najveći obim prava korišćenja dela.
4. **Autorstvo – bez prerade.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, bez promena, preoblikovanja ili upotrebe dela u svom delu, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela.
5. **Autorstvo – deliti pod istim uslovima.** Dozvoljavate umnožavanje, distribuciju i javno saopštavanje dela, i prerade, ako se navede ime autora na način određen od strane autora ili davaoca licence i ako se prerada distribuira pod istom ili sličnom licencom. Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu dela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.